The Adyar Library Series No 30

GENERAL EDITOR

G SRINIVASA MURTI B A B L M B & C M VAIDYARATNA

Director Adyar Library

SANGĪTARATNĀKARA OF S'ĀRNGADEVA

WITH TWO COMMENTARIES

Vol I—Adhyāya 1

SANGĪTARATNĀKARA

OF

S'ĀRNGADEVA

WITH

KALĀNIDHI OF KALLINĀTHA AND
SUDHĀKARA OF SIMHABHŪPĀLA

EDITED BY

PANDIT S SUBRAHMANYA SASTRI

Vol I—Adhyāya I

THE ADYAR LIBRARY

1943

SBN 7229-7330-6
ISBN 0-8356-7330-8

Printed by
C Subbarayudu
At the Vasanta Press
Adyar Madras

INTRODUCTION

In introducing the first volume of S'ārngadeva's Sangītaratnākara, containing the first adhyāya, along with the two commentaries, namely, Kallinātha's Kalānidhi and Simhabhūpāla's Sudhākara, my first duty is to record the gratitude of the Adyar Library to that great scholar, the late Pandit S Subrahmanya Sastri, who undertook the edition of this important work He had corrected the entire material for all the seven adhyāyas of the work for the press and the first adhyāya was completely printed before his death In the normal course, this Introduction would have come from his pen Having regard to his solid erudition, his profound knowledge of music both on the practical and the theoretical side, his wide reading, his deep insight into subjects allied to music like dancing, I must confess that the present Introduction is only a poor substitute for what could have been expected from him

The Sangitaratnākara of S'ārngadeva is one of the most important works on music now available It is besides, one of the longest works on music in Sanskrit It is a very comprehensive exposition of the subject, dealing with all aspects Ever since it was written it has remained the standard work on music, it has been

drawn upon profusely, as authority, by all subsequent writers on the subject Perhaps it has superseded many earlier works and obscured them, and they have disappeared from the field But it has never been superseded till now

A complete edition of the work was undertaken by Kalivara Vedāntavāgis'a and S'ārada Prasāda Ghosha from Calcutta with the commentary of Simhabhupāla some time back, and the first volume containing the Svarādhyāya was published in 1879 from the New Arya Press, Calcutta [1] In the Preface to that edition[2], it had been promised that the remaining portions too would be published, but it does not seem that any further progress had been made in that direction At that time they had access only to a very defective copy of the commentary of Kallinātha, which, as they say, was "very unintelligible, owing to numerous clerical mistakes" [3] As for Simhabhūpāla's commentary appearing in this edition, there is no indication of the source of the manuscripts The Preface does not mention the point at all Evidently they must have had access to a complete copy, since they had projected a complete edition The manuscripts known to us and utilised for this edition will be noticed in the course of this introduction

The text of Sangitaratnākara with the commentary of Kallinātha has been edited in the Anandasrama

[1] The book has become very rare and difficult to obtain

[2] p ii

[3] p iv

Sanskrit Series as No 35 in 1896[1] In preparing this present edition, Pandit Subrahmanya Sastri has made use of both the editions The text has been compared with manuscripts available in the various libraries in and near Madras and the commentary of Kallinātha has been compared with the manuscript in the Tanjore Palace Library[2] The printed editions have been carefully compared with these manuscripts and the readings have been improved

The plan was to add an English translation of the text at the end of each volume for the portion contained in it It is very unfortunate that the late Pandit Subrahmanya Sastri was not able to prepare the translation That work has devolved on me, along with the responsibility to see through the press the matter for the later portions which he had got ready The English translation for the first adhyāya is ready, The delay in issuing this first volume, which had been printed more than a year ago, is due to the time taken for getting the English translation ready At this stage, the problem of printing-paper became a very acute one and it is not found possible at present to print the English translation Therefore the first volume containing the first adhyāya is being issued, along with the commentaries and also appendices The second and the third adhyāyas have been printed and the printing of the fourth adhyāya has begun and the second volume containing these three adhyāyas

[1] In two volumes

[2] Descriptive Catalogue, Vol XVI, No 10749

will appear very soon Unfortunately we have to hold up printing any further matter on account of difficulty in securing the needed paper It is proposed to publish the remaining portion in a few convenient volumes and the English translation will appear in a separate volume for the entire text

The appendices added in this volume from page 293 illustrate certain details given in the text Of these the Svaraprastāras from page 297 and the next one on p 394 are given at the end of the whole work in the Anandasrama edition, since the matter relates to the first adhyāya, it is given at the end of this volume containing the adhyāya It is hoped that these and the other appendices which were prepared by Pandit Subrahmanya Sastri, and the index of half verses will be of help to the readers in making use of the book

As is well known, the Sangītaratnākara is divided into seven adhyāyas dealing with

1	Svara	4	Prabandha	7	Nrtya
2	Rāga	5	Tāla		
3.	Prakīrnaka	6	Vadya		

The first adhyāya containing the Svara is divided into eight sections, called prakaranas and they deal with

1 Padārthasangraha
2 Pindotpatti
3 Nāda sthāna s'ruti svara jāti-kula daivata-rsi-chando rasa
4 Grāma-murchanā-krama-tāna

5 Sādhārana
6 Varnālankāra
7 Jāti
8 Gīti

In the Calcutta edition,[1] the first of these prakaranas is called the Introductory section and the rest of the adhyāya is divided into seven sections In the Preface there, the fifth section is called Sādhārana and the Varnālankāra is spoken of as the fourth, but in the text itself the order of these sections is as given in the present edition I am adding a detailed list of contents, which, it is hoped, will be of use to the readers to understand the whole subject matter at a glance

S'ārngadeva, the author of the Sangītaratnākara, gives some information about himself in the beginning of the work,[3] before he begins the summary of the work, in the first prakarana of the first adhyāya The first verse is a mangala Then he speaks of his family,[4] which traces its origin to Kashmere[5] The family goes back to the sage Vrsagana[6] In that family there was one Bhāskara,[7] who migrated to the south[8] His son

[1] Preface, p ii
[2] p iii
[3] Verses 2 14
[4] अस्ति स्वस्तिगृह वश verse 2
श्रीमत्काश्मीरसभव *Ibid*
[6] ऋषेर्वृषगणाज्जात *Ibid*
[7] तत्राभूद्भास्करप्रख्य verse 4
[8] अलकर्तु दक्षिणाशा यश्चके दक्षिणायनम् *Ibid*

was Sodhala[1] He was patronised by King Singhana This is a king of the Yadava dynasty, who ruled in Deogiri (modern Doulatabad) from 1210 to 1247 A D[3] S'ārngadeva was the son of this Sodhala[4] He speaks about his own learning in detail[5]

Many commentaries are known to have been written on this work of S'ārngadeva The editors of the work from Calcutta say[6] that they have known of seven commentaries, of which four are in Sanskrit, one in Hindi and two in Telugu But they had seen only two of the Sanskrit commentaries (evidently those by Kallināthа and Simhabhūpāla) and the one in Hindi The late Dr M Krishnamacharyar mentions the following commentaries on it, in his Classical Sanskrit Literature[7] Simha bhūpāla, Kes'ava, Kallinātha, Hamsabhūpala, Chandrikā, and the Hindi commentary by Gangārāma Of these the commentaries by Simhabhūpāla and Kallinātha will be taken up for detailed consideration presently

The commentary by Kes'ava is called Kaustubha, according to Dr Krishnamacharyar[8] A commentary by Kes'ava is mentioned in the Sangitasudhā[9]

[1] तस्याभूत्तनय श्रीसोढल verse 5
[2] येन न्यधायि महती श्रीसिङ्घणे श्रीरपि *Ibid*
[3] s'aka 1132 1169
[4] तस्मात् जात शार्ङ्गदेव verse 9
[5] verses 10 14
[6] Preface, p 4
[7] para 1004, page 853
[8] foot note 2 on p 853
[9] Sangitasudhā of Govinda Dikṣita mentions Kes'ava s commentary in

एना स्फुटीकर्तुमिह प्रवृत्तौ यौ ब्राह्मणौ केशवकल्लिनाथौ ।

Edition of Music Academy, Madras, No 1, p 152, verse 408

of Govinda Dīkshita,[1] which is published by the Music Acadamy Madras[2] For the commentary of Hamsabhū pāla, Dr Krishnamacharyar gives no reference This must be the commentary mentioned in the Catalogue of Sanskrit Manuscripts from Gujerat, Karachi, Sindh and Kandesh[3] Evidently this is a mistake for Simha-bhūpāla For the commentary by Kumbhakarna, there is not enough evidence[4] For Chandrikā also Dr Krishnamacharyar gives no reference and simply says that it is anonymous[5] Dr V Raghavan says that he has information that there are two commentaries, one called Kaustubha and another only a paraphrase of the text[6] According to Dr Krishnamacharyar, Kaustubha

[1] This is given as by King Raghunātha of Tanjore, in the colophon, but Govinda Diksita s son Venkatamakhin says that the work was by his father in the following verses of his Caturdandi prakāśikā

चेव्वयाच्युतभूपालरघुनाथनृपाङ्किते ।
अस्मत्तातकृते ग्रन्थे प्रोक्तम् , श्लोकान् लिखामि तान् ॥

p 14, verses 154

in the edition of the Music Academy, Madras, No 3 The verses quoted are found on p 155, verses 440 443 in the edition of the Music Academy, Madras

[2] No 1

[3] p 274

[4] Dr V Raghavan also mentions this commentary in the Journal of the Music Academy Madras, Vol iv, p 18 In this article he mainly gives the information he had himself gathered in his researches but he records also what information he had received from others This is a point of the latter variety

Foot note 4 on p 853 Oppert mention this as No 6258

[6] Journal of the Music Academy, Madras, Vol iv, p 19

seems to be the work of Kes'ava [1] The commentary in Hindi is by Gangārāma, of which there is a good manuscript in the Tanjore Palace Library A Tamil translation of the work also is available in the Tanjore Palace Library [3]

Of the two important commentaries, those by Kallinātha and Simhabhūpāla, the commentary of Simhabhūpāla is earlier Simhabhūpāla belongs to the Recherla dynasty His father was Anapota, who had a younger brother called Mada They built up a strong kingdom and they divided the kingdom between themselves, the northern part going to Anapota with the capital at Rajukonda and the southern part to Mada with the capital at Devarakonda [4] Anapota had two sons, Devagiris'vara was the elder, who must have died young since it is Simhabhūpāla who succeeded Anapota [5] About Simhabhūpāla there is enough material available in his own works In the commentary on Sangītaratnākara itself, there is not much information available He simply says that he has discussed the matter with scholars well-versed in

[1] See foot note 8 on p X

[2] Descriptive Catalogue, Vol XVI, No 10754

[3] Tamil Catalogue by L Olaganatha Pillai, No 634, *b*

[4] See Velugotivāri Vams'āvali, edited by Dr N Venkata Ramanayya, No 6, Bulletin of the Department of Indian History, University of Madras, p 13 for this information For names Anapota and Mada see note 6 on p XIV below

[5] This is not mentioned in the book referred to in the note just above but see note 12 on p XIV below

the science of music[1] He adds that he has studied all the subjects also[2] But he has written other works which are now available in print

A great Alankāra work called Rasārnavasudhākara by Simhabhūpāla has been published in the Trivandrum Sanskrit Series by the late Mahāmahopādhyāya Dr T Ganapati Sastri as No 50 in 1916 Here there is a long introductory portion[3] where the author gives much information about himself There is the caste born of the feet of Visnu (the Sūdra caste)[4] Belonging to that caste there is the dynasty of Recalla where there was the king named Dacana[5] He defeated the Pāndya king,[6] and he had the Title of Khadga nārāyana[7] His wife was Vocamāmbā[8] who belonged to the Tāmarasa dynasty[9] They had three sons,[10]

[1] सगीतागमसारविद्भिरखिलै सार्धं विचार्य स्फुटम् verse 9 in the commencement of his commentary

[2] विद्याजातविशारद *Ibid*

[3] verse 1 44

[4] तस्य (विष्णो) पादाम्बुजाज्जातो वर्ण verse 4

तत्र रेचल्लवंशाब्धिशरद्राकासुधाकर ।
कलानिधिरुदारश्रीरासीद् दाचननायक ॥ verse 5 The name of the dynasty is *recerla* and *lla* in the printed edition must be a mistake for *rlla*

[6] यस्यासिधारामार्गेण दुर्गेणापि रणाङ्कणे ।
पाण्डयराजगजानीकाज्जयलक्ष्मीरुपागता ॥ verse 6

[7] खड्गनारायणे यस्मिन् verse 7

[8] तस्य भार्या महाभाग्या वोचमाम्बा गुणोदारा verse 8

[9] जाता तामरसान्वयात *Ibid*

[10] तयोरभूवन् पुत्रास्त्रय verse 9

S'inga Prabhu, Vennama Nayaka, and Reca[1] S'inga became the king after the death of Dacana His brother Reca had a son named Nāgaya Nāyaka[3] who had the Title of Kuthārirāya[4] and who was also called Rāhuttarāya[5] S'inga Prabhu had two sons named Ananta and Mādhava[6] This Mādhava had many sons[7] of whom Vedagirīndra was the eldest[8] The elder brother of Madhava, namely, Ananta became known as Anapota also[9] His wife was Annamāmbā[10] They had two sons,[11] the elder was Devagirīs'vara[12] and the second was Singabhūpati[13] He lived in his anscestral city of Rājācala[14] His kingdom lay between the Vidhya mountains and the S'rīs'aila[15]

[1] शिङ्गप्रभुर्वेन्नमनायकश्च वीराग्रणी रेचमहीपतिश्च verse 9

[2] तत्र शिङ्गमहीपाले पालयत्यखिला महीम् verse 11

[3] श्रीमान् रेचमहीपति लब्ध्वा पुत्र नागयनायकम् verse 14

[4] लब्धकुठारिरायबिरुदम् *Ibid*

राहुत्तरायाङ्कितम् *Ibid*

[6] अनन्तमाधवौ यस्य तनूजौ verse 15 They are Anapota and Mada referred to in note 4 on p XII above

तत्रानुजो माधवनामकेन्द्र यस्याभवन् वशकरा नरेन्द्रास्तनूभवा verse 16

[8] तनूभवा वेदगिरीन्द्रमुख्या *Ibid*

[9] तस्याग्रजन्मा भुवि राजदोषैरप्रोतभावादनपोतसज्ञा दधाति verse 17

[10] अन्नमाम्बेति विख्याता तस्यासीद्धरणीपते देवी verse 24

[11] तयोरभूता पुत्रौ द्वौ verse 26

[12] आद्यो देवगिरीश्वर *Ibid*

[13] द्वितीयस्त्वद्वितीयोऽसौ यशसा सिङ्गभूपति *Ibid* His date is towards the close of the 14th century A D

[14] राजा स राजाचलनामधेयामध्यास्य वशक्रमराजधानीम् verse 41

[15] विन्ध्यश्रीशैलमध्यक्ष्मामण्डल पालयन् verse 42

Another work of Simhabhūpāla is Kuvalayāvali or Ratnapāñcālikā, published in the Trivandrum Sanskrit Series by Dr L A Ravi Varma as No 146 in 1941 This is a small drama in four Acts In the Prologue the author is mentioned as S′ri S′ingabhūpāla,[1] otherwise known as Khadganārāyana[2] who lived at the capital city named Rājas′aila[3] His mother was Annamātā[4] It is also stated there that one Vis′ves′vara had spoken very highly of his poetry[5] The Vis′ves′vara mentioned in the Prologue must be the author of Camatkāracandrikā, in the colophon of this work there is the mention of Simhabhūpāla[6]

There is a Telugu work called Velugotivārivams′āvali[7] In the Introduction to that work, Dr Venkata Ramanayya deals with Simhabhūpāla on pages 13 ff

[1] श्रीमता श्रीशिङ्गभूपालेन प्रणीताम् p 2, ll 9 10

[2] खड्गनारायणेन p 2 l 8 His grandfather too had this Title See note 7 on p XIII above Perhaps this is a Family Title

[3] राजशैलाभिधाना राजधानीम् p 1, last line

[4] श्रीयन्नमातात्मज p 2, verse 4 In his other work the name is Annamāmbā See note 10 on p XIV above If अन्नमातृ=अन्नमाम्बा, the form ought to be अन्नमात्रात्मज , perhaps the word is अन्नमाम्बात्मज

[5] अहो साहित्यसौभाग्य श्रीशिङ्गधरणीपते ।
श्लाघायै यस्य सन्नद्धा विश्वेश्वरसरस्वती ॥ p 2, verse 3

[6] The colophon mentions Simhabhūpāla as a patron of Vis′ves′vara The colophon is इति सरससाहित्यचातुरीधुरीण श्रीविश्वेश्वरकविचन्द्र प्रणीताया श्रीसिहभूपालकीर्तिसुधासारशीतलाया चमत्कारचन्द्रिकायान् etc Government Oriental Manuscripts Library Madras, R 2679 and India Office, Eggeling 3966

See note 4 on p XII above

Simhabhūpāla is a versatile scholar and a profuse writer Apart from his Kuvalayāvalī and Rasārnavasudhākara, both published in the Trivandrum Sanskrit Series, he must have written many other works In the Rasārnavasudhākara, he mentions a work called Kandarpasambhava as his own composition [1] In the whole of this Rasārnavasudhākara, he quotes from his own works about twenty five verses in illustration of various statements he makes, with the remark, *yathā mamaiva* A few of them are tracable to his Kuvalayāvalī as is mentioned in the Preface to that Drama in the Trivandrum Sanskrit Series We have as yet no information about the other verses quoted from his works

In Aufrecht's Catalogus Catalogorum, there is an entry of Nātakaparibhāsā as a work of Singadharaṇīsena The entry is made on p 284 as found in Buhler's Report and on p 791 as found in the India Office The manuscripts in the India Office are described by Eggeling under Nos 1201 and 1202 Evidently the author is Singadharanīs'a and Singadharanīsena must be the Intrumental Singular form with sa for s'a [2] It is not a separate work, it is only a part of Simhabhūpāla's Rasārnavasudhākara beginning from verse 290 on p 298

There is no reason to believe that the Rasārnavasudhākara was written by Vis'ves'vara on the ground that

[1] He says यथा कन्दर्पसभवे ममैव—

उभे तदानीमुभयोस्तु चित्ते कदुष्णनि श्वासचरिष्णुकेन ।
एकीकरिष्यन्नुरागशिल्पी रागोष्मणेव द्रवतामनैषीत् ॥

P 151, under verse 112

[2] Eggeling gives the name as Siṅgadharaṇīs'a

in Camatkāracandrikā, Vis'ves'vara refers to Rasārnava sudhākara for details [1] It is becoming a fashion now a days to refer all works bearing the name of a king to some court poet or court pandit Unless there is definite evidence as in the case of Sangītasudhā assigned to king Raghunātha and mentioned as by Govinda Dīksita by his son Venkatamakhin[2], we have to accept that the king himself wrote these works The kings in ancient and even in medieval India were not mere figure heads in administration, nor were they mere ad ministrators They were the true representatives of the civilization of the country In intellectual equipments, in cultural accomplishments and in every aspect of their lives, they represented the civilization in its ideal form They maintained Dharma, which is another word for civilization, they lived according to Dharma also Besides being warriors, conquerors and rulers, they were learned scholars, poets, philosophers and authors, and patrons of learning and arts They recognized only an Indian Dharma or civilization without any racial prejudices Simhabhūpāla himself says that he belonged to the lowest caste[3], at the same time he honoured the Brahmins and protected religion Neither caste distinction nor sectarian differences interfered with the unity of culture under the rule of those great Indian kings

[1] Cf Dr M Krishnamacharyar s Classical Sanskrit Literature para 879 p 771

[2] See note 1 on p XI above

[3] See note 4 on p XIII above

Dr M Krishnamacharyar says that Simhabhūpāla who wrote the commentary on the Sangītaratnākara is different from the author of Rasārnavasudhākara[1] He does not give any explanation It is true that while he gives an elaborate description of his ancestry in the introductory portion of the Rasārnavasudhākara, he gives little information about himself in his commentary This must be due to the fact that he wrote the commentary after he wrote the Rasārnavasudhākara It is not possible at this stage to investigate the point on the basis of any internal evidence I must wait for that till the whole of the commentary is published But the colophon in the two works proves the identity of the authors beyond any doubt The question of a work called Nātakaparibhāsa, the question of Rasārnavasudhākara having been written by another person who was a favourite in the court and the question of the authors of the two works being different—such questions should not have been raised, and if the points had been properly investigated such doubts would not have been raised But since they are found in works well known and relied on by many, it has become necessary for me to investigate the points and make certain remarks on them

[1] See Classical Sanskrit Literature, footnote 1, p 853

[2] The colophon in Rasārṇavasudhākara read as follows

इति श्रीमदन्ध्रमण्डलाधीश्वरप्रतिगण्डभैरवश्रीयनपोतनरेन्द्रनन्दनभुजबलभीमश्री शिङ्गभूपालविरचिते रसार्णवसुधाकरनाम्नि etc

This may be compared with the colophon at the end of the first chapter of the commentary Further the identity of the names सुधाकर in both works too point out to the identity of the authors

Three manuscripts of Sımhabhūpāla's commentary on the Sangıtaratnākara have come to our notıce One ıs ın the collectıon at the Fort at Bıkaner and we were able to secure a transcrıpt of ıt[1] There ıs another work ın the Orıental Lıbrary at Baroda and for thıs also, we were able to have a transcrıpt[2] The thırd ıs ın the Bhandarkar Research Instıtute, Poona[3] It ıs found that thıs last manuscrıpt consısts of a few stray leaves and so we dıd not utılıse ıt Another manuscrıpt ıs known to exıst ın Kashmere[4] We trıed very much to secure a loan or a transcrıpt of ıt But we are ınformed that the manuscrıpt ıs not avaılable there

Kallınātha also gıves some ınformatıon about hımself ın the ıntroductory portıon of hıs commentary[5] He speaks about the Karnātaka country[6] wıth the Kāverī and the Krsnā on the south and the north of the country,[7] whıch extends to the eastern and the western coasts[8] Here on the banks of the

[1] Sımhabhūpāla s commentary ıs not notıced ın Rajendralal Mıtra s Catalogue No 1120 there ıs a part of Kallınātha s commentary A new and complete Catalogue ıs under preparatıon But the numbers have not been finally assıgned and as such no number ıs gıven here for the Manuscrıpt

[2] The Catalogue has not yet been prınted

[3] Descrıptıve Catalogue, Vol XII, No 327

[4] The MS ıs not notıced ın any catalogue But ıts exıstence ın the Raghunath Temple, Srınagar ıs known through prıvate ınformatıon

[5] Verses 5 14 ın the commencement of the commentary

[6] आस्ते कर्णाटदेश verse 5

[7] कावेरीकृष्णवेणीतरलतरतरङ्गार्द्रदक्षोत्तरास *Ibıd*

[8] हृष्ट सश्लिष्य पूर्वापरनिजवपुषा प्राच्यपाश्चात्यवेले *Ibıd*

Tungabhadrā there is the city called Vidyānagari (Vijayanagar)[1] where there ruled the king Devarāya, son of Vijaya of the Yadava dynasty[2] Devarāya's son was Immadi Devarāya[3] Kallinātha lived there at that time[4] His grand father was Vallabhadeva, his mother was Nārāyanī[6] and father Laksmīdhara He belonged to the S'āndilya Gotra[8] Under the orders of the king, he commented on the Sangītaratnākara[9]

Vijaya I, mentioned by Kallinātha reigned from 1418 to 1423, his son Devaraya II reigned from 1423 to 1446[10] Immadi Devarāya reigned from 1446 to 1465 Thus Kallinātha must have lived in the second half of the fifteenth century

[1] पुरीह विद्यानगरी चकास्ति तुङ्गातरङ्गैरभित पवित्रा verse 6

[2] एता शास्ति प्रौढ श्रीदेवरायो विजयनृपसुतो यादवाना वरेण्य verse 7

[3] तस्यास्ति पुत्र इम्मिडिदेवराय verse 8

[4] सुधर्मेव सभा यस्य verse 9 and तस्यामस्ति कल्लिनाथार्यवर्य verse 10

[5] वल्लभेश्वरदेवो हि यस्य साक्षात् पितामह verse 11 Anandasrama edition reads the name as तुत्तुलेश्वरदेव

[6] माता नारायणी यस्य verse 12

[7] पिता लक्ष्मीधर स्वयम् *Ibid*

[8] शाण्डिल्यगोत्रज सोऽयम् *Ibid*

[9] तमाह कल्लिनाथार्य स राजा बहुमानत ।
रत्नाकर व्याकुरुष्व लक्ष्यलक्षणकोविद ॥ verse 13
अत स कल्लिनाथार्यो रत्नाकरनिबन्धनम् ।
कलानिधि निबध्नाति । verses 14

[10] Inscriptions about Vijaya are available from 1418 1426 but Devarāya began to reign from 1423 So there must have been a joint rule by father and son for three years

S'ārngadeva the author of the Sangītaratnākara mentions many previous writers on the subject in verses 15 to 19 in the first prakarana of the first adhyaya Of these authorities, some are very well known A detailed notice of them will be more appropriate when the whole book is out He must have eclipsed most of them He styles himself as Nis's'anka, "free from doubts" He also refers to himself as Karanāgranīh, which shows that he was the accountant general of his king Thus the author of the original was a high official in the service of the king, the commentator Kallinātha was a prominent figure in the royal court, held in high esteem by the king, the other commentator is a king This shows what a close relation there existed between the government and the culture of the country

The Adyar Library has already published two works on Music, the Melarāgamālikā of Mahāvaidyanātha S'ivan and the Sangrahacūdāmani which were both edited by the late Pandit S Subrahmanya Sastri and which appeared as Nos 16 and 17 in the Adyar Library Series The Rāgavibodha of Somanātha is already available in more than one edition and there is also an English translation But the book is known to be out of print The Adyar Library has already started printing a fresh edition of the work prepared by the late Pandit S Subrahmanya Sastri, where he has been able to improve the readings in many places This edition will be out very soon

The plan of the Adyar Library is to publish works in all aspects of ancient Indian Culture, of which we

consider music and other fine arts as very important ones In India, music did not develope as a secular entertainment, music in India is a fundamental phase of religion, rather music has become a religion itself, with a philosophy attached to it The musical notes are the physical manifestations of the Highest Reality termed Nāda Brahman Music is not a mere accompaniment in religious worship, it is religious worship itself, likes Yāgas and Temple worship In India there has never been an antethesis between aesthetics and morality, there has never been developed an æsthetic doctrine which was not acceptable to the most orthodox follower of religion Thus the Sangītaratnākara and other works on music undertaken for publication by the Adyar Library are presentations of orthodox phases of Hindu religion and of Indian civilization as much as the commentaries on the Vedas and the works on religion and philosophy like the Ahirbudhnya Samhitā and the Vedāntaparibhāsā Through our publications we desire to exhibit the unity of Indian culture and the harmony that exists among the various phases of the Culture

Now what remains for me is to acknowledge the help that has been received in the preparation of this edition Our gratitude to Pandit S Subrahmanya Sastri, who prepared the edition is far beyond words to be adequately expressed His whole life was spent in scholarly pursuits, it is a great privilege for me to be able to associate myself with this great work even in this very humble capacity Dr G Srinivasa Murti,

the Director of the Adyar Library and the General Editor of the Library Series has all along been taking a keen interest in this publication There is no detail in which his advice has not been sought, and he was always ready with his help Mr Ramachandra Sarma, who is on the staff of the Library was working under the direction of Pandit Subrahmanya Sastri in preparing the edition The index at the end has been prepared by him All the credit for the printing and general get up goes to the Vasanta Press, which always keeps up the high standard in all aspects of publication I express my very sincere gratitude to all of them who are directly connected with me in my work I must also thank the authorities of the Manuscripts Library in Bikaner and the Oriental Institute, Baroda for supplying the Library with the transcripts of the commentary of Simhabhūpāla

Adyar Library, C KUNHAN RAJA
12th April 1943

विषयसूची

[प्रकरणाना पुटसख्यया निर्देशः । प्रकरणस्थविषयाणा तु श्लोकसख्यया]

पुटाङ्का

शोधनम्

पृ०	२९	प०	७	०मण्डात्तु
,,	१२७	,,	७	नव त्रिंशत्
,,	१५७	,,	३	ह्रस्वम्
,,	१६६	,,	९	लक्ष्म
,,	१६७	,,	१	०प्रसन्ना०
,,	२२४	,,	१	षड्ज०
,,	२८८	,,	५	अष्टम

Anubandhas 8 and 9 are marked 4 and 5 These figures may be deleted

---

ॐ

शिवाभ्या नम

श्री-निःशङ्कशार्ङ्गदेव-प्रणीतः

संगीतरत्नाकरः

चतुरकल्लिनाथ-विरचितया कलानिध्याख्यटीकया सिंहभूपाल-
विरचितया सगीतसुधाकराख्यटीकया च समेतः

प्रथमः स्वरगताध्यायः

तत्रादिम पदार्थसग्रहाख्य प्रकरणम्

ब्रह्मग्रन्थिजमारुतानुगतिना चित्तेन हृत्पङ्कजे
सूरीणामनु रञ्जकः श्रुतिपद यो ऽय स्वय राजते ।
यस्माद् ग्रामविभागवर्णरचनाऽलकारजातिक्रमो
वन्दे नादतनु तमुद्धुरजगद्गीत मुदे शकरम् ॥ १ ॥

(कलानिधि)

कर्णालम्बितकम्बलाश्वतरयोर्गीतामृतास्वादना-
दान्दोलीकृतमौलिनिर्जरनदीतारङ्गपाटश्रिया ।

नृत्यच्चन्द्रकलाकलापविलसद्[1]ब्रह्माण्डखण्डान्तर
त तूर्यत्रयपोषरूपवपुष वन्दे भवानीपतिम् ॥ १ ॥
विघ्नौघहारिण सर्वभक्ताभिमतकारिणम् ।
वारणास्यमह वन्दे मौलावर्धेन्दुधारिणम् ॥ २ ॥
वाणि वीणालसत्पाणि पञ्चाशद्वर्णरूपिणि ।
पादानतसुरश्रेणि निवास कुरु मन्मुखे ॥ ३ ॥
वन्दे वेदार्थतत्त्वज्ञ [2]मुक्तिमार्गप्रवर्तकम् ।
सर्वागमविद नित्य चन्द्रभूषणदेशिकम् ॥ ४ ॥
आस्ते कर्णाटदेश सुविमलयशसा पूरिताश पृथिव्या
कावेरीकृष्णवेणीतरलतरतरङ्गार्द्रदक्षोत्तरास ।
हृष्ट सश्लिष्य पूर्वापरनिजवपुषा प्राच्यपाश्चात्त्यवेले
पाथोनाथप्रसक्तिप्रबलितनिखिलस्वाङ्गसौभाग्यलक्ष्मी ॥ ५ ॥
भोग्यास्थिता भोगवतीव नित्य सुपर्वरम्या दिविजस्थलीव ।
पुरीह विद्यानगरी चकास्ति तुङ्गातरङ्गैरभित पवित्रा ॥ ६ ॥
एता शास्ति प्रशस्तप्रतिभटमकुटप्रान्तनिर्यत्ननिर्य
द्रत्नज्योति प्रवालावनमनचटुलाटोपतापप्रताप ।
कर्णाटाघाटलक्ष्मीवरणपरिलसत्पौरुषोत्कर्षशाली
प्रौढ श्रीदेवरायो विजयनृपसुतो यादवाना वरेण्य ॥ ७ ॥
विश्वभराभाग्यकृतावतारस्तस्यास्ति पुत्त्रो यशसा पवित्र ।
सगीतसाहित्यकलास्वभिज्ञ प्रतापवानिम्मडिदेवराय ॥ ८ ॥
सुधर्मेव सभा यस्य समुल्लासिकलाधरा ।
गान्धर्वगुणगम्भीरा विद्याधरविनोदिनी ॥ ९ ॥

[1] ०कलापरिलसद्०
[2] ०मार्गप्रदर्शकम्

वाचा गेयेन नित्य समुचितकुसुमैस्तोषितार्धाङ्गयोष
कीर्त्या व्याप्तस्त्रिलोकीमभिनवभरताचार्यलक्ष्मप्रपूर्त्या[1] ।
पादाग्रे वीरभूषामणिगणविलुठत्सर्ववाग्गेयकार
स्तस्यामस्ति प्रशस्तश्रुतिगणचतुर कल्लिनाथार्यवर्य ॥ १० ॥
वल्लभेश्वरदेवो हि यस्य साक्षात्पितामह ।
असौ कि वर्ण्यते ज्ञानवैराग्यैश्वर्यसपदा ॥ ११ ॥
माता नारायणी यस्य पिता लक्ष्मीधर स्वयम् ।
शाण्डिल्यगोत्रज सो ऽय साक्षात्सगीतदेवता ॥ १२ ॥
तमाह कल्लिनाथार्य स राजा बहुमानत ।
रत्नाकर व्याकुरुष्व लक्ष्यलक्षणकोविद ॥ १३ ॥
अत स कल्लिनाथार्यो रत्नाकरनिबन्धनम् ।
कलानिधि निबध्नाति लक्ष्यलक्ष्माविरोधत ॥ १४ ॥

इह चिकीर्षाविषयनिबन्धनप्रतिपाद्यप्रधानाश समासोक्त्या सूचयञ्शिष्टाचारपरिप्राप्त दृष्टादृष्टफल विशिष्टेष्टदेवतानमस्कारमादौ करोति— **ब्रह्मग्रन्थी**त्यादिना । तत्र प्रस्तुतवाच्यशकरपक्षे—सूरीणा योगिना हृत्पङ्कजे हृदयस्थानस्थिते ऽनाहताख्ये द्वादशदलचक्रे, ब्रह्मग्रन्थिजमारुतानुगतिना ब्रह्मग्रन्थिर्नाम देहस्य गुदलिङ्गयोर्मध्ये स्थिताच्चतुर्दलादाधाराख्याच्चक्रा द्व्यङ्गुलान्तरादूर्ध्वं मेहनाद्व्यङ्गुलान्तरादध एकाङ्गुल तप्तकाञ्चनप्रभ सूक्ष्माग्निशिखाऽऽश्रयो यद्देहमध्य नाम चक्रमस्ति तस्मान्नवाङ्गुलान्तरादुपरि चतुरङ्गुलोत्सेधायामो नाभिकद , तत्र जातो मारुतो नाभीहृदयनासाऽऽस्य स्थानेषु चरञ्शब्दोच्चारणादिकारण प्राणो नाम वायु , तस्यानुगतिर्यस्य तेन चित्तेनान्त करणेन करणभूतेन, श्रुतिपदमनु, श्रुतीना वेदाना पदमुत्पत्ति

[1] ०प्रपूर्त्या

स्थानम्, प्रणव इत्यर्थ, तदनु। अत्र 'अनुर्लक्षणे' इत्यनो कर्मप्रवचनीयत्वे 'कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया' इति श्रुतिपदमिति द्वितीया। रञ्जक स्वव्यतिरिक्त स्वात्मन्यन्तर्भावयन्महारजनादिवत्तथोक्त। अथ वा, श्रुति पदम्, श्रुतयो ऽवान्तरवाक्यानि, तासा पद स्थानम्, उपक्रमादिना लिङ्गेन 'सदेव सोम्येदमग्र आसीत्' इत्यादि 'तत्त्वमसि' इत्यन्त सदर्भो महावाक्यम्। अन्विति, अस्य श्रवणानन्तर शाब्द्यादिप्रतिपत्तिक्रमेण भेदनिरासात्तत्त्वपदार्थयोरैक्याभ्यासे सति। यो ऽयमिति। अत्र यच्छब्देनागमवेद्यत्वमुक्तम्, अयमितीदमा निर्देशेन तु श्रवणानन्तर मनने कृते मानसप्रत्यक्षत्वम्। स्वय राजते स्वेनैव प्रकाशते, साक्षात्कारे सति वृत्त्युपाध्युच्छेदे स्वस्वरूपेण नित्य प्रकाशत इत्यर्थ। यथोक्त योगयाज्ञवल्क्य—

'धारयन्मनसा वायु व्याहरन्प्रणवाक्षरम्।
आसने ऽनन्यधीरास्ते रहस्य विजितेन्द्रिय ॥
सप्राप्ते मारुते तस्मिन्सुषुम्णाया वरानने।
मन्त्रमुच्चार्य मनसा हृन्मध्ये धारयेत्सुधी ॥
वायुना पूरिते व्योम्नि साङ्गोपाङ्गकलेबरे।
तदा ऽऽत्मा राजते तत्र यथा व्योम्नि विकर्तन ॥
यद्यत्पश्यति तत्सर्व पश्येदात्मवदात्मनि।' इति।

ग्रामविभागवर्णरचनाऽलकारजातिक्रम। ग्रामशब्देन लोका [1]उच्यन्ते, तेषा विभाग, वर्णा ब्राह्मणादय, तेषा रचना, वर्णानामानुलोम्येन प्रातिलोम्येन चोत्पन्ना या जातयस्ता वर्णोपस्कारकत्वेनालकारजातय उच्यन्ते,

[1] लक्ष्यन्ते

तेषा ग्रामविभागादीना क्रम , यस्माद्भवतीत्यध्याहार , ‘ यत्र क्रियान्तरा-भावस्तत्रास्तिर्भवति पर ’ इति शाब्दन्यायात् । एतेनेश्वर प्रति जगतस्त-टस्थलक्षणत्व दर्शित यथा जन्मादिसूत्रे ‘ यतो वै-’ इति वाक्य विषयी-कृत्य प्रतिपादितम् ‘ ब्राह्मणो ऽस्य मुखमासीत् ’ इत्यादिश्रुतौ च । नादतनु नादविग्रहम् , ‘ तत्सृष्ट्वा तदेवानुप्राविशत् ’ इति श्रुते । उद्धुरजगद्गीतम् उद्धुर-मुद्भट यथा भवति तथा जगता गीत स्तुत त शकर मुदे निरतिशयसुखावाप्त्यै वन्दे प्रणमामि । अप्रस्तुतप्रतीयमानस्वरपक्षे तु—सूरीणा तद्विदा हृत्पङ्कजे मन्द्रस्थाने । ब्रह्मग्रन्थीति पदस्य स एवार्थ । चित्तेन विवक्षमाणात्मप्रेरितेन मनसा । श्रुतिपदम् श्रुतय षड्जादिस्वराणामभिव्यञ्जिकाश्छन्दोवत्यादय , तासा पदम् । पदमिति जातावेकवचनम् , पद स्थानानीति । ऊर्ध्वनाडी सलग्ना यास्तिरश्च्यो नाड्यस्तासु चित्ताकृष्टमारुताहतेरुत्पन्नो नाद पद शब्देन लक्ष्यते, तत्स्थे तदुपचारात् । तदनु तदविच्छेदेन रञ्जक , स्वकारण श्रुते स्वस्वरूपोत्पादकत्वाच्छ्रोतृप्रीतिजनकत्वाच्च । यो ऽय शास्त्रप्रसिद्धत्वेना नुभूयमान । स्वय राजत इति, प्रयोगे सहकारिकारणानपेक्ष प्रकाशत इत्यर्थ । एतेनाक्षरसाम्यात्स्वरशब्दनिरुक्तिर्दर्शिता । ग्रामेत्यादि । ग्रामा षडजग्रामादय तेषा विभाग , वर्णा स्थाय्यादय तेषा रचना, अलकारा प्रसन्नाद्यादय , जातय षाड्ज्यादय , एतेषा वक्ष्यमाणलक्षणाना ग्राम विभागादीना क्रमो यस्मात्कारणभूतात्स्वराद्भवति । नादतनु नादात्मकम् । उद्धुरजगद्गीतम् , विशिष्ट स्वरसदर्भो गीतम् , उद्धुरमुद्भट जगद्गीत यस्मादिति तथोक्तम् , त शकर सुखकर मुदे आनन्दाविर्भावाय वन्दे स्तौमि ॥ १ ॥

(सुधाकर)

वेणूद्वेलितगोतिरुद्रसलसद्वाद्यो वयस्यै सम
　　तालीभि फणिमौलिरङ्घ्रिचरणौ नृत्यक्रियाकौतुकी ।

इत्थ भङ्गिविशेषत प्रकटयन्सगीतमङ्गीकृत [1]
 त्रैलोक्यप्रतिपालन प्रतिपद पद्मेक्षण पातु व ॥ १ ॥
श्रियो निधान जगता श्रिये ऽस्तु श्रियो विशाल स्तनसनिवेश ।
यस्मिन्कराभ्या कलनामविन्दन्मन्ये चतुर्बाहुरभून्मुकुन्द ॥ २ ॥
पितुर्जयार्थीव दधाति भानु सिन्दूरपूरारुणकुम्भदम्भात् ।
दानाम्बुधारायमुना च मूर्ध्नी गजानन त हृदि भावयाम ॥ ३ ॥
तज्जीवित महेशस्य हिमाद्रेस्तपसा फलम् ।
निदान जगता वन्दे सदेहध्वान्तशान्तये ॥ ४ ॥
भरतादिप्रणीताना ग्रन्थाना दुग्रहत्वत ।
शार्ङ्गदेवोदयात्पूर्व खिला सगीतपद्धति ॥ ५ ॥
अभूत्सा शाङ्गदेवेन स्फुटमेकपदीकृता ।
सगीतरसपीयूषे नैवात्मभरितोचिता ॥ ६ ॥
वदान्यस्येति मन्वान करुणापूर्णमानस ।
[2]एता राजपथीकर्तु यतते सिहभूपति ॥ ७ ॥
सगीतरत्नाकरनामधेयग्रन्थस्य टीका स्फुटदर्शितार्थाम् ।
श्रीसिहभूप स्वकुलप्रदीपस्तनोति सगीतसुधाकराख्याम् ॥ ८ ॥
दुर्बोध भरतादिभिर्विरचित शास्त्र चिराभ्यासत
 सगीतागमसारविद्भिरखिलै सार्ध विचार्य स्फुटम् ।
विद्याजातविशारद सहृदय श्रीसिहपृथ्वीपति-
 र्लोकानुग्रहवाञ्छया विवृणुते सगीतरत्नाकरम् ॥ ९ ॥
ग्रन्थ शक्यो ऽपूर्व किचिज्ज्ञात्वा प्रपञ्चयितुम् ।
न तु सुगमे ऽपि ग्रन्थे विवृतावपि योजनामात्रम् ॥ १० ॥
अतिगम्भीरे विषमे कतिपयवेद्ये त्विह ग्रन्थे ।
सम्यग्व्याख्याकुशल [3] सवज्ञ सिहभूप एवैक ॥ ११ ॥

[1] ०मङ्गीकृत त्रैलोक्यप्रतिपालक

[2] एना

[3] ०व्याख्याशक्त

प्रागल्भ्य दधते न लक्षणविद सगीतलक्ष्य विना
लक्ष्यज्ञा अपि शास्त्रबोधविधुरा गोष्ठीष्वपष्ठूक्तय ।
सद्दृब्धस्फुटलक्ष्यलक्षणविद श्रीसिहपृथ्वीभुजो
नाय नूतन इत्यनूनधिषणैर्ग्रन्थो ऽवमान्यो बुधै ॥ १२ ॥
प्रस्तौति स्तुतिमस्य निस्तुषतर सार न य सस्तुव-
न्नासौ न स्तुतिमादधाति बधिगे गातुयथा स्तावक ।
निश्चित्य स्वचित वदन्नपि मुद धत्ते विदामग्रणी
रोष्ठे चूणनिवेदन हि शमयेद्द्वेषे नृणा वैकृतम् ॥ १३ ॥
गर्वेण क सर्वगुणोत्तरो ऽपि सगीतरत्नाकरमुत्सहेत ।
व्याख्यातुमत्रापि तथा ऽपि कश्चित्प्रेक्षावत प्रीणयितु प्रयत्न ॥ १४ ॥

भरतदत्तिलकोहलादिप्रणीतानि सगीतशास्त्राणि भूतलवर्तिभिर्विरलप्रज्ञै-र्दुरवबोधरहस्यानीति मत्वा परमकारुणिक शिशिरकिरणाभरणचरणपङ्कज-प्रवणमानस शार्ङ्गदेव सगीतरत्नाकराख्य सगीतसार लोकोपकाराय चिकीर्षु निष्प्रत्यूहपरिसमाप्तये शिष्यप्रशिष्यद्वारा प्रचयगमनाय च सदाचारानुमितस्मृत्यनु मितश्रुतिविहित विशिष्टेष्टदेवतानमस्काररूप मङ्गलमाचरन्प्रसङ्गादभिधेयप्रयोजन-सबन्धाश्चैकेनैव श्लोकेन कथयति—ब्रह्मग्रन्थिजेति । ब्रह्मपद सकलविघ्नविनाश निघ्नहृदय परमात्मान स्मारयत्प्रथमनिवेशान्मङ्गलाचरणमपि भविष्यतीति मन्वानो नादस्वरूप मोक्षनिदान प्रथम ब्रह्मपद प्रायुङ्क्त। वन्दे अभिवादये स्तौमि च, ‘ वदि अभिवादनस्तुत्यो ’ इत्यभिधानात्। नमतिस्तौत्यादिप्रयोगे त्वन्यतरार्थ एव लभ्येत नोभयमिति वन्दतिप्रयोग । अत्र नमस्काराणा मानसिकवाचिक कायिकत्वेन त्रैविध्य विशेषणानुपादानाल्लभ्यते। अथ वा, प्रथमचरणगतेन चित्तेनेति पदेन सबन्ध कार्य, मानसिकस्यैव नमस्कारस्य श्रद्धाविहितत्वेन मुख्यत्वात्, ‘यदेव विद्यया करोति श्रद्धया-’इति श्रुते । ग्रन्थादिनिवेशनेनव वाचिकनमस्कारस्यार्थत सिद्धत्वादास्तिकाना श्रद्दधानाना वाचिकनमस्कारस्य कायिकनमस्कारनान्तरीयकत्वात्त्रिविधस्यापि नमस्कारस्य निवेशनसिद्धि । क वन्दे ? शकरम्, ईश्वरमित्यर्थ । अथ वा, श करातीति शकर, निरपेक्षतया सुखदायक ईश्वर एव। अत एव सापेक्षतया सुखदायकाना राजादीना व्युदास ।

ननु परमकारुणिका निरपेक्षा अप्यन्यानानन्दयितु यतन्ते, तन्निरासार्थमाह— उद्गरेति। उद्गरेण जगता गीत स्तुतम्। 'गै शब्दे' इत्यस्य शब्दार्थत्वे ऽपीश्वरविषयत्वात्स्तुत्यर्थो लभ्यते। किविशिष्ट तमीश्वरम्? नादतनुम्, नादस्तनु स्वरूप यस्य तम्, शब्दब्रह्मेत्युक्तत्वात्। यद्वा नादेन कार्येण कारणमाकाश मुपलक्षयेत्, तेनाकाशस्वरूपमित्यर्थ, आकाशो ऽप्येका मूर्ति परमेश्वरस्य, एतदुपादान च परमेश्वरस्यापि शब्दकारणत्वात्तदनुग्रहस्य ग्रन्थरूपशब्दविस्तर-समाप्तिसाधनत्वाभिव्यक्त्यर्थम्। तमिति यच्छब्दसबन्धार्थम्, 'यत्तदोर्नित्य सबन्ध' इति वचनात्। त कम्? यस्माद् ग्रामेति। ग्रामशब्देन भूरादिलोका, अथ वा नगरशाखानगरग्रामघोषादयो ग्राह्या। विभज्यत इति विभागो द्रव्य धान्यादि। अथ वा ग्रामाणा विभाग पृथक्त्वेनावस्थापनम्, 'एष सेतुरेष विधरण एषा लोकानामसभेदाय' इति श्रुते। वर्णा ब्राह्मणादय, रचना द्विपदचतुष्पदषट्पदत्वादि, अलकारा कटकमकुटादय, जातयो गोत्वाश्वत्वा द्य, क्रमो बाल्यादि सृष्टिसहारौ वा ऋतुक्रमो वा यस्मात्समुत्पन्न। 'जनिकर्तु प्रकृति' इत्युक्तत्वात्पञ्चम्येव समुत्पन्न इति लभ्यते। अत्र च ग्रामाश्च विभागश्च वर्णाश्च रचना चालकाराश्च जातयश्चेति द्वद्व कृत्वा ताभि सहित क्रम इति क्रमपदेन सह तत्पुरुष। अथ वा, ग्रामादिजात्यन्ताना क्रम परिपाटी, सा यस्मादिति सबन्ध। पुनश्च विशिनष्टि—यो ऽत्र स्वय राजते स्वप्रकाश। ननु किमिद स्वप्रकाशत्वम्? ज्ञानाविषयत्वे सत्यपरोक्षव्यवहार-योग्यत्वम्। तदुक्त तत्त्वप्रदीपिकायाम्—

'अपरोक्षव्यवहृतेर्योग्यस्याधीपदस्य न।
सभवे स्वप्रकाशस्य लक्षणासभव कुत॥' इति।

क राजते? सूरीणा हृत्पङ्कजे, 'अङ्गुष्ठमात्र पुरुषो मध्य आत्मनि तिष्ठति' इत्युक्तत्वात्। ननु व्यापकस्य परमात्मन कथ मूर्तधर्मो ह्यवस्थानम्? अत आह—अनुरञ्जक इति। व्यापकस्यापि परमेश्वरस्य प्राणिना हृत्पङ्कजे ऽभि व्यक्ति। तदुक्त व्यासेन—'अभिव्यक्तेरित्याश्मरथ्य' इति। केन ह्यभिव्य-ज्यते? चित्तेन। कीदृशेन? ब्रह्मग्रन्थिजमारुतानुगतिना। सुषुम्णया सहेडा-पिङ्गलयो सबन्धस्थान ब्रह्मग्रन्थि, तस्माज्जातो यो मारुतस्तत्रानुगति सहगमन यस्य तादृशेन। अनु सहार्थे। यद्वा, अनुगत विद्यते ऽस्मिन्निति मत्वर्थ

इन्प्रत्यय । मारुते ऽनुगतिना मारुतानुगतिनेति विग्रह ,[1] मन पवनौ सहचारिणा-विति योगिप्रसिद्धे । श्रीहर्षेणाप्युक्त नैषधचरिते—

'त्व हृद्गता भैमि बहिर्गता ऽपि प्राणायिता नासिकया ऽऽस्यगत्या ।
न चित्तमाक्रामति तत्र चित्रमेतन्मनो यद्भवदेकवृत्ति ॥' इति ।

यो ऽयमेव विशिष्ट परमेश्वर, त मुदे हर्षाय वन्द इति सबन्ध । पक्षे, गीत वन्दे । गीतमिति रञ्जक स्वरसदर्भ उच्यते, 'रञ्जक स्वरसदर्भो गीतमित्यभिधीयते' इति वक्ष्यमाणत्वात् । गीतस्य च मुख्यत्वेन गीतपदेनैव वाद्यनृत्ते अप्युपलक्ष्यास्मिन्ग्रन्थे सगीतमभिधेयमित्यपि सूच्यते । अनभिधेयत्वे तस्य ग्रन्थादौ स्तुत्यत्वेन नमस्कार्यत्वेन चाभिधानस्यासगतत्वापात[2] । अथ वा नादतनु वन्दे । नाद एव तनु स्वरूप यस्य स्वरसदभस्य त स्वरसदर्भ वन्दे । कथभूतम् ? उद्धुरजगद्गीतम्, उद्धुरे जगति गीत जात्येलादि यस्मात् । कस्मै ? मुदे आनन्दाय । पुन कथभूतम् ? शकरम्, श सुख करोतीति । अनेन सुख प्रयोजनम्, अभिधेयेन सह सुखस्य जन्यजनकभाव सबन्धो ऽपि दर्शित । त कम् ? यस्माद् ग्रामादीनामुत्पत्ति । ग्रामा स्वरसमूहा षड्जग्रामो मध्यमग्रामो गाधारग्राम इति त्रय तेषा विभाग पृथक्त्वम्, वर्णो गानक्रिया स्थाय्यारोह्यवरोहिसचारिभेदेन चतुर्विध 'गानक्रियोच्यते वर्ण' इति वक्ष्यमाण तस्य रचना निष्पादन सौन्दर्य वा, अलकारा विशिष्टवर्णसदर्भा मन्द्राद्यादय, जातयो ऽष्टादश षाड्ज्यादय सप्त शुद्धा एकादश विकृता षड्जकैशिक्यादय, तासा क्रम परिपाटी यस्माज्जायत इति सबन्ध । यो ऽय स्वय राजते, अन्यानपेक्षतया ऽऽनन्दयितृत्वात् । स्वरपदस्य निरुक्तिरप्यनेन कथ्यते । कथभूत ? सूरीणा सगीततत्त्व जानतामनुरञ्जको ऽनुरागोत्पादक । क्व राजते ? हृत्पङ्कजे । हृत्पङ्कज इत्युपलक्षणम् । तेन स्वरोत्पत्तिस्थानानि हृत्कण्ठमूर्धानो ग्राह्या । केन ? चित्तेन, चित्तस्यापि नादोत्पत्तौ कारणत्वस्य 'आत्मा विवक्षमाणो ऽय मन प्रेरयते' इत्यादिना वक्ष्यमाणत्वात् । ब्रह्मग्रन्थिजेति विशेषण पूर्ववत् ॥ १ ॥

[1] ०गतिनेत्यन्वय

[2] ०तत्वापत्ते

अस्ति स्वस्तिगृह वश: श्रीमत्काश्मीरसभव ।
ऋषेर्वृषगणाज्जात: कीर्त्तिक्षालितदिङ्मुख: ॥ २ ॥
यज्वभिर्धर्मधीधुर्यैर्वेदसागरपारगै. ।
यो द्विजेन्द्रैरलचक्रे ब्रह्मभिर्भूगतैरिव ॥ ३ ॥
तत्राभूद्भास्करप्रख्यो भास्करस्तेजसा निधि ।
अलकर्तु दक्षिणाशा यश्चक्रे दक्षिणाऽयनम् ॥ ४ ॥
तस्याभूत्तनय प्रभूतविनय: श्रीसोढल: प्रौढधी-
　येंन श्रीकरणप्रवृद्धविभव[1] भूवल्लभ भिल्लमम् ।
आराध्याखिललोकशोकशमनी कीर्त्ति: समासादिता
　जैत्रे जैत्रपद न्यधायि महती श्रीसिङ्घणे श्रीरपि ॥ ५ ॥
एक: क्ष्मावलये क्षितीश्वरमिलन्मौलीन्द्रनीलावलि-
　[2]प्रोदञ्चद्द्युतिचित्रिताङ्घ्रिनखरश्रेणिर्नृपालाग्रणी: ।
श्रीमत्सिङ्घणदेव एव विजयी यस्य प्रतापानलो
　विश्वव्याप्यपि दन्दहीति हृदयान्येव द्विषामुद्धुर. ॥ ६ ॥
त प्रसाद्य सुधीधुर्यो गुणिन गुणरागिणम् ।
गुणग्रामेण यो विप्रानुपकारैरतीतृपत् ॥ ७ ॥
ददौ न किं न कि जज्ञौ न दधौ का च सपदम् ।
क धर्म विदधौ नैष न बभौ कैर्गुणैरयम् ॥ ८ ॥
तस्माद्दुग्धाम्बुधेर्जात शार्ङ्गदेव सुधाकर: ।
उपर्युपरि सर्वान्य: सदौदार्यस्फुरत्कर ॥ ९ ॥

[1] ०प्रबुद्धविभव

[2] प्रोदञ्चद्दु चि०

कृतगुरुपदसेवः प्रीणिताशेषदेवः
कलितसकलशास्त्र पूजिताशेषपात्रः ।
जगति विततकीर्त्तिर्मन्मथोदारमूर्तिः
प्रचुरतरविवेक शार्ङ्गदेवो ऽयमेकः ॥ १० ॥
नानास्थानेषु सभ्रान्ता परिश्रान्ता सरस्वती ।
सहवासप्रिया शश्वद्विश्राम्यति तदालये ॥ ११ ॥
स विनोदैकरसिको भाग्यवैदग्ध्यभाजनम् ।
धनदानेन विप्राणामार्ति सहृत्य शाश्वतीम्[1] ॥ १२ ॥
जिज्ञासूना च विद्याभिर्गदार्ताना[2] रसायनैः ।
अधुना ऽखिललोकाना तापत्रयजिहीर्षया ॥ १३ ॥
शाश्वताय च धर्माय कीर्त्यै नि श्रेयसाप्तये[3] ।
आविष्करोति सगीतरत्नाकरमुदारधी ॥ १४ ॥

(क०) अथ ग्रन्थकार शार्ङ्गदेव स्वदेशवशवृत्तप्रशसापूर्वक ग्रन्थस्य प्रयोजनविषयौ निर्दिशति—**अस्ति स्वस्तिगृह**मित्यारभ्य **सगीतरत्नाकरमुदारधी**रित्यन्तेन ग्रन्थसदर्भेण ॥ २—१४ ॥

(सु०) एव मङ्गलाचरण विधायाभिधेय च सप्रयोजनमुक्त्वा ग्रन्थस्य कर्ता स्वय ग्रन्थे वैशिष्ट्यप्रतिपादनाय स्ववश कथयति—अस्तीति । अस्तीति वर्तमानप्रयोगेण वशस्याकल्पावस्थायित्व सूचयति । स्वस्तीत्यव्यय कल्याण वाचकम्, कल्याणस्य गृहमाश्रय । श्रीमान्य काश्मीरदेशस्तस्मात्सभवो यस्य । वृषगणनाम्न ऋषेर्जात, वृषगणगोत्रजात इत्यर्थ ॥ वशस्य धार्मिकत्व कथयति—

[1] ०मार्ती सहृत्य शाश्वती
[2] ०र्गदिना च
[3] नि श्रेयसाय च

सदाशिवः शिवा ब्रह्मा भरत कश्यपो मुनिः ।
मतङ्गो याष्टिको दुर्गा शक्तिः शार्दूलकोहलौ ॥ १५ ॥
विशाखिलो दत्तिलश्च कम्बलो ऽश्वतरस्तथा ।
वायुर्विश्वावसू रम्भा ऽर्जुनो नारदतुम्बुरू ॥ १६ ॥

यज्वभिरिति । यज्वभिर्याज्ञिकैरलकृत । यस्मिन्वश एवविधा समुत्पन्ना इत्यर्थ ॥ तस्मिन्वशे समुत्पन्न विशिष्ट मूलपुरुष कथयति—तत्रेति । सूर्यसदृशो भास्करनामा तेजसा निधिर्ब्रह्मवर्चसाश्रय, पक्षे कान्त्याश्रय, दक्षिणाऽऽयन काश्मीरदेशाद्दक्षिणा दिश प्रत्यागमनम्, अथ वा दक्षिणाया देयद्रव्यस्यायन पात्रप्रापण चक्रे, दक्षिणाना प्रवीणानामाशा वाञ्छामलकर्तुम् । सूर्यपक्षे दक्षिणाऽयन प्रसिद्धमेव ॥ ग्रन्थस्य कर्ता स्वपितर कथयति—तस्येति । भिल्लम भिल्लमनामान राजानम् । जैत्रे जत्रनामनि नगरे ॥ स्वस्वामिन सिङ्घणभूप वर्णयति—एक इति । यस्य प्रतापानलो विश्वव्याप्यपि द्विषा हृदयान्येव दहतीति कारणे सत्यपि कार्यानुदयाद्विशेषोक्तिरलकार ॥ सिङ्घणदेवप्रसादप्रभाव कथयति—त प्रसाद्येति । त सिङ्घण गुणग्रामेण गुणसमूहेन प्रसाद्य प्रसन्न कृत्वा । गुणरागिणमिति साभिप्रायविशेषणत्वात्परिकरालकार । उपकारैरुपकारसाधनैर्द्रव्यवस्त्रान्नादिभि ॥ किं न ददौ? सर्वमेव ददावित्यर्थ । एव न किं जज्ञावित्यादिषु ॥ य एवविध सोढलनामा तस्मात्क्षीरसमुद्राच्छार्ङ्गदेवश्चन्द्र उत्पन्न इति सबन्ध । उपर्युपरीति । उपरिशब्द स्याम्रेडितत्वात्सर्वानिति द्वितीया ॥ ग्रन्थे वैशिष्ट्यप्रतिपादनार्थमात्मान वर्णयति कृतेति ॥ स्ववैदुष्य प्रकटयति—नानेति । सहवास काश्मीरदेशे सरस्वत्यवस्थानाच्छार्ङ्गदेवस्यापि काश्मीरदेश उत्पन्नत्वात् ॥ स इति । स शार्ङ्गदेव सगीतरत्नाकरमाविष्करोति रचयतीति सबन्ध । नि श्रेयसाप्तये मोक्षप्राप्तये, मद्रकादीना प्रकरणाख्याना गीतानाम् 'शिवस्तुतौ प्रयोज्यानि मोक्षाय विदधे विधि' ' इति मोक्षहेतुत्वस्य वक्ष्यमाणत्वात् ॥ २—१४ ॥

(क०) इह शास्त्रे प्रेक्षावत्प्रवृत्तय सदाशिवाद्यनेकप्रामाणिकपरिग्रह दर्शयित्वा तन्मतसारसग्रहत्वेन स्वकीयस्य ग्रन्थस्यातिशयितत्व द्योतयति—

आञ्जनेयो मातृगुप्तो रावणो नन्दिकेश्वरः ।
स्वातिर्गणो बिन्दुराजः क्षेत्रराजश्च राहल. ॥ १७ ॥
रुद्रटो नान्यभूपालो भोजभूवल्लभस्तथा ।
परमर्दी च सोमेशो जगदेकमहीपतिः ॥ १८ ॥
व्याख्यातारो भारतीये लोल्लटोद्भटशङ्कुकाः ।
भट्टाभिनवगुप्तश्च श्रीमत्कीर्त्तिधरः परः ॥ १९ ॥
अन्ये च बहवः पूर्वे ये सगीतविशारदाः ।
अगाधबोधमन्थेन तेषा मतपयोनिधिम् ॥ २० ॥
निर्मथ्य श्रीशार्ङ्गदेवः सारोद्धारमिम व्यधात् ।
गीत वाद्य तथा नृत्त त्रय सगीतमुच्यते ॥ २१ ॥

सदाशिवः शिवेत्यादिना सारोद्धारमिम व्यधादित्यन्तेन । सारोद्धारो नवनीत तमिममिति व्यस्तरूपणम्, सारस्योद्धारो यस्मिन्कर्मणीति क्रिया विशेषण वा ॥ १५—२० ॥

(मु०) ननु सदाशिवभरतादिप्रणीतेषु सगीतग्रन्थेषु सत्सु [1]किमनेनाफलनिर्माणक्लेशेनेत्यत आह—सदाशिव इति । एतेषा मतपयोनिधि निर्मथ्य सारोद्धारमिम व्यधादकार्षीत् । अतश्च ते वितता दुर्ग्रहा बहवश्च ग्रन्था अचिरजीविभिर्मनुष्यैरालोडयितुमशक्या इत्यल्पप्रयासेनैव सकलसगीतरहस्यावबोधसिद्धेर्नास्य प्रयासस्य वैफल्यमिति, एतानि च शास्त्राण्यालोच्य कृतत्वेनास्य समूलत्वात्प्रेक्षावद्भि प्रमाणत्वेनोपादेयो ऽयमित्यप्यनेन कथयति ॥ १९—२० ॥

(क०) ननु, 'आविष्करोति सगीतरत्नाकरमुदारधी ' इति प्रतिज्ञाया सगीतशब्देन लोकप्रसिद्ध्या गीतस्यैव ग्रन्थप्रतिपाद्यत्व प्रतीयते न तु

[1] किमनेनाधुनिकनिर्मा०

मार्गो देशीति तद् द्वेधा तत्र मार्गः स उच्यते ।
यो मार्गितो विरिञ्च्याद्यै[1] प्रयुक्तो भरतादिभिः ॥ २२ ॥
देवस्य पुरत शभोर्नियताभ्युदयप्रदः ।
देशे देशे जनाना यद्रुच्या हृदयरञ्जकम् ॥ २३ ॥

वाद्यनृत्तयोरित्याशङ्का परिजिहीर्षु सगीतशब्दार्थमाह—**गीत वाद्यमिति** । यदि गीतमेव प्रतिपाद्येत तदा केवल गीतशब्द प्रयुञ्जीत न तु समुपसर्ग युक्तम् । ननु गीतस्यैव सम्यक्त्वद्योतनार्थं समुपसर्ग इति चेन्न, 'रञ्जक स्वरसदर्भो गीतमित्यभिधीयते' इति विशिष्टवचनादनुपसृष्टस्यैव तस्य गीतस्य सम्यक्त्वसिद्धे । समित्युपसर्गस्तु गीतशब्देन सह प्रयुज्यमानो गीते स्वेनाधेयातिशयाभावाद्गीतस्यान्ययोग द्योतयञ्शब्दत्वसामान्येन वाद्यस्य तदुभयाभिव्यञ्जकत्वेन[2] नृत्तस्य च गीतेन सबन्ध विशिनष्टि । तस्माद्यत्र सगीतशब्दस्य प्रयोगस्तत्र तौर्यत्रिक विवक्षितमिति मन्तव्यम् । क्वचिद्गीतमात्रे सगीतशब्दप्रयोगस्त्ववयवे ऽवयव्युपचारात्खण्डपटे पटव्यवहारवत् ॥ -२१ ॥

(सु०) सगीतग्रन्थो विरच्यत इत्युक्तम् । तत्र किमिद सगीतमित्यपेक्षायामाह—**गीतमिति** । नन्वेव समुदिताना सगीतत्व एकैकस्यासगीतत्वापत्ति , नैवम्, गीतवाद्यनृत्तान्यतमत्वस्य सगीतशब्दप्रवृत्तिनिमित्तत्वात् ॥ -२१ ॥

(क०) तस्य सगीतस्य मार्गदेशीभदेन द्वैविध्य प्रतिज्ञाय तयो निरुक्तिपूर्वक लक्षणमाह-—**मार्गो देशीत्यादिना** । मार्गितत्वान्मार्ग । मार्गितत्व च विरिञ्चयाद्यैर्ब्रह्मादिभि 'नाट्यसज्ञमिद वेद सेतिहास करोम्य-

[1] विरिञ्चाद्यै
[2] ० व्यङ्ग्यत्वेन

गीत च वादन नृत्त तद्देशीत्यभिधीयते ।
नृत्त वाद्यानुग प्रोक्त वाद्य गीतानुवर्ति च ॥ २४ ॥
अतो गीत प्रधानत्वादत्रादावभिधीयते ।
सामवेदादिद गीत सजग्राह पितामह ॥ २५ ॥

हम्' इति प्रतिज्ञाय चतुर्षु वेदेष्वन्विष्य कृतत्वात् । मार्गित इति 'मार्ग अन्वेषणे' इत्यस्माद्धातो कर्मणि निष्ठाया रूपम् । मार्ग इति तु तस्मादेव धातो कर्मणि घञन्तम् । देशीति, देशशब्देन तत्रत्या जना लक्ष्यन्ते, तैर्यथेच्छ क्रियमाणाया गीतादिक्रियायामाचार्यकृता सज्ञा । सगीतपदाभि धेयत्वेन नाट्य प्रत्यङ्गत्वेन च त्रयाणामप्यविशेषेण प्रतिपादने प्राथम्य प्रसक्तौ, तत्र 'गीतवाद्यप्रमाणेन कुर्याच्चाङ्गविचेष्टितम्' इति 'गीत चतुर्विधाद्वाद्याज्जायते चोपरज्यते, गीयते च' इति गीतस्य स्वेतरद्वया पेक्षितत्वेन प्राधान्य प्रसाध्य प्राथम्य प्रतिजानीते—**नृत्त वाद्यानुगमिति** ॥ २२—२४- ॥

(सु०) तस्य सगीतस्य मार्गतादेशीत्वाभ्या द्वैविध्यमुक्त्वा मार्गस्य लक्षण कथयति—**यो मार्गित** इति । मार्गितो ऽन्वेषितो दृष्ट । अनेन मार्गशब्दव्यु त्पत्तिरपि सूचिता । देशीलक्षण कथयति—**देश** इति । गीतस्य पूर्वनिरूपणे कारणमाह—**नृत्तमिति** ॥ २२—२४- ॥

(क०) गीतस्य सामवेदसग्रहरूपत्वेन वैदिकत्वादुपादेयत्व दर्शयति—**सामवेदादिदमिति** । तत्सग्रहरूपत्व च गीतस्यापि सप्तस्वरात्मकत्वात् । सामनि हि क्रुष्टप्रथमद्वितीयतृतीयचतुर्थमन्द्रातिस्वार्याख्या सप्त स्वरा , इह तु त एव यथायोग षड्जादिव्यपदेशभाज इति । ब्रह्मणा ऽपि वेदादुद्धृत्य सग्रहणे सार्ववर्णिकत्व प्रयोजनमिति भाव ॥ -२५ ॥

गीतेन प्रीयते देव सर्वज्ञ पार्वतीपतिः ।
गोपीपतिरनन्तो ऽपि वशध्वनिवश गतः[1] ॥ २६ ॥
सामगीतिरतो ब्रह्मा वीणाऽऽसक्ता सरस्वती ।
किमन्ये यक्षगन्धर्वदेवदानवमानवा·[2] ॥ २७ ॥
अज्ञातविषयास्वादो बाल पर्यङ्किकागत· ।
रुदन्गीतामृत पीत्वा हर्षोत्कर्ष प्रपद्यते ॥ २८ ॥
वनेचरस्तृणाहारश्चित्र मृगशिशु पशुः ।
लुब्धो लुब्धकसगीते गीते यच्छति जीवितम् ॥ २९ ॥
तस्य गीतस्य माहाऽऽत्म्य के प्रशसितुमीशते ।
धर्मार्थकाममोक्षाणामिदमेवैकसाधनम् ॥ ३० ॥

(सु०) गीतस्य समूलत्वमाह—सामवेदादिति । सजग्राह सग्रहेणोक्तवान् ॥ -२५ ॥

(क०) एतच्च न केवल वैदिकमित्युपादेयम , किं त्वासर्वज्ञपार्वतीपत्याधीविकलपशु विगलितवेद्यान्तरतया ऽऽनन्दाविर्भावकत्वेन हृद्यत्वा च्चेत्याह—**गीतेनेत्यादिना** ॥ २६—२९ ॥

(सु०) गीतप्रयोजनमाह—**गीतेनेति** ॥ गीत स्तौति—**अज्ञातेति** । लुब्धो ऽनुरक्त । लुब्धको व्याध ॥ २६—२९ ॥

(क०) प्रतिनियतसाधनानामपि धर्मार्थकाममोक्षाणामिदमेकमेव रम णीय साधन यतस्तस्मादस्य माहाऽऽत्म्य वर्णयितु न केचन शक्ता इत्याह—

[1] ०वशवद
[2] ०किनरा

तत्र स्वरगताध्याये प्रथमे प्रतिपाद्यते ।
शरीर नादसभूतिः स्थानानि श्रुतयस्तथा ॥ ३१ ॥
ततः शुद्धाः स्वराः सप्त विकृता द्वादशाप्यमी ।
कुलानि जातयो वर्णा द्वीपान्यार्ष च दैवतम् ॥ ३२ ॥

तस्येति । गीतस्य धर्मसाधनत्व तावदश्वमेधप्रकरणे 'ब्राह्मणौ वीणागाथिनौ गायत ब्राह्मणो ऽन्यो गायेत्' इति श्रुतेर्देवार्चनादिषु गीतादेस्तदङ्गत्वेन परिग्रहाच्च सिद्धम् । अर्थसाधनत्व लोकतो दृष्टम् । कामसाधनत्व तु 'तस्माद्गायन्त स्त्रिय कामयन्ते' इति वेदतो लोकतश्च सिद्धम् । मोक्षसाधनत्व च—

'वीणावादनतत्त्वज्ञ श्रुतिजातिविशारद ।
तालज्ञश्चाप्रयासेन मोक्षमार्ग स गच्छति ॥'

इति याज्ञवल्क्यस्मृते, प्रकरणाख्यमद्रकादिगीतेषु 'शिवस्तुतौ प्रयोज्यानि मोक्षाय विदधे विधि' इत्युक्तत्वाच्च ॥ ३० ॥

(सु०) धर्मार्थेति । परमेश्वराराधनार्थ गीयमान गीत धर्महेतु, यथोक्तलक्षणाना जात्यादीना सम्यक्प्रयोगस्य 'अपि ब्रह्महण पापाज्जातय प्रपुनन्त्यम्' इत्यादिना धमहेतुत्वस्य वक्ष्यमाणत्वात् । गीतोपजीविनामर्थसाधनम् । शृङ्गारस्योद्दीपनविभावरूपत्वात्कामसाधनम् । मद्रकादीना मोक्षसाधनत्व च वक्ष्यते ॥ ३० ॥

(क०) सप्ताध्याय्या रत्नाकरे प्रत्यध्याय वस्तूनि सजिघृक्षन्नादौ स्वरगताध्याये शरीरादीन्पदार्थान्सगृह्य प्रतिपादयितु प्रतिजानीते—**तत्र स्वरगताध्याय इत्यादिना** । एतावान्वस्तुसग्रह प्रतिपाद्यत इति योजना ।

छन्दासि विनियोगाश्च स्वराणा श्रुतिजातय: ।
ग्रामाश्च मूर्च्छनास्तानाः शुद्धाः [1]कूटाश्च सख्यया ॥ ३३ ॥
प्रस्तार खण्डमेरुश्च नष्टोद्दिष्टप्रबोधक ।
स्वरसाधारणं जातिसाधारणमतः परम् ॥ ३४ ॥
काकल्यन्तरयोः सम्यक्प्रयोगो वर्णलक्षणम् ।
त्रिषष्टिरप्यलंकारास्त्रयोदशविध ततः ॥ ३५ ॥
जातिलक्ष्म ग्रहाशादि कपालानि च कम्बलम् ।
नानाविधा गीतयश्चेत्येतावान्वस्तुसग्रहः ॥ ३६ ॥

स्वरगताध्याय इति । स्वराननुगता स्वरगता श्रुतिग्राममूर्च्छनातान-वर्णालकारजातिगीत्यादयो विधेया, तेषामध्याये । अधीतिरेवाध्याय इति भावे घञन्त । अधीयते ऽनेनाभिप्रेतो ऽर्थो ऽस्मिन्वेत्यध्याय इति 'अकर्तरि च-' इति करणाधिकरणयोर्वा । यद्वा, अधीत्यधिकारे, अयनमाय, आयो ऽर्थावगति, अर्थावगतिमधिकृत्य प्रवृत्तो ग्रन्थो ऽध्याय । अथ वा, ईयते गम्यत इत्यायो ऽर्थ, तमधिकृत्य प्रवृत्तो ग्रन्थो ऽध्याय । ननु, पूर्वत्र गीतस्य प्रतिपादने प्राथम्य प्रतिज्ञातम्, इदानीं प्रथमे स्वरगताध्याय इत्यधिकृत्य शरीरादिप्रतिपादनस्य प्राथम्यमुच्यते, अत प्रतिज्ञाप्रतिपादनयोर्भिन्नविषयत्वाद्वैयधिकरण्यमिति चेन्नैष दोष, स्वरगते शरीरादे परपरया गीत प्रत्युपकारकत्वात्स्वरगतप्रतिपादन प्रकारान्तरेण गीतप्रतिपादनमेवेत्यविरोधात् । तत्र शरीरादिर्त्रिशत्पदार्थाना मध्ये केषाचित्कार्यकारणभावादिसगतिवशादुद्देशक्रमो विवक्षित, केषा-चित्तदभावेनाविवक्षित । उत्तरत्रायमर्थ प्रकाश्यते ॥ ३१— ३६ ॥

[1] कूटा स्वसख्यया

अथ रागविवेकाख्ये ऽध्याये वक्ष्यामहे क्रमात् ।
ग्रामरागाश्चोपरागान्रागान्भाषा विभाषिकाः ॥ ३७ ॥
ततो ऽप्यन्तरभाषाश्च रागाङ्गाण्यखिलान्यपि ।
भाषाऽङ्गाण्यप्युपाङ्गानि क्रियाऽङ्गाणि च तत्त्वतः ॥ ३८ ॥
ततः प्रकीर्णकाध्याये तृतीये कथयिष्यते ।
वाग्गेयकारो गान्धर्वः स्वरादिर्गायनस्तथा[1] ॥ ३९ ॥
गायनी गुणदोषाश्च तयोः शब्दभिदास्तथा ।
गुणदोषाश्च शब्दस्य शारीर तद्गुणास्तथा ॥ ४० ॥
तद्दोषा गमक स्थाया आलप्तिर्बृन्दलक्षणम् ।

(सु०) स्वरगताध्यायवस्तुसग्रह कथयति—तत्रेति । शरीर नादोत्पत्त्याश्रय । नादसभूतिर्नादोत्पत्तिप्रकार । स्थानानि हृदयादीनि ॥ त्रयोदशविध जातिलक्ष्म—ग्रह , अश , तार , मन्द्र , न्यास , अपन्यास , सन्यास , विन्यास , बहुत्वम् , अल्पता, अन्तरमाग , षाडवम् , औडुवित चेति । अन्यत्सुगमम् ॥ ३१—३६ ॥

(क०) ततो द्वितीये ऽध्याये ग्रामरागादयो दशविधरागा प्रतिपाद्यन्त इत्याह—**अथेति** । **रागविवेकाख्य** इति । रागाणा शुद्धकैशिकमध्यमादीना विवेको विवेचनमसकीर्णतया स्वरूपनिरूपणमस्मिन्निति स तथोक्त ॥ ३७, ३८ ॥

(सु०) द्वितीयाध्यायवस्तुसग्रह कथयति—**अथ रागेति** । अखिलान्यपीति । प्राक्प्रसिद्धान्यधुना प्रसिद्धानि चेत्यर्थ ॥ ३७, ३८ ॥

(क०) तृतीये वाग्गेयकारादयो द्वादश पदार्था लक्ष्यन्त इत्याह—

[1] ०गायकस्तथा

ततः प्रबन्धाध्याये तु धातवो ऽङ्गानि जातयः ॥ ४१ ॥
प्रबन्धाना द्विधा सूडः शुद्धश्छायालगस्तथा ।
आलिक्रमप्रबन्धाश्च सूडस्था आलिसश्रया ॥ ४२ ॥
विप्रकीर्णास्ततश्छायालगसूडसमाश्रिता ।
गीतस्था गुणदोषाश्च वक्ष्यन्ते शार्ङ्गसूरिणा ॥ ४३ ॥
तालाध्याये पञ्चमे तु मार्गताला कलास्तथा ।
पाता मार्गाश्च चत्वारस्तथा मार्गकलाऽष्टकम् ॥ ४४ ॥
गुरुलघ्वादिमान चैककलत्वादयो भिदाः ।
पादभागास्तथा मात्रास्ताले पातकलाविधिः ॥ ४५ ॥

ततः प्रकीर्णकेति । प्रकीर्णा शास्त्रेषु तत्र तत्र विक्षिप्ता पदार्था अत्रैकत्र समुच्चित्याधिक्रियन्त इति प्रकीर्णक ॥ ३९—४०- ॥

(सु०) तृतीयाध्यायवस्तुसग्रह कथयति—तत इति । तयोर्गायनीगायनयो । शब्दभिदा शब्दभेदा खाहुलादय । तद्गुणा शारीरगुणा । तद्दोषा शारीरदोषा । गमक स्वरस्य कम्प । स्थाया गीतस्यावयवा ॥ ३९—४०-॥

(क०) चतुर्थे धातुप्रभृतीनि द्वादश वस्तूनि विस्तार्यन्त इत्याह—
तत. प्रबन्धाध्याय इति । प्रबन्धानामेलादीनामध्याये ॥ ४१—४३ ॥

(सु०) चतुर्थाध्यायवस्तुसग्रह कथयति—तत प्रबन्धेति । धातव प्रबन्धावयवा उद्ग्राहादयश्चत्वार । अङ्गानि स्वरादीनि षट् । जातयो मेदिन्यादय· पञ्च । शुद्ध सूड एलादि । छायालग सूडो ध्रुवमण्ठादि ॥ ४१—४३ ॥

(क०) पञ्चमे मार्गतालादय एकविंशतिरर्था प्रपञ्च्यन्त इत्याह—
तालाध्याय इति ॥ ४४—-४७- ॥

अङ्‌गुलीना च नियमो भेदा युग्मादयस्तथा ।
परिवर्तो लयस्तेषा यतयो गीतकानि च ॥ ४६ ॥
छन्दकादीनि गीतानि तालाङ्गनिचयस्तथा ।
गीताङ्गानि च वक्ष्यन्ते देशीतालाश्च तत्त्वतः ॥ ४७ ॥
निःशङ्कशार्ङ्गदेवेन ताला‌ना प्रत्ययास्तथा ।
षष्ठे नानाविध वाद्यमध्याये कथयिष्यते ॥ ४८ ॥
सप्तमे नर्तन नानारसभावाः क्रमेण च ॥

(सु०) पञ्चमाध्यायपदार्थसग्रहमाचष्टे—**तालाध्याय** इति । मार्गताला-श्चचत्पुटादय । कला नि शब्दक्रिया । पाता सशब्दक्रिया । मार्गाश्चत्वारो ध्रुवादय । कलाऽष्टक ध्रुवकादि । परिवर्त पादभागादेरावृत्ति । लयस्तालक्रिया-ऽन्तरालवर्ती काल । यतिर्लयप्रवृत्तिनियम । गीतानि मद्रकादीनि सप्त । देशीताला विंशत्युत्तर शतमादितालादय । प्रतीयन्ते यैस्तालसख्यास्वरूपादय इति प्रत्यया प्रस्तारनष्टोद्दिष्टादय ॥ ४४—४७- ॥

(क०) षष्ठे ततादिचतुर्विधवाद्यानामवान्तरभेदेनानेकप्रकार वाद्य निगद्यत इत्याह—**षष्ठे नानाविधमिति** ॥ सप्तमे प्रतिपाद्यानाह—**सप्तम** इति । नर्तनमिति नाट्यनृत्यनृत्ताना गात्रविक्षेपरूपाणा सामान्यवचनम् । **नानारसभावा** इति । शृङ्गारादयो नव रसा । विभावादय पञ्चविधा भावा । **क्रमेणेति** । उद्देशक्रमेणेत्यर्थ ॥ -४८, ४८- ॥

(सु०) षष्ठसप्तमाध्याययोर्वस्तुसग्रह कथयति—षष्ठ इति ॥ ४८, ४८- ॥

इति प्रथमे स्वरगताध्याये पदार्थसग्रहाख्यमादिम प्रकरणम् ॥ १ ॥

अथ द्वितीय पिण्डोत्पत्तिप्रकरणम्

गीत नादात्मक वाद्य नादव्यक्त्या प्रशस्यते ।
तद्द्वयानुगत नृत्त नादाधीनमतस्त्रयम्[1] ॥ १ ॥
नादेन व्यज्यते वर्णः पद वर्णात्पदाद्वचः ।
वचसो व्यवहारो ऽय नादाधीनमतो जगत् ॥ २ ॥
आहतो ऽनाहतश्चेति द्विधा[2] नादो निगद्यते ।
सो ऽय प्रकाशते पिण्डे तस्मात्पिण्डो ऽभिधीयते ॥ ३ ॥

(क०) ननु गीतनिदानत्वेन स्वरगते नादस्य प्रथम प्रतिपाद्यत्वमस्तु, किं शरीरनिरूपणेनेत्याशङ्क्य, नादमात्रस्य शरीरमन्तरेण प्रकाशाभावादिति परिहरञ्शरीर निरूपयितुमाह—**गीत नादात्मकमिति** । अयमर्थ —न केवल गीतादित्रयस्य नादाधीनत्वम्, वाङ्मूलस्य सर्वलोकव्यवहारस्यापि नादाधीनत्वात्तदाधार शरीरमादौ सुतरा निरूपणीयमेवेति ॥ १—३ ॥

(सु०) एव पदार्थसग्रहमुक्त्वा नादाभिव्यक्ते स्थान शरीर कथयितु नाद स्तौति—गीतमिति । नादात्मक नाद आत्मा स्वरूप यस्य । वाद्य वीणादि नादाभिव्यक्त्यैव प्रशस्यते रमणीयतामुपैति । नृत्त तद्द्वयानुगतम्, 'अङ्गेनाल-म्बयेद्गीतम्' इत्युक्तत्वात् । अत , त्रय गीतनृत्तवाद्यरूप नादाधीन नादापेक्ष-मित्यर्थ ॥ न केवल गीतनृत्तवाद्यमेव नादापेक्षम्, अपि तु सर्व जगदित्याह—नादेनेति । नादेन ध्वनिना वर्ण ककारादिर्व्यज्यते । को ऽय ध्वनि ? यो ऽय वर्णविशेषमप्रतिपद्यमानस्य दूरात्कर्णपथमवतरति मन्दत्वतीव्रत्वादिभेद च वर्णेष्वा-सञ्जयति स ध्वनिरित्युच्यते । वर्णात्पद घट इत्यादि । पदाद्वचो वाक्य पदसमु-

[1] ०मिद त्रयम्
[2] द्वेधा

अस्ति ब्रह्म चिदानन्द स्वयज्योतिर्निरञ्जनम् ।
ईश्वरं लिङ्गमित्युक्तमद्वितीयमज विभु ॥ ४ ॥
निर्विकारं निराकार सर्वेश्वरमनश्वरम् ।
सर्वशक्ति च सर्वज्ञ तदशा जीवसज्ञकाः ॥ ५ ॥

दाय । वचसो वाक्याच्छाब्दो ऽय व्यवहार । अत सर्व जगदपि नादाधीन-मित्यर्थ । मतङ्गेनापि बृहद्देश्यामुक्तम्—

'न नादेन विना गीत न नादेन विना स्वरा ।
न नादेन विना नृत्त तस्मान्नादात्मक जगत् ॥
नादरूप स्मृतो ब्रह्मा नादरूपो जनादन ।
नादरूपा परा शक्तिर्नादरूपो महेश्वर ॥
यदुक्त ब्रह्मण स्थान ब्रह्मग्रन्थिश्च य स्मृत ।
तन्मध्ये सस्थित प्राण प्राणाद्वह्निसमुद्भव [1] ॥
वह्निमारुतसयोगान्नाद समुपजायते ।
नादादुत्पद्यते बिन्दुस्तत सर्व[2] च वाङ्मयम् ॥' इति ।

नादद्वैविध्य कथयति—आहत इति । द्विविधो ऽपि नाद पिण्डे प्रकाशते प्रकटीभवति ॥ १—२ ॥

(क०) तच्च शरीर जीवकर्मायत्तम् । स च जीवो जिज्ञास्यमान स्वाशि ब्रह्मापेक्षत इति तस्मिञ्जिज्ञासिते तत्स्वरूप निरूपयति—**अस्ति ब्रह्मेति** । चिदान द ज्ञानसुखस्वरूपम् । स्वयज्योति स्वय प्रकाशमानम् । निरञ्जन निर्लेपम् । ईश्वर स्वतन्त्रम् । प्रपञ्चलयनाल्लिङ्गम् । अद्वितीय स्वसदृशवस्त्वन्तररहितम् । अज जन्मरहितम् । विभु व्यापकम् । निर्विकारम्, जायते ऽस्ति वर्धते विपरिणमते ऽपक्षीयते विनश्यतीति षड् भाव-

[1] ०समुद्गम
[2] ०र्नादात्सर्व

अनाद्यविद्योपहिता यथा ऽग्नेर्विस्फुलिङ्गका ।
दार्वाद्युपाधिसभिन्नास्ते कर्मभिरनादिभिः ॥ ६ ॥

विकारा, तै रहितम् । निराकारमाकारशून्यम् । सर्वेश्वर सकलजगत्कर्तृ । अनश्वर नाशरहितम् । सर्वशक्ति इच्छाज्ञानक्रियाभोगशक्तियुक्तम् । सर्वज्ञम् अतीतानागतवर्तमानसकलपदार्थवेदितृ । इत्युपनिषदुक्त ब्रह्मास्ति । ब्रह्म-स्वरूपमुक्त्वा तत्तादात्म्येन जीवास्तेषा देहसबन्ध च निरूपयति- -तदशा इति । तस्य ब्रह्मणो ऽशा मात्रा ॥ ४, ५ ॥

(सु०) इति देहाभिधान प्रतिज्ञाय तन्मूलकारण कथयति—अस्तीति । सवदा सर्वत्रापि सत्, नित्य व्यापक चेत्यर्थ । ब्रह्म बृहत्त्वाद् बृहणत्वाद्वा । चिद्विज्ञानरूपम्, आनन्द सुखस्वरूपम्, 'विज्ञानमानन्द ब्रह्म' इति श्रुते । स्वयज्योति स्वप्रकाशम्, 'तमेव भान्तमनु भाति विश्व तस्य भासा सर्वमिद विभाति' इति श्रुते । निरञ्जनमविद्यालेपशून्यम्, अविद्याया जीवाश्रयत्वात् । ब्रह्माश्रयाविद्यापक्षे ऽपि स्वाश्रयाव्यामोहकत्व निरञ्जनपदेनोच्यते । ईश्वर कर्तुम-कर्तुमन्यथा कर्तु वा शक्तम् । लिङ्ग कारणम् । अद्वितीय सजातीयविजातीयस्व-गतभेदशून्यम् । अजमकारणकम् । विभु व्यापक समर्थ वा । निर्विकार जायते ऽस्ति वर्धते विपरिणमते ऽपक्षीयते विनश्यतीति यास्कोदितसर्वविकारशून्यम् । निराकार मूर्त्यनवच्छिन्नम् । सर्वेश्वर सर्वेषा ब्रह्मादीनामपि शासकम् । अनश्वरमविनाशि । सर्वशक्ति सर्वा सर्वस्य प्रपञ्चस्य कारण या सा शक्तिर्माया-ऽऽख्या विद्यते ऽस्मिन्निति । सर्वज्ञ सर्वविषयसाक्षात्कारवत् । तदशास्तदभिन्ना, यथा ऽग्नेर्विस्फुलिङ्गा अग्नित्वेनाग्नेरभिन्ना, अथ वा 'अशो नानाव्यपदेशात्' इति सूत्रोक्तत्वाज्जीवपरमात्मनोरशाशित्वपक्षमेव स्वीकृत्योक्तम् ॥ ४—५ ॥

(क०) अनाद्यविद्योपहिता । अनाद्यविद्या मूलाविद्या, अधिष्ठा-नस्य याथाऽऽत्म्याज्ञानमिति यावत् । तया ऽविद्ययोपहिता अवच्छिन्ना जीवसज्ञका भवन्ति । सच्चिदानन्दविभुस्वभावस्य वस्तुनो ऽविद्योपाधिव-

सुखदुःखप्रदैः पुण्यपापरूपैर्नियन्त्रिता ।
तत्तज्जातियुत देहमायुर्भोग च कर्मजम् ॥ ७ ॥
प्रतिजन्म प्रपद्यन्ते तेषामस्त्यपर पुनः ।
सूक्ष्म लिङ्गशरीर तदा मोक्षादक्षय मतम् ॥ ८ ॥
सूक्ष्मभूतेन्द्रियप्राणावस्थाऽऽत्मकमिद विदु ।
जीवानामुपभोगाय जगदेतत्सृजत्यज. ॥ ९ ॥
स आत्मा परमात्मा च विश्रान्त्यै सहरत्यथ ।
तदेतत्सृष्टिसहार प्रवाहानादि समतम् ॥ १० ॥

शादसत्त्वासर्वज्ञत्वदु खित्वपरिच्छिन्नत्वादिधर्मारोपे जीवव्यपदेश आविद्यिक इत्यर्थ । तत्र दृष्टान्तमाह—**यथा ऽग्नेरि**ति । अशा इति शेष । तेजो रूपस्याग्नेरशा दारुतृणमण्याद्युपाध्यवच्छिन्ना[1] यथा स्फुलिङ्गा इति व्यपदिश्यन्ते तद्वदिति । **ते कर्मभिरि**ति । ते जीवा । क्रमेण सुखदु खप्रदै पुण्यपापरूपै कर्मभि । पुण्यकर्मणा सुखप्रदत्व तावत् 'एष उ एव साधु कर्म कारयति त यमेभ्यो लोकेभ्य उन्निनीषते' इति श्रुते । पापकर्मणा दु खप्रदत्व च 'एष उ एवासाधु कर्म कारयति त यमधो निनीषते' इति श्रुते । **अनादिभिरि**ति । कर्तृत्वाद्यभिमानिन आत्मनो जीवत्वोपाधेरविद्याया अनादित्वाज्जीवकर्तृकाणा कर्मणामपि 'तदाकृत्युपरक्ताना व्यक्तीनामेकयोनिता' इत्यादिन्यायेन प्रवाहरूपविवक्षया ऽनादित्वम् । नियन्त्रिता बद्धा सन्त । तत्तज्जातियुत मनुष्यत्वादिजातियुक्त देहमायु कर्मज भोग च प्रतिजन्म जन्मनि जन्मनि प्रपद्यन्ते प्राप्नुवन्ति । कर्मभिर्नियन्त्रिता इत्यनेनैव जीवाना देहादिप्राप्तौ देहादीनामप्यविशेषेण कर्मजत्वे सिद्धे,

[1] ०तृणपर्णा०

भोगस्य पुन कर्मजमिति विशेषणमिह जन्मनि क्रियमाणानि दृष्टफलकानि कृष्यादिकर्माणि प्रति जीवाना कर्तृत्वमपि नियतमेवेति वक्तुम्। **तेषा-मस्तीति**। तेषा स्थूलशरीरावच्छिन्नाना जीवानाम् अपर स्थूलशरीरादन्य त्सूक्ष्ममव्यक्त लिङ्गशरीरमस्ति, 'अङ्गुष्ठमात्र पुरुष' इत्यादिश्रुते सिद्ध मित्यर्थ। तच्च आ मोक्षाच्चरमस्वरूपसाक्षात्कारपर्यन्तम् अक्षय स्वाविद्या वासनाऽनुच्छेदादविनाशि मत शास्त्रसिद्धम्। इद च लिङ्गशरीर सूक्ष्म-भूतेन्द्रियप्राणावस्थाऽऽत्मकम्, भूतानि पृथिव्यादीनि, इन्द्रियाणि चक्षुरा-दीनि, प्राणा प्राणादय पञ्च वायव, सूक्ष्माणामव्यक्तरूपाणामेतेषा मन्तरिन्द्रियेण मनसा सघातत्वेनावस्था ऽवस्थानमात्मा स्वरूप यस्य तत्तथोक्तम्। केचित् 'न कदाचिदनीदृश जगत्' इति जगत एव प्रवाहरूपेण नित्यत्वमङ्गीकुर्वन्ति, तन्मतनिरासार्थं जगत्सृष्टिसहारयो सप्रयोजनमात्मकर्तृकत्वमाह—जीवानामिति। जीवानामुक्तदेहद्वयाभिमा-निनामुपभोगाय सुखदुःखानुभवाय जगद्भूतभौतिकात्मकम्। अज परमा-त्मा। स आत्मेत्यन्वय। परत्वमप्यात्मनो निकृष्टजीवापेक्षयश्वरत्वमापन्न मित्यर्थ। स आत्मेति पूर्वोक्त ब्रह्म परामृश्यते। चकारो भिन्नक्रम। सहरति चेत्यन्वय। अथ सृष्टस्य जगत स्थित्यनन्तरम्। विश्रान्त्यै, जीवानामित्यनुषञ्जनीयम्, सृष्टिसहारयोरुक्तरीत्या जीवार्थत्वात्। जीवाना-दित्वद्योतनाय तयो प्रवाहानादित्वमाह—**तदेतदिति**। सृष्टिश्च सहारश्च सृष्टिसहारमिति द्वन्द्वैकवद्भावे नपुसकत्वम्। प्रवाहानादीति। व्यक्तिविवक्षया सादित्व सतानरूपेणानादित्वमित्यर्थ ॥ ६—१० ॥

(सु०) ननु विषमो दृष्टान्त, स्फुलिङ्गाना स्थूलत्वसूक्ष्मत्वादिविरुद्धधर्म-ससर्गेण भिन्नत्वात्, अत आह—**दार्वादीति**। आदिशब्देनाबिन्धनस्य वैद्युत-स्याग्नेरुदकोपाधिग्रहणम्। अतश्चौपाधिक स्फुलिङ्गादौ भेदो न तात्त्विक इत्यर्थ। तेषा जीवाना कर्मनिबद्धत्व कथयति—**ते कर्मभिरिति**। ननु ब्रह्मा-

ते जीवा नात्मनो भिन्ना भिन्न वा नात्मनो जगत् ।
शक्त्या सृजन्नभिन्नो ऽसौ सुवर्ण कुण्डलादिव ॥ ११ ॥
सृजत्यविद्ययेत्यन्ये यथा रज्जुर्भुजगमम् ।

भिन्नाना जीवाना कथ कर्मबन्ध इत्यत आह—**अनादिभिरिति**। ते जीवा प्रतिजन्म तत्तज्जातियुत मनुष्यत्वगोत्वादिजातियुक्त देहमायुरुपभोग च कर्मव्यापारज तत्तज्जात्यनुरूप प्रपद्यन्ते। ननु जीवाना स्थूलदेहनिबद्धत्वे कथमनेकजन्मप्राप्ति स्थूलदेहस्य विनाशोपलब्धेरित्यत्राह—**तेषामस्त्यपरमिति**। आ मोक्षात्, मोक्ष मर्यादीकृत्य। किंविव लिङ्गशरीरमित्यपेक्षायामाह—**सूक्ष्मेति**। पञ्च तन्मात्राणि, एकादशेन्द्रियाणि, एव षोडशकलमित्यर्थ । ननु परमेश्वरस्य जगत सृष्टिसहारयो कि प्रयोजनम्? अत आह—**जीवानामिति**। अनादित्वाच्च तयोर्नाय पर्यनुयोग इत्याह—**तदेतदिति**। सृष्टिसहारयो समाहार सृष्टिसहार प्रवाहानादित्वेन समतम् ॥ ९—१० ॥

(क०) अशाशिभावेनात्मनो जीवाना चाभेदमभिदधत्कार्यकारणभावेनात्मनो जगतश्चाभेद भेदाभेदमतानुसारेण सदृष्टान्तमाह—**ते जीवा** इति। असावात्मा शक्त्या स्वगतक्रियाशक्त्या जगत्सृजस्तस्मादभिन्न । विभक्तिविपरिणामेन जगत्पदस्यानुषङ्ग कर्तव्य । यथा सुवर्णकुण्डलयोस्तादात्म्य तद्वदित्यर्थ । यथा ऽऽहु —

'कार्यरूपेण नानात्वमभेद कारणात्मना ।
हेमात्मना यथा ऽभेद कुण्डलाद्यात्मना भिदा ॥' इति ।

मुख्यवेदान्तिमतमवलम्ब्याह—**सृजती**ति। अन्ये वेदान्तिन । अविद्यया ऽधिष्ठानाज्ञानेन। तत्र दृष्टान्त —यथा रज्जुर्भुजगममिति। एतेन प्रपञ्चस्यातत्त्वतो ऽन्यथाभावाद् ब्रह्मविवर्तत्व दर्शितम् ॥ ११, ११- ॥

[1] 'तेजोवदात्मनो भिन्नाभिन्नया वा ऽऽत्मनो जगत् ।'

आत्मन पूर्वमाकाशस्ततो वायुस्ततो ऽनल. ॥ १२ ॥
अनलाज्जलमेतस्मात्पृथिवी समजायत ।
महाभूतान्यमून्येषा विराजो ब्रह्मणस्तनु ॥ १३ ॥

(सु०) स परमेश्वरो जगतो भिन्नो ऽभिन्नो वेत्यपेक्षायामाह—तेजोवदिति। आत्मन शक्त्या जगत्सृजन्भिन्नो न भवति। असौ परमेश्वर । कथभूतया शक्त्या? तेजोवत् आत्मनो भिन्नाभिन्नया। यथा तेज सूर्याद्भिन्नमित्युच्यते 'सूर्यस्य तेज' इति, अभिन्नमपि व्यपदिश्यते 'सूर्यस्तेज' इति। दृष्टान्तान्तरमाह—सुवर्णमिति। कुण्डलात्सुवर्णत्वेनाभिन्न सुवर्ण कुण्डलत्वेन च भिन्नम्। वेदान्तिना मतेन प्रपञ्चस्याविधिकत्व कथयति—सृजतीति। यथा रज्जु स्वाज्ञानात् 'भुजगो ऽयम्' इति कल्पित भुजग सृजति, तथा परमेश्वरो ऽप्यधिष्ठानभूतस्य स्वस्याज्ञानाद्वियदादिप्रपञ्चमित्यर्थ ॥ ११, ११- ॥

(क०) भूतादिसृष्टिक्रमेण भौतिक पिण्ड सप्रभेद निरूपयति— **आत्मन पूर्वमित्यादिना**। आत्मन कारणभूतात्, पूर्वं वाय्वादिभ्य प्रथमम्, आकाश उत्पन्न इत्यर्थ । तत इति तच्छब्देनाकाश परामृश्यते। तस्मादाकाशात्कारणभूताद्वायुरुत्पन्न इत्यर्थ । ततो ऽनल इत्यत्रापि वायो-रनल समजायतेत्यर्थ । तथा च श्रुति 'आत्मन आकाश सभूत, आकाशाद्वायु' इत्यादि । अमून्याकाशादीनि महाभूतानि। विराजो ब्रह्मणो महाभूतोपहितस्य ब्रह्मण एषा तनुरिति सबन्ध । एषेति पुरो-वर्तितया निर्देशो भूतसघातस्य सकललोकप्रत्यक्षत्वेन । विराज इति आत्मा महाभूतानि सृष्ट्वा तान्यनुप्रविश्य तदभिमानित्वेन विराडित्युच्यते, तस्य। अमून्येषा तनुरिति 'उद्दिश्यमानप्रतिनिर्दिश्यमानयोरैक्य प्रतिपादयन्ति सर्वनामानि पर्यायेण तत्तल्लिङ्गभाञ्जि भवन्ति' इति भिन्नलिङ्गतोप-पत्ति ॥ -१२, १३ ॥

ब्रह्म ब्रह्माणमसृजत्तस्मै वेदान्प्रदाय च ।
भौतिक वेदशब्देभ्य सर्जयामास तेन तत् ॥ १४ ॥
तदाज्ञया ऽसृजद् ब्रह्मा मनसैव प्रजापतीन् ।
तेभ्यस्तु रैतसी सृष्टि शरीराणा निरूप्यते ॥ १५ ॥
स्वेदोद्भेदजराय्वण्डहेतुभेदाच्चतुर्विधम् ।
देह यूकाऽऽदिन स्वेदादुद्भेदात्तु लताऽऽदिन ॥ १६ ॥
जरायोर्मानुषादीनामण्डात्त विहगादिन ।

(सु०) सृष्टिक्रम कथयति—आत्मन इति । पञ्चमहाभूतात्मिका विराड् ब्रह्मणस्तनुरित्याह—महाभूतानीति ॥ -१२, १३ ॥

(क०) **ब्रह्म ब्रह्माण**मिति । ब्रह्म विराड्रूप ब्रह्माण चतुर्मुखमसृजत् । पुनस्तद्ब्रह्म तस्मै चतुर्मुखाय वेदान् ऋग्वेदादीन्प्रदाय तेन प्रयोज्येन कर्त्रा स्वय प्रयोजकम्, वेदशब्देभ्य, वेद्येते अनेन धर्माधर्माविति वेद, तस्मिन्शब्दा आकृत्यादिवाचका, तेभ्य कल्पान्तरातीतपदार्थस्मारकत्वेन निमित्तभूतेभ्य, भौतिक पञ्चीकृतपञ्चमहाभूतात्मक देहेन्द्रियादि सर्जयामास भौतिकस्य सृष्टि कारितवदित्यर्थ ॥ १४ ॥

(सु०) ननु हिरण्यगर्भ एव जगत कर्तेति लोकप्रसिद्धि, कथमीश्वर कर्तेत्युच्यते? अत आह—ब्रह्मेति । ब्रह्मेश्वरो ब्रह्माण हिरण्यगर्भमसृजत्, तस्मै च वेदान्प्रदाय भौतिक प्रपञ्च सर्जयामास सृजन्त ब्रह्माण प्रेरयामास । वेदशब्देभ्य इति ल्यब्लोपे पञ्चमी । ततश्च वेदशब्दान्स्मारयित्वा ऽसर्जयत्, 'यो ब्रह्माण विदधाति पूर्व यो वै वेदाश्च प्रहिणोति तस्मै' इति श्रुते । ततश्च कर्तृत्व हिरण्यगर्भस्य, प्रयोजककर्तृत्व परमेश्वरस्येत्यर्थ ॥ १४ ॥

(क०) साक्षात्कर्तुश्चतुर्मुखाद्भौतिकसृष्टे क्रममाह—**तदाज्ञये**ति । तस्य विराज आज्ञया । तेभ्य प्रजापतिभ्यो रैतसी रेतोविकाररूपा ।

तत्र नादोपयोगित्वान्मानुष देहमुच्यते ॥ १७ ॥
क्षेत्रज्ञ स्थित आकाश आकाशाद्वायुमागत: ।
वायोर्धूम ततश्चाभ्रमभ्रान्मेघे ऽवतिष्ठते ॥ १८ ॥

रेत शब्देन शोणितमप्युपलक्ष्यते । स्वेदोद्भेदेति । स्पष्टो ऽर्थ । यूकाऽऽदिन इत्यादौ यूका ऽऽदिर्यस्यति तद्गुणसविज्ञानो बहुव्रीहि ॥ १५—१६- ॥

(सु०) ब्रह्मा किमसृजदित्यपेक्षायामाह—तदाज्ञयेति । प्रजापतीन् दक्षादीन् । तेभ्य किमुत्पन्नमित्यपेक्षायामाह—तेभ्यस्त्विति । रेतस समुत्पन्ना रैतसी । शरीराणा चातुर्विध्य कथयति—स्वेदोद्भेदेति । कि कस्मादुत्पन्न मित्यपेक्षायामाह—**यूकाऽऽदिन** इति ॥ १५, १६- ॥

(क०) उक्तचतुर्विधदेहमध्ये त्रिविधेषु यूकाऽऽदिदेहेषु लताऽऽदेरचेतनत्वात्, यूकाऽऽदेरतिसूक्ष्मत्वात्, विहगादे सपूर्णधातुनाड्याद्यभावात्, जरायुजेष्वपि पश्वादिदेहस्य धातुनाड्यादिसपूर्णतासद्भावे ऽपि तिर्यक्त्वेनोच्चारणाशक्तेश्च, पारिशेष्यान्मानुष देहमेव नादोपयोगि, ततस्तस्यैवोत्पत्तिर्निरूप्यत इत्याह—**तत्रेति** ॥ १७ ॥

(सु०) तेषु देहेषु मानुषदेहस्यैव विशेषतो निरूपणे कारणमाह—**तत्रेति** ॥ -१७ ॥

(क०) तस्य मानुषशरीरस्य रैतस्या सृष्टौ जीवस्याकाशादिपरपरया गर्भसक्रमणमाह—**क्षेत्रज्ञ** इत्यादिना **गर्भाशयगत भवेदित्यन्तेन** । क्षेत्र शरीरम्, तज्जानाति अहमिति वा ममेदमिति वा वेत्तीति क्षेत्रज्ञो जीव, यदुक्त भगवता—

'इद शरीर कौन्तेय क्षेत्रमित्यभिधीयते ।
एतद्यो वेत्ति त प्राहु क्षेत्रज्ञ इति तद्विद ॥'

आहुत्या ऽऽप्यायितो ग्रस्तरसो ग्रीष्मे च भानुभि ।
भानुर्मेघे घनरस निधत्ते त बलाहक ॥ १९ ॥
यदा वर्षति वर्षेण सह जीवस्तदा भुव ।
वनस्पत्योषधीर्जाताः सक्रामत्यविलक्षितः ॥ २० ॥
ताभ्यो ऽन्न जातमन्न तत्पुरुषै शुक्रता गतम् ।
शुद्धार्तवाया योषाया निषिक्त स्मरमन्दिरे ॥ २१ ॥
सहार्तवेन शुद्ध चेद्गर्भाशयगत भवेत् ।

इति । धूमज्योतिर्मरुता सघातो ऽभ्रम्, जलवत्तदेव मेघ । **आहुत्येति** । यजमानैर्मन्त्रपूर्वक देवतोद्देशेनाग्नौ प्रक्षिप्यमाण समिदन्नाज्यादि द्रव्यमाहुति, तया ऽऽप्यायित सतर्पित, ग्रीष्मे भानुभि किरणैर्ग्रस्तरसो भूमेरात्तसारो भानु सूर्य । घनरस जलम् । भुवो जाता वनस्पत्योषधीरित्यन्वय । अचाक्षुषत्वादविलक्षित । ताभ्य ओषधीभ्य । अन्नम्, अद्यत इत्यन्नमोदनादि । पुरुषैरन्न भुक्त तदोदनादि । शुद्धार्तवाया, आर्तव शोणितम् 'लाक्षारसशशास्राभ धौत यच्च विरज्यते' इत्युक्तलक्षणम्, शुद्धमार्तव यस्यास्तस्या । **शुद्ध चेदिति** । शुक्रमपि 'शक्त शुक्र गुरु स्निग्ध मधुर बहुल बहु । घृतमाक्षिकतैलाभ सद् गर्भाय' इत्युपक्रम्य 'शुद्ध शुद्धार्तवम्' इत्युक्तत्वाच्छुद्धम् । **जीवकर्मेति** । तच्च शुक्रमाशयगतत्वमात्रेण गर्भं नारभते, किं तु जीवकर्मप्रेरित जीवस्योत्पत्स्यमानदेहाभिमानिन कर्मभि प्रारब्धकर्मभि प्रेरित देहभावानुकूलक्रियया योजित सदेव गर्भमारभते । अत्र गर्भशब्देन देहोपादानमाशय गत शुक्रशोणितसघात उच्यते ॥१८—२२॥

(सु०) उत्पत्तिप्रकार कथयति—क्षेत्रज्ञ इति । क्षेत्रज्ञ आत्मा । अभ्रमित्यवर्षुक मेघशकलमुच्यते, मेघ इति वर्षुको मेघ । ननु मेघे कथमुदकप्राप्तिरित्यत

जीवकर्मप्रेरित तद् गर्भमारभते तदा ॥ २२ ॥
द्रवत्व प्रथमे मासि कललाख्य प्रजायते ।
द्वितीये तु घन पिण्ड [1]पेशीषद्धनमर्बुदम् ॥ २३ ॥
पुस्त्रीनपुसकाना स्युः प्रागवस्थाः क्रमादिमाः ।
तृतीये त्वङ्कुरा पञ्च कराङ्घ्रिशिरसो मताः ॥ २४ ॥

आह—आहुत्येति । आहुत्या यागादौ विहितया ऽऽप्यायितस्तर्पित , सतुष्ट इति यावत्, भानुभि किरणैर्ग्रस्तरस स्वीकृतोदको भानु सूर्यो मेघे घनरसमुदक निधत्ते । मेघवृष्टेनोदकेन सह जीवस्यौषध्यादिप्रवेशमाह—त बलाहक इति । जीवस्यौषधीभ्यो ऽन्नशुक्रादिद्वारा गर्भप्रवेशमाह—ताभ्य इति ॥ १८—२२ ॥

(क०) एवमुक्तप्रकारेणाशयगतस्य गर्भस्य प्रथममासत आरभ्य नवममासपर्यन्त प्रतिमासमवस्थाभेदान्दर्शयति—द्रवत्वमित्यादिना । कललाख्य कललमित्याख्या यस्य तत्तथोक्तम् । कललमित्यगृहीतकाठिन्यस्य शुक्लशोणितसघातस्य द्रवीभाव उच्यते । द्वितीये त्विति । घन पिण्डो जनिष्यमाणस्य पुस प्रागवस्था, पेशी जनिष्यमाणाया स्त्रिया प्रागवस्था, ईषद्घनमर्बुद जनिष्यमाणस्य नपुसकस्य प्रागवस्था, इति क्रम । घन काठिन्ययुक्त , पेशी चतुरश्रा मासप्राया, ईषद्घन घनपेश्युभयसाधारण त्वात्तथोक्तम् , अर्बुद शाल्मलीमुकुलाकारम् , यथा ऽऽहु —

‘ चतुरश्रा स्मृता पेशी वृत्त पिण्डो घन स्मृत ।
शाल्मलीमुकुलाकारमर्बुद भिषजो विदु ॥ ’ इति ।

तृतीये त्विति । पूर्वोक्तघनपिण्डादे , कराङ्घ्रिशिरस , करौ चाङ्घ्री च शिरश्च कराङ्घ्रिशिर , प्राण्यङ्गत्वाद् द्वन्द्वैकवद्भाव , तस्य कराङ्घ्रिशिरस ।

[1] पेशी च घन०

अङ्गप्रत्यङ्गभागाश्च सूक्ष्माः स्युर्युगपत्तदा ।
विहाय श्मश्रुदन्तादीञ्जन्मानन्तरसंभवान्[1] ॥ २५ ॥
एषा प्रकृतिरन्या तु विकृतिः संमता सताम् ।
चतुर्थे व्यक्तता तेषां [2]भावानामपि जायते ॥ २६ ॥
पुंसां शौर्यादयो भावा भीरुत्वाद्यास्तु योषिताम् ।
नपुंसकानां संकीर्णा भवन्तीति प्रचक्षते ॥ २७ ॥

अङ्कुरा इति । अङ्कुरा जायमाना एव कराङ्घ्रिशिरो भवन्तीति भाव्य वयवविवक्षया ऽय व्यपदेश सूत्रशाटकन्यायेन । युगपदङ्कुरावस्थायामेव । अङ्गप्रत्यङ्गभागा इति । शिरोऽङ्कुरे ग्रीवानयननासिकाकर्णादिभागा, कराङ्कुरयोरसकूर्परमणिबन्धाङ्गुल्यादिभागा, अङ्घ्र्यङ्कुरयोरूरुजानु जङ्घागुल्फाङ्गुल्यादिभागा । सूक्ष्मा अव्यक्तरूपा ॥ **एषा प्रकृति**रिति । जन्मानन्तरसंभवाञ्श्मश्रुदन्तादीन्विहायाङ्कुराद्यवस्थायामेव सूक्ष्मरूपाङ्गप्रत्य ङ्गभागोत्पत्ति प्रकृति, जरायुजाना साधारण स्वभाव इति यावत् । **अन्या तु विकृति**रिति । अन्या जन्मानन्तरभाविना श्मश्रुदन्तादीनामङ्गा दिसमानकालमेवोत्पत्तिरङ्गादिषु केषाचिदनुत्पत्ति स्थानव्यत्यासेनोत्पत्तिरङ्गु ल्यादिसंख्याया न्यूनाधिकभावश्च । **चतुर्थ** इति । तेषामङ्गप्रत्यङ्गभागाना व्यक्तता ऽभिव्यक्तता पृथगात्मता । भावानामपि शौर्यादीनामात्मधर्माणा लीनाना व्यक्तता ॥ २३--२७ ॥

(सु०) प्रतिमास गर्भस्यावस्थाविशेषमाह---द्रवत्वमिति । पुंस्त्रीनपुंसकाना क्रमात्प्रागवस्था आह---द्वितीय इति । पिण्डस्य पेशीसाम्य पुरुषावस्था, कठिनत्व स्त्र्यवस्था, अर्बुदत्वमकठिनत्व नपुंसकावस्था ॥ श्मश्रुदन्तादीत्यादिशब्देन

[1] श्मश्रुदन्तादि जन्मानन्तरसंभवात्
[2] भावानामुपजायते

मातृज चास्य हृदय विषयानभिकाङ्क्षति ।
अतो मातुर्मनोऽभीष्ट कुर्याद्गर्भसमृद्धये ॥ २८ ॥
ता च द्विहृदया नारीमाहुर्दौहृदिनी बुधाः ।
अदानाद्दोहदाना स्युर्गर्भस्य व्यङ्गताऽऽदयः ॥ २९ ॥
मातुर्यद्विषयालाभस्तदार्तो जायते सुतः ।
गर्भः स्यादर्थवान्भोगी दोहदाद्राजदर्शने ॥ ३० ॥
अलकारेषु ललितो धर्मिष्ठस्तापसाश्रमे ।
देवतादर्शने भक्तो हिस्रो भुजगदर्शने ॥ ३१ ॥
गोधाऽशने तु निद्रालुर्बली गोमासभक्षणे ।
माहिषे शुकरक्ताक्ष लोमश सूयते सुतम् ॥ ३२ ॥

स्त्रीणा स्तनादि ज्ञातव्यम्, जन्मानन्तरसभवादिति हेतूक्ते ॥ चतुर्थ भावा प्रकटीभवन्तीत्युक्तम्, तानेव भावान्विभज्य कथयति—पुसामिति ॥२३ – २७॥

(क०) **मातृज चेति** । अस्य गर्भस्य मातृज मातुर्जात हृदयम्, चकारान्मातुर्हृदय च, तदुभय यतो विषयानभिकाङ्क्षति, अत इति सबन्ध । अयमर्थ —मातृहृदयसबद्धस्य गर्भहृदयस्यैव विषयाभिलाषित्वात्तदा मातुरभीष्टमवश्य कर्तव्य गर्भसमृद्धिकामेनेति ॥ **दौहृदिनीमिति** । द्वयोर्हृदययो समाहारो द्विहृदयम्, तस्य भावो दौहृदमिति पृषोदरादित्वात्साधु, तत्सबन्धाद्गर्भो ऽपि दौहृदमित्युच्यते, तद्दौहृदमस्या अस्तीति दौहृदिनी, ताम् । तदभीष्टाकरणे दोषमाह—**अदानादिति** । दोहदानाम्, दोहद गर्भिणीमनोरथ, तद्विषया अपि दोहदानि, तेषाम् ॥ तत्तद्दोहदवशादुत्पत्स्यमानस्योत्कर्षापकर्षावाह—**गर्भ स्यादित्यादिना** । गर्भिण्या राजदर्शने

प्रबुद्ध पञ्चमे चित्त मासशोणितपुष्टता ।
षष्ठे ऽस्थिस्नायुनखरकेशरोमविविक्तता ॥ ३३ ॥
बलवर्णौ चोपचितौ सप्तमे त्वङ्गपूर्णता ।
पाल्यन्तरितहस्ताभ्या श्रोत्ररन्ध्रे पिधाय सः ॥ ३४ ॥
उद्विग्नो गर्भसवासादास्ते गर्भाशयान्वित ।
स्मरन्पूर्वानुभूताः स नानाजातीश्च यातना ॥ ३५ ॥

दोहदादभिलाषाद्गर्भ उत्पत्स्यमानो ऽर्थवान्भोगी च भवति । एवमुत्तरत्रापि द्रष्टव्यम् ॥ २८—३२ ॥

(सु०) **मातृजमिति** । मातृज मातृसबन्धि हृदयमस्याभीष्टान्विषयानभि काङ्क्षति । अथ वा, अस्य गर्भस्य मात्रवयवेषु निष्पन्न मातृज हृदयमिति सबन्ध कर्तव्य ॥ दौहृदिनीपद निर्वक्ति—ता चेति । दोहदादाने दोषमाह—अदानादिति । व्यङ्गता काणत्वान्धत्वपङ्गुत्वादि । आदिशब्देन दुर्बलत्व निरुत्साहत्वमित्यादि ज्ञातव्यम् ॥ दोहदविशेषेण गर्भे फलविशेषमाह—गर्भे स्यादिति ॥ माहिष इति । माहिषमासे दोहदिनी नारी शुकवद्रक्ताक्षमालोहितलोचन रोमश च सुतमपत्य सूते ॥ २८—३२ ॥

(क०) **पञ्चम** इति । प्रबुद्धम्, पूर्व लीनमन्त करण तदा स्पन्दोन्मुख भवति । **षष्ठ** इति । स्नायव सूक्ष्मसिरा, केशा शिरोजा, रोमाण्यङ्गरुहाणि, बलवर्णौ, बल सत्त्वम्, वर्णो गौरताऽऽदि । **सप्तमे त्विति** । पाल्यन्तरितहस्ताभ्याम् । पालिरूरु, 'पालि स्त्र्यश्रचङ्कपङ्क्तिषु' इत्यभिधानात्, पालिभ्यामूरुभ्यामन्तरितावाच्छादितौ हस्तौ, ताभ्याम् । श्रोत्ररन्ध्रे पिधायेत्यनेनाधोमुखतया सकुचद्गात्रत्वमुक्तम् ॥ उद्विग्नो भीत । गर्भाशयान्वितो जरायुग्रस्तदेह । अभ्यासतत्पर इति । अभ्यासो नामात्र

मोक्षोपायमभिध्यायन्वर्तते ऽभ्यासतत्परः ।
अष्टमे त्वक्स्मृती[1] स्यातामोजश्चैतच्च हृद्भवम् ॥ ३६ ॥
शुद्धमापीतरक्तं च निमित्तं जीविते मतम् ।
पुनरम्बां पुनर्गर्भं चञ्चलं तत्प्रधावति ॥ ३७ ॥
अतो जातो ऽष्टमे मासि न जीवत्योजसोज्झितः ।
किंचित्कालमवस्थानं संस्कारात्खण्डिताङ्गवत् ॥ ३८ ॥
समयः प्रसवस्य स्यान्मासेषु नवमादिषु ।
मातू रसवहां नाडीमनुबद्धा पराऽभिधा ॥ ३९ ॥

संसारजिहासया पौनःपुन्येनात्मचिन्तनम् ॥ **अष्टम** इति । त्वक्स्मृती स्यातामिति । यद्यपि त्वक्स्मृती सप्तमे ऽपि स्तः, तथा ऽप्यत्र त्वचः सान्द्रत्वं स्मृतेश्च विकल्पविषयत्वं भवतीत्यर्थः । ओजश्च स्यादित्यूहः । ओजः शुक्रसारः । एतदोजश्च हृद्भवं हृन्निवासं शुद्धं दुष्टवाताद्यनुपहतम् आपीतरक्तमीषत्पीतरक्तवर्णं जीविते प्राणधारणे निमित्तं कारणं मतमित्यन्वयार्थः । तदोजश्चञ्चलमेकत्रानवस्थितं सदम्बां गर्भं च मुहुर्धावति । तदुक्तं वाग्भटाचार्येण— 'ओजो ऽष्टमे संचरति मातापुत्रौ मुहुः क्रमात्' इति । यतो ऽष्टमे ऽनवस्थितमोजो ऽतः इत्यर्थः । अतो ऽष्टमे मासि जातो न जीवतीति न माससाकल्यार्थः, अपि तु यदौजो गर्भं विहायाम्बां संक्रामेत्तदा जातः ओजसोज्झितत्वान्न जीवतीत्यर्थः । यदा पुनरोजो ऽम्बां विहाय गर्भं संक्रामेत्तदा तु प्रसवे ऽम्बा न जीवति, यदा पुनरोजसः प्रधावनसमय एव प्रसवस्तदा तस्यैकत्राप्यनवस्थानादुभावपि न जीवत इति भावः । ननु लोके क्वचिदोजसोज्झितस्यापि गर्भस्य जन्मानन्तरं किंचित्कालं जीवतो ऽवस्थानं दृश्यते, तत्कथमजीवनमित्याशङ्क्य सदृष्टान्तमुपपत्तिमाह— **किंचित्कालमिति** । संस्कारादोजःसंचारसंस्कारात् । खण्डिताङ्गवत्, खण्डितं च

[1] त्वक्श्रुती

नाभिस्थनाडी गर्भस्य मात्राहाररसावहा ।
कृताञ्जलिर्ललाटे ऽसौ मातृपृष्ठमभि स्थितः ॥ ४० ॥
अध्यास्ते सङ्कुचद्गात्रो गर्भे दक्षिणपार्श्वग ।
वामपार्श्वस्थिता नारी क्लीब मध्यस्थित मतम् ॥ ४१ ॥
क्रियते ऽधःशिराः सूतिमारुतैः प्रबलैस्ततः ।
निःसार्यते रुजद्गात्रो यन्त्रच्छिद्रेण बालक' ॥ ४२ ॥
जातमात्रस्य तस्याथ प्रवृत्तिः स्तन्यगोचरा ।
प्राग्जन्मबोधसस्कारादिति जीवस्य नित्यता ॥ ४३ ॥

तदङ्गमिति कर्मधारय । खण्डितमङ्ग यथोत्तरक्षणे प्राणसचारसस्काराच्चेष्टमान दृश्यते तद्वदित्यर्थ ॥ **नवमादिष्विति** । कचिन्नवमे मासे प्रसव स्यात्क चिद्दशमे कचिदेकादशे ऽपीति दर्शयितुमादिशब्दग्रहणम् ॥ ३३—४१ ॥

(सु०) पञ्चमे मासि चित्त प्रबुद्धम्, ज्ञानवान्भवतीत्यथ । विविक्तता पृथक्त्वे सति प्रकटत्वम् ॥ उपचितौ वृद्धि प्राप्तौ । **पाल्यन्तरितेति** । पाली कणपाली, तया ऽन्तरिताभ्या व्यवहिताभ्या पाणिभ्या श्रोत्ररन्ध्रे पिधाय । उद्विग्नो वैराग्यमापन्न । गर्भशयो गर्भे ध्यानातिशय आत्मानुसधानम्, तेनान्वित । यातना पीडा । मोक्षोपाय मोक्षसाधनमभिध्यायश्चिन्तयन् । अभ्यासततपर आत्मानुसधाननिष्ठ । अष्टममासावस्था कथयति—अष्टम इति । श्रुतिर्बहि स्थस्य शब्दस्याकर्णन न तु श्रवणेन्द्रियम्, तस्याकाशस्वरूपत्वा-न्नित्यत्वेनानुत्पत्ते । ओजो धातुविशेष ॥ शुद्धमकलुषम् । ओजो जीविते निमित्तमित्युक्तम्, तदेव विशदयति—**पुनरम्बामिति** ॥ गभस्य कथ पुष्टिरित्यत आह—**मातुरिति** । नाडीमनुबद्धा तद्विमिश्रा । मातृपृष्ठमभि लक्षीकृत्य । दक्षिण पार्श्वग इति पुलिङ्गनिर्देशात्पुमानिति गम्यते ॥ ३३—४१ ॥

(क०) सूतिमारुतैरपानाख्यमारुतै । यन्त्रच्छिद्रेण योनिरन्ध्रेण ॥ तस्य जातस्य ॥ **मृदव इति** । मृदवो मृदुत्वयुक्ता । **ह्रीहेति** । जीवा

भावा स्युः षड्विधास्तस्य मातृजा पितृजास्तथा ।
रसजा आत्मजाः सत्त्वसभवा सात्म्यजास्तथा ॥ ४४ ॥
मृदव शोणित मेदो मज्जा प्लीहा यकृद् गुदम् ।
हृन्नाभीत्येवमाद्यास्तु भावा मातृभवा मता· ॥ ४५ ॥
श्मश्रुलोमकचाः स्नायुसिराधमनयो नखा ।
दशना· शुक्रमित्याद्या स्थिरा पितृसमुद्भवाः ॥ ४६ ॥
शरीरोपचयो वर्णो वृद्धिः तृप्तिर्बल स्थितिः[1] ।
अलोलुपत्वमुत्साह इत्यादीन्रसजान्विदु ॥ ४७ ॥

धिष्ठानभूतवामपार्श्वस्थितमासविशेषवाचक प्लीहन्शब्द । यकृदिति दक्षिण-पार्श्वस्थितस्तादृशो मासविशेष । स्नायुसिराधमनय, स्नायव सूक्ष्मनाड्य, सिरास्ततो ऽपि स्थूला, धमनय एरण्डकाण्डवत्स्थूला । स्थिरा कठिना ॥ ४२—४६ ॥

(सु०) प्रसूतिप्रकार कथयति—क्रियत इति। सूतिमारुतै प्रसूति-साधनैर्वायुभि । रुजद्गात्र पीडितदेह । यन्त्रच्छिद्रेण, यन्त्राकारेण सूक्ष्मेण योनिरन्ध्रेणेत्यर्थ ॥ जातमात्रस्य स्तन्यपानादिप्रवृत्त्या जीवस्य नित्यत्व कथयति—जातमात्रस्येति ॥ भावभेदान्कथयति—भावा स्युरिति। रसो ऽन्नरस । सत्त्व-मन्त·करणविशेष । सात्म्य चिरपरिचयसस्कारविशेष ॥ मातृजान्भावान्क थयति—मृदव इति। मृदवो मार्दवयुक्ता प्रदेशा । प्लीहा यकृच्च हृदयस्थितौ मासखण्डविशेषौ। हृच्च नाभिश्च हृन्नाभीति समाहारद्वद्व । 'द्वद्वश्च प्राणितूर्य-सेनाऽङ्गानाम्' इत्येकवद्भाव ॥ ४२—४६ ॥

(क०) शरीरोपचय इत्यादिर्ग्रन्थविस्तरकातरा इत्यन्तो ग्रन्थो निगदव्याख्यात ॥ ४७—७४ ॥

[1] धृति

इच्छा द्वेषः सुख दु ख धर्माधर्मौ च भावना ।
प्रयत्नो ज्ञानमायुश्चेन्द्रियाणीत्यात्मजा मता ॥ ४८ ॥
ज्ञानेन्द्रियाणि श्रवण स्पर्शन दर्शन तथा ।
रसन घ्राणमित्याहुः पञ्च तेषा तु गोचरा ॥ ४९ ॥
शब्दः स्पर्शस्तथा रूप रसो गन्ध इति क्रमात् ।
वाक्कराङ्घ्रिगुदोपस्थानाहु कर्मेन्द्रियाणि तु ॥ ५० ॥
वचनादानगमनविसर्गरतय क्रमात् ।
क्रियास्तेषा मनो बुद्धिरित्यन्त करणद्वयम् ॥ ५१ ॥
सुख दुःख च विषयौ विज्ञेयौ मनस क्रिया ।
स्मृतिभ्रान्तिविकल्पाद्या [1]धियो ऽध्यवसितिर्मता ॥ ५२ ॥
ब्रह्मयोनीनीन्द्रियाणि भौतिकान्यपरे जगुः ।
सत्त्वाख्यमन्तःकरण गुणभेदात्त्रिधा मतम् ॥ ५३ ॥

(सु०) रसजानात्मजाश्च कथयति—शरीरेति । उपचय पीनत्वम् । वृद्धि प्रमाणाधिक्यम् ॥ ४७, ४८ ॥ ज्ञानेन्द्रियाणि तद्विषयाश्च विभजते—ज्ञानेन्द्रियाणीति । स्पर्शन त्वगिन्द्रियम् । दर्शन चक्षु । रसन जिह्वा ॥ ४९ ॥ कर्मेन्द्रियाणि तद्व्यापाराश्च कथयति— वाक्करेति ॥ ५० ॥ वेदान्तिना मतमाश्रित्यान्त करणद्वय कथयति—मनो बुद्धिरिति । वाचस्पत्ये 'बुद्धिमनसोश्च करणयोरहमिति प्रख्यानप्रतिभासालम्बनत्व योग' इत्युक्तम् ॥ ५१ ॥ बुद्धिमनसोर्विवेकार्थ व्यापारविशेष कथयति—सुखमिति । ततश्च सुखदु खोपलब्धिसाधन मन, स्मृतिभ्रान्तिविकल्पादिसाधन बुद्धिरिति विवेक । व्यवसितिर्व्यापार ॥ ५२ ॥ मतभेदेनेन्द्रियकारण निरूपयति—ब्रह्मेति । वेदान्तिनस्तु ब्रह्मकारणकानीन्द्रियाणीत्याहु, सर्वस्यापि प्रपञ्चस्य ब्रह्मविवर्तत्वात् । अथ वा ब्रह्मयोनीन्यभौतिकानीति साख्या मन्यन्ते । अपरे वैशेषिका भौतिकानि

[1] धियो व्यवसिति०

सत्त्व रजस्तम इति गुणा सत्त्वात्तु सात्त्विकात् ।
आस्तिक्यशुद्धधर्मैकरुचिप्रभृतयो मता ॥ ५४ ॥
सत्त्वात्तु राजसाद्भावाः कामक्रोधमदादय ।
निद्राऽऽलस्यप्रमादार्तिवञ्चनाद्यास्तु तामसात् ॥ ५५ ॥
प्रसन्नेन्द्रियताऽऽरोग्यानालस्याद्यास्तु सात्म्यजाः ।
देहो भूतात्मकस्तस्मादादत्ते तद्गुणानिमान् ॥ ५६ ॥
शब्द श्रोत्र सुषिरता वैविक्त्य सूक्ष्मबोद्धृताम् ।
बिल च गगनाद्वायोः स्पर्श च स्पर्शनेन्द्रियम् ॥ ५७ ॥
उत्क्षेपणमवक्षेपाकुञ्चने गमन तथा ।
प्रसारणमितीमानि पञ्च कर्माणि रूक्षताम् ॥ ५८ ॥

पृथिव्यादिभूतोत्पन्नानीत्याहु । तृतीयमन्त करण कथयति - सत्त्वाख्यमिति । सत्त्वाख्य स्वभावाख्यमित्यथ । गुणभेदात्सत्त्वरजस्तमोभेदात् ॥ ९३ ॥ गुणान्विभज्य कथयति—सत्त्वमिति । सात्त्विकान्त करणकार्य कथयति - सत्त्वादिति । आस्तिक्यमस्ति परलोक इति श्रद्धा । शुद्धो निर्मलो यो धर्मस्तत्रैका रुचि प्रीति । प्रभृतिशब्देनाधर्मान्निवृत्तिरुच्यते ॥ ९४ ॥ राजसान्त करणकार्य कथयति—सत्त्वादिति । राजसाद्रजोगुणप्रधानात् सत्त्वात्सत्त्वाख्यादन्त - करणात् । तामसान्त करणकार्य कथयति—निद्रेति । निद्रा, इन्द्रियाणा बाह्यविषयव्यापारोपरम सुप्ति सुषुप्तिर्वा । आलस्यमिष्टसाधनेष्वपि व्यापारेष्वप्रवृत्ति । प्रमादो निरवधानत्वम् । वञ्चन प्रतारणम् ॥ ९५ ॥ सात्म्यजान्भावान्कथयति—प्रसन्नेति । आरोग्य नीरोगत्वम् । देहे भूतगुणान्विभजते—देह इति । भूतात्मक पञ्चमहाभूतारब्ध । यद्यपि देहस्यैककभूतारब्धत्वमेव, तथा ऽप्युपष्टम्भकत्वमन्येषा भूताना विद्यत एव ॥ ९६ ॥ सुषिरता सच्छिद्रत्वम् । वैविक्त्य विविक्तस्य भावो देहस्वभावप्रापकत्वेन पृथगवस्थानम् । सूक्ष्मबोद्धृता दुर्बोधस्याप्यर्थस्यानायासेन परिज्ञानम् । बिल स्थूल छिद्र सुषिर त्वल्पमिति विवेक । शरीरे वायुगुणान्कथयति—वायोरिति । स्पर्शो गुण । स्पर्शनेन्द्रिय त्वगिन्द्रि-

प्राणापानौ तथा व्यानसमानोदानसञ्ज्ञकान् ।
नाग कूर्म च कृकर देवदत्त धनजयम् ॥ ५९ ॥
दशेति वायुविकृतीस्तथा गृह्णाति लाघवम् ।
तेषा मुख्यतमः प्राणो नाभिकदादधः स्थित ॥ ६० ॥
चरत्यास्ये नासिकयोर्नाभौ हृदयपङ्कजे ।
शब्दोच्चारणनिःश्वासोच्छ्वासकासादिकारणम् ॥ ६१ ॥
अपानस्तु गुदे मेढ्रे कटीजङ्घोदरेषु च ।
नाभिकदे वङ्क्षणयोरूरुजानुनि तिष्ठति ॥ ६२ ॥
अस्य मूत्रपुरीषादिविसर्गः कर्म कीर्तित ।
व्यानोऽक्षिश्रोत्रगुल्फेषु कट्या घ्राणे च तिष्ठति ॥ ६३ ॥
प्राणापानधृतित्यागग्रहणाद्यस्य कर्म च ।
समानो व्याप्य निखिल शरीर वह्निना सह ॥ ६४ ॥

यम् ॥ ५७ ॥ उत्क्षेपणमूर्ध्वाकाशदेशेन सह सयोगजनक कर्म । अवक्षेपोऽधराकाशदेशेन सह सयोगजनक कर्म । आकुञ्चन स्वाभिमुखानयनम् । गमन दिग्विशेषानवच्छिन्नाकाशदेशसयोगजनक कम । प्रसारण परतो नयनम् । रूक्षता स्निग्धत्वाभाव ॥ ५८ ॥ प्राणापानादयो दश वायुविकारा । लाघव गुरुत्वाभाव । एतान्गुणान्वायोर्गृह्णाति शरीरमिति सबन्ध ॥ ५९, ५९- ॥ मुख्यस्य प्राणस्य स्थान व्यापार च कथयति—तेषामिति । मुख्यतम प्रधानभूत, अन्येषामपानादीना तदनुयायित्वात् । नाभिकदादध आधारप्रदेशे चरति विचरति ॥ -६०, ६१ ॥ अपानस्य स्थान कर्म च कथयति— अपानस्त्विति । कटीजङ्घोदरेष्वित्यत्र पञ्चस्वित्यध्याहार्यम्, अन्यथा 'द्वद्वश्च प्राणितूर्यसेनाऽङ्गानाम्' इत्येकवद्भावप्राप्ते । सख्योपादाने तु नैकवद्भाव प्राप्नोति, 'कथ चेदृग दन्तोष्ठा सख्यावाचीह भेदक' इति विचारचिन्तामणावुक्तत्वात् ॥ ६२ ॥ मूत्रपुरीषादीति । अत्रादिशब्देन वीर्यदूषिकाऽऽदिग्रहणम् । व्यानस्य स्थान कर्म च कथयति—व्यान इति ॥ ६३ ॥ प्राणापानयो पवनयोर्धृतिर्धारणम्, कुम्भनमिति यावत् । त्यागो

श्मश्रुकेशनख दन्तानस्थ्याद्यन्यच्च कर्कशम् ।
वातादिधातुप्रकृतिर्व्योमादिप्रकृतिस्तथा ॥ ७१ ॥
सप्तधा सात्त्विको यश्च ब्रह्मेन्द्रयमविग्रह ।
वारुणश्चाथ कौबेर आर्षो गान्धर्वविग्रहः ॥ ७२ ॥
राजसः षड्विधो यश्च पैशाचो राक्षसस्तथा ।
आसुरः शाकुनः सार्पः प्रेतदेहस्तथा पर ॥ ७३ ॥
तामसस्त्रिविधो यश्च पशुमत्स्याङ्घ्रिपाकृतिः ।
तेषा लक्ष्माणि न ब्रूमो ग्रन्थविस्तरकातराः ॥ ७४ ॥
पिण्डस्याहु षडङ्गानि शिरः पादौ करौ तथा ।
मध्य चेत्यथ वक्ष्यन्ते प्रत्यङ्गान्यखिलान्यपि ॥ ७५ ॥
त्वच सप्त कलाः सप्त स्नायुश्लेष्मजरायुभिः ।
छन्नाः कोशाग्निभि पकास्ता धातूनन्तरा ऽन्तरा ॥ ७६ ॥

भूमेरिति । स्थैर्यमत्वरत्वम् । धैर्यमापद्यप्यव्यामूढता । गौरव पतनासमवायिकारणभूतो गुण ॥ ७० ॥ अन्यानपि देहभेदान्कथयति—वातादीति । वातादयो वातपित्तश्लेष्माण । व्योमपवनतेजोऽम्बुभूमयो व्योमादय ॥ ७१ ॥ सप्तधा सप्तप्रकार सात्त्विको देहो ब्रह्मादीनाम्, षड्विधो राजसो देह पिशाचादीनाम्, त्रिविधस्तामसो देह पश्वादीनामिति । तेषा लक्षण किमिति नोक्तमित्यत आह—तेषामिति ॥ ७२–७४ ॥

(क०) जातस्य मातृजादीन्षड्विधान्भावान्भौतिकस्य देहस्य तत्तद्भूतगुणोपादान चोक्त्वा तस्य देहस्याङ्गप्रत्यङ्गधातुधमनीचक्रादिप्रपञ्चमाह—**पिण्डस्याहुरित्यादिना** । प्रत्यङ्गानि त्वक्कलाऽऽदीनि । वक्ष्यन्ते, समनन्तरमेवेत्यर्थ ॥ **त्वच सप्तेति** । पच्यमानादसृजो जायमाना भामिन्यादय सप्त त्वच । यथोक्तमायुर्वेदे—

सीमभूताश्च धातूना काष्ठसारोपमा मताः ।
आद्या मासधरा मासे सिरा धमनयस्तथा ॥ ७७ ॥
स्नायुस्रोतासि रोहन्ति पङ्के पङ्कजकदवत् ।
असृड्मेदःश्लेष्मशकृत्पित्तशुक्रधराः पराः ॥ ७८ ॥

'इति भूतमयो देहस्तत्र सप्त त्वचो ऽसृज ।
पच्यमानात्प्रजायन्ते क्षीरात्सतानिका इव ॥
भासिनी लोहिनी श्वेता ताम्रा त्वग्वेदिनी तथा ।
स्याद्रोहिणी मासधरा सप्तमी परिकीर्तिता ॥'

इति । कलाः सप्तेति । रसक्लेदो धातुसारविशेष पूर्वोत्तरधात्वन्तरालस्थ स्नायुश्लेष्मजरायुच्छन्न कोशाग्निपक्व काष्ठसारोपम सूक्ष्मरूपत्वात्कलेत्युच्यते । तथा चोक्तम्—

'धात्वाशयान्तरक्लेदो विपक्व स्व स्वमूष्मणा ।
श्लेष्मस्नाय्वपराच्छन्न कलाऽऽख्य काष्ठसारवत् ॥'

इति । स्नाय्वादिच्छन्नत्वादिक विशेषण त्वक्कलोभयसाधारण वेदितव्यम् । तास्त्वच कलाश्च धातूनन्तरा ऽन्तरा त्वगादिसप्तधातूना मध्ये मध्ये सीमभूतास्तेषामेव धातूनामसकीर्णताऽऽपादका इत्यर्थ ॥ आद्येति । आद्या-त्वक्कला च मासधरा नाम, परा षट् त्वच कलाश्चासृगादिधरा ॥ ७५—७८ ॥

(सु०) देहे ऽङ्गप्रत्यङ्गानि विभजते—पिण्डस्येति ॥ धातूनन्तरा ऽन्तरा सप्ताना धातूना मध्ये मध्य इत्यर्थ ॥ काष्ठसारोपमा कठिना ऽऽद्या मासधरा त्वक्, अन्यास्त्वकठिना इत्यर्थ । सिराऽऽदय कुत्रोत्पद्यन्त इत्यत आह—मास इति । धमनय सिराविशेषा ॥ स्नायुस्तन्तुसनिभो मासबन्धनविशेष । अन्यास्त्वच कलाश्च कि धारयन्तीत्यत आह—असृगिति ॥ ७५—७८ ॥

त्वगसृङ्मांसमेदोऽस्थिमज्जशुक्रानि धातवः ।
सप्त स्युस्तत्र चोक्ता त्वग्रक्त जाठरवह्निना ॥ ७९ ॥
पक्वाद्भवेदन्नरसादेव रक्तादिभि॰ परे ।
स्वस्वकोशाग्निना पक्वैर्जन्यन्ते धातव क्रमात् ॥ ८० ॥
रक्तश्लेष्मामपित्ताना पक्वस्य मरुतस्तथा ।
मूत्रस्य चाश्रया सप्त क्रमादाशयसज्ञकाः ॥ ८१ ॥
गर्भाशयो ऽष्टमः स्त्रीणा पित्तपक्वाशयान्तरे ।
प्रसन्नाभ्या कफासृग्भ्या हृदय पङ्कजाकृति ॥ ८२ ॥
सुषिर स्यादधोवक्त्र यकृत्प्लीहान्तरस्थितम् ।
एतच्च चेतनस्थान तदस्मिस्तमसा ऽऽवृते ॥ ८३ ॥
निमीलति स्वपित्यात्मा जागर्ति विकसत्यपि ।
द्वेधा स्वप्नसुषुप्तिभ्या स्वापो बाह्येन्द्रियाणि चेत् ॥ ८४ ॥

(क०) धातूनुद्दिश्य तेषामुत्पत्ति दर्शयति—**त्वगसृगि**त्यादिना । तत्र चोक्ता त्वगिति । चकारो भिन्नक्रम, त्वक्चेति । अयमर्थ —अत्र धातुत्वेन परिगणिता बाह्या त्वगपि धातुसीमभूतत्वग्लक्षणेनैवोक्तलक्षणेति ॥ ७९–८२- ॥

(सु०) धातून्विभजते—**त्वगिति** ॥ रक्तादीनामुत्पत्तिप्रकारमाह—**रक्तेति**। आमो ऽपक्वो रस ॥ स्त्रीणामधिकमाशय कथयति—**गर्भाशय** इति । हृदयस्योत्पत्तिप्रकार सस्थानविशेष स्थान च कथयति—**प्रसन्नाभ्यामिति** ॥७९–८२-॥

(क०) **एतच्च चेतनस्थानमिति** । एतत्पङ्कजाकृत्यधोवक्त्र सुषिर हृत्पङ्कजमित्यर्थ । अत्र चशब्दश्चेतनाभिव्यक्तिहेतुभूतस्थानान्तरसमुच्चयार्थ । स्थानान्तराणि तु 'प्राणो ब्रह्म क ब्रह्म ख ब्रह्म' इत्यादिश्रुत्युक्तानि प्राणा-

लीयन्ते हृदि जागर्ति चित्त स्वप्नस्तदोच्यते ।
मनश्चेल्लीयते प्राणे सुषुप्तिः स्यात्तदा ऽऽत्मनः ॥ ८५ ॥
स्वमपीतः परात्मनि स्वपित्यात्मेत्यतो मतः ।

दीनि । चेतनस्थान चेतनस्य कूटस्थब्रह्मण स्थानमभिव्यक्तिस्थानम् । अत्र चेतनशब्दो न जीवपर । कुत ? श्रुतिविरोधात्, 'अथ यदिद ब्रह्मपुरम्' इत्यादि श्रुतिर्हि 'पुण्डरीकसनिवेशम्' इत्यत्र पुण्डरीकस्य ब्रह्मस्थानत्वमाह । तथा हि भामत्या दहराधिकरणे 'अथ यदिदमस्मिन्ब्रह्मपुर दहर सूक्ष्म गुहाप्राय पुण्डरीकसनिवेश वेश्म दहरम्' इत्युपक्रम्य 'इमा सर्वा प्रजा अहरहर्ब्रह्म गच्छन्त्य एत ब्रह्मलोक न विन्दन्ति' इति श्रुतिमुदाहृत्य स्वापकाले ऽपि सर्व एवाय विद्वानविद्वाश्च जीवलोको हृत्पुण्डरीकाश्रय दहराकाशाख्य ब्रह्मलोक प्राप्तो ऽप्यनाद्यविद्यातम पटलपिहितदृष्टितया ब्रह्मभूयमापन्नो ऽहमस्मीति न वेद' इत्यादिना महता सदर्भेण दहरशब्द स्याकाशजीवपरत्वदूषणपूर्वक ब्रह्मपरत्वप्रतिपादनादत्रापि हृत्पङ्कजाधिष्ठातृत्वेन चेतन ब्रह्मैवेत्यवगन्तव्यम् । **तदस्मिन्नित्यादि** । अस्मिश्चेतने ब्रह्मणि तमसा ऽनाद्यविद्यया ऽऽवृते पिहिते सति, तद्धृदयपङ्कज यदा निमीलति मुकुली भवति तदा ऽऽत्मा जीव स्वपिति निद्राति, तत्पङ्कज यदा विकसति तदा जीवो जागर्त्यहमिति बुध्यते । अपिश्चार्थे । एतदुक्त भवति आत्मन स्वरूपाज्ञानेन जीवभावे ऽप्यनादिविश्वतैजसप्राज्ञव्यपदेशहेतवो जीवस्य जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्यवस्था भवन्तीति । द्वेधेति । स्वापो निद्रा तद्विशेषौ स्वप्नसुषुप्ती ॥ ८३–८५- ॥

(सु०) हृदयमेव स्वप्नजागरणयो कारणमित्याह—एतच्चेति । चेतन-स्यात्मन स्थानम् । अस्मिन्निमीलति सत्यात्मा स्वपिति, विकसति सति जागर्ति । स्वापस्य द्वैविध्य कथयित्वा त लक्षयति—द्वेधेति । चित्त मन, जागर्ति स्वाप्नि

श्रवणे नयने नासे वदन गुदशेफसी ॥ ८६ ॥
बहिर्मलवहानि स्युर्नव स्रोतासि देहिनाम् ।
स्त्रीणा त्रीण्यधिकानि स्युः स्तनयोर्द्वे भगे ऽसृजः ॥ ८७ ॥
अस्थिस्नायुसिरामासस्थानि जालानि षोडश ।
षट् कूर्चाः करयोरङ्घ्र्यो कधराया च मेहने ॥ ८८ ॥
पार्श्वयोः पृष्ठवशस्य चतस्रो मासरज्जवः ।
सीवन्य पञ्च शिरसि द्वे जिह्वालिङ्गयोर्मते ॥ ८९ ॥
चतुर्दशाष्टादश वा [1]समता अस्थिराशय ।
अस्थ्ना शरीरे सख्या स्यात्षष्टियुक्त शतत्रयम् ॥ ९० ॥
वलयानि कपालानि रुचकास्तरुणानि च ।
नलकानीति तान्याहु पञ्चधा ऽस्थीनि सूरयः ॥ ९१ ॥
त्रीण्येवास्थिशतान्यत्र धन्वन्तरिरभाषत ।

कान्पदार्थान्पश्यति । स्वपितिशब्द निर्वक्ति—स्वमपीत इति । 'स्व ह्यपीतो भवति, तस्मादेन स्वपितीत्याचक्षते' इति श्रुते ॥ ८३–८९- ॥

(क०) **श्रवणे नयने** इत्यादिरस्मद्विरचिते ऽध्यात्मविवेके वीक्ष्यता बुधैरित्यन्त स्पष्टार्थ ॥ ८६–११९ ॥

(सु०) बहिर्मलवहानि रन्ध्राणि कथयति—**श्रवणे** इति ॥ ८६–८७ ॥ जालानि षोडश षट् कूर्चान्रज्जूश्चतस्र सप्त सीवनीश्च कथयति—**अस्थी** त्यादिना ॥ ८८, ८९ ॥ [2]मतभेदेनास्थिराशीन्कथयति—**चतुर्दशेति** ॥ ८९- ॥ अस्थीनि सख्याति—**अस्थ्नामिति** ॥ -९० ॥ आकारविशेषेण पञ्चधा ऽस्थान्याहु—**वलयानीति** ॥ ९१ ॥ मतभेदेनास्थ्नामन्यथा सख्या ख्यापयति—

[1] सीमन्ता
[2] नामभेदेन

द्वे शते त्वस्थिसधीना स्यातामत्र दशोत्तरे ॥ ९२ ॥
कोरकाः प्रतरास्तुन्ना सीवन्य स्युरुलूखलाः ।
सामुद्गा मण्डला शङ्खावर्ता वायसतुण्डका ॥ ९३ ॥
इत्यष्टधा समुद्दिष्टा मुनीन्द्रैरस्थिसधय ।
पेशीस्नायुसिरासधिसहस्रद्वितय मतम् ॥ ९४ ॥
नव स्नायुशतानि स्युश्चतुर्धा स्नायवो मता ।
प्रतानवत्य सुषिराः कण्डरा॰ पृथुलास्तथा ॥ ९५ ॥
बन्धनैर्बहुभिर्बद्धा भूरिभारक्षमा भवेत् ।
नौरम्भसि यथा स्नायुशतबद्धा तनुस्तथा ॥ ९६ ॥
पञ्च पेशीशतान्याहु शरीरस्थानि सूरय ।
अधिका विशतिः स्त्रीणा तत्र स्युः स्तनयोर्दश ॥ ९७ ॥
यौवने ता॰ प्रवर्धन्ते दश योनौ तु तत्र च ।
द्वे अन्तः प्रसृते बाह्ये द्वे तिस्रो गर्भमार्गगाः ॥ ९८ ॥
शङ्खनाभ्याकृतिर्योनिस्त्र्यावर्ता ऽत्र तृतीयके ।
आवर्ते गर्भशय्या ऽस्ति पित्तपक्काशयान्तरे ॥ ९९ ॥
रोहिताभिधमत्स्यस्य सदृशी तत्र पेशिका ।
शुक्रार्तवप्रवेशिन्यस्तिस्रः प्रच्छादिका मताः ॥ १०० ॥
सिराधमनिकाना तु लक्षाणि नवविंशति ।
सार्धानि स्युर्नवशती षट्पञ्चाशद्युता तथा ॥ १०१ ॥

त्रीणीति ॥ ९१ - ॥ अस्थिसधीन्सख्याति—द्वे शते इति ॥ -९२ ॥ आकार-विशेषेणास्थिसधीनामष्टविधत्व कथयति—कोरका इति ॥ ९३, ९३- ॥ पेशी-स्नायुसिरासधीन्सख्याय स्नायुभेदान्कथयति—पेशीति ॥ -९४, ९५ ॥ स्नायूनामुपयोग कथयति—बन्धनैरिति ॥ ९६ ॥ पुस्त्रीभेदेन पेशी सख्याति—पञ्चेति ॥ ९७–१०० ॥ सिराधमनिका सख्याति—सिरेति ॥ १०१,

दश मूलसिरा ओजोवाहिन्यो हृदयाश्रयाः ।
द्व्यङ्गुल चाङ्गुलदल यव यवदल तथा ॥ १०२ ॥
गत्वा द्रुमदलस्येव सीवन्यः प्रतता यदा ।
भिद्यन्ते तास्तदा सप्त शतानि परिसख्यया ॥ १०३ ॥
तासु जिह्वास्थिते द्वे द्वे वाग्रसज्ञानकारणे ।
घ्राणे गन्धवहे द्वे द्वे मेषोन्मेषकृतौ दृशोः ॥ १०४ ॥
श्रोत्रयोः शब्दवाहिन्यौ तासु द्वे शार्ङ्गिणोदिते ।
धमन्यो रसवाहिन्यश्चतुर्विंशतिरीरिता ॥ १०५ ॥
कुल्याभिरिव केदारास्ताभिर्देहो ऽभिवर्धते ।
एताः प्रतिष्ठिता नाभ्या चक्रनाभावरा इव ॥ १०६ ॥
ऊर्ध्व दश दशाधस्ताच्चतस्रस्तिर्यगायताः ।
ऊर्ध्वगा हृदय प्राप्ता प्रतायन्ते पृथक्त्रिधा ॥ १०७ ॥
वात पित्त कफ रक्त रस द्वे द्वे विमुञ्चत. ।
शब्द रूप रस गन्ध द्वे द्वे तत्रावगच्छत ॥ १०८ ॥
द्वे द्वे च भाषण घोष स्वाप बोध च रोदनम् ।
कुर्वाते द्वे नरे शुक्र स्तन्य तु स्रवतः स्त्रियाम् ॥ १०९ ॥

१०१ ॥ सीवनीना दृष्टान्तेन सस्थानविशेष दर्शयित्वा सख्या स्थान विभाग च कथयति—द्व्यङ्गुलमिति । गन्धवहे गन्धज्ञानकारणे ॥ -१०२–१०४- ॥ रसवाहिनीर्धमनी सख्याय तासा प्रयोजनमाह—धमन्य इति ॥ -१०५, १०५- ॥ तासा स्थान सस्थान च कथयति—एता इति ॥ -१०६, १०६- ॥ ऊर्ध्वायता दश, अधआयता दश, तिर्यगायताश्चतस्र इत्युक्तम्, तत्रोर्ध्वायताना व्यापारभेदेन त्रैविध्य कथयति—ऊर्ध्वगा इति ॥ -१०७–१०९ ॥ अधोगताना त्रैविध्य

अधोगता अपि त्रेधा पृथक्पक्काशयस्थिताः ।
प्रवर्तयन्ति तत्राद्या दश वातादि पूर्ववत् ॥ ११० ॥
अन्न भुक्त धमन्यौ द्वे वहतो ऽम्बुसमाश्रयात् ।
तोयं मूत्र बल द्वे द्वे नारीणामार्तव त्विमे ॥ १११ ॥
विमुञ्चतो द्वे स्रोतासि द्वे स्थूलान्त्रान्विते शकृत् ।
स्वेद समर्पयन्त्यष्टौ तिरश्च्यो बहुधा मताः ॥ ११२ ॥
रोमकूपेषु सन्त्यासा मुखानि स्वेदमुक्तये ।
प्रवेशयन्ति चाभ्यङ्गलेपादिप्रभवान्रसान् ॥ ११३ ॥
जीवस्थानानि मर्माणि शत सप्तोत्तर विदु. ।
सार्धकोटित्रय रोम्णा श्मश्रुकेशास्त्रिलक्षकाः ॥ ११४ ॥
स्रोतःसिराश्मश्रुकेशैः सह रोम्णा तु कोटय ।
चतु.पञ्चाशदाख्याता सप्तषष्ट्या च सार्धया ॥ ११५ ॥
लक्षाणा सहितामान जलादेरधुनोच्यते ।
दशाञ्जलि जल ज्ञेय रसस्याञ्जलयो नव ॥ ११६ ॥
रक्तस्याष्टौ पुरीषस्य सप्त स्यु श्लेष्मणस्तु षट् ।
पित्तस्य पञ्च चत्वारो मूत्रस्याञ्जलयस्त्रयः ॥ ११७ ॥
वसाया मेदसो द्वौ तु मज्ज एको ऽञ्जलिर्मत.[1] ।
अर्धाञ्जलि शिरोमज्जा श्लेष्मसारो बल तथा ॥ ११८ ॥

कथयति—अधोगता इति ॥ १०९- ॥ तासा व्यापार कथयति—प्रवर्तयन्तीति । बल वीर्यम् ॥ -११०—१११- ॥ तिरश्चीना विशेष कथयति—तिरश्चय इति ॥ -११२, ११३ ॥ मर्माणि परिसख्याति—जीवस्थानानीति ॥ ११४, ११४ ॥ सहिताना मान कथयति— सप्तषष्ट्येति । सहिता रोमादिसधि ।

[1] मज्जा त्वञ्जलिसमित

इति प्रत्यङ्गसक्षेपो विस्तरस्त्विह तत्त्वतः ।
अस्मद्विरचिते ऽध्यात्मविवेके वीक्ष्यता बुधै ॥ ११९ ॥
गुदलिङ्गान्तरे चक्रमाधाराख्य चतुर्दलम् ।
परम सहजस्तद्वदानन्दो वीरपूर्वकः ॥ १२० ॥
योगानन्दश्च तत्र स्यादैशानादिदले फलम् ।
अस्ति कुण्डलिनी ब्रह्मशक्तिराधारपङ्कजे ॥ १२१ ॥
आब्रह्मरन्ध्रमृजुता नीतेयममृतप्रदा ।

द्रवमान प्रतिज्ञाय कथयति—जलादेरिति । रसस्यान्नरसस्य । [1]मज्ज्ञो मज्जाख्य-धातो । विस्तरस्त्वध्यात्मविवेके वीक्ष्यतामित्यनेन सो ऽपि मत्कृतो ग्रन्थो ऽस्तीति कर्ता स्वातिशय प्रतिपादयति ॥ ११६–११९ ॥

(क०) **गुदलिङ्गान्तर** इति । गुदलिङ्गयोर्मध्ये स्थितस्याधार-चक्रस्यैशानादिदलचतुष्टये जन्मकाले जीवस्थित्या परमानन्दादय फलानि । आधारपङ्कजे तस्मिन्नेवाधारचक्रे । कुण्डलिनीत्यन्वर्थतया सर्परूपिणी ब्रह्म-शक्ति, ब्रह्मणो ऽसङ्गोदासीनस्य परमात्मन कर्तृत्वाद्युपहिताकारकारिण्य-विद्याशक्ति । सैव मूर्तिमती कुटिलाकारतया कुण्डलिनीत्युच्यते । आ-ब्रह्मरन्ध्रम्, ब्रह्मरन्ध्र नाम सुषुम्णाया अग्र शिरसि सहस्रदलचक्रमध्यगम्, तत्पर्यन्तम् । ऋजुता नीतेति । गुरूपदिष्टप्रकारेण यमनियमादिक्रमेण वायोरिडापिङ्गलयो सचार निरुध्य तेन वायुना सवह्निना ब्रह्मग्रन्थौ सुषुम्णामूलरन्ध्राच्छादिनीं कुण्डलिनीफणामपसार्य तत्र प्रवेशितेन तेन ब्रह्म-विष्णुरुद्रग्रन्थीना क्रमाद्भेदे सति कुण्डलिनी चात्मवक्रता विहाय यदा ऋजुता प्राप्यते । अमृतप्रदेति । तदा कुण्डलिनी स्वार्जवाद्ब्रह्मरन्ध्रवि-

[1] मज्जा तदाख्यो धातु

स्वाधिष्ठान लिङ्गमूले षट्पत्र चक्रमस्य च ॥ १२२ ॥
पूर्वादिषु दलेष्वाहुः फलान्येतान्यनुक्रमात् ।
प्रश्रय क्रूरता गर्वनाशो मूर्च्छा ततः परम् ॥ १२३ ॥
अवज्ञा स्यादविश्वासः कामशक्तेरिद गृहम् ।

निर्गतेन स्ववालाग्रेण सुधाऽऽधार सहस्रदलचक्र विभिद्य ततो ऽमृत द्रावयतीति तथोक्ता ॥ १२०–१२१- ॥

(सु०) एवमङ्गप्रत्यङ्गान्युक्त्वा चक्राणि वक्तुमुपक्रमते—**गुदलिङ्गान्तर** इति । गुदलिङ्गयोरन्तरे मध्य आधारसज्ञक चक्र चतुर्दलपद्माकारमास्ते ॥ तस्य चतुर्णा दलाना फल कथयति—**परम** इति । ऐशानदले परमानन्द , आग्नेयदले सहजानन्द , नैर्ऋतदले वीरानन्द , वायव्यदले योगानन्द । ततश्चाधारकमलस्य विदिक्स्थितान्येव चत्वारि दलानीति लभ्यते ॥ **अस्तीति** । कुण्डलिनीसज्ञिका ब्रह्मशक्ति , ब्रह्मप्राप्तिकारणत्वात् , आधारपङ्कजे विद्यते । सेयमाब्रह्मरन्ध्र ब्रह्मरन्ध्रपर्यन्तमृजुता नीता सत्यमृतप्रदा मोक्षप्रदा ॥ १२०–१२१ ॥

(क०) **स्वाधिष्ठानमिति** । आधारचक्रादूर्ध्वं लिङ्गमूले स्वाधिष्ठानाख्य षड्दल द्वितीय चक्रम् । तस्य पूर्वादिदलेषु क्रमात्प्रश्रयादीनि फलान्याह—**अस्य चेति** । अवज्ञा स्यादिति । धर्मपरो ऽय निर्देश ॥-१२२–१२३-॥

(सु०) स्वाधिष्ठानसज्ञित चक्र कथयति—**स्वाधिष्ठानमिति** । षट्पत्र षड्दलकमलाकारम् । एतस्य षण्णा दलाना फलानि कथयति—**अस्य चेति** । प्रश्रयो विनय पूर्वदिगवस्थितस्य दलस्य फलम् । तत्रावस्थित आत्मा प्रश्रयवान्भवतीत्यर्थ । क्रूरता दुष्टकर्माभिनिवेश । गर्व आत्मोत्कर्षभावनम् , तस्य नाश । मूर्च्छा मोहाधिक्यम् । अवज्ञा ऽवगणना । अविश्वास सर्वत्र सशङ्कत्वमनाश्वासो वा । इद स्वाधिष्ठानचक्र कामोत्पादिकाया शक्तेर्गृहमाश्रय ॥ -१२२–१२३- ॥

नाभौ दशदल चक्र मणिपूरकसज्ञितम् ॥ १२४ ॥
सुषुप्तिरत्र तृष्णा स्यादीर्ष्या पिशुनता तथा ।
लज्जा भय घृणा मोहः कषायो ऽथ विषादिता ॥ १२५ ॥
क्रमात्पूर्वादिपत्रे तु स्याद्भानुभवन च तत् ।
हृदये ऽनाहत चक्र शिवस्य प्रणवाकृतेः ॥ १२६ ॥
पूजास्थान तदिच्छन्ति दलैर्द्वादशभिर्युतम् ।
लौल्यप्रणाशः प्रकटो वितर्को ऽप्यनुतापिता ॥ १२७ ॥
आशा प्रकाशश्चिन्ता च समीहा समता तत ।
क्रमेण दम्भो वैकल्य विवेको ऽहकृतिस्तथा ॥ १२८ ॥
फलान्येतानि पूर्वादिदलस्थस्यात्मनो जगु ।

(क०) तत ऊर्ध्व नाभिहृदयकण्ठघण्टिकाभ्रूमध्यललाटकेशमूल ब्रह्मरन्ध्रेष्वष्टसु स्थानेषु क्रमेण मणिपूरकानाहतविशुद्धिललनाऽऽज्ञामन सोम सहस्रपत्राख्यानामष्टाना चक्राणा तच्चक्रगतदलसख्यया प्रागाद्यारम्भक्रमेण प्रतिदल पृथक्फलान्याह—**नाभौ दशदलमित्यादिना** ॥ १२४–१२८ ॥

(सु०) मणिपूरकचक्र कथयति—**नाभाविति** । एतस्य पूर्वादिदलाना फलानि कथयति—**सुषुप्तिरिति** । सुषुप्तिर्बाह्येन्द्रियाणा मनसश्चोपरमावस्था । तृष्णा ऽभिलाष । ईर्ष्या परगुणासहनम् । पिशुनता विद्यमानाविद्यमानपरदोषसूचनम् । लज्जाभये प्रसिद्धे । घृणा परदु खप्रहाणेच्छा । मोहो जाग्रदवस्थायामपि विषयापरिज्ञानम् । कषाय कलुषाशयत्वम् । विषाद सचिन्त दु खम् । तन्मणिपूरक चक्र भानो सूर्याख्यस्य प्राणस्य भवन स्थानम् ॥ १२९, १२९ ॥ अनाहत चक्र कथयति—**हृदय इति** । शिवस्य प्रणवाकृतेरोकाराकृते पूजास्थानमिति, तत्र स्थित परमेश्वर ध्यात्वा मनसा पूजयेदित्यर्थ । आत्मन पूर्वादिद्वादशदलेष्ववस्थानेन फलानि कथयति—**लौल्येति** । लोलस्य भावो लौल्यम्,

कण्ठे ऽस्ति भारतीस्थान विशुद्धिः षोडशच्छदम् ॥ १२९ ॥
तत्र प्रणव उद्गीथो हुफड् वषडथ स्वधा ।
स्वाहा नमो ऽमृत सप्त स्वराः षड्जादयो विषम् ॥ १३० ॥
इति पूर्वादिपत्रस्थे फलान्यात्मनि षोडश ।
ललनाऽऽख्य घण्टिकाया चक्र द्वादशपत्रकम् ॥ १३१ ॥
मदो मानस्ततः स्नेहः शोक खेदश्च लुब्धता ।
अरतिः सभ्रमश्चोर्मि श्रद्धातोषोपरोधिताः ॥ १३२ ॥
फलानि ललनाचक्रे स्युः पूर्वादिदलेष्विति ।

तस्य प्रणाशो निश्चलत्वम् । प्रकट इति प्रकटत्वेन वितर्कस्य विशेषणम् । वितर्क उभयोर्मध्ये ऽन्यतरोपादेयताविचार । अनुतापिता पश्चात्तापवत्त्वम् । आशेष्टप्राप्तेरभिलाष । प्रकाश आकारगुप्तेरभाव । चिन्ता विचारमात्रम् । समीहा ऽनिष्टनिवृत्तीच्छा । समतोत्कर्षापकर्षशून्यतया सर्वेषा भावनम् । दम्भो लोकोपसग्रहार्थमश्रद्धया कर्मानुष्ठानम् । वैकल्यमनवस्थत्वम् । विवेक सम्यग्विचार्य कार्यकरणम् । अहकृतिरशक्ये ऽपि कार्ये चिकीर्षाऽध्यवसाय ॥-१२६–१२८-॥

(क०) उद्गीथ इति साम्नो द्वितीयो भाग , साम्नो हि पञ्च भागा —प्रस्ताव प्रथम , उद्गीथो द्वितीय , प्रतिहारस्तृतीय , उपद्रवश्चतुर्थ , निधन पञ्चम इति । प्रणव इत्युद्गीथस्यादौ प्रयोज्य ओंकार । घण्टिकाया जिह्वामूले । ऊर्मयो ऽशनायापिपासाशोकमोहजरामरणानि षडूर्मय ॥ -१२९–१३२ ॥

(सु०) विशुद्धिसञ्ज्ञक चक्र कथयति—कण्ठ इति । भारतीस्थानम्, भारत्या सरस्वत्या स्थानमाश्रय । तत्र भाविता वाग्देवता वाग्वैभव ददातीत्यर्थ । एतस्य चक्रस्य पूर्वादिपत्रावस्थितावात्मन षोडश फलानि कथयति—तत्रेति । प्रणव ओंकार । पूर्वपत्रे प्रणवानुसधानेनात्मा श्रेय प्राप्नोति । उद्गीथ

भ्रूमध्ये त्रिदल चक्रमाज्ञासज्ञ फलानि तु ॥ १३३ ॥
आविर्भावा सत्त्वरजस्तमसा क्रमतो मता: ।
ततो ऽप्यस्ति मनश्चक्र षड्दल तत्फलानि तु ॥ १३४ ॥
स्वप्नो रसोपभोगश्च घ्राण रूपोपलम्भनम् ।
स्पर्शन शब्दबोधश्च पूर्वादिषु दलेष्विति ॥ १३५ ॥

सामभक्तिविशेष । द्वितीयपत्रे स्थितमुद्गीथमुद्गीथोपासनाया चिन्तयेदित्यथ । हुफडिति हवि प्रदाने ऽव्ययम् । वषडित्यपि । स्वधेति पित्रुद्देशेन हवि प्रदाने ऽव्ययम् । स्वाहेति देवतोद्देशेन । नम इति नमस्कारे ऽव्ययम् । एतानि तत्तद्दलेषु चिन्तनीयानीत्यर्थ । अमृत पीयूषम् । तद्दले स्थित आत्मा पीयूषाप्लुत इव सुखितो भवतीत्यर्थ । सप्त स्वरा षड्जादय षड्जर्षभगाधारमध्यमपञ्चमधैवतनिषादा । तेषा तानि तानि दलान्युपासनस्थानानि । विषममृतवद्व्याख्येयम् । विषदलस्थ आत्मा दु खितो भवतीत्यर्थ ॥ ललनाऽऽख्य चक्र कथयति—ललनाऽऽख्यमिति । घण्टिका ऽवटु । एतस्य पत्रफलानि कथयति—मद इति । मदो मत्तता । मान उत्कषभावनया कार्याकार्यानवेक्षणम् । स्नेह स्निग्धता । शोको विज्ञातकारणक दु खम् । खेदो ऽविज्ञातकारणक दु खम् । लुब्धता ऽभिलाषाधिक्यम् । अरति सुखसाधनेष्वप्युद्वेग । सभ्रम आवेग । ऊर्मय षडागमशास्त्रप्रसिद्धा —

‘बुभुक्षा च पिपासा च शोकमोहौ जरामृती ।
ऊर्मय षडिति प्राणबुद्धिदेहेषु सस्थिता ॥’

इति । श्रद्धा ऽऽस्तिक्यबुद्धि । तोष प्रसिद्ध । उपरोधिता दाक्षिण्यम् ॥ -१२९–१३२- ॥

(क०) ध्यानाश्रु, ध्यानाज्जातमश्रु ध्यानाश्रु ॥ १३३–१४४- ॥

(सु०) त्रिदलमाज्ञाचक्र कथयति—भ्रूमध्य इति । तस्य फलानि कथयति—आविर्भावा इति । प्रथमदले सत्त्वाविर्भाव , द्वितीयदले रजआविर्भाव ,

ततो ऽपि षोडशदल सोमचक्रमितीरितम् ।
दलेषु षोडशस्वस्य कला षोडश सस्थिता ॥ १३६ ॥
कृपा क्षमा ऽऽर्जव धैर्य वैराग्य धृतिसमदौ ।
हास्य रोमाञ्चनिचयो ध्यानाश्रु स्थिरता ततः ॥ १३७ ॥
गाम्भीर्यमुद्यमो ऽच्छत्वमौदार्यैकाग्रते क्रमात् ।
फलान्युद्यन्ति जीवस्य पूर्वादिदलगामिनः ॥ १३८ ॥
चक्र सहस्रपत्र तु ब्रह्मरन्ध्रे सुधाधरम् ।
तत्सुधासारधाराभिरभिवर्धयते तनुम् ॥ १३९ ॥
अनाहतदले पूर्वे ऽष्टमे चैकादशे तथा ।
द्वादशे च स्थितो जीवो गीतादे सिद्धिमृच्छति ॥ १४० ॥
चतुर्थषष्ठदशमैर्दलैर्गीतादि नश्यति ।
विशुद्धेरष्टमादीनि दलान्यष्टौ श्रितानि तु ॥ १४१ ॥

तृतीयदले तमआविर्भाव, मन सज्ञक षड्दल चक्र कथयति—तत इति । मनश्चक्र मन सज्ञ चक्रम् । मन सज्ञा तु तत्र मनसो ऽवस्थानात् । फलान्याह—तत्फलानीति । स्वप्न सुप्त्यवस्था । रसोपभोगो ऽन्नरसस्योपभोग । घ्राण गन्धज्ञानम् । रूपोपलम्भन दर्शनम् । स्पर्शन त्वगिन्द्रियकरणक ज्ञानम् । शब्दबोध श्रवणम् । सोमाख्य चक्र कथयति—तत इति । ततो ऽप्युपरिप्रदेशे । अस्य पूर्वादिदलावस्थानेन जीवस्य फलानि कथयति—कृपेति । कृपा परानुग्रहापेक्षा । क्षमा कोपकारणे सत्यप्यकोप । आर्जवमवक्रबुद्धित्वम् । धैर्यमस्खलितचेतस्त्वम् । वैराग्य ससारासारताबुद्धि । धृतिर्धारणम् । संमदो हर्ष । हास्यादीनि गाम्भीर्यान्तानि प्रसिद्धानि । उद्यम उद्योग । अच्छत्वमकलुषमनस्त्वम् । औदार्य स्वभावेन दानशूरता । एकाग्रतैकतानत्वम् ॥ चक्रान्तर कथयति—चक्रमिति । सुधाधरममृतधारकम् । तद्व्यापार कथयति—तदिति । एतेषा चक्राणा तत्तद्दलावस्थाने जीवस्य फलानि कथयन्प्रकृतोपयोगमाह—अनाहतेति । अनाहतचक्रस्य दले पत्रे पूर्वे पूर्वदिक्स्थिते प्रथमे वा ऽष्टमादिषु

दद्युर्गीतादिससिद्धि षोडश तद्विनाशकम् ।
दशमैकादशे पत्रे ललनाया तु सिद्धिदे ॥ १४२ ॥
नाशक प्रथमं तुर्य पञ्चम च दल विदु ।
ब्रह्मरन्ध्रस्थितो जीव सुधया सप्लुतो यथा ॥ १४३ ॥
तुष्टो गीतादिकार्याणि सप्रकर्षाणि साधयेत् ।
एषा शेषेषु पत्रेषु चक्रेष्वन्येषु च स्थित ॥ १४४ ॥
जीवो गीतादिससिद्धि न कदाचिदवाप्नुयात् ।
आधाराद् द्व्यङ्गुलादूर्ध्व मेहनाद् द्व्यङ्गुलादधः ॥ १४५ ॥
एकाङ्गुल देहमध्य तप्तजाम्बूनदप्रभम् ।
तत्रास्ते ऽग्निशिखा तन्वी चक्रात्तस्मान्नवाङ्गुले ॥ १४६ ॥

च सस्थितो जीवो गीतादे सिद्धिमृच्छति गीतनृत्तवाद्याना सिद्धिमाप्नोति, अथ वा तान्यभिलषति । चतुर्थषष्ठदशमदलेषु स्थिते जीवे गीतादि नश्यति । विशुद्धेरिति । विशुद्धिसज्ञकस्य चक्रस्याष्टमादिष्वष्टसु दलेषु सस्थिते जीवे गीतादि सिध्यति । षोडशदलावस्थिते नश्यति । ललनाऽऽख्यचक्रस्य दलविशेषावस्थाने जीवस्य गीतादिसिद्ध्यसिद्धी कथयति—दशमेति । दशम चैकादश चेति द्वे पत्रे गीतादिसिद्धिदायके भवत । प्रथमादीनि तु गीतादिनाशकानीति विदुर्योगशास्त्रविद । ब्रह्मरन्ध्रावस्थानेन जीवस्य गीतादिसिद्धि कथयति—ब्रह्मरन्ध्रेति । ब्रह्मरन्ध्रे तिष्ठञ्जीवो ऽमृतप्लुत इव निर्वृति प्राप्त सस्तुष्टो निरभिलाषो गीतादि साधयेन्निष्पादयेत् । एव गीतादे साधकानि नाशकानि च दलानि कथयित्वा साधारणानि कथयति—एषामिति । एषामनाहतविशुद्धिललनाऽऽख्याना चक्राणा शेषेषु साधकनाशकेभ्यो ऽन्येषु पत्रेषु, अन्येषु चक्रेषु विशुद्ध्यादेरन्येषु मणिपूरकादिचक्रेषु च स्थितो जीवो गीतादिसिद्धावुदासीन इत्यर्थ ॥ १३३–१४४ ॥

(क०) देहविधारकनाडीसदोहमूलभूतस्य ब्रह्मग्रन्थे स्थान स्वरूप चाह—आधाराद् द्व्यङ्गुलादिति । आधारादाधारचक्रादवधिभूतात् ।

देहस्य कदो ऽस्त्युत्सेधायामाभ्या चतुरङ्गुलः ।
ब्रह्मग्रन्थिरिति प्रोक्त तस्य नाम पुरातनै ॥ १४७ ॥
तन्मध्ये नाभिचक्र तु द्वादशारमवस्थितम् ।
लूतेव तन्तुजालस्था तत्र जीवो भ्रमत्ययम् ॥ १४८ ॥
सुषुम्णया ब्रह्मरन्ध्रमारोहत्यवरोहति ।
जीवः प्राणसमारूढो रज्ज्वा कोद्दाटिको यथा ॥ १४९ ॥
सुषुम्णा परितो नाड्यः कंदादा ब्रह्मरन्ध्रतः ।
[1]कदीकृत्य स्थिताः कद शाखाभिस्तन्वते तनुम् ॥ १५० ॥

देहमध्यमिति । देहस्योर्ध्वाधोभागयोर्मध्ये स्थितत्वाद्देहमध्यम् । **चक्रात्तस्मादिति** । देहमध्यचक्रादवधे । **ब्रह्मग्रन्थिरिति** । ब्रह्माधिष्ठितत्वाद्ब्रह्म ग्रन्थि । तन्मध्ये ब्रह्मग्रन्थिमध्ये । नाभिचक्र द्वादशार द्वादशाराणि यस्य तत्तथोक्तम् । आतानवितानात्मकनाडीसघातरूपत्वान्नाभिचक्रस्य तन्तुजाल दृष्टान्त । कदीकृत्य, अकद कद कृत्वा । अभूततद्भावे च्वि । ताश्च नाड्य स्वशाखाभि कदीकृत कद तनु देहाकार तन्वते ॥ -१४५–१५० ॥

(सु०) अग्निशिखास्थान कथयति—आधारादिति । आधारचक्राद् द्वयङ्गुलमात्रमूर्ध्वप्रदेशे मेढ्रनालिङ्गस्थानाद् द्वयङ्गुलमात्रमध प्रदेश एकाङ्गुलि प्रमाण सुवर्णवर्ण देहमध्य देहस्य मध्यप्रदेश । तत्र तन्वी कृशा ऽग्निशिखा ऽऽस्ते । तस्माच्चक्राद्देहमध्यादाधाराद्वा नवाङ्गुले नवाङगुलप्रमाणे । ब्रह्मग्रन्थि कथयति—देहस्येति । हेहस्य शरीरस्य कदो विस्तारकारणम् । उत्सेधो दीर्घोच्छ्राय । नाभिस्थितश्चतुरङ्गुलप्रमाणक । तस्य नाम ब्रह्मग्रन्थिरिति । तन्मध्य इति । तस्य ब्रह्मग्रन्थेर्मध्ये नाभिचक्राख्य चक्र द्वादशदलमस्ति । लूतोर्णनाभ , तद्वज्जीवस्तत्र भ्रमति । सुषुम्णयेति । आ ऽऽधारादाब्रह्मरन्ध्रमायता

[1] कोडीकृत्य

ताश्च भूरितरास्तासु मुख्याः प्रोक्ताश्चतुर्दश ।
सुषुम्णेडा पिङ्गला च कुहूरथ सरस्वती ॥ १५१ ॥
गाधारी हस्तिजिह्वा च वारुणी च यशस्विनी ।
विश्वोदरा शङ्खिनी च तत पूषा पयस्विनी ॥ १५२ ॥
अलम्बुसेति तत्राद्यास्तिस्रो मुख्यतमा मताः ।
सुषुम्णा तिसृषु श्रेष्ठा वैष्णवी मुक्तिमार्गगा ॥ १५३ ॥
कदमध्ये स्थिता तस्या इडा सव्ये ऽथ दक्षिणे ।
पिङ्गलेडापिङ्गलयोश्चरतश्चन्द्रभास्करौ ॥ १५४ ॥
क्रमात्कालगतेर्हेतू सुषुम्णा कालशोषिणी ।

नाडी सुषुम्णा । तया तस्य सकाशाद्ब्रह्मरन्ध्रपर्यन्तमारोहति ब्रह्मरन्ध्राच्चावरोहति । प्राणसमारूढ प्राणपवनेनोपश्लिष्ट । कोहलाटिको विषमनर्तक । सुषुम्णा परित सर्वत सुषुम्णाया कद ब्रह्मग्रन्थि क्रोडीकृत्य व्याप्य स्थिता नाड्यस्तनु शरीर तन्वते विस्तारयन्ति ॥ -१४९–१५० ॥

(क०) **कालगतेरि**ति । अत्र कालशब्देन जीवस्य पिण्डावस्थानिमित्तभूतास्तपनपरिस्पन्दक्षणा उच्यन्ते, त एवायुरिति यावत्, तस्य गते क्षयस्येत्यर्थ । **कालशोषिणी**ति । इह कालशब्देन मृत्युरुच्यते, तस्य शोषिणी प्रतिबन्धिनी ॥ १५१–१५५ ॥

(सु०) तासु नाडीषु मुख्याश्चतुर्दशेति कथयति—**ताश्चे**ति १९०- ॥ तासा नामानि कथयति—**सुषुम्णे**ति । चतुर्दशाना मध्ये सुषुम्णेडापिङ्गलाना तिसृणा नाडीना मुख्यत्व तासु च सुषुम्णाया मुख्यत्वमाह—**तत्राद्या** इति । सुषुम्णाया मुख्यत्वे कारणमाह—**वैष्णवी**ति । वैष्णवी विष्णुदेवताका । अथ वा, वैष्णवी या मायाशक्तिस्तद्रूपिणी । मुक्तिमार्गगा मोक्षप्रदायिना । अथ वा, मुक्तिमार्गो मुक्तेरुपाय आत्मा, तत्सबन्धिनी, आत्मनो ऽधिष्ठानभूतेत्यर्थ ॥

सरस्वती कुहूश्चास्ते सुषुम्णायास्तु पार्श्वयोः ॥ १५५ ॥
इडायाः पृष्ठपूर्वस्थे गाधारीहस्तिजिह्विके ।
क्रमात्पूषायशस्विन्यौ पिङ्गलापृष्ठपूर्वयोः ॥ १५६ ॥
विश्वोदरा मध्यदेशे स्यात्कुहूहस्तिजिह्वयोः ।
मध्ये कुहूयशस्विन्योर्वारुणी सस्थिता मता ॥ १५७ ॥
पूषासरस्वतीमध्यमधिशेते पयस्विनी ।
गाधारिकासरस्वत्योर्मध्ये वसति शङ्खिनी ॥ १५८ ॥
अलम्बुसा कदमध्ये तत्रेडापिङ्गले क्रमात् ।
सव्यदक्षिणनासाऽन्तं कुहूरामेहन पुर ॥ १५९ ॥

कदस्य ब्रह्मग्रन्थेर्मध्ये स्थिता । इडापिङ्गले तस्या वामदक्षिणत स्थिते इत्यर्थ । तयो प्रचरत प्राणपवनस्य सज्ञाविशेषमाह—इडापिङ्गल्योरिति । वामनाड्यनुसारी प्राणपवनश्चन्द्र, दक्षिणनाड्यनुसारी तु भास्कर इत्युच्यते । कथ प्राणपवनस्य चन्द्रत्व भास्करत्व चेत्यत आह—कालगतेर्हेतू इति । यथा चन्द्रसूर्यौ कालज्ञानकारणे तथा तावपीत्यर्थ ॥ १५१–१५५ ॥

(क०) **सर्वगा तु वारुणीति** । अत्र वारुणीति नाडी तु सर्वगा सकलशरीरव्यापिनी ॥ लोकरञ्जन भवभञ्जनमिति द्वे गेयविशेषणे ॥ -१५५–१६७ ॥

(सु०) सरस्वत्यादीना नाडीनामवस्थानमाह—सरस्वतीति । सरस्वती सुषुम्णाया दक्षिणपार्श्वे तिष्ठति, कुहूर्वामपार्श्वे, गाधारीडाया पश्चात्प्रदेशे, हस्तिजिह्विका पूर्वप्रदेशे, पूषा पिङ्गलाया पृष्ठप्रदेशे, यशस्विनी पूर्वप्रदेशे, विश्वोदरा कुहूहस्तिजिह्वयोर्मध्ये, वारुणी कुहूयशस्विन्योर्मध्ये । पयस्विनी पूषासरस्वत्योर्मध्यमधिशेते । 'अधिशीङ्स्थाऽऽसा कर्म' इति कर्मत्वम् । शङ्खिनी गाधारिकासरस्वत्योर्मध्ये तिष्ठति, अलम्बुसा पूर्वोक्तस्य कदस्य मध्ये । एतासा नाडीना प्रमाण कथयति—तत्रेति । इडा सव्यनासापर्यन्तम्, पिङ्गला दक्षिण-

सरस्वत्यूर्ध्वमाजिह्व गाधार्या पृष्ठतः स्थिता ।
आवामनेत्रमासव्यपादाङ्गुष्ठ तु सस्थिता ॥ १६० ॥
हस्तिजिह्वा सर्वगा तु वारुण्यथ यशस्विनी ।
आ ऽङ्गुष्ठाद्दक्षिणाङ्घ्रिस्था देहे विश्वोदरा ऽखिले ॥ १६१ ॥
शङ्खिनी सव्यकर्णान्त पूषा त्वा याम्यनेत्रत ।
पयस्विनी तु वितता दक्षिणश्रवणावधि ॥ १६२ ॥
अलम्बुसा पायुमूलमवष्टभ्य व्यवस्थिता ।
एवविधे तु देहे ऽस्मिन्मलसचयसवृते ॥ १६३ ॥
प्रसाधयन्ति धीमन्तो भुक्ति मुक्तिमुपायत ।
तत्र स्यात्सगुणाद्ध्यानाद्भुक्तिर्मुक्तिस्तु निर्गुणात् ॥ १६४ ॥
ध्यानमेकाग्रचित्तैकसाध्य न सुकर नृणाम् ।
तस्मादत्र सुखोपाय श्रीमन्नादमनाहतम् ॥ १६५ ॥
गुरूपदिष्टमार्गेण मुनयः समुपासते ।

नासापर्यन्तम्, कुहूर्मेहनपर्यन्तम्, सरस्वत्यूर्ध्व जिह्वापर्यन्तम्, गाधारी पृष्ठप्रदेशपर्यन्तम्, हस्तिजिह्वा वामनेत्रादारभ्य वामपादाङ्गुष्ठपर्यन्तम्, वारुणी सर्वप्रदेशे । यशस्विन्यङ्गुष्ठादारभ्य दक्षिणाङ्घ्रौ तिष्ठति, अखिले देहे विश्वोदरा । शङ्खिनी सव्यकर्णपर्यन्तम् । पूषा ऽऽ दक्षिणनेत्रत । पयस्विनी दक्षिणकर्णपर्यन्तम् । अलम्बुसा पायुमूल गुदमूलमवष्टभ्य स्थिता । पिण्डनिरूपणमुपसहरति—एवविध इति । भुक्तिर्मुक्तिश्च देह उपायात्सिध्यत इत्युक्तम्, तयोरुपाय कथयति—तत्रेति । पूर्व सगुणोपासनोक्तिस्तु निर्गुणोपासना प्रति तस्या हेतुत्व सूचयितुम् । तथोक्त वेदान्तकल्पतरौ—

‘निर्विशेष पर ब्रह्म साक्षात्कर्तुमनीश्वरा ।
ये मन्दास्ते ऽनुकम्प्यन्ते सविशेषनिरूपणै ॥’ इति ।

सगुणनिर्गुणब्रह्मोपासनास्वसमर्था नादमुपासत इत्याह—ध्यानमिति । न सुकरम्,

सो ऽपि रक्तिविहीनत्वान्न मनोरञ्जको नृणाम् ॥ १६६ ॥
तस्मादाहतनादस्य श्रुत्यादिद्वारतो ऽखिलम् ।
गेय वितन्वतो लोकरञ्जन भवभञ्जनम् ॥ १६७ ॥
उत्पत्तिमभिधास्यामस्तथा श्रुत्यादिहेतुताम् ।

अथ तृतीय नादस्थानश्रुतिस्वरजातिकुल-दैवतर्षिच्छन्दोरसप्रकरणम्

चैतन्य सर्वभूताना विवृत्त जगदात्मना ।
नादब्रह्म तदानन्दमद्वितीयमुपास्महे ॥ १ ॥

सुखेन कर्तुमशक्यम् । अनाहतो ऽपि नादो न जनमनोहर इत्याह —सो ऽपीति । पूर्वप्रकृतमुपसहरन्नुत्तरत्राभिधेय प्रतिजानीते—तस्मादिति । श्रुत्यादीत्यादिशब्देन स्वरग्राममूर्च्छनातानकूटतानादयो गृह्यन्ते, तद्द्वारतो ऽखिल गेय गानक्रियायोग्य जात्यादि वितन्वतो विस्तारयत आहतनादस्योत्पत्ति श्रुत्यादिहेतुत्व च वक्ष्याम इति सबन्ध । लोकरञ्जन भवभञ्जनमिति गेयस्य विशेषणद्वय भुक्तिमुक्तिप्रदत्व सूचयति, अन्यथा सगुणनिर्गुणब्रह्मोपासनाऽनुकल्पत्व नादोपासनाया नावकल्पेतेत्यर्थ ॥ -१६६–१६७- ॥

इति प्रथमे स्वरगताध्याये द्वितीय पिण्डोत्पत्तिप्रकरणम् ॥ २ ॥

(क०) शरीर निरूप्य शारीरनादादिप्रकरणमारभमाण श्रुत्यादिप्रपञ्चनिदानस्य नादस्य चैतन्यादिसाधर्म्येण ब्रह्मत्व रूपयित्वा तस्य परदेवतात्वमनुसधायोपास्ते—चैतन्यमिति । सर्वभूताना सकलप्राणिना चैतन्यम् ।

नादोपासनया देवा ब्रह्मविष्णुमहेश्वरा ।
भवन्त्युपासिता नून यस्मादेते तदात्मका ॥ २ ॥

नादो हि स्फोटात्मना समस्तपदार्थप्रकाशकत्वसाधर्म्येण चैतन्यारोपविषयत्वा चैतन्यम् । जगदात्मना परिदृश्यमानचराचरप्रपञ्चाकारेण विवृत्तमतत्त्वतो ऽन्यथाभूतम्, नादे श्रुतिवर्णादिसकलशब्दप्रपञ्चप्रतिभाससाधर्म्येण नामरूपोल्लिखितस्य जगतो ऽप्यधिष्ठानत्वारोपात् । आनन्दमभिव्यञ्जके ऽस्मिन्न भिव्यङ्ग्यानन्दरूपारोपात् । अद्वितीय स्वकार्यस्वरादिप्रपञ्चकारणत्वरूपेण ब्रह्मसाधर्म्येणैकत्वारोपात् । तदिति सर्वलोकप्रसिद्धम् । नादब्रह्म, नाद एव ब्रह्मेत्यभेदप्राधान्य आरोपविषयभूतनादानपह्नवे चैतन्याद्यवयवयुक्तत्वेन समस्तवस्तुविषय सावयवरूपकम् । उपास्महे इति 'अस्मदो द्वयोश्च' इति बहुवचनोपपत्ति । अयमभिसधि —परावाक्पर्यायस्य ब्रह्मशक्तेर्नादस्य ब्रह्मणो ऽत्यन्तप्रत्यासन्नत्वात्तदुपासनाया कृताया ब्रह्मप्राप्तिर्मणिप्रभाप्रवृत्तस्य मणिलाभवद्भवेदिति । तथा चोक्तम्—

'अतो गीतप्रपञ्चस्य श्रुत्यादेस्तत्त्वदर्शनात् ।
अपि स्यात्सच्चिदानन्दरूपिण परमात्मन ॥
प्राप्ति प्रभाप्रवृत्तस्य मणिलाभो यथा भवेत् ।
प्रत्यासन्नतया ऽत्यन्तम्'

इति, 'वीणावादन—' इत्यादि च । ननूपासनस्य सगुणेषु प्रसिद्धदेवताऽन्तरेषु सत्स्वपि किमचेतनस्य नादस्य ब्रह्मत्वरूपेणोपासनमित्यत आह—**नादोपासनयेति** । तत्रोपपत्तिमाह—यस्मादेते तदात्मका इति । अत्र तदिति नादब्रह्म परामृश्यते । तस्मादभिन्ना यतो ऽत इत्यर्थ ॥ १, २ ॥

आत्मा विवक्षमाणो ऽयं मनः प्रेरयते मनः ।
देहस्थं वह्निमाहन्ति स प्रेरयति मारुतम् ॥ ३ ॥
ब्रह्मग्रन्थिस्थितः सो ऽथ क्रमादूर्ध्वपथे चरन् ।
नाभिहृत्कण्ठमूर्धास्येष्वाविर्भावयति ध्वनिम् ॥ ४ ॥
नादो ऽतिसूक्ष्मः सूक्ष्मश्च पुष्टो ऽपुष्टश्च कृत्रिमः ।
इति पञ्चाभिधा धत्ते पञ्चस्थानस्थितः क्रमात् ॥ ५ ॥
नकारं प्राणनामानं दकारमनलं विदुः ।
जातः प्राणाग्निसंयोगात्तेन नादो ऽभिधीयते ॥ ६ ॥

(सु०) एवं श्रुत्यादिकारणं पिण्डं निरूप्य श्रुतिस्वरादि निरूपयितुमिच्छुः प्रकृतानुगुणं मङ्गलमाचरति—चैतन्यमिति । नाद एव ब्रह्म नादब्रह्म, तदुपास्महे । सर्वभूतानां चेतन्यं चैतन्यफलं वा, नादाभावे चेतनानां पाषाणादिभिरचेतनैः को विशेषः स्यात्? ब्रह्मपक्षे सर्वभूतानां चैतन्यं ज्ञानम्, 'सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म' इति श्रुतेः । जगदात्मना विवृत्तम्, जगति प्रसिद्धत्वान्नादस्य जगद्रूपेण विवृत्ततोच्यते । ब्रह्मपक्षे ऽप्रच्युतप्राच्यावस्थस्यासन्नानाकारावभासो विवर्तः । एवं ब्रह्मैव जगदाकारेण विवर्तत इत्यर्थः । आनन्दः सुखसाधनम् । पक्षे सुखं सुखरूपम्, 'आनन्दो ब्रह्मेति व्यजानात्' इति श्रुतेः । अद्वितीयमनुपमं लोकोत्तरम् । पक्षे सजातीयविजातीयस्वगतभेदशून्यम् । अत्र श्लिष्टरूपकमलंकारः ॥ किमर्थं नाद उपास्यत इत्यत आह—नादोपासनयेति । ब्रह्मादयो देवा नादोपासनयोपासिता भवन्तीत्यत्र हेतुर्यस्मादेते तदात्मका इति । नादात्मका इत्यर्थः ॥ १, २ ॥

(क०) तस्य नादस्य नित्यत्वमङ्गीकृत्य तदभिव्यक्तिक्रममाह—**आत्मा विवक्षमाण** इत्यादिना । विवक्षमाण इति ब्रुवः इच्छायां सनि तस्यार्धधातुकत्वाद् ब्रुवो वच्यादेशे 'पूर्ववत्सनः' इति निमित्तातिदेशत्वादात्मनेपदित्वे रूपम् ॥ नाभ्यादिस्थानेष्वाविर्भूतस्य नादस्य क्रमेण

व्यपदेशभेदमाह—**नादो ऽतिसूक्ष्म** इति ॥ नादशब्दस्य योगतो निरुक्ति माह—**नकारमिति** । प्राणनामान प्राण इति नाम यस्यासौ प्राणना मा, तम् । एतेन मन्त्रशास्त्रानुसारतो बीजाक्षराणा तत्तद्देवतातादूप्या पत्त्या ऽत्र नकारदकारौ प्राणाग्नी इत्युक्त भवति । विदु , मान्त्रिका इति शेष । जात उदित , अभिव्यक्त इति यावत् । उक्तपञ्चविधनादस्याप्य विशेषेण गीतोपयोगित्वे प्राप्ते, हृत्कण्ठमूर्धस्थानेष्वेव श्रुतिपदनाडीसङ्गा वात्तत्रत्यस्यैव नादत्रयस्य गीतोपयोगित्वम् ॥ ३—६ ॥

(सु०) नादोत्पत्तिप्रकारमाह—**आत्मेति** । वक्तुमिच्छन्विवक्षमाण आत्मा मनो ऽन्त करण प्रेरयते । तदन्त करणमात्मप्रेरित सद्देहस्थमुदर्यमग्निमाहन्ति ताडयति । स वह्निर्मारुत वायु प्रेरयति ॥ स पूर्व ब्रह्मग्रन्थिस्थितस्तेन वह्निना प्रेरित सन्नूर्ध्वमार्गे गच्छन्नाघातेन नाभिहृदयकण्ठमूर्धमुखेषु ध्वनि प्रकटयति । ऊर्ध्वपथ इति प्रकृतगानोपयोगार्थम्, अधो ऽप्यनाहतस्य नादस्योत्पत्ते , तदुक्तम्—

‘ कदस्थानसमुत्थो ऽपि समीर सचरन्नध ।
ऊर्ध्वं च कुरुते सर्वान्नादान्मूर्धनि तूद्गतान् ॥ ’

इति ॥ पञ्चविधस्य नादस्य सज्ञा कथयति—**नाद** इति । सूक्ष्मो ऽतिसूक्ष्म पुष्टो ऽपुष्ट कृत्रिम इत्ययमेव क्रमो ज्ञातव्य । ग्रन्थान्तरे तु पुष्टापुष्टयोर्व्यक्तो ऽव्यक्त इति नामनी । तथा चोक्त मतङ्गेन—

‘सूक्ष्मश्चैवातिसूक्ष्मश्च व्यक्तो ऽव्यक्तश्च कृत्रिम ।
सूक्ष्मनादो गुहावासी हृदये चातिसूक्ष्मक ॥
कण्ठमध्यस्थितो व्यक्तश्चाव्यक्तस्तालुदेशग ।
कृत्रिमो मुखदेशे तु ज्ञेय पञ्चविधो बुधै ॥ ’

इति ॥ नादशब्दव्युत्पत्तिं कथयति—**नकारमिति** । नामलिङ्गानुशासनविदो नकार प्राणनामान विदुदकार चाग्निम् । नदाभ्या जात इत्यणप्रत्यये जाते,

व्यवहारे त्वसौ त्रेधा हृदि मन्द्रो ऽभिधीयते ।
कण्ठे मध्यो मूर्ध्नि तारो द्विगुणश्चोत्तरोत्तर ॥ ७ ॥

आदिवृद्धौ च नाद इति रूप सिध्यति । मतङ्गेन तु नद्यत इति नाद इति व्युत्पत्तिर्दर्शिता । तथा चोक्तम्—

'नकार प्राण इत्याहुर्दकारश्चानलो मत ।
नादस्य हि पदार्थो ऽय समीचीनो मयोदित ।
नादो ऽय नदतेर्धातो स च पञ्चविधो भवेत् ॥'

इति ॥ ३–६ ॥

(क०) नामान्तराणि स्वरूपभेद चाह—**व्यवहारे त्विति**। व्यवह्रियत इति व्यवहारो गीतम्, तस्मिन् । तु पक्ष व्यावर्तयति । नाभ्यास्यस्थानयोर्नैवमित्यर्थ । **द्विगुणश्चोत्तरोत्तर** इति । उत्तरोत्तर , मन्द्रादुत्तरो मध्यो मध्यादुत्तरस्तार इति यावत् । द्विगुण , गुण उच्चारणप्रयत्न , द्वौ गुणौ यस्येति द्विगुण । अयमर्थ —मन्द्रस्थानस्थितात्षड्जादिव्यपदेशवतो नादान्मध्यस्थानस्थित स एव षड्जादिव्यपदेशवास्ततो ऽपि द्विगुणप्रयत्नसाध्यत्वाद् द्विगुण इति । पूर्वस्थानस्थितात्क्रमेणारोहे सत्यष्टम स्वर इति यावत् । अत्रासाविति नादसामान्यनिर्देशे ऽपि व्यवहारानुपयोगात्स्वररूपनादाद् द्वैगुण्य विवक्षितम् । श्रुतिरूपनादविवक्षाया तु त्रयोविशो द्विगुण ॥ ७ ॥

(सु०) त्रिविधस्य नादस्य व्यवहारयोग्यत्व कथयति—**व्यवहारे त्विति**। व्यवहारे गानव्यवहारे, घटपटाद्यभिधानव्यवहारे तु मुखोत्पन्नस्यापि ध्वनेरुपयोगित्वात् । हृदि य उत्पद्यते नाद स मन्द्र इति कथ्यते, यस्तु कण्ठ उत्पद्यते स मध्य , यस्तु मूर्ध्नि स तार । एषा मान कथयति—**द्विगुण** इति । यावान्मन्द्रस्ततो द्विगुणो मध्य , यावान्मध्यस्ततो द्विगुणस्तार । तदुक्त सगीतसमयसारे—

'त्रीणि स्थानानि हृत्कण्ठशिरासीति समासत ।
एकैकमपि तेषु स्याद् द्वाविशतिविधायुतम् ॥

तस्य द्वाविंशतिर्भेदा श्रवणाच्छ्रुतयो मता ।
हृद्यूर्ध्वनाडीसलग्ना नाड्यो द्वाविंशतिर्मता: ॥ ८ ॥
तिरश्च्यस्तासु तावत्य: श्रुतयो मारुताहृते: ।
उच्चोच्चतरतायुक्ता: प्रभवन्त्युत्तरोत्तरम् ॥ ९ ॥
एव कण्ठे तथा शीर्षे श्रुतिद्वाविंशतिर्मता ।

द्वाविंशतिविधो मन्द्रो ध्वनि सजायते हृदि ।
यथोत्तरमसौ नादो वीणायामधरोत्तरम् ॥
स एव द्विगुणो मध्य कण्ठस्थाने यथाक्रमम् ।
स एव मस्तके तार स्यान्मध्याद् द्विगुण क्रमात् ॥
इति स्वरगता ज्ञेया श्रुतय श्रुतिवेदिभि ।
अन्तरस्वरवर्तिन्यो ह्यन्तरश्रुतयो मता ॥'

इति ॥ ७ ॥

(क०) स्थानान्युक्त्वा क्रमप्राप्ता श्रुतीर्नादभेदत्वेनाह—**तस्येति** । तस्यैकैकस्थानाविर्भूतस्य नादस्य । सामान्यविवक्षयैकत्वम् । द्वाविंशतिर्भेदा अभिव्यञ्जकनाडीभेदवशात् । श्रवणाच्छ्रवणयोग्यत्वात् । श्रुतय , श्रूयन्त इति व्युत्पत्त्या । एतदुक्त भवति—यद्यपि श्रवणयोग्यत्वमनुरणनात्मन स्वरतानादिरूपेण दीर्घदीर्घस्यापि ध्वनेर्विद्यते, तथा ऽप्यत्र मारुताद्याहत्यनन्तरोत्पन्नप्रथमक्षणवर्तिश्रवणमात्रयोग्यध्वनेरेव श्रुतित्वमिति । तत्र मन्द्रस्थाने श्रुतिभेदजनकनाडीना सनिवेशमाह—**हृदीति** । ऊर्ध्वनाड्याविडापिङ्गले, तयो सलग्ना नाड्य सच्छिद्रा नाडिका, तासु नाडीषूत्तरोत्तरमुच्चोच्चतर तायुक्ता । उच्चा चोच्चतरा चोच्चोच्चतरे, तयोर्भावावुच्चोच्चतरते, ताभ्या युक्ता श्रुतय प्रभवन्ति । अयमर्थ —मन्द्रस्थाने प्रथमनाड्युत्पन्ना श्रुतिरतिनीचा । तदपेक्षया द्वितीयातृतीययो श्रुत्योरुच्चोच्चतरते । तत्र द्वितीयाया

उच्चायास्तृतीया किंचिदुच्चेति तरप्प्रयोग । एव तृतीयाचतुर्थ्यादिषु श्रुतिषु द्वयोर्द्वयोर्द्रष्टव्यमिति ॥ एव प्रथमस्थानोक्तमर्थमुत्तरोत्तरस्थानद्वये ऽप्यतिदिशति—**एव कण्ठ** इति ॥ ८–९- ॥

(सु०) तस्य नादस्य भेदान्कथयति—तस्येति । तस्य नादस्य द्वाविंशतिसख्याका भेदा भवन्ति । ते च श्रुतिसज्ञयोच्यन्ते । तत्र व्युत्पत्तिं कथयति—श्रवणादिति । श्रूयन्त इति श्रुतय इत्यर्थ । तथा चोक्त मतङ्गेन—

'श्रवणार्थस्य धातो क्तिन्प्रत्यये च सुसश्रिते ।
श्रुतिशब्द प्रसाध्यो ऽय शब्दज्ञै कर्मसाधन ॥'

इति । तत्र श्रुतेरेकत्वानेकत्वविषये महती विप्रतिपत्ति । देहाकाशपवनसयोगात् पुरुषप्रयत्नप्रेरितो ध्वनिर्नाभेरूर्ध्वमाकाशदेशमाक्रामन्धूमवत्सोपानपदावस्थान पवनेच्छया ऽनेकधा ऽऽरोहन्नन्तर्भूतपूरणप्रत्ययार्थतया चतु श्रुतित्वादिभेदभिन्नो ऽवभासत इति मतङ्ग । विश्वावसुस्तु द्वैविध्य श्रुतेरुक्तवान् । तथा चाह—

'श्रवणेन्द्रियग्राह्यत्वाद्ध्वनिरेव श्रुतिर्भवेत् ।
सा चैका द्विविधा ज्ञेया स्वरान्तरविभागत ॥
नियतश्रुतिसस्थातो गीयन्ते सप्त गीतिषु ।
तस्मात्स्वरगता ज्ञेया श्रुतय श्रुतिवेदिभि ॥
अन्तरस्वरवर्तिन्यो ह्यन्तरश्रुतयो मता ।'

इति । केचित्स्थानत्रययोगाच्छ्रुतीना त्रैविध्य प्रतिपद्यन्ते । केचिद् द्वाविशति श्रुतीराहु । केचित्षट्षष्टिम् । अन्य आनन्त्यम् । तथा चाह कोहल —

'द्वाविंशतिं केचिदुदाहरन्ति श्रुती श्रुतिज्ञानविचारदक्षा ।
षट्षष्टिभिन्ना खलु केचिदासामानन्त्यमन्ये प्रतिपादयन्ति ॥'

इति । तत्र मन्दतीव्रतीव्रतरादितारतम्याख्यविरुद्धधर्मससर्गस्य विद्यमानत्वाद्भेदस्तावत्सिद्ध । तदुक्तम्—'अयमेव हि भेदो भेदहेतुर्वा यद्विरुद्धधर्माध्यास कारणभेदश्च' इति । मन्द्रमध्यतारस्थानेष्वपि ता एवैता श्रुतयस्त एवामी स्वरा इति प्रत्यभिज्ञानाद्भेदस्यासिद्धि , तस्माद् द्वाविंशतिश्रुतिपक्ष एव समीचीन

व्यक्तये कुर्महे तासा वीणाद्वद्वे निदर्शनम् ॥ १० ॥
द्वे वीणे सदृशौ कार्ये यथा नादः समो भवेत् ।
तयोर्द्वाविंशतिस्तन्त्र्यः प्रत्येक तासु चादिमा ॥ ११ ॥
कार्या मन्द्रतमध्वाना द्वितीयोच्चध्वनिर्मनाक् ।
स्यान्निरन्तरता श्रुत्योर्मध्ये ध्वन्यन्तराश्रुते ॥ १२ ॥

इति मत्वा द्वाविंशतिरित्युक्तवान् । सख्यानियमे कारणमाह—**हृदीति** । हृदि, ऊर्ध्वनाडी सुषुम्णा, तत्सलग्ना, तिरश्चयस्तिर्यक्स्थिता द्वाविंशतिर्नाड्य । तासु मारुतसबन्धात्तावन्त एव नादा उत्पद्यन्ते । तेषु विरुद्धधर्मसमर्ग दर्शयति—**उच्चेति** । उत्तरोत्तरमुच्चोच्चतरतायुक्ता । प्रथमो नादो हीनतम, ततो ऽनन्तरमुच्च, ततो ऽनन्तरमुच्चतर, ततो ऽनन्तरमुच्चतम इत्यर्थ । हृदय उक्त श्रुत्युत्पत्तिप्रकार कण्ठशीर्षयोरतिदिशति—**एवमिति** ॥ ८–९- ॥

(क०) शरीरे प्रतिस्थानमुक्तसख्याकनाडीसनिवेशस्य तत्र श्रुत्युत्पादस्य च परोक्षत्वात्तत्सद्भावे सदेह स्यादिति तन्निरासार्थं प्रत्यक्षत सवादयितु प्रतिज्ञाय निर्दिशति—**व्यक्तय** इत्यादिना । **सदृशौ** सदृशाकारे । **यथा नाद समो भवेदिति** । यथा सदृशाकारयो कृतयोर्नाद समो भवेत्तथा सदृशौ कार्ये । नादसाम्ये लाघवादिविशिष्टाकारसाम्य निमित्तमित्यर्थ । **तासु चेति** । वीणयो प्रत्येक द्वाविंशतौ तन्त्रीषु । चकारो द्वितीयवीणागततन्त्रीसमुच्चयार्थ । **आदिमा** प्रथमा तन्त्री । कर्त्रपेक्षया सनिहितेत्यर्थ । **मन्द्रतमध्वाना** ऽतिमन्द्रस्वना, उत्तरोत्तराऽपेक्षया पूर्वपूर्वस्या मन्द्रत्वे सभवत्यपि सर्वापेक्षयेय मन्द्रेति तमप्प्रयोग । अतिमन्द्रस्वनत्व च तन्त्र्या अतिशिथिलीकरणेन भवति । ततो ऽपि शिथिलीकरणे यथा ऽनुरणनध्वन्यसभवस्तथा कार्येत्यर्थ । **द्वितीया** तन्त्रीर्मनागुच्चध्वनि कार्या । मनागुच्चध्वनित्वस्यैव व्यवस्थापकम्—**स्यान्निरन्तरतेति** । श्रुत्यो पूर्वोत्तर-

अधराधरतीव्रास्तास्तज्जो नादः श्रुतिर्मतः ।
वीणाद्वये स्वराः स्थाप्यास्तत्र षड्जश्चतु श्रुति ॥ १३ ॥

तन्त्र्युत्पन्नयोर्मध्ये ध्वन्यन्तराश्रुतेर्ध्वन्यन्तरस्य पूर्वोत्तरश्रुतिविलक्षणस्य पूर्वश्रुते किचिदुच्चस्योत्तरश्रुते किचिन्नीचस्य चान्यध्वनेरश्रुतिरश्रवणम् । अश्रुतेरिति हेतौ पञ्चमी । मध्यगतध्वन्यन्तराश्रवण निमित्तीकृत्य श्रुत्योर्निरन्तरता यथा स्यात्तथा तन्त्री किचिद् दृढीकरणेन मनागुच्चध्वनि कार्येत्यर्थ । अत्र नैरन्तर्य ध्वन्योरेवोक्त न तु तन्त्र्योर्दण्डादिप्रदेशस्थयो । अतस्तन्त्र्योर्दण्डादिषु मध्ये ऽवकाशो दृश्यत इति तत्र ध्वन्यन्तरसभवो न शङ्कनीय । द्वितीयेत्युपलक्षणम् । तेन तृतीयाऽऽदयो ऽपि द्वितीयाऽऽद्यपेक्षया किचित्किचिद् दृढीकरणेन मनागुच्चध्वनय कार्या इत्यर्थ । एव कृते तास्तन्त्र्यो ऽधराधरतीव्रा उच्चोच्चध्वनयो भवन्ति । यथा शरीरे श्रुतय उत्तरोत्तरोच्चा उत्पद्यन्ते तथा वीणायामधराधरोच्चा उत्पद्यन्त इति बोद्धव्यम् । तज्ज, तासु तन्त्रीष्वाहत्योत्पन्नो नाद श्रुतित्वेन मत । अत्र श्रुतिशब्दनिरुक्तिपूर्वक श्रुत्येकत्वादिविषयविकल्पे मतङ्गो मतभेदानदर्शयत् । तद्यथा—

'श्रवणार्थस्य धातो क्तिन्प्रत्यये च सुसश्रिते ।
श्रुतिशब्द प्रसाध्यो ऽय शब्दज्ञै कर्मसाधन ॥'

श्रूयत इति श्रुति । सा चैका ऽनेका वा । एकैव श्रुतिरिति । तद्यथा—तत्रादौ तावद्देहाकाशपवनसयोगात्पुरुषप्रयत्नप्रेरितो ध्वनिर्नाभेरूर्ध्वमाकाशदेशमाक्रामन्धूमवत्सोपानपदक्रमेण पवनेच्छया ऽनेकधा ऽऽरोहन्नन्तर्भूतपूरणप्रत्ययार्थतया चतु श्रुत्यादिभेदभिन्न प्रतिभासत इति मामकीन मतम् । अन्ये तु पुनर्द्विप्रकारा श्रुतिं मन्यन्ते । कथम् ? स्वरान्तरविभागात् । तथा चाह विश्वावसु —

स्थाप्यस्तन्त्र्या तुरीयायामृषभस्त्रिश्रुतिस्ततः ।
पञ्चमीतस्तृतीयाया गाधारो द्विश्रुतिस्ततः ॥ १४ ॥

'श्रवणेन्द्रियग्राह्यत्वाद् ध्वनिरेव श्रुतिर्भवेत् ।
सा चैका द्विविधा ज्ञेया स्वरान्तरविभागत ॥
नियतश्रुतिसस्थानाद् गीयन्ते सप्त गीतिषु ।
तस्मात्स्वरगता ज्ञेया श्रुतय श्रुतिवेदिभि ॥'

शुद्धस्वररूपा इत्यर्थ ।

'अन्तरस्वरवर्तिन्यो ह्यन्तरश्रुतयो मता ।'

विकृतस्वररूपा इत्यर्थ । प्रयोगबहुलत्वापेक्षया श्रुतय इति बहुवचननिर्देश ।

'एतासामपि वैस्वर्य क्रियाग्रामविभागत ॥' इति ।

केचित्स्थानत्रययोगात्त्रिविधा श्रुति मन्वते । अन्ये त्विन्द्रियवैगुण्यात्त्रिविधा श्रुति मन्यन्ते । इन्द्रियवैगुण्य च त्रिविध सहज दोषजमभिधातज चेति । अत्रेन्द्रिय मन । तत्र सत्त्वगुणयुक्त सहजम्, रजस्तमोयुक्त दोषजम्, अम्लादिरसोपहतमभिघातजमित्यर्थ । अपरे तु वातपित्तकफसनिपात भेदभिन्ना चतुर्विधा श्रुति प्रतिपेदिरे । तथा चाह तुम्बुरु —

'उच्चैस्तरो ध्वनी रूक्षो विज्ञेयो वातजो बुधै ।
गम्भीरो घनलीनस्तु ज्ञेयो ऽसौ पित्तजो ध्वनि ॥
स्निग्धश्च सुकुमारश्च मधुर कफजो ध्वनि ।
त्रयाणा गुणसयुक्तो विज्ञेय सनिपातज ॥'

इति । एते तु शब्दभेदत्वेन वक्ष्यन्ते । अपरे तु वेण्वादयो मुनयो नवविधा श्रुतिं मन्यन्ते । तथा हि—

अष्टमीतो द्वितीयाया मध्यमो ऽथ चतुःश्रुतिः ।
दशमीतश्चतुर्थ्या स्यात्पञ्चमो ऽथ चतुःश्रुति ॥ १५ ॥
चतुर्दशीतस्तुर्याया धैवतस्त्रिश्रुतिस्तत ।

'द्विश्रुतिस्त्रिश्रुतिश्चैव चतु श्रुतिक एव च ।
स्वरप्रयोग कर्तव्यो वशच्छिद्रगतो बुधै ॥'

इति । भरतेनाप्युक्तम्—

'द्विकत्रिकचतुष्कास्तु ज्ञेया वशगता स्वरा ।
कम्पमानार्धमुक्ताश्च व्यक्तमुक्ताङ्गुलिस्वरा ॥
इति तावन्मया प्रोक्ता समीच्य श्रुतयो नव ।'

इति । एतानि षण्मतानि स्वरश्रुत्योरभेदमङ्गीकृत्य प्रवर्तितानीति मन्तव्यम् । तानि त्वभिव्यङ्ग्यत्वाभिव्यञ्जकत्वाभ्या साक्षाद्भिन्नरूपयो स्वरश्रुत्योर्भेदापह्नवान्न समीचीनानि । अत्र केचिन्मीमासामासलितधियो धीरा द्वाविंशतिं श्रुतीर्मन्यन्ते । केचित्पुन षट्षष्टिभेदभिन्ना श्रुतय इति वदन्ति । अन्ये पुनरानन्त्य वर्णयन्ति श्रुतीनाम् । तथा चाह कोहल —

'द्वाविंशतिं केचिदुदाहरन्ति श्रुती श्रुतिज्ञानविचारदक्षा ।
षट्षष्टिभिन्ना खलु केचिदासामानन्त्यमन्ये प्रतिपादयन्ति ॥'

इति । तत्र,

'आनन्त्य हि श्रुतीना च सूचयन्ति विपश्चित ।
यथा ध्वनिविशेषाणामानन्त्य गगनोदरे ॥
उत्तालपवनोद्वेलजलराशिसमुद्भवा ।
इयत्ता प्रतिपद्यन्ते न तरङ्गपरपरा ॥'

अष्टादश्यास्तृतीयाया निषादो द्विश्रुतिस्ततः ॥ १६ ॥
एकविंश्या द्वितीयाया वीणैका ऽत्र ध्रुवा भवेत् ।

इति श्रुतीनामानन्त्य दर्शितमिति । अस्मिन्पक्षे रणनानुरणनात्मकयो श्रुतिस्वरयोर्भेदाङ्गीकारे ऽप्यनुरणनरूपाणामपि ध्वनीना श्रुतित्वमभिधायो भयेषामपि वीचीतरङ्गन्यायेनोत्पद्यमानाना तेषामतिसूक्ष्मभागकल्पनया प्रति ध्वन्यवयवभूतध्वनिबहुत्वविवक्षया ऽऽनन्त्य दर्शितम् । तदनुपपन्नमिति मन्तव्यम् । यद्यपि श्रवणयोग्यस्य ध्वनेरिन्द्रियग्राह्यत्वाक्षिप्तेन सावयवत्वेन त्रसरेणुवदवयवा सन्ति, तथा ऽपि तेषा श्रोत्रप्रत्यक्षमूलेनानुमानेनार्था पत्त्या वा ऽन्यतरेणैव त्रसरेणुगतपरमाणुवद्गम्यतया श्रोत्रग्राह्यत्वाभावात् स्वत स्वराभिव्यक्तिहेतुत्वाभावेनाश्रुतित्वादिति । द्वाविंशतिश्रुतिपक्षे षट्-षष्टिश्रुतिपक्षे च यद्यपि श्रुतिस्वरयोर्भेदाङ्गीकार समान एव, तथा ऽपि द्वाविंशतिश्रुतिपक्षे द्वाविंशति श्रुतय एव मन्द्रस्था स्थानान्तर योरपि द्विगुणद्विगुणत्वेनावर्त्यन्त इति । षट्षष्टिश्रुतिपक्षे तु तावत्य एव श्रुतय स्थानत्रये ऽप्यनावृत्ता परस्पर भिन्ना इति च वैषम्यम् । तत्रा-नावृत्तिपक्षस्वीकारे षड्जादीनामपि स्वराणामावृत्त्यभावान्मध्यतारस्थाश्च-तुर्दश स्वरा पृथग्व्यपदेशभाजो भवेयु । नैव तथा व्यवहार । अत एव मतङ्गादिदर्शितेषु नवसु पक्षेषु द्वाविंशतिश्रुतिपक्षमेव रणनानुरणनात्मना साक्षादनुभूयमानश्रुतिस्वरभेदानपह्नवेनावृत्त्या सप्तानामेव स्वराणा गुणभिन्नाना व्यवहारोपयोगित्वसिद्धेश्च सारतम निश्चित्य नि शङ्को वीणयोर्निदर्शिताना तासा द्वाविंशतिश्रुतीना मध्ये चतुर्थीप्रभृतिषु शास्त्रानुसारेण पूर्वोत्तरावधि प्रदर्शनपूर्वक षड्जादिसप्तस्वरस्थापन विदधाति—**वीणाद्वय** इत्यादिना । **चतु श्रुतिरिति** । स्वाभिव्यक्तिकरणत्वेन चतस्र श्रुतयो यस्येति स तथोक्त । एव त्रिश्रुतिरित्यादौ द्रष्टव्यम् ॥ -१०—१६- ॥

(सु०) दृष्टान्तेन विनैते नादविशेषा दुरवबोधा, कण्ठे ऽपि दर्शयितुमशक्या, तस्माद्वीणाद्वद्वे दृष्टान्तकथन प्रतिजानीते—व्यक्तय इति। ता प्राकट्येन दर्शयितुमित्यर्थ। तदुक्त सगीतसमयसारे—

'ते तु द्वाविशतिर्नादा न कण्ठेन परिस्फुटा।
शक्या दर्शयितु तस्माद्वीणाया तन्निदर्शनम्॥'

इति। प्रतिज्ञातमर्थ कथयति—द्वे वीणे इति। सदृशौ समाने। आकारसाम्य नात्रोपयुज्यत इत्याह—यथा नाद समान एव भवतीति। तदुक्तम्—

'द्वे वीणे तुलिते कार्ये समस्तावयवैस्तथा।
एकवीणेव भासेते यथा द्वे अपि शृण्वताम्॥'

इति। तयो प्रत्येक द्वाविशतिस्तन्त्र्य स्थापनीया। तास्वाद्या मन्द्रतमध्वाना कर्तव्या। स मन्द्रतमो यस्माद्धीनो मन्द्रो ऽन्यो नादो रञ्जको न निष्पद्यते। द्वितीया तस्या सकाशान्मनाक्किंचिदुच्चध्वनि। किंचिदित्यनेनैवोक्तमर्थ विशदयति—मध्ये ध्वन्यन्तराश्रुतेरिति। यथा मध्ये विसदृश ध्वन्यन्तर नोत्पद्यते तथा नैरन्तर्य विधेयम्। तदुक्तम्—

'द्वितीया तु ततस्तीव्रध्वनिस्तन्त्रीर्विधीयते।
यथा यथा तयोर्मध्ये न तृतीया ध्वनिर्भवेत्॥'

इति। तास्तन्त्र्यो ऽधोऽध स्थातस्तीव्रनादा भवन्ति। ताभ्यस्तन्त्रीभ्यो जातो नाद श्रुतिरित्युच्यते। श्रुते प्रमाणमुक्त मतङ्गेन—ननु श्रुते किं मानम्? उच्यते, पञ्चमस्तावद् ग्रामद्वयस्थो लोके प्रसिद्ध। [1]तस्योत्कर्षापकर्षाभ्या मार्दवादायतत्वाद्वा यदन्तर तत्प्रमाणा श्रुतिरिति। स्थानत्रये षट्षष्टिसख्याकाना श्रुतीना नामान्युक्तानि सगीतसमयसारे—

'मन्द्रा चैवातिमन्द्रा च घोरा घोरतरा तथा।
मण्डना च तथा सौम्या सुमना पुष्करा तथा॥
शङ्खिनी चैव नीला च उत्पला चानुनासिका।
घोषावती लीननादा आवर्तन्यपि चापरा॥

[1] तस्य श्रुत्युत्कर्षापकर्षाभ्या

चलवीणा द्वितीया तु तस्या तन्त्रीस्तु सारयेत् ॥ १७ ॥
स्वोपान्त्यतन्त्रीमानेयास्तस्या सप्त स्वरा बुधैः ।

रणदा चैव गम्भीरा दीर्घतारा च नादिनी ।
मन्द्रजा सुप्रसन्ना च निनदा मन्द्रसप्तके ॥
नादान्ता निष्कला गूढा सकला मधुरा गली ।
एकाक्षरा भृङ्गजाती रसगीती सुरञ्जिका ॥
पूर्णा ऽलकारिणी चैव वाशिका वैणिका तथा ।
त्रिस्थाना सुस्वरा सौम्या भाषाऽङ्गी वार्तिका तथा ॥
सपूर्णा च प्रसन्ना च सर्वव्यापनिका तथा ।
द्वाविशति समाख्याता श्रुतयो मध्यसप्तके ॥
ईश्वरी चैव कौमारी सवराली तथा परा ।
भोगवीर्या मनोरामा सुस्निग्धा च तथा परा ॥
दिव्याङ्गा ऽथो सुललिता विद्रुमा च तथा परा ।
महार्का शङ्खिनी राका लज्जा चैव तथा परा ॥
काली सूक्ष्मा ऽतिसूक्ष्मा च पुष्टा चैव सुपुष्टिका ।
विस्पष्टा काकली चैव कराली च तथा परा ॥
विस्फोटान्तर्भेदिनी च इत्येतास्तारसप्तके ।'

इति । श्रुतिभ्य स्वरोत्पत्तिप्रकार कथयति—**वीणाद्वय इति** । वीणाद्वये स्वरा स्थापनीया । तत्र चतस्र श्रुतयो यस्य सबन्धिन्य स चतु श्रुति षड्जस्तुरीयाया चतुर्थ्या तन्त्र्या स्थाप्य । त्रिश्रुतिर्ऋषभ सप्तम्याम् । द्विश्रुतिर्गाधारो नवम्याम् । चतु श्रुतिर्मध्यमस्त्रयोदश्याम् । चतु श्रुति पञ्चम सप्तदश्याम् । त्रिश्रुतिर्धैवतो विशतितम्याम् । द्विश्रुतिर्निषादो द्वाविश्याम् ॥ -१०–१६- ॥

(क०) अत्र वीणयो । एका ध्रुवा भवेदिति । अनयोश्चलत्वध्रुवत्वे सारणाऽन्वयव्यतिरेकानुविधायिनी । **द्वितीयेति** । ध्रुवत्वेन कल्पिताया अन्येत्यर्थ । अत्र तुशब्दो व्यपदेशान्तरपरिग्रहार्थ । श्रुतिगतेयत्तापरिज्ञानार्थं

ध्रुववीणास्वरेभ्यो ऽस्या चलाया ते स्वरास्तदा ॥ १८ ॥
एकश्रुत्यपकृष्टाः स्युरेवमन्या ऽपि सारणा[1] ।

चलवीणाया सारणा विदधाति—**तस्यामिति** । तन्त्रीस्तु सारयेदिति । तुशब्दो भिन्नक्रम । तस्या त्विति योजना ध्रुवातो वैषम्यप्रदर्शनार्था । सारयेत्सारणा कुर्यात्, स्वस्वतन्त्रीस्थितान्स्वराम्तत्तच्छ्रुतिस्थानात्प्रच्याव्य श्रुत्यन्तराणि तन्त्री प्रापयेदित्यर्थ ॥ सारयेदित्यनेनानियमेन श्रुत्यन्तर-प्रापणे प्रासे, प्रथमादिसारणासु श्रुत्यन्तरनियममाह—**स्वोपान्त्येति** । तस्या प्रथमाया सारणायाम् । ननु श्रुत्यन्तरप्राप्त्या स्वरान्तरत्व किं न स्यादित्यत आह—ध्रुववीणास्वरेभ्य इति । ते स्वराम्तदैकश्रुत्यपकृष्टा स्युरित्यत्र त इति ध्रुवायामिव चतु श्रुतिकत्वादिलक्षणाना षडजादीना परामर्शाच्छ्रुत्यन्तर-प्राप्त्या स्वरान्तरत्वप्राप्तावप्येकश्रुत्यपकर्षेण तेषामेव नीचत्वमात्रप्रतीतेविशेष लाभाभावात्स्वरान्तरत्व न स्यादित्यर्थ । उक्त प्रकार सारणाऽन्तरे ऽप्यति दिशति—**एवमिति** । पूर्वत्र सारणायामेकश्रुत्यपकृष्टान्स्वरान्प्रकृतिं कृत्वा तेषा ततो ऽप्युपान्त्यतन्त्र्यानयनमिहान्यशब्दार्थ ॥ -१७–१८ ॥

(सु०) अत्र वीणाद्वय एका चलवीणैका ध्रुववीणा । यस्या स्वरा स्वस्थान परित्यज्यापकृष्यन्ते सा चलवीणा, यस्या तु नापकृष्यन्ते सा ध्रुववीणा । श्रुतिनिश्चयार्थ चलवीणाया यत्कर्तव्य तदाह—**तस्यामिति** । तस्या चलवीणाया तन्त्री सारयेदपकर्षयेत् । प्रथमसारणाप्रकारमाह—**स्वोपान्त्येति** । तस्या चल-वीणाया सप्तापि स्वरा यत्र स्थापितास्ता अन्त्यास्तन्त्र्य, तत्समीपवर्तिन्यो ऽपकृष्टा उपान्त्या, तासु सप्त स्वरा आनेया स्थापनीया । एव प्रथमसारणाया कृताया कि स्यात्? तदाह—**ध्रुववीणेति** । अस्या चलाया चलवीणाया ते षड्जादय स्वरा ध्रुववीणास्वरेभ्यस्तदपेक्षयैकश्रुत्या ऽपकृष्टा स्यु । एवमेव

[1] ०मन्याश्च सारणा

श्रुतिद्वयलयादस्या चलवीणागतौ गनी ॥ १९ ॥
ध्रुववीणोपगतयो रिधयोर्विशतः क्रमात् ।
तृतीयस्या सारणाया विशतः सपयो रिधौ ॥ २० ॥
निगमेषु चतुर्थ्यां तु विशन्ति समपाः क्रमात् ।
श्रुतिद्वाविंशतावेव सारणाना चतुष्टयात् ॥ २१ ॥

द्वितीयतृतीयचतुर्थ्य सारणा कर्तव्या इत्याह—एवमिति । प्रतिसारण स्वराणा ततो ऽपि पुनरेकैकश्रुत्यपकर्ष कर्तव्य ॥ १७–१८- ॥

(क०) द्वितीयादिषु सारणासु ज्ञेय दर्शयति—**श्रुतिद्वयेत्य** दिना । अस्या द्वितीयसारणाया चलवीणागतौ चलवीणाया स्वस्वोपान्त्यतन्त्रीस्थितौ गनी गाधारनिषादौ ध्रुववीणोपगतयोर्ध्रुववीणाया स्वस्वाधारश्रुतिस्थयो रिधयो-र्ऋषभधैवतयो क्रमादृषभे गांधारो धैवते निषादश्च श्रुतिद्वयलयात्प्रातिस्विक श्रुतिद्वयपरित्यागाद्विशतो लीनौ भवत । ध्वनिसाम्यादेकाकारता भजत इति यावत् । एव तृतीयचतुर्थसारणयोरपि स्वरान्तरप्रवेशो द्रष्टव्य । ननु चतुर्थसारणाया मन्द्रषड्जस्य निषादे प्रवेश उच्यत, तत्कथमुप-पद्यते ? 'कार्या मन्द्रतमध्वाना' इति षड्जादिमश्रुतेरारम्भात्तत्पूर्वध्वन्य-सभवेनोपान्त्यतन्त्र्यभावात् । सत्य ध्वन्यसभवात्तन्त्र्यभाव , तथा ऽपि मन्द्रस्वरसप्तकस्यावृत्तौ षडजनिषादयो सनिधानान्निषादाधारश्रुतेरुपान्त्यत्व कल्पयित्वा प्रवेश पर्यवस्यतीत्युपपन्नम् । अथ वा, स्थानान्तरावृत्तस्य तस्यैव षड्जस्य पूर्व निषादसभवात्तस्मिन्प्रवेशो द्रष्टव्य । सारणाना फलमाह—**श्रुतिद्वाविंशता**विति । यद्येव स्यादेतदनावृत्तिमतानुसारेण सार णापञ्चकेनापि सप्तानामपि स्वराणामेकोनत्रिशच्छ्रुतीयत्तानिश्चय कर्तुं शक्यत इति । नैवम् । स्वरास्तावच्छ्रुत्यनुरणनात्मका । ते च षड्जादयो

ध्रुवाश्रुतिषु लीनायामियत्ता ज्ञायते स्फुटम् ।
अतः पर तु रक्तिघ्न न कार्यमपकर्षणम् ॥ २२ ॥
श्रुतिभ्यः स्युः स्वराः षड्जर्षभगाधारमध्यमाः ।

लोके शास्त्रे च चतुर्थ्यादिश्रुतिषु मयूरादिस्वरसवादित्वेनाभिव्यक्ता सिद्धा । तेषा तदुक्तरीत्योत्कर्षणेन पञ्चम्यादिषु श्रुतिषु प्रापणे कृते तादृशानुरणनाभावान्मन्द्रमध्ययोरुत्तरोत्तरस्थानाक्रमणे तारमन्द्रव्यवस्थितेर-पायाच्च यतो रक्तिघात, अत सारणाऽन्तर न कर्तव्यमित्यभिसधायो-क्तम्—अत पर त्विति ॥ -१९–२२ ॥

(सु०) द्वितीयसारणाया कृताया यत्सिध्यति तदाह—श्रुतिद्वयेति । अस्या चलवीणाया द्वितीयसारणाया कृताया श्रुतिद्वयस्य लयादपकर्षाच्चलवीणाया वर्तमानौ गाधारनिषादौ ध्रुववीणागतयोर्ऋषभधैवतयो प्रविशत । क्रमादिति । गाधार ऋषभ निषादो धैवतमित्यर्थ । तयो प्रविशत इति तत्समाननादौ भवत इत्यर्थ । तृतीयसारणाया सिद्ध कथयति—तृतीयस्यामिति । सपयो षड्जपञ्चमयोर्ऋषभधैवतौ विशत । ऋषभ षड्ज प्रविशति, धैवत पञ्चम प्रविशति । चतुर्थ्या तु सारणाया मध्यषड्जो मन्द्रनिषाद प्रविशति, मध्यमो गाधार प्रविशति, पञ्चमो मध्यम प्रविशति । उपसहरति—श्रुतिद्वाविंशताविति । एव सारणाचतुष्टयाच्छ्रुतिद्वाविशतौ ध्रुवाश्रुतिषु लीनाया सत्या द्वाविंशतिरेव श्रुतय इतीयत्तैतावत्सख्याकत्व ज्ञायते । द्वितीयसारणाया श्रुतिचतुष्टयलाभ, तृतीयाया षट्श्रुतिलाभ, चतुर्थ्या द्वादशश्रुतिलाभ । ननु पुनरप्यपकर्षण कर्तव्यम्, नेत्याह—अत परमिति । अत परमपकर्षण न कार्यम् । कुत ? यतो रक्ति-घ्नमिति । अत परमपकर्षणे कृते स्वराणा रञ्जकत्वाभावात्स्वरत्वमेव नश्यति, ‘स्वतो रञ्जयति श्रोतृचित्त स स्वर उच्यते’ इति वक्ष्यमाणत्वात् ॥ -१९–२२ ॥

(क०) इत्थमियत्तया निश्चिताभ्य श्रुतिभ्य स्वराणा निष्पत्ति-माह—श्रुतिभ्यः स्युः स्वरा इति । चतसृभ्यस्तिसृभ्यो द्वाभ्या च

पञ्चमो धैवतश्चाथ निषाद इति सप्त ते ॥ २३ ॥
तेषा सज्ञा सरिगमपधनीत्यपरा मता ।

यथायोग द्वाविशते श्रुतिभ्य सप्त स्वरा भवन्तीत्यर्थ । अत्र पञ्च पक्षा सभवन्ति—श्रवणैकेन्द्रियग्राह्यत्वाद्विशेषस्पर्शशून्ययो स्वरश्रुत्योर्जातिव्यक्त्यो रिव तादात्म्यमिति प्रथम पक्ष । दर्पणे मुखविवर्तवच्छ्रुतिषु स्वरा विवर्तन्त इति द्वितीय । यथा घटस्य मृत्पिण्डदण्डादिकार्यत्व तथा स्वराणा श्रुति कार्यत्वमिति तृतीय । क्षीर दधिरूपेणेव श्रुतय स्वररूपेण विपरिणमन्त इति चतुर्थ । प्रदीपादन्धकारस्थितघटाद्यभिव्यक्तिवच्छ्रुतिभ्य स्वराणाम-भिव्यक्तिरिति पञ्चम । नाद्य, स्वरश्रुत्योर्भिन्नबुद्धिग्राह्यत्वादाश्रयाश्रयित्व-भेदाच्च जातिव्यक्त्योरपि 'निर्विशेष न सामान्यम्' इति न्यायेन भेदस्य सिद्धत्वाच्च । न द्वितीय, विवर्तत्वे हि स्वराणा भ्रान्तत्व स्यात्, न च तथा, तेषामबाधितप्रयोगहेतुत्वदर्शनात् । तृतीयो ऽपि न परीक्षाक्षम । स्वरव्यतिरेकेण श्रुतिसद्भावे प्रमाणाभाव इति वक्तु हि न युक्तम्, 'स्वरस्य हि श्रूयमाणमनुरणनात्मकत्व रणनमन्तरेण नोपपद्यते' इत्यार्थापत्त्या वा, 'अय स्वरो रणनपूर्वको ऽनुरणनात्मकत्वाद्दण्डाहतजयघण्टाऽनुरणनशब्दवत्' इत्यनुमानेन वा तत्सिद्धे । सत्यम् । यद्यपि स्फुटपौर्वापर्येण कार्यकारण-भावप्रतीतिरस्ति, तथा ऽप्युपादानस्य मृत्पिण्डादेर्यथा घटादिकार्यनिष्पत्तौ भेदेनानुपलब्धिर्न तथेह स्वरनिष्पत्तौ श्रुतीनामनुपलम्भ इति तासामकारण-त्वात् । चतुर्थपञ्चमावदुष्टत्वेन मतङ्गादिसमतत्वाद् ग्राह्यौ । अथ शुद्धस्वरा-नन्वर्थतया प्रसिद्धैर्नामभि परिगणयति —**षड्जेति** । षड्जादिनाम्नामन्वर्थता मतङ्गादिभिरुक्ता । तद्यथा—

'षण्णा स्वराणा जनक षड्भिर्वा जन्यते स्वरै ।
षड्भ्यो वा जायते ऽङ्गेभ्य षड्ज इत्यभिधीयते ॥'

षडपि स्वराञ्जनयति प्रकाशयतीति जनेरन्तर्भावितण्यर्थात् 'अन्येष्वपि दृश्यते' इति डप्रत्यये टिलोपे च सति षड्ज इति रूपम्। षडभि स्वैरङ्गभावेन प्रविष्टैर्जन्यते प्रकाश्यत इति वा षडज । पूर्ववद्रूपसिद्धि । षड्भ्यो नासाकण्ठोरस्तालुजिह्वादन्तस्थानेभ्यो जायत इति वा 'पञ्चम्याम जातौ' इति डप्रत्यये षड्ज इति।

'प्राप्नोति हृदय शीघ्रमन्यस्माद्दृषभ स्मृत ।
स्त्रीगवीषु यथा तिष्ठन्विभाति ऋषभो महान् ॥
स्वरग्रामे समुत्पन्न स्वरो ऽयमृषभस्तथा ।'

ऋषति गच्छति हृदयमन्यस्वरेभ्य इति 'ऋष गतौ' इत्यस्माद्धातो-रौणादिके ऽभच्प्रत्यये ऋषभ इति रूपम्। यथा गोसमूहे बलीवर्दस्तथा स्वरसमूहे राशौ द्वितीयो बलवान्। ऋषभवन्नदतीति वा ऋषभ ।

'वाच गानात्मिका धत्त इति गाधारसज्ञक '

गा गानात्मिका वाच धत्त इति 'धृ धारणे' इत्यस्माद्धातोर्गोशब्दे कर्मण्युपपदे ऽण्प्रत्यये पृषोदरादित्वाद्बहुलग्रहणाद्वा ऽलुकि गाधार इति रूपम्। गान्धर्वसुखहेतुत्वाद्वा गाधार ।

'स्वराणा मध्यमत्वाच्च मध्यम स्वर इष्यते ।'

सप्ताना स्वराणा चतुर्थो य स्वरस्तस्य मध्यस्थत्वात् 'मध्यान्म' इति भवार्थे मप्रत्यये मध्यम इति रूपम्। अथ वा मद्धियो ऽमो रोग इति मद्धचम । यद्वा मम धियो रोग इति मद्धचमशब्देन सप्ताना स्वराणा श्रूयमाणो रुचिरत्वाशङ्कया पीडयतीत्यर्थ ।

'स्वरान्तराणा विस्तार यो मिमीते स पञ्चम ।
पाठक्रमेण गणने सख्यया पञ्चमो ऽथ वा ॥'

'पचि विस्तारे' इत्यस्माद्धातोर्भावे घञि पञ्च विस्तार मिमीत इति 'आतोऽनुपसर्गे क' इति कप्रत्यये पञ्चम इति रूपम् । 'ह्वावामश्च' इत्यण्युक् च सज्ञात्वादुपेक्ष्येते । यद्वा पृषोदरादित्वाद्युगभाव आलोपश्च । स्वराणा क्रमेण गणने पञ्चमत्वाद्वा पञ्चमस्थानसभूतत्वाद्वा पञ्चम ।

'धीरस्यास्तीति धीवास्तत्सबन्धी धैवत स्मृत ।'
यद्वा, 'षष्ठस्थाने धृतो यस्मात्ततोऽसौ धैवतो मत ।'

धीरस्यास्तीति धीवान्, तत्सबन्धित्वेन 'तस्येदम्' इत्यणि धैवत इति रूपम् । सबन्धित्व चानेकप्रकार निरूप्यनिरूपकलक्षणमास्वाद्यास्वादकलक्षण जन्यजनकलक्षण चेति । तत्रोत्तरस्वरेण ससृष्टश्रुतित्वात्स्थूलमतीना दुर्विवेकत्वाद्धीमत सूक्ष्ममतेरेव निरूप्यत्वाद्धैवत । षष्ठस्थाने ललाटस्थाने धृतत्वाद्वा धैवत ।

'निषीदन्ति स्वरा सर्वे निषादस्तेन कथ्यते ।'

'षद्लृ विशरणे' इत्यस्माद्धातो, निषीदन्ति पर्यवस्यन्त्यस्मिन्स्वरा इति 'अकर्तरि च' इति सूत्रेण घञि निषाद इति रूपम् । इत्युक्तप्रकारेण ते स्वरा सप्तैवेति नियमे सप्तधात्वाश्रितत्व सप्तचक्राश्रितत्व वा निमित्त मतङ्गोक्तमनुसधेयम् ॥ प्रयोगसौकर्यार्थं तेषामाद्याक्षराण्युद्धृत्य सज्ञाऽन्तराण्याह—**तेषा संज्ञा** इति । सरिगादीना मतङ्गाभिमत उद्धारक्रम उच्यते —अत्राकचटतपयशा अष्टौ वर्गा । तत्राष्टमस्य तृतीय हरिबीजयुक्तमाद्य स्वरमुद्धरेत् । हरिबीजमकार । सप्तमस्य द्वितीय कामबीजयुक्त द्वितीयस्वरमुद्धरेत् । कामबीजमिकार । द्वितीयस्य तृतीय हरिबीजयुक्त तृतीयस्वरमुद्धरेत् । षष्ठस्य पञ्चममकारयुक्त [1]चतुर्थस्वरमुद्धरेत् । षष्ठस्य प्रथमम-

[1] मध्यमस्वर समुद्धरेत्

श्रुत्यनन्तरभावी यः स्निग्धोऽनुरणनात्मकः ॥ २४ ॥
स्वतो रञ्जयति श्रोतृचित्तं स स्वर उच्यते ।

कारयुक्तं पञ्चमस्वरमुद्धरेत् । पञ्चमस्य चतुर्थमकारयुक्तं षष्ठस्वरमुद्धरेत् । पञ्चमस्य पञ्चमं कामबीजयुक्तं सप्तमस्वरमुद्धरेत् । अत्र सरिगादिष्वाद्याक्षराणां व्यञ्जनत्वात्कथं स्वरत्वमित्याक्षिप्याचार्यपरिभाषया संकेतमात्रमेतदिति प्रत्याह मतङ्गः ॥ २३, २३- ॥

(सु०) एवं श्रुतीर्निरूप्य स्वरान्निरूपयति—श्रुतिभ्य इति । षड्जर्षभेयादीनामाद्याक्षरैर्व्यवहाराय संज्ञान्तराणि कथयति—तेषामिति । सरिगमपधनीत्येता: प्रथमं स्वरोपादानात्तेषां पूर्वाभ्यां ऽपरा: संज्ञा: । यद्यपि षऋगमपधनीति संज्ञाघोषणं युक्तं तथा ऽपि सरिगेत्यपभ्रंशः पाठः ॥ २३, २३ ॥

(क०) स्वराणां सामान्यलक्षणं स्वरशब्दस्य निरुक्तिं चाह—**श्रुत्यनन्तरे**ति । श्रुत्यनन्तरभावी, श्रुतेश्चतुर्थ्यादेर्मारुताद्याहत्युत्पन्नप्रथमध्वने रनन्तरं भाव्याविर्भवनशीलः, स्निग्धो ऽरूक्षः सन्दूरसश्राव्यः अनुरणनात्मको ऽनुस्वानरूपः, स्वतः सहकारिकारणनिरपेक्षः श्रोतृचित्तं रञ्जयत्यनुरक्तं करोति । स्वतःशब्दोपपदात 'रञ्ज रागे' इत्यस्माद्धातो 'अन्येभ्यो ऽपि दृश्यते' इति डप्रत्यये टिलोपे पूर्वपदस्थतकारादेः पृषोदरादित्वाल्लोपे च स्वर इति रूपसिद्धिः ॥ -२४, २४- ॥

(सु०) स्वरस्य लक्षणं निर्वचनं च कथयति—श्रुत्यनन्तरेति । श्रुतेरनन्तरं भवतीति श्रुत्यनन्तरभावी । प्रथमतन्त्र्यामाहताया यो ध्वनिरनुरणनशून्य उत्पद्यते स श्रुतिः, यस्तु ततो ऽनन्तरमनुरणनरूपः श्रूयते स स्वरः । कथं तस्य स्वरत्वमित्यत आह—स्वत इति । स्वतो ऽन्यानपेक्षतया यस्माच्छ्रोतृचित्तं रञ्जयति तस्मात्स्वर इति निरुक्तिः । कथं तस्य रञ्जकत्वम्? अतो हेतुगर्भं

विशेषण स्निग्ध इति। यद्यपि स्निग्धत्वमपामेव धर्म, 'स्नेहो ऽपा विशेषगुण' इत्युक्तत्वात्, न तस्य श्रवणेन्द्रियगम्यता, तथा ऽप्यौपचारिक स्निग्धत्व स्वरेषु गृह्यते। अत्र बहुधा विप्रतिपत्ति —केचित्स्वरश्रुत्योस्तादात्म्य वर्णयन्ति। यदाहु —

'विशेषस्पर्शशून्यत्वाच्छ्रवणेन्द्रियगम्ययो।
स्वरश्रुत्योस्तु तादात्म्य जातिव्यक्त्योरिवानयो ॥'

इति। केचित्स्वरश्रुत्योर्विवर्त्यविवर्तकतामाचक्षते। यदाहु —

'नराणा तु मुख यद्वद्दर्पणेषु विवर्तते।
प्रतिभान्ति स्वरास्तद्वच्छ्रुतिष्वेव विवर्तिन ॥'

इति। केचित्स्वरश्रुत्यो कार्यकारणभाव वदन्ति। यदाहु —

'स्वराणा श्रुतिकार्यत्वमिति केचिद्वदन्ति हि।
मृत्पिण्डदण्डकार्यत्व घटस्येह यथा भवेत् ॥'

इति। केचित्परिणामपक्षमाद्रियन्ते। यदाहु —

'श्रुतय स्वररूपेण परिणाम व्रजन्ति हि।
परीणमेद्यथा क्षीर दधिरूपेण सवथा ॥'

इति। केचित्पुनरभिव्यक्तिपक्षमङ्गीकुर्वते। यदाहु —

'षड्जादय स्वरा सप्त व्यज्यन्ते श्रुतिभि सदा।
अन्धकारस्थिता यद्वत्प्रदीपेन घटादय ॥'

इति। एतेषु पक्षेषु परिणामाभिव्यक्तिपक्षावेव स्वीकृतौ मतङ्गेन। यदाह—

'भेद स्वलक्षणाना सामान्येनान्यवस्तुवत्सिद्ध।
तद्धि विशेषै. शून्य भवति नभ पुष्पसकाशम् ॥
नानाबुद्धिगृहीतत्वात्स्वरश्रुत्योस्तु भिन्नता।
आश्रयाश्रयिभेदाच्च तादात्म्य केन सिध्यति ॥

यदभाणि विवर्तत्व स्वराणा तदसगतम् ।
विवर्तत्वे स्वराणा हि भ्रान्तिज्ञान प्रसज्यते ॥
तथा च कारणत्व च श्रुतीना नैव सभवेत् ।
कार्येषु विद्यमानेषु कारणस्योपलम्भनात् ॥
घटादौ विद्यमाने हि मृत्पिण्डो नोपलभ्यते ।
परिणामो ऽप्यभिव्यक्तिर्न्याय्य पक्ष सता मत ॥'

इति । मतङ्गेन त्वन्यथा स्वरशब्दो व्युत्पादित । यदाह —

'राजृ दीप्तावस्य धातो स्वशब्दपूर्वकस्य च ।
स्वय हि राजते यस्मात्तस्मात्स्वर इति स्मृत ॥'

इति । षड्जादीना निरुक्तिरुक्ता सगीतसमयसारकारेण—

'नासा कण्ठ उरस्तालु जिह्वा दन्तास्तथैव च ।
षडभि सजायते यस्मात्तस्मात्षड्ज इति स्मृत ॥
नाभे समुत्थितो वायु कण्ठशीर्षसमाहत ।
नदत्यृषभवद्यस्मात्तस्मादृषभ ईरित ॥
नाभे समुत्थितो वायु कण्ठशीर्षसमाहत ।
गन्धर्वसुखहेतु स्याद्गाधारस्तेन हेतुना ॥
वायु समुत्थितो नाभेर्हृदये च समाहत ।
मध्यस्थानोद्भवत्वात्तु मध्यमत्वेन कीर्तित ॥
वायु समुत्थितो नाभेरोष्ठकण्ठशिरोहृदि ।
पञ्चस्थानसमुद्भूत पञ्चमस्तेन कीर्तित ॥
नाभे समुत्थितो वायु' कण्ठतालुशिरोहृदि ।
तत्तत्स्थानधृतो यस्मात्ततो ऽसौ धैवतो मत ॥
नाभे समुत्थिते वायौ कण्ठतालुशिरोहते ।
निषीदन्ति स्वरा सर्वे निषादस्तेन कथ्यते ॥

इति ॥ -२४, २४- ॥

नतु श्रुतिश्चतुर्थ्यादिरस्त्वेव स्वरकारणम् ॥ २५ ॥
त्र्यादीना तत्र पूर्वासा श्रुतीना हेतुता कथम् ।
ब्रूमस्तुर्यातृतीयाऽऽदि श्रुति पूर्वाऽभिकाङ्क्षया ॥ २६ ॥
निर्धार्यते ऽत श्रुतय पूर्वा अप्यत्र हेतवः ।
दीप्ता ऽऽयता च करुणा मृदुर्मध्येति जातयः ॥ २७ ॥
श्रुतीना पञ्च तासा च स्वरेष्वेव व्यवस्थिति ।
दीप्ता ऽऽयता मृदुर्मध्या षड्जे स्यादृषभे पुन ॥ २८ ॥
सस्थिता करुणा मध्या मृदुर्गांधारके पुनः ।
दीप्ताऽऽयते मध्यमे ते मृदुमध्ये च सस्थिते ॥ २९ ॥
मृदुर्मध्या ऽऽयताऽऽख्या च करुणा पञ्चमे स्थिता ।
करुणा चायता मध्या धैवते सप्तमे पुनः ॥ ३० ॥
दीप्ता मध्येति तासा च जातीना ब्रूमहे भिदा ।
तीव्रा रौद्री वज्रिकोग्रेत्युक्ता दीप्ता चतुर्विधा ॥ ३१ ॥
कुमुद्वत्यायता या ऽस्याः क्रोधा चाथ प्रसारिणी ।
सदीपनी रोहिणी च भेदाः पञ्चेति कीर्तिताः ॥ ३२ ॥

(क०) यद्येव चतुर्थ्यादेरेव श्रुते स्वरकारणत्वमस्तु, न पूर्वपूर्वासामित्याक्षिपति—**नन्विति** । त्र्यादीनामिति । तृतीयाऽऽदीनामित्यर्थ । अत्र वृत्तौ तीयप्रत्ययान्तस्य 'प्रत्ययलोपे ऽपि तदर्थग्रहणम्' इति त्र्यादीनामिति निर्देशोपपत्ति । समाधत्ते—**ब्रूम** इति । तुर्यातृतीयाऽऽदि , षड्जमध्यमपञ्चमाना तुर्या, ऋषभधैवतयोस्तृतीया, आदिशब्देन गाधारनिषादयोर्द्वितीया च श्रुति , पूर्वाऽभिकाङ्क्षया, आदिशब्दसामर्थ्यात्पूर्वेत्यस्य वीप्सा कर्तव्या पूर्वपूर्वाऽभिकाङ्क्षयेति । उत्तरोत्तरतारूपेण लक्षणेन स्वोत्पत्तौ

दयावती तथा ऽऽलापिन्यथ प्रोक्ता मदन्तिका ।
त्रयस्ते करुणाभेदा मृदोर्भेदचतुष्टयम् ॥ ३३ ॥
मन्दा च रतिका प्रीतिः क्षितिर्मध्या तु षड्विधा ।
छन्दोवती रञ्जनी च मार्जनी रक्तिका तथा ॥ ३४ ॥
रम्या च क्षोभिणीत्यासामथ ब्रूमः स्वरस्थितिम् ।
तीव्राकुमुद्वतीमन्दाच्छन्दोवत्यस्तु षड्जगाः ॥ ३५ ॥
दयावती रञ्जनी च रक्तिका चर्षभे स्थिताः ।
रौद्री क्रोधा च गाधारे वज्रिका ऽथ प्रसारिणी ॥ ३६ ॥
प्रीतिश्च मार्जनीत्येताः श्रुतयो मध्यमाश्रिताः ।
क्षिती रक्ता च सदीपन्यालापिन्यपि पञ्चमे ॥ ३७ ॥
मदन्ती रोहिणी रम्येत्येतास्तिस्रस्तु धैवते ।
उग्रा च क्षोभिणीति द्वे निषादे वसतः श्रुती ॥ ३८ ॥

सख्यया तुर्याऽऽदिव्यपदेशे च पूर्वपूर्वस्या साकाङ्क्षतया यतो निर्धार्यते ऽत इत्यर्थ । श्रुतीनामन्योऽन्यमसकीर्णतया स्वरूपपरिज्ञानाय कचित्तासा सा जात्येन सगत्या रक्तिलाभाय चावान्तरभेदसहिताना जातीना स्वरेषु व्यवस्थान दर्शयति—**दीप्ता** ऽऽयतेत्यादिना । स्वरविनियोगानन्तरमुद्दिष्टानामपि श्रुति जातीनामिह निरूपण श्रुतिस्वरविवेचनरूपार्थसगतिवशादुपपन्नम् । व्युत्क्रमेणोद्देशस्तु कचित्क्रमस्याविवक्षितत्वज्ञापनार्थम् । एतेन ‘ कुलानि जातय — ’ इत्यादिक्रमस्त्वविवक्षित इति मन्तव्यम् ॥ २५–३८ ॥

(सु०) ‘श्रुतिभ्य स्यु स्वरा.’ इत्युक्तम्, तत्र श्रुतिभ्य इति पञ्चम्या ‘जनिकर्तु प्रकृति’ इत्यनेन श्रुतीना स्वरान्प्रति कारणत्व प्रतीयते, अय स्वरश्चतु श्रुतिरय स्वरस्त्रिश्रुतिरय द्विश्रुतिरित्युक्तत्वाच्च सर्वासामपि कारणत्व

प्रतीयते, तदाक्षिपति—नन्विति। ननु यस्या श्रुतौ स्वर स्थाप्यते सा चतुर्थ्यादि श्रुति, चतुर्थी सप्तमी नवमी त्रयोदशी सप्तदशी विंशी द्वाविंशी च श्रुतिरभिव्यञ्जकत्वेन परिणामकत्वेन वा स्वराणा षड्जादीना कारणमस्तु नाम, पूर्वासा त्र्यादीना श्रुतीना स्वर प्रति कथ हेतुत्वम्? त्र्यादीनामित्यत्रादि-शब्देन षड्जमध्यमपञ्चमेषु तिसृणा तिसृणामृषभधैवतयोर्द्वयोर्द्वयोर्गांधारनिषादयोरेक-स्या एकस्या पूर्वावस्थिताया श्रुत्या स्वर प्रति क उपयोग? परिहरति—ब्रूम इति। तुरीयातृतीयाऽऽदि श्रुति पूर्वापेक्षया निर्धार्यत इय श्रुतिश्चतुर्थीय तृतीयेय द्वितीयेति पूर्वा श्रुतीरपेक्ष्याय व्यवहार। यदि पूर्वा श्रुतयो न स्युस्तर्हि किमपेक्ष्याय चतुर्थ्यादिव्यवहार स्यात्? अतश्चतुर्थीत्वादिनिर्धारणार्थ पूर्वासामपि श्रुतीना हेतुत्वसिद्धि। अधुना श्रुतिजातीर्विभजते—दीप्ता ऽऽयतेति। श्रुतीना पञ्च जातयो भवन्ति दीप्ता ऽऽयता करुणा मृदुर्मध्येति। तासु का जाति कस्मिन्स्वरे निवसतीत्यपेक्षायामाह—तासा चेति। षड्जे दीप्ताऽऽदयश्चतस्र श्रुतिजातय, प्रथमा श्रुतिर्दीप्ता द्वितीया ऽऽयता तृतीया मृदुश्चतुर्थी मध्या। ऋषभे तु प्रथमा श्रुति करुणा द्वितीया मध्या तृतीया मृदु। गाधारे प्रथमा श्रुतिर्दीप्ता द्वितीया ऽऽयता। मध्यमे ते दीप्ताऽऽयते मृदुमध्ये च सस्थिते। ततश्च मध्य-मस्य प्रथमा श्रुतिर्दीप्ता द्वितीया ऽऽयता तृतीया मृदुश्चतुर्थी मध्या। पञ्चमे प्रथमा श्रुतिर्मृदुर्द्वितीया मध्या तृतीया ऽऽयता चतुर्थी करुणा। धैवते प्रथमा श्रुति करुणा द्वितीया ऽऽयता तृतीया मध्या। सप्तमे निषादे प्रथमा श्रुतिर्दीप्ता द्वितीया मध्येति। तासामपि जातानामवान्तरजाती प्रतिज्ञाय कथयति—तासा चेति। दीप्ता चतुर्विधा तीव्रा रौद्री वज्रिकोग्रेति। आयताया पञ्च भेदा कुमुद्वती क्रोधा प्रसारिणी सदीपनी रोहिणी चेति। करुणाया भेदत्रय दया-वत्यालापिनी मदन्तिकेति। मृदोश्चत्वारो भेदा मन्दा रति प्राति क्षितिरिति। मध्या तु षड्विधा षट्प्रकारा च्छन्दोवती रञ्जनी मार्जनी रक्तिका रम्या क्षोभिणीति। तुशब्देन पूर्वाभ्यो ऽधिकभेदत्व सूचितम्। एतासा जातीना स्वरस्थिति प्रतिज्ञाय कथयति—आसामथेति। आसा श्रुतिजातीना षड्जगा षड्जे वर्तमानाश्चतस्रो जातयस्तीव्रादय। ततश्च षड्जे प्रथमा श्रुतिस्तीव्राजात्या-क्रान्ता दीप्ता, द्वितीया कुमुद्वतीजातिका ऽऽयता, तृतीया मन्दाजातिक मृदु, चतुर्थी छन्दोवतीजातिका मध्या। ऋषभे प्रथमा श्रुतिर्दयावतीजातिक

ते मन्द्रमध्यताराख्यस्थानभेदात्त्रिधा मता ।
त एव विकृतावस्था द्वादश प्रतिपादिता ॥ ३९ ॥
च्युतो ऽच्युतो द्विधा षड्जो द्विश्रुतिर्विकृतो भवेत् ।
साधारणे काकलीत्वे निषादस्य च दृश्यते ॥ ४० ॥
साधारणे श्रुति षाड्जीमृषभः सश्रितो यदा ।
चतु श्रुतित्वमायाति तदैको विकृतो भवेत् ॥ ४१ ॥

करुणा, द्वितीया रञ्जनीजातिका मध्या, तृतीया रतिजातिका मृदु । गाधारे प्रथमा श्रुती रौद्रीजातिका दीप्ता, द्वितीया क्रोधाजातिका ऽऽयता । मध्यमे प्रथमा श्रुतिवज्रिकाजातिका दीप्ता, द्वितीया प्रसारिणीजातिका ऽऽयता, तृतीया प्रीतिजातिका मृदु, चतुर्थी मार्जनीजातिका मध्या । पञ्चमे प्रथमा श्रुति क्षितिजातिका मृदु, द्वितीया रक्ताजातिका मध्या, तृतीया सदीपनीजातिका ऽऽयता, चतुर्थ्यालापिनीजातिका करुणा । धैवते प्रथमा श्रुतिर्मदन्तीजातिका करुणा, द्वितीया रोहिणीजातिका ऽऽयता, तृतीया रम्याजातिका मध्या । निषादे प्रथमा श्रुतिरुग्राजातिका दीप्ता, द्वितीया क्षोभिणीजातिका मध्येति । ननु कि श्रुतिजातिनिरूपणेन प्रयोजनम् ? उच्यते—तत्तज्जातिका श्रुति श्रुत्वा मनसो नामसाम्येन तथा तथा विकार उत्पद्यत इति सूचयितु श्रुतिजातिनिरूपणम् । ततश्च दीप्ता श्रुतिमाकर्ण्य मनसो दीप्तत्वमिव भवति, आयता श्रुतिमाकर्ण्या-यतत्वमिव, एव करुणत्वादि ज्ञातव्यम् ॥ -२९-३८ ॥

(क०) प्रसङ्गाच्छ्रुतिजातीरुक्त्वा प्रकृतस्वरपरामर्शपूर्वक स्थानभेदा त्तेषा त्रैविध्यमाह-—ते मन्द्रेति । ननु च्युतादय पृथक्स्वरा स्यु , किं तेषामवस्थाऽन्तरापन्नषड्जादित्वकल्पनयेत्यत आह—त एवेति । द्वादशेति ॥ षड्जमध्यमग्रामद्वयापेक्षया क्रमप्राप्तान्विकृतस्वराँल्लक्षयति—च्युतो ऽच्युत इत्यादिना । चतु श्रुति षड्जो द्विश्रुतिर्विकृत सश्च्युतो ऽच्युत इति द्विधा भवेत् । स च साधारणे स्वसाधारणे च्युत , निषादस्य काकलीत्वे

साधारणे त्रिश्रुतिः स्यादन्तरत्वे चतुःश्रुतिः ।
गाधार इति तद्भेदौ द्वौ नि शङ्केन कीर्तितौ ॥ ४२ ॥
मध्यम. षड्जवद् द्वेधा ऽन्तरसाधारणाश्रयात् ।
पञ्चमो मध्यमग्रामे त्रिश्रुति कैशिके पुनः ॥ ४३ ॥
मध्यमस्य श्रुति प्राप्य चतुःश्रुतिरिति द्विधा ।
धैवतो मध्यमग्रामे विकृत स्याच्चतुःश्रुतिः ॥ ४४ ॥
कैशिके काकलीत्वे च निषादस्त्रिचतुःश्रुतिः ।
प्राप्नोति विकृतौ भेदौ द्वाविति द्वादश स्मृता ॥ ४५ ॥
ते शुद्धै सप्तभि सार्ध भवन्त्येकोनविंशतिः ।

चाच्युत इति दृश्यते ॥ साधारणे त्रिश्रुति स्यादित्यत्र मध्यमसाधारण इत्यर्थ । अन्तरत्वे चतु श्रुतिरित्यत्र स्वस्यान्तरत्व इति विशेषणीयम् ॥ **मध्यमः षड्जवदिति** । अत्र षडजवदिति षड्जो यथा द्विश्रुतिर्विकृतश्च्यु-तत्वाच्युतत्वभेदभिन्नस्तथा मध्यमो ऽपीति वतेरर्थ ॥ कैशिके काकलीत्वे चेत्यत्र कैशिके षड्जसाधारणे त्रिश्रुति, स्वस्य काकलीत्वे चतु श्रुति-रिति ॥ ३९— ४५ ॥

(सु०) एव श्रुती श्रुतिजाती [1]श्रुतिजातिभ्य स्वरोत्पत्ति च कथयित्वा स्वरभेदान्निरूपयति—त इति । ते षड्जादय स्वरास्त्रिधा त्रिप्रकारा । कुत-स्त्रिप्रकारत्वम् ? अत आह—मन्द्रमध्यताराख्यस्थानभेदात् । ततश्च तात्त्विको भेदो नास्ति, कि तु स्थानकल्पितो भेद । यथैक एव देवदत्तस्त्रिभूमिके प्रासादे प्रथमभूमिकाया द्वितीयभूमिकाया तृतीयभूमिकाया च तिष्ठन्नन्य इव [2]भासते तथा स्वरा अपि स्थानविशेषेणेत्यर्थ । ननु यथा षड्जादीना सप्ताना स्वराणा स्थान-

[1] श्रुतिभ्य
[2] प्रतिभाति

विशेषेणैव भेदस्तात्त्विक प्रतीयते तथा मन्द्रमध्यतारस्थानस्थिताना षड्जादीनामपीति कथमत्रैव काल्पनिकत्वमङ्गीक्रियते? ब्रूम, प्रत्यभिज्ञानात्स्थानत्रये ऽपि त एव स्वरा इति प्रतीयते। य एव मन्द्रस्थ षड्ज स एवाय मध्यस्थाने तारस्थाने च प्रतीयत इति सकललोकसाक्षिका प्रत्यभिज्ञा नावज्ञातु शक्यते। नैव षड्जर्षभादिषु सप्तसु प्रत्यभिज्ञालेशो ऽप्यस्तीति महान्विशेष। एव शुद्धान्सप्त स्वरान्निरूप्य द्वादश विकृतान्स्वरान्विभज्य निरूपयति—त एवेति। ते शुद्धा सप्त स्वरा एव विकृतावस्था विकार प्राप्ता द्वादशसख्याका भवन्ति ॥ ३९ ॥ तमेव विकार दर्शयति—च्युत इति। द्विश्रुति षड्जो द्विधा विकृतो भवतीति च्युतश्चाच्युतश्चेत्युच्यते। तत्र च्युतो यस्या चतुर्थ्या श्रुतौ स्थापितस्तस्या सकाशात्प्रच्युत, अच्युतस्तु तस्यामेव श्रुताववस्थित पूर्वश्रुतिहीनतया विकृतो भवति। कदा तस्यैवविध विकृतत्वम्? तदाह—साधारण इति। साधारणे स्वसाधारणे निषादस्य च काकलीत्व उभयविध विकृतत्वम्।

'निषादो यदि षड्जस्य श्रुतिमाद्या समाश्रयेत्।
ऋषभस्त्वन्तिमा प्रोक्त षड्जसाधारण तदा ॥'

इति वक्ष्यमाणे षड्जसाधारणे षड्ज स्वस्थानाच्चतुर्थश्रुते प्रच्युतस्तृतीयश्रुतावस्थितो विकृतो भवति।

'श्रुतिद्वय चेत्षड्जस्य निषाद सश्रयेत्तदा।
स काकली मध्यमस्य गाधारस्त्वन्तर स्वर ॥'

इति वक्ष्यमाणे निषादस्य काकलीत्वे पूर्वश्रुतिद्वयहीनत्वादच्युत स्वस्थाने चतुर्थश्रुतौ स्थित एव विकृतो भवति। ननु स्वस्थानस्थितस्य पूर्वश्रुतिद्वयहीनत्वे ऽपि ध्वनिविकाराभावात्कथ विकृतत्वम्? उच्यते—यद्यपि पूर्वश्रुतिविहीनत्वे तत्स्थानस्थितत्वाद् ध्वनिविकारो नास्ति, तथा ऽपि निषादस्य स्वस्थानस्थितत्वे चतु श्रुतित्वात्षड्जस्यायतत्व भवति। यदा काकलीत्वे निषाद षड्जस्य द्वितीयश्रुतौ तिष्ठति, तदा द्विश्रुतित्वादनायत प्रतीयते। तस्माद्भवत्येव विकृत ॥ ४० ॥ ऋषभस्य विकृतत्व कथयति—साधारण इति। साधारणे षड्जसाधारणे षड्जस्यान्तिमा श्रुतिमृषभो गृह्णाति, तदा चतु श्रुति सन्विकृतो भवति ॥ ४१ ॥ गाधारस्य द्वौ भेदौ विकृतौ कथयति—साधारण इति। साधारणे मध्यमसाधारणे

मयूरचातकच्छागक्रौञ्चकोकिलदर्दुराः ॥ ४६ ॥
गजश्च सप्त षड्जादीन्क्रमादुच्चारयन्त्यमी ।

मध्यमस्य प्रथमा श्रुति गाधारो गृह्णाति । तदा त्रिश्रुतिविकृतो भवति । [1]अन्तरस्तु गाधारो मध्यमस्याद्य श्रुतिद्वय गृह्णाति । तदा चतु श्रुति सन्विकृतो भवति ॥४२॥ मध्यमस्य द्वौ विकृतौ भेदौ कथयति—मध्यम इति । षड्जो यथा च्युतत्वेनाच्युतत्वेन च द्वेधा विकृत कथित स्वसाधारणे निषादस्य च काकलीत्वे, तद्वन्मध्यमसाधारणे गाधारस्यान्तरत्वे च मध्यमो ऽपि द्वेधा विकृतो भवति ।

'मध्यमस्यापि गपयोरेव साधारण मतम् । ' इति,
'　　मध्यमस्य गाधारस्त्वन्तर स्वर । '

इति च मध्यमसाधारण गाधारस्यान्तरत्व च वक्ष्यते ॥ ४२ ॥ पञ्चमस्य द्वेधा विकृतत्व कथयति—**पञ्चम** इति । पञ्चमे तृतीयश्रुतिसस्थिते सति मध्यमग्राम इति वक्ष्यते । तस्मिन्मध्यमग्रामे त्रिश्रुति पञ्चमो विकृतो भवति । पुनश्च कैशिके मध्यमसाधारणे मध्यमस्यान्तिमा श्रुति प्राप्य चतु श्रुति सन्विकृतो भवति ॥ ४३, ४३- ॥ धैवतस्यैकधा विकृतत्व कथयति—**धैवत** इति । मध्यमग्रामे पञ्चमस्य तृतीयश्रुतावस्थितत्वादन्तिमा पञ्चमस्य श्रुतिर्धैवत प्रविशति । स तदा चतु श्रुतिर्विकृतो भवति ॥-४४ ॥ निषादस्य द्विधा विकृतत्व कथयति—**कैशिक** इति । कैशिके षड्जसाधारणे निषाद षड्जस्य प्रथमश्रुतौ यदा तिष्ठति, तदा त्रिश्रुति सन्विकृत , यदा तु काकली भवन्षड्जस्य श्रुतिद्वय गृहीत्वा चतु श्रुतिर्भवति तदा ऽपि विकृत । एव द्वादश विकृतभेदा । विकृताना शुद्धानामप्येकोनविशतिर्भेदा भवन्तीत्याह—**तैरि**ति ॥ ४५, ४५- ॥

(क०) लोकतो ऽपि षड्जादिस्वरूपपरिज्ञानाय मयूरादिप्राणिविशेषध्वनि निदर्शनाभिप्रायेणाह—**मयूरे**ति । स्वराणामन्योऽन्य स्वरूपकृत भेदमुक्त्वा प्रसङ्गात्प्रयोगार्थं प्रकारभेदेन तेषा चातुर्विध्य दर्शयति—

[1] अन्तरस्वरस्तु

चतुर्विधाः स्वरा वादी संवादी च विवाद्यपि ॥ ४७ ॥
अनुवादी च वादी तु प्रयोगे बहुल स्वरः ।
श्रुतयो द्वादशाष्टौ वा ययोरन्तरगोचराः ॥ ४८ ॥
मिथः संवादिनौ तौ स्तो निगावन्यविवादिनौ ।
रिधयोरेव वा स्याता तौ तयोर्वा रिधावपि ॥ ४९ ॥

चतुर्विधा इति । वदनाद्वादी । ननु वदनादिक प्राणिधर्म कथमचेतनाना स्वराणा सभवति ? सत्यम्, वदन हि नाम रागप्रतिपादकत्व विवक्षितम्, न वचनमित्यदोष । संवदनात्संवादी । संवदन नाम यद्वादिना स्वरेण रागस्य रागत्व जनित तन्निर्वाहकत्वम् । विवदनाद्विवादी । विवदन नाम वाद्यादिभि स्वरैरुत्पाद्यमानाया रक्तेर्विनाशकत्वम् । अनुवदनादनुवादी । अनुवदन नाम वादिसंवादिसपादितरक्त्यनुकूलत्वम् । क्रमेण ताँल्लक्षयति- **वादी** त्वित्यादिना । प्रयोगे जात्यादौ बहुलो ग्रहत्वन्यासत्वादिभेदेन पुन पुनरावृत्त । संवादिलक्षणपरिज्ञानार्थमादौ मण्डलप्रस्तार वीणाप्रस्तार वा लिखेत् । तत्र मण्डलप्रस्तारो यथा—षडूर्ध्वरेखा लिखित्वा तदूर्ध्वाध किंचिदग्राण्यवशेष्य मध्य पञ्च तिर्यग्रेखा किंचिदग्रावशेष लिखेत् । तदा परितो रेखाऽग्राणि द्वाविंशतिर्भवन्ति । वीणाप्रस्तारस्तु—तिर्यग्रेखा एव द्वाविंशतिं लिखेत् । तत्र वामतो दक्षिणतो वा रेखाऽग्राणि द्वावि शतिर्भवन्ति । तत्रैकस्मिन्श्रुतिमण्डले शुद्धान्विकृतान्वा षड्जादीन्स्वस्व श्रुतिसंख्यया विलिखेत् । तेषु ययो स्वरयोरन्तरगोचरा स्वाधारश्रुती विहाय मध्यवर्तिन्य श्रुतयो द्वादशाष्टौ वा दृश्यन्ते तौ मिथ संवादिनौ भवत इति ज्ञातव्यम् । **निगावन्यविवादिनाविति** । अन्येषा पञ्चाना विवादिनौ विरोधिनौ । ननु निगयोरितरान्पञ्चापि स्वरान्प्रति विवादित्वमुक्तम्, तदनुपपन्नम्, शुद्धयोर्मध्यमनिषादयो परस्पर संवादित्वदर्शनादित्यपरितोषेण

शेषाणामनुवादित्व वादी राजा ऽत्र गीयते ।
सवादी त्वनुसारित्वादस्यामात्यो ऽभिधीयते ॥ ५० ॥
विवादी विपरीतत्वाद्धीरैरुक्तो रिपूपम. ।

पक्षान्तरमाह—**रिधयोरेव** वेति । प्रथममन्यविवादिनावित्यविशेण कथन तु समश्रुतिकयोरेव सवाद इति मतानुसारेण । अतो द्वादशाष्टश्रुत्यन्तरितत्वमात्रमेव सवादिलक्षणमिति सिद्ध भवति । **तौ तयोर्वेति** । तौ रिधौ तयोर्निगयोर्विवादिनौ स्त । एतेनैकश्रुत्यन्तरितौ परस्पर विवादिनाविति लक्षण सूचित भवति । 'द्व्यन्तरत्वाद्विवादित्वमुक्तम्' इति मतङ्गोक्तस्यापि द्वयोरेकस्वराधारश्रुत्या सह द्व्यन्तरत्वस्य विवक्षितत्वादेकश्रुत्यन्तरितत्वमेवार्थ । एवम् 'त्रयोदशनवान्तरम्' इति मतङ्गोक्तस्य सवादिलक्षणस्यापि द्वादशाष्टान्तरत्वमेवार्थ । अत शुद्धावस्थाया रिगयोर्धन्योश्च यथा परस्पर विवाद, तथा विकृतावस्थाया गमयोर्निसयोश्च विवादो द्रष्टव्य । अयमभिप्राय—वादिसवाद्यनुवादिना परस्पर स्थानव्यत्ययेन प्रयोगे ऽपि जातिरागहानिर्न भवति, विवादिनस्तु प्रयोगे जातिरागहानिर्भवेदिति । शेषाणा वाद्यादिलक्षणरहितानाम् । अथ प्रयोगे वाद्यादीना प्रधानोपसर्जनभावेन तारतम्य सदृष्टान्त दर्शयति—वादी राजेत्यादिना ॥ -४६—५१ ॥

(सु०) एतेषा स्वराणा स्वरूपज्ञानार्थमसाधारणानुच्चारयितॄन्कथयति—मयूरेति । मयूर षड्जमुच्चारयति, चातक ऋषभम्, छागो गाधारम्, क्रौञ्चो मध्यमम्, कोकिल पञ्चमम्, दर्दुरो धैवतम्, गजो निषादमिति ॥ ४६, ४६- ॥ स्वराणा चातुर्विध्य कथयति—**चतुर्विधा** इति । वादिनो लक्षण कथयति—**वादी** त्विति । प्रयोगे जातिरागादौ बहुलो बाहुल्येन य उच्चार्यते सो ऽशस्वरापरपर्यायो वादी । ननु वदतीति वादी, वदन च प्राणिधर्म कथमचेतनाना स्वराणा सभवति? सत्यम्, वदन हि नामात्र रागप्रतिपादकत्व विवक्षितम्, ततश्च रागाणा रागत्व वदन्ति प्रतिपादयन्तीति वादिन ॥ -४७, ४७- ॥ संवादि-

लक्षण कथयति—श्रुतय इति । द्वादशाष्टौ वा श्रुतयो ययोरन्तरे वर्तन्ते तौ मिथ परस्पर सवादिनौ भवत । ननु मतङ्गेन त्रयोदशनवश्रुत्यन्तरत्वेन सवादित्वमुक्तम्, यदाह—'सवादिनस्तु पुन समश्रुतिकत्वे सति त्रयोदशनवान्तरत्वे वा ऽन्योऽन्य बोद्धव्या ' इति । दत्तिलेनाप्युक्तम्—

'मिथ सवादिनौ ज्ञेयौ त्रयोदशनवान्तरौ ।'

इति, तत्कथमुच्यते 'श्रुतयो द्वादशाष्टौ वा ययोरन्तरगोचरा ' इति? उच्यते—ययो श्रुत्यो स्वराववस्थितौ ते श्रुती विहाय मध्यस्था श्रुतयो द्वादशाष्टौ वा यदि भवन्ति तदा तयो सवादित्वमित्यनेनाभिप्रायेणैवमुक्तम् । मतङ्गादिभिस्तु यो यस्य सवादी तस्यावस्थानश्रुतिमपि मध्ये गणयित्वा त्रयोदशनवान्तरत्वमुक्तमिति न कश्चिद्विसवाद । तत षड्जस्य मध्यमपञ्चमौ सवादिनौ, ऋषभस्य धवत, गाधारस्य निषाद, मध्यमस्य षड्ज, पञ्चमस्य षड्ज, धैवतस्यर्षभ, निषादस्य गाधार इति । ननु सवादित्वेन क उपयोग ? ब्रूम — यस्मिन्गीते यो ऽशत्वेन परिकल्पित षड्जस्तस्य स्थाने मध्यम क्रियमाणा जातिरागनाशको न भवति, यस्मिन्वा ऽशत्वेन मूर्च्छनावशान्मध्यम प्रयुक्तस्तस्य स्थाने षड्ज प्रयुज्यमानो जातिरागनाशको न भवति, षड्जपञ्चमयो स्थाने पञ्चमषड्जौ प्रयुज्यमानौ जातिरागहानिकरौ न भवत, एवमृषभधैवतयो स्थाने धैवतर्षभौ प्रयुज्यमानौ जातिरागविनाशकरौ न भवत, गाधारनिषादयो स्थाने निषादगाधारौ प्रयुज्यमानौ जातिरागहानि न कुरुत इति । विवादिलक्षणमाह—निगाविति । निषादगाधारावन्येषा सर्वेषा स्वराणा विवादिनौ । पक्षान्तरमाह—रिधयोरिति । तौ निषादगाधारावृषभधैवतयोरेव विवादिनाविति । तृतीय पक्षमाह—तयोरिति । तयोर्निषादगाधारयोर्ऋषभधैवतौ विवादिनाविति । मतङ्गेन तु द्विश्रुत्यन्तरितत्वेन विवादित्वमुक्तम्, यदाह 'द्व्यन्तरौ तु स्वरौ विवादिनौ ' इति । ननु किमिद विवादित्वम् ? ब्रूम —वाद्यादिभि स्वरैर्यद्रागस्य वादित्व सवादित्वमनुवादित्व वा प्राप्त तद्विनाशकत्व नाम विवादित्वम् । ततश्चर्षभस्थाने यदा गाधार प्रयुज्यते गाधारस्थाने वर्षभस्तदा जातिरागहानिर्भवति । अनुवादिलक्षण कथयति—शेषाणामिति । येषा परस्पर सवादित्व विवादित्व वा नास्ति तेषामनुवादित्वम् । मतङ्गेन त्वेकश्रुत्यन्तरहीनत्वेनानु-

नृपामात्यानुसारित्वादनुवादी तु भृत्यवत् ॥ ५१ ॥
गीर्वाणकुलसभूताः षड्जगाधारमध्यमाः ।

वादित्वमुक्तम् । नन्वनुवादी स्वर किमनुवदति ? यद्वादिना रागस्य रागत्व सपादित तत्प्रतिपादकत्व नामानुवादित्वम् । ततश्च षड्जस्थान ऋषभ प्रयुज्यमान ऋषभस्थाने च षड्ज प्रयुज्यमानो जातिरागविनाशकरो न भवति, पञ्चमस्थाने धैवत प्रयुज्यमानो धैवतस्थाने च पञ्चम प्रयुज्यमानो जातिरागविनाशकरो न भवति, षड्जस्थाने धैवत प्रयुज्यमानो धैवतस्थाने च षड्ज प्रयुज्यमानो जातिरागविनाशकरो न भवति, तथा पञ्चमस्थान ऋषभ प्रयुज्यमान ऋषभस्थाने च पञ्चम प्रयुज्यमानो जातिरागविनाशकरो न भवति, मध्यमस्थान ऋषभ ऋषभस्थाने च मध्यमस्तथा धैवतस्थाने मध्यमो मध्यमस्थाने च धैवत प्रयुज्यमानो जातिरागनाशको न भवतीति । ऋषभगाधारयोश्चैकश्रुत्यन्तरहीनत्वेनानुवादित्वे प्राप्ते द्व्यन्तरत्वाद्विवादित्वम् । एव षड्जग्रामे वादिसवादिविवाद्यनुवादिविचार । एवमेव मध्यमग्रामे ऽपि पञ्चमस्य तृतीयश्रुत्यवस्थितत्वात्क्वचिद्विकृतो ऽयमेव विचारो बोद्धव्य । तत्र षड्जस्य सवादी मध्यम , ऋषभस्य धैवतपञ्चमौ, गाधारस्य निषाद , मध्यमस्य षड्जनिषादौ, पञ्चमस्यर्षभ , धैवतस्यर्षभ , निषादस्य गाधारमध्यमाविति । विवादित्व ग्रामद्वये ऽपि समानमेव । षड्जस्य पञ्चमधैवतर्षभा अनुवादिन , ऋषभस्य षड्जमध्यमौ , गाधारनिषादयो सर्वविवादित्वादनुवादित्व नास्ति, मध्यमस्यर्षभधैवतौ, पञ्चमस्य मध्यमधैवतौ, धैवतस्य मध्यमपञ्चमाविति ज्ञातव्यम् । एतेषा वाद्यादीना प्रधानगुणभावमाह—**वादी राजेति** । यथा राजा मुख्यस्तथा वादी, अन्येषा तदनुसारित्वात् । सवादी त्वस्य वादिन प्रधानपुरुषतुल्य , कुत ? अनुसारित्वात्सहवृत्ते , अत एवामा सह वसतीत्यमात्य इत्यमात्यशब्देनाभिधीयते । विवादी तु रिपुतुल्यो विपरीतत्वात्, अननुसारित्वादित्यर्थ । अनुवादी सेवकवत्, नृपो वादी, अमात्य सवादी, तदनुसारित्वात् । भृत्यो ऽप्युभयानुसारी भवति ॥ -४६—५१ ॥

(क०) ज्ञात्वा प्रयोगे ऽदृष्टातिशयो ऽप्यस्तीति स्वराणा कुलादीन्युद्देशक्रमेणाह—**गीर्वाणकुलेत्यादिना** ॥ ५२— ५९- ॥

पञ्चम पितृवंशोत्थो रिधावृषिकुलोद्भवौ ॥ ५२ ॥
निषादो ऽसुरवंशोत्थो ब्राह्मणा समपञ्चमा ।
रिधौ तु क्षत्रियौ ज्ञेयौ वैश्यजाती निगौ मतौ ॥ ५३ ॥
शूद्रावन्तरकाकल्यौ स्वरौ वर्णास्त्विमे क्रमात ।
पद्माभः पिञ्जरः स्वर्णवर्णः कुन्दप्रभो ऽसितः ॥ ५४ ॥
पीतः कर्बुर इत्येषा जन्मभूमीरथ ब्रुवे ।
जम्बूशाककुशक्रौञ्चशाल्मलीश्वेतनामसु ॥ ५५ ॥
द्वीपेषु पुष्करे चैते जाता. षड्जादय क्रमात् ।
वह्निर्वेधा. शशाङ्कश्च लक्ष्मीकान्तश्च नारद ॥ ५६ ॥
ऋषयो ददृशु पञ्च षड्जादीस्तुम्बुरुर्धनी ।
वह्निब्रह्मसरस्वत्यः शर्वश्रीशगणेश्वराः ॥ ५७ ॥
सहस्रांशुरिति प्रोक्ता' क्रमात्षड्जादिदेवता ।
क्रमादनुष्टुब्गायत्री त्रिष्टुप्च बृहती ततः ॥ ५८ ॥
पङ्क्तिरुष्णिक्च जगतीत्याहुश्छन्दांसि सादिषु ।
सरी वीरे ऽद्भुते रौद्रे धो बीभत्से भयानके ॥ ५९ ॥
कार्यौ गनी तु करुणे हास्यशृङ्गारयोर्मपौ ।

(सु०) इदानीं षड्जादीना स्वराणा कुलानि कथयति- -गीर्वाणेति । षड्जगाधारमध्यमास्त्रय सुरवंशसमुत्पन्ना , पञ्चम पितृवंशोद्भव , ऋषभ-धैवतावृषिवंशोद्भवौ , निषादो ऽसुरवंश्य । इदानीं ब्राह्मणत्वादिवर्णविशेष कथ-यति—ब्राह्मणा इति । षड्जमध्यमपञ्चमा ब्राह्मणा , ऋषभधैवतौ क्षत्रियौ , निषादगाधारौ वैश्यौ , अन्तरकाकल्यौ शूद्रौ । तयोस्तु लक्षण मूर्च्छनाप्रकरणे वक्ष्यति ॥ ५१–५२- ॥ अधुना तु सितादिवर्णविशेष कथयति—पद्माभ इति । पद्माभो रक्तवर्ण षड्ज , ऋषभस्तु पिञ्जर ईषत्पीतवर्ण , गाधार स्वर्ण-वर्णो ऽतिपीतवर्ण , मध्यम कुन्दवर्ण शुभ्र , पञ्चमो ऽसित कृष्णवर्ण ,

धैवत पीतवर्ण , निषाद कर्बुरो विचित्रवर्ण ॥ ९४ ॥ अधुना ऽमूना स्वराणा जन्मभूमी प्रतिज्ञाय कथयति—एषा जन्मभूमीरिति। जम्बूद्वीपे षड्ज-स्योत्पत्ति , शाकद्वीप ऋषभस्य, कुशद्वीपे गाधारस्य, क्रौञ्चद्वीपे मध्यमस्य, शाल्मलीद्वीपे पञ्चमस्य, श्वेतद्वीपे धैवतस्य, पुष्करद्वीपे निषादस्य। नन्विद द्वीपोत्पत्तिकथन कुत्रोपयुज्यते? स्वराणा सप्तत्वनिश्चय इति ब्रूम । तथा चोक्त मतङ्गेन—'ननु कथ सप्त स्वरा इति नियम ? उच्यते—यथा सप्तधात्वाश्रि-तत्वेन सप्तैव धातवो रसादयो ज्ञेया , तथा चाह सुश्रुत —

'त्वगसृङ्मासमेदोऽस्थिमज्जशुक्रानि धातव ।'

इति, तथा सप्तचक्राश्रितत्वेन सप्तद्वीपाश्रितत्वेन वा सप्तैव स्वरा इति। ननु काकल्यन्तरयोरपि स्वरान्तरयो सद्भावात्कथ सप्तैव स्वरा इति नियम सिध्यति? नव स्वरा इति हि वक्तव्यम्, मैवम्, अनशत्वादनयो स्वरान्तरत्व नास्ति, विकृतनिषादस्यैव काकलीत्व विकृतगाधारस्यैवान्तरत्वम्। तथा चोक्त दत्तिलेन—

'निषाद काकलीसज्ञो द्विश्रुत्युत्कर्षणाद्भवेत्।
गाधारस्तद्वदेव स्यादन्तरस्वरसज्ञित ॥
अनशत्वात्तु भेदेन स्वरत्व नोच्यते तयो ।
अतो निषादगाधारावेतावाद्यैरुदाहृतौ ॥'

इति ॥ ९५, ९५- ॥ अथ स्वराणा द्रष्टॄनृषीन्कथयति—वह्निरिति। षड्जस्य-र्षिर्वह्नि , ऋषभस्य ब्रह्मा, गाधारस्य चन्द्र , मध्यमस्य विष्णु , पञ्चमस्य नारद , धैवतनिषादयोस्तुम्बुरु ॥ -९६, ९६- ॥ देवता कथयति—वह्नीति ॥ -९७, ९७- ॥ छन्दासि कथयति—क्रमादनुष्टुबिति। ननु स्वराणाम् 'पद्माभ -' इत्यादि वर्णनिरूपणमृषिदैवतच्छन्दोनिरूपण च कुत्रोपयुज्यते? स्वरोपासना-यामित्यवेहि। यदा स्वराणा बीजै षड्जादय स्वरा उपास्यन्ते तदा तेषामृषि-देवताच्छन्दासि स्मर्तव्यानि, वर्णाश्च ध्येया । अत एव स्वराणा बीजान्युक्तानि मतङ्गेन। यथा—

'वर्गाष्टक तु सप्राप्य अकारादि यशान्तकम्।
वर्णमात्रासमायुक्तमुद्धरेत्स्वरसप्तकम् ॥

अष्टमस्य तृतीय तु हरिबीजसमन्वितम् ।
आद्य स्वर स्वरज्ञस्तु उद्धरेत्स प्रयत्नत ॥
सप्तमस्य द्वितीय तु कामबीजसमन्वितम् ।
उद्धरेत्तु स्वर नित्य सौरभेय[1] मनोहरम् ॥
द्वितीयस्य तृतीय तु हरिबीजसमन्वितम् ।
समुद्धरेत्तृतीय त सरस स्वरमुत्तमम् ॥
षष्ठस्यापि हि वर्गस्य अन्तिम चादिसयुतम् ।
अविनष्ट विजानीयान्मध्यमस्वरमुत्तमम् ॥
तदादि प्रथमोपेत स्वर सविद्धि शोभनम् ।
व्योमसख्यासमायुक्तमोष्ठस्थानसमुद्भवम् ॥
पञ्चमस्यापि वर्गस्य चतुर्थ चादिभूषितम् ।
कोदण्डद्वयसभूतमुद्धरेत्स्वरमुत्तमम ॥
अकारान्तान्तसभिन्न पञ्चमान्त समुद्धरेत् ।
ब्रह्मस्थानसमुद्भूत सुतारध्वनिसयुतम् ॥
आगमस्थ स्वरोद्धार एव तावत्प्रदर्शित ।'

इति ॥ ९८, ९८- ॥ अथ स्वराणा रसव्यञ्जकनियममाह—सरी इति । षड्जर्षभौ वीराद्भुतरौद्रेषु, धैवतो बीभत्सभयानकयो , गाधारनिषादौ करुणे, मध्यम-पञ्चमौ हास्यशृङ्गारयोरिति ॥ ९९, ९९- ॥

इति प्रथमे स्वरगताध्याये नादस्थानश्रुतिस्वरजातिकुलदैवतर्षिच्छन्दोरसप्रकरणम् ॥ ३ ॥

---

[1] 'सौरभेयमृषभम्' इति सुधाटिप्पणी

अथ चतुर्थ ग्राममूर्च्छनाक्रमतानप्रकरणम्

ग्रामः स्वरसमूहः स्यान्मूर्च्छनाऽऽदेः समाश्रयः[1] ।
तौ द्वौ धरातले तत्र स्यात्षड्जग्राम आदिम ॥ १ ॥
द्वितीयो मध्यमग्रामस्तयोर्लक्षणमुच्यते ।
षड्जग्राम पञ्चमे स्वचतुर्थश्रुतिसस्थिते ॥ २ ॥

(क०) एव स्वरान्निरूप्य व्यस्ताना तेषा दृष्टादृष्टफलोपयोगित्व नास्तीति तत्सिद्धये नियतसमस्तस्वरसनिवेशरूपान्मूर्च्छनाऽऽदीन्निरूपयिष्यस्तदाश्रयत्वाद्व्यवस्थापकत्वाच्च ग्रामयो प्रसक्तयोस्तत्सामान्यलक्षण तावदाह—**ग्राम** इति । ग्रामवद् ग्राम । यथा लोके जनसमूहो ग्राम इत्युच्यते, एवमत्र स्वरसमूहो ग्राम इति विवक्षित । स्वरसमूहो ग्राम इत्येतावत्युच्यमाने लौकिकवैदिकवाक्येष्वपि स्वरसमूहत्वसभवात्तत्रातिव्याप्ति स्याल्लक्षणस्य । तद्व्यावृत्त्यर्थं मूर्च्छनाऽऽदे समाश्रय इति विशेषणम् । अत्रादिशब्देन क्रमतानवर्णालकारजात्यादयो गृह्यन्ते । सामान्यलक्षणे ग्राम इति जातावेकत्वनिर्देशादविशेषेण सप्तानामपि स्वराणा ग्रामविशेषणत्वे प्राप्ते, त्रयाणामेव तद्विशेषणत्वमवगमयन्ग्रामविशेषलक्षणानि लोकव्यवस्थापूर्वकमाह—**तौ द्वावित्यादि**ना । ननु समूहित्वाविशेषेण सप्तानामपि ग्रामव्यपदेशकत्वसभवे कथ धरातले द्वावित्यवधारणमिति चेत्तत्रोच्यते—शुद्धविकृतरूपेण द्विविधस्वरप्रयोगवशात्,

'द्वौ ग्रामौ विश्रुतौ लोके षड्जमध्यमसज्ञकौ'

इति मुनिवचनाच्च शुद्धाश्रयत्वात्षड्जग्राम आदिमो विकृताश्रयत्वाद्द्वितीयो मध्यमग्राम इत्युपपद्यत इति । **स्वचतुर्थश्रुतिसस्थित** इति । स्वकीय-

[1] ०मूर्च्छनादिसमाश्रय

स्वोपान्त्यश्रुतिसस्थे ऽस्मिन्मध्यमग्राम इष्यते ।
यद्वा धस्त्रिश्रुतिः षड्जे मध्यमे तु चतुःश्रुतिः ॥ ३ ॥
रिमयो श्रुतिमेकैका गाधारश्चेत्समाश्रितः ।
पश्रुति धो निषादस्तु धश्रुति सश्रुतिं श्रितः ॥ ४ ॥
गाधारग्राममाचष्ट तदा त नारदो मुनिः ।
प्रवर्तते स्वर्गलोके ग्रामो ऽसौ न महीतले ॥ ५ ॥

चतुर्थश्रुतौ करुणाजातिभेद आलापिन्यामादित सप्तदश्या स्थिते सति षड्जग्राम । **स्वोपान्त्यश्रुतिसस्थ** इति । स्वोपान्त्यश्रुतावायताभेदे सदीपन्या षोडश्या सतिष्ठत इति सस्थ, तस्मिन् । अत्र चतुर्थश्रुतिसस्थित इत्युपान्त्यश्रुतिसस्थ इति चैतावत्युक्ते, मध्यमग्रामे मध्यमसाधारणे पञ्चमस्य चतु श्रुतिकत्वेन स्वतृतीयश्रुतिसस्थस्यापि मध्यमान्तिमश्रुतिसाहित्येन चतुर्थे श्रुतिसस्थत्वम्, तस्यामवस्थाया स्वद्वितीयश्रुतेरुपान्त्यत्वेनोपान्त्यश्रुतिसस्थत्व च सभवतीति तन्निवृत्त्यर्थमुभयत्र स्वशब्दोपादान कृतम्, तयोस्तृतीय द्वितीययो श्रुत्यो स्वकीयत्वेन रूपेण चतुर्थत्वोपान्त्यत्वाभावात् । यद्वेत्य भ्युच्चयपक्ष । कुत ? पञ्चमभेदायत्तत्वेन ग्रामभेदे सिद्धे ग्रामभेदाश्रयणेन धैवतभेदकथनात्, धैवतस्य पञ्चमसनिधान विना स्वगतभेदाप्रतीते स्वतो ग्रामभेदकत्वाभावाच्च । भेदकत्वकथन तु धैवत पञ्चमान्त्यश्रुतिलाभाच्चतु-श्रुतिर्विकृत सस्तदलाभे शुद्धश्च सन्साक्षाल्लक्षणस्य पञ्चमस्य क्रमात्त्रिश्रुतित्व चतु श्रुतित्व चावगमयन्ग्रामयोरुपलक्षण भवतीति ॥ १—५ ॥

(सु०) ग्रामनिरूपणार्थमाह—ग्राम स्वरसमूह इति । स्वराणा समूहो ग्रामशब्देनोच्यते । ननु कथ स्वरसमूहस्य ग्रामशब्दवाच्यत्वम् ? उच्यते—यतो मूर्च्छनाऽऽदे समाश्रयभूत, अत स्वरसमूहो ग्राम । लोकाश्रयभूतो हि ग्राम इत्युच्यते । तदुक्त मतङ्गेन—

'यथा कुटुम्बिन सर्वे एकीभूता वसन्ति हि ।
[1]सर्वलोकस्य स ग्रामो यत्र नित्य व्यवस्थिति ॥'

इति। अथ वा स्वरसमूहस्य ग्रामत्वे ऽव्यवस्थयोच्चारितस्यापि स्वरसमूहस्य ग्रामत्व स्यात्, तन्निवृत्त्यर्थमुक्त मूर्च्छनाऽऽदिसमाश्रय इति। यस्तु मूर्च्छनाऽऽदीनामाश्रय स्वरसमूह स एव ग्रामशब्देनोच्यते, नाव्यवस्थयोच्चारित स्वरसमूह इत्यर्थ । तथा चोक्त सगीतसमयसारकारेण—

'स्वराणा मूर्च्छनातानजातिजात्यशकात्मनाम् ।
व्यवस्थितश्रुतीना हि समूहो ग्राम इष्यते ॥'

इति। तस्य भेदावाह—**तौ द्वाविति**। ननु त्रयो ग्रामा इति प्रसिद्धि, कथ द्वावित्युच्यते? अत आह—**धरातल** इति। तत्र तयोर्मध्ये षड्जग्राम आदिमो मुख्य । द्वितीयो मध्यमग्राम । अत एव मतङ्गेनोक्तम्—

'उभयोर्ग्रामयोर्मध्ये मुख्यत्व कस्य गण्यते ।
षड्जस्यैव हि मुख्यत्व [2]गम्यते वचनान्मुने ॥'

इति। तयोर्लक्षण प्रतिज्ञाय कथयति—**तयोरिति**। पञ्चमे स्वरे स्वकीया या चतुर्थी श्रुतिर्यस्यामसौ स्थापितस्तत्स्थे ऽविकृते षड्जग्राम । यद्यपि षड्जग्रामे ऽन्येषामपि षड्जादीना स्वराणामविकृतत्व तथा ऽपि पञ्चमस्यैवाविकृतत्वकथन मध्यमग्रामे पञ्चमस्य विकृतत्वात्तद्वैलक्षण्यप्रतिपादनाथम्। मध्यमग्रामलक्षण कथयति—**स्वोपान्त्येति**। स्वस्योपान्त्या ऽन्त्याया श्रुते समीपे वर्तमाना या तृतीया श्रुतिस्तत्र सस्थिते ऽस्मिन्पञ्चमे मध्यमग्रामो भवति। यद्यपि धैवतस्य प्रथमा श्रुति पञ्चमस्यान्त्यश्रुते समीपवर्तिनी भवति, तथा ऽपि सा स्वकीया न भवतीति तन्निवृत्त्यर्थ स्वेत्युक्तम्। इदमेव लक्षण प्रकारान्तरेण कथयति—**यद्वेति**। धो धैवत षड्जग्रामे त्रिश्रुति, मध्यमग्रामे तु पञ्चमस्यान्तिमा श्रुति लब्ध्वा चतु श्रुति । अथस्तु स एव। कि तु पूर्व पञ्चमस्वरप्राधान्येनोभयोर्लक्षण-

[1] सर्वलोकेषु
[2] गण्यते

षड्जः प्रधानमाद्यत्वादमात्याधिक्यतस्तथा ।
ग्रामे स्यादविलोपित्वान्मध्यमस्तु पुरःसर ॥ ६ ॥
एतत्कुलप्रसूतत्वाद्गाधारो ऽप्यग्रणीर्दिवि ।
क्रमाद् ग्रामत्रये देवा ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ ७ ॥
हेमन्तग्रीष्मवर्षासु गातव्यास्ते यथाक्रमम् ।
पूर्वाह्णकाले मध्याह्ने ऽपराह्णे ऽभ्युदयार्थिभिः ॥ ८ ॥

मुक्तम्, इद तु धैवतप्राधान्येन । [1]धैवतप्रधान्यनिरूपणाद्यत्पूर्वोक्त लक्षणम समतमिव भाति तत्परमते, न तु स्वमते । अत एव पञ्चमरहिताना कूटतानाना भेदकपञ्चमाभावादेव पौनरुक्त्य वक्ष्यति, न धैवताभावेन पौनरुक्त्यमिति । गाधारग्रामस्य क्षितितले ऽनुपयोगे ऽपि शास्त्रस्य सर्वविषयत्वात्तल्लक्षण कथयति—रिमयोरिति । गाधार ऋषभस्यान्तिमा श्रुति मध्यमस्य चादिमा श्रुतिमाश्रित सश्चतु श्रुतिर्भवति । धैवतस्तु पञ्चमस्यान्तिमा श्रुतिमाश्रयति । निषादश्च धैवतस्यान्तिमा श्रुतिं गृहीत्वा षड्जस्य चादिमा श्रुति समाश्रित सश्चतु श्रुतिर्भवति । तदा त गाधारग्राम नारदो मुनिराचष्ट । नारदकथन प्राशस्त्यार्थं न तु स्वमते ऽन्यथात्वप्रकटनार्थम् ॥ १—५ ॥

(क०) ननु स्वरप्रयोगवशादिह द्वावेव ग्रामौ स्याताम्, स्वरान्तरेषु सत्सु किं तयो षड्जमध्यमविशेषणेनेत्याशङ्क्य तत्रोपपत्तिमाह—षड्ज प्रधानमिति । अमात्याधिक्यत, सवादिस्वरबाहुल्यादित्यर्थ । ग्रामे प्रधान स्यादित्यन्वय । अविलोपित्वादिति । मध्यमस्याविलोपित्व चाधस्तनाना सरिगाणामुपरितनाना पधनीना च यथासख्य द्वयोर्द्वयोरेकत्र तन्त्र्या सवदन सवाद इति मतानुसारेणैकाकिनो मध्यमस्यान्येन सवादाभावात्परिशेषाद वधिभूतस्य तस्य लोपो नेष्यत इति केषाचिन्मतम् । अन्येषा तु शुद्धतान-

[1] धैवतप्राधान्यनिरूपण च समत परमतत्वेन, न तु स्वमतत्वेन ।

क्रमात्स्वराणा सप्तानामारोहश्चावरोहणम् ।

लक्षणावसरे षड्जर्षभनिषादपञ्चमहीनाश्चत्वारस्ताना इत्यादिना भरतादिभिर्मध्यमव्यतिरिक्तानामेव षाडवौडुवकारित्वेन लोपविधानान्मध्यमस्याविनाशित्वमिति ॥ ६—८ ॥

(सु०) ननु कथ षड्जमध्यमगाधाराणामेव ग्रामत्वव्यपदेशो नान्येषा स्वराणामत आह—**षड्ज** इति । षड्ज सर्वेषा स्वराणामाद्य, तस्मात्प्रधान मुख्य । अन्यदपि प्राधान्ये कारणमाह—**अमात्याधिक्यत** इति । अमात्या सवादिन, तेषामाधिक्यमन्यस्वरापेक्षया । अन्येषा स्वराणामेकैक एव स्वर सवादी, षड्जस्य तु मध्यमपञ्चमौ द्वौ सवादिनौ । मध्यमो ऽपि ग्रामे पुर सर आद्य, ग्रामव्यपदेशभाग्भवतीति यावत् । कारणमाह—**अविलोपित्वादिति** । षाडवितत्व औडुवितत्वे च मध्यमस्य लोपो नास्ति । तस्मात्सो ऽपि प्रधानम् । एतयो षड्जमध्यमयो कुले देवकुल उत्पन्नत्वाद्गाधारो ऽपि स्वर्गलोके स्वराणामग्रणीगद्यो ग्रामव्यपदेशभाक् । अत एवोक्त मतङ्गेन—'ननु कथ षड्जमध्यमस्वराभ्या ग्रामव्यपदेश ? उच्यते—असाधारणत्वेन ताभ्या ग्रामव्यपदेश । असाधारणत्व च देवकुलोत्पन्नत्वेन ।' इति । मध्यमस्याविलोपित्वमुक्त दत्तिलेन—

'पञ्चम मध्यमग्रामे षड्जग्रामे तु धैवतम् ।
अलोपिन विजानीयात्सर्वत्रैव तु मध्यमम् ॥'

इति । ग्रामत्रये ऽप्यधिष्ठातॄन्देवान्कथयति—**क्रमादिति** । गान ऋतुनियम कथयति—**हेमन्तेति** । ऋतुविशेषेष्वपि पूर्वाह्णादिकालविशेष गाने नियमयति—**पूर्वाह्णेति** । ऋतुविशेषेष्वप्यभ्युदयार्थिभिरिति फलस्य कथितत्वान्नियमे फलमनियमे न दोष । ग्रामनिरूपणप्रयोजनमुक्त मतङ्गेन—'स्वरश्रुतिमूर्च्छनातानजातिरागाणा व्यवस्थापकत्व नाम प्रयोजनम्' इति ॥ ६—८ ॥ इति ग्रामप्रकरणम् ॥

(क०) ग्रामलक्षणे तदाधेयत्वेन प्रथमोपात्ताना मूर्च्छनाना सामान्यलक्षणमाह—**क्रमात्स्वराणामिति** । क्रमादिति कूटतानव्यावृत्त्यर्थम् । सप्ताना

मूर्च्छनेत्युच्यते ग्रामद्वये ताः सप्त सप्त च ॥ ९ ॥
षड्जे तूत्तरमन्द्रा ऽऽदौ रजनी चोत्तरायता ।
शुद्धषड्जा [1]मत्सरीकृदश्वक्रान्ता ऽभिरुद्गता ॥ १० ॥
मध्यमे स्यात्तु सौवीरी हारिणाश्वा ततः परम् ।
स्यात्कलोपनता शुद्धमध्या मार्गी च पौरवी ॥ ११ ॥
हृष्यकेत्यथ तासा तु लक्षण प्रतिपाद्यते ।

स्वराणामिति शुद्धतानव्यावृत्त्यर्थम् । आरोहश्चावरोहणमित्यारोह्यवरोहिद्वि विधवर्णालकारनिवृत्त्यर्थम् । **मूर्च्छनेति** । यया करणभूतया रागो मूर्च्छ्यते व्याप्यत इति, श्रोता मूर्च्छ्यते मोह्यत इति वा ' मुर्छा मोहसमुच्छ्राययो ' इति धातोर्ण्यन्ताद्युचि प्रत्यये मूर्च्छनेति रूपम् । यदि पुनर्मतङ्गनन्दिकेश्व-रादिभि प्रयोगे स्थानत्रयव्याप्तिसिद्ध्यर्थं लक्ष्यानुरोधेन द्वादशस्वरमूर्च्छना अप्युक्ता , एवमपि लक्ष्ये प्रायेण ग्रामद्वयसस्पृष्टप्रयोगदर्शनात्तेनैव स्थानत्रय व्याप्ति सेत्स्यतीत्यभिप्रायेण न पृथगुक्ता । तद्विशेषान्ग्रामद्वय ऽपि व्यव हारार्थं नामतो रूपतश्च सख्यापूर्वक दर्शयति—**ग्रामद्वय इत्यादिना** । मूर्च्छ नेति जातिविवक्षयैकत्वे प्रकृते ऽपि ता इति बहुवचनेन परामर्शो वक्ष्य माणतद्विशेषापेक्षयेत्युपपद्यते । मध्यस्थानस्थषड्जेनाग्रिमा मूर्च्छनोत्तरमन्द्रा ऽऽरभ्यते । कुतो ऽय नियम.[2] भरतादिनियमितत्वात्तासाम् । यथा ऽऽह भरत ' मध्यमस्वरेण वैणवेन मूर्च्छनानिर्देश ' इति , मतङ्गो ऽपि ' मध्य सप्तकेन मूर्च्छनानिर्देश कार्यो मन्द्रतारसिद्ध्यर्थम् ' इति ॥ ९—११ ॥

(सु०) मूर्च्छना निरूपयति—क्रमादिति । सप्ताना स्वराणामारोहश्चाव-रोहण च मूर्च्छनेत्युच्यते । आरोहावरोहणशब्देन तद्युक्ता स्वरा उच्यन्ते ।

[1] मत्सरीकृता ऽश्वक्रान्ता

मध्यस्थानस्थषड्जेन मूर्च्छना ऽऽरभ्यते ऽग्रिमा ॥ १२ ॥
अधस्तनैर्निषादाद्यै षडन्या मूर्च्छना क्रमात् ।
मध्यमध्यममारभ्य सौवीरी मूर्च्छना भवेत् ॥ १३ ॥
षडन्यास्तदधोऽधःस्थस्वरानारभ्य तु क्रमात् ।
षड्जस्थानस्थितैर्न्याद्यै रजन्याद्याः परे विदुः ॥ १४ ॥
हारिणाश्वादिका गाद्यैर्मध्यमस्थानसस्थितै ।

ततश्चारूढा अवरूढाश्च क्रमत सप्त स्वरा मूर्च्छनाशब्दवाच्या । मूर्च्छनाशब्द-व्युत्पत्ति कथिता मतङ्गेन—

> ‘ मूर्च्छनाशब्दनिष्पत्तिर्मुर्छा मोहे समुच्छ्रये ।
> मूर्च्छ्यते येन रागो हि मूर्च्छनेत्यभिसञ्ज्ञिता ॥ ’

इति । स्वराणामेव मूर्च्छनात्व न त्वारोहणावरोहणरूपाया क्रियाया इत्यप्युक्त तेनैव—

> ‘ आरोहणावरोहणक्रमेण स्वरसप्तकम् ।
> मूर्च्छनाशब्दवाच्य हि विज्ञेय तद्विचक्षण ॥ ’

इति । सप्ताना स्वराणामित्युपलक्षणम्, द्वादशस्वराणामपि मूर्च्छनाना मतङ्गेन प्रतिपादितत्वात् । तासा भेदान्कथयति—**ग्रामद्वय** इति । षड्जग्रामे सप्त मूर्च्छना , मध्यमग्रामे च सप्त भवन्ति । तासा नामानि कथयति—**षड्ज** इति । षड्जग्रामे प्रथमा मूर्च्छनोत्तरमन्द्रा, द्वितीया रजनी, तृतीयोत्तरायता, चतुर्थी शुद्धषड्जा, पञ्चमी मत्सरीकृता, षष्ठयश्वक्रान्ता, सप्तम्यभिरुद्गता । मध्यमग्रामे प्रथमा सौवीरी, द्वितीया हारिणाश्वा, तृतीया कलोपनता, चतुर्थी शुद्धमध्या, पञ्चमी मार्गी, षष्ठी पौरवी, सप्तमी हृष्यकेति ॥ ९—११- ॥

(क०) **अधस्तनैर्मन्द्रस्थानभवै** । तदधोऽध स्थस्वरान्, तस्य मध्य स्थानस्थितमध्यमस्याधोऽध स्था गाधारर्षभादय स्वरा , तान् । क्रमादवरोहक्रमेण । लक्ष्यानुरोधेन पक्षान्तरमाह—**षड्जस्थानस्थितैरि**ति । मध्य-

स्थानस्थितषड्जस्थानगतैरिति प्रकरणादवगन्तव्यम् । सरिगमपधनीत्युत्तर मन्द्रास्वरस्थानेष्वेव निसरिगमपधेति रजनीस्वरानुच्चारयेदित्यर्थ ॥ **हारिणा-श्वादिका** इति । अत्रापि मध्यस्थानस्थितमध्ममारभ्य मपधनिसरिगेति सौवीरीस्वरस्थानेष्वेव गमपधनिसरीति हारिणाश्वास्वरानुच्चारयदित्यर्थ । उभयत्राप्यादिशब्देन षड्जमध्यमस्थानयोरेव तत्तन्मूर्च्छनाऽऽदिमस्वरारम्भो द्रष्टव्य ॥ -१२—१४- ॥

(सु०) श्रोत्रवधानार्थं वैषम्यद्योतनाय चेतासा लक्षण प्रतिज्ञाय कथयति—**अथ तासामिति** । मध्यस्थानस्थितेन षड्जेनाग्रिमा षड्जग्रामे प्रथमा मूर्च्छनोत्तर-मन्द्रा ऽऽरभ्यते । षड्जमारभ्य सप्तमस्वरपर्यन्तमारोहो निषादमारभ्य षड्ज-पर्यन्त चावरोह कार्य । अन्यास्तु षड्जन्यादयो मूर्च्छनास्तस्मान्मध्यस्थान स्थितात्षड्जादधो ऽपकृष्टस्थाने स्थिता ये मन्द्रनिषादधैवतादयो मन्द्रर्षभपर्यन्ता षट्, तानारभ्य कर्तव्या । मध्यमग्राममूर्च्छना लक्षयति—मध्यममध्यममिति । मध्यस्थानस्थित मध्यममारभ्य सौवीरी मध्यमग्रामे प्रथमा मूर्च्छना भवेत् । अन्यास्तु षड् हारिणाश्वादयस्तस्य मध्यस्थानस्थमध्यमस्याधो ऽधो ऽपकृष्टे स्थाने स्थिता स्वरा ये गाधारर्षभादयो मन्द्रपञ्चमपर्यन्ता, तानारभ्य कर्तव्या । ततश्चैव मूर्च्छनास्वरूप भवति— लिपौ बिन्दुशिरा मन्द्रो ज्ञातव्य, ऊर्ध्वरेखा-शिरास्तु तार, 'मन्द्रो बिन्दुशिरा भवेत् । ऊर्ध्वरेखास्तारो लिपौ' इति वक्ष्यमाणत्वात् । तत्र त्वारोहक्रम एव लिख्यते । अवरोहक्रमस्त्वन्तिमस्वराज्ज्ञा-तव्य । सरिगमपधनि—उत्तरमन्द्रा ॥ १ ॥ निसरिगमपध—रजनी ॥ २ ॥ धनिसरिगमप—उत्तरायता ॥ ३ ॥ पधनिसरिगम—शुद्धषड्जा ॥ ४ ॥ मप धनिसरिग—मत्सरीकृता ॥ ५ ॥ गमपधनिसरि—अश्वक्रान्ता ॥ ६ ॥ रिगमप-धनिस—अभिरुद्गता ॥ ७ ॥ मपधनिसरिग—सौवीरी ॥ १ ॥ गमपधनिसरि—हारिणाश्वा ॥ २ ॥ रिगमपधनिस—कलोपनता ॥ ३ ॥ सरिगमपधनि—शुद्धमध्या ॥ ४ ॥ उत्तरमन्द्राया तु पञ्चमश्चतु श्रुति, अस्या तु त्रिश्रुतिरित्यन योर्भेद । निसरिगमपध—मार्गी ॥ ५ ॥ अस्या रजन्याश्च पूर्ववत्पञ्चमेन भेद । धनिसरिगमप—पौरवी ॥ ६ ॥ अस्या उत्तरायतायाश्च पूर्ववत्पञ्चमेन भेद ।

षड्जादीन्मध्यमादींश्च तदूर्ध्वं सारयेत्क्रमात् ॥ १५ ॥
चतुर्धा ता. पृथक्शुद्धा [1]काकलीकलितास्तथा ।
सान्तरास्तद्द्वयोपेताः षट्पञ्चाशदितीरिता ॥ १६ ॥

पधनिसरिगम—हृष्यका ॥ ७ ॥ अस्या शुद्धषड्जायाश्चापि पूर्ववत्पञ्चमेन भेद । मतान्तरेणान्यथैतासा लक्षणमाह—षड्जस्थानेति। निषादाद्यै स्वरै षड्जस्थानस्थितै रजन्याद्या भवन्ति। षड्जस्य स्थाने निषादे स्थाप्यमाने रजनी ॥२॥ धैवते स्थाप्यमान उत्तरायता ॥ ३ ॥ पञ्चमे स्थाप्यमाने शुद्धषड्जा ॥ ४ ॥ मध्यमे मत्सरीकृता ॥ ५ ॥ गाधारे ऽश्वक्रान्ता ॥ ६ ॥ ऋषभे ऽभिरुद्गता ॥ ७ ॥ एव मध्यमस्य स्थाने स्थाप्यमानैर्गाधाराद्यैर्हारिणाश्वाऽऽदयो भवन्ति। मध्यमस्य स्थाने गाधारे स्थाप्यमाने हारिणाश्वा ॥ २ ॥ ऋषभे स्थाप्यमाने कलोपनता ॥३॥ षड्जे स्थाप्यमाने शुद्धमध्या ॥ ४ ॥ निषादे मार्गी ॥ ५ ॥ धैवते पौरवी ॥ ६ ॥ पञ्चमे हृष्यका ॥ ७ ॥ इति ॥ -१२—१४ ॥

(क०) ननु षड्जमध्यमस्थानयोरेव निषादगाधारादिप्रयोगे सति षड्जग्राम उत्तरमन्द्रारजन्यादीना कथ परस्पर भेदो मध्यमग्रामे च सौवीरीहारिणाश्वाऽऽदिकाना च कथमन्योऽन्य भेद इत्याशङ्क्य परिहरिष्यन्नाह—**षड्जादीन्मध्यमादींश्चे**ति। **तदूर्ध्वमि**ति। रजन्यादिकाया षड्जस्थानस्थापितनिषादादेर्हारिणाश्वाऽऽदिकाया मध्यमस्थानस्थापितगाधारादेश्च पर षड्जादीन्मध्यमादींश्च स्वरान्सारयेत्, स्वस्वश्रुतिसख्यापर्यालोचनया श्रुत्यन्तराणि प्रापयेदित्यर्थ । **क्रमादि**ति। उत्तरायताया षड्जस्थाने धैवते स्थापिते तदूर्ध्व निषाद कलोपनताया मध्यमस्थान ऋषभे स्थापिते तदूर्ध्व गाधार चेत्यादि क्रम । तस्मान्मूर्च्छनाना शुद्धादिभेदेन प्रत्येक चातुर्विध्य दर्शयति—**चतुर्धे**ति। ग्रामयोरुक्ताश्चतुर्दश मूर्च्छनास्ता इति परामृश्यन्ते।

[1] काकलीसहिता०

शुद्धा षड्जग्रामे सर्वस्वरविकाररहिता , मध्यमग्रामे तु ग्रामस्वरूपभेद निर्वर्तक पञ्चम तदुपलक्षक धैवत च विहायतरस्वरविकाररहिता । तत्र पञ्चमधैवतयोस्तादवस्थ्यमेव शुद्धत्व विवक्षितमिति मन्तव्यम् । ननु विकृत स्वरेषु यद्यपि पञ्चमस्य ग्रामभेदकत्वेनैव चरितार्थत्वे ऽपि, ऋषभधैवतयोश्च षड्जपञ्चमविकारायत्तविकारयो स्वतो भेदकत्वाभावे ऽपि, षड्जमध्यमसाधारणद्वयाश्रयणेनापि प्रकारान्तरेपु सभवत्सु केवल काकल्यन्तराश्रयणेनैव चतुर्धेति निश्चय कथमिति चेत् । सत्यम् , षड्जमध्यमयो साधारणी कृतयो स्वरूपेण भेदकत्वे सभवत्यपि काकल्यन्तरयो साधारणयोरन्तर्भूतत्वेन तयो पृथग्भेदकत्वम् । तथा चाह मतङ्ग —' साधारणस्वरौ निषादगाधारवन्तौ तदादिविकृतास्तत्रैवान्तर्भूता ' इति । किं च ग्रामद्वय मूर्च्छनासाधारणप्रकारभेदनिरूपणावसरे प्रतिनियतग्रामवर्तिनो षड्जमध्यमसाधारणयोरनुपयोगाच्च । यथोक्त भरतेन—' षडजग्रामे षड्जसाधारण मध्यमग्रामे मध्यमसाधारणम् ' इति । अतश्चतुर्धेत्युपपद्यन इत्याचार्यरहस्यमसप्रदायविदुषा दुर्ग्रहम् ।

श्रुतिस्वरप्रमाणज्ञ कल्लिनाथ कलानिधि ।
चातुर्विध्य मूर्च्छनानामत्रैव निरदीधरत् ॥ १५, १६ ॥

(सु०) ननु षड्जस्थाने मध्यमस्थाने च यदि निषादादयो गाधारादयश्च स्थापितास्तदा षड्जमध्यमयो कुत्रावस्थानमत आह—षड्जादीनिति । षड्जर्षभगाधारादीन्मध्यमपञ्चमधैवतादींश्चोर्ध्व सारयेदुत्कृष्टेषु स्वरेषु स्थापयेत् । यदा निषाद षड्जस्थाने स्थापितस्तदा षड्ज ऋषभस्थान ऋषभो गाधारस्थान इत्यादि । यदा धैवत षड्जस्थाने तदा निषाद ऋषभस्थाने षड्जो गाधारस्थान इत्यादि स्वयमूह्यम् । ननु कथमन्यस्य स्वरस्यान्यस्वरस्थाने ऽवस्थानम् ? ब्रूम , नाय मुख्यो व्यवहार , किं त्वौपचारिको ऽय व्यवहार । अथ वा, दत्तिलादिभिरङ्गीकृतत्वादेवमुच्यते । दत्तिलो हि स्वेच्छया यस्या कस्यामपि श्रुतौ

षड्ज स्थापयेत्तदपेक्षया च श्रुतिनियमेनान्यान्स्वरान्स्थापयेदित्युक्तवान् । यदाह—

'षडजत्वेन गृहीतो य षड्जग्रामे ध्वनिर्भवेत् ।
तत ऊर्ध्व तृतीय स्यादृषभो नात्र सशय ॥
ततो द्वितीयो गाधारश्चतुर्थो मध्यमस्तत ।
मध्यमात्पञ्चमस्तद्वत्तृतीयो धैवतस्तत ॥
निषादो ऽतो द्वितीय स्यात्तत षड्जश्चतुर्थक ।'

इति । विवृत चैतत्प्रयोगस्तबकाख्याया दत्तिलटीकायाम्—'षड्जत्वेन षड्ज स्वरभावेन गृहीत परिकल्पितो बुद्धया व्यवस्थापितो य कश्चिद् ध्वनिविशेष षड्जाख्ये ग्रामे भवेत्तस्माद् ध्वनिविशेषादूर्ध्व तृतीय स्यादृषभ ' इति । अनेनैवाभिप्रायेण दत्तिल षड्जग्राममूर्च्छनाना मध्यमग्राममूर्च्छनाना च किंचिद्विकारेणैक्यमुक्तवान् । यदाह—

'गाधार धैवतीकुर्याद् द्विश्रुत्युत्कर्षणाद्यदि ।
तद्वशान्मध्यमादींश्च निषादादीन्यथा स्थितान् ॥
ततो ऽभूद्यावतिथ्येषा षड्जग्रामस्य मूर्च्छना ।
जायते तावतिथ्येव मध्यमग्राममूर्च्छना ॥
श्रुतिद्वयापकर्षेण गाधारीकृत्य धैवतम् ।
पूर्ववन्मध्यमाद्याश्च भावयेत्षड्जमूर्च्छना ॥'

इति । स्वेच्छया षड्जावस्थापनमङ्गीकृत्यैव दत्तिलदक्षप्रजापत्यादयो ऽवधान गाधर्वाङ्गत्वेनाङ्गयकार्षु । यदाह दत्तिल —

'पदस्थ स्वरसघातस्तालेन सुमितस्तथा ।
प्रयुक्तश्चावधानेन गाधर्वमभिधीयते ॥'

इति । दक्षप्रजापतिरपि—

'अवधानानि गाधर्व पश्चात्स्वरपदादय ।
अवधानातिरेकेण त्रिविध नोपपद्यते ॥

इत्याह । अवधान नाम मनोबुद्धिस्मृतीन्द्रियाणामैकाग्र्यम् । षड्जो यत्र स्थापित-स्तदपेक्षयैवान्येषा स्वराणामुच्चारणमिति यावत् । यदि स्वरा स्वेच्छया नावस्थाप्यन्ते तदा ऽवधान नोपयुज्येत । शार्ङ्गदेवेनापि चलवीणाया सारणानिरूपणेनाय पक्ष किंचित्स्वीकृत एव, 'स्वोपान्त्यतन्त्रीमानेया-स्तस्या सप्त स्वरा बुधै ' इत्युक्तत्वात् । लोके च वैणिका स्वेच्छया स्वरानवस्थापयन्तो दृश्यन्त इत्यास्ता विस्तर । मतङ्गेन तु द्वादशस्वरमूर्च्छना उक्ता —

'इदानीं सप्रवक्ष्यामि द्वादशस्वरमूर्च्छना '

इति । अत्र मूर्च्छनानिर्देश स्थानत्रितयप्राप्त्यर्थमिति वचनाद् द्वादशस्वरसपन्ना मूर्च्छना द्रष्टव्या । नन्दिकेश्वरेणाप्युक्तम्—

'द्वादशस्वरसपन्ना ज्ञातव्या मूर्च्छना बुधै ।
[1]जातिभाषाऽऽदिसिद्ध्यर्थं तारमन्द्रादिसिद्धये ॥'

इति । ताश्चैवम्—धनिसरिगमपधनिसरिग—उत्तरमन्द्रा ॥ १ ॥ निसरिगमपध-निसरिगम— रजनी ॥ २ ॥ सरिगमपधनिसरिगमप—उत्तरायता ॥ ३ ॥ रिग-मपधनिसरिगमपध—शुद्धषड्जा ॥ ४ ॥ गमपधनिसरिगमपधनि—मत्सरीकृता ॥ ५ ॥ मपधनिसरिगमपधनिस—अश्वक्रान्ता ॥ ६ ॥ पधनिसरिगमपधनिसरि —अभिरुद्गता ॥ ७ ॥ इति षड्जग्रामे ॥ मध्यमग्रामे ऽप्येवमेव । [2]सरिगमपध-निसरिगमप—सौवीरी ॥ १ ॥ रिगमपधनिसरिगमपध —हारिणाश्वा ॥ २ ॥ ग-मपधनिसरिगमपधनि—कलोपनता ॥ ३ ॥ मपधनिसरिगमपधनिस—शुद्धमध्या ॥ ४ ॥ पधनिसरिगमपधनिसरि—मार्गी ॥ ५ ॥ धनिसरिगमपधनिसरिग— पौरवी ॥ ६ ॥ निसरिगमपधनिसरिगम— हृष्यका ॥ ७ ॥ इति । चतुर्दशाना-मपि मूर्च्छनाना चातुर्विध्य प्रतिपादयति—चतुर्धेति । ताश्चतुर्दश मूर्च्छना पृथक्प्रत्येक चतुर्विधा शुद्धा काकलीसहिता सान्तरा काकल्यन्तरोपेताश्चे-त्येव षट्पञ्चाशद्भवन्ति ॥ -१५, १६ ॥

[1] परिभाषाऽऽदि०
[2] निसरिगमपधनिसरिगम—सौवीरी० इत्यादि कोशान्तरपाठ

श्रुतिद्वय चेत्षड्जस्य निषाद सश्रयेत्तदा ।
स काकली मध्यमस्य गाधारस्त्वन्तर स्वर ॥ १७ ॥

(क०) मूर्च्छनाभेदकत्वेन प्रसक्तयो काकल्यन्तरयो स्वरूपमाह— **श्रुतिद्वय चेदिति । मध्यमस्येति ।** अत्रापि श्रुतिद्वय चेदित्याद्यनुषङ्गनीयम् । मूर्च्छनाभेदोपयोगिकाकल्यन्तरप्रसङ्गान्मतङ्गप्रोक्तौ स्वराणा प्रवेश-निग्रहावुच्येते । तद्यथा—द्विविधस्तानप्रयोग प्रवेशेन निग्रहेण च । प्रवेशो द्विविध पूर्वस्वरविप्रकर्षेणोत्तरस्वरमार्दवेन च । तत्रर्षभापेक्षया षड्जस्याधरीभूतस्य लोपनीयस्यापि विप्रकर्ष पीडनम्, ऋषभापादनमिति यावत् । तस्यैव षड्जस्य निषादापेक्षयोत्तरीभूतस्य मार्दव शिथिलीकरणम्, निषादापादनमिति यावत् । निग्रहस्तूत्तरस्वरस्य परित्याग, असस्पर्श इति यावत् । तथा चाह भरत —

'द्विधा तानक्रिया तन्त्र्या प्रवेशान्निग्रहात्तथा ।

इति । तत्र प्रवेशो नामाधरस्वरविप्रकर्षादुत्तरस्वरमार्दवाद्वा । निग्रहश्चासस्पर्श' इति । दत्तिलेनाप्युक्तम्—

'तानक्रिया द्विधा तन्त्र्या प्रवेशान्निग्रहात्तथा ।
प्रवेशो ध्वनिसादृश्यमसस्पर्शस्तु निग्रह ॥

इति ॥ १७ ॥

(सु०) काकलीसहिता सान्तरा इत्युक्तम्, तत्र को ऽय काकल्यन्तरो वेत्यपेक्षायामाह—श्रुतिद्वयमिति । निषाद षड्जस्य श्रुतिद्वय सश्रयेच्चेत्, षड्जस्य द्वितीयश्रुतौ तिष्ठश्चतु श्रुतिर्भवति यदि, तदा काकलीत्युच्यते । गाधारश्च मध्यमस्य श्रुतिद्वय गृह्णश्चतु श्रुति सन्नन्तर इत्युच्यते । निषादगाधारावेव काकल्यन्तरस्वरौ, न तयो स्वरान्तरत्वमित्युक्त प्राक् ॥ १७ ॥

यस्या यावतिथौ षड्जमध्यमौ ग्रामयोः क्रमात् ।
मूर्च्छना तावतिथ्येव सा निःशङ्केन कीर्तिता ॥ १८ ॥
प्रथमादिस्वरारम्भादेकैका सप्तधा भवेत् ।
तामुच्चार्यान्त्यस्वरास्तान्पूर्वानुच्चारयेत्क्रमात् ॥ १९ ॥
ते क्रमास्तेषु संख्या स्याद् द्वानवत्या शतत्रयम् ।
यक्षरक्षोनारदाब्जभवनागाश्विपाशिन ॥ २० ॥
षड्जग्रामे मूर्च्छनानामेता स्युर्देवताः क्रमात् ।
ब्रह्मेन्द्रवायुगन्धर्वसिद्धद्रुहिणभानवः ॥ २१ ॥
स्युरिमा मध्यमग्राममूर्च्छनादेवताः क्रमात् ।
तासामन्यानि नामानि नारदो मुनिरब्रवीत् ॥ २२ ॥
मूर्च्छनोत्तरवर्णाऽऽद्या षड्जग्रामेऽभिरुद्गता ।
अश्वक्रान्ता च सौवीरी हृष्यका चोत्तरायता ॥ २३ ॥
रजनीति समाख्याता ऋषीणा सप्त मूर्च्छनाः ।
आप्यायनी विश्वकृता चन्द्रा हेमा कपर्दिनी ॥ २४ ॥
मैत्री चान्द्रमसी पित्र्या मध्यमे मूर्च्छना इमाः ।
नन्दा विशाला सुमुखी चित्रा चित्रवती सुखा ॥ २५ ॥
आलापा चेति गाधारग्रामे स्युः सप्त मूर्च्छना ।
ताश्च स्वर्गे प्रयोक्तव्या विशेषात्तेन नोदिता ॥ २६ ॥

(क०) मूर्च्छनासु प्रथमादिसंख्यापरिज्ञानोपायमाह—**यस्यामिति**। **यावतिथाविति**। यावच्छब्दात्पूरणेऽर्थे डटि 'वतोरिथुक्' इति वत्वन्तस्येथुगागमे कृते यावतिथ इति रूपम्। ग्रामयोर्यस्या मूर्च्छनाया षड्जमध्यमौ यावतिथौ सा मूर्च्छना तावतिथी। अत्र 'टिड्ढाणञ् - ' इत्यादिना

डीप् ॥ अथ मूर्च्छनाप्रसङ्गेन केवलारोहवत्तया तदेकदेशरूपान्क्रमान्प्रस्तारे कूटतानोपयोगार्थं प्रतिमूर्च्छनमियत्तया ऽवधार्य लक्षयति—प्रथमादीत्यादिना । प्रथमादिस्वरारम्भात्, यस्या मूर्च्छनाया य प्रथम स्वर स आदिर्येषा त इतरे षट् स्वरा, तद्गुणसविज्ञानात्प्रथमश्चेति प्रथमादय सप्त स्वरा, तेषामारम्भ क्रमादादिमत्वेनोच्चारणम्, तस्मात् । एकैकेति । शुद्धादिभेदेनोक्तासु षट्पञ्चाशन्मूर्च्छनासु प्रत्येकमित्यर्थ । तास्वन्त्यस्वरान्क्रमादुच्चार्य पूर्वान्स्वरान्क्रमादुच्चारयेदिति क्रमादित्यस्यावृत्त्या ऽन्वय कर्तव्य । पूर्वानारब्धस्वरादधस्तनान् । इह सप्तस्वरात्मकेषु क्रमेषु पूर्वानुच्चारयेदिति लक्षणाश प्रतिमूर्च्छन प्रथमक्रमेष्वसभाव्यो ऽपि द्वितीयादिक्रमेषु सभवत्स्वरविषयो द्रष्टव्य । तद्यथा—उत्तरमन्द्राया सरिगमपधनीति प्रथम क्रम । निसरिगमपधेति द्वितीय । धनिसरिगमपेति तृतीय । पधनिसरिगमेति चतुर्थ । मपधनिसरिगेति पञ्चम । गमपधनिसरीति षष्ठ । रिगमपधनिसेति सप्तम । एव क्रमेणोच्चारितत्वादेतेषा क्रमसज्ञा ॥ यक्षरक्ष इत्यादि स्पष्टार्थं ॥ १८२६ ॥

(सु०) मूर्च्छनासख्यापरिज्ञानार्थं सुगममुपायमाह—यस्यामिति । उभयो ग्रामयोमध्ये षड्जमध्यमौ स्वरौ यावतिथौ यावत्सख्यापूरणौ, तावतिथी तावत्सख्यापूरणी मूर्च्छना नि शङ्केन नि शङ्क इति बिरुदविराजितेन शाङ्गदेवेन कथिता । षड्जग्राममूर्च्छनासु यदि षड्ज प्रथमस्तर्हि प्रथमा मूर्च्छना, यदि षड्जो द्वितीयस्तर्हि द्वितीया, यदि तृतीयस्तृतीया, यदि चतुर्थश्चतुर्थी, यदि पञ्चम पञ्चमी, यदि षष्ठ षष्ठी, यदि सप्तम सप्तमीति । एव मध्यमग्राममूर्च्छनासु यदि मध्यम प्रथमस्तर्हि प्रथमा मूर्च्छना, यदि द्वितीयो द्वितीया, यदि तृतीयस्तृतीयेत्यादि ॥ १८ ॥ षट्पञ्चाशत्सख्याना मूर्च्छनाना प्रत्येक सप्तविधत्व दर्शयति—प्रथमादीति । एकैका मूर्च्छना सप्तधा भवति, प्रथमद्वितीयतृतीय तुरीयपञ्चमषष्ठसप्तमस्वरारम्भात् । ननु द्वितीयादिस्वरारम्भे कथ सप्तस्वरत्वम्? अत आह—तास्विति । तासु मूर्च्छनास्वन्त्यस्वरपर्यन्तमुच्चार्य पूर्वान्स्वरानु-

च्चारयेत् । ननु तर्हि क्रमादारोहावरोहाभावान्मूर्च्छनात्व व्याहन्येत , अत आह— क्रमादिति । यद्यप्यारोहावरोहयो क्रमो नास्ति, तथा ऽपि स्वरक्रमस्य सद्भावान्मूर्च्छनात्वम् ॥ १९ ॥ ते मूर्च्छनाभेदा क्रमशब्देनोच्यन्ते । तेषा सख्या द्वानवत्या ऽधिक शतत्रय ज्ञातव्यम् । मतङ्गदत्तिलौ तु मूर्च्छनानामन्यथा चातुर्विध्यमवादिष्टाम् । यदाह मतङ्ग —'तत्र सप्तस्वरा मूर्च्छना चतुर्विधा पूर्णा षाडवौडुविता साधारणी चेति । तत्र सप्तभि स्वरैर्या गीयते सा पूर्णा । षड्भि स्वरैर्या गीयते सा षाडवा । पञ्चभि स्वरैर्या गीयते सौडुविता । काकल्यन्तरै स्वरैर्या गीयते सा साधारणी ।' इति । दत्तिलो ऽप्याह—

'स्वरौ यावतिथौ स्याता ग्रामयो षड्जमध्यमौ ।
मूर्च्छना तावतिथ्येव तद्ग्रामद्वितये तथा ॥
सर्वास्ता पञ्चषट्पूर्णसाधारणकृता स्मृता. ।'

इति । मूर्च्छनाना षाडवत्व वक्ष्यमाणषाडवतानप्रकारेणोक्तम् । ओडुवत्व वक्ष्यमाणौडुवतानप्रकारेणोक्तम् । ताभ्या षाडवौडुवत्वम् । मूर्च्छनातानयोश्च भेद प्रतिपादितो मतङ्गेन । यदाह—'ननु मूर्च्छनातानयो को भेद ? उच्यते । मूर्च्छनातानयोर्नार्थान्तरत्वमिति विशाखिल । एतन्न सगतम्, सग्रहश्लोके मूर्च्छनातानयोर्भेदस्य प्रतिपादितत्वात् । ननु कथ मूर्च्छनातानयोर्भेद ? ब्रूम — आरोहावरोहक्रमयुक्त स्वरसमुदायो मूर्च्छनेत्युच्यते, तानस्त्वारोहणक्रमेण भवतीति भेद ' इति ॥ १९- ॥ मूर्च्छनाना देवता कथयति—यक्षेति । यक्षा , रक्षासि, नारद , अब्जभवो ब्रह्मा, नागा सर्पा , अश्विनौ दस्रौ, पाशी वरुण ॥ -२०, २०- ॥ मध्यमग्राममूर्च्छनाना देवता कथयति—ब्रह्मेति । देवताकथन तु तया तया मूर्च्छनया गीतया सा सा देवता प्रीयत इत्येतमर्थ ज्ञापयितुम् । नारदमतेन मूर्च्छनानामन्यथा नामानि कथयति—तासामिति । ऋषीणा समाख्याता इति । ऋषिभि. समाख्याता इत्यर्थ । नारदमतेन गाधार-ग्राममूर्च्छनानामानि कथयति—नन्देति । ननु गाधारग्राममूर्च्छनाना लक्षण किमिति नोक्तम् ? अत आह—ताश्चेति । विशेषयति व्यावर्तयति सजातीय-विजातीयेभ्य इति विशेषो लक्षणम् । ल्यब्लोपे पञ्चमी । लक्षण कृत्वा नोक्ता इत्यर्थ ॥ -२१—२६ ॥

तानाः स्युर्मूर्च्छना शुद्धाः षाडवौडुवितीकृताः ।
षड्जगाः सप्त हीनाश्चेत्क्रमात्सरिपसप्तमैः ॥ २७ ॥
तदा ऽष्टाविंशतिस्ताना मध्यमे सरिगोज्झिताः ।
सप्त क्रमाद्यदा तानाः स्युस्तदा त्वेकविंशतिः ॥ २८ ॥
एते चैकोनपञ्चाशदुभये षाडवा मताः ।
सपाभ्या द्विश्रुतिभ्या च रिपाभ्या सप्त वर्जिता· ॥ २९ ॥
षड्जग्रामे पृथक्ताना एकविंशतिरौडुवाः ।
रिगाभ्या द्विश्रुतिभ्या च मध्यमग्रामगास्तु ते ॥ ३० ॥
हीनाश्चतुर्दशैव स्युः पञ्चत्रिंशत्तु ते युता ।
सर्वे चतुरशीतिः स्युर्मिलिताः षाडवौडुवाः ॥ ३१ ॥

(क०) प्रसङ्गात्क्रमानुक्त्वा मूर्च्छनैकदेशरूपत्वेन मूर्च्छनाऽनन्तरमुद्दिष्टाञ्शुद्धतानाँल्लक्षयति—**तानाः स्युरिति** । तन्यते विस्तार्यत इति तनोतेर्धातो 'अकर्तरि च— ' इत्यादिना सूत्रेण कर्मणि घञि तान इति रूप दायो लाभ इतिवत् । शुद्धा मूर्च्छना षाडवौडुवितीकृता सत्य शुद्धास्ताना स्युरिति शुद्धपदस्योभयत्र सबन्ध । यदि तानपदेनैव संबन्धस्तदा मूर्च्छना इत्यविशेषेण प्रकृतत्वात्षट्पञ्चाशन्मूर्च्छनानामपि प्रसक्तौ तासा च प्रत्येक वक्ष्यमाणप्रकारेण षाडवौडुवितत्वयो कृतयोस्तदुत्थतानसख्याया षट्त्रिंशदुत्तरशतत्रयमिताया सत्याम् 'तानाश्चतुरशीति स्यु ' इति भरतवचनविरोध स्यात । किं चोत्तरवाक्ययो 'षड्जगा सप्त' 'मध्यमे सप्त ' इति च सख्योपादानमनुपपन्न स्यात् । अत शुद्धा मूर्च्छना इत्यन्वय कर्तव्य । अथ यदि मूर्च्छनापदेनैव सब ध क्रियेत तदा कूटतानानामपि लक्ष्यत्व प्रतीयेत, तानपदस्याविशेषेणोपादानात् । तन्मा भूदित्यु

भयत्रान्वय कर्तव्य । इह मूर्च्छनाना शुद्धत्व नाम काकल्यन्तररहितत्वम्, तानाना तु शुद्धत्व काकल्यन्तररहितत्व व्युत्क्रमेणोच्चारितस्वररहितत्व चाव गन्तव्यम् । षाडवौडुवितीकृता इति । सप्तसु नियतैकस्वरलोपात्षाडवा । सप्तसु नियतस्वरद्वयलोपादौडुविता । पूर्वमषाडवा षाडवा सपन्ना षाडवी कृता, पूर्वमनौडुविता औडुविता सपन्ना औडुवितीकृता । षाडवी कृताश्चौडुवितीकृताश्चेति समास । षाडवौडुवितीकृता इत्यनेनैकस्य द्वयोर्वा स्वरयोरविशेषेण लोपे प्राप्ते, भरतादिमतानुसारेण लोप निगमयति—**षड्जगा** इत्यादिना । ननु शुद्धतानेषु केषुचिच्छेदकपञ्चमलोपाद् ग्रामविवेक कथमिति चेत्, उच्यते—ग्रामविशेषमधिकृत्यैव तत्तत्स्वरविहीनतानाभिधाना त्कचिच्छेदकपञ्चमाभावे ऽपि तानविशेषस्यैव ग्रामभेदकत्वमिति ॥ २७- ३१ ॥

(सु०) तानान्निरूपयति—**ताना स्युरिति** । शुद्धा मूर्च्छनास्ताना स्यु । किंविधा मूर्च्छना ? विवक्षितैकस्वरापकर्षेण विवक्षितस्वरद्वयापकर्षेण च षट्स्वरा पञ्चस्वराश्चेति कृता । तमेव विवक्षित स्वरापकर्ष कथयति—**षड्जगा इति** । षड्जग्रामस्था मूर्च्छना यदा षड्जेन हीना क्रियन्ते तदा सप्त ताना भवन्ति । यदर्षभेण हीनास्तदा सप्त । यदा पञ्चमेन हीनास्तदा सप्त । यदा सप्तमेन निषादेन हीनास्तदा सप्त । एव षड्जग्रामे षाडवा अष्टाविंशतिस्ताना भवन्ति । मध्यमग्रामे सप्त मूर्च्छना यदा षड्जोज्झिता भवन्ति तदा सप्त ताना । यदर्षभोज्झितास्तदा सप्त । यदा गाधारोज्झितास्तदा सप्त । एव मध्यमग्राम एकविंशति षाडवास्ताना भवन्ति । ग्रामद्वये मिलिता षाडवास्ताना एकोनपञ्चाशत् ॥ २७—२८- ॥ औडुवास्तानान्निरूपयति—**सपाभ्यामिति** । षड्जग्राममूर्च्छना सपाभ्या षड्जपञ्चमाभ्या वर्जिता यदा भवन्ति तदा सप्तौडुवास्ताना । यदा द्विश्रुतिभ्या गाधारनिषादाभ्यां वर्जितास्तदा सप्त । यदा रिपाभ्यामृषभपञ्चमाभ्या हीनास्तदा सप्त । एव षड्जग्राम एकविंशतिस्ताना औडुवा । मध्यमग्रामे यदा सप्त मूर्च्छना रिधाभ्यामृषभधैवताभ्या हीना भवन्ति तदा सप्त ताना औडुवा । यदा द्विश्रुतिभ्या गाधारनिषादाभ्या हीनास्तदा सप्त । एव मध्यमग्राम

असंपूर्णाश्च संपूर्णा व्युत्क्रमोच्चारितस्वराः ।
मूर्च्छनाः कूटतानाः स्युस्तत्संख्यामभिदध्महे ॥ ३२ ॥
पूर्णाः पञ्च सहस्राणि चत्वारिंशद्युतानि तु ।
एकैकस्यां मूर्च्छनायां कूटतानाः सह क्रमैः ॥ ३३ ॥

औडुवास्तानाश्चतुर्दश । ग्रामद्वये मिलिता औडुवाः पञ्चत्रिंशत् । सर्वे ऽपि षाडवौडुवाश्चतुरशीतिः । तानानां प्रयोगस्तु द्विधा कथितो मतङ्गेन । यदाह—कथमेषां तानानां प्रयोगः कार्य इति चेत्, उच्यते । द्विविधस्तानप्रयोगः प्रवेशेन निग्रहेण च । प्रवेशो ह्यृषभापेक्षया षड्जस्याधरीभूतस्य लोपनीयस्य विप्रकर्षः पीडनम्, ऋषभापादनमिति यावत् । इति विप्रकर्षेण प्रवेशः । मार्दवेनायं यथा—तस्यैव षड्जस्य निषादापेक्षयोत्तरीभूतस्य मार्दवं शिथिलीकरणम्, निषादापादनमिति यावत् । इति द्विविधः प्रवेशः । निग्रहस्तूत्तरस्वरपरित्यागो ऽसंस्पर्शः । प्रयोगस्तु यथा—सासागरिपापामारी । तथा चाह भरतः—'द्विधा तानक्रिया तन्त्र्यां प्रवेशो निग्रहश्च । अत्र प्रवेशो नामाधरस्वरप्रकर्षणादुत्तरस्वरमार्दवाच्च । निग्रहश्चासंस्पर्शः' इति । दत्तिलो ऽप्याह—

'द्विधा तानक्रिया तन्त्र्यां प्रवेशान्निग्रहात्तथा ।
प्रवेशो ध्वनिसादृश्यमसंस्पर्शस्तु निग्रहः ॥'

इति । ननु प्रथमायां सप्तम्यां च मूर्च्छनायां षड्जे लुप्ते रिगमपधनीत्येकमेव रूपं भवतीति तत्र को विशेषः ? सत्यं भेदो नास्ति, परं तु मन्द्रतारकृतो भेदो विद्यत एव । ननु मूर्च्छनास्तावज्जातिरागभाषाऽऽदिषूपयोगिन्य इति युक्तं तासां कथनम्; तानास्तु कुत्रोपयुज्यन्ते ? उच्यते । द्वयोर्ग्रामयोर्जातिरागान्यत्वप्रतिपादनार्थं प्रयोगस्तानानामित्युक्तं मतङ्गेन ॥ २९—३१ ॥

(क०) क्रमप्राप्तान्कूटतानाँल्लक्षयति—**असंपूर्णाश्चे**ति । मूर्च्छनाश्चतुर्विधा अपि मूर्च्छनाः संपूर्णा असंपूर्णाश्च व्युत्क्रमेणोच्चारितस्वराश्चेत्कूटतानाः स्युरित्यन्वयः । संपूर्णाः सप्तस्वरयुक्ताः, असंपूर्णा एकैकान्त्यान्त्यस्वरत्यागे सति षटस्वराद्येकस्वरान्ताः, चकारो विकल्पार्थः । व्युत्क्रमोच्चा-

षट्पञ्चाशन्मूर्च्छनास्थाः पूर्णाः कूटास्तु योजिताः ।
लक्षद्वय सहस्राणि द्व्यशीतिर्द्वे शते तथा ॥ ३४ ॥
चत्वारिंशच्च सख्याता अथापूर्णान्प्रचक्ष्महे ।
एकैकान्त्यान्त्यविरहाद्भेदाः षड् षट्स्वरादयः ॥ ३५ ॥
एकस्वरो ऽत्र निर्भेदो ऽप्युक्तो नष्टादिसिद्धये ।
क्रमा अकूटतानत्वे ऽप्युक्तास्तेषूपयोगिनः ॥ ३६ ॥

रितस्वरा इत्यत्र स्वराणामानुपूर्व्या ऽऽरोह एव क्रम । तेष्वेकादिस्वरव्यत्यासो व्युत्क्रम । अवरोहे सत्यामपि विपरीतानुपूर्व्या क्रमत्वाभावेन कूटतानत्वमेव । कूटत्व नाम व्युत्क्रमोच्चारितस्वरत्वम् ॥ अथ षटपञ्चाशति मूर्च्छनास्वेकैकस्या सपूर्णादिसप्तभेदेषु प्रतिभेद वक्ष्यमाणप्रस्तारवशादियत्तया कूटतानसख्या दर्शयितु प्रतिज्ञापूर्वकमाह— **पूर्णा पञ्च सहस्राणी**त्यादिना ॥ **एकैकान्त्यान्त्यविरहा**दिति । एकैकस्या मूर्च्छनायामन्त्यान्त्यविरहादन्त्यान्त्यस्वरपरित्यागात् । अन्त्यान्त्येति वीप्सयोत्तरमन्द्राया सपूर्णक्रमे ऽन्त्यो निषाद, तस्य परित्यागात्षट्स्वर क्रमो भवति । तस्मिन्क्रमे ऽन्त्यो धैवत, तत्परित्यागात्पञ्चस्वर क्रमो भवति । एवमसपूर्णा षड् भेदा द्रष्टव्या । तद्यथा सरिगमपधेति षट्स्वरो भेद , सरिगमपेति पञ्चस्वर , सरिगमेति चतु स्वर , सरिगेति त्रिस्वर , सरीति द्विस्वर , सेत्येकस्वर । एवमन्यास्वपि मूर्च्छनासु प्रत्येक षड् भेदा द्रष्टव्या । निर्भेद प्रस्ताराभावादवान्तरभेदरहित । **नष्टादिसिद्धय** इति । आदिशब्देनोद्दिष्टस्य सख्यायाश्च ग्रहणम् , तेषु 'मौलैकाङ्कसमन्विते' इत्येकस्वरतानस्योपयोगात्तत्सिद्धिरिति, तस्यै । **तेषूपयोगिन** इति । तेषु कूटतानेषु मूलकारणत्वेनोपयोगिनो यतो ऽत उक्ता । व्युत्क्रमस्य क्रमापेक्षित्वादिति भाव ॥ ३२–३६ ॥

(सु०) कूटतानान्कथयति—असपूर्णा इति । या मूर्च्छना असपूर्णा याश्च सपूर्णास्तास्ता एव व्युत्क्रमेणोच्चारितस्वरा सत्य कूटताना भवन्ति । प्रतिमूर्च्छन पूर्णकूटतानसख्या प्रतिज्ञाय कथयति—तत्सख्यामिति ॥ ३२ ॥ एकैकस्या मूर्च्छनाया पूर्णा कूटतानाश्चत्वारिंशदुत्तराणि पञ्च सहस्राणि (५०४०) भवन्ति । ननु मतङ्गेन त्रयस्त्रिंशदधिकानि पञ्च सहस्राणि (५०३३) प्रतिमूर्च्छन कूटतानसख्योक्ता, यदाह—"कूटतानाना सहस्राणि पञ्च त्रयस्त्रिंशदधिकानि निष्पद्यन्ते, दत्तिलेनाप्युक्तम्—

'पूर्णा पञ्च सहस्राणि त्रयस्त्रिंशच्च सख्यया ।
कथयन्ति प्रतिग्राममुपायो गणने ऽधुना ॥'

इति" इति । तन्निरासार्थमाह—**सह क्रमैरिति** । प्रतिमूर्च्छन प्रस्तारे क्रियमाणे सप्त क्रमा सजायन्ते, तै सह चत्वारिंशदुत्तराणि पञ्च सहस्राणि भवन्तीति तात्पर्यम् । दत्तिलादिभिस्तु क्रमान्विहाय कूटतानसख्यैव निर्दिष्टेत्यविरोध ॥३३॥ प्रतिमूर्च्छन कूटतानसख्यामुक्त्वा सर्वासा मूर्च्छनाना कूटतानसख्या कथयति—**षट्पञ्चाशदिति** । चत्वारिंशदधिकानि पञ्च सहस्राणि षट्पञ्चाशता गुणनीयानि । एतावता लक्षद्वय द्व्यशीति सहस्राणि शतद्वय चत्वारिंशदधिकमितीय सख्या (२८२२४०) निष्पद्यते । अपूर्णान्कूटतानान्प्रतिज्ञाय कथयति—**अथापूर्णानिति** । क्रमाणा कूटतानाना च षट्स्वरादय षड् भेदा भवन्ति । कथ भवन्तीत्यपेक्षायामाह—**एकैकान्त्यान्त्यविरहादिति** । पूर्णा या मूर्च्छना ग्रामद्वये तासामेकैकान्त्य स्वरापकर्षेण, अन्त्यैकस्वरापकर्षेण षट्स्वरा भेदा भवन्ति, अन्त्यस्वरद्वयापकर्षण पञ्चस्वरा, अन्त्यस्वरत्रयविरहेण चतु स्वरा, अन्त्यस्वरचतुष्टयहान्या त्रिस्वरा, अन्त्यस्वरपञ्चकहान्या द्विस्वरा, अन्त्यस्वरषट्कहानेनैकस्वरा इति ॥३४, ३५॥ नन्वेकस्वराणा प्रस्ताराभावाद्भेदा न सन्ति, ते किमर्थमत्रोच्यन्ते? अत आह—**एकस्वर इति** । एकस्वरभेदा नष्टोद्दिष्टसिद्धय उक्ता । एकस्वरपरित्यागेन द्विस्वरादीनामपि निवेशने खण्डमेरौ नष्टोद्दिष्टपरिज्ञानस्याशक्यत्वादेकस्वरा अप्युक्ता इत्यर्थ । ननु तर्हि क्रमा कूटतानत्वाभावात्किमर्थमत्रोच्यन्ते? अत आह—**क्रमा इति** । क्रमा यद्यपि कूटताना न भवन्ति, तथा ऽपि 'क्रम न्यस्य स्वर स्थाप्य' इति वक्ष्यमाणे प्रस्तारे ते कूटतानेषूपयोगिनो भवन्ति, क्रमैर्विना कूटतानानामशक्यज्ञानत्वात् ॥ ३२–३६ ॥

स्यु षाडवाना विंशत्या सह सप्त शतानि तु ।
औडुवाना तु विंशत्या सहित शतमिष्यते ॥ ३७ ॥
चतुःस्वराणा [1]कूटानां चतुर्विंशतिरीरिताः ।
त्रिस्वरा षड् द्विस्वरौ द्वावेकस्त्वेकस्वरो मतः ॥ ३८ ॥
आर्चिको गाथिकश्चाथ सामिको ऽथ स्वरान्तर ।
एकस्वरादितानाना चतुर्णामभिधा इमा ॥ ३९ ॥
[2]उक्ताः शुद्धादिभेदेन निगयुक्ताश्चतुर्विधाः ।
तयोरेकैकहीनास्तु द्वेधा मूलक्रमा मता ॥ ४० ॥

(क०) स्यु षाडवानामिति । अत्र षाडवत्व षट्स्वरवत्त्वमात्रेण विवक्षितम्, न तु प्रयोगापादनसमर्थषट्स्वरवत्त्वम् । औडुवानामित्यत्राप्येव मेव द्रष्टव्यम् ॥ आर्चिक इति । यज्ञप्रयोगेष्वृचामेकस्वराश्रयत्वात्, तत्स बन्धादार्चिक । तथा गाथासबन्धाद्गाथिको द्विस्वर । सामसबन्धात्त्रिस्वर-स्तान सामिक । साम्ना तु त्रिस्वरत्व सप्तस्वरवत्त्वे ऽपि मन्द्रादिस्थानत्रय विवक्षया । चतु स्वरतानस्यैकस्वरादिसप्तविधतानमध्यवर्तित्वात्स्वरान्तर इति सज्ञा ॥ उक्ता· शुद्धादिभेदेनेति । अत्रादिशब्देन सकाकलिसान्तरतद्द्व योपेता गृह्यन्ते ॥ ३७–४० ॥

(सु०) षाडवाना कूटतानाना क्रमे सह सख्यामाह—स्यु षाडवाना-मिति । षाडवस्य क्रमस्य प्रस्तारे क्रियमाणे विंशत्युत्तराणि सप्त शतानि (७२०) भेदा सजायन्ते । औडुवाना प्रस्तारे प्रतिमूर्च्छन विंशत्युत्तरशतम् (१२०) भेदा भवन्ति । चतु स्वराणा प्रस्तारे चतुर्विंशतिर्भेदा भवन्ति । त्रिस्वराणा प्रस्तारे

[1] तानाना

[2] उक्तशुद्धादिभेदेन

षड्जाद्यौ मध्यमाद्यौ च चत्वार स्युर्द्विधा द्विधा ।
चतुर्धा ऽन्ये दशेत्यष्टाचत्वारिंशदमी क्रमाः ॥ ४१ ॥
सविंशतिः सप्तशती प्रागुक्ता गुणिता क्रमैः ।
चतुस्त्रिंशत्सहस्राणि षष्ट्या पञ्च शतानि च ॥ ४२ ॥

षड् (६) भेदा । द्विस्वराणा प्रस्तारे द्वौ (२) भेदौ । एकस्वरप्रस्तार एक (१) ॥ ३७, ३८ ॥ एकस्वरादितानाना नामविशेष कथयति—**आर्चिक** इति । एकस्वर आर्चिक इत्युच्यते । द्विस्वरो गाथिक । त्रिस्वर सामिक । चतु स्वर स्वरान्तर । पञ्चस्वरस्यौडुवत्व षट्स्वरस्य षाडवत्व च वक्ष्यति । सप्तस्वर सपूर्ण, सप्तभ्यो ऽधिकस्वराभावात् । तथा चाह नारद —

'आर्चिको गाथिकश्चैव सामिकश्च स्वरान्तर ।
औडुव षाडवश्चैव सपूर्णश्चैव सप्तम ॥
एकस्वरप्रयोगो हि आर्चिकस्त्वभिधीयते ।
गाथिको द्विस्वरो ज्ञेयस्त्रिस्वरश्चैव सामिक ॥
चतु स्वरप्रयोगो हि स्वरान्तरक उच्यते ।
औडुव पञ्चभिश्चैव षाडव षट्स्वरो भवेत् ॥
सपूर्ण सप्तभिश्चैव विज्ञेयो गीतयोक्तृभि ।'

इति ॥ ३९ ॥ एव षाडवादीना प्रतिक्रम सख्यामुक्त्वा षाडवक्रमसख्याऽर्थमाह—**उक्ता शुद्धादिभेदेनेति**,। ग्रामद्वये चतुर्दश मूर्च्छना अन्त्यैकैकस्वरापकर्षेण यदा षाडवा क्रियन्ते तदा निषादगाधारयुक्ता भेदाश्चतुर्विधा भवन्ति शुद्धा काकली-कलिता सान्तरास्तद्द्वयोपेता इति । तयोर्निषादगाधारयोरेकैकहीनास्तु द्वेधा निषादहीनौ शुद्धौ सान्तरौ, गाधारहीनौ शुद्धौ काकलीकलितौ ॥ ४० ॥

(क०) **षड्जाद्यौ मध्यमाद्यौ चेति** । षड्जग्राम औत्तरमन्द्र क्रम षड्जाद्य, मध्यमग्रामे शौद्धमध्यम षड्जाद्य, एतौ षड्जाद्यौ । मध्यमग्रामे सौवीर क्रमो मध्यमाद्य, षड्जग्रामे मात्सरीकृत क्रमो मध्यमाद्य, एतौ मध्यमाद्यौ । मिलित्वा चत्वारो द्विधा द्विधा स्यु प्रत्येकं द्विधा भवन्ति,

इति षाडवसख्या स्यादथ पञ्चस्वरान्ब्रुवे ।
गाद्यौ धाद्यौ निषादाद्यौ चतुर्भेदा षडौडुवाः ॥ ४३ ॥
अष्टावन्ये द्विधेत्येव चत्वारिंशदिमे क्रमाः ।
सविंशतौ शते तैश्च गुणिते ऽष्टौ शतानि तु ॥ ४४ ॥
चत्वारि च सहस्राणि सख्या पञ्चस्वरेष्विति ।
चतु स्वरेषु न्याद्यौ द्वौ चतुर्धा द्वादशापरे ॥ ४५ ॥
क्रमा द्विधेति द्वात्रिंशच्चतुर्विंशतिताडिता ।
शतानि सप्ताष्टषष्ट्या स्याच्चतुःस्वरसमितिः ॥ ४६ ॥
त्रिस्वरेषु तु माद्यौ द्वावभेदौ द्वादशापरे ।
द्विधा षड्विंशतिरिति क्रमास्ते षड्भिराहता ॥ ४७ ॥
षट्पञ्चाशच्छत च स्युर्द्विस्वरेषु पुनर्द्विधा ।
रिगधन्यादयो ऽष्टौ स्युः शुद्धास्तदितरे क्रमा ॥ ४८ ॥
द्वाविंशतिस्ते तु चतुश्चत्वारिंशद् द्विताडिता ।

निगयोरेकैकहीनत्वादित्यर्थ । अन्ये दश चतुर्धेति । निगयुक्तत्वादित्यर्थ । गाद्यौ धाद्यावित्यादिष्वप्येव द्रष्टव्यम् ॥ ४१–४८- ॥

(सु०) चतुर्दशसु के चतुर्धा के च द्वेधेत्यपेक्षायामाह—षड्जाद्याविति । ग्रामद्वयमूर्च्छनासु षड्जाद्यौ द्वौ भेदौ निषादहीनत्वाद् द्विप्रकारौ शुद्धौ सान्तराविति । मध्यमाद्यौ च द्वौ भेदौ गाधारहीनत्वाद् द्विप्रकारौ शुद्धौ काकलीकलिताविति । अन्ये तु दश भेदाश्चतुर्धा शुद्धा सान्तरा काकलीकलितास्तद्द्वयोपेता इति । एवमष्टाचत्वारिंशत् (४८) षाडवा क्रमा भवन्ति । प्रतिक्रम च विंशत्युत्तराणि सप्त शतानि (७२०) । तान्यष्टाचत्वारिंशता गुणितानि चतुस्त्रिंशत्सहस्राणि षष्ट्यधिकानि पञ्च शतानि च (३४५६०) क्रमै सह षाडवकूटतानभेदा भवन्ति । पञ्चस्वरान्क्रमान्परिगणयति—गाद्याविति । ग्रामद्वये गाधाराद्यौ द्वौ भेदौ, धैवताद्यौ द्वौ, निषादाद्यौ द्वौ । एव षडौडुवा पञ्चस्वरा भेदा निषादगा-

एकस्वरास्त्वभेदत्वान्मोला एव चतुर्दश ॥ ४९ ॥
षड्जादेः शुद्धमध्याया भेदक पञ्चम विना ।
चतु स्वरे क्रमद्वन्द्वे ऽष्टाचत्वारिंशदीरिताः ॥ ५० ॥

धारयुक्तत्वाच्चतु प्रकारा । अन्ये ऽष्टौ भेदास्तु चत्वारो निषादहीनाश्चत्वारश्च गाधारहीना, तस्माद् द्विप्रकारा । एव चत्वारिंशत् (४०) औडुवा क्रमा भवन्ति । प्रतिक्रम च विंशत्युत्तर शतम् (१२०) भेदा भवन्ति । अतश्च विंशत्युत्तरे शते चत्वारिंशता गुणिते ऽष्टशताधिकानि चत्वारि सहस्राणि (४८००) पञ्चस्वरा कूटताना क्रमै सह भवन्ति ॥ ४१–४४- ॥ चतु स्वरान्क्रमान्परिगणयति—चतु स्वरेष्विति । ग्रामद्वये चतुर्दशसु मूर्च्छनाभेदेषु मध्ये निषादाद्यौ द्वौ भेदौ चतु स्वरौ निषादगाधारयुक्तत्वाच्चतुर्धा । अपरे द्वादश भेदा एकैकयुक्तत्वाद् द्विधा । एव द्वात्रिंशत् (३२) चतु स्वरा क्रमा भवन्ति । प्रतिक्रम चतुर्विंशति (२४) भेदा । अतश्चतुर्विंशत्या गुणिताया द्वात्रिंशत्यष्टषष्ट्यधिकानि सप्त शतानि (७६८) चतु स्वरा कूटताना क्रमै सह भवन्ति ॥ -४५, ४६ ॥ त्रिस्वरान्क्रमान्गणयति—त्रिस्वरेष्विति । त्रिस्वराणा चतुर्दशाना क्रमाणा मध्ये माद्यौ मध्यमाद्यौ द्वौ भेदौ निषादगाधारहीनत्वादभेदौ भेदशून्यौ । अपरे द्वादश भेदा निषादगाधारयोरेकैकयुक्तत्वाद् द्विप्रकारा । एव षड्विंशति (२६) त्रिस्वरा क्रमा सपद्यन्ते । प्रतिक्रम च षड (६) भेदा । ततश्च षड्भिर्गुणिताया षड्विंशतौ षट्पञ्चाशदुत्तर शतम् (१५६) त्रिस्वरा कूटताना क्रमै सह भवन्ति । द्विस्वरान्क्रमान्परिगणयति—द्विस्वरेष्विति । ग्रामद्वये चतुर्दशाना द्विस्वराणा मध्य ऋषभाद्यौ द्वौ भेदौ, गाधाराद्यौ द्वौ, धैवताद्यौ द्वौ, निषादाद्यौ द्वौ । एवमष्टौ भेदा निषादगाधारयोरेकैकयुक्तत्वाद् द्विधा । अपरे तु षड् भेदा उभयहीनत्वाच्छुद्धा सान्तरत्वादिभेदहीना । एव द्विस्वरा द्वाविंशति (२२) क्रमा भवन्ति । प्रतिक्रम च भेदद्वयम् (२) । अतश्च ते द्वाविंशतिर्भेदा द्वाभ्या गुणिताया द्वाविंशतौ चतुश्चत्वारिंशद् (४४) द्विस्वरा कूटताना क्रमै सह भवन्ति ॥ ४७–४८- ॥

(क०) **एकस्वरास्त्विति** । तुशब्दो द्विस्वरादिक्रमवैषम्यद्योतनार्थं । वैषम्य चात्र काकल्यन्तरप्रयुक्तभेदराहित्यम् । अभेदत्वात्प्रस्तारप्रयुक्तभेदर-

तानास्त्रिस्वरयोस्त्वेते द्वादश द्विस्वरे द्वयम् ।
एक एकस्वरस्ते त्रिषष्टिरौत्तरमन्द्रकैः ॥ ५१ ॥
पुनरुक्ता मतास्तानैर्न्यादिमार्गीक्रमा पुन ।
पञ्चस्वरा ये चत्वारस्तत्तानाना चतु.शती ॥ ५२ ॥
अशीत्यभ्यधिका चातु स्वरी पण्णवतिर्भवेत् ।
द्वादश त्रिस्वरद्वद्वे चत्वारो द्विस्वरद्वये ॥ ५३ ॥
एक एकस्वरस्तानस्तेषा पञ्चशती त्वियम् ।
त्रिनवत्या युता तानैरभिन्ना रजनीगतैः ॥ ५४ ॥

हितत्वात् । मौला मूले भवा , शुद्धा इत्यर्थ । चतुर्दशैव , अत्रान्ययोगव्यव-च्छेदार्थमवधारणम् । अयमभिप्राय —यद्यपि निगयो काकल्यन्तरावस्थाऽऽ-पत्त्या मूर्च्छनाभेदकत्व तथा ऽप्येकैकस्वरयोस्तयो स्वरान्तरयोगमन्तरेण स्वगतसूक्ष्मभेदस्यालक्ष्यमाणत्वाच्छुद्धयोरेव गणना, न काकल्यन्तरयोरिति । यदा पुन षड्जग्रामे मध्यस्थानस्थितषडजस्थान एव निषादाद्यारम्भेण रजन्यादयो मूर्च्छना भवेयुरिति तथा मध्यमग्रामे मध्यस्थानस्थितमध्यम-स्थान एव गाधाराद्यारम्भेण हारिणाश्वादयो मूर्च्छना भवेयुरिति च पक्ष , तदा ग्रामयोर्भेदकपञ्चमाभावे ऽपि मूर्च्छनाना स्थानभेदस्य विद्यमान-त्वात्कूटतानपौनरुक्त्याभाव एव । यदा पुनर्ग्रामयोर्मूर्च्छनाना तदधोऽध स्थ-स्वरारम्भपक्षस्तदा तु मध्यमग्रामीणाना शुद्धमध्यामार्गीपौरवीगताना ताना‍ना षडजग्रामीणैरुत्तरमन्द्रारजन्युत्तरायतागतैर्यथायोग षट्स्वरादिभिस्तानै सह स्थानभेदाभावाद्भेदकपञ्चमाभावेन पौनरुक्त्य निश्चित्य तत्र शुद्धाश्रयत्वेन प्रथमोक्तान्षाड्जग्रामिकान्गणनाया सस्थाप्य तदपेक्षया पुनरुक्तान्माध्य-मग्रामिकानपनेतु तान्परिगणयति— **षड्जादेः शुद्धमध्याया** इत्यादिना ।

ननु शुद्धमध्याया इत्यनेनैव षड्जादित्वे सिद्धे षड्जादेरिति विशेषण व्यर्थमिति चेत्, न, अशुद्धमध्याया प्रथमादिस्वरारम्भक्रमात्क्रमसप्तक वत्त्वेन तावत्येवोक्तक्रमविषय सदेह स्यात्, तन्निवर्तकत्वेन विशेषणमर्थव दिति। एव न्यादिमार्गीत्यत्र धैवतादेस्तु पौरव्या इत्यत्राप्यवगन्त-व्यम् ॥ -४९–५४ ॥

(सु०) एकस्वरास्तु भेदाभावाच्चतुर्दशैव भवन्तीत्याह—एकस्वरास्त्विति। एव क्रमे पुनरुक्तैश्च सह लक्षत्रय द्वाविशति सहस्राणि पञ्च शतानि द्वयशीतिश्च (३२२५८२) भेदा भवन्ति। एतेषु पृथक्कर्तुं पुनरुक्तान्कूटतानान्कथयति--षड्-जादेरिति। मध्यमग्रामे चतुर्थी मूर्च्छना षड्जादि शुद्धमध्या। तस्याश्चतु स्वर क्रमद्वय शुद्ध सान्तर च। तत्र ग्रामद्वयमूर्च्छनाना भेदक चतु श्रुतिकत्वेन त्रिश्रुति-कत्वेन च द्विविध पञ्चम विना ऽष्टाचत्वारिंशद्भेदा पुनरुक्ता ॥ -४९—५० ॥ त्रिस्वरयोस्तु द्वयो क्रमयो शुद्धसान्तरयोर्द्वादश भेदा पुनरुक्ता। द्विस्वरे निषा-दगाधारहीनत्वादेकस्मिन्ग्रामे भेदद्वय पुनरुक्तम्। एकस्वरस्त्वेक एव पुनरुक्त। एव शुद्धमध्यायास्त्रिषष्टिर्भेदा। औत्तरमन्द्रकै षड्जग्रामे प्रथममूर्च्छनोत्तरमन्द्रा षड्जादिभिरेव तत्सबन्धिभि कूटतानै सह पुनरुक्ता। अन्यानपि पुनरुक्तान्गण-यति—न्यादिमार्गीति। मध्यमग्रामे निषादादिर्हि पञ्चमी मूर्च्छना मार्गी। तस्या पञ्चस्वराश्चत्वार क्रमा भवन्ति, निषादगाधारयुक्तत्वात्। तेषा भेदा अशीत्यभ्यधिक शतचतुष्टयम्। चतु स्वरसबन्धिनी चातु स्वरी षण्णवति। कूटतानाना पुनरुक्ताश्चतु स्वरा अपि निषादगाधारयुक्तत्वाच्चत्वार क्रमा। प्रति-क्रम च चतुर्विंशतिर्भेदा। अत षण्णवते पौनरुक्त्यम्। त्रिस्वर तु क्रमद्वयमेव, निषादयुक्तत्वात्। तत्र द्वादश भेदा। द्विस्वर क्रमद्वय निषादयुक्तत्वात्। तस्य चत्वारो भेदा। एकस्वर एक एव। यद्यपि निषादस्य शुद्धत्वेन काकली त्वेन च द्वैविध्य सभवति, तथा ऽप्येकस्वरस्य क्रमत्वेनानुपेयत्वान्न भेदाद्ग। एव त्रिनवत्या युता पञ्चशती रजनीगतैस्तानै सह पुनरुक्ता। रजनी षड्जग्रामे द्वितीया मूर्च्छना निषादादि ॥ ५१–५४ ॥

धैवतादेस्तु पौरव्याश्चत्वार षट्स्वराः क्रमात् ।
तत्तानाना तु साशीतिः शताष्टाविंशतिर्मता ॥ ५५ ॥
औडुवाना चतुर्णा प्रागुक्ता सख्या चतुःस्वरौ ।
त्रिस्वरौ द्विस्वरावेकस्वरः प्रागुक्तसख्यकाः ॥ ५६ ॥
पञ्चविंशतिसयुक्ता चतुस्त्रिशच्छती त्वियम् ।
तानाना सदृशाकारा स्यात्तानैरौत्तरायतैः ॥ ५७ ॥
इत्येकाशीतिसयुक्त सहस्राणा चतुष्टयम् ।
तानाना पुनरुक्ताना पूर्णापूर्णैः सह क्रमैः ॥ ५८ ॥

(क०) **धैवतादेस्तु पौरव्या** इति । अत्र धैवतस्य ग्रामभेदकत्व नाशङ्कनीयम , तस्योपलक्षणतया पूर्वमभेदकत्वप्रतिपादनात् ॥ ५५–५७ ॥

(सु०) पुनरपि पुनरुक्तान्गणयति—**धैवतादेरिति** । मध्यमग्रामे षष्ठी मूर्च्छना धैवतादि पौरवी । तस्या निषादगाधारयुक्तत्वात्षट्स्वराश्चत्वार क्रमा भवन्ति । प्रतिक्रम च सप्त शतानि विंशत्युत्तराणि । चतुर्णा क्रमाणामशीत्यभ्यधिकान्यष्टाविशति शतानि भेदा पुनरुक्ता । सर्वत्र भेदक पञ्चम विनेत्यनुषङ्गो योज्य । तस्या एव पौरव्या औडुवा पञ्चस्वरा निषादगाधारयुक्तत्वाच्चत्वार क्रमा । तेषा प्रागुक्ता सख्या ऽशीत्यभ्यधिका चतु शती । चतु-स्वरौ द्वौ क्रमौ निषादयुक्तत्वात् । तयोरष्टाचत्वारिंशद्भेदा भवन्ति । त्रिस्वरौ निषादयुक्तत्वाद् द्वौ क्रमौ । तयोर्द्वादश भेदा । द्विस्वरावपि निषादयुक्तत्वाद् द्वौ क्रमौ । तयोश्चत्वारो भेदा । एकस्वरस्त्वेक एव । एव पञ्चविंशतिसयुक्तानि चतुस्त्रिशच्छतानि सदृशाकाराणि पुनरुक्तानि भवन्ति । कै सह पौनरुक्त्यम्? अत आह—**औत्तरायतैरिति** । उत्तरायता षड्जग्रामे तृतीया मूर्च्छना धैवतादि । तत्सबन्धिभि कूटतानै सह पौनरुक्त्यमित्यर्थ ॥ ५५—५७ ॥

(क०) **पूर्णापूर्णै. सह क्रमैरिति** । तत्र पूर्णा क्रमा प्रथमादि-स्वरारम्भादित्यादिना लक्षणेन निष्पन्ना द्वानवतियुतशतत्रयसख्याका ।

अपनीयेत चेदेषा कूटतानमितिर्भवेत् ।
लक्षत्रय सप्तदश सहस्राणि शतानि च ॥ ५९ ॥
नवत्रिंशद्युतानीति ज्ञानोपायो ऽत्र कथ्यते ।

अपूर्णा द्व्यशीत्युत्तरशतसख्याका । उभये चतु सप्तत्यधिकपञ्चशतसख्याका । नन्वेतै क्रमै सहिते पुनरुक्ततानानामेकाशीतियुक्तसहस्रचतुष्टये द्व्यशीत्युत्तर-पञ्चशताधिकद्वाविंशतिसहस्रसहितलक्षत्रयमितात्तानराशेरपनीते सत्यवशिष्टकूट तानसख्या लक्षत्रय सप्तदश सहस्राणि नव शतानि सप्तविंशतिश्चेति दृश्यते । अत्र त्रिंशद्युतानीति कथमुपपद्यत इति चेत्, ब्रूम —अत्रैकस्वरतानाना चतुर्दशाना मध्ये शुद्धमध्यामार्गीपौरवीगतेषु त्रिष्वेकस्वरतानेषु पुनरुक्तत्वेना पनीतेष्वेकादशैवेतरेष्वेषा क्रमत्वाभावे ऽपि कूटतानत्वाभावादपनेयत्वेन क्रम-राशौ निवेशिता, त्रयस्तु न निवेशिता इति तै सह त्रिंशद्युतानीत्युपपद्यत इति । एव तर्हि शुद्धमध्याऽऽदिष्वेव द्विस्वरादिष्वेकत्रिंशत्क्रमेषु पुनरुक्त-तानत्वेनापनीतेषु तेषामपि क्रमराशावननुप्रवेशादेकषष्टियुक्तानीति पठितव्य स्यादिति चेत्, सत्यम् । अत्रोच्यते—पुनरुक्ततानत्वाकारेणापनीतानामपि तेषा क्रमत्वसभवात्क्रमराशावनुप्रविष्टाना क्रमत्वप्रयुक्त्या ऽपि पुनरपनेय त्वमाकारद्वयवशाद् बृहस्पतिसवानुष्ठानवदुपपद्यते । यथैकस्यापि बृहस्पतिसव स्याश्वमेधाङ्गत्वेन प्राधान्येन चानुष्ठेयत्वम्, लोके च यथैकस्यापि देवदत्तस्य पाठकत्वपाचकत्वोपाधिवशाद्भेदेन परिगणनात्कार्यान्तरान्वय, तद्वत्त्रयाणामेक स्वराणामनुक्रमत्वाभावेनाकारद्वयासभवान्न पुनरपनेयत्वम्, द्विस्वरादीनामेक त्रिंशत्तानानामाकारद्वयसभवात्पुनरपनेयत्वमेव, अन्यथा तु दोष स्यादिति मत्वा त्रिंशद्युतानीति सुष्ठूक्त निःशङ्कशार्ङ्गदेवेन । ये तु मन्यन्ते—

'त्यक्ताना न सकृत्त्याग कथमप्युपपद्यते' इति निर्णीय,

'महस्रै सप्तदशभिर्युत लक्षत्रय तथा ।
शतानि नव षष्टिश्च सैका कूटा समासने ॥'

इति ने प्रष्टव्या —अथैकत्रिंशत्तानाना सकृत्त्याग पुनरुक्तत्वेन वा क्रमत्वेन वा ' यदि पुनरुक्तत्वेनैव त्यज्येरस्तदा तेषा क्रमत्वेन त्याज्येष्वपरिगणनात्केवलकूटतानपरिगणनावसरे क्रमाणामपि ग्रहणात् 'कूटा समासने' इति वदता व्याहति स्यात् । किं च तेषा पुनरुक्ताकारवत्तया च पुनरुक्तपरित्यागो ऽपि साकल्येन न कृत स्यात् । अथ क्रमत्वेनैव परित्यागस्तदा पुनरुक्तत्वेन त्याज्येष्वपरिगणनादपुनरुक्तकूटतानेयत्ताऽभिधानावसरे पुनरुक्तानामपि तेषा ग्रहणात् 'त्रिषष्टि परिकीर्तिता' इत्यादिना शुद्धमध्याऽऽदिषु क्रमै सह पुनरुक्तान्परिगणयता व्याहति स्यात् । तेषा क्रमाकारवत्तया च क्रमत्यागो ऽपि साकल्यन न कृत स्यादिति तत्रभवता मीमासामासलितधियाम् 'षष्टिश्च सैका कूटा ' इति महदिद ग्रन्थनिर्माणकौशलम् ।

सगीतरत्नाकरभावबोद्धा श्रीकल्लिनाथ सुधिया मतेन ।
अपौनरुक्त्यात्क्रमकूटतानसख्याविरोध त्विह पर्यहार्षीत् ॥

५८—५९- ॥

(सु०) एव शुद्धमध्यामार्गीपौरवीणा पुनरुक्तान्कूटतानान्मिलितान्परिगणयति— इत्येकाशीतीति । एव पुनरुक्ताना तानाना सहस्रचतुष्टयमेकाशीत्यधिक भवति । पुनरुक्तकूटतानापनयने पूर्णापूर्णक्रमापनयने च निष्कृष्टा कूटतानसख्या कथयति— लक्षत्रयमिति । पूर्णा क्रमा द्वानवत्यधिक शतत्रयम् । षाडवा अष्टाचत्वारिंशत् । औडुवाश्चत्वारिंशत् । चतु स्वरा द्वात्रिंशत् । त्रिस्वरा षड्विंशति । द्विस्वरा द्वाविंशति । एकस्वरा एकादश । यद्यप्येकस्वराश्चतुर्दश, तथा ऽपि षड्जनिषादधैवताना पुनरुक्तमध्ये ऽपनीतत्वादवशिष्टा एकादशैव गण्यन्ते ।

अङ्कानेकादिसप्तान्तानूर्ध्वमूर्ध्वं लिखेत्क्रमात् ॥ ६० ॥
हते पूर्वेण पूर्वेण तेषु चाङ्के परे परे ।
एकस्वरादिसंख्या स्यात्क्रमेण प्रतिमूर्च्छनम् ॥ ६१ ॥

एवमेकसप्तत्यधिकानि पञ्च शतानि क्रमा भवन्ति । पुनरुक्ताश्चैकाशीत्यधिक सहस्र चतुष्टयम् । एतेषामैक्ये चत्वारि सहस्राणि षट् शतानि द्वापञ्चाशत् (४६५२) । क्रमपुनरुक्तसहितकूटतानसंख्या तु लक्षत्रय द्वाविंशति सहस्राणि पञ्च शतानि द्व्यशीतिश्च (३२२५८२) । क्रमपुनरुक्तापनयने तु लक्षत्रय सप्तदश सहस्राणि नव शतानि त्रिंशच्च (३१७९३०) पूर्णापूर्णा कूटताना सपन्ना । ननु यथा पञ्चमो ग्रामद्वये भेदकश्चतु श्रुतिकत्वात्त्रिश्रुतिकत्वाच्च, तथा त्रिश्रुतिकत्वाच्चतु-श्रुतिकत्वाच्च धैवत कथ भेदको न भवति? ब्रूम —यद्यपि धैवत षड्जग्रामे त्रिश्रुतिर्मध्यमग्रामे च चतु श्रुति, तथा ऽपि स्वस्थान न परित्यजति, केवल तु मध्यमग्रामे पञ्चमान्त्यश्रुतिग्रहणमात्रम् । ततश्च यदा पञ्चमसहचरितो धैवत उच्चार्यते तदैव तस्य विकृतत्वप्रतीतिर्नान्यदेति न किंचिदेतत् । कूटतानाना बहुत्वात्स्वरूपपरिज्ञान दु सपादमिति लाघवेन परिज्ञानोपाय वक्तु प्रतिजानीते—ज्ञानोपाय इति ॥ ९८–९९- ॥

(क०) परिगणितपूर्णापूर्णतानसंख्यापरिज्ञानोपायमाह — **अङ्कानेकादिसप्तान्तानिति** । तेषु सप्तस्वङ्केषु परे परे द्व्यङ्कादौ पूर्वेण पूर्वेणैकाङ्कादिना हते गुणिते सति । अयमर्थ —प्रथम पूर्वेणैकाङ्केन परे द्व्यङ्के गुणिते द्विसंख्या जायते । ततो जात द्विसंख्याऽङ्क पूर्वं कृत्वा तेन परे त्र्यङ्के गुणिते षट्संख्या जायते । षट्संख्यया परे चतुरङ्के गुणिते चतुर्विंशतिसंख्या जायते । तया परे पञ्चाङ्के गुणिते विंशत्युत्तरशतसंख्या जायते । तया परे षडङ्के गुणिते सविंशति सप्तशती जायते । तया परे सप्ताङ्के गुणिते चत्वारिंशदुत्तरपञ्चसहस्रसंख्या जायते । एवमुक्तरीत्या गुणितव्यम् । एव कृते

क्रमं न्यस्य स्वरः स्थाप्यः पूर्वः पूर्वः परादधः ।
स चेदुपरि तत्पूर्वः पुरस्तूपरिवर्तिनः ॥ ६२ ॥
मूलक्रमक्रमात्पृष्ठे शेषाः प्रस्तार ईदृशः ।

सति प्रतिमूर्च्छनं क्रमेणैकस्वरादिसंख्या स्यात्, एकस्वरादितानानां संख्या भवेत् ॥ -६०, ६१ ॥

(सु०) संख्यापरिज्ञानोपायं कथयति—अङ्कानिति । एकादिसप्तान्ता- नङ्कानूर्ध्वमूर्ध्वं लिखेत् । प्रथममेकाङ्को लेखनीयः, तस्योर्ध्वप्रदेशे द्व्यङ्कः, ततस्त्र्यङ्कः, ततश्चतुरङ्कः, ततः पञ्चाङ्कः, ततः षडङ्कः, ततः सप्ताङ्क इति । ततः परे परे तूर्ध्वस्थेऽङ्के पूर्वेणाधःस्थितेनाङ्केन हते गुणिते सति प्रति- मूर्च्छनमेकस्वरद्विस्वरादिसंख्या स्यात् । एकेन द्व्यङ्के गुणिते द्वावेव, 'एकेन गुणितं तदेव भवति' इति न्यायात् । द्वाभ्यां त्र्यङ्के गुणिते षट् । षड्भिश्चतुरङ्के गुणिते चतुर्विंशतिः । चतुर्विंशत्या पञ्चाङ्के गुणिते विंशत्युत्तरं शतम् । विंशत्युत्त- रेण शतेन षडङ्के गुणिते विंशत्युत्तरा सप्तशती । विंशत्युत्तरया सप्तशत्या सप्ताङ्के गुणिते पञ्च सहस्राणि चत्वारिंशदुत्तराणि भवन्ति । एषैवैकस्वरादि- संख्या ॥ -६०—६१ ॥

(क०) उक्तसंख्यानिदर्शनार्थमुद्देशक्रमेण प्रस्तारं लक्षयति—क्रमं न्यस्येति । क्रमं षष्ट्युत्तरपञ्चशतसंख्यया परिगणितेषु पूर्णापूर्णक्रमेष्वन्यतमं न्यस्य लिखित्वा पूर्वं पूर्वं स्वरं परादधः स्थाप्य इति । उत्तरमन्द्रायां तावत् सरिगमेति चतुःस्वरं क्रमं लिखित्वा तस्मिन्क्रमे पूर्वं षड्जं परादृष- भादधः स्थाप्य । अत्र पूर्वं पूर्वं इति वीप्सा ऽऽप्रस्तारपरिसमाप्तेः प्रति- तानं सकृत्करणविषया ऽवगन्तव्या नैकतानविषया । एकतानविषयत्वे तु पुरस्तूपरिवर्तिन इत्यस्य क्वचिदपि न संभवः । तेन परिगणिततानभेदा अपि न संभवेयुः । तस्मादेकवारमेव पूर्वं स्वरं परादधः स्थाप्य । स चेदुपरि

तत्पूर्वं इत्यस्य लक्षणाशस्य नाय विषय । **पुरस्त्विति** । लिखितस्वरापेक्षया तत्पङ्क्तौ क्रमेण लेखनोचिते देशे लिखितो यस्तस्य दक्षिणभाग इत्यर्थ । उपरिवर्तिन पुरोदेशस्योर्ध्वपङ्क्तिस्थिता स्थाप्या इत्यूह्यम् । अनेनात्र षड्जानन्तर गमौ स्थाप्यौ । पृष्ठे प्रथममधोलिखितस्वरस्य पश्चाद्देशे लिखितो यस्तस्य वामभाग इत्यर्थ । शेषा क्रमापेक्षया लिखितेभ्यो ऽवशिष्टा स्वरा, मूलक्रमक्रमात्, मूलक्रम , उत्तरमन्द्राया क्रमेण षड्जादिसप्त-स्वराद्या क्रमा सप्त, तत्र षड्जाद्य क्रमो मूलक्रम , तस्मिन्स्वराणा य क्रमो व्यवहितत्वेनाव्यवहितत्वेन वा तस्मात् , स्थाप्या इति शेष । शेषा इति बहुवचन सभवद्विषयम् । अनेनात्रावशिष्ट ऋषभ पृष्ठे लिख्यते । एव च सति रिसगमेति प्रथम कूटतान प्रस्तारे निष्पद्यते । अथास्मिस्ताने यद्यप्यृषभात्षड्ज पूर्वस्तथा ऽपि स चेदुपरि, स पूर्व उपरि चेदुपरितन्यामेव पङ्क्तावुत्तरत्र वर्तते चेत् , तदा तत्पूर्व उपरि वर्तमानात्पूर्व स्थाप्य इति । अत्रोपरि वर्तमानात्षड्जादस्मिन्क्रमे पूर्वाभावादेवर्षभषड्जयोरध स्थाप्यौ न सभवत । गाधारस्याधस्तान्मूलक्रमापेक्षयर्षभस्य पूर्वत्वात्तस्योपरि वर्तमान त्वाभावाच्चर्षभ स्थाप्य । पुरस्तूपरिवर्तिन इत्यृषभानन्तर मध्यम स्थाप्य । अत्रापि बहुवचन सभवद्विषयम् । मूलक्रमक्रमादिति पृष्ठे षड्जगाधारौ स्थाप्यौ । तदा सगरिमेति द्वितीय कूटतान । एव मूलक्रमावरोहावधि प्रस्तारे क्रियमाणे तत्तत्क्रमोक्तसख्याका कूटताना उत्पद्यन्ते । तत प्रस्तार एव न सभवति ॥ ६२, ६३ ॥

(सु०) सप्तस्वरक्रमरूपपरिज्ञानार्थ प्रस्तार कथयति—क्रम न्यस्येति । क्रम प्रथमतो न्यस्य स्थापयित्वा । सरिगमपधनीति क्रम । क्रमापेक्षया पूर्व पूर्व स्वर परादधो ऽध स्थापनीय । पूर्व पूर्व इति वीप्सया लभ्यमर्थ विशदयति—स चेदिति । स पूर्व स्वर उपरिभागे वर्तते चेत्तदा तस्यापि पूर्व स्वरो लेखनीय । सो ऽपि चेदग्रे वर्तते तदा तत्पूर्व । सो ऽपि चेत्परवर्ती

तदा तस्यापि पूर्व । एव निषादमारभ्य षड्जपर्यन्त विचारणीयम् । तत्रापि षड्जपर्यन्ता स्वरा पुरस्तात्तिष्ठन्ति चेत्त स्वर विहाय द्वितीये स्वरे प्रस्तारश्चिन्तनीय । तत्रापि षड्जपर्यन्ता स्वरा पुरस्तात्तिष्ठन्ति चेत्तदा ऽन्यस्मिन्स्वरे प्रस्तारश्चिन्तनीय । एव विचार्य पूर्वस्मिन्स्वरे दत्ते, उपरिवर्तिन स्वरा सन्ति चेत्पुर प्रदेशे त एव देया । शेषा अवशिष्टा स्वरा मूलक्रमक्रमेण पृष्ठे पूर्वप्रदेशे देया । अवशिष्टेषु स्वरेषु मूलक्रमेण य पूर्व स पूर्व देय । यस्तु ततो ऽनन्तर स तदनन्तर देय । ईदृशो ऽय प्रस्तारो बोद्धव्य । तत्र दृष्टान्तार्थ चतु स्वर प्रस्तार प्रदश्यते—सरिगमेति पूर्व क्रम सस्थाप्य । षड्जस्याधस्तात्पूर्वस्वराभावात्स्वरो न स्थाप्यते । ऋषभस्य त्वधस्तात्तत्पूर्व षड्जो देय । उपरिगौ गाधारमध्यमौ पुरो देयौ । अवशिष्ट ऋषभ पश्चाद्देय । एव रिसगमेति द्वितीयो भेद । तत ऋषभस्याधस्तात्षड्जो देयत्वेनासीत् । स चोपर्यग्रे वर्तते । तेनर्षभान्न प्रस्तार । षड्जस्य पूर्वस्वराभावात्ततो ऽपि न प्रस्तार । तेन गाधारस्याधस्तादृषभो देय । पुरस्तूपरिवर्ती मध्यमो देय । पूर्वशून्यक्रमे मूलक्रमात्षड्जगाधारौ देयौ । तत सगरिमेति तृतीयो भेद । ततो ऽनन्तर गाधारस्याधस्तात्पूर्वमृषभो देयो भवति । पर तु स पुरस्ताद्विद्यते । तस्य पूर्व षड्जो देय । पुरो रिमौ पश्चाद्ग । एव गसरिमेति चतुर्थो भेद । तत ऋषभस्याधस्तात्षड्जो देय । पुरो म । पश्चाद्रिगौ । एव रिगसमेति पञ्चमो भेद । ततो ऽनन्तर गाधारस्याधस्तादृषभ । पुर समौ । पश्चाद्ग । एव गरिसमेति षष्ठो भेद । ततो मध्यमस्याधस्ताद्गाधार । पश्चात्सरिमा । एव सरिमगेति सप्तमो भेद । तत ऋषभस्याधस्तात्षड्ज । पुरो मगौ । पश्चाद्रि । एव रिसमगेत्यष्टमो भेद । ततो मध्यमस्याधस्तादृषभ । पुरो ग । पश्चात्समौ । एव समरिगेति नवमो भेद । ततो मध्यमस्याधस्तात्षड्ज । पुरो रिगौ । पश्चान्म । एव मसरिगेति दशमो भेद । तत ऋषभस्याधस्तात्षड्ज । पुरो ग । पश्चाद्रिमौ । एव रिमसगेत्येकादशो भेद । ततो मध्यमस्याधस्तादृषभ । पुर सगौ । पश्चान्म । एव मरिसगेति द्वादशो भेद । ततो गाधारस्याधस्तादृषभ । पश्चात्सगमा । एव सगमरीति त्रयोदशो भेद । ततो गाधारस्याधस्तात्षड्ज । पुरो मरी । पश्चाद्ग । एव गसमरीति चतुर्दशो भेद । ततो मध्यमस्याधस्ताद्गाधार । पुरो रि । पश्चात्समौ । एव समगरीति पञ्च-

सप्ताद्येकान्तकोष्ठानामधो ऽधः सप्त पङ्क्तय ॥ ६३ ॥

दशो भेद । ततो मध्यमस्याधस्तात्षड्ज । पुरो गरी । पश्चान्म । एव मसगराति षोडशो भेद । ततो गाधारस्याधस्तात्षड्ज । पुरो रि । पश्चाद्गमौ । एव गमसरीति सप्तदशो भेद । ततो मध्यमस्याधस्ताद्गाधार । पुर सरी । पश्चान्म । एव मगसरीत्यष्टादशो भेद । तत ऋषभस्याधस्तात्षड्ज । पश्चाद्रिगमा । एव रिगमसेत्यूनविशतितमो भेद । ततो गाधारस्याधस्तादृषभ । पुरो मसौ । पश्चाद्ग । एव गरिमसेति विशतितमो भेद । ततो मध्यमस्याधस्ताद्गाधार । पुर स । पश्चाद्रिमौ । एव रिमगसेत्येकविशतितमो भेद । ततो मध्यमस्याधस्तादृषभ । पुरो गसौ । पश्चान्म । एव मरिगसेति द्वाविशतितमो भेद । ततो गाधारस्याधस्तादृषभ । पुर स । पश्चाद्गमौ । एव गमरिसेति त्रयोविशतितमो भेद । ततो मध्यमस्याधस्ताद्गाधार । पुरो रिसौ । पश्चान्म । एव मगरिसेति चतुर्विशतितमो भेद । ततो विपरीतक्रमसद्भावात्प्रस्तारलक्षणाभावाच्च प्रस्तारो नास्ति । अनेनैव प्रकारेण पञ्चस्वरादिषु प्रस्तार कर्तव्य । तत्र सरिगमपेति पञ्चस्वरप्रस्तारे पान्ताश्चतुर्विशति । ततो मान्ताश्चतुर्विशति । ततो गान्ताश्चतुर्विशति । ततो र्यन्ताश्चतुर्विशति । तत सान्ताश्चतुर्विशति । एव पञ्चस्वरप्रस्तारे विशत्युत्तर शत भेदा भवन्ति । सरिगमपधेति षट्स्वरप्रस्तारे धान्ता विशत्युत्तर शतम् । पान्ताश्च विशत्युत्तर शतम् । मान्ताश्च विशत्युत्तर शतम् । गान्ताश्च विशत्युत्तर शतम् । र्यन्ताश्च विशत्युत्तर शतम् । सान्ताश्च विशत्युत्तर शतम् । एव विशत्युत्तराणि सप्त शतानि षट्स्वरभेदा भवन्ति । सरिगमपधनीति सप्तस्वरप्रस्तारे तु निषादान्ता विशत्युत्तराणि सप्त शतानि । ततो धान्ता विशत्युत्तराणि सप्त शतानि । तत पान्तास्तावन्ति । ततो मान्तास्तावन्ति । ततो गान्तास्तावन्ति । तत ऋषभान्तास्तावन्ति । तत सान्तास्तावन्ति । एव सप्तस्वरप्रस्तारे चत्वारिशदुत्तराणि पञ्च सहस्राणि भेदा भवन्ति ॥ ६२, ६३- ॥

(क०) एव प्रस्तुतेषु कूटेषु नष्टोद्दिष्टतानबोधार्थ खण्डमेरु लक्षयति— **सप्तादीति** । सप्ताद्येकान्तकोष्ठानाम्, सप्तादयो येषा ते सप्तादय ,

तास्वाद्यायामाद्यकोष्ठे लिखेदेक परेषु खम् ।
वेद्यतानस्वरमितान्न्यस्येत्तेष्वेव लोष्टकान् ॥ ६४ ॥

एको ऽन्तो येषा त एकान्ता इति तद्गुणसविज्ञानो बहुव्रीहि । सप्तादयश्च त एकान्ताश्च कोष्ठा इति तत कर्मधारय । तेषा सप्त पङ्क्तयो ऽधो ऽध क्रमेण लेखनीया इति शेष । अयमर्थ —आदौ सप्तकोष्ठान्विता तिर्यक्पङ्क्ति लिखेत् । तदधोऽध आदिमैकैककोष्ठह्रासात्क्रमेण षट् पङ्क्तीर्लिखेत् । तदा सप्ताद्येकान्तकोष्ठाना सप्त तिर्यक्पङ्क्तयो भवन्ति । अत्रैव चैकादिसप्तान्तकोष्ठानामूर्ध्वाध स्थिता पङ्क्तयश्च सप्त दृश्यन्ते । तासु तिर्यक्पङ्क्तिष्वाद्याया सप्तकोष्ठाया पङ्क्तावाद्यकोष्ठ एकमेकसख्याऽङ्क लिखेत् । परेषु द्वितीयादिषु तत्पङ्क्तिकोष्ठेषु ख शून्याङ्कम्, बिन्दुमित्यर्थ । खमिति जातावेकवचनम् । तेष्वेवाद्यपङ्क्तिकोष्ठेष्वेव वेद्यतानस्वरमितान्, नष्टत्वेन वोद्दिष्टत्वेन वा जिज्ञास्यो वेद्य, तस्य तानस्य यावन्त स्वरास्तैर्मितास्तत्समसख्याकान् । लोष्टकानिति चालनोचितद्रव्योपलक्षणम् ॥ ६३, ६४ ॥

(सु०) एव प्रस्तारमुक्त्वा प्रस्तारणे ऽप्यशक्तस्य लघूपायेन भेदपरिज्ञानार्थं नष्टोद्दिष्टे विवक्षुस्तदुपायभूत खण्डमेरु कथयति—सप्ताद्येकान्तेति । सप्त पङ्क्तयो ऽधोऽधस्तात्स्थापनीया । कियता कोष्ठकानामित्यपेक्षायामाह—सप्ताद्येकान्तकोष्ठानामधो ऽध सप्त पङ्क्तय स्थाप्या । उत्कृष्टापकृष्टसख्याकथनेनार्थतो मध्यसख्यासिद्धि । ततश्च सप्तकोष्ठिका प्रथमा पङ्क्ति कर्तव्या । द्वितीया तस्या अधस्तात्षट्कोष्ठिका । तृतीया तस्या अधस्तात्पञ्चकोष्ठिका । चतुर्थी तस्या अधस्ताच्चतु कोष्ठिका । पञ्चमी तस्या अधस्तात्त्रिकोष्ठिका । षष्ठी तस्या अधस्ताद् द्विकोष्ठिका । सप्तमी तस्या अधस्तादेककोष्ठिका । एव खण्डमेरुसस्थानमुक्त्वा ऽङ्कनिवेशनार्थमाह—तास्वाद्यायामिति । तासु सप्तसु पङ्क्तिषु मध्य आद्याया सप्तकोष्ठिकाया पङ्क्तावाद्यकोष्ठ एकाङ्क लिखेन्निवेशयेत् । परेषु कोष्ठेषु

प्राक्पङ्क्त्यन्त्याङ्कसयोगमूर्ध्वाधःस्थितपङ्क्तिषु ।
शून्यादधो लिखेदेक त चाधो ऽधः स्वकोष्ठकान् ॥ ६५ ॥
कोष्ठसख्यागुण न्यस्येत्खण्डमेरुरय मतः ।

ख शून्य लिखेत् । तेष्वेव प्रथमपङ्क्तिकोष्ठकेषु लोष्टकान्कर्करान्न्यस्येत्स्था पयेत् । कियतो लोष्टकान्? वेद्यतानस्वरमितान्, वेद्यो यस्तानस्त्रिस्वरश्चतु-स्वर पञ्चस्वर षट्स्वर सप्तस्वरो वा तत्स्वरसख्याकान् । यदि त्रिस्वरो जिज्ञा-सितस्तदा ऽऽदित आरभ्य त्रिषु कोष्ठकेषु त्रीँल्लोष्टकान्न्यस्येत् । यदि चतु स्वरो जिज्ञासितस्तदा ऽऽदित आरभ्य चतुर्षु कोष्ठकेषु चतुरो लोष्टकान्न्यस्येत् । यदि पञ्चस्वरो जिज्ञासितस्तदा पञ्चेत्यादि द्रष्टव्यम् । लोष्टन्यसनोपयोगमनुपदमेव वक्ष्यति ॥ ६३, ६४ ॥

(क०) ऊर्ध्वाध स्थितपङ्क्तिषूर्ध्वाध स्थितकोष्ठाना पङ्क्तिषु । अत्र स्थितेति विशेषणपदस्य विशेष्यकोष्ठपदसापेक्षत्वेन समास । प्राक्पङ्क्त्य-न्त्याङ्कसयोगम्, प्राक्पङ्क्ते प्राक्पङ्क्त्यो प्राक्पङ्क्तीना वा यथासभवम-न्त्याङ्कस्यान्त्याङ्कयोरन्त्याङ्काना वा सयोगम्, सयोगोत्पन्नमङ्कान्तरमित्यर्थ । सनिहितपरपङ्क्तौ शून्याद् बिन्द्वाक्रान्तकोष्ठादध कोष्ठे लिखेत् । एतदुक्त भवति—द्वितीयपङ्क्तौ प्राक्पङ्क्त्यन्त्याङ्कस्यैकत्वेन सयोगस्याभावादेकाङ्क मेव लिखेत् । तृतीयपङ्क्तौ तु प्राक्पङ्क्त्योरन्त्याङ्कयो सभवेन तत्सयोगोत्पन्न द्व्यङ्क शून्यादधो लिखेदिति । त च द्व्यङ्कादिक च स्वकोष्ठकात्वेनाधिष्ठित कोष्ठमारभ्याधो ऽध , कोष्ठसख्यागुणम्, कोष्ठयो कोष्ठाना वा सख्या कोष्ठसख्या, तस्या गुणो यस्मिन्कर्मणीति क्रियाविशेषणम् । अयमर्थ — तृतीयपङ्क्तौ द्व्यङ्काधिष्ठितकोष्ठेन सहाध कोष्ठस्य द्वितीयस्य सभवात्तत्र द्व्यङ्क द्विगुणीकृत्य चतुरङ्क लिखेत् । चतुर्थपङ्क्तावपि प्राक्पङ्क्तीनाम-न्त्याङ्काना सयोगिना षडङ्क तत्र शून्यादधो लिखेत् । तत सनिहिताध -

कोष्ठे त कोष्ठसख्यया द्विगुणीकृत्य द्वादशाङ्क लिखेत् । ततो ऽप्यध कोष्ठे त षडङ्कमेव कोष्ठसख्यया त्रिगुणीकृत्याष्टादशाङ्क लिखेत् । एव पञ्चम्यादिषु पङ्क्तिषु प्राक्पङ्क्त्यन्त्याङ्कसयोगादिप्रकारेण लिखेदिति ॥ ६५, ६५ ॥

(सु०) द्वितीयपङ्क्तावङ्कविन्यास कथयति—प्राक्पङ्क्तीति । ऊर्ध्वाध -स्थितपङ्क्तिष्वध स्थिता या पङ्क्तयस्तासु प्राक्पङ्क्त्यन्त्याङ्कसयोग लिखेत् । यद्येका प्राक्पङ्क्तिस्तर्हि तस्या अन्त्याङ्को लेख्य । यदि प्राक्पङ्क्ती द्वे तदा तयो सयोगो लेख्य । यदि बह्वय प्राक्पङ्क्तयस्तदा तासा सयोगो लेख्य । क्व लेख्य इत्यपेक्षायामाह—शून्यादध इति । त चान्त्याङ्कसयोगरूपमङ्क स्वकोष्ठकात्, यत्रासावङ्क स्थापितस्तत्स्वकोष्ठकम्, तस्मादधो ऽधो ऽवरावरकोष्ठकेषु कोष्ठ-सख्यागुणित न्यस्येत् । द्वितीयकोष्ठके द्विगुण तृतीयकोष्ठके त्रिगुण चतुर्थकोष्ठके चतुर्गुण पञ्चमकोष्ठके पञ्चगुण षष्ठकोष्ठके षड्गुणमिति । ततश्च षट्कोष्ठिकाया द्वितीयपङ्क्ते प्रथमकोष्ठे प्राक्पङ्क्तेरेकस्या अन्त्याङ्क एकाङ्को देय । अध कोष्ठा भावाद् द्वैगुण्यादि नास्ति । तस्या एव पङ्क्तेर्द्वितीयकोष्ठे द्वयो प्राक्पङ्क्त्योरन्त्याङ्क एक एकश्च, अनयो सयोगे द्व्यङ्को देय । तस्याध कोष्ठके तमङ्क द्विगुण चतुरङ्क दद्यात् । तृतीयकोष्ठके प्राक्पङ्क्तयस्तिस्र । तासामन्त्याङ्का एक एकश्चत्वार । तेषा सयोगात्षडङ्को देय । द्वितीयाध कोष्ठके द्विगुण षड् द्वादशाङ्को देय । तदध -कोष्ठके त्रिगुण षडष्टादशाङ्को देय । द्वितीयपङ्क्तिचतुर्थकोष्ठके प्राक्पङ्क्तयश्च-तस्र । तासामन्त्याङ्का एक एकश्चत्वारो ऽष्टादश । तेषा सयोगे चतुर्विंशतिर्देया । तदधो द्वितीयकोष्ठके द्विगुणा ऽष्टाचत्वारिंशत् । तदवस्तृतीयकोष्ठके त्रिगुणा द्वासप्तति । तदधश्चतुर्थकोष्ठके चतुर्गुणा षण्णवति । द्वितीयपङ्क्तिपञ्चमकोष्ठके प्राक्पङ्क्तय पञ्च । तासामन्त्याङ्का एक एकश्चत्वारो ऽष्टादश षण्णवति । तेषा सयोगे विंशत्युत्तर शत देयम् । तदधो द्वितीयकोष्ठके द्विगुण चत्वारिंशदधिक शतद्वय देयम् । तृतीयकोष्ठके त्रिगुण षष्ट्यधिक शतत्रयम् । चतुर्थकोष्ठके चतुर्गुण-मशीत्यधिक शतचतुष्टयम् । अध कोष्ठके पञ्चमे पञ्चगुण षट्शती । द्वितीय-पङ्क्ते षष्ठकोष्ठे प्राक्पङ्क्तय षट् । तासामन्त्याङ्का एक एकश्चत्वारो ऽष्टादश षण्णवति षट्शती । तेषा सयोगे विंशत्युत्तरा सप्तशती देया । तदधो द्वितीयकोष्ठके द्विगुणा सा चत्वारिंशदधिकानि चतुर्दश शतानि देयानि । तृतीयकोष्ठके त्रिगुणा

स	रि	ग	म	प	ध	नि
१	०	०	०	०	०	०
	१	२	६	२४	१२०	७२०
		४	१२	४८	२४०	१४४०
			१८	७२	३६०	२१६०
				९६	४८०	२८८०
					६००	३६००
						४३२०

इति खण्डमेरु

स्वरान्मूलक्रमस्यान्त्यात्पूर्वं यावतिथः स्वरः ॥ ६६ ॥
उद्दिष्टान्त्यस्तावतिथे कोष्ठे ऽधो लोष्टक क्षिपेत् ।
लोष्टचालनमन्त्यात्स्यात्त्यक्त्वा लब्ध क्रमो भवेत् ॥ ६७ ॥
लोष्टाक्रान्ताङ्कसयोगादुद्दिष्टस्य मितिर्भवेत् ।

षष्ट्यधिकान्येकविंशति शतानि । चतुर्थकोष्ठके चतुर्गुणान्यशीत्यधिकान्यष्टाविंशति शतानि । तदध पञ्चमकोष्ठके पञ्चगुणानि षट्त्रिंशच्छतानि । अध षष्ठकोष्ठे षड्गुणानि विंशत्यधिकानि त्रिचत्वारिंशच्छतानि । एवविधो ऽय खण्डमेरुर्ज्ञातव्य ॥ ६९, ६९- ॥

(क०) अस्मिन्खण्डमेरावुद्दिष्टनष्टयोर्बोधोपाय दर्शयति—**स्वरान्नित्यादिना** । स्वरूपमुक्त्वा कतमो ऽयमिति सख्याविषयत्वेन य पृच्छ्यते स उद्दिष्टस्वरूपत्वादुद्दिष्टसज्ञकस्तान । उद्दिष्टान्त्य स्वरो मूलक्रमस्य मूर्च्छनाप्रथमस्वरमारभ्य प्रवृत्तस्योत्तरमन्द्राया सरिगमेति चतु स्वरक्रमस्य तावदन्त्यात्स्वरान्मध्यमात्पूर्वं पृष्ठतो मगसरीत्युद्दिष्टतानस्यान्त्य ऋषभो यावतिथ इति विचार्यमाणस्तृतीयो भवति । अधस्तावतिथे तृतीये कोष्ठे द्वादशाङ्काङ्किते 'लोष्टचालनमन्त्यात्स्यात्' इति नियमेनोर्ध्वाध स्थितपङ्क्तिषु चतुर्थ-

पङ्क्तौ बिन्दुकोष्ठस्थित लोष्टक क्षिपेत् । अनन्तर लब्ध कोष्ठस्थाङ्क प्रापकत्वेन चरितार्थमृषभ त्यक्त्वा शिष्टाना स्वराणा सगमेति क्रमो भवेत् । तदोद्दिष्टे ऽपि लब्धत्यागान्मगसेत्युद्दिष्टो भवेत् । पुनरप्युद्दिष्टान्त्य षड्ज पूर्वोक्तरीत्या तृतीयो यतस्तेन तृतीयपङ्क्तिबिन्दुस्थित लोष्टक मधस्तृतीये चतुरङ्काङ्किते क्षिपेत । तदा षड्जे लब्धे तमपि त्यक्त्वा गमेति क्रम स्यात् । मगेत्युद्दिष्टो ऽपि स्यात् । पुनरप्युद्दिष्टान्त्यस्य गाधारस्योक्तरीत्या द्वितीयत्वाद्द्वितीयपङ्क्तिबिन्दुस्थित लोष्टकमधो द्वितीये कोष्ठ एकाङ्काङ्किते क्षिपेत् । ततो मूलक्रमोद्दिष्टयोरवशिष्टस्य मध्यमस्यैक त्वात्प्रथमपङ्क्तेरध कोष्ठाभावाच्च मौलिकाङ्कस्थितो लोष्टो न चलति । यत्र पुनर्मूलक्रम उद्दिष्टताने च स्वराणामन्त्यत्वादिना साम्य तत्रापि न लोष्टचालनम् । एव च सति 'लोष्टाक्रान्ताङ्कसयोगादुद्दिष्टस्य मितिर्भवेत्' इति प्रकृतस्य मगसरीत्यस्याष्टादशत्व प्रमित भवति । एव सर्वतानष्वपि द्रष्टव्यम् ॥ ६६–६७- ॥

(सु०) एव नष्टोद्दिष्टपरिज्ञानोपाय खण्डमेरुमुक्त्वोद्दिष्टपरिज्ञानमाह—स्वरादिति । मूलक्रमस्यान्त्यात्स्वरादुद्दिष्टस्यान्त्य स्वर पूर्व गणने सति याव तिथो यावत्सख्यापूरणस्तावतिथे तावत्सख्यापूरणे ऽध कोष्ठके लोष्टक क्षिपेत्स्थापयेत् । इद लोष्टचालन कस्मात्प्रभृति कर्तव्यमित्यपेक्षायामाह—लोष्टचालनमन्त्यात्स्यादिति । अन्त्यादिति ल्यब्लोपे पञ्चमी । अन्त्यमारभ्य लोष्टचालन स्यात् । एव लोष्टचालने कृते लब्ध लब्धसज्ञक स्वर त्यक्त्वा लुत्वा तेन हीन क्रमो भवेदिति कर्तव्य इत्यर्थ । तत्रापि क्रमे मूलक्रमस्यान्त्यादित्यादिपूर्वोक्तप्रकार कर्तव्य । एव कृते येषु येष्वङ्केषु लोष्टकानि यान्ति तेषामङ्काना सयोगादुद्दिष्टस्य मान भवति । तत्र च त्रिस्वरकूटतानपरिज्ञाने त्रिकोष्ठक एव खण्डमेरु । चतु स्वरपरिज्ञाने चतु कोष्ठक । पञ्चस्वरपरिज्ञाने पञ्चकोष्ठक । षट्स्वरपरिज्ञाने षट्कोष्ठक । सप्तस्वरपरिज्ञाने सप्तकोष्ठक इति ज्ञातव्यम् ।

स्वरप्रमाणान्येव लोष्टकानि देयानि। दृष्टान्तार्थमुद्दिष्टपरिज्ञानप्रकारो दर्श्यते। नष्टोद्दिष्टप्रश्ने सरिगमेति क्रमो लेख्य। मगरिसेत्युद्दिष्टम्। तत्रोद्दिष्टस्यान्त्य षड्जो मूलक्रमस्यान्त्यान्मध्यमात्पूवगणने सति चतुर्थ। तस्माच्चतुर्थकोष्ठक-शून्यस्थ लोष्टकमधश्चतुर्थकोष्ठके ऽष्टादशाङ्कस्थाने क्षिपेत्। उद्दिष्टे मूलक्रमे च षड्जो लोप्य। तत उद्दिष्टान्त्य ऋषभो मूलक्रमस्यान्त्यान्मध्यमात्तृतीय। तस्मात्तृतीयकोष्ठशून्यस्थ लोष्टकमधस्तृतीयकोष्ठके चतुरङ्कस्थाने क्षिपेत्। ऋषभो लोप्य। तत उद्दिष्टान्त्यो गाधारो मूलक्रमस्यान्त्यान्मध्यमाद् द्वितीय। तस्माद् द्वितीयकोष्ठस्थ लोष्टकमधो द्वितीयकोष्ठक एकाङ्कस्थाने क्षिपेत्। तत उद्दिष्टान्त्यो मूलक्रमस्यान्त्यात्प्रथम एव। तत्र लोष्टाभावाच्चालन नास्ति। एषामङ्काना सयोगे सति चतुर्विंशतिसख्या लभ्यते। तस्मान्मगरिसेति चतुर्विंशतितमो भेद सिद्धो भवति। एव सप्तस्वरप्रस्तारे मगसरिधनिपेति किसख्याको भेद इति पृच्छाया सरिगमपधनीति मूलक्रम स्थापनीय। उद्दिष्टान्त्य पञ्चमो मूलक्रमस्यान्त्यान्नि-षादात्तृतीय। ततश्च सप्तमपङ्क्तौ शून्यादधस्तृतीयकोष्ठके चत्वारिंशदुत्तर-चतुर्दशशतस्थाने लोष्टक स्थाप्य। पञ्चम उभयत्रापि लोप्य। तत उद्दिष्टान्त्यो निषादो मूलक्रमस्यान्त्यान्निषादात्प्रथम एव। ततश्चालन नास्ति। षष्ठपङ्क्तौ शून्यस्थान एव लोष्टकावस्थिति। तथैवोद्दिष्टे मूलक्रमे च निषादो लोप्य। तत उद्दिष्टान्त्यो धैवतो मूलक्रमस्यान्त्याद्धैवतात्प्रथम एव। ततश्चालन नास्ति। ततश्च पञ्चमकोष्ठे शून्यस्थान एव लोष्टकावस्थिति। मूलक्रम उद्दिष्टे च पूर्वव-द्धैवतो लोप्य। तत उद्दिष्टान्त्य ऋषभो मूलक्रमस्यान्त्यान्मध्यमात्तृतीय। ततश्च चतुर्थपङ्क्तौ शून्याधस्तृतीयकोष्ठके द्वादशाङ्कस्थाने लोष्टक स्थाप्य। मूलक्रम उद्दिष्टे च ऋषभो लोप्य। ततश्चोद्दिष्टान्त्य षड्जो मूलक्रमस्यान्त्यान्मध्य-मात्तृतीय। ततस्तृतीयकोष्ठस्थचतुर्थपङ्क्तौ शून्यादधस्तृतीयकोष्ठके चतुरङ्क-स्थाने स्थाप्य। उद्दिष्टे मूलक्रमे च षड्जो लोप्य। तत उद्दिष्टान्त्यो गाधारो मूलक्रमस्यान्त्यान्मध्यमाद् द्वितीय। ततश्च द्वितीयपङ्क्तौ शून्यादध एकाङ्कस्थाने लोष्टक स्थापनीय। मूलक्रम उद्दिष्टे च गाधारो लोप्य। ततश्च मध्यमस्यैक्या-ल्लोष्टचालन नास्ति। लोष्टाक्रान्तानामङ्काना सयोगे चाष्टापञ्चाशदधिकानि चतुर्दश शतानि भवन्ति। तावत्सख्याको मगसरिधनिपेत्येव भेदो बोध्य। एवमेव षट्स्वरादिष्वप्युद्दिष्टपरिज्ञानप्रकार ऊह्य॥ -६६—६७-॥

यैरङ्कैर्नष्टसख्या स्यान्मौलैकाङ्कसमन्वितैः ॥ ६८ ॥
तेषु लोष्ट क्षिपेन्मूले[1] लोष्टस्थानमितं भवेत् ।
नष्टतानस्वरस्थान ततो यावतिथे पदे ॥ ६९ ॥

(क०) एतावतिथ इति सख्याविशेषमुक्त्वा किरूप इति स्वरूप विषयीकृत्य य पृच्छ्यते सो ऽप्रतीयमानरूपत्वान्नष्ट इत्युच्यते । नष्टसख्या नष्टतानसख्या । उत्तरमन्द्राया चतु स्वरक्रमे तावदष्टादशस्तान इत्युक्त्वा मौलैकाङ्कममन्वितै, तिर्यक्पङ्क्तिष्वाद्या सप्तकोष्ठिका पङक्तिर्मूलम्, तत्र भवो मौल, स चासावेकाङ्कश्च, तत्राद्यकोष्ठस्थित इति यावत्, तेन समन्वितै, यैरङ्कैर्भिन्नपङक्तिकोष्ठस्थितै, चतुर्थपङ्क्तौ द्वादशाङ्केन तृतीयपङ्क्तौ चतुरङ्केण द्वितीयपङ्क्तावेकाङ्केन चैतैर्मिलितैरष्टादशसख्या स्यात्, तेष्वङ्केषु लोष्ट प्रत्येक क्षिपेत् । नष्टतानस्वरस्थान नष्टतानस्वरस्य प्रापक स्थानम्, चालितलोष्टाक्रान्तकोष्ठ इत्यर्थ । मूले तिर्यगाद्यपङ्क्तौ, लोष्टस्थानमितम्, लोष्टस्थान बिन्दुकोष्ठस्तेन मितम् । बिन्दुकोष्ठेन सह परिगणितमित्यर्थ । अन्यथा स्वकोष्ठकात्कोष्ठसख्यागुणमित्यत्रोक्तनियमो ऽत्रापि प्रसरेदित्येवमुक्तम् । ततो ऽनन्तरम्, अथ क्रमाद्यावतिथे पदे लोष्टो ऽस्ति क्रमान्तिमस्वरात्पूर्वस्तावतिथ स्वरो भवेदिति । प्रकृते ऽष्टादश ताने ऽन्त्यलोष्टस्य तृतीयकोष्ठस्थितत्वात्क्रमान्तिमस्वरात्पूर्वस्तृतीय ऋषभो नष्टतानान्तिमत्वेन लभ्यते । लब्धत्यागादि पूर्ववदित्यतिदेश । तदुद्दिष्टोक्तप्रकारेण कर्तव्यमित्यर्थ । तथा च कृते सति, ऋषभ त्यक्त्वा सगमेति क्रमो भवति । तद्वदुपान्त्यलोष्टस्यापि तृतीयकोष्ठस्थितत्वात्क्रमान्तिमस्वरात्पूर्वस्तृतीय षड्जो नष्टोपान्त्यत्वेन लभ्यते । ततो ऽपि गमेति क्रमो द्वितीयलोष्टस्य द्वितीयकोष्ठस्थितत्वात्क्रमान्तिमाद् द्वितीयो गाधारो नष्टद्वितीयत्वेन लभ्यते । तत पारि

[1] क्षिपेन्मौल,

अधःक्रमादस्ति लोष्टः स्वरस्तावतिथो भवेत् ।
क्रमान्तिमस्वरात्पूर्वो लब्धत्यागादि पूर्ववत् ॥ ७० ॥

शेष्यान्मध्यमस्तानपूरकत्वेन नष्टादिमो लभ्यते । तदा मगसरीति नष्टतानरूप स्यात् । कि च यत्र यत्रान्ते मध्ये वा लोष्टचालन नास्ति तत्र तत्र मूल क्रमान्त्यादि स्वरो नष्टो ऽपि तादृशो लभ्यत इत्यवगन्तव्यम् ॥-६८—७०॥

(सु०) नष्टपरिज्ञानप्रकार कथयति—**यैरङ्कैरिति** । नष्टसख्या यैरङ्कैरेकीभूतैभवेत्प्रथमपङ्क्तिप्रथमकोष्ठस्थमौलैकाङ्कसहितै , तेषु कोष्ठाङ्केषु लोष्टक क्षिपेत् । मौल सर्वासा पङ्क्तीना शून्यसयुक्तप्रथमकोष्ठस्थमिति लोष्टविशेषणम् । एकस्या पङ्क्तौ कोष्ठद्वये लोष्टक न स्थापयेदित्याह—**लोष्टस्थानमिति** । नष्टतानस्वराणा स्थान लोष्टस्थानमित लोष्टकस्थानप्रमाणकम् । यावन्ति लोष्टस्थानानि तावन्त्येव स्वरस्थानानि । ततश्च प्रतिपङ्क्त्येकैकस्मिन्कोष्ठके लोष्टक स्थापयित्वा प्रथम-पङ्क्तिस्थैकाङ्केन सम नष्टसख्या पूरणीया । एव लोष्टकेषु स्थापितेषु कि वर्तत इत्यपेक्षायामाह—**तत इति** । ततो ऽनन्तर यावतिथे पदे कोष्ठके ऽध क्रमादधो गणने शून्यस्थानाल्लोष्टक तिष्ठति क्रमस्यान्तिमस्वरात्तावत्सख्याक स्वरो बोद्धव्य । **लब्धत्यागादि पूर्ववदिति** । य स्वरो लब्ध स लोप्य । आदिशब्देन सप्त-स्वरनष्टविचार सप्तकोष्ठपङ्क्तिषु, षट्स्वरनष्टविचार षट्कोष्ठपङ्क्तिषु, पञ्चस्वर-नष्टविचार पञ्चकोष्ठपङ्क्तिष्वित्यादि बोद्धव्यम् । अयमत्र परिज्ञानक्रम —सहस्र-तमो भेद सप्तस्वरप्रस्तारे कीदृगिति प्रश्ने, सप्तम्या पङ्क्तौ शून्यादधो द्वितीय कोष्ठके सविंशतिकसप्तशतस्थाने लोष्टक स्थाप्य । षष्ठपङ्क्तौ शून्यादधस्तृतीय कोष्ठके चत्वारिंशदधिकशतद्वयस्थाने लोष्टक स्थापनीय । पञ्चमपङ्क्तौ शून्या दधो द्वितीयकोष्ठके चतुर्विंशत्यङ्कस्थाने लोष्टक स्थापयेत् । चतुर्थपङ्क्तौ तृतीय-कोष्ठके द्वादशाङ्कस्थाने लोष्टक स्थापयेत् । तृतीयपङ्क्तौ शून्यादधो द्वितीयकोष्ठके द्व्यङ्कस्थाने लोष्टक स्थापयेत् । द्वितीयपङ्क्तौ शून्यादधो द्वितीयकोष्ठक एकाङ्क-स्थाने लोष्टक स्थापयेत् । एतैरङ्कैर्मौलिकाङ्कसमन्वितै सहस्रसख्या पूयते । तत सप्तमपङ्क्तौ द्वितीयकोष्ठके लोष्टकस्तिष्ठतीति मूलक्रमस्यान्त्यान्निषादाद् द्वितीयो

तानस्वरमितोर्ध्वाध पङ्क्तिगान्त्याङ्कमिश्रणात् ।
एकस्वरादितानाना सख्या सजायते क्रमात् ॥ ७१ ॥
अथात्र शुद्धतानाना नामानि व्याहरामहे ।
अग्निष्टोमो ऽत्यग्निष्टोमो वाजपेयश्च षोडशी ॥ ७२ ॥
पुण्डरीको ऽश्वमेधश्च राजसूयस्तत पर: ।
इति स्यु· षड्जहीनाना सप्त नामान्यनुक्रमात् ॥ ७३ ॥
स्विष्टकृद्बहुसौवर्णौ गोसवश्च महाव्रत ।
विश्वजिद्ब्रह्मयज्ञश्च प्राजापत्यस्तु सप्तमः ॥ ७४ ॥

धैवतो नष्टस्य सप्तमस्वरत्वेन लेख्य । मूलक्रमे धैवतो लोप्य । तत षष्ठपङ्क्तौ तृतीयकोष्ठके लोष्टकस्तिष्ठतीति मूलक्रमस्यान्त्यान्निषादात्तृतीयो मध्यमो नष्टस्य षष्ठस्वरत्वेन लेख्य । मूलक्रमे मध्यमो लोप्य । तत. पञ्चमपङ्क्तौ लोष्टकस्य द्वितीयकोष्ठावस्थितत्वान्मूलक्रमान्त्यान्निषादाद् द्वितीय पञ्चमो नष्टस्य पञ्चमस्वरत्वेन लेख्य । मूलक्रमे पञ्चमो लोप्य । ततश्चतुर्थपङ्क्तौ तृतीयकोष्ठके द्वादशाङ्कस्थाने लोष्टकस्तिष्ठतीति मूलक्रमस्यान्त्यान्निषादात्तृतीय ऋषभो नष्टस्य चतुर्थस्वरत्वेन लेख्य । मूलक्रम ऋषभो लोप्य । ततस्तृतीयपङ्क्तौ द्वितीयकोष्ठके लोष्टकावस्थानान्मूलक्रमस्यान्त्यान्निषादाद्गाधारो नष्टस्य तृतीयस्वरत्वेन लेख्य । मूलक्रमे गाधारो लोप्य । ततो द्वितीयपङ्क्तावपि द्वितीयकोष्ठके लोष्टकावस्थितेर्मूलक्रमस्यान्त्यान्निषादाद् द्वितीय षड्ज एव नष्टतानद्वितीयत्वेन लेख्य । मूलक्रमे षड्जो लोप्य । ततश्चावशिष्टो निषादो नष्टस्याद्यस्वरत्वेन लेख्य । एव च निसगरिपमधेति सप्तस्वरेषु सहस्रतमो भेदो लभ्यते । एव षट्स्वरादिषु ज्ञातव्यम् ॥ -६८–७० ॥

(क०) अत्र खण्डमेरावपि तानसख्याज्ञानोपायमाह—तानस्वरेति । तानस्वरमितोर्ध्वाध पङ्क्तिगान्त्याङ्कमिश्रणात्, तानस्यैकस्वरादिष्वन्यतमस्य स्वरा यावन्तस्तैर्मितास्तत्सख्यापरिच्छिन्ना, तत्समसख्याका इत्यर्थ, या ऊर्ध्वाध पङ्क्तयस्ता गच्छन्तीत्यूर्ध्वाध पङ्क्तिगा, त एवान्त्याङ्कास्तेषा यथा-

क्रमादृषभहीनाना तानानामभिधा इमाः ।
अश्वक्रान्तो रथक्रान्तो विष्णुक्रान्तस्ततः परः ॥ ७५ ॥
सूर्यक्रान्तो गजक्रान्तो वलभिन्नागपक्षकः ।
इति पञ्चमहीनाना सज्ञाः सप्त क्रमान्मताः ॥ ७६ ॥
चातुर्मास्यो ऽथ सस्थाऽऽख्य' शस्त्रश्चोक्थश्चतुर्थकः ।
सौत्रामणी तथा चित्रा सप्तमस्तूद्भिदाह्वयः ॥ ७७ ॥
सज्ञा निषादहीनाना षाडवानामिमाः क्रमात् ।

इति षाड्जग्रामिकाष्टाविंशतितानानामानि ।

सावित्री चार्धसावित्री सर्वतोभद्रसज्ञकः ॥ ७८ ॥
आदित्यानामयनश्च गवामयननामक ।
सर्पाणामयनः षष्ठः सप्तमः कौणपायन ।
नामानि षड्जहीनाना तानानामिति मेनिरे ॥ ७९ ॥
अग्निचिद् द्वादशाहश्चोपाशुः सोमाभिधस्तत ।
अश्वप्रतिग्रहो बर्हिरथाभ्युदयसज्ञकः ॥ ८० ॥
ऋषभेण विहीनानामिति नामानि मन्वते ।
सर्वस्वदक्षिणो दीक्षा सोमाख्य. समिदाह्वयः ॥ ८१ ॥
स्वाहाकारस्तनूनपात्ततो गोदोहनो मतः ।
इति गाधारहीनाना क्रमात्सज्ञाः प्रचक्षते ॥ ८२ ॥

इति माध्यमग्रामिकैकविंशतिषाडवताननामानि ।

सभव द्वित्र्यादीना मिश्रणात् । एकस्वरादितानाना सख्या पूर्वोक्ता, एकस्वरस्यैको द्विस्वरस्य द्वौ त्रिस्वरस्य षट् चतु स्वरस्य चतुर्विंशतिरित्यादिरूपा ।

इडा पुरुषमेधश्च श्येनो वज्र इषुस्ततः ।
अङ्गिराः कङ्क इत्येताः सपहीनाभिधाः क्रमात् ॥ ८३ ॥
ज्योतिष्टोमस्ततो दर्शो नान्द्याख्यः पौर्णमासकः ।
अश्वप्रतिग्रहो रात्रि सौभरः सप्तमः स्मृतः ॥ ८४ ॥
एता निषादगाधारहीनानामभिधाः क्रमात् ।
सौभाग्यकृच्च कारीरी शान्तिकृत्पुष्टिकृत्तथा ॥ ८५ ॥
वैनतेयोच्चाटनौ च वशीकरणसज्ञक ।
पञ्चमर्षभहीनाना तानानामभिधा इमा. ॥ ८६ ॥

इति षाड्जग्रामिकैकत्रिंशत्यौडुवताननामानि ।

त्रैलोक्यमोहनो वीरः कदर्पबलशातनः ॥ ८७ ॥
शङ्खचूडो गजच्छायो रौद्राख्यो विष्णुविक्रम ।
तानाना रिधहीनाना नामान्येतान्यनुक्रमात् ॥ ८८ ॥
भैरवः कामदाख्यश्चावभृथो ऽष्टकपालकः ।
स्विष्टकृच्च वषट्कारो मोक्षदः सप्तमो मतः ॥ ८९ ॥
सज्ञा निषादगाधारहीनानामिति संमताः ।

इति माध्यमग्रामिकचतुर्दशौडुवताननामानि ।

क्रमात्, द्व्यङ्कमिश्रणे द्विस्वरतानसख्या त्र्यङ्कमिश्रणे त्रिस्वरतानसख्येत्यादि क्रमस्तस्मात् । कूटतानोपयोगित्वेन खण्डमेरु निरूप्य प्रसङ्गाच्छुद्धतानाना मदृष्टफलसबन्ध च कथयिष्यस्तेषा यज्ञानामभिधेयत्व वक्तुमुपक्रमते— अथात्रेत्यादिना । शुद्धतानाना यज्ञफलसबन्धे किं प्रमाणमित्यत आह—

यद्यङ्गनामा यस्तानस्तस्य तत्फलमिष्यते ॥ ९० ॥
गान्धर्वे मूर्च्छनास्ताना श्रेयसे श्रुतिचोदिता ।
गाने स्थानस्य लाभेन ते कूटाश्चोपयोगिन ॥ ९१ ॥

गान्धर्वे इति । गान्धर्वं वक्ष्यमाणलक्षणो गीतविशेषस्तत्र । **मूर्च्छनास्ताना** इति । ताना शुद्धताना । ते च शुद्धा इति प्रकरणाल्लभ्यते । तत्साहचर्यान्मूर्च्छना अपि शुद्धा एव विवक्षिता । श्रेयसे ऽदृष्टफलाय । **श्रुतिचोदिता** इति । श्रुतिशब्देन तदनुगृहीता स्मृतयो ऽप्युपलक्ष्यन्ते, ताभिश्चोदिता । तद्यथा—

'उत्तरमन्द्राऽनुगता गायेत्तिस्रो मुदा युक्त ।
गाधारा रक्षोघ्नीत्यौद्गात्रे मूर्च्छना विहिता ॥
आग्निष्टोमिकतानेन गीत साम शृणोति य ।
स सर्वपातकैर्मुक्तो लोकाञ्जयति दुर्जयान् ।
दक्षप्रोक्त पठेद्यस्तु वर्णयञ्शुद्धषड्जया ।
प्रत्यह सध्ययो स्तोत्र नाकलोक स गच्छति ॥
आग्निष्टोमिकतानेन यैर्नरै स्तूयते शिव ।
ते भुक्त्वा विपुलान्भोगाञ्शिवसायुज्यमाप्नुयु ॥'

इति । कूटतानाना तु केवल दृष्टफलत्वेनोपयोगमाह—**गान** इति । गान च वक्ष्यमाणलक्षण तस्मिन् । स्थानस्य तत्तन्मूर्च्छनावशेन सारिताना स्वराणामाधारश्रुतेर्लाभेन परिज्ञानेन ॥ ७१–९१ ॥

(सु०) खण्डमेरुणैव लाघवेन सख्यापरिज्ञानमाह—तानस्वरेति । तानस्वरप्रमिता या ऊर्ध्वाध पङ्क्तय , तद्गता ये ऽन्त्याङ्का , तेषा मिश्रणादैक्येनैकस्वरादितानाना सख्या सजायत । पङ्क्तिद्वयान्त्याङ्कमिश्रणाद् द्विस्वरसख्या द्वौ । पङ्क्तित्रयान्त्याङ्कमिश्रणात्त्रिस्वरसख्या षट् । पङ्क्तिचतुष्टयान्त्याङ्कमिश्रणाच्चतु -स्वरसख्या चतुर्विशति । पङ्क्तिपञ्चकान्त्याङ्कमिश्रणात्पञ्चस्वरसख्या विशत्युत्तर शतम् । पङ्क्तिषट्कान्त्याङ्कमिश्रणात् षट्स्वरसख्या सप्त शतानि विशत्युत्तराणि । सर्वासामन्त्याङ्कमेलनेन सप्तस्वरसख्या पञ्च सहस्राणि चत्वारिंशदुत्तराणि ॥ तानाना नामानि कथयितु प्रतिजानीते—अथात्रेति । षाड्जग्रामिकषड्जहीनषाडवताननामानि कथयति—अग्निष्टोम इति । षाड्जग्रामिकर्षभहीनषाडवताननामानि कथयति--स्विष्टकृदित्यादि । षाड्जग्रामिकपञ्चमहीनषाडवताननामानि कथयति– अश्वक्रान्त इति । षाड्जग्रामिकनिषादहीनषाडवताननामानि कथयति—चातुर्मास्य इति । इति षाड्जग्रामिकाष्टाविशतिषाडवताननामानि ॥ माध्यमग्रामिकषड्जहीनषाडवताननामानि कथयति—सावित्रीत्यादि । माध्यमग्रामिकर्षभहीनषाडवताननामानि कथयति—अग्निचिदिति । माध्यमग्रामिकगाधारहीनषाडवताननामानि कथयति—सर्वस्वदक्षिणेत्यादि । इति माध्यमग्रामिकैकविशतिषाडवताननामानि ॥ षाड्जग्रामिकषड्जपञ्चमहीनौडुवताननामानि कथयति—इडा पुरुषमेधश्चेत्यादि । षाड्जग्रामिकनिषादगाधारहीनौडुवताननामानि कथयति—ज्योतिष्टोम इत्यादि । षाड्जग्रामिकपञ्चमर्षभहीनौडुवताननामानि कथयति—सौभाग्यकृदित्यादि । इति षाड्जग्रामिकैकविशत्यौडुवताननामानि ॥ माध्यमग्रामिकधैवतर्षभहीनौडुवताननामानि कथयति—त्रैलोक्यमोहन इत्यादि । माध्यमग्रामिकनिषादगाधारहीनौडुवताननामानि कथयति—भैरव इति । इति माध्यमग्रामिकचतुर्दशौडुवताननामानि ॥ ताननामप्रयोजनमाह—यज्ञेति । यस्य तानस्य यस्याग्निष्टोमादेर्नाम तस्य तानस्य सम्यक्प्रयोगे तस्य यज्ञस्य फलमिष्यते मन्यते पूर्वाचार्यै । मूर्च्छनातानाना प्रयोजनमाह—गान्धर्वे इति । मूर्च्छनास्तानाश्च गान्धर्वे मार्गगाने श्रुतिचोदिता श्रुत्या विहिता । श्रेयसे ऽभ्युदयाय नि श्रेयसार्थम् । ततश्च शुद्धमूर्च्छनातानादिप्रयोगस्य धर्मत्वमपि सूच्यते, 'यतो ऽभ्युदयनि श्रेयससिद्धि स धर्म ' इत्यङ्गीकारात् । गान इति । गाने देशीगाने ते शुद्धमूर्च्छनास्ताना कूटतानाश्च स्थानस्य लाभेन रञ्जकस्थायविशेषलाभेन चोपयोगिनो

अथ पञ्चम साधारणप्रकरणम्

साधारण भवेद् द्वेधा स्वरजातिविशेषणात् ।
स्वरसाधारण तत्र चतुर्धा परिकीर्तितम् ॥ १ ॥
काकल्यन्तरषड्जैश्च मध्यमेन विशेषणात् ।
साधारणः काकली हि भवेत्षड्जनिषादयोः ॥ २ ॥
साधारण्यमतस्तस्य यत्तत्साधारण विदुः ।

भवन्ति । अथ वा मन्द्रमध्यताराख्यस्थानप्राप्तय उपयोगिनो भवन्ति । सगीतसमयसारे ऽप्युक्तम्—‘ननु तानाना यज्ञाना च कथमेकत्र व्यवहार ? उच्यते—एकस्मिन्नपि तान उच्चारिते ऽग्निष्टोमादियागानामेकैकस्य फलोपलब्धेर्गायकाना यज्ञस्तानादेव सिध्यति’ इति । अतो नासगतम् ॥ ७१–९१ ॥

इति प्रथमे स्वरगताध्याये चतुर्थं ग्रामसूर्च्छनाक्रमशुद्धतानकूटतानप्रकरणम् ॥ ४ ॥

(क०) गीते विकृतस्वरप्रयोगेण वैचित्री क्वचिद्गानसाम्य च दर्शयितु साधारणमवधारयति—**साधारणमित्यादिना** । **स्वरजातिविशेषणादिति** । स्वरसाधारण जातिसाधारणमित्यवमित्यर्थ । तत्र तयोर्मध्ये स्वरसाधारण चतुर्धा । काकल्यन्तरषड्जेश्च मध्यमेन विशेषणादिति । काकलि साधारणमन्तरसाधारण षड्जसाधारण मध्यमसाधारणमित्येवमित्यर्थ ॥ अनेकाश्रयत्वेन लोकसिद्ध साधारणशब्दार्थ प्रकृते योजयति—**साधारणः काकलीत्यादिना** । हि यस्मात्कारणात्काकली विकृतश्चतु श्रुतिको निषाद षड्जनिषादयो शुद्धयो साधारणो भवेत्तदुभयश्रुतिसबन्धित्वेन, अत कारणात्तस्य काकलिनो यत्साधारण्य तत्साधारण विदु । तदेव साधारण्य साधारणमिति पदेनापि विदुरित्यर्थ । धर्मपरत्वेन साधारणमिति नपुसक

अन्तरस्यापि गमयोरेव साधारण मतम् ॥ ३ ॥
प्रयोज्यौ षड्जमुच्चार्य काकलीधैवतौ क्रमात् ।
एव मध्यममुच्चार्य प्रयुञ्जीतान्तरर्षभौ ॥ ४ ॥
षड्जकाकलिनौ यद्वोच्चार्य षड्जं पुनर्व्रजेत् ।
तत्परान्यतमं चैव मध्यम चान्तरस्वरम् ॥ ५ ॥
प्रयुज्य मध्यमो ग्राह्यस्तत्परान्यतमो ऽथ वा ।
अल्पप्रयोगः सर्वत्र काकली चान्तरः स्वरः ॥ ६ ॥

निर्देश । अत 'साधारण भवेद्द्वेधा'इत्यादिषु साधारणपदस्य साधारण्य-पदपर्यायत्वमवसेय माधुर्ये मधुरमिति प्रयोगवत् ॥ १–२- ॥

(सु०) इदानीं साधारणलक्षण कथयति—साधारणमिति । तत्र स्वरजात्यन्यतरत्वमेव साधारणसामान्यलक्षणमिति मन्वानो विशेषणद्वयमेव विभज्य निरूपयति—साधारण द्वेधा द्विप्रकार भवेत्स्वरजात्योर्विशेषणात् । ततश्चैक स्वरसाधारणमेक जातिसाधारणमिति । तत्र स्वरसाधारणस्य भेदानाह—स्वरसाधारणमिति । स्वरसाधारण चतुर्धा चतु प्रकार काकलिसाधारणमन्तरसाधारण षड्जसाधारण मध्यमसाधारण चेति । वक्ष्यमाणलक्षणस्य साधारण्यस्य कथ समानशब्दपर्यायशब्दवाच्यत्वम् ? अत आह—साधारण इति । काकली स्वर॰ षड्जनिषादयो साधारणस्तुल्यावस्थितिर्भवति, निषादस्य षड्जस्य च श्रुतिद्वयग्रहणात् । अत कारणात्तस्य काकलिन उभयोर्निषादषड्जयोर्यत्साधारण्य तत्साधारण विदु सगीतज्ञा । साधारणशब्दाद्भावे ष्यञ्प्रत्यये साधारणस्य भाव. साधारण्यमिति ॥ १–२- ॥

(क०) **अन्तरस्यापीति** । अन्तरस्य विकृतत्वेन चतु श्रुतिकस्य गाधारस्यापि एवमुक्तप्रकारेणोभयाश्रयत्वेन गमयो शुद्धयो श्रुतिसबन्धित्वेन साधारण साधारण्य मतमिष्टम् । स्वरसाधारणविशेषधर्मत्वेन काकल्य-

निषादो यदि षड्जस्य श्रुतिमाद्या समाश्रयेत् ।
ऋषभस्त्वन्तिमा प्रोक्त षड्जसाधारण तदा ॥ ७ ॥
मध्यमस्यापि गपयोरेव साधारण मतम् ।
साधारण मध्यमस्य मध्यमग्रामग ध्रुवम् ॥ ८ ॥

न्तरयोरुपात्तयोस्तत्सबन्धवशादुद्देशक्रममुल्लङ्घ्यापि तयो प्रयोग दर्शयति—**प्रयोज्यावित्यादिना** । **काकलीधैवताविति** । अत्र काकलीति स्त्रीलिङ्ग-निर्देश । **तत्परान्यतममिति** । तस्मात्षड्जात्परेषु स्वरेष्वन्यतमम्, सनिहित परो यदि लोप्य स्यात्तदा त विहाय तत्सनिहितमेव परमित्यर्थ । काकलिप्रयोगे ऽभिहित प्रकारमन्तरप्रयोगे ऽप्यतिदिशति—**एव मध्यम-मिति** ॥ -३—६ ॥

(सु०) काकल्युक्त साधारणशब्दप्रवृत्तिप्रकारमन्तरे ऽप्यतिदिशति—**अन्तरस्यापीति** । अन्तर स्वरो हि गाधारमध्यमयो साधारण, गाधारस्य मध्यमस्य च श्रुतिद्वयग्रहणात् । तस्यान्तरस्य गाधारमध्यमयोर्यत्साधारणत्व तत्साधारणमित्यर्थ । काकल्यन्तरयो प्रयोगनियममाह—**प्रयोज्याविति** । षड्ज मुच्चार्य काकलिधैवतौ प्रयोक्तव्यौ । क्रमादित्यवरोहक्रमात् । ततश्च पूर्व काकली पश्चाद्धैवत प्रयोक्तव्य । एव मध्यममुच्चार्यान्तरर्षभाववरोहक्रमेण प्रयोक्तव्यौ । एतयोर्विकल्पेनान्यथाप्रयोगनियम कथयति—**षड्जकाकलिनाविति** । षड्ज का कलिन चोच्चार्य तत पुन षड्ज व्रजेदुच्चारयेत् । तत्परान्यतम च, तस्मात्षड्जात्परे ये, ऋषभगाधारमध्यमपञ्चमधैवतास्तेष्वन्यतममेकमुच्चारयेत् । एव मध्यममन्तरस्वर च प्रयोज्योच्चार्य पुनरपि मध्यमो ग्राह्य । तस्मान्मध्यमात्परे ये पञ्चमधैवतनिषादषड्जर्षभास्तेष्वन्यतमश्च ग्राह्य । **अल्पप्रयोग** इति । काकल्यन्तर स्वरश्च सर्वत्र जातिरागादावल्पप्रयोग ॥ -३–६ ॥

(क०) एव काकलिसाधारणमन्तरसाधारण च सप्रयोगमुक्त्वा षड्जमध्यमसाधारणे लक्षयति—**निषादो यदीत्यादिना** । स्वरसाधारण-

साधारणे कैशिके ते केशाग्रवदणुत्वतः ।
ते एव कैश्चिदुच्येते ग्रामसाधारणे बुधैः ॥ ९ ॥
एकग्रामोद्भवास्वेकाशासु जातिषु यद्भवेत् ।
समान गानमार्यास्तज्जातिसाधारण जगुः ॥ १० ॥
जातिसाधारण केचिद्रागानेव प्रचक्षते ।

चतुष्टयस्यापि ग्रामद्वये प्रसक्तौ विकृतत्वे ऽपि स्वराणा पञ्चश्रुतित्वमनिष्टमिति मत्वा मध्यमसाधारण मध्यम एव नियमयति— **साधारण मध्यमस्येति** ॥ षडजमध्यमसाधारणयोर्व्यपदेशान्तरे सप्रवृत्तिनिमित्त दर्शयति— **साधारणे** इति । ते साधारण षडजमध्यमसाधारण । केशाग्रवदणुत्वत , चतु श्रुतिकस्य च्युतत्वेन द्विश्रुतिकत्वापत्त्या ऽल्पत्वात्कैशिके इत्युच्यत । ते एव षड्जमध्यमसाधारणे एव ग्रामप्रतिनियतत्वात्कैश्चिद् बुधैर्ग्रामसाधारण इत्युच्येते इत्यर्थ ॥ जातिसाधारण लक्षयति— **एकग्रामेति** । **जातिसाधारणमिति** । जात्योर्वा जातिषु वा वर्णसाम्यन गानस्य यत्साधारण तदेव तथोक्तम् ॥ ७— १० ॥

(सु०) काकलिसाधारणलक्षणमन्तरसाधारणलक्षण च काकल्यन्तरस्वरलक्षणेनैवोक्त मूर्च्छनाप्रकरणे 'श्रुतिद्वय चेत्षड्जस्य' इत्यादिना । अत षड्जसाधारण मध्यमसाधारण च लक्षयति— **निषाद इति** । निषादो यदि षड्जस्याद्या श्रुतिं समाश्रयति, ऋषभश्चान्तिमा श्रुतिं तदा षड्जसाधारणम् । एव गाधारो यदा मध्यमस्याद्या श्रुतिं समाश्रयति पञ्चमश्चान्तिमा श्रुतिं तदा मध्यमसाधारणम् । षड्जसाधारणे निषादस्त्रिश्रुतिर्ऋषभश्चतु श्रुति । मध्यमसाधारणे गाधारस्त्रिश्रुति पञ्चमश्चतु श्रुति. ॥ ७, ७- ॥ साधारणे ग्रामयोर्नियमयति— **साधारणमिति** ।

अथ षष्ठ वर्णालंकारप्रकरणम्

गानक्रियोच्यते वर्णः स चतुर्धा निरूपितः ।
स्थाय्यारोह्यवरोही च सचारीत्यथ लक्षणम् ॥ १ ॥
स्थित्वा स्थित्वा प्रयोगः स्यादेकस्यैव स्वरस्य यः ।
स्थायी वर्णः स विज्ञेयः परावन्वर्थनामकौ ॥ २ ॥
एतत्सम्मिश्रणाद्वर्णः सचारी परिकीर्तित ।

मध्यमसाधारण मध्यमग्राम एव । साधारणयोर्मध्ये मध्यमग्रामे मध्यमसाधारणमेव। ततश्च षड्जग्राम एव षड्जसाधारणमिति गम्यते। ते द्वे साधारणे कशिके इत्युच्येते। केशाग्रवदणुत्वत इति केशिकशब्दस्य प्रवृत्तिनिमित्त दर्शितम्। ते एव षड्जमध्यमसाधारणे कैश्चिदाचार्यैर्ग्रामसाधारणे इत्युच्येते। जातिसाधारण लक्षयति—एकग्रामेति। समानग्रामोद्भवास्वेकाशस्वरासु जातिषु यत्समान गान भवेत्तदार्या मान्या आचार्या भरतादयो जातिसाधारणमवादिषु । मतभेदेनान्यथा जातिसाधारण लक्षयति—जातीति। केचिद्रागा एव शुद्धकैशिकमध्यमादयो जातिसाधारणमित्याहु ॥ ७–१०- ॥

इति प्रथमे स्वरगताध्याये पञ्चम साधारणप्रकरणम् ॥ ५ ॥

(क०) जातिसाधारणनिरूपणे गानसबन्धित्वेन प्रसक्त वर्ण सप्रभेद लक्षयति—**गानक्रियेति**। गानक्रियाया वर्णत्व स्वरपदादेर्वर्णनाद्विस्तार करणात्। **एकस्यैवेति**। एकैकस्येति वा। तत्रादौ 'सासासा रीरीरी' इत्येवमादिप्रयोग । द्वितीये 'सारीगामा' इत्यवमादिरूप । **परावन्वर्थनामकाविति**। परावारोह्यवरोहिणावन्वर्थनामकौ। 'सरिगमपधनि' इत्यारोहादारोही। 'निधपमगरिस' इत्यवरोहादवरोहीत्येवम्। एतत्सम्मिश्रणात्,

विशिष्ट वर्णसदर्भमलकार प्रचक्षते ॥ ३ ॥

एतेषा स्थाय्यादीना त्रयाणा वर्णानाम् 'सारी सारीगा सनिधा सारीगा' इत्येव यथायोग मिश्रणात्सचारी वर्ण परिकीर्तित । यत्र गानक्रियाया यस्य वर्णस्य बाहुल्य दृश्यते तत्र तेन व्यपदेश कर्तव्य इति मन्तव्यम् ॥ १-२ ॥

(सु०) वर्ण लक्षयति—गानक्रियेति । स्वराणा वक्ष्यमाणप्रकारेण गानक्रिया गानकरणम्, उच्चारणमिति यावत् । सा वर्णशब्देनोच्यते । स च वर्णश्चतुर्धा भवति—स्थाय्यारोह्यवरोही सचारी चेति । तत्र स्थायिवर्णलक्षणमाह—स्थित्वा स्थित्वेति । यत्रैकस्यैव स्वरस्य स्थित्वा स्थित्वा विलम्ब्य विलम्ब्य प्रयोग उच्चारण स स्थायिवर्णो विज्ञेय । यथा षड्जस्य 'सासासासा', मध्यमस्य 'मामामामा' इति । परावारोहिवर्णावरोहिवर्णौ, अन्वर्थनामकौ, अर्थमनुगतमन्वर्थ नाम ययोस्तावन्वर्थनामकौ । नामार्थ एव तयोर्लक्षणम् —यत्र स्वराणामारोह स आरोही वर्ण, यत्रावरोह सो ऽवरोही वर्ण इति । एतेषा त्रयाणा समिश्रणात्परस्परलक्षणसचरणात्सचारी वर्ण उक्त । मतङ्गेन त्वेव सचारिवर्णलक्षणमुक्तम्—

"यत्र ताने सचरन्ति स्वरा अन्त्यान्त्यसहिता ।
एकैकशो द्विशो वा स सचारी वर्ण उच्यते ॥

यथा मालवकैशिके—'सा सा स नि म म नि म प नि रि रि पा पनीपानिध' एवमादि ॥" १-२- ॥

(क०) उक्तवर्णग्रथनविशेषरूपमलकार प्रतिवर्णं सविभाग लक्षयति—**विशिष्ट वर्णसंदर्भमित्यादिना** । वर्णसदर्भो ऽलकार इत्येतावत्युक्ते वर्णविशेषे सचारिणि व्यभिचार स्यात्, स मा भूदिति विशिष्टमिति विशेषणम् । वैशिष्ट्य च नियतकलाऽऽदियुक्तत्वम् । इह प्रसन्नादिप्रभृतीनामलकारत्व गीतिरेतैरलक्रियत इति करणव्युत्पत्त्या, यथा लोके हारादि-

तस्य भेदास्तु बहवस्तत्र स्थायिगतान्ब्रुवे ।
येषामाद्यन्तयोरेक स्वरस्ते स्थायिवर्णगाः ॥ ४ ॥
प्रसन्नादिः प्रसन्नान्त प्रसन्नाद्यन्तसञ्ज्ञक' ।
ततः प्रसन्नमध्य स्यात्पञ्चम' क्रमरेचित ॥ ५ ॥
प्रस्तारो ऽथ प्रसाद स्यात्सप्तैते स्थायिनि स्थिताः ।
मन्द्र' प्रकरणे ऽत्र स्यान्मूर्च्छनाप्रथमः स्वरः ॥ ६ ॥
स एव द्विगुणस्तारः पूर्व पूर्वो ऽथ वा भवेत् ।
मन्द्रः परस्ततस्तार प्रसन्नो मृदुरित्यपि ॥ ७ ॥
मन्द्रस्तारस्तु दीप्तः स्यान्मन्द्रो बिन्दुशिरा भवेत् ।
ऊर्ध्वरेखाशिरास्तारो लिपौ त्रिर्वचनात्प्लुतः ॥ ८ ॥
मन्द्रद्वयात्परे तारे प्रसन्नादिरुदीरितः ।
स स सं । (१)

भिर्नारी काव्ये वा ऽनुप्रासादिभी रसादिस्तद्वत् । तथा चाह भरत प्रकारान्तरेण—

'शशिना रहितेव निशा विजलेव नदी लता विपुष्पेव ।
अविभूषितेव कान्ता गीतिरलकारहीना स्यात् ॥' इति ।

येषामाद्यन्तयोरिति । येषामलकाराणामाद्यन्तयो कलानामुपक्रमोपसहार-योरेक स्वरो मूर्च्छनावशेन षड्जादीना मध्ये यस्तूपक्रान्त उपसहारे स्थानान्तरगतो ऽपि स एवेत्यर्थ । एतेन स्थायिवर्णादिवृत्तिरेतेषु दर्शिता । अतस्ते स्थायिवर्णगा स्थाय्यलकारा ॥ उक्तेष्वेव मन्द्रादिस्थानेष्वलकार-

लक्षणार्थं प्रतिमूर्च्छनं तारमन्द्रव्यवहारमन्यथा ऽनेकधा करोति—मन्द्र प्रकरण इति । द्विगुणो ऽष्टम ॥ ३—८ ॥

(सु०) वर्णमुक्त्वा तदनुगतालंकारलक्षणमाह— विशिष्टमिति । केनचिल्लक्षणविशेषेण विशिष्टं वर्णसंदर्भं वर्णसमुदायमलंकारं प्रचक्षते भरतादय । मतङ्गेनाप्यलंकारस्य लक्षणव्युत्पत्ती कथिते । यथा—"नन्वलंकारशब्देन किमुच्यते, व्युत्पत्तिर्वा तस्य कीदृशी? उच्यते—अलंकारशब्देन मण्डनमुच्यते । यथा कटककेयूरादिना ऽलंकारेण नारी पुरुषो वा मण्डित शोभामावहेत्तथैतैरलंकारै प्रसन्नादिभिरलंकृता वर्णाश्रया गीतिर्गातृश्रोतॄणा सुखावहा भवतीति । व्युत्पत्तिश्च यथा—'डुकृञ् करणे' इत्यस्माद्धातोरलंशब्दपूर्वाद् घञ्प्रत्यये ऽलंकारशब्द" इति ॥ तस्य बहुभेदत्वे ऽपि कियताचित्कथनार्थं प्रतिजानीते - तस्येति ॥ स्थायिवर्णालंकारांल्लक्षयति—येषामिति । आदावन्ते च येषामेक एव स्वरस्ते स्थायिवर्णालंकारा । तान्परिगणयति—प्रसन्नादिरिति । एते सप्त स्थायिनि वर्णे स्थिता, स्थाय्यलंकारा इत्यर्थ ॥ अलंकारप्रकरणोपयोगिनीं परिभाषामाह—मन्द्र इति । अत्रास्मिन्नलंकारप्रकरणे मूर्च्छनाया प्रथम स्वरो मन्द्रशब्देनोच्यते । स एव मूर्च्छनाप्रथमस्वरो द्विगुणस्तारशब्देनोच्यते । यदा मूर्च्छनाप्रथमस्वरो मन्द्रो भवति तदा स एव मध्यस्तारशब्देनोच्यते । यदा तु मूर्च्छनाप्रथमस्वरो मध्यस्तदा स एव तारस्तारशब्देनोच्यते । विकल्पेनान्यथा मन्द्रतारादिशब्दवाच्यत्वमाह—पूर्वं पूर्वं इति । पूर्वस्थानस्थ स्वरो मन्द्र परस्थानस्थस्तार इति । यदा मन्द्रस्थानस्थ पूर्वस्तदा मध्यस्थानस्थस्तार । यदा मध्यस्थानस्थ॰ पूर्वस्तदा तारस्थानस्थस्तार । अत्र मूर्च्छनाऽऽदिस्वरेणैव पूर्वेण भवितव्यमिति नियमो नास्तीति पूर्वमुक्तात्पक्षाद्भेद । मन्द्रतारपर्यायानाह—प्रसन्न इति । प्रसन्नमृदुमन्द्रशब्दैर्मन्द्रो ऽभिधीयते । दीप्ततारशब्दाभ्या तार । मन्द्रतारयोर्लिपिविशेष कथयति—मन्द्र इति । लिपौ मन्द्र, स्वरो बिन्दुशिरा शिरसि बिन्दुसहितो लेखनीय, तारस्तु शिरस्यूर्ध्वरेखया सहित । त्रिर्वचनात्स्वर प्लुत इत्युच्यते । स त्रिरुच्चारणीय इत्यर्थ ॥ ३—८ ॥

तद्वैलोम्ये प्रसन्नान्तः

सं सं सं । (२)

प्रसन्नद्वयमध्यगे ॥ ९ ॥

दीप्ते प्रसन्नाद्यन्तः स्यात्

सं सं सं । (३)

तारयोर्मध्यगे पुनः ।

मन्द्रे प्रसन्नमध्याख्यमलंकारं विदो विदुः ॥ १० ॥

सं सं सं । (४)

आद्यन्तयोर्मूर्च्छनाऽऽदिश्चेत्स्वरो ऽन्तर्द्वितीयकः ।
सैका कला ऽथ चेन्मध्ये स्तस्तृतीयचतुर्थकौ ॥ ११ ॥
सा द्वितीया पञ्चमाद्यास्त्रयो ऽन्तश्चेत्कला परा ।
एवं कलात्रयेणोक्तो ऽलंकारः क्रमरेचितः ॥ १२ ॥

(क०) उद्देशक्रमेण त्रिषष्टिमलंकारान्दर्शयति—**मन्द्रद्वयात्पर** इत्यादिना **त्रिषष्टिरुदिता मयेत्यन्तेन** । इह ग्रन्थकारेण दिङ्मात्रप्रदर्शनार्थमुत्तरमन्द्रामधिकृत्य प्रसिद्धालंकाराणां प्रस्तारो लिखितः । तद्वन्मूर्च्छनाऽऽन्तरेष्वप्यलंकारप्रस्तारा द्रष्टव्याः ॥ ९—६३ ॥

(सु०) प्रसन्नादिं लक्षयति—मन्द्रद्वयादिति । मन्द्रस्वरद्वयमुच्चार्य यदि सकृत्तारस्वर उच्चार्यते तदा प्रसन्नादिरलंकारः । **तद्वैलोम्य** इति । तस्य प्रसन्नादेर्विपरीतत्वे पूर्वं सकृत्तारः पश्चाद् द्विर्मन्द्रश्चेत्, तदा प्रसन्नान्तः । **प्रसन्नद्वयेति** । यदि पूर्वं मन्द्रः पश्चाद्दीप्तः पुनरपि मन्द्रस्तदा प्रसन्नाद्यन्तः । **तारयोरिति** । यदि पूर्वं तारः पश्चान्मद्रः पुनरपि तारस्तदा प्रसन्नमध्यः ॥ ९, १० ॥ क्रमरेचितं लक्षयति—**आद्यन्तयोरिति** । मूर्च्छनायाः प्रथमः स्वरो यद्यादावन्ते च तिष्ठति, द्वितीयः स्वरो मध्ये, एवमेका कला; द्वितीयकलायां तु मूर्च्छनाप्रथमस्वर एवा-

सरिस सगमस सपधनिस । (५)

दीप्तान्तश्चेत्प्रतिकल प्रस्तारः सो ऽभिधीयते ।

सरिसं सगमसं सपधनिसं । (६)

तारमन्द्रविपर्यासात्त प्रसाद प्रचक्षते ॥ १३ ॥

संरिस संगमस संपधनिस । (७)

इति स्थायिगतालकारा ।

स्याता विस्तीर्णनिष्कर्षौ बिन्दुरभ्युच्चय[1] परः ।

हसितप्रेङ्खिताक्षिप्तसधिप्रच्छादनास्तथा ॥ १४ ॥

उद्गीतोद्वाहितौ तद्वत्त्रिवर्णो वेणिरित्यमी ।

द्वादशारोहिवर्णस्थालकाराः परिकीर्तिताः ॥ १५ ॥

मूर्च्छनाऽऽदेः स्वराद्यत्र क्रमेणारोहण भवेत् ।

स्थित्वा स्थित्वा स्वरैर्दीर्घैः स विस्तीर्णो ऽभिधीयते ॥ १६ ॥

सा री गा मा पा धा नी । (१)

द्यन्तयो , मध्ये तृतीयचतुर्थौ , तृतीयस्या तु कलाया प्रथम स्वर एवाद्यन्तयो , मध्ये पञ्चमषष्ठसप्तमस्वरा , एव कलात्रयेण क्रमरेचितो ऽलकारो भवति ॥ ११, १२॥ दीप्तान्त इति । क्रमरेचितस्य तिसृष्वपि कलासु यद्यन्तिमो दीप्तो भवति तदा प्रस्ताराख्यो ऽलकार ॥ १२ ॥ तारेति । प्रस्तारस्य तारमन्द्रविपर्यासात्प्रसादालकार । क्रमरेचितस्य कलात्रये पूर्वस्तारो ऽन्तिमस्तु मन्द्र एवेति ॥-१३॥ इति स्थायिगतालकारा ॥ आरोह्यलकारान्परिगणयति—स्यातामिति ॥ १४, १५ ॥ विस्तीर्णालकार लक्षयति—मूर्च्छनाऽऽदेरिति । मूर्च्छनाया प्रथमस्वराद्दीर्घैं स्वरै स्थित्वा स्थित्वा विलम्ब्य विलम्ब्य क्रमेण यत्रारोहण भवेत्स विस्तीर्णालकार ।

[1] ०रभ्युच्छ्रय

हूस्वैः स्वरैः स निष्कर्षो द्विर्द्विरुक्तैर्निरन्तरैः ।

सस रिरि गग मम पप धध निनि । (२)

त्रिश्चतुर्वा स्वरोच्चारे गात्रवर्णमिम विदुः ॥ १७ ॥

ससस रिरिरि गगग ममम पपप धधध निनिनि ॥

ससस्स रिरिरिरि गगगग मममम पपपप धधधध निनिनिनि। (२)

निष्कर्षस्यैव भेदौ द्वौ केचिदेतौ बभाषिरे ।

प्लुत हूस्व प्लुत हूस्त प्लुत हूस्व प्लुत स्वरम् ॥ १८ ॥

कुर्वन्क्रमाद्यदा ऽऽरोहेत्तदा बिन्दुरय मतः ।

स३रि ग३म प३ध नि३ । (३)

एकान्तरस्वरारोहमाहुरभ्युच्चय[1] बुधा ॥ १९ ॥

सगपनि । (४)

यत्रैकोत्तरवृद्धाभिरावृत्तिभिरुदीरिताः ।

आरुह्यन्ते स्वराः प्राह हसित त शिवप्रिय ॥ २० ॥

स्वराणा दीर्घत्वाद्विलम्बितत्वाच्च क्रमाद्भेद ॥ १६ ॥ ह्रस्वैरिति । ह्रस्वै स्वरैर्द्विर्द्विरुक्तै क्रमेणोच्चारितैर्निष्कर्षालकार ॥ १६ ॥ त्रिरिति । स्वराणा त्रिश्चतुर्वोच्चारणे गात्रवर्णालकार ॥ -१७ ॥ मतान्तरेण गात्रवर्णस्य निष्कर्षान्तर्भावमाह— निष्कर्षस्यैवेति । एतौ द्वौ भेदौ त्रिश्चतु स्वरोच्चारणरूपौ ॥ १७ ॥ प्लुतमिति । प्रथमस्वर त्रिरुच्चार्य द्वितीयस्वर सकृत्, तृतीयस्वर त्रि , चतुर्थस्वर सकृत्, पञ्चमस्वर त्रि , षष्ठस्वर सकृत्, सप्तमस्वर त्रिरुच्चारयेत्, तदा बिन्द्वाख्यो ऽलकार ॥ -१८, १८- ॥ एकान्तरेति । एकान्तरस्वरारोहणेनाभ्युच्चयाख्यो ऽलकार ॥ -१९ ॥ यत्रेति । यत्र स्वराणामेकोत्तरवृद्धया ऽऽवृत्ति, प्रथम स्वर सकृत, द्वितीयो द्वि , तृतीयस्त्रि , चतुर्थश्चतु , पञ्चम पञ्चकृत्व , षष्ठ षट्कृत्व , सप्तम सप्तकृत्व उच्चार्यते तमलकार शिवप्रिय शार्ङ्गदेवो हसितमिति

[1] ०रभ्युच्छ्रयम्

स रिरि गगग मममम पपपपप धधधधधध निनिनिनि-
निनिनि । (५)

स्वरद्वयं समुच्चार्य पूर्वं पूर्वयुतं परम् ।
यदान्दोलितमारोहेत्प्रेङ्खितो ऽसौ क्रमो ऽथ वा ॥ २१ ॥

सरि रिग गम मप पध धनि । (६)

एकान्तरं स्वरयुगं तादृक्पूर्वयुतं परम् ।
क्रमादारोहति यदा तदा ऽऽक्षिप्तं प्रचक्षते ॥ २२ ॥

सग गप पनि । (७)

त्रिस्वरा ऽऽद्या कला ऽन्ये च पूर्वपूर्वान्तिमादिमे ।
कले स्तस्त्रिस्वरे यत्र संधिप्रच्छादनस्तु स ॥ २३ ॥

सरिग गमप पधनि । (८)

यदा ऽऽद्यस्त्रिरावृत्तः कलयोस्त्रिस्वरात्मनोः ।
तदोद्गीतः

सससरिग मममपध । (९)

ब्रूते ॥ २० ॥ स्वरद्वयमिति । पूर्वं स्वरद्वयमुच्चार्य परं पूर्वयुतम्, पूर्वापेक्षया परो द्वितीयः स्वरस्तद्युतं परं तृतीयमारोहेत् । पुनरपि तृतीययुतं चतुर्थं चतुर्थयुतं पञ्चमं पञ्चमयुतं षष्ठं षष्ठयुतं सप्तममान्दोलयन्यदा ऽऽरोहति तदा ऽसावलंकारः प्रेङ्खितनामा ऽथ वा क्रमनामा भवति ॥ २१ ॥ आक्षिप्तं लक्षयति—एकान्तरमिति । पूर्वोक्तरीत्या यदैकान्तरं स्वरयुगमारोहति, प्रथमसहितं तृतीयं तृतीयसहितं पञ्चमं पञ्चमसहितं सप्तमं यदा ऽऽरोहति तदा ऽऽक्षिप्तालंकारः ॥२२॥ संधिप्रच्छादनं लक्षयति—त्रिस्वरेति । आद्या कला त्रिस्वरा, अन्ये द्वे कले पूर्वपूर्वान्तिमादिमे पूर्वस्या पूर्वस्याः कलायाः यो ऽन्तिमः स्वरः स आदिमो ययोस्ते तथाविधे त्रिस्वरे यस्मिन्स त्रिकलः संधिप्रच्छादनः ॥ २३ ॥ उद्गीतं लक्षयति—यदेति । त्रिस्वरयोः कलयोर्यदा ऽऽद्यः स्वरस्त्रिरावर्तते तदोद्गीता-

मध्यमेन तादृशोद्वाहितो मतः ॥ २४ ॥
सरिरिरिग मपपपध । (१०)
अन्त्यस्य तु त्रिरावृत्तौ त्रिवर्णं वर्णयन्त्यमुम् ।
सरिगगग मपधधध । (११)
त्रयाणा तु त्रिरावृत्तौ पृथग्वेणिरुदीरित ॥ २५ ॥
ससस रिरिरि गगग, ममम पपप धधध । (१२)

इत्यारोह्यलकारा ।

अवरोहक्रमादेते द्वादशाप्यवरोहिणि ।

इत्यवरोह्यलकारा ।

मन्द्रादिर्मन्द्रमध्यश्च मन्द्रान्तः स्यादतः परम् ॥ २६ ॥
प्रस्तारश्च प्रसादो ऽथ व्यावृत्तस्खलितावपि ।
परिवर्ताक्षेपबिन्दूद्वाहितोर्मिसमास्तथा ॥ २७ ॥
प्रेङ्खनिष्कूजितश्येनक्रमोद्घट्टितरञ्जिता ।
सनिवृत्तप्रवृत्तो ऽथ वेणुश्च ललितस्वरः ॥ २८ ॥

ख्यो ऽलकार । एतस्मिन्नलकारे मूर्च्छनाया षडेव स्वरा व्याप्यन्ते । सप्तमस्य समाप्तिर्नास्ति ॥ २३- ॥ अधुनोद्वाहित वर्णयति—मध्यमेनेति । त्रिस्वरयो कलयोर्मध्यमेन स्वरेण तादृशा त्रिरावृत्तेन तूद्वाहिताख्यो ऽल्कार ॥ -२४ ॥ त्रिवर्ण लक्षयति—अन्त्यस्येति । त्रिस्वरयो कलयोरन्त्यस्य त्रिरावृत्तौ त्रिवर्णाख्यो ऽलकार ॥ २४- ॥ पृथग्वेणिमाचष्टे—त्रयाणामिति । त्रिस्वरयो कलयोस्त्रयाणामपि स्वराणा त्रिरावृत्तौ पृथग्वेणिरलकार । एतेषु त्रिष्वप्यलकारेषु सप्तस्वरावृत्तिर्नास्ति ॥ -२५ ॥ इत्यारोह्यलकारा ॥ अवरोह्यलकाराँल्लक्षयति—अवरोहेति । एत एवावरोहक्रमेणोच्चारिता अवरोह्यलकारा भवन्ति ॥ २५- ॥ इत्यवरोह्यलकारा ॥ सचार्यलकारान्परिगणयति—मन्द्रादिरिति । मन्द्राद्यादय

हुकारो ह्रादमानश्च ततः स्यादवलोकित ।
स्युः सचारिण्यलकाराः पञ्चविशतिरित्यमी ॥ २९ ॥
त्रिस्वरा ऽद्या कलैकैकमन्द्रत्यागेन चापरा ।
त्रिस्वराश्चेत्कला मन्द्राद्या मन्द्रादिस्तदा भवेत् ॥ ३० ॥

सगरि रिमग गपम मधप पनिध । (१)

ताः कला मन्द्रमध्यान्ताः क्रमाच्चेदपरौ तदा ।

मन्द्रमध्यो यथा—

गसरि मरिग पगम धमप निपध । (२)

मन्द्रान्तो यथा—

रिगस गमरि मपग पधम धनिप । (३)

त्यक्तान्तर स्वरयुग त्यक्तादारभ्यते पुनः ॥ ३१ ॥
युग तादृक्समारोहेत्तदा प्रस्तार उच्यते ।

सग रिम गप मध पनि । (४)

पूर्वः पूर्व परस्योर्ध्वाधोवर्ती क्रियते स्वरः ॥ ३२ ॥

पञ्चविशतिरलकारा सचारिण ॥ २६–२९ ॥ तत्र मन्द्रादि लक्षयति—त्रिस्वरेति। आद्या कला त्रिस्वरा प्रथमतृतीयद्वितीयस्वरयुक्ता, अन्या अपि मन्द्राद्या कला एकैकमन्द्रत्यागेन यदि भवन्ति तदा मन्द्रादिरलकार ॥ ३० ॥ मन्द्रमध्यमन्द्रान्तौ लक्षयति—ता इति। तास्वेव पञ्चसु कलासु मन्द्रो मध्ये भवति चेन्मध्यश्चादौ तदा मन्द्रमध्यो ऽलकार । तास्वेव मन्द्रो ऽन्ते भवति चेदन्तिमश्चादौ तदा मन्द्रान्तो ऽलकार ॥ ३०- ॥ प्रस्तार लक्षयति—त्यक्तान्तरमिति। त्यक्तान्तर स्वरयुग प्रथमतृतीयस्वरयुगमारुह्य त्यक्ताद् द्वितीयस्वरादारभ्य तादृक्त्यक्तान्तर स्वरयुग द्वितीयचतुर्थस्वरयुगम्, एव तृतीयपञ्चमस्वरयुग चतुर्थषष्ठस्वरयुग पञ्चमसप्तमस्वरयुग च यद्यारोहति तदा प्रस्तारारव्यो ऽलकार ॥ -३१, ३१- ॥ प्रसाद लक्षयति। पूर्व इति। पूर्व पूर्व स्वर.

यदा तदा प्रसाद तमाह श्रीकरणेश्वरः ।
सरिस रिगरि गमग मपम पधप धनिध । (५)
चतुःस्वरा कला तत्राद्यात्तृतीय द्वितीयकात् ॥ ३३ ॥
तुर्य गत्वा ऽऽदिम गच्छेदेवमेकैकहानतः ।
चतु स्वराः परा यत्र स व्यावृत्त स्मृतो बुधैः ॥ ३४ ॥
सगरिमस रिमगपरि गपमधग मधपनिम । (६)
कला प्रयुज्य मन्द्रादेर्द्विरुक्तोर्ध्वस्वरान्विताम् ।
अवरुह्येत चेदेष स्खलिताख्यस्तदा भवेत् ॥ ३५ ॥
सगरिममरिगस रिमगपपगमरि गपमधधमपग
मधपनिनिपधम । (७)
स्वर द्वितीयमुज्झित्वा त्रिस्वरा ऽऽद्या कला यदि ।
त्यक्तादारभ्य तादृश्यो ऽन्यास्तदा परिवर्तकः ॥ ३६ ॥
सगम रिमप गपध मधनि । (८)
त्रिस्वराश्चेत्कला पूर्वपूर्वत्यागोर्ध्वसक्रमैः ।

परस्य द्वितीयस्वरस्योर्ध्वाधोवर्त्याद्यन्तवर्ती यदि क्रियते तदा प्रसादाख्यो ऽलकार ॥ -३२, ३२ ॥ व्यावृत्त लक्षयति—चतु स्वरेति । एतस्मिन्कला चतु स्वरा । तस्या प्रथमतृतीयद्वितीयचतुर्थाद्या स्वरा उच्चार्या, प्रथमस्वरपरित्यागेनान्यदेवमेव कलात्रय यत्र स व्यावृत्ताख्यो ऽलकार ॥ -३३, ३४ ॥ स्खलित लक्षयति—कलामिति । मन्द्रादेरलकारस्य प्रथमतृतीयद्वितीयस्वरयुक्ता त्रिस्वरा कला प्रयुज्योर्ध्व स्वर चतुर्थ स्वर द्विरुच्चाय सकलावरोहेण चेदुच्चार्येत तदा ऽष्टस्वरकल स्खलिताख्यो ऽलकार ॥ ३५ ॥ परिवर्तक लक्षयति—स्वरमिति । द्वितीयस्वरमुज्झित्वा प्रथमतृतीयचतुर्थस्वरैस्त्रिस्वरा प्रथमा कला, त्यक्ताद् द्वितीयस्वरादारभ्यैवमेवान्या कला यत्र स परिवर्तकाख्यो ऽलकार ॥३६॥ आक्षेप लक्षयति—त्रिस्वरा इति । त्रिस्वरा कला पूर्वपूर्वपरित्यागेनोर्ध्वस्वर-

तदा ऽऽक्षेप

सरिग रिगम गमप मपध पधनि। (९)

अथ बिन्दुः स यत्र प्लुतमधःस्वरम् ॥ ३७ ॥

कृत्वा ऽग्रिवत्पर स्पृष्ट्वा ऽधः स्पर्शेनाखिलाः कलाः।

स३रिस रि३गरि ग३मग म३पम प३धप ध३निध। (१०)

कलाया त्रीन्स्वरान्गीत्वा ऽवरुह्यैक पराः कलाः ॥ ३८ ॥

यत्रैकैकोज्झिता गीतास्तद्वदुद्वाहितस्तु सः।

सरिगरि रिगमग गमपम मपधप पधनिध। (११)

मूर्च्छनाऽऽदेः स्वरात्तुर्य प्लुतीकृत्याद्यमेत्य च ॥ ३९ ॥

तुर्यगाने कलैकैकहानाद्यत्रापरास्तथा।

स ऊर्मिः स्यात्

सम३सम रिप३रिप गध३गध मनि३मनि। (१२)

स तु समः कला यत्र चतु स्वराः ॥ ४० ॥

व्याप्त्या च यदि क्रियन्ते तदा ऽऽक्षेपालकार ॥ ३६- ॥ बिन्दु लक्षयति—अथ बिन्दुरिति। अध स्वर पूर्वस्वर प्लुत कृत्वा त्रिरुच्चार्य पर द्वितीयमग्रिवत्सकृत्स्पृष्ट्वा ऽऽद्य सकृदुच्चारणीय। एव द्वितीयस्वराद्या पञ्चस्वरा कला यत्र स बिन्द्वाख्यो ऽलकार ॥ -३७, ३७ ॥ उद्वाहित लक्षयति—कलाया-मिति। त्रीन्स्वरान्गीत्वैक स्वरमवरोहेत, पूर्वस्वरपरित्यागेनैवमेव द्वितीयस्वराद्या अन्या कलास्तदोद्वाहिताख्यो ऽल्कार ॥ ३८, ३८- ॥ ऊर्मि लक्षयति—मूर्च्छनाऽऽदेरिति। मूर्च्छनाऽऽदे स्वरात्तुरीय चतुर्थ स्वर प्लुतीकृत्य त्रिरुच्चार्याद्य सकृद्गीत्वा पुनरपि चतुर्थ स्वर सकृद्गायेत, प्रथमस्वरपरित्यागेन चैवमेवान्या कला यत्र स ऊर्म्यलकार ॥ ३९, ३९- ॥ सम लक्षयति—स तु सम इति। यस्मिन्कलाया चत्वार स्वरा क्रमेणारुह्यन्ते ऽवरुह्यन्ते च, अन्या अपि

[1] ऽग्रिमस्वर

तुल्यारोहावरोहैकैकहानादपरास्तथा ।

सरिगममगरिस रिगमपपमगरि गमपधधपमग मपधनिनि-
धपम । (१३)

कला गतागतवती द्विस्वरैकैकहानतः ॥ ४१ ॥

यत्रान्यास्तादृशः स स्यात्प्रेङ्खः

सरिरिस रिगगरि गममग मपपम पधधप धनिनिध । (१४)

निष्कूजितः पुन ।

प्रसादस्य कला गीत्वा तत्कलाऽऽदेस्तृतीयकम् ॥ ४२ ॥

गत्वा ऽऽद्यगानाद्भवति

सरिसगस रिगरिमरि गमगपग मपमधम पधपनिप । (१५)

श्येन सवादियुग्मकैः ॥ ४३ ॥

क्रमात्सरिगमाद्यैः स्यात्

सप रिध गनि मस । (१६)

कला द्वित्रिचतु.स्वराः ।

आद्यस्वराद्यास्तिस्र' स्युर्द्वितीयाद्यादयस्तथा ॥ ४४ ॥

यत्रासौ क्रम इत्युक्त

कला प्रथमैकैकस्वरपरित्यागेन, स समाख्यो ऽलकार ॥ -४०, ४०- ॥ प्रेङ्ख लक्षयति—कलेति । द्विस्वरा कला, गतागते आरुह्यते ऽवरुह्यते चेत्यारोहावरोहौ तद्वती, प्रथमैकैकस्वरपरित्यागाच्चान्या कला यत्र स प्रेङ्खो ऽलकार ॥ -४१, ४१- ॥ निष्कूजित लक्षयति—निष्कूजित इति । प्रसादालकारस्य कला प्रथम-द्वितीयस्वरयुक्ता गीत्वा ऽऽदिस्वरात्तृतीय तत आद्य यदि गायेत्तदा निष्कूजिता लकार ॥ ४२, ४२ ॥ श्येन लक्षयति—श्येन इति । सवादिना युग्मचतुष्टयेन षड्जषभगाधारमध्यमादिना श्येनालकार । अत्र षड्जपञ्चमयोऋषभधैवतयो-र्गांधारनिषादयोर्मध्यमषड्जयोश्च युग्मचतुष्टयम् ॥ ४३, ४३- ॥ क्रमाख्यमलकार

सरिसरिगसरिगम रिगरिगमरिगमप गमगमपगमपध मपमपधमपधनि । (१७)

स तूद्धट्टित उच्यते ।

यत्र स्वरद्वय गीत्वा पञ्चमाच्चतुरः स्वरान् ॥ ४५ ॥

अवरोहेत्कला गायेत्तथैकैकोज्झनात्परा ।

सरिपमगरि रिगधपमग गमनिधपम । (१८)

द्विरुक्ता यदि मन्द्रान्ता मन्द्रादे स्युः कलास्तदा ॥ ४६ ॥

रञ्जित

सगरिसगरिस रिमगरिमगरि गपमगपमग मधपमधपम पनिधपनिधप । (१९)

अथ भवेदेष सनिवृत्तप्रवृत्तकः ।

यत्राद्यपञ्चमौ गीत्वा तुर्यात्त्रीनवरोहति ॥ ४७ ॥

क्रमात्कला सा यत्रान्यास्तद्वदेकैकहानत ।

सपमगरि रिधपमग गनिधपम । (२०)

लक्षयति—कला इति । प्रथमस्वरमारभ्य तिस्र कला गेया । एका द्विस्वरा, एका त्रिस्वरा, एका चतु स्वरा । एव द्वितीयतृतीयचतुथस्वरमारभ्य तिस्र कला यत्र गीयन्ते स क्रमाख्यो ऽलकार ॥ -४४, ४४- ॥ उद्घट्टित लक्षयति—स त्विति । आदित आरभ्य स्वरद्वय गीत्वा पञ्चमस्वराच्चतुर स्वरानवरोहेत् , एव द्वितीय तृतीय च स्वरमारभ्येत्येव कलात्रय यत्र स उद्घट्टिताख्यो ऽलकार ॥ ४५, ४५- ॥ रञ्जित लक्षयति—द्विरुक्ता इति । मन्द्रादे प्रथमतृतीयद्वितीयस्वर-युक्तस्य कला यदि द्विरुच्चायते, अन्ते च मन्द्रो मूर्च्छनाप्रथमस्वरो निक्षिप्यते, तदा रञ्जिताख्यो ऽलकार ॥ -४६, ४६- ॥ सनिवृत्तप्रवृत्तक लक्षयति– अथ भवेदिति । यत्र प्रथम पञ्चम च स्वर गीत्वा तुर्यात्स्वरात्त्रीन्स्वरानवरोहेण गायेत् , एवमेका कला, प्रथमैकैकस्वरपरित्यागाच्चान्यत्कलाद्वयम् , स सनिवृत्तप्रवृत्ताख्यो

यत्राद्यः स्याद् द्विर्द्वितीयचतुर्थकतृतीयकाः ॥ ४८ ॥
सकृत्कला ऽन्याश्चैकैकहानाद्वेणुरसौ मत ।
ससरिमग रिरिगपम गगमधप ममपनिध । (२१)
गीत्वा ऽऽद्यौ द्वौ चतुर्थं च यस्या तावबरोहति ॥ ४९ ॥
सा कला ऽन्याश्च तादृश्यो यत्रासौ ललितस्वरः ।
सरिमरिस रिगपगरि गमधमग मपनिपम । (२२)
आदिमेन कला यत्र द्विस्वरा ऽऽद्या गतागतै ॥ ५० ॥
स्वरैरेकोत्तर वृद्धै स हुकारो निगद्यते ।
सरिस सरिगरिस सरिगमगरिस सरिगमपमगरिस
सरिगमपधपमगरिस सरिगमपधनिधपमगरिस । (२३)
ह्रादमाने प्रसन्नान्ता मन्द्रादेस्तु कला मता ॥ ५१ ॥
सगरिस रिमगरि गपमग मधपम पनिधप । (२४)
यदा ऽऽरोहे ऽवरोहे च स्वद्वितीय परित्यजेत् ।

ऽलकार -४७, ४७ ॥ वेणु लक्षयति—यत्रेति । यस्मिन्नाद्य स्वरो द्विर्गीयते, द्वितीयचतुर्थतृतीयस्वराश्च सकृद्गीयन्ते सैका कला, प्रथमैकैकस्वरपरित्यागाच्चान्या कला, स वेणुरलकार ॥ -४८, ४८- ॥ ललितस्वर लक्षयति—गीत्वेति । प्रथमस्वरद्वय गीत्वा तदनन्तर चतुर्थ गीत्वा तौ प्रथमद्वितीयावबरोहेत् । सैका कला भवति । अन्याश्च द्वितीयतृतीयतुर्यस्वराद्यास्तिस्र कला । स ललित-स्वराख्यो ऽलकार ॥ -४९, ४९- ॥ हुकार लक्षयति --आदिमेनेति । आदिमेन प्रथमेन स्वरेण द्विस्वरा कला गतागतैरारोहावरोहै , ततस्त्रिस्वरा, ततश्चतु स्वरा, तत पञ्चस्वरा, तत षट्स्वरा, तत सप्तस्वरा, आरोहावरोहैयत्र गीयन्ते स हुकाराख्यो ऽलकार ॥ -५०, ५० ॥ ह्रादमान लक्षयति—ह्रादमान इति । मन्द्रादे प्रथमद्वितीयतृतीयस्वरयुक्तस्य प्रसन्नान्ता प्रथमस्वरान्ता कला यदि गीयन्ते तदा ह्रादमानाख्यो ऽलकार ॥ -५१ ॥ अवलोकित लक्षयति—यदेति ।

चतुःस्वरा समकला तदा स्यादवलोकित· ॥ ५२ ॥

सगममरिस रिमपपगरि गपधधमग मधनिनिपम । (२५)

एव सचार्यलकारा आरोहेण प्रदर्शिताः ।

एतानेवावरोहेण प्राह श्रीकरणाग्रणीः ॥ ५३ ॥

इति सचार्यलकारा ।

अन्ये ऽपि सप्तालकारा गीतज्ञैरुपदर्शिताः ।

तारमन्द्रप्रसन्नश्च मन्द्रतारप्रसन्नक· ॥ ५४ ॥

आवर्तक सम्प्रदानो विधूतो ऽप्युपलोलक· ।

उल्लासितश्चेति तेषामधुना लक्ष्म कथ्यते ॥ ५५ ॥

कलास्तेषा द्वितीयाद्या पूर्वैकैकप्रहाणतः ।

अष्टमस्वरपर्यन्तमारुह्याद्य व्रजेद्यदि ॥ ५६ ॥

तारमन्द्रप्रसन्नो ऽयमलकारस्तदोच्यते ।

सरिगमपधनिसंस । (१)

मन्द्रादष्टममुत्प्लुत्य सप्तकस्यावरोहणे ॥ ५७ ॥

यदा चतु स्वरा समालकारस्य कला ऽऽरोहे ऽवरोहे च द्वितीयस्वर परित्यजति तदा ऽवलोकिताख्यो ऽलकार ॥ ५२ ॥ एवमिति । एवमनेन प्रकारेण सचार्यलकारा आरोहेण कथिता । एताञ्श्रीकरणाग्रणी शार्ङ्गदेवो ऽवरोहेणापि प्राह कथितवान् ॥ ५३ ॥ इति सचार्यलकारा ॥ गीतज्ञै प्रदर्शिताल्लोकप्रसिद्धानन्यान्सप्तालङ्कारान्कथयति—अन्ये ऽपीति ॥ ५४, ५५ ॥ लाघवार्थ सर्वेषा साधारण लक्षणमाह—कलास्तेषामिति । एतेषा प्रथमकलालक्षणमेव वक्ष्यति—द्वितीयस्वराद्या पूर्वैकैकस्वरपरित्यागात्कला ज्ञातव्या ॥ ५५- ॥ तारमन्द्रप्रसन्नादि विशदयति —अष्टमस्वरेति । प्रथमस्वरमारभ्याष्टमस्वरपर्यन्तमारोहेण गीत्वा प्रथमस्वर यदि गायेत्तदा तारमन्द्रप्रसन्नाख्यो ऽलकार ॥ -५६, ५६- ॥ मन्द्रतारप्रसन्न

मन्द्रतारप्रसन्नाख्यमाह माहेश्वरोत्तमः ।

सर्सनिधपमगरिस । (२)

आद्य द्वितीयमाद्य च द्विर्द्विर्गीत्वा द्वितीयकम् ॥ ५८ ॥

सकृदाद्य यत्कलाया गायेदावर्तकस्तु स· ।

ससरिरिससरिस रिरिगगरिरिगरि गगममगगमग ममपप-
ममपम पपधधपपधप धधनिनिधधनिध । (३)

एतस्यैव कला ऽन्त्यौ द्वौ स्वरौ सत्यज्य गीयते ॥ ५९ ॥

यदा तदा सम्प्रदानमलकार विदुर्बुधा ।

ससरिरिसस रिरिगगरिरि गगममगग ममपपमम पपधधपप
धधनिनिधध । (४)

युग्ममेकान्तरितयोस्त्यक्तादप्येवमेव चेत् ॥ ६० ॥

द्विर्द्विः प्रयुज्येत तदा विधूतो बुधसमत ।

सगसग रिमरिम गपगप मधमध पनिपनि । (५)

कलायामाद्ययोर्युग्म चेत्तृतीयद्वितीययोः ॥ ६१ ॥

लक्षयति—मन्द्रादिति । मन्द्रादष्टमस्वर गीत्वा यदि सप्त स्वरा अवरोहेण गीयन्ते तदा मन्द्रतारप्रसन्नाख्यो ऽलकार ॥-९७, ९७ ॥ आवर्तक लक्षयति—आद्यमिति । आद्य स्वर द्वितीय पुनराद्य च द्विर्द्विवार गीत्वा पुनर्द्वितीयमाद्य च यदि सकृद्गायेत्तदा ऽऽवर्तकाख्यो ऽलकार ॥ -९८,९८- ॥ सप्रदान लक्षयति—एतस्यैवेति । एतस्यावर्तकस्यान्त्य स्वरद्वय विहाय यदि कला गीयन्ते तदा सप्रदानाख्यो ऽलकार ॥ -९९,९९- ॥ विधूतालकार लक्षयति—युग्ममिति । एकान्तरित स्वरद्वय द्विर्गायेत्, त्यक्तमारभ्यैकान्तरित स्वरद्वय द्विर्गायेत्, एव चतु स्वर पञ्चकलो विधूताख्यो ऽलकार ॥ ६०,६०- ॥ उपलोल लक्षयति—कलायामिति । प्रथमस्वरयोर्युग्म द्विर्गीत्वा तृतीयद्वितीयस्वरयोर्युग्म द्विर्गीयते यदा

द्विर्द्विः प्रयुज्यते तज्ज्ञैरुपलोलस्तदोच्यते ।

सरिसरिगरिगरि रिगरिगमगमग गमगमपमपम मपमपधपधप पधपधनिधनिध । (६)

द्विर्गीत्वा ऽऽद्य तृतीय च प्रथम च तृतीयकम् ।। ६२ ।।

सकृद्गायेद्यत्कलाया तमुल्लासितमूचिरे ।

ससगसग रिरिमरिम गगपगप ममधमध पपनिपनि । (७)

इति सप्तालकारा ।

इति प्रसिद्धालकारास्त्रिषष्टिरुदिता मया ।। ६३ ।।

अनन्तत्वात्तु ते शास्त्रे न सामस्त्येन कीर्तिता ।

रक्तिलाभ स्वरज्ञान वर्णाङ्गाना विचित्रता ।। ६४ ।।

इति प्रयोजनान्याहुरलकारनिरूपणे ।

तदोपलोलाख्यो ऽलकार ।। ६१,६१- ।। उल्लासित लक्षयति—**द्विरिति** । यस्य कलायामाद्य स्वर द्विर्गीत्वा तृतीय प्रथम पुनस्तृतीय च सकृद्गीयते तमुल्लासितमूचिरे सगीताचार्या ।। ६२, ६२ ।। इति सप्तालकारा ।। समस्तालकारकथनमशक्यमित्याह—इतीति ।। ६३, ६३- ।। अलकारप्रयोजनमाह—**रक्तिलाभ** इति । स्वराणा रञ्जकत्वज्ञान स्वरूपज्ञान स्थाय्यादिवर्णाना वैचित्र्य चालकारनिरूपणे प्रयोजनम् ।। ६४, ६४ ।।

इति प्रथमे स्वरगताध्याये षष्ठ वर्णालकारप्रकरणम् ।। ६ ।।

अथ सप्तम जातिप्रकरणम्

शुद्धाः स्युर्जातय सप्त ता षड्जादिस्वराभिधाः ।
षाड्ज्यार्षभी च गाधारी मध्यमा पञ्चमी तथा ॥ १ ॥
धैवती चाथ नैषादी शुद्धतालक्ष्म कथ्यते ।
यासा नामस्वरो न्यासो ऽपन्यासो ऽंशो ग्रहस्तथा ॥ २ ॥
तारन्यासविहीनास्ताः पूर्णा शुद्धाभिधा मताः ।

(क०) गानक्रियाऽऽत्मकवर्णालकारनिरूपणानन्तरमल्कार्यतया प्रतीत गीताद्यनुगतत्वेन प्रसक्ताना जातीना लक्षणमुद्दिष्ट विवेक्तुकामस्तल्लक्ष्यत्वेनाक्षिप्ता जाती सप्रभेद लक्षयितुमुद्दिशति— **शुद्धाः स्युरित्या**दिना । **जातय** इति । यथायोग ग्रामद्वयाज्जायन्त इति जातय । अत एवानित्यतया साकल्येन सामान्यरूपजातिलक्षणाभावे ऽप्यनेकगेयव्यक्तिष्वनुवृत्तत्वमात्रेण गोत्वादिजातिवज्जातय इति वा, गीतजात तस्योपरञ्जन वा ऽऽभ्यो जायत इति जातय इति वा जातिशब्दव्युत्पत्तिर्मतङ्गाद्यभिमता द्रष्टव्या । जातय शुद्धा वक्ष्यमाणशुद्धत्वलक्षणोपेता सप्त स्यु । ता षडजादिस्वराभिधा , षड्जादिस्वराणामभिधा इवाभिधा यासा ता इत्युपमानपूर्वपदो बहुव्रीहि , यद्वा षड्जादिस्वरवाचका षड्जादिशब्दा प्रकृतित्वेनाभिधा सज्ञा यासा ता । अत्राभिधाशब्दस्यावृत्ति कर्तव्या । तथैवोद्दिशति— **षाड्जीत्या**दिना । तासा शुद्धत्व किमित्यत आह—**शुद्धतालक्ष्मे**ति । यासा षाडज्यादीना नामस्वर षड्जादिरेव वक्ष्यमाणलक्षणन्यासत्वाद्यवस्थाऽऽपन्नो भवति, याश्च तारन्यासविहीनास्तारस्थाने न्यासरहिता इति विशेषनिषेध शेषाभ्यनुज्ञा गमयतीति मन्द्रमध्यस्थानयोर्यथायोग न्यासविधिरिष्यते । यदपि भरतेन ‘न्यास शुद्धासु मन्द्रे स्यात्’ इत्युक्त तत्तारनिषेधपर द्रष्टव्यम । अन्यथा

विकृता न्यासवर्जैतल्लक्ष्महीना भवन्त्यमूः ॥ ३ ॥

षाड्ज्या मध्यषड्जन्यासत्व मतङ्गोक्त लक्ष्ये विरुध्येत । पूर्णा सप्तस्वरयुक्ता । शुद्धाभिधा शुद्धा इति सज्ञा यासा ता ॥ १—२- ॥

(सु०) जातीर्निरूपयति—**शुद्धा** स्युरिति । शुद्धा सप्त जातयो भवन्ति । तासा कि नामेत्यपेक्षायामाह—ता **षड्जादिस्वराभिधा** इति । षड्जादय सप्त स्वरास्तासा नाम्नि कारणभूता । तासा तान्येव स्वरसबन्धीनि नामानि कथयति—**षाड्जीति** । तासा शुद्धतालक्षण प्रतिज्ञाय कथयति—**शुद्धतेति** । यासा जातीना नामस्वर एव न्यासो ऽपन्यासो ऽशो ग्रहश्च भवति, न्यासस्वरश्च तारो न भवति ता शुद्धा जातयो ज्ञातव्या । न्यासादिलक्षण वक्ष्यति ॥१—२ ॥

(क०) अमू शुद्धा षाड्ज्यादय एव । **न्यासवर्जैतल्लक्ष्महीना** इति । जातीना शुद्धतायामभिहितेषु नामस्वरस्यैव न्यासापन्यासाशग्रहत्वेषु सप्तपूर्णत्वेषु पञ्चसु लक्षणेषु मध्ये न्यासवर्जे न्यासनियमस्यैकस्य सङ्ग परिहृत्यैतल्लक्ष्मभिरपन्यासाशग्रहपूर्णत्वैर्हीना नियतैरेतैर्वर्जिता । अयमर्थ — नामस्वरमेव न्यास कृत्वा ऽपन्यासादीन्स्वरान्तराणि कुर्यादिति । एव कृता यदि, तदा विकृता विकृतावस्थाऽऽपन्ना भवन्ति, न तु विकृतससर्गजात-जातिवद्व्यपदेशान्तरभाज इत्यर्थ । अत्र न्यासनियमस्य परित्यागो नेष्ट , तस्मिन्नपि परित्यक्ते सति विकृतासु जात्यन्तरभेदकत्वेन प्रधानभूतावयवाननु-वृत्तौ तासा तत्तच्छुद्धजातिभेदत्वप्रतीतिर्न स्यात् ॥ ३ ॥

(सु०) विकृता जाती कथयति—**विकृता** इति । न्यास विनोक्तलक्षण-हीना विकृता । न्यासलक्षणहीनत्व तारन्यासत्वम् । तत्कि विकृताना न सभवति ? न । तदुक्त मतङ्गेन—'या शुद्धास्तासु नामकारी न्यासो नियमेन मन्द्रो भवति, या विकृतास्तासु नामकारी मन्द्रो भवतीत्यनियम । तत्र शुद्धाना

सपूर्णत्वग्रहांशापन्यासेष्वेकैकवर्जनात् ।
भवन्ति भेदाश्चत्वारो द्वयोस्त्यागे तु षण्मताः ॥ ४ ॥
त्यागे त्रयाणा चत्वार एकस्त्यक्ते चतुष्टये ।
भेदाः पञ्चदशैवैते षाड्ज्याः सद्भिर्निरूपिता· ॥ ५ ॥
तत्राष्टौ पूर्णताहीना सप्त त्वितरवर्जिताः ।
द्विधा स्युः पूर्णताहीनाः षाडवौडुवभेदतः ॥ ६ ॥
अतो ऽष्टावधिका आर्षभ्यादिष्वौडुवजातिषु ।
अतस्त्रयोविंशतिधा षट्सु प्रत्येकमीरिता· ॥ ७ ॥

जातीना शुद्धत्व विकृतत्व च रूपद्वयमस्ति, षड्जकैशिक्यादीनामेकादशजातीना तु विकृतत्वमेव, न शुद्धत्वम् ।' इति । जातिशब्दव्युत्पत्तिस्तु मतङ्गेनोक्ता— 'श्रुतिस्वरग्रामसमूहाज्जायन्त इति जातय , यद्वा ग्रहादिभ्यो जायन्त इति जातय , अथ वा जायते रसप्रतीतिराभ्य इति जातय , यद्वा सकलस्य रागादेर्जन्महेतुत्वाज्जातय , अथ वा यथा नराणा ब्राह्मणत्वादयो जातय शुद्धा विकृताश्च, एवमेता अपीति जातय ॥' इति ॥ -३ ॥

(क०) न्यासव्यतिरिक्तसपूर्णत्वादिपु चतुर्षु लक्षणेष्वेकद्व्यादिपरित्यागेन सभूतान्भेदान्षाडज्यादिषु यथासभव परिगणयति—**सपूर्णत्वेत्यादिना**। एकैकवर्जनादिति सपूर्णत्वादीना स्वरूपनिषेधो न क्रियते, जात्यनुत्पत्ति प्रसङ्गात्, अपि तु नियतस्वरपर्युदासात्स्वरान्तरविधिर्विज्ञाप्यते । **भवन्ति भेदाश्चत्वार** इति । सपूर्णत्ववर्जने कृते ग्रहांशापन्यासयुक्त एक , ग्रहवर्जने सपूर्णत्वांशापन्यासवान्द्वितीय , अंशवर्जने सपूर्णत्वग्रहापन्यासवास्तृतीय , अपन्यासवर्जने सपूर्णत्वग्रहांशयुक्तश्चतुर्थो भेद , इति चत्वारो भेदा । **द्वयोस्त्यागे तु षण्मता** इति । सपूर्णत्वग्रहाभ्या सपूर्णत्वांशाभ्या सपूर्णत्वापन्यासाभ्या ग्रहांशाभ्या ग्रहापन्यासाभ्यामंशापन्यासाभ्या त्यक्ताभ्या षड्

मेदा भवन्ति । **त्यागे त्रयाणा चत्वार** इति । सपूर्णत्वग्रहाशै सपूर्णत्व-ग्रहापन्यासै सपूर्णत्वाशापन्यासैर्ग्रहाशापन्यासैस्त्यक्तैश्चत्वारो भेदा । चतुष्टय त्यक्त एको भेद इत्येते पञ्चदशैव भेदा षाडज्या निरूपिता ॥ सपूर्ण-ताहीनानामवान्तरभेद वक्तु विभजते—**तत्राष्टाविति** । तत्र पञ्चदशसु मध्ये ऽष्टौ भेदा पूर्णताहीना सपूर्णत्वरहिता । सप्त त्वितरवर्जिता । सपूर्णत्व-युक्तत्वे सतीतरेषु ग्रहाशापन्यासेषु यथायोगमेकेन द्वाभ्या त्रिभिर्वा वर्जिता द्विधा स्यु । पूर्णताहीना अष्टौ भेदा षाडवौडुवभेदतो द्विधा स्यु षोडश भवन्तीत्यर्थ । ननु पूर्णताहीनाना भेदाना चतु स्वरादिभिरपि भेदै सह षड्विधत्वे सभवति कथ द्वैविध्यमिति चेत्, उच्यते—पूर्णताहीना इत्यनेन चतु स्वरादीना च प्रतीतौ सत्यामपि नञिवयुक्तन्यायेन जातिरागसपाद-कत्वात्सपूर्णत्वसदृशप्रतिपत्त्या षाडवौडुवयोरेवात्र ग्रहणमिति । चतु स्वर प्रयोगस्तु भरतेनापकृष्टध्रुवायामेवोक्त । त्रिस्वरादीना प्रयोगस्तु सामव्य-तिरिक्तगादौ[1] द्रष्टव्य । षाड्ज्यपेक्षया ऽऽर्षभ्यादिषु षट्सु जातिषु भेदा-धिक्य दर्शयति—**अतो ऽष्टाविति** । अतो ऽस्या पूर्णताहीनेषु षोडशस्वष्टा-भिरेव षाडवभेदै पूर्णतायुक्तैरितरवर्जितै सप्तभि सह पञ्चदशभेदवत्त्वे-नोक्ताया षाड्ज्या इतरास्वार्षभ्यादिष्वौडुवजातिष्वौडुवावस्थया ऽपि युक्ता-स्वष्टावौडुवभेदा अधिका । अत कारणात्ता आर्षभ्यादय षड् जातय प्रत्येक त्रयोविशतिधेरिता इति सप्तसु जातिषु विकृतभेदा मिलितास्त्रिपञ्चा-शदुत्तर शत भवन्ति ॥ ४—७ ॥

(सु०) विकृतभेदान्गणयति— सपूर्णत्वेति । शुद्धजातीना चत्वारि लक्षणानि—नामस्वरग्रहत्व नामस्वराशत्व नामस्वरापन्यासत्व सपूर्णत्व चेति । तत्र सपूर्णत्वपरित्यागेनैको विकृतभेद, ग्रहपरित्यागेनैक, अशपरित्यागेनैक,

[1] सामगाधर्क्षु

विकृताना तु ससर्गाज्जाता एकादश स्मृता ।
स्यात्षड्जकैशिकी षड्जोदीच्यवा षड्जमध्यमा ॥ ८ ॥
गाधारोदीच्यवा रक्तगाधारी कैशिकी तथा ।
मध्यमोदीच्यवा कार्मारवी गाधारपञ्चमी ॥ ९ ॥
तथा ऽऽन्ध्री नन्दयन्तीति तद्धेतूनधुना ब्रुवे ।
षाड्जीगाधारिकायोगाज्जायते षड्जकैशिकी ॥ १० ॥

अपन्यासपरित्यागेनैक , एवमेकैकपरित्यागे चत्वारो भेदा । सपूणत्वग्रहपरित्यागेनैक , सपूर्णत्वाशपरित्यागेनैक , सपूर्णत्वापन्यासपरित्यागेनैक , ग्रहाशपरित्यागेनैक , ग्रहापन्यासपरित्यागेनैक , अशापन्यासपरित्यागेनैक , एव लक्षणद्वयपरित्यागे षड् भेदा विकृता भवन्ति । सपूर्णत्वग्रहाशपरित्यागेनैक , सपूणत्वग्रहापन्यासपरित्यागेनैक , सपूर्णत्वाशापन्यासपरित्यागेनैक , ग्रहाशापन्यासपरित्यागेनैक , एव लक्षणत्रयपरित्यागे चत्वारो भेदा विकृता भवन्ति । लक्षणचतुष्टयपरित्याग एक एव भेद । एव षाड्ज्या पञ्चदश भेदा भवन्ति । तेषु पूर्णताहीना अष्टौ, इतरलक्षणहीना सप्त । षाड्ज्या षाडवत्वेनैवासपूणत्वम् । अन्यासा षाडवत्वेनौडुवितत्वेन च भेदाधिक्य कथयितुमाह—**द्विधा स्युरिति** । पूर्णताहीना भेदा षट्स्वरत्वेन पञ्चस्वरत्वेन च द्विविधा । अत आषभ्यादिषु षट्सु जातिष्वष्टौ भेदा अधिका विकृता भवन्ति । अत प्रत्येक तासा त्रयोविशतिर्विकृता भेदा । एतासा मिलिता विकृतभेदास्त्रिपञ्चाशदधिक शत भवन्ति ॥ ४—७ ॥

(क०) उक्तविकृतभेदससर्गोत्पन्नाना व्यपदेशान्तरभाजा विकृतजातीना सख्यामाह—**विकृताना त्विति** । तुशब्दो भिन्नक्रम — विकृताना ससर्गाज्जातास्त्विति । उक्ता विकृता शुद्धजातीनामेवावस्थाऽन्तराणि, एता पुनस्तद्विकृतभेदससर्गोत्पन्नत्वान्न तथेति तुशब्दार्थ ॥ ता उद्दिश्य तासा निमित्तभूत विकृतावस्थाऽऽपन्नषाड्ज्यादिससर्गं दर्शयति—**स्यात्षड्जकै**

षाड्जिकामध्यमाभ्या तु जायते षड्जमध्यमा ।
गाधारीपञ्चमीभ्या तु जाता गाधारपञ्चमी ॥ ११ ॥
गाधार्यार्षभिकाभ्या तु जातिरान्ध्री प्रजायते ।
षाड्जी गाधारिका तद्वद्धैवती मिलितास्त्विमा ॥ १२ ॥
षड्जोदीच्यवती जातिं कुर्यु कार्मारवी पुन ।
उत्पादयन्ति नैषादीपञ्चम्यार्षभिका युताः ॥ १३ ॥
नन्दयन्ती तु गाधारीपञ्चम्यार्षभिका युताः ।
गाधारी धैवती षाड्जी मध्यमेति युतास्त्विमा ॥ १४ ॥
गाधारोदीच्यवा कुर्युर्मध्यमोदीच्यवा पुन ।
एता एव विना षाड्ज्या पञ्चम्या सह कुर्वते ॥ १५ ॥
कुर्युस्ता रक्तगाधारी नैषादी च न धैवती ।
आर्षभी धैवती त्यक्त्वा पञ्चभ्यः कैशिकी भवेत् ॥ १६ ॥

शिकीत्यादिना पञ्चभ्य कैशिकी भवेदित्यन्तेन । अत्राष्टादशसु जातिसज्ञासु षाड्ज्यादीना कासाचिदन्वर्थतया योगरूढता, कार्मारव्यादीना तु कतिपयाना केवलरूढतैवेति मन्तव्यम् ॥ ८—१६ ॥

(सु०) विकृतससर्गाज्जाता एकादश जातीर्नित्यविकृता कथयति—विकृताना त्विति । एतासामेकादशाना विकृताना जातीना कारणभूता जाती कथयति—षाड्जीति । षाड्जीगाधारिकाभ्या षड्जकैशिकी जायते । षाड्जी मध्यमाभ्या षड्जमध्यमा । गाधारीपञ्चमीभ्या गाधारपञ्चमी । गाधार्यार्षभिकाभ्या-मान्ध्री । षाड्जीधैवतीगाधारीभ्य षड्जोदीच्यवती । नैषादीपञ्चम्यार्षभीभ्य कार्मारवी । गाधारीपञ्चम्यार्षभीभ्यो नन्दयन्ती । गाधारीधैवतीषाड्जीमध्यमाभ्यो गाधारोदीच्यवा । गाधारीधैवतीमध्यमापञ्चमीभ्यो मध्यमोदीच्यवा । गाधारी-

चतस्रः षड्जशब्दिन्यो नैषादी धैवती तथा ।
आर्षभी चेति सप्तैताः षड्जग्रामस्य जातय ॥ १७ ॥
शेषाः स्युर्मध्यमग्रामे पूर्णत्वाद्यधुनोच्यते ।
कार्मारव्यथ गाधारपञ्चमी षड्जकैशिकी ॥ १८ ॥
मध्यमोदीच्यवेत्येता नित्यपूर्णा प्रकीर्तिताः ।
षाड्जी च नन्दयन्त्यान्ध्री गाधरोदीच्यवेत्यमू ॥ १९ ॥
सपूर्णषाडवाः प्राह चतस्रः काश्यपो मुनिः[1] ।
दशावशिष्टा सपूर्णषाडवौडुविता मता ॥ २० ॥

नैषादीमध्यमापञ्चमीभ्यो रक्तगाधारी । षाड्जीगाधारीमध्यमापञ्चमीनैषादीभ्य कैशिकी ॥ ८—१६ ॥

(क०) सर्वासामपि जातीना ग्रामविभाग दर्शयति—**चतस्र** इत्यादिना । अष्टादशसु जातिषु मध्ये यथायोग सपूर्णत्वादिना साधर्म्य माह—**पूर्णत्वादीत्या**दिना । पूर्णत्वादीत्यादिशब्देन षाडवत्वमौडुवत्व च गृह्यते । नित्यपूर्णा नित्य सदा पूर्णा , न कदाचिदपि षाडवौडुवावस्थाऽऽपन्ना इत्यर्थ । सपूर्णषाडवा, सपूर्णाश्च ता षाडवाश्च । षाड्जी नन्दयन्त्यान्ध्रीगाधारोदीच्यवाश्चतस्रो जातयो भरतादिमतपर्यालोचनया सपूर्णत्वेन षाडवत्वेन च नियमिता इति निश्चित्य कश्यन्त इत्यर्थ । एव च सति यदा गाता ता षाडवीकर्तुमिच्छति, तदा वक्ष्यमाणलक्षणानुसारेण षाडज्या निषादलोपेन, नन्दयन्त्यान्ध्र्यो षड्जलोपेन गाधारोदीच्यवाया-मृषभलोपेन च षाडवत्व नियत द्रष्टव्यम् ॥ **दशावशिष्टा** इति । अवशिष्टा नित्यपूर्णाभ्यश्चतसृभ्य सपूर्णषाडवाभ्यश्चतसृभ्यश्च व्यतिरिक्ता दश—

[1] सोढलात्मज

पञ्चमीमध्यमाषड्जमध्यमाऽऽख्यासु जातिषु ।
स्वरसाधारण प्रोक्त मुनिभिर्भरतादिभिः ॥ २१ ॥

आर्षभी गाधारी मध्यमा पञ्चमी धैवती नैषादी षड्जोदीच्यवा षड्जमध्यमा रक्तगाधारी कैशिकी चेति । सपूर्णषाडवौडुविता , सपूर्णाश्च षाडवाश्चौडुविताश्च ता इति कर्मधारय , दशाप्येता सपूर्णत्वादिव्यवस्थाऽऽपन्ना इत्यर्थ । तद्यथा—आर्षभी षड्जलोपात्षाडवा, सपलोपादौडुवा । गाधारीरक्तगाधारीकैशिक्यो रिलोपेन षाडवा , रिधलोपेनौडुवा । मध्यमापञ्चम्यौ गलोपेन षाडवे, निगलोपेनौडुवे । धैवतीनैषाद्यौ पलोपेन षाडवे, सपलोपेनौडुवे । षड्जोदीच्यवा रिलोपेन षाडवा, परिलोपेनौडुवा । षडजमध्यमा निलोपेन षाडवा, निगलोपेनौडुवेति ॥ १७—२० ॥

(सु०) एतासा कियत्य कस्मिन्ग्राम इत्यपेक्षायामाह—**चतस्र** इति । एतासा जातीना मध्ये षड्जशब्दवत्यश्चतस्रो जातय षाड्जी षड्जकैशिकी षड्जमध्यमा षड्जोदीच्यवा चेति, तथा नैषादी धैवत्यार्षभी चेत्येता सप्त षड्जग्रामोत्पन्ना , शेषा एकादश मध्यमग्रामोत्पन्ना ॥ जातीना पूर्णत्वषाडवत्वौडुवितत्वानि प्रतिज्ञाय कथयति—**पूर्णत्वादी**ति । कार्मारवीगाधारपञ्चमीषड्जकैशिकीमध्यमोदीच्यवाना पूणत्वमेव, षाडवत्वमौडुवितत्व च नास्ति । षाड्जीनन्दयन्त्यान्ध्रीगाधारोदीच्यवाना सपूर्णत्व षाडवत्व च विद्यते, औडुवितत्व नास्ति । अवशिष्टाना दशाना सपूर्णत्व षाडवत्वमौडुवितत्व चास्ति ॥ १७—२० ॥

(क०) तत्र कासुचिज्जातिषु भरताद्युक्त स्वरसाधारणप्रयोगे नियम दर्शयति—**पञ्चमीत्या**दिना ॥ अनेनैव वचनेन पञ्चमीमध्यमाषडजमध्यमासु तिसृषु जातिषु यथायोग षड्जमध्यमपञ्चमानामन्यतमस्याशत्वे स्वरान्तरस्याशत्वे चोभयत्र स्वरसाधारणे प्राप्ते, स्वरान्तराशत्वपक्षनिवृत्त्यर्थं स्वर-

अशेषु समपेष्वेतद्यथास्वनियमाद्भवेत्[1] ।
एतदल्पनिगास्वाहुः कम्बलाश्वतरादयः ॥ २२ ॥
अल्पद्विश्रुतिके रागभाषाऽऽदावपि तन्मतम् ।
निगयोरशयोः षड्जमध्यमाया न तद्भवेत् ॥ २३ ॥
विकृता एव तत्रापि स्वरसाधारणाश्रया ।

साधारण परिसख्याति—**अशेषु समपेष्विति** । एतत्स्वरसाधारणम् । यथास्वनियमात्, स्वनियम 'प्रयोज्यौ षड्जमुच्चार्य' इत्यादिनोक्त, तमनतिक्रम्य । अत्रेय व्यवस्था—पञ्चम्या पञ्चमे ऽशे, मध्यमाषड्ज-मध्यमयो प्रत्येक षडजमध्यमपञ्चमेष्वशेषु साधारणप्रयोग इति कम्बलाश्व-तरादय । एतत्स्वरमाधारणम् । काकल्यन्तरावित्यर्थ । अल्पनिगासु लोप्यनिषादगाधारासु जातिषु पञ्चमीमध्यमाषड्जमध्यमाऽऽख्यासु । एत-दुक्त भवति —निषादगाधारयोरन्यतरस्मिन्नशे ऽन्यस्य तत्सवादित्वेन लोप्य त्वाभावात्काकल्यन्तरप्रयोगो न कर्तव्य इति । अल्पद्विश्रुतिके लोप्यनिषाद-गाधारे । **रागभाषाऽऽदावपीति** । अत्र रागशब्देन ग्रामरागोपरागरागास्त्रयो ऽपि गृह्यन्ते, भाषाशब्देन भाषाविभाषाऽन्तरभाषास्तिस्रो गृह्यन्ते, आदि-शब्देन पुना रागाङ्गभाषाऽङ्गक्रियाङ्गोपाङ्गचतुष्टय गृह्यत इति दशविधो ऽपि रागप्रपञ्चो गृहीत । तत्रापिशब्देन न केवलमल्पद्विश्रुतिकासु जातिष्वेव, कि त्वल्पद्विश्रुतिके रागादौ सर्वत्रापीति द्योत्यते । तत्काकल्यन्तरसाधारण मत भरतादीना समतम् ॥ उक्तमर्थं व्यतिरेकेणाप्युदाहृत्य द्रढयन्नाह—**निगयोरशयोरिति** । 'पञ्चमीमध्यमा' इति भरतमतानुसारिणा वचनेन, 'एतदल्पनिगासु- इति कम्बलाश्वतरादिमतानुसारिणा वचनेन चोपात्तासु

[1] यथास्व नियमाद्भवेत

एकांशा नन्दयन्ती च मध्यमोदीच्यवा तथा ॥ २४ ॥
गाधारपञ्चमीत्येतास्तिस्रो द्व्यंशास्तु धैवती ।
गाधारोदीच्यवा चाथ पञ्चमीत्युदिता इमाः ॥ २५ ॥

पञ्चमीमध्यमाषड्जमध्यमाषाड्जीषु चतसृषु षड्जमध्यमाया विकृतससर्गजत्वेन केवलविकृतत्वाच्छुद्धताया अभावे ऽपीतरासा तिसृणा शुद्धावस्थाया विकृतावस्थाया चाविशेषेण स्वरसाधारणे प्राप्ते नियमयति—**विकृता एवेति**। **तत्रापीति**। तत्र पञ्चमीमध्यमाषाड्जोषु तिसृषु। अयमभिसधि — षाड्ज्या दिषु शुद्धावस्थाया विकृतस्वरप्रयोगो न कर्तव्य इति ॥ २१—२३- ॥

(सु०) **पञ्चमीति**। पञ्चमीमध्यमाषड्जमध्यमासु जातिषु स्वरसाधारण प्रयोक्तव्यमित्युक्त श्रीभरतादिभि ॥ २१ ॥ **अशेष्विति**। षड्जमध्यमपञ्चमेष्व-शेष्वेतत्स्वरसाधारण नियमात्कर्तव्यम्। कथम्? यथास्व स्वकीय स्थानमनति-क्रम्य। यदा षड्जो ऽशस्वरस्तदा षड्जसाधारणम्, यदा मध्यमपञ्चमौ तदा मध्यमसाधारणमिति। एतत्स्वरसाधारणमल्पनिषादगाधारासु जातिषु भवतीति कम्बलाश्वतरादय आहु। अल्पनिषादगाधारे रागभाषाऽऽदावपि स्वरसाधारण प्रयोक्तव्यमिति तेषा कम्बलाश्वतरादीना मतम् ॥ २२, २२- ॥ **निगयोरिति**। यदा षड्जमध्यमाया निषादगाधारावशौ तदा तत्स्वरसाधारण न प्रयोक्तव्यम्। प्रायस्तु विकृता एव स्वरसाधारणयोगिन्य ॥ २३, २३- ॥

(क०) अथाष्टादशसु जातिषु यथायोगमेकाशकादिसप्ताशकान्त वक्ष्यमाणलक्षणाशस्वरसबन्धकथनेन सभूतामशसख्यामवधारयति—**एकांशा** इत्यादिना **जातिष्वष्टादशस्विम** इत्यन्तेन। एकांशा एक स्वरो ऽशो यासा ता। नन्दयन्तीमध्यमोदीच्यवागाधारपञ्चमीना तिसृणा वक्ष्यमाणलक्षणानु सारेण प्रत्येक पञ्चमो ऽशो वेदितव्य। **द्व्यंशास्त्विति**। धैवतीगाधारोदीच्य-वापञ्चम्यो द्व्यशा। तत्र धैवत्यामृषभधैवतावशौ, गाधारोदीच्यवाया षड्ज-

नैषाद्यार्षभिकाषड्जकैशिक्यस्त्र्यंशिका मताः ।
आन्ध्रीकार्मारवीषड्जोदीच्यवाश्चतुरंशिकाः ॥ २६ ॥
पञ्चांशा रक्तगांधारी गांधारी मध्यमा तथा ।
षाड्जीत्येताश्चतस्रः स्युः षडंशैकैव कैशिकी ॥ २७ ॥
सप्तांशा सूरिभिः षड्जमध्यमा परिकीर्तिता ।
इति त्रिषष्टिरंशाः स्युर्जातिष्वष्टादशस्विमे ॥ २८ ॥

मध्यमौ, पञ्चम्यामृषभपञ्चमौ । **त्र्यंशिका मता** इति । नैषाद्यार्षभिकाषड्ज-कैशिक्यस्त्र्यंशिका । तत्र नैषाद्या निषादषड्जगांधारास्त्रयो ऽंशा, आर्षभ्या-मृषभनिषादधैवता, षड्जकैशिक्या षड्जगांधारपञ्चमा । **चतुरंशिका** इति। आन्ध्रीकार्मारवीषड्जोदीच्यवाश्चतुरंशिका । तत्रान्ध्र्यामृषभगांधारपञ्चम-निषादाश्चत्वारो ऽंशा, कार्मारव्यामृषभपञ्चमधैवतनिषादा, षड्जोदीच्य-वाया षड्जमध्यमधैवतनिषादा । **पञ्चांशा** इति । रक्तगांधारीगांधारीमध्य-माषाड्ज्यश्चतस्रः पञ्चांशा । तत्र रक्तगांधार्यां सगमपनिषादा पञ्चांशा, गांधार्यामपि तद्वत्, मध्यमायां सरिमपधा, षाड्ज्यां सगमपधा । **षडंशेति** । एकैव कैशिकी षडंशा । तत्रर्षभव्यतिरिक्ताः षट् स्वरा अंशा । **सप्तांशेति** । षड्जमध्यमा सप्तांशा । तस्या षड्जादय सप्त स्वरा अंशा स्यु ॥ -२४—२८ ॥

(सु०) अंशान्सङ्ख्याति—**एकांशा** इति। नन्दयन्तीमध्यमोदीच्यवागांधार-पञ्चमीष्वेक एको ऽंश, धैवतीगांधारोदीच्यवापञ्चमीषु द्वौ द्वावंशौ, नैषाद्यार्षभी-षड्जकैशिकीषु त्रयस्त्रयो ऽंशा, आन्ध्रीकार्मारवीषड्जोदीच्यवासु चत्वारश्चत्वारो ऽंशा, रक्तगांधारीगांधारीमध्यमाषाड्जीषु पञ्च पञ्चांशा, कैशिक्येकैव षडंशा, षड्जमध्यमा सप्तांशा । एवमष्टादशसु जातिषु त्रिषष्टिरंशा भवन्ति । इयं तु सङ्ख्या जातीनां संपूर्णत्वे । षाडवत्वे तु सप्तचत्वारिंशदंशा भवन्ति । तदुक्त

ग्रहांशतारमन्द्राश्च न्यासापन्यासकौ तथा ।
अपि सन्यासविन्यासौ बहुत्व चाल्पता ततः ॥ २९ ॥
एतान्यन्तरमार्गेण सह लक्ष्माणि जातिषु ।
षाडवौडुविते क्वापीत्येवमाहुस्त्रयोदश ॥ ३० ॥

मतङ्गेन—"योज्या सप्ताधिकास्ते च चत्वारिंशच्च षाडवे । अस्यार्थ —षाडवविधौ क्रियमाणे सप्तचत्वारिंशदशा भवन्ति । कथम्? चतसृणा जातीना नित्यपूर्णाना नवाशा पातनीयास्त्रिषष्टिमध्ये । एषु नवाशेषु पातितेषु चतुष्पञ्चाशदशा अवशिष्यन्ते । तत्रापि षड्जमध्यमा षाडजी षड्जोदीच्यवा कैशिकी रक्तगाधारीत्यासा सप्ताशा अपवादभूता पातनीया । तेषु सप्ताशेषु पातितेषु सप्तचत्वारिंशदशा भवन्ति ।" इति । औडुवविधौ तु त्रिंशदशा भवन्ति । तदुक्त मतङ्गेन—"तथा ऽपवादनिर्मुक्तास्त्रिंशदौडुविते तु ते । अस्यार्थ " पूर्ववत् । षोडशसु पातितेषु नित्यपूर्णषाडवाना द्वादश पातनाया । अन्ये चापवादभूता पञ्च । एव त्रिंशदौडुविते ते ऽशा भवन्ति । तथा चाह भरत —

'पञ्चस्वरमौडुवित विज्ञेय दशविधप्रयोगज्ञै ।
त्रिंशत्प्रकारविहित पूर्वोक्त लक्षण तस्य ॥'

इति । अपकृष्टध्रुवासु जातीना चतु स्वरप्रयोगो ऽप्युक्तो भरतेन—

'षट्स्वरस्य प्रयोगो ऽस्ति तथा पञ्चस्वरस्य च ।
चतु स्वरप्रयोगो ऽपि ह्यपकृष्टध्रुवास्वथ ॥'

इति ॥ २४—२८ ॥

(क०) अथ 'त्रयोदशविध जातिलक्ष्म' इत्युद्देशे लक्ष्यत्वेनोपात्तजातिनिरूपणावसरे तदवयवत्वेन च प्राप्तास्त्रयोदशापि ग्रहादीन्विभज्य क्रमेण लक्षयति—**ग्रहांशतारमन्द्राश्चे**त्यादिना । **षाडवौडुविते क्वापी**ति । नित्यपूर्णाभ्यो ऽन्यासु यथायोगमित्यर्थ । यद्यपि भरतमतङ्गादिभि सन्यासविन्यासयोर्विदार्याश्रितत्वादपन्यासे ऽन्तर्भावेणान्तरमार्गस्याप्यशाद्यवय

गीतादिनिहितस्तत्र स्वरो ग्रह इतीरितः ।
तत्रांशग्रहयोरन्यतरोक्तावुभयग्रह ॥ ३१ ॥
यो रक्तिव्यञ्जको गेये यत्सवाद्यनुवादिनौ ।
विदार्यां बहुलौ यस्मात्तारमन्द्रव्यवस्थिति ॥ ३२ ॥
य स्वय यस्य सवादी चानुवादी स्वरो ऽपरः ।
न्यासापन्यासविन्याससन्यासग्रहता गत ॥ ३३ ॥
प्रयोगे बहुलः स स्याद्वाद्यशो योग्यतावशात् ।
बहुलत्व प्रयोगेषु व्यापक त्वशलक्षणम् ॥ ३४ ॥

वानामन्योन्यसघटनात्मकन्याशादिसबन्धाधीनसिद्धे पृथगुद्देशो नापेक्षित इति दशक जातिलक्षणमित्युक्तम्, तथा ऽपि सन्यासविन्यासयो पृथगवयवत्वेनान्तरमार्गस्य तु सत्स्वशादिष्ववयवेषु तेन विना प्रयोगासिद्धेस्तस्यावश्यिकत्वाल्लक्षणेषु पृथगुद्दिश्य त्रयोदशेत्युक्त ग्रन्थकारेण ॥ **गीतादिनिहित** इति । तत्र तेषु त्रयोदशसु मध्ये, गीतादिनिहित , गीतस्य रञ्जकस्वरसदर्भस्यादावुपक्रमे निहित । गृहीत इति येन गीत गृह्यत इति वा ग्रह । तत्रांशग्रहयोरित्यत्र तत्रेति गीतगानलक्षण इत्यर्थ । अशग्रहयोरन्यतरोक्तौ, यत्र कचिदश एवोच्यते न ग्रह , यत्र च ग्रह एवोच्यते न त्वश , तत्रोभयग्रह उभयोर्ग्रहांशयोर्ग्रहो ग्रहण भवति । अयमर्थ —यत्र गीतलक्षणे यस्य स्वरस्याशत्वमुक्त नान्यस्य ग्रहत्व तत्र तस्यैव ग्रहत्वमप्युक्तम्, यस्य च ग्रहत्वमुक्त नान्यस्याशत्व तत्रापि तस्यैवाशत्वमप्युक्तमिति। एतेनैतदुक्त भवति—यस्या जातौ ये यावन्तो ऽशास्तत्र ते तावन्त एव ग्रहा इति । सर्वासु जातिषु ग्रहा अपि त्रिषष्टिरित्यर्थ । तथा चोक्त भरतेन—

‘ त्रिषष्टिरशा विज्ञेयास्तासा चैवाशवद् ग्रहा ’ इति ।

मतङ्गेनापि—'सो ऽशवत्त्रिषष्टिभेदभिन्नो बोद्धव्य ' इति ॥ **यो रक्ती-** त्याद्यशलक्षणम् । रक्तिव्यञ्जकत्वादिधर्मयुक्तो य स्वर स सगीतभागत्वादश इति व्यपदिश्यते गेये । रक्तिव्यञ्जक इत्येतावत्युच्यमाने स्वरगतरक्ति मात्रव्यञ्जकत्व स्वरान्तराणामप्यविशिष्टमितीह स्वरसदर्भभेदप्रतिनियतरक्ति-विशेषव्यञ्जकत्वस्य विवक्षितत्वाद्गेय इति विशेषण यथा वाक्यार्थभूतरसा दिव्यञ्जकत्व विवक्षितान्यपरवाच्ये ऽसलक्ष्यक्रमध्वनौ स्वार्थमभिदधत पदस्य। यत्सवाद्यनुवादिनौ । यस्याशत्वेन लिलक्षयिषितस्य[1] स्वरस्य । अस्मिँल्लक्षणे प्रतिवाक्य यच्छब्दो विधेयाशस्वरपर । सवाद्यनुवादिनौ पूर्वोक्तलक्षणौ स्वरौ विदार्या गीतखण्डे बहुलौ प्रचुरप्रयोगौ, यस्मात्तारमन्द्रव्यवस्थिति, यम-वधि कृत्वोत्तरस्वरारोहेण तारव्यवस्था ऽधस्तनस्वरावरोहेण मन्द्रव्यवस्था च भवति, य स्वय यस्य सवादी, यस्य वादिव्यपदेशवत स्वस्य स्वयमेव कदाचित्सवादी च भवति, अत्र चकार एवार्थे सवाद्येवेति, अनुवादी स्वरो ऽपर, यस्यानुवादी त्वपर एव स्वरो भवति, न कदाचिदपि स्वस्य स्वयमनुवादीत्यर्थ, यथा लोके राजा प्रयोजनवशात्कचिदमात्य-कृत्यकारी भवति न कदाचिदपि भृत्यकृत्यकारी, तद्वत्, यश्च न्यासापन्यास विन्याससन्यासग्रहता गत सन्प्रयोगे बहुलो भवति, तस्य न्यासादि-रूपापत्ति प्रयोगबाहुल्ये हेतु, स वादी योग्यतावशादश स्यात्। योग्यता नामात्र यथायोग रक्तिव्यञ्जकत्वाद्युक्तलक्षणार्हत्वम् । तथा ऽऽह भरत —

'रागश्च यस्मिन्वमति यस्माच्चैव प्रवर्तते ।
नेता च तारमन्द्राणा यो ऽत्यर्थमुपलभ्यते ॥
ग्रहापन्यासविन्याससन्यासन्याससयोगत ।
अनुवृत्तश्च यश्चेह सो ऽश स्याद्दशलक्षण ॥'

[1] विवक्षितस्य

इति। नन्वशो ग्रह इति भरतादेशेन सर्वेष्वप्यशधर्मेषु ग्रहस्य प्राप्तेषु ग्रहाशयो को विशेष इति चेत्, उच्यते—ग्रहस्याशातिदेशतस्तु प्राप्त न केवल वादित्वमेव धर्म, अपि तु वादित्वादिचतुष्टयमपीति तयोर्भेद इति। यथोक्त मतङ्गेन—'अशो वाद्येव पर ग्रहस्तु वाद्यादिभेदभिन्नश्चतुर्विध' इति॥ दशानामपि लक्षणाना सप्तषष्टिरूपत्वाद्बहुलत्वमेवाशस्य नियत लक्षणमित्याह—**बहुलत्वमिति**। प्रयोगे बहुलत्व व्यापकमशलक्षण मिति सबन्ध। **व्यापकमिति**। यो ऽश स बहुल इत्यविनाभावात्॥ २९—३४॥

(सु०) त्रयोदशविध जातिलक्षण विभजते—**ग्रहाशेति**। **षाडवौडुविते क्वापीति**। या कार्मारव्यादयश्चतस्रो नित्यपूर्णास्ता विहायेत्यर्थ। ग्रहलक्षण कथयति—**गीतादीति**। गीतस्य जात्यादेरादौ य स्वर प्रयुज्यते स ग्रह इत्युच्यते। तत्रेति। तत्र 'य स्वरो ऽश स एव ग्रह' इति नियमादश ग्रहयोरेकोक्तावुभय लभ्यते। नन्वेव तर्हि ग्रहाशयो को भेद? उच्यते—अशो वाद्येव परम्, ग्रहस्तु वाद्यादिभेदभिन्नश्चतुर्विध, अशश्च रागजनकत्वात्प्रधानम्, ग्रहस्त्वप्रधानमिति तयोर्भेद॥ ९—३१॥ अशलक्षण कथयति—**यो रक्तिव्यञ्जक** इति। यो गीते रञ्जकत्व व्यनक्ति, यस्य सवाद्यनुवादी च विदार्या बहुल। ननु विदारीशब्देन किमुच्यते? विदार्यते खण्ड्यते गीत पद वा यया सा विदारी। सा द्विविधा गीतविदारी पदविदारी चेति। सा विशेषेण तालाध्याये निरूपयिष्यते। यमवधि कृत्वा मन्द्रतारव्यवस्था, यो वा यस्य सवाद्यनुवादी वा न्यासत्वमपन्यासत्व विन्यासत्व सन्यासत्व ग्रहत्व च प्राप्नोति, यस्य जात्यादिप्रयोगे बाहुल्य सवाद्यशश्चेत्युच्यते। **योग्यतावशादिति**। प्राधान्याद्वादिशब्दवाच्यत्वमन्यैर्लक्षणैरशशब्द वाच्यत्वमिति। प्रयोगे बाहुल्यमेव मुख्य लक्षणमशस्येति कथयति—**बहुलत्वमिति**। ननु कथमस्याशशब्दवाच्यत्वम्? अशशब्देन भाग उच्यते, अयमपि जातिरागादिविभागकारित्वादशशब्देनोच्यते, कारणे कार्यवदुपचारात्॥ ३२—३४॥

मध्यमे सप्तके ऽशः स्यात्तस्मात्तारस्थितात्परान् ।
स्वराश्चतुर आरोहेदेष तारावधिः पर ॥ ३५ ॥
अर्वाक्तु कामचारः स्यात्तारे लुप्तो ऽपि गण्यते ।
आतारषड्जमारोहो नन्दयन्त्या प्रकीर्तितः ॥ ३६ ॥

(क०) अथ तारव्यवस्थामाह—**मध्यमे सप्तके ऽश स्यादिति** । मध्यमे सप्तके, मध्यस्थानस्थितेषु षड्जादिषु सप्तसु स्वरेष्वित्यर्थ । अश स्यात्, षड्जमध्यमग्रामयो प्राधान्यात्प्राबल्याच्च यस्मिन्ग्रामे यश्चतु श्रुतिको ऽश षड्जो वा मध्यमो वा भवेत् । तारस्थिताद् द्विगुणात्तस्मात्षड्जाद्वा मध्यमाद्वा पराश्चतुर स्वरान् । मध्यमग्रामे तावत्तस्मादिति तारमध्यमपरामर्शे तस्मादिति ल्यब्लोपे पञ्चमी । तमारभ्येत्यर्थ । तेन सह पराश्चतुरो मपधनीनारोहेदित्यर्थ । षड्जग्रामे तु तस्मादिति तारषड्जपरामर्शे तस्मादित्यवधौ पञ्चमी । तत पराश्चतुर स्वरान्रिगमपानारोहेदिति । एष तारावधि, एष उक्तप्रकारस्तारावधि । परो निरतिशय । कुत ? मध्यमग्रामे तारनिषादात्परस्य स्वरस्यासभवादेव, षड्जग्रामे तु तारपञ्चमात्परयो धैवतनिषादयो सभवे, शक्तौ च सत्यामपि तत्र प्रयोगे रक्तेरभावादिति ॥ **अर्वाक्त्विति** । अर्वाङ् न्यूनतारावधित्वेनोक्तयोर्निषादपञ्चमयोरधस्तात्तारे स्थिनेपु यस्य कस्यचिदवधित्वे तु कामचार, गातुरशक्तचेच्छया वा प्रवर्तनम् । **तारे लुप्तो ऽपि गण्यत** इति । तारे तारव्यवस्थाविषये । चतुर आरोहेदित्यत्र चतुर्षु मध्ये प्रयोगलक्षणवशादेकस्य स्वरस्य लोपे सत्यप्यारोहगणनाया सो ऽपि गृह्यते । नन्दयन्त्या जातेरपि मध्यमग्रामीणत्वात्तारव्यवस्थाया चतु स्वरारोहे तारमध्यमस्य प्रारम्भावधित्वे प्राप्ते, तदपवादत्वेन तारषड्जस्य भरतादिमतात्परावधित्व रुद्रटादिमतात्पूर्वावधित्व च विहितमित्यभिसधाय तन्त्रेणाह—**आतारषड्जमिति** । परावधित्व आ तार-

षड्जात्तारषड्जपर्यन्तमारोह प्रकीर्तितो भरतादिभिरित्यर्थ । यथा ऽऽह भरत —

'तारगत्या तु षड्ज च कदाचिन्नातिवर्तते'

इति । तत्पूर्वावधित्वे त्वातारषड्ज तारषड्जमारभ्यारोह सामान्यत प्राप्त-चतुर्थस्वरारोह । सामान्यत प्रकीर्तितो रुद्रटादिभिरित्यर्थ । यथा यावत्षड्जमेव तारगतिर्मध्यमस्याप्यत्र सवादित्वादनाशित्वाच्च तारगती रुद्रटेन कृता मध्यमस्येति न दोष इति मतङ्गोक्तम् । अयमाशय —नन्दयन्त्या हृष्यकामूर्च्छनाऽन्वितत्वेन पञ्चमाशत्वान्मन्द्रव्यापकत्वेन तारगते सकोच-स्त्वाचार्यै कृत इति । सामान्या तारव्यवस्था तु भरतोक्ता । यथा—

'अशात्तारगति विद्यादा चतुर्थस्वरादिह ।
आ पञ्चमात्सप्तमाद्वा नात परमिहेष्यते ॥'

इति । तरतेर्णिजन्तात्तार्यत इति कर्मणि घञि दूरश्राव्यस्य मूर्धन्यस्य ध्वनेस्तार इति सज्ञा ॥ ३५, ३६ ॥

(सु०) तारलक्षण कथयति—मध्यम इति । मध्यसप्तकस्थितो यो ऽशस्वर, तस्मादेव तारस्थिताच्चतु स्वरपर्यन्तमारोहण कर्तव्यम् । अयमारोहे परो ऽवधिरुक्त । तत परमारोहण न कर्तव्यम् । अर्वाक्तु स्वेच्छया तारगति । तारे लुप्तो ऽपि स्वरो ग्राह्य । भरतेन चतुर्थपञ्चमसप्तमस्वरपर्यन्त तारगतिरुक्ता । यदाह—

'अशात्तारगति विद्यादा चतुर्थस्वरादिह ।
आ पञ्चमात्सप्तमाद्वा नात परमिहेष्यते ॥'

इति । आतारेति । नन्दयन्त्या तारषड्जपर्यन्तमेवारोहण कर्तव्यम् । पूर्वोक्त-स्यायमपवाद ॥ ३५, ३६ ॥

मध्यस्थानस्थितादशाढामन्द्रस्थाशमाव्रजेत् ।
आमन्द्रन्यासमथ वा तदध स्थरिधावपि ॥ ३७ ॥
एषा मन्द्रगतेः सीमा ततो ऽर्वाक्कामचारिता ।
गीते समाप्तिकृन्न्यास एकविशतिधा च सः ॥ ३८ ॥

(क०) **मध्यस्थानस्थितादि**ति । अशाद् ग्रामापेक्षया षड्जाद्वा मध्यमाद्वा । अत्रापि ल्यब्लोपे पञ्चमी—अशमारभ्येति । आमन्द्रस्थाश यथाग्राम मन्द्रस्थानस्थितषड्जपर्यन्त तादृशमध्यमपर्यन्त वा । आङत्राभिविधौ । आव्रजेदागच्छेत् । अनेन मध्यस्थानस्थितस्याशस्य प्रायेण प्रारम्भो गम्यते । जातिप्रयोगे षडजमन्द्रव्यवस्थायामयमेक पक्ष । अथ वा, आमन्द्रन्यास मन्द्रस्थानस्थितन्यासस्वरपर्यन्तम् । आङभिविधौ । अत्र न्यासशब्देन ग्रामयोरन्तिमौ गाधारनिषादौ विवक्षितौ, न तु जात्यादिगीतसमापक । तौ च व्यत्यासेन षाड्जग्रामिके प्रयोगे मन्द्रगाधारो न्यास, माध्यमग्रामिके प्रयोगे मन्द्रनिषादो न्यास इति ग्रामयोर्मन्द्रावधी भवत । अत्र लिङ्ग षड्जग्रामीणया ऽपि षड्जकैशिक्या मन्द्रगाधारस्य न्यासत्वदर्शनमिति द्वितीय पक्ष । तदध स्थरिधावपीति तृतीय पक्ष । अत्रापिशब्दो विकल्पार्थो रिधौ वेति । तच्छब्देन ग्रामन्यासतया विवक्षितौ गाधारनिषादौ परामृश्येते । तयोरध स्थौ रिधावित्यनेन क्रमेण ग्रामविवक्षया न्यासयोर्व्यत्यास एव दर्शित । यथोक्त भरतेन—"त्रिधा मन्द्रगतिरशपरा न्यासपरा ऽपन्यासपरा चेति ।

मन्द्रस्त्वशात्परो नास्ति न्यासे तु द्वौ व्यवस्थितौ ।
गाधारन्यासलिङ्गेन दृष्टमृषभसेवनम् ॥"

इति । एषा पक्षत्रये ऽन्यतमाश्रया मन्द्रगतेर्मन्द्रस्थस्वरावरोहस्य सीमा ऽवधि । तत उक्तावधेरर्वाङ् न्यूनताया कामचारिता गातुरिच्छया ऽशक्त्या

षाड्ज्यादीना तु सप्ताना न्यासः स्यान्नामकृत्स्वर ।
द्वौ नामकारिणौ षड्जमध्यमाया तु तौ मतौ ॥ ३९ ॥
उदीच्यवात्रय मान्त निपगान्ता तु कैशिकी ।
कार्मारवी पञ्चमान्ता गान्ताः पञ्चापराः स्मृताः ॥ ४० ॥

वा ऽप्रवर्तमानत्वम् । 'मदी हृषे' इत्यस्माण्णिजन्तान्मदयतीति कर्तरि रप्रत्यये रूपम् । हृद्यस्य ध्वनेर्मन्द्र इति सज्ञा ॥ अथ न्यास — **गीते समाप्ति-कृदिति** । गीते जात्यादिप्रयोगे समाप्तिकृन्निरपेक्षावसानकारी स्वरो न्यास , न्यस्यते त्यज्यते येन गीतमिति करणे घञि न्याससज्ञक । स चाष्टादशसु जातिष्वेकविशतिधा वक्ष्यमाणप्रकारेण ॥ ३७, ३८ ॥

(सु०) मन्द्र निरूपयति—मध्यस्थानेति । मन्द्रस्थानस्थितादशस्व-रान्मन्द्राशस्वरपर्यन्तमवरोहण कर्तव्यम्, मन्द्रन्यासस्वरपर्यन्त वा, मन्द्रस्थान-स्थषभधैवतपर्यन्त वेति पक्षत्रयम् । एषा मन्द्रगते परा काष्ठोक्ता । अर्वाक्तु स्वेच्छया मन्द्रगति । न्यासलक्षण कथयति—गीत इति । यस्तु गीतसमापको गीतस्य जात्यादेरन्ते तिष्ठति स न्यास इत्युच्यते । न्यस्यते त्यज्यते यस्मिन्येन वा गीतमिति स न्यास । स चैकविशतिप्रकारो भवति ॥ ३७, ३८ ॥

(क०) तदेव विवृणोति—**षाड्ज्यादीनामित्यादिना** । सप्ताना शुद्धाना विकृतभेदैश्च सहिताना नामकृदिति, षाड्ज्या षड्ज आर्षभ्यामृषभ इत्येवम् । नान्य इति तुशब्दार्थ । **उदीच्यवात्रयमिति** । षड्जोदीच्यवा गाधारोदीच्यवा मध्यमोदीच्यवा च त्रिक मान्त मध्यमन्यासकम् । अपरा पञ्च षड्जकैशिकी रक्तगाधारी गाधारपञ्चम्यान्ध्री नन्दयन्ती चेति । स्मृता , भरतादिभिरिति शेष ॥ ३९, ४० ॥

(सु०) एकविशतिप्रकारतामेव विशदयति—षाड्ज्यादीनामिति । षाड्ज्या-दीना सप्ताना नामस्वरा सप्त न्यासा । षड्जमध्यमाया षड्जमध्यमौ न्यासौ ।

अपन्यासस्वरः स स्याद्यो विदारीसमापक ।
कार्मारव्या च नैषाद्यामान्ध्रीमध्यमयोस्तथा ॥ ४१ ॥
आर्षभ्या च स्वरा ये ऽशास्ते ऽपन्यासाः प्रकीर्तिताः ।
उदीच्यवाना त्रितये ऽपन्यासौ षड्जधैवतौ ॥ ४२ ॥
मध्यमो रक्तगाधार्या गाधार्या षड्जपञ्चमौ ।
सनिपा षड्जकैशिक्या पञ्चम्या निरिपाः स्मृताः ॥ ४३ ॥
रिपौ गाधारपञ्चम्या षाड्ज्या गाधारपञ्चमौ ।
धैवत्या रिमधाः प्रोक्ता नन्दयन्त्या मपौ मतौ ॥ ४४ ॥
रिवर्ज्याः षट् च कैशिक्या सप्तापीत्यूचिरे परे ।
सप्तस्वरापन्यासा तु भाषन्ते षड्जमध्यमाम् ॥ ४५ ॥
अत्र ये ऽन्त्या अपन्यासास्ते स्युरेकोनविंशतिः ।
सप्तत्रिंशत्परे ते च षट्पञ्चाशत्तु सयुता ॥ ४६ ॥
कैशिक्या सप्तपक्षे तान्सप्तपञ्चाशत विदु ।

षड्जोदीच्यवागाधारोदीच्यवामध्यमोदीच्यवाना मध्यमो न्यास । कैशिक्या निषादपञ्चमगाधारा । कार्मारव्या पञ्चम । अवशिष्टाना पञ्चाना गाधारो न्यास । एवमेकविंशतिर्न्यासा ॥ ३९, ४० ॥

(क०) अथापन्यास —**अपन्यासस्वरः स स्यादित्यादिना सप्तपञ्चाशत विदुरित्यन्तेन** निरूपित स्पष्ट । अपन्यस्यते प्रयोगो येनेत्यपन्यास । अपन्यसन च न्यासत्वापगमे त्ववान्तरविच्छेदकारित्वान्नयासवत्प्रतिभासनम् ॥ ४१–४६ ॥

(सु०) अपन्यास लक्षयति—अपन्यास इति । य स्वरो विदार्या गीतावयवस्य समापक सो ऽपन्यास । मतङ्गेनाप्युक्तम्—'यत्र समाप्तमिव

अशाविवादी गीतस्याद्यविदारीसमाप्तिकृत् ॥ ४७ ॥
सन्यासो ऽशाविवाद्येव विन्यासः स तु कथ्यते ।
यो विदारीभागरूपपदप्रान्ते ऽवतिष्ठते ॥ ४८ ॥
अलङ्घनात्तथा ऽभ्यासाद्बहुत्व द्विविध मतम् ।
पर्यायाशे स्थित तच्च वादिसवादिनोरपि ॥ ४९ ॥

गीत प्रतिभासते सो ऽपन्यास । स च विदारीमध्ये भवति । गीतशरीरमध्य इत्यर्थ ।' इति । अपन्यासान्परिगणयति—कार्मार यामिति । कार्मारवी-नैषाद्यान्ध्रीमध्यमाऽऽर्षभीणामशा एवापन्यासा । षड्जोदीच्यवागाधारोदीच्यवा-मध्यमोदीच्यवाना षड्जधैवतावपन्यासौ । रक्तगाधार्यां मध्यम । गाधार्यां षड्ज-मध्यमौ । षड्जकैशिक्या षड्जपञ्चमनिषादा । पञ्चम्या निषादर्षभपञ्चमा । गाधारपञ्चम्यामृषभपञ्चमौ । षाड्ज्या गाधारपञ्चमौ । धैवत्यामृषभमध्यमधैवता । नन्दयन्त्या मध्यमपञ्चमौ । कैशिक्यामृषभवर्जिता षट् स्वरा अपन्यासा । सप्तापि स्वरा इति केषाचिन्मतम् । षड्जमध्यमाया सप्त स्वरा । अत्राशा एवा-पन्यासा । त एकोनविशति । अन्ये सप्तत्रिशत् । मिलिता षट्पञ्चाशत् । यदि कैशिक्या सप्तापन्यासास्तदा सप्तपञ्चाशदपन्यासस्वरा भवन्ति ॥ ४१—४६- ॥

(क०) अथ सन्यासविन्यासौ—अशाविवादी, यस्मिन्प्रयोगे ो ऽशस्तस्याविरोधी सवादीत्यर्थ । गीतस्याद्यविदारीसमाप्तिकृत्प्रथम भा पक । अनेनापन्यासस्यातिरिक्तविदारीविषयत्व विज्ञेयम् । विन्यास स तु कथ्यते । स इति वक्ष्यमाणपरामर्श । अशाविवादित्वमुक्तमेव । विदारी-भागरूपपदप्रान्ते, विदार्या भागरूपाणि वर्णालकारादियुक्तस्य रागस्य वाक्यस्थानीयस्यावयवभूतानि पदवत्पदानि, तेषा स्वरसमुदायात्मना प्रान्ते यो ऽवतिष्ठत इति सबन्ध । विवादिव्यतिरिक्ताना सर्वेषामपि स्वराणा सन्यासविन्यासत्वसभवेन बहुत्वादेतयो सख्या नोक्ता ॥ अथ बहुत्वम्—अलङ्घनादिति । लङ्घनमीषत्स्पर्श स्वरस्य स्थानप्रयत्नकृतस्वरूपन्यूनता,

अल्पत्व च द्विधा प्रोक्तमनभ्यासाच्च लङ्घनात् ।
अनभ्यासस्त्वनशेषु प्रायो लोप्येष्वपीष्यते ॥ ५० ॥
ईषत्स्पर्शो लङ्घन स्यात्प्रायस्तल्लोप्यगोचरम् ।
उशन्ति तदनशे ऽपि क्वचिद्गीतविशारदाः ॥ ५१ ॥

तदभावो ऽलङ्घनम्, साकल्येन स्पर्श इति यावत् । इदमेक बहुत्वम् । अभ्यासादावृत्ते । नैरन्तर्येण वा सान्तरत्वेन वा स्वरस्य पुन पुनरुच्चारणमावृत्ति । इदमन्यद्बहुत्वम् । तच्च द्विविध बहुत्व पर्यायाशे वादिभूताशाद्व्यतिरिक्ताशे, वादिसवादिनोरपि स्थितम्, प्रयोक्तव्यमिति शेष ॥ अथाल्पत्वम्— **अल्पत्व चेति** । अनभ्यासाच्च लङ्घनादिति बहुत्वोक्तलक्षणविपर्यय । अनभ्यासस्तु, आवृत्त्यभावेन सकृदुच्चारणरूपमल्पत्व तु, अनशेषु वादिपर्यायाशोभयव्यतिरिक्तेषु स्वरेष्विष्यते, लोप्येष्वपि षाडवौडुवकारिषु च प्राय इष्यते, प्राचुर्येण भवतीत्यर्थ ॥ ईषत्स्पर्श इति ग्रन्थस्तु विवृतार्थ ॥ ४७—५१ ॥

(सु०) सन्यास लक्षयति—अशाविवादीति । य स्वरो ऽशेन सहाविवादी सन्गीतस्याद्या विदारीं समापयति स सन्यास । मतङ्गेनाप्युक्तम्—'अशस्य विवादी यो न भवति स प्रथमविदार्यामन्ते यदि प्रयुक्तो भवति तदा सन्यास इत्युच्यते' इति । विन्यास लक्षयति—अशाविवाद्येवेति—अशेन सहाविवाद्येव य स्वरो विदार्यशरूपाणा पदानामन्ते तिष्ठति स विन्यासस्वर । मतङ्गेनाप्युक्तम्—'एष एव तु सन्यासस्वरो यदा पदान्ते विन्यस्यते तदा विन्यास , अत एवाशस्य सवाद्यनुवादी वा पदविदार्यन्ते भवतीत्युक्तम् ।' इति । बहुत्व कथयति—अलङ्घनादिति । अन्यस्पर्शादभ्यासाच्च बहुत्व द्विविधम । तच्च बहुत्व वादिसवादिनो पर्याय । अलङ्घनाद्यस्य बहुत्व स वादी, तद्यस्याभ्यासात्स सवादीत्यर्थ । अल्पत्व चेति । अल्पत्वमप्यनभ्यासाल्लङ्घनाच्च द्विप्रकारम् । अनभ्यासस्त्वशस्वरादन्येषु स्वरेषु क्वचिल्लोप्येष्वपीष्यते भरतादिभि । लङ्घनादल्पत्वमित्युक्तम्, तत्र किमिद लङ्घनमित्यपेक्षाया

न्यासादिस्थानमुज्झित्वा मध्ये मध्ये ऽल्पतायुजाम् ।
स्वराणा या विचित्रत्वकारिण्यंशादिसगति. ॥ ५२ ॥
अनभ्यासैः क्वचित्क्वापि लङ्घनैरेव केवलैः ।
कृता सा ऽन्तरमार्ग स्यात्प्रायो विकृतजातिषु ॥ ५३ ॥
षडवन्ति प्रयोग ये स्वरास्ते षाडवा मताः ।
षट्स्वर तेषु जातत्वाद्गीत षाडवमुच्यते ॥ ५४ ॥

माह—ईषस्पर्श इति । सकृदुच्चारण लङ्घनम् । तत्प्रायो लोप्येषु स्वरेषु भवेत् । अशस्वरादन्येष्वपि स्वरेषु लङ्घन भवतीति केषाचिन्मतम् ॥ ४७—५१ ॥

(क०) अथान्तरमार्ग —**न्यासादिस्थानमिति** । न्यासादिस्थानम्, न्यासादीना न्यासापन्यासविन्याससन्न्यासग्रहाशाना स्थान गीतस्यान्त्यप्रदेशाद्युज्झित्वा विहाय । मध्ये मध्य इति मध्याना बहुत्वाद्वीप्साया द्विर्वचनम् । तेनोक्तन्यासादीना द्वयोर्द्वयोर्मध्य इत्युक्त भवति । तत्राल्पतायुजामुक्तद्विविधाल्पत्वभाजा स्वराणा या ऽशादिसगति, अशग्रहापन्यासादिभि सह सगतिरारोहादिना सघटना विचित्रत्वकारिणी स्वरसमुदायात्मकतानवैचित्र्यकारिणी भवति, क्वचित्केवलैरनभ्यासै क्वापि लङ्घनैरेव तत्तद्गीतरक्तिवशात्कृतोत्पादिता सा ऽन्तरमार्ग स्यात् । सो ऽपि विकृतजातिषु प्राय स्यात्, शुद्धजातिषु तु कादाचित्क इत्यर्थ ॥ ५१, ५३ ॥

(सु०) अन्तरमार्ग लक्षयति—न्यासादीति । न्यासापन्यासविन्याससन्न्यासग्रहाशस्थान परित्यज्य मध्ये मध्ये ऽल्पाना स्वराणा भङ्गिविशेषकारिणी क्वचिदनभ्यासै क्वचित्केवलैर्लङ्घनैरेव या विहिता ऽशादिभि सह सगति सा ऽन्तरमार्ग इत्युच्यते । सा प्रायशो या विकृता जातयस्तन्निष्ठैव भवति ॥५२, ५३॥

(क०) अथ षाडवम्—**षडवन्तीति** । ये षट् स्वरा शुद्धा विकृता वा प्रयोग जात्यादिकमवन्ति रक्षन्ति, प्रवर्तयन्तीत्यर्थ, ते स्वरा षडवा ।

वान्ति यान्त्युडवो ऽत्रेति व्योमोक्तमुडुव बुधै ।
पञ्चम तच्च भूतेषु पञ्चसख्या तदुद्भवा ॥ ५५ ॥
औडुवी सा ऽस्ति येषा च स्वरास्ते त्वौडुवा मता: ।
ते सजाता यत्र गीते तदौडुवितमुच्यते ॥ ५६ ॥
तत्सबन्धादौडुव च पञ्चस्वरमिद विदु: ।

'अव रक्षणे' इत्यस्मात्पचाद्यच्यवा इति रूपम् । षट् च ने ऽवाश्चेति कर्मधारय । तेषु षडवेषु जातत्वात्षट्स्वर गीत षाडवमुच्यत इति योजना । तेषु जातत्वादित्यनेन षडवशब्दात् 'तत्र जात' इत्यणि षाडवमिति रूपम् । अयमर्थ —सप्तसु स्वरेषु लक्षणवशादेकस्मिंस्त्यक्ते, तदितरषट्स्वरप्रयोग-प्रपञ्चवशाज्जात गीत षाडवव्यपदेशवदिति ॥ अथौडुवितम्—**वान्तीति** । यान्तीति 'वा गतिगन्धनयो' इत्यस्मान्निष्पन्नस्य वान्तीत्यस्यैव गत्यर्थ-तोक्ति । अत्रोडवो नक्षत्राणि वान्ति गच्छन्तीति वाधातो 'सुपि स्थ' इत्यत्र सुपीति योगविभागात्कप्रत्यय उडुवमिति व्योमाकाशमुक्तम् । तच्चोडुव भूतेषु पृथिव्यादिमहाभूतेषु गुणबाहुल्येनाभ्यर्हितत्वात्सृष्टिक्रमप्रातिलोम्येन पृथिव्यादिपरिगणनाया पञ्चम पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशानीति । पञ्चसख्या पञ्चेति सख्या तदुद्भवा तदुद्भवद्रव्याश्रिता सत्यौडुवीत्युच्यते । उडुवशब्दात् 'तत्र जात' इत्यणि स्त्रियाम् 'टिड्ढाणञ्' इत्यादिना ङीपि रूप-मित्यर्थ । सा चौडुवी सख्या येषा तत्र तत्र नियतस्वरद्वयलोपे सत्य-वशिष्टाना प्रयोगप्रवर्तकाना स्वराणामस्ति, ते तु पञ्च स्वरा औडुवा मता । तदस्यास्तीत्यस्मिन्नर्थे शैषिके ऽणि सतीत्यर्थ । जात त्विति तुशब्देन येषामिति यच्छब्दतात्पर्येणोक्ता एव, न तु सपूर्णे षाडवे वा शते पञ्चा-शन्नयायेन यथाकथञ्चित्सभवन्त पञ्चापीति गम्यते । त औडुवा यत्र गीते सजातास्तद्गीतमौडुवितमुच्यते । औडुवशब्दात् 'तदस्य सजातम्' इत्यादि-

क्रमादल्पाल्पतरते षाडवौडुवकारिणो ॥ ५७ ॥
सपूर्णत्वदशाया स्त. पञ्चम्या तु विपर्यय: ।

नेतच्प्रत्यये सतीत्यर्थ ॥ **तत्सबन्धादिति** । पञ्चस्वरमिद गीतम् , तत्सबन्धात् , तच्छब्देनौडुवा परामृश्यन्ते, तेषामौडुवाना सबन्धीति सबन्धमात्र विवक्षायाम् 'तस्येदम्' इत्यणप्रत्यय औडुवमिति च विदु ॥ ५४—५६- ॥

(सु०) षाडव लक्षयति—षडवन्तीति । षण्मिलित्वा ये प्रयोग जात्यादिकमवन्ति रक्षन्ति, ते षडवा स्वरा । षडवेषु जात षाडवम् । जातार्थे ऽण्प्रत्यय । औडुव लक्षयति—**वान्तीति** । उडवो नक्षत्राणि वान्ति यान्त्यस्मिन्नित्युडुव व्योम । तच्च भूतेषु पञ्चमम् । तेन पञ्चसख्या लक्ष्यते । औडुवी सख्या विद्यते येषा स्वराणा त औडुवा पञ्च स्वरा । ते जाता यत्र गीते तदौडुवितमुच्यते । जाताथ इतच्प्रत्यय । तत्सबन्धात्पञ्चस्वरमौडुव विदुर्बुधा भरतादय ॥ ५४—५६- ॥

(क०) पूर्व द्विविधस्याप्यल्पत्वस्य सामान्यन प्रायो लोप्यविषयत्वमुक्त्वेदानीं तस्यैव कदाचिल्लोप्यविशेषव्यवस्था दर्शयति—**क्रमादिति** । अल्पाल्पतरते, अल्पश्चाल्पतरश्चाल्पाल्पतरौ स्वरौ, तयोर्भावावल्पाल्पतरते, अत्र द्वद्वान्ते श्रुतस्य तल प्रत्येकमभिसबन्धो ऽल्पता ऽल्पतरता चेति, अल्पता ऽनभ्यास , अल्पतरता लङ्घनम्, सपूर्णत्वदशाया यासा जातीना सपूर्णत्वाद्यवस्थात्रय सभवति, तासा सपूर्णत्वावस्थायामेव ते षाडवौडुवकारिणो क्रमात्स्त , षाडवकारिण स्वरस्याल्पता, औडुवकारिण स्वरस्याल्पतरतेति प्रयोज्ये भवत । यासा जातीना तु सपूर्णत्वषाडवत्वाख्यावस्थाद्वयमेव, तासु षाडवकारिणो ऽल्पतैव, औडुवकारिणो ऽभावादल्पतरता न स्यात्, यास्तु नित्यपूर्णास्तासु लोप्यस्वराभावादल्पत्वमनशविषयमेवेत्यवगन्तव्यम् । अल्पत्वप्रयोगे कृतस्य नियमस्य क्वचिद्विधिना बाध दर्शयति—**पञ्चम्या त्विति** ।

वचन विधिरप्राप्ताविहाल्पत्वबहुत्वयोः ॥ ५८ ॥
परिसख्या द्वयो प्राप्तावेकस्यातिशयाय यत् ।

तुशब्दो ऽत्रेतरजातिवैलक्षण्यद्योतनार्थ । विपर्ययो ऽन्यथाभाव । एतदुक्त भवति—अवस्थात्रयवत्या पञ्चम्या पूर्णत्वलक्षणे 'सगमा स्वल्पका मता ' इत्यनेन वक्ष्यमाणेन षड्जमध्यमयोरषाडवौडुवकारित्वादप्राप्तौ 'क्रमाद्गेन निगाभ्या च षाडवौडुविता मता ' इति षाडवकारित्वाद्गाधारे प्राप्तौ च सभूय त्रयाणामल्पत्ववचनेन निषादे ऽप्यौडुवकारित्वेन बहुत्वस्य प्राप्तौ 'ऋषभ-पञ्चमनिषादा अपन्यासा ' इति बहुत्ववचनेन च नियमस्य बाध, यथा 'प्राङ्मुखो ऽन्नानि भुञ्जीत' इत्यस्य लक्ष्मीव्रते 'सपत्काम पश्चिमाशामुखाशी' इत्येन वचनेन । ननु विषयव्यवस्थया सर्वजातिषु नियतस्याल्पत्वस्य पञ्चम्या कथ विपर्यय इत्यत आह—**वचन विधिरिति** । इह पञ्चम्या-मल्पत्वबहुत्वयो स्वरधर्मयोरप्राप्तौ, अत्र षाडवौडुवकारिणो षड्जमध्य-मयोरल्पत्वस्य, औडुवकारिणि निषादे बहुत्वस्य चाप्राप्तौ सत्याम्, वचनम्, 'दौर्बल्य चात्र विज्ञेय षड्जगाधारमध्यमै ' इति षड्जमध्यमयो साक्षादल्पत्वस्य, 'सनिषादावपन्यासौ ' इत्यपन्यासलिङ्गेन निषादे बहुत्वस्य च भरतोक्तमेतद्वचन विधि 'प्रात सध्यामुपासीत' इति वचनवत् । विधीयते ऽनेनेति करणे 'उपसर्गे घो कि ' इति किप्रत्यये सति विधिरिति रूपम् । ननु षड्जमध्यमयोरप्राप्तावल्पत्ववचन निषादे ऽप्यप्राप्तौ बहुत्ववचन विधिरस्तु, इह षाडवकारित्वेनाल्पत्वविषये गाधारप्राप्तौ सत्या मपि पुनरल्पत्वविधान किमितीत्याशयवानाह—**परिसख्येति** । द्वयो, इह षाडवौडुवकारिणोर्गाधारनिषादयोर्द्वयो प्राप्तावल्पत्वधर्मितया प्राप्तौ सत्याम्, एकस्य तयोरेकस्य गाधारस्य, अतिशयाय रक्तिविशेषाय यदल्पत्ववचनम्, परिसख्या, सा परिसख्या भवतीत्यर्थ । यत्तदो सबन्धस्य नित्यत्वादत्र

अथ प्रत्येकमेतासां जातीनां लक्ष्म कथ्यते ॥ ५९ ॥

सेति तच्छब्दाध्याहारः कर्तव्यः । परिसंख्योदाहरणं यथा—'इमाम-गृभ्णन्रशनामृतस्येत्यश्वाभिधानीमादत्ते' इति । चयनप्रकरणे 'इमाम-गृभ्णन्-' इति मन्त्रे रशनालिङ्गेन प्राप्तयोरश्वगर्दभाभिधान्योः 'तस्माद-श्वाद्गर्दभो ऽश्वतरः' इति निकृष्टायां गर्दभाभिधान्यां अश्वाभिधानी श्रेयसीत्येवैकस्या अतिशयाय 'इमामगृभ्णन्रशनामृतस्य' इति मन्त्रानु-वादेन 'अश्वाभिधानीमादत्ते' इति यत्तदर्थं शास्त्रवचनं परिसंख्या, तद्वत् । परिसंख्याया इतरपरिवर्जनफलत्वादिहापि निषादस्याप्यल्पत्वनिषेध फलम् ॥ -५७—५८- ॥

(सु०) क्रमादिति । षाडवौडुवकारिणौ यौ स्वरौ तयोः संपूर्णत्वदशायां क्रमादल्पाल्पतरते ज्ञातव्ये । यस्य लोपेन षाडवत्वं तस्य स्वरस्य संपूर्णत्व-दशायामल्पत्वम्, यस्य च लोपेनौडुवत्वं तस्य संपूर्णत्वदशायामल्पतरत्वम् । पञ्चम्यां तु जातौ विपर्ययः—यस्य लोपेन षाडवत्वं तस्याल्पतरत्वम्, यस्य लोपेनौडुवत्वं तस्याल्पत्वमिति । वचनमिति । 'क्रमादल्पाल्पतरते' इत्यनेन न्यायेनाल्पत्वबहुत्वयोरप्राप्तौ सत्यां यद्वचनं स विधिः, अप्राप्तप्रापकत्वात् । द्वयोः प्राप्तावेकस्य वचनं परिसंख्या । तद्वचनमेकस्यातिशयाय । विधिपरि-संख्ययोर्लक्षणमुक्तं भट्टाचार्यैः —

'विधिरत्यन्तमप्राप्तौ नियमः पाक्षिके सति ।
तत्र चान्यत्र च प्राप्तौ परिसंख्येति गीयते ॥'

इति ॥ -५७—५८- ॥

(क०) ग्रहादीनां त्रयोदशानां जातिलक्षणानां प्रत्येकमन्वर्थतया स्वरूपं निरूप्य, तानि षाड्ज्यादिषु सप्तसु शुद्धविकृतान्योन्यसंसर्गजातासु षड्जकैशिक्यादिष्वेकादशसु चेत्यष्टादशसु जातिषु क्रमेण प्रत्येकं यथासंभवं

षाड्ज्यामशाः स्वराः पञ्च निषादर्षभवर्जिताः ।
निलोपात्षाडव सो ऽत्र पूर्णत्वे काकली क्वचित् ॥ ६० ॥
सगयो॰ सधयोश्चात्र सगतिर्बहुलस्तु गः ।
गाधारे ऽशे न नेर्लोपो मूर्च्छना धैवतादिका ॥ ६१ ॥

योजयित्वा सप्रस्तार दर्शयितुमाह—**अथ प्रत्येकमित्यादिना** । प्रत्येकमेकस्यामेकस्याम् । यथाऽर्थे वीप्सायामव्ययीभाव । तासु षाड्ज्या निषादर्षभवर्जिता पञ्च स्वरा सगमपधा अशा । ते पर्यायेण वादिनो ग्रहाश्च भवन्तीत्यर्थ । निलोपान्निषादपरित्यागात्षाडव षट्स्वरप्रयोग , कार्यमिति शेष । स निषाद , अत्र षाड्ज्या पूर्णत्वे सपूर्णावस्थाया क्वचित्षड्जस्य वादित्वे विकृतदशाया काकली भवति । **सगयो सधयोश्चात्र सगतिरिति**। अत्र षड्जस्य गाधारेणैकान्तरितेन तादृशेनैव धैवतेन च यथारक्ति सबन्ध सगसगसधेति गसगसधसेति वा कार्य , गस्तु गाधारस्तु बहुल इति । यद्यपि 'निगावन्यविवादिनौ' इति विवादित्वाद्गाधारस्याप्राप्त बहुत्वम् , तथाऽपि 'गाधारस्य च बाहुल्यम्' इति मुनिवचनाद्विधीयत इति तुशब्दार्थ । गाधारे ऽशे न नेर्लोप । निषादस्य गाधारसवादित्वादशसवादिनो लोपाभावादिति भाव । एतेनावस्थाद्वयवत्या अप्यस्या षाड्ज्या गाधारस्याशत्वे निलोपप्रतिषेधेन षाडवापवादात्पूर्णताऽवस्थैवेत्युक्त भवति । अतो ऽस्या समपधेषु चतुर्ष्वंशेषु सपूर्णत्वषाडवत्वाख्यावस्थाद्वय व्यवस्थितम् । षड्जे ऽशे ऽपि तस्यैव ग्रहापन्यासत्वात्केवलाशुद्धताया पूर्णतैवेत्यस्या पूर्णताया षडशा षाडवत्वे चत्वार इति मतङ्गोक्ता दशाशा वेदितव्या । एवमवस्थाऽऽपन्नाशसख्या जात्यन्तरेष्वप्यूह्या । मूर्च्छना धैवतादिका, अस्या षाड्जग्रामिकतया धैवतादिकोत्तरायता मूर्च्छना, न तु मध्यमग्रामीणा पौर-

त्रिधा तालः पञ्चपाणिरत्र चैककलाऽऽदिकः ।
क्रमान्मार्गाश्चित्रवृत्तिदक्षिणा गीतय पुनः ॥ ६२ ॥
मागधी सभाविता च पृथुलेति क्रमादिमाः ।
नैष्क्रामिकध्रुवाया च प्रथमे प्रेक्षणे स्मृतः ॥ ६३ ॥

वीत्यर्थ । अस्या तालमार्गगीतिविनियोगाना नियम दर्शयति— **त्रिधा ताल** इत्यादिना । अत्र षाड्ज्याम्, एककलाऽऽदिक, एककलो द्विकलश्चतुष्कल इति त्रिधा च पञ्चपाणि षट्पितापुत्रक, प्रयोक्तव्य इति शेष । क्रमान्मार्गा इत्यनेनैककले पञ्चपाणौ चित्रो मार्गो मागधी गीति, द्विकले वार्त्तिको मार्ग सभाविता गीति, चतुष्कले दक्षिणो मार्ग पृथुला गीतिरिति क्रमो दर्शित । अत्र षाड्ज्यामित्युपलक्षणम् । जात्यन्तरेष्वपि तालान्तरेष्व-प्येककलत्वादीना योजना कर्तव्या, उत्तरत्र 'योक्ता ऽस्माभि कलासख्या' इत्यादिना सामान्येन वक्ष्यमाणत्वात् । तालादीना लक्षण तु स्वप्रकरणे वक्ष्यते । तथा प्रथमे प्रेक्षणे नैष्क्रामिकध्रुवाया च विनियोग स्मृत इति योजना । प्रथमप्रेक्षणे नाटकादीना प्रथमाङ्के । **नैष्क्रामिकध्रुवायामिति** । ध्रुवासामान्यलक्षण तावद्भरतोक्तम्—

'यानि चैव निबद्धानि च्छन्दोवृत्तिविधानत ।
मुखप्रतिमुखादीनि गीताङ्गान्येव सर्वश ॥
यदात्मकानि तानि स्युर्ध्रुवासञ्ज्ञानि नाटके ।'

इति । तद्विशेषाश्च—

'प्रावेशिकी तु प्रथमा द्वितीया ऽऽक्षेपिकी स्मृता ॥
प्रासादिकी तृतीया च चतुर्थी चान्तरा ध्रुवा ।
नैष्क्रामिकी तु विज्ञेया पञ्चमी तु ध्रुवा बुधै ॥'

विनियोगो द्वादशात्र कला अष्टलघुः[1] कला ।

इति प्रवेशाद्यर्थसूचनादेतासामन्वर्थता ज्ञेया । अपकृष्टे ताडिताऽऽद्यो गुरुलघ्वक्षरोभयप्रायास्त्रिविधा अपि ध्रुवाजातय प्रावेशिक्यादीनामेवावान्तर भिदा । एतासा सतालत्वमेव पदमधिकृत्योक्तम् 'सताल च ध्रुवाऽर्थेषु निबद्धम्' इति । तत्रैव स्मृतम् 'अनिबद्धाक्षराणि स्युस्तेनेनप्रभृतीनि च[2]' इति । 'तत्राङ्कान्ते निष्क्रमणे भवेत्त्र्यश्रावसानिकी' । अस्या प्रस्तुतार्थनियोग —

'निष्क्रामोपगतगुणा विद्यान्नैष्क्रामिकीं ता तु ।'

'अथोत्तमाना कर्तव्या चतुरश्रावसानिकी ।
अधमाना तु कर्तव्या ध्रुवा त्र्यश्रावसानिकी ॥'

नैष्क्रामिकी—'त्र्यश्रे विरामस्त्रिकलश्चतुरश्रे चतुष्कल ।
प्रावेशिक्या ध्रुवाया तु नैष्क्रामिक्या तथैव च ॥'

इति । एव तत्तत्तालविशेषनियताया नैष्क्रामिक्या ध्रुवाया विनियोग । ध्रुवापदानामेतज्जात्युक्तस्वरसदर्भेण योजन नाट्याङ्गत्वेन । चकारात्स्वातन्त्र्येणापि ब्रह्मप्रोक्तपदैरन्यैर्वा शकरस्तुतावेव विनियोग समुच्चीयते । स्मृत, भरतादिभिरिति शेष । **द्वादशात्र कला** इति । अत्र षाड्ज्या कला कालविशेषा द्वादश, अत्रोक्तस्य पञ्चपाणेर्यथाऽक्षरत्वे द्वादशमात्रिकत्वात् । कलाशब्देन प्रतीतस्य कालविशेषस्य ध्रुवाऽऽदिमार्गभेदाश्रितत्वेनानेकरूपत्वादिह किंप्रमाणो विवक्षित इत्याकाङ्क्षायामाह—**अष्टलघु कले**ति । अत्र लघुशब्देन पञ्चलघ्वक्षरोच्चारमित कालो विवक्ष्यते । तादृशा अष्टौ लघवो यस्या कलाया सा ऽष्टलघु । एतेनात्र कला दक्षिणमार्गाश्रितेति

[1] अष्टगुरु

[2] स्युर्यान्यजातिकृतानि तु

अस्या षाड्ज्या षड्जो न्यास । गाधारपञ्चमावपन्यासौ । वराटी दृश्यते । अस्या प्रस्तारः—

१ षाड्जी

१	सा	सा	सा	सा	पा	निध	पा	धनि
	त		भ	व	ल	ला		ट

गम्यते । तथा च वक्ष्यति—'योक्ता ऽस्माभि कलासख्या सा दक्षिणपथे स्थिता' इति । अतो ऽत्र चतुष्कलस्य पञ्चपाणेर्द्विरावृत्तिरवगन्तव्या । यदा तु वृत्तिमार्गाश्रयणेन चतुर्विंशति कलास्तदा द्विकलपञ्चपाणेश्चतुरावृत्तय । यदा पुनश्चित्रमार्गाश्रयणेनाष्टाचत्वारिंशत्कलास्तदा यथाऽक्षरपञ्चपाणेरष्टावृत्तय । एव तालान्तरमप्यूह्यम् ॥ ५९—६३ ॥

(सु०) अथैतासा जातीना प्रत्येक लक्षण कथयितु प्रतिजानीते—अथेति । षाड्जीलक्षण कथयति—षाड्ज्यामिति । षाड्ज्या षड्जगाधारमध्यमपञ्चमधैवता अशा । तेषा च विकल्पेनाशत्वम्, 'गाधारे ऽशे न नेर्लोप' इति वक्ष्यमाणत्वात् । मतङ्गेनाप्युक्तम्—'इति त्रिषष्टिरशा स्युस्तेषा मेकैकशो ऽशता' इति । निषादलोपेन षाडवम् । स निषाद पूर्णत्वे काकली । षड्जगाधारयो षड्जधैवतयोश्च सगति । गाधारस्य बाहुल्यम् । गाधारो यदा ऽशस्तदा निलोपात्षाडव नास्ति । धैवतादिर्मूर्च्छना । पञ्चपाणि षट्पितापुत्रक एककलो द्विकलश्चतुष्कलश्चात्र ताल । यदैककलस्तदा चित्रो मार्ग, यदा द्विकलस्तदा वार्त्तिक, यदा चतुष्कलस्तदा दक्षिणो मार्ग इति । गीतय पुन—यदा चित्रो मागस्तदा मागधी, यदा वार्त्तिकस्तदा सभाविता, यदा दक्षिणस्तदा पृथुला । प्रथमे प्रेक्षणे नैष्क्रामिकध्रुवाया विनियोग । अत्र द्वादश कला । कलायामष्टौ गुरव ॥ ५९—६३ ॥

(क०) अस्या षाड्ज्या षड्जो न्यास इति वदतो ऽय भाव—अस्या षाड्ज्या विकृतावस्थासु ग्रहादीनामनियमत्वे ऽपि नामस्वरस्यैव

२	री	गम	गा	गा	सा	रिग	धस	धा
	न	य	ना		बु	जा		धि
३	रिग	सा	री	गा	सा	सा	सा	सा
	क							
४	धा	धा	नी	निसं	निध	पा	सां	सां
	न	ग	सू		नु	प्र	ण	य
५	नी	धा	पा	धनि	री	गा	सा	गा
	के		लि		स	मु		द्ध
६	सा	धा	धनि	पा	सा	सा	सा	सा
	व							
७	सा	सा	गा	सा	मा	पा	मा	मा
	स	र	स	कृ	त	ति	ल	क
८	सा	गा	मा	धनि	निध	पा	गा	रिग
	प			का	नु	ले	प	
९	गा	गा	गा	गा	सा	सा	सा	सा
	न							
१०	धा	सा	री	गरि	सा	मा	मा	मा
	प्र	ण	मा		मि	का		म
११	धा	नी	पा	धनि	री	गा	री	सा
	दे		हे		ध	ना	न	
१२	रिग	सा	री	गा	सा	सा	सा	सा
	ळ							

न्यासत्व शुद्धाया विकृतासु च नियतमिति । गाधारपञ्चमावपन्यासाविति विकृतावस्थामाश्रित्योक्ति । शुद्धताया तु नामस्वरस्य षड्जस्य चापन्यासत्व

कर्तव्यम् । यदाह मतङ्ग —'शुद्धत्वे षड्जश्चापन्यास' इति । **वराटी दृश्यत** इति । यदा विकृतावस्थायामपि काकलीप्रयोगस्तदा वराटी प्रतीयते । अन्यदा वराट्येकदेशप्रतीतिरेवेत्यर्थ । प्रस्तार इह कलासु स्वरसनिवेश , क्रियत इति शेष । तत्र षड्जग्रामे शुद्धस्वरमेलने प्रथमकलाया तावन्मध्यस्थानस्थित षड्ज पञ्चलघ्वक्षरोच्चारमितलघुकाल-श्चतुर्वारमावर्त्यते, ततस्तत्स्थान एव पञ्चमो लघुकाल एक , ततस्तत्रत्यावेव निपादधैवतौ मिलित्वैकलघुकालौ, पुन पञ्चम एकलघुकाल , ततो धैवतनिषादौ मिलित्वैकलघुकालौ, इत्येका कला । अस्या त भवललाटेति ब्रह्मप्रोक्तपदाक्षरै स्वरयोजनाप्रकारस्तु— त, इति सानुनासिकेन प्रथम षड्ज , तच्छेषतयैव द्वितीय , भवाभ्या तृतीयचतुर्थौ, लेन पञ्चम , लेन दीर्घेण निषाद , तच्छेषत्वेन धैवतपञ्चमौ, टेन धैवत , तच्छेषो निषाद इति (१) । द्वितीयस्या मध्यस्थाने रिर्लघु , गमौ लघु , द्वौ गौ लघू, सो लघु , रिगौ लघु , धसौ लघु , धो लघु । अत्र नयनाम्बुजाधीत्यक्षर-योजना—नेन रि , येन ग , तच्छेषो म , सानुनासिकदीर्घेण नेन ग , तच्छेषो ग , बुना स , दीर्घेण जेन रि , तच्छेषा गधसा , धिना ध (२) । तृतीयस्या रिगौ लघु , सरिगास्त्रयो लघव , ततश्चत्वार षड्जा लघव । अत्र कमित्यक्षरयोजना—केन सानुनासिकेन रि , तच्छेषा इतरे स्वरा (३) । चतुर्थ्यां मध्यस्थानौ धौ लघू, निर्लघु , नितारसौ लघु , मध्ये निधौ लघु , पो लघु , तारे सौ लघू । नगसूनु-प्रणयेत्यक्षरयोजना—नगसूभिर्धधनय , तच्छेषौ निसौ, नुना नि , तच्छेषो ध , प्रणयै पससा (४) । पञ्चम्या मध्यस्थाने निधपा लघव , धनी लघु , रिगसगा लघव । केलिसमुद्रेत्यक्षरयोजना—केऽक्षरेण नि , तच्छेषो ध , लीत्यनेन प , तच्छेषौ धनी, सेन रि , मु, इत्यनेन

ग, तच्छेष स, द्रेन ग (५)। षष्ठ्या मध्ये सो लघु, मन्द्रे धो लघु, धनी लघु, पो लघु, मध्य साश्चत्वारो लघव। वमित्यक्षरयोजना—वेन सानुनासिकेन स, तच्छेषा इतरे (६)। सप्तम्या मध्ये ससगसमपममा लघव सरसकृततिलकाक्षरै क्रमेण युक्ता (७)। अष्टम्या मध्ये सो लघु, गो लघु, मो लघु, धनी लघु, निधौ लघु, पो लघु, गो लघु, रिगौ लघु। पङ्कानुलेपेत्यक्षरयोजना—सानुनासिकेन पेन स, तच्छेषौ गमौ, दीर्घेण केन ध, तच्छेषो नि, नुना नि तच्छेषो ध, लेऽक्षरेण प, पेन ग, तच्छेषौ रिगौ (८)। नवम्या मध्ये गाश्चत्वारो लघव, साश्चत्वारो लघव, नमित्यक्षरयोजना—नेन सानुनासिकेन ग, तच्छेषा इतरे (९)। दशम्या मन्द्रे धो लघु, मध्ये सो लघु, रिर्लघु, गरी लघु, सममम लघव। प्रणमामि कामेत्यक्षरयोजना—प्रणमाऽक्षरैर्धसरय, तच्छेषौ गरी, मिना स, दीर्घेण केन म, तच्छेषो म, ततो मेन म (१०)। एकादश्या मध्ये धनिपा लघव, धनी लघु, रिगरिसा लघव। देहेन्धनानेत्यक्षरयोजना—देकारेण ध, तच्छेषो नि, हे, इत्यनेन प, तच्छेषौ धनी, धनानेत्येतै क्रमेण रिगरय। तच्छेष स (११)। द्वादश्या मध्ये रिगौ लघु, सरिगास्त्रयो लघव, चत्वार षड्जा लघव। लमित्यक्षरयोजना—लेन सानुनासिकेन रि, शेषा सर्वे ऽपि स्वरा (१२)।

त भवललाटनयनाम्बुजाधिक नगसूनुप्रणयकेलिसमुद्भवम्।
सरसकृततिलकपङ्कानुलेपन प्रणमामि कामदेहेन्धनानलम्॥

अत्र स्वरसख्या ऽल्पत्वबहुत्वपरिज्ञानाय लिख्यते। षड्जा षट्त्रिंशत्, ऋषभा द्वादश, गाधारा विंशति, मध्यमा अष्टौ, पञ्चमा अष्टौ, धैवता षोडश, निषादा द्वादशेति मिलिता द्वादशोत्तर शतम्। अथ

अथार्षभी

आर्षभ्या तु त्रयो ऽशाः स्युर्निषादर्षभधैवताः ॥ ६४ ॥
द्विश्रुत्योः सगतिः शेषैर्लङ्घन पञ्चमस्य च ।
षाडव षड्जलोपेन सपलोपादिहौडुवम् ॥ ६५ ॥
मूर्च्छना पञ्चमादिश्च तालश्चचत्पुटो मतः ।
अष्टौ कला भवन्तीह विनियोगस्तु पूर्ववत् ॥ ६६ ॥

प्रस्तार षड्जाशत्वे । गाधाराद्यशत्वे ऽप्येवमेवाशबहुत्वादिना सम्यग्विचार्योद्धारो नेय । गाधाराद्यशत्वमपि स्वस्थानस्थितानामेव । तेषा स्थायित्वकरणमपि वीणायामुपतन्त्रीणा स्वनादसाम्यापादनमिति रहस्यम् । षाड्ज्यादिसर्वजातिष्वशस्वरगतो रसो वेदितव्य ॥ इति षाड्जी ॥ १ ॥

(क०) **आर्षभ्या त्विति** । तुशब्दो ऽस्या षाड्जीवैलक्षण्यद्योतनार्थ । निषादर्षभधैवतास्त्रयो ऽशा ग्रहाश्च स्यु । द्विश्रुत्योर्गांधारनिषादयो प्रत्येक शेषै सरिमपधै पञ्चभिर्यथायोग सगति सबन्ध । एतेन गाधारनिषादयोर्बहुत्वमितरेषामल्पत्वमिति च सूचितम् । पञ्चमस्य लङ्घन च । लङ्घनमल्पतरत्वम् । चकारादल्पत्व च सपूर्णताऽवस्थाया भवति । षाडव षड्जलोपेनेत्यादि स्फुटार्थम् ॥ -६४—६६ ॥

(सु०) आर्षभीं लक्षयति—आर्षभ्यामिति । आषभ्या निषादर्षभधैवतास्त्रयो ऽशा. । गाधारनिषादयोर्द्विश्रुत्योरन्यै स्वरै सह सगति । पञ्चमस्येषत्स्पर्श । षड्जाभावेन षाडवत्वम् । षड्जपञ्चमाभावेन चौडुवितत्वम् । पञ्चमादिमूर्च्छना । चच्चत्पुटस्ताल । अष्टौ कला । विनियोग पूर्ववन्नैष्क्रामिकध्रुवायाम् ॥ ६४—६६ ॥

अस्यामार्षभ्यामृषभो न्यासः । अंशा एवापन्यासाः । देशीमधुकर्यौ दृश्येते । अस्याः प्रस्तारः—

२ आर्षभी

१	री	गा	सा	रिग	मा	रिम	गा	रिरि
	गु	ण	लो		च	ना		धि
२	री	री	निध	निध	गा	रिम	मा	पनि
	क	म	न		न्त	म	म	र
३	मा	धा	नी	धा	पा	पा	सा	गा
	म	ज	र	म			क्ष	य
४	नी	धनि	री	गरि	सध	गरि	री	री
	म	जे					य	
५	री	मा	गरि	सध	सस	रिस	रिग	मम
	प्र	ण		मा			मि	दिव्य
६	निध	पा	री	री	रिप	गरि	सध	सा
	म	णि	द्		र्प	णा		म
७	रिस	रिस	रिग	रिग	मा	मा	मा	गरि
	ल	नि	के				त	
८	पा	नी	री	मा	गरि	सध	गरि	गरि
	भ	व	म	मे				य

(क०) **देशीमधुकर्यौ दृश्येते** इति । देशीमधुकर्यौ सदृशरागत्वादृष भाक्त्वेन प्रस्तुताया आर्षभ्या गाने तयो प्रतीतिर्भवतीति भाव । षड्जग्रामे शुद्धस्वरमेलने प्रथमकलाया मध्ये रिगसास्त्रयो लघव , रिगावेक , मश्चैक , रिमावेक , ग एक , ऋषभावेक , एवमष्टौ लघव । अत्र गुणलोचनाधीत्य-क्षराणि—गुणलोभि क्रमेण रिगसा , तच्छेषौ रिगौ, चनाभ्या मरी ,

तच्छेषा मगरय , धिना रि (१)। द्वितीयस्या मध्य ऋषभौ द्वौ, निधावेक , पुनर्निधावेक , ग एक , रिमावेक , म एक , पनी एक , एवमष्टौ लघव । कमनन्तममरेत्यक्षराणि—कमनै रिरिनय , तच्छेषा धनिधा , न्तमाभ्या गरी , तच्छेषो म , मराभ्या मपौ , तच्छेषो नि (२)। तृतीयस्या मध्ये मधनिधपपसगा अष्टौ लघव , मजरमक्षयेत्यक्षराणि—मजरमैर्मधनिधा , तच्छेषौ पौ, क्षयाभ्या सगौ (३)। चतुर्थ्यां मध्ये निरेक , धनी एक , रिरेक , गरी एक , समन्द्रधावेक , मध्ये गरी एक , ऋषभौ द्वौ, एवमष्टौ लघव । मजेयमित्यक्षराणि—मजे इत्याभ्या निधौ, तच्छेषा अष्टौ परा , यमित्यनेनोपान्त्यो रि , तच्छेषो रि (४)। पञ्चम्या मध्ये रिरेक , म एक , गरी एक , समन्द्रधावेक , मध्ये सावेक , रिसावेक , रिगावेक , मावेक , एवमष्टौ लघव । प्रणमामि दिव्येत्यक्षराणि—प्रणाभ्या रिमौ, तच्छेषौ गरी , दीर्घेण मेन स , तच्छेषा धससरिसा , मिना रि , तच्छेषो ग , दिव्याभ्या मौ (५)। षष्ठ्या मध्ये निधावेक , प एक , ऋषभौ द्वौ, रिपावेक , गरी एक , समन्द्रधावेक , मध्ये स एक , एवमष्टौ लघव । मणिदर्पणामेत्यक्षराणि—मेन नि , तच्छेषो ध , णिदाभ्या परी, तच्छेषो रि , र्पेण रि , तच्छेष प , दीर्घेण णेन ग , तच्छेषा रिसधा , मेन स (६)। सप्तम्या रिसौ द्विर्द्वौ, रिगौ द्विर्द्वौ, मध्यमास्त्रय , गरी एक , एवमष्टौ लघव । लनिकेतमित्यक्षराणि—लेन रि , तच्छेष स , निना रि , तच्छेष स , के इत्यनेन रि , तच्छेषा गरिगममा , तमित्यनेन म , तच्छेषौ गरी (७)। अष्टम्या मध्ये पनिरयस्त्रय , म एक , गरी एक , समन्द्रधावेक , मध्ये गरी द्विर्द्वौ, एवमष्टौ लघव । भवममेयमित्यक्षराणि—भवममे, इत्येतै पनिरिमा , तच्छेषा गरिसधगरय , यमित्यनेन ग , तच्छेषो रि (८)।

गुणलोचनादिकमनन्तममरमजरमक्षयमजेयम् ।
प्रणमामि दिव्यमणिदर्पणामलनिकेत भवममेयम् ॥

अथ गाधारी

पञ्चाशा रिधवर्ज्याः स्युर्गाधार्या सगतिः पुनः ।
न्यासाशाभ्या तदन्येषा धैवतादृषभ व्रजेत् ॥ ६७ ॥
रिलोपरिधलोपाभ्या षाडवौडुविते क्रमात् ।
पञ्चम षाडवद्वेषी निसमध्यमपञ्चमा ॥ ६८ ॥
अशा द्विषन्त्यौडुवित कलाः षोडश कीर्तिताः ।
मूर्च्छना धैवतादिः स्याच्चालश्चच्चत्पुटो मतः ॥ ६९ ॥
विनियोगो ध्रुवागाने तृतीयप्रेक्षणे भवेत् ।

अत्रापि स्वरसख्या प्रस्तारत एव द्रष्टव्या, अशान्तरप्रस्तारेष्वभ्यूहनीया । इत्यार्षभी ॥ २ ॥

(क०) **पञ्चाशा** इति । अस्या गाधार्या रिधवर्ज्या पञ्च सगमपनयो ऽशा ग्रहाश्च स्यु , सगति पुन सगतिस्तु, न्यासाशाभ्या न्यासेन गाधारेणाशेन गमपनिसेष्वन्यतमेन, तदन्येषा न्यासादुपात्ताशाच्चान्येषा पर्यायाशानशरूपाणा च, भवतीति शेष । **धैवतादृषभ व्रजेदि**ति । पूर्णताऽवस्थाया कदाचिद्धैवतर्षभयो सगति स्यादित्यर्थ । पञ्चम षाडवद्वेषी-त्यादिनैतदुक्त भवति—यदा पञ्चमो ऽशो भवति तदा सपूर्णावस्थैवेति, निसमा यदा ऽशास्तदा सपूर्णषाडवावस्थे द्वे एवेति च । एतेन गाधाराशत्व एवास्यास्तिस्रो ऽवस्था इति ज्ञायते । 'पञ्चम षाडवद्वेषी निसमध्यमपञ्चमा , अशा द्विषन्त्यौडुवितम्' इत्यस्योपपत्तिराचार्यवचन च रक्तगाधार्या सम्यगभिधास्यते, तत एवावगन्तव्यम् । कला षोडश कीर्तिता इति चतुष्कलस्य चच्चत्पुटस्य दक्षिणमार्गे चतुरावृत्तिरुक्ता । **मूर्च्छना धैवतादिः स्यादि**ति । अस्या गाधार्या माध्यमग्रामिकत्वात्पौरवी मूर्च्छनेत्यर्थ ।

अस्या गाधार्या गाधारो न्यास । षड्जपञ्चमावपन्यासौ । गाधारपञ्चमदेशीवेलावल्यो दृश्यन्ते । अस्याः प्रस्तार —

३ गाधारी

१	गा	गा	सा	नीं	सा	गा	गा	गा
	ए				त			
२	गा	गम	पा	पा	धप	मा	निध	निर्सं
	र ज	नि	व	धू		मु		ख
३	निध	पनि	मा	मपरि	गा	गा	गा	गा
	वि			भ्र	म		द्	
४	गा	गम	पा	पा	धप	मा	निध	निर्सं
	नि शा	म	य	व	रो			रु

तृतीयप्रेक्षणे ध्रुवागान इति ध्रुवासामान्यनिर्देशात्प्रावेशिक्यादिषु यथोचित विनियोग इत्यर्थ ॥ ६७—६९- ॥

(सु०) गाधारीं लक्षयति—**पञ्चाशा** इति । गाधार्यां षड्जगाधारमध्यम-पञ्चमनिषादा विकल्पेन पञ्चाशा । न्यासाशस्वराभ्या सहान्येषा सगति । धैवतादृषभपर्यन्तमारोहण कर्तव्यम् । ऋषभलोपात्षाडवम्, ऋषभधैवतलोपा-दौडुवितम् । पञ्चमे ऽशे षाडव नास्ति, निषादषड्जपञ्चमेष्वशेष्वौडुवित नास्ति । षोडश कला । धैवतादिमूर्च्छना । चच्चत्पुटस्ताल । ध्रुवागाने तृतीयप्रेक्षणे विनियोग ॥ ६७—६९- ॥

(क०) षड्जपञ्चमावपन्यासाविति विकृतत्वविवक्षया । **गाधार पञ्चमदेशीवेलावल्यो दृश्यन्त** इति । गाधारपञ्चमो ग्रामराग । दृश्यन्त

५ निध पनि मा मपरि मा गा मा सा
त व मु ख वि ला स

६ गा सा गा गा गा गम गा गा
व पु श्चा रु म म ल

७ गा गम पा पा धप मा निध निसं
मृ दु कि र ण

८ निध पनि मा मपरि गा गा गा गा
म मृ त भ व

९ री गा मा पध री गा सा सा
र ज त गि रि शि ख र

१० नीं नी नीं नीं नी नी नीं नीं
म णि श क ल श ख

११ गा गम पा पा धप मा निध निसं
व र यु व ति द त

१२ निध पनि मा मपरि गा गा गा गा
प क्ति नि भ

१३ नी नी पा नी गा मा गा सा
प्र ण मा मि प्र ण य

१४ गा सा गा गा गा गम गा गा
र ति क ल ह र व नु

१५ गा पा मा मा निध निसं निध पनि
द

१६ मा परिग गा गा गा गा गा गा
श शि न

इत्यनेन गाधाराशप्रस्तारगाने तेषामेकदेशेन प्रतीतिरूह्या। माध्यमग्रामिक-शुद्धस्वरमेलने प्रथमकलाया मध्ये गगसा लघवस्त्रय, मन्द्रे निरेक, मध्ये स एक, गास्त्रय, एवमष्टौ लघव। एतमित्यक्षरे—एकारेण ग, तच्छेषा गसनय, तमित्यनेन स, तच्छेषा गास्त्रय (१)। द्वितीयस्या मध्ये ग एक, गमावेक, पौ द्वौ, धपावेक, म एक, निधावेक, निषादतारषड्जावेक, एवमष्टौ लघव। रजनिवधूमुखेत्यक्षराणि—रजाभ्या गौ, तच्छेषो म, निवधूभि पपधा, तच्छेषौ पमौ, मुना नि, तच्छेषो ध। खेन नि, तच्छेष स (२)। तृतीयस्या मध्ये निधावेक, पनी एक, म एक, मपरय एक, गाश्चत्वार, एवमष्टौ लघव। विभ्रम-दमित्यक्षराणि—विना नि, तच्छेषा धपनिमा, भ्रेण म, तच्छेषौ परी, मेन ग, तच्छेषो ग, दमिति ग, तच्छेषो ग (३)। द्विती-यावच्चतुर्थी कला। निशामय वरोरु, इत्यक्षराणि—निशाभ्या गौ, तच्छेषो म, मयवै पपधा, तच्छेष प, रो इति म, तच्छेषौ निधौ, रुणा नि, तच्छेष स (४)। पञ्चम्या तृतीयावत्प्रथमादयो लघव षट्, उपान्त्यान्त्यौ मध्यमषड्जौ। तव मुखविलासेत्यक्षराणि—तेन नि, तच्छेषो ध, वेन प, तच्छेषो नि, मुखाभ्या मौ, तच्छेषौ परी, विलाभ्या गौ, तच्छेषो म, सेन स (५)। षष्ठ्या मध्ये गसौ द्वौ, गास्त्रय, गमावेक, गौ द्वौ, एवमष्टौ लघव। वपुश्चारुमम-लेत्यक्षराणि—वपुश्चारुभिर्गसगगा, तच्छेषो ग, मेन ग, तच्छेषो म, मलाभ्या गौ (६)। चतुर्थीवत्सप्तमी। मृदुकिरणेत्यक्षराणि—मृदुभ्या गौ, तच्छेषो म, किरणै पपधा, तच्छेषा इतरे (७)। तृतीयावदष्टमी। ममृतभवमित्यक्षराणि—मेन नि, तच्छेषो ध, मृणा प, तच्छेषो नि, तभाभ्या मौ, तच्छेषौ परी, वमिति ग, तच्छेषा इतरे (८)। नवम्या मध्ये रिगमास्त्रयो लघव पधावेक, रिगौ

द्वौ, सौ द्वौ, एवमष्टौ लघव । रजतगिरिशिखरेत्यक्षराणि—रजतगिभि क्रमेण रिगमपा, तच्छेषो ध, रिशिखरै रिगससा (९)। दशम्या मन्द्रे ऽष्टौ निषादा लघव । मणिशकलशङ्खेत्यक्षराणि—मणिशकलशमित्येतै षण्निषादा, तच्छेष उपान्त्य, खेनान्त्य (१०)। सप्तमीवदेकादशी। वरयुवतिदन्तेत्यक्षराणि—वराभ्या गौ, तच्छेषो म, युवतिभि पपधा, तच्छेष प, दमिति म, तच्छेषौ निधौ, तेन नि, तच्छेष स (११)। अष्टमीवद् द्वादशी। पङ्क्तिनिभमित्यक्षराणि—पेन नि, तच्छेषा धपनय, ङ्क्तिनिभ्या मौ, तच्छेषौ परी, भमिति ग, तच्छेषा गा (१२)। त्रयोदश्या मध्ये निनिपनिगमगसा अष्टौ लघव । प्रणमामि प्रणयेत्यक्षराणि—चतुर्थो माक्षरशेष (१३)। चतुर्दश्या मध्ये गसौ द्वौ, गास्त्रय, गमावेक, गौ द्वौ, एवमष्टौ लघव । रतिकलहरवनु, इत्यक्षराणि, मध्यमो रशेष (१४)। पञ्चदश्या मध्ये गपौ द्वौ, मौ द्वौ, निधावेक, निषादतारषड्जावेक, मध्ये निधावेक, पनी एक, एवमष्टौ लघव । दमिति ग, तच्छेषा इतरे (१५)। षोडश्या मध्ये म एक, परिगा एक, गा षट्, एवमष्टौ लघव । शशिनमित्यक्षराणि—शशिभ्या मपौ, तच्छेषा रिस्त्रयो गाश्च, नमिति ग, तच्छेषास्त्रयो गा (१६)।

एत रजनिवधूमुखविभ्रमद निशामय वरोरु
तव मुखविलासवपुश्चारुममलमृदुकिरणममृतभवम्।
रजतगिरिशिखरमणिशकलशङ्खवरयुवतिदन्तपङ्क्तिनिभ
प्रणमामि प्रणयरतिकलहरवनुद शशिनम् ॥

अत्र शशिप्रणामो ऽपि शशिन शशिशेखरसबन्धाच्छकरस्तुतावेव पर्यवस्यति, अथ वा शशिनो ऽष्टमूर्तिधरमूर्तिभेदत्वात्तत्प्रणाम एवेति मन्तव्यम् ॥ इति गाधारी ॥ ३ ॥

अथ मध्यमा

पञ्चाशा मध्यमाया स्युरगाधारनिषादकाः ॥ ७० ॥
षड्जमध्यमबाहुल्य गाधारो ऽल्पो ऽत्र षाडवम् ।
गलोपान्निगलोपेन त्वौडुव स्यात्कलाऽष्टकम् ॥ ७१ ॥
ऋषभादिर्मूर्च्छना स्याच्चालश्चच्चत्पुटो मत ।
विनियोगो ध्रुवागाने द्वितीयप्रेक्षणे भवेत् ॥ ७२ ॥

अस्या मध्यमाया मध्यमो न्यासः। अशा एवापन्यासाः। चोक्षषाडवदेश्यान्धाल्यो दृश्यन्ते। अस्याः प्रस्तारः—

४ मध्यमा

१	मा	मा	मा	मा	पा	धनि	नी	धप
	पा			तु	भ	व	मू	
२	मा	पम	मा	सा	मा	गा	री	री
	धं	जा			न	न		

(क०) **पञ्चाशा** इति। मध्यमायामगाधारनिषादका पञ्च सरिमपधा अशा ग्रहाश्च स्यु। षड्जमध्यमबाहुल्ये प्राप्ते ऽपि पुनर्ग्रहण तयो पर्यायाशत्वे ऽपि वादिवद्बाहुल्यसिद्ध्यर्थम्। गाधारो ऽल्प इति पूर्णतायामिति मन्तव्यम्। अत्र षाडवमिति स्पष्टो ऽर्थ ॥ ७०—७२ ॥

(सु०) मध्यमा लक्षयति—**पञ्चाशा** इति। मध्यमाया षड्जर्षभमध्यमपञ्चमधैवता विकल्पेनाशा। षड्जमध्यमौ बहुलौ। गाधारो ऽल्प। गाधारलोपात्षाडवम्। निषादगाधारलोपादौडुवितम। अष्टौ कला। ऋषभादिमूर्च्छना। चच्चत्पुटस्ताल। द्वितीयप्रेक्षणे ध्रुवागाने विनियोग ॥ ७०—७२ ॥

३	पा	मा	रिम	गम	मा	मा	मा	मा
	कि	री	ट					
४	मां	निध	निसं	निध	पम	पध	मा	मा
	म	णि	द्		र्प		ण	
५	नी	नीं	री	री	नी	री	री	पा
	गौ		री		क	र	प	
६	नीं	मप	मा	मा	सा	सा	सा	सा
	ल्ल	वा			गु	लि		सु
७	गां	नी	सां	गां	धप	मा	धनि	सां
	ते						जि	त
८	पा	सां	पा	निधप	मा	मा	मा	मा
	सु	कि	र		ण			

(क०) **चोक्षषाडवेति** । शुद्धषाडवो ग्रामराग । माध्यमग्रामिकशुद्ध-स्वरमेलने प्रथमकलाया मध्ये मध्यमाश्चत्वारो लघव , प एक , धनी एक , निरेक , धपावेक , एवमष्टौ लघव । पातु भवमू इत्यक्षराणि—पा, इति म , तच्छेषौ मौ, तुभवैर्मपधा , तच्छेषो नि , मू, इति नि , तच्छेषौ धपौ (१) । द्वितीयस्या मध्ये म एक , पमावेक , मसमगरिरय षट्, एवमष्टौ लघव । र्धजाननेत्यक्षराणि—र्धजाभ्या मपौ, तच्छेषा ममसा , ननाभ्या मगौ, तच्छेषौ री (२) । तृतीयस्या मध्ये पमौ द्वौ, रिमावेक , गमावेक , माश्चत्वार , एवमष्टौ लघव । किरीटेत्यक्षराणि—किरीटै पमरय , तच्छेषा इतरे (३) । चतुर्थ्या तारे म एक , मध्ये निधावेक , नितारषड्जावेक , मध्ये निधावेक , पमावेक , पधावेक , मौ द्वौ, एवमष्टौ लघव । मणिदर्पणमित्यक्षराणि—मणिभ्या मनी, तच्छेषो ध , देन नि , तच्छेषा सनिधा , र्पेण प , तच्छेषा मपधा ,

अथ पञ्चमी

रिपावंशौ तु पञ्चम्यां सगमाः स्वल्पका मताः ।
रिमयोः सगतिर्गच्छेत्पूर्णत्वे गान्निषादकम् ॥ ७३ ॥

णमिति म , तच्छेषो म (४) । पञ्चम्यां मन्द्रे नी द्वौ, मध्ये री द्वौ, मन्द्रे नि , मध्ये रिरिपास्त्रय , एवमष्टौ लघव । गौरीकरपेत्यक्षराणि— गौ, इति नि , तच्छेषो नि , री, इति रि , तच्छेषो रि , करपैर्निरिरिय , तच्छेष प (५) । षष्ठ्या मन्द्रे निरेक , मध्ये मपावेक , मौ द्वौ, साश्चत्वार , एवमष्टौ लघव । ल्लवाङ्गुलिस्वित्यक्षराणि— ल्लवा इति निमौ, तच्छेषा पममा , गुलिभ्या सौ, तच्छेष स , सुना स (६) । सप्तम्या तारे ग , मध्ये नि , तारे सगौ, मध्ये धपावेक , म एक , धनी एक , तारे स एक , एवमष्टौ लघव । तेजितमित्यक्षराणि—ते इति ग , तच्छेषा परे षट् स्वरा , जिना ध , तच्छेषो नि , तमिति स (७) । अष्टम्या मध्ये प एक , तारे स एक , पुनर्मध्ये प एक , निधपा एक , माश्चत्वार , एवमष्टौ लघव । सुकिरणमित्यक्षराणि—सुकिरै पसपा , तच्छेषा निधपा , णमिति म , तच्छेषास्त्रय (८) ।

पातु भवमूर्धजाननकिरीटमणिदर्पणम् ।
गौरीकरपल्लवाङ्गुलिसुतेजित सुकिरणम् ॥ इति मध्यमा ॥४॥

(क०) **रिपावशाविति** । सगमा स्वल्पका मता इत्यत्र समयोर-षाडवौडुवकारित्वेनाप्राप्तावल्पत्ववचन विधिरिति, गस्य षाडवौडुवकारित्वेन प्राप्तौ पुनर्वचन परिसख्येति च 'पञ्चम्या तु विपर्यय ' इत्यादिग्रन्थव्या-ख्यानसमये पूर्व प्रतिपादितम् । सपूर्णत्वदशाया गान्निषादक गच्छेदिति, गन्यो सगति कुर्यादित्यर्थ । एतेन षाडवत्वे गस्यौडुवत्वे निगयोश्च लोप्य-त्वात्तत्र तयो सगति न कुर्यादिति गम्यते । गेन निगाभ्या चेत्यत्र लुप्तेन

क्रमाद्गेन निगाभ्या च षाडवौडुवता मता[1] ।
ऋषभो ऽशस्त्वौडुवित द्वेष्टयष्टौ च कला मता ॥ ७४ ॥
मूर्च्छनाऽऽदि तु पूर्वावत्प्रेक्षण तु तृतीयकम् ।

अस्या पञ्चम्या पञ्चमो न्यासः। ऋषभपञ्चमनिषादा अपन्यासाः । चोक्षपञ्चमदेश्यान्धाल्यो दृश्यन्ते । अस्याः प्रस्तारः—

५ पञ्चमी

१	पा	धनि	नी	नी	मा	नी	मा	पा
	ह्	र	मू		र्ध	जा		न

लुप्ताभ्यामिति चाध्याहार कार्य । क्रमात्षाडवौडुवता, गेन षाडव निगाभ्यामौडुवमिति क्रमात्, षाडवौडुवयोर्भाव षाडवौडुवता । **ऋषभो ऽशस्त्वौडुवित द्वेष्टी**ति । अस्यामौडुवकारिणोर्निगयोर्ऋषभे ऽशे सवादित्वाभावे ऽपि,

'ऋषभश्चैव पञ्चम्या कैशिक्या चैव धैवत ।
एव हि द्वादशैते स्युर्वर्ज्या पञ्चस्वरे सदा ॥'

इति मुनिवचनबलादौडुवत्व निषिध्यत इति मन्तव्यम् । **मूर्च्छनाऽऽदि तु पूर्वावदि**ति । पूर्वावन्मध्यमायामिवात्रापि मूर्च्छनर्षभादि । आदिशब्देन चच्चत्पुटश्च तालो गृह्यते । अन्यदुक्तप्रायम् ॥ ७३—७४- ॥

(सु०) पञ्चमीं लक्षयति—**रिपावि**ति । पञ्चम्यामृषभपञ्चमावशौ, षड्जगाधारमध्यमा अल्पा , ऋषभमध्यमयो सगति , पूर्णत्वे गाधारान्निषादपर्यन्तमारोहणम्, गाधारलोपात्षाडवम्, निषादगाधारलोपादौडुवितम्, ऋषभे ऽश औडुवित नास्ति, अष्टौ कला । ऋषभादिमूर्च्छना । चच्चत्पुटस्ताल । ध्रुवाया तृतीयप्रेक्षणे विनियोग ॥ ७३—७४- ॥

[1] षाडवौडुविते मते

२	गा	गा	सा	सा	मा	मा	पा	पा
	न	म	हे		श	म	म	र
३	पा	पा	धा	नीं	नीं	नीं	गा	सा
	प	ति	बा		हु	स्त		भ
४	पा	मा	धा	नी	निध	पा	पा	पा
	न	म	न		त			
५	पा	पा	रीं	रीं	रीं	रीं	रीं	रीं
	प्र	ण	मा		मि	पु	रु	ष
६	मा	निग	सा	सध	नी	नी	नी	नी
	मु	ख	प	द्म		ल		क्ष्मी
७	सां	सां	सां	मा	पा	पा	पा	पा
	ह	र	म		बि	का		प
८	धा	मा	धा	नी	पा	पा	पा	पा
	ति	म	जे		य			

(क०) माध्यमग्रामिकशुद्धस्वरमेलने प्रथमकलाया मध्ये प एको लघु , धनी एक , नी द्वौ , मनिमपाश्चत्वार , एवमष्टौ लघव । हरमूर्धजानेत्यक्षराणि—हराभ्या पधौ , तच्छेषो नि , मू इति नि , तच्छेषो नि , र्धजाभ्या मनी , तच्छेषो म , नेन प (१) । द्वितीयस्या मध्ये गौ द्वौ , सौ द्वौ , मन्द्रे मौ द्वौ , पौ द्वौ , एवमष्टौ लघव । न महेशममरे त्यक्षराणि—न महे इति गगसा , तच्छेष स , शममरैर्ममपपा (२) । तृतीयस्या मन्द्रे पौ द्वौ , ध एक , निषादास्त्रय , मध्ये ग एक , स एक , एवमष्टौ लघव । पतिबाहुस्तम्भेत्यक्षराणि—पतिबा इति पपधा , तच्छेषो नि , हुस्तमिति निषादौ , तच्छेषो ग , भेन स (३) । चतुर्थ्या मध्ये

अथ धैवती

स्तो धैवत्या रिधावशौ लङ्घ्यावारोहिणौ सपौ ॥ ७५ ॥
पलोपात्षाडव प्रोक्तमौडुव सपलोपत ।
ऋषभादिर्मूर्च्छना स्यात्तालो मार्गश्च गीतय· ॥ ७६ ॥
विनियोगश्च षाड्जीवत्कला द्वादश कीर्तिता· ।

पमधनयश्चत्वार , निधावेक , पास्त्रय , एवमष्टौ लघव । नमनन्तमित्यक्षराणि—नमनमिति पमधा , तच्छेषो नि , तमिति नि , तच्छेषा इतरे (४) । पञ्चम्या मध्ये पौ द्वौ , तार ऋषभा षट् , एवमष्टौ लघव । प्रणमामि पुरुषेत्यक्षराणि— प्रणमा इति पपरय , तच्छेषो रि , मिपुरुषैश्चत्वार ऋषभा (५) । षष्ठ्या मन्द्रे म एक , मन्द्रनिमध्यगावेक , स एक , सधावेक , निषादाश्चत्वार , एवमष्टौ लघव । मुखपद्मलक्ष्मीत्यक्षराणि—मुखाभ्या मनी , तच्छेषो ग , पद्माभ्या सौ , तच्छेषौ धनी , लेन नि , तच्छेषो नि , क्ष्मीति नि , (६) । सप्तम्या तारे सास्त्रय , मध्ये म एक , पाश्चत्वार , एवमष्टौ लघव । हरमम्बिकापेत्यक्षराणि—हरममिति सास्त्रय , तच्छेषो म , बिकाभ्या पौ , तच्छेष प , पेति प (७) । अष्टम्या मध्ये धमधनयश्चत्वार , पाश्चत्वार , एवमष्टौ लघव । तिमजेयमित्यक्षराणि—तिमजे इति धमधा , तच्छेषो नि , यमिति प , तच्छेषा परे (८) ।

हरमूर्धजानन महेशममरपतिबाहुस्तम्भनमनन्तम् ।
त प्रणमामि पुरुषमुखपद्मलक्ष्मीहरमम्बिकापतिमजेयम् ॥

इति पञ्चमी ॥ ५ ॥

(क०) **स्तो धैवत्यामिति** । आरोहिणावारोहिवर्णगौ सपौ लङ्घ्यौ

लङ्घनीयौ , पूर्णावस्थायामल्पतरौ कर्तव्यावित्यर्थ । एतेनावरोहे सपावल्पौ

अस्या धैवत्या धैवतो न्यासः। ऋषभमध्यमधैवता अपन्यासाः। चोक्षकैशिकदेशीसिंहल्यो दृश्यन्ते। अस्या प्रस्तारः—

६ धैवती

१	धा	धा	निध	पध	मा	मा	मा	मा
	त	रु	णा		म	लें		दु
२	धा	धा	निध	निसं	सां	सां	सां	सां
	म	णि	भू		षि	ता		म
३	सध	धा	पा	मध	धा	निध	धनि	धा
	ल	शि	रो				ज	
४	सा	सा	रिग	रिग	सा	रिग	सा	सा
	भु	ज	गा		धि	पै		क
५	धा	धा	नीं	पा	धा	पा	मा	मा
	कु		ड	ल	वि	ला		स
६	धा	धा	पा	मध	धा	निंध	धनिं	धा
	कृ	त	शो				भ	
७	धा	धा	निसं	निसं	निध	पा	पा	पा
	न	ग	सू		नु		ल	क्ष्मी

कर्तव्यौ, न त्वल्पतराविति गम्यते। पलोपात्षाडवमित्यादि स्पष्टार्थो ग्रन्थ ॥ -७५—७६- ॥

(सु०) धैवतीं लक्षयति—स्तो धैवत्यामिति। धैवत्यामृषभधैवतावशौ। आरोहिवर्णस्थौ षड्जपञ्चमौ लङ्घ्यावीषत्स्पर्शयोग्यौ। पञ्चमलोपात्षाडवम्। षड्जपञ्चमलोपादौडुवितम्। ऋषभादिमूर्च्छना। अत्र षाड्जीवत्तालमार्गगीतिविनियोगा। द्वादश कला ॥ -७५—७६- ॥

८	रिग	सा	सा	सा	नीं	नीं	नीं	नी
	दे	हा			र्ध	मि		श्रि
९	सा	रिग	रिग	सा	नीं	सा	धा	धा
	त	श	री				र	
१०	रीं	गरिं	मग	मा	मा	मा	मा	मा
	प्र	ण	मा		मि	भू		त
११	नी	नी	धा	धा	पा	रिग	सा	रिग
	गी		तो		प	हा		र
१२	पा	धा	सा	मा	धा	नी	धा	धा
	प	रि	तु				ष्ट	

(क०) षाडजग्रामिकशुद्धस्वरमेलने प्रथमकलाया मध्ये धौ लघू, निधावेक , पधावेक , माश्चत्वार , एवमष्टौ लघव । तरुणामलेन्द्वित्य क्षराणि—तरुणा, इति धधनय , तच्छेषा धपधा , मल, इति मौ, तच्छेषो म , दुना म (१) । द्वितीयस्या मध्ये धौ द्वौ, निधावेक , निसावेक , साश्चत्वार , एवमष्टौ लघव । मणिभूषितामेत्यक्षराणि— मणिभूभिर्धधनय , तच्छेषा धनिसा , षिताभ्या सौ, तच्छेष सं , मेन स (२) । तृतीयस्या मध्ये सधावेक , धपौ द्वौ, मधावेक , ध एक , निधावेक , धनी एक , ध एक , एवमष्टौ लघव । लशिरोजमित्य क्षराणि—लेन स , तच्छेषो ध , शिरो इति धपौ, तच्छेषा मधधनिधा , ज, इति ध , तच्छेषौ निधौ (३) । चतुर्थ्या मध्ये सौ द्वौ, रिगौ द्विर्द्वौ, स एक , रिगावेक , सौ द्वौ, एवमष्टौ लघव । भुजगाधिपैकेत्यक्षराणि— भुजगाभि ससरय , तच्छेषा गरिगा , धिपै इति सरी, तच्छेषौ गसौ, केन स (४) । पञ्चम्या मन्द्रे धौ द्वौ, निपधपाश्चत्वार , मौ द्वौ, एवमष्टौ लघव । कुण्डलविलासेत्यक्षराणि— द्वितीयोपान्त्यौ शेषौ (५) । षष्ठ्या

मन्द्रे धौ द्वौ, प एक, मधावेक, ध एक, निधावेक, धनी एक, ध एक, एवमष्टौ लघव। कृतशोभमित्यक्षराणि—कृतशोभिर्धधपा, तच्छेषा मधधनिधा, भमिति ध, तच्छेषौ निधौ (६)। सप्तम्या मध्ये धौ द्वौ, द्वौ नितारषड्जौ द्विर्द्वौ, निधावेक, पास्त्रय, एवमष्टौ लघव। नगसूनुलक्ष्मीत्यक्षराणि—नगसूभिर्धधनय, तच्छेषा सनिसा, नुना नि, तच्छेषो ध, क्षेन प, तच्छेष प, क्ष्मीति प (७)। अष्टम्या मध्ये रिगावेक, सास्त्रय, मन्द्रे निषादाश्चत्वार, एवमष्टौ लघव। देहार्धमिश्रीत्यक्षराणि—दे, इति रि, तच्छेषो ग, हा, इति स, तच्छेषौ सौ, र्धमिभ्या नी, तच्छेषो नि, श्रिणा नि (८)। नवम्या मध्ये स एक, रिगौ द्विर्द्वौ, सनिसास्त्रय, धौ द्वौ, एवमष्टौ लघव। तशरीरमित्यक्षराणि—तशाभ्या सरी, तच्छेषो ग, री, इति रि, तच्छेषा गसनिसा, रमिति ध, तच्छेषो ध (९)। दशम्या मन्द्रे रिरेक, गरी एक, मगावेक, मा पञ्च, एवमष्टौ लघव। प्रणमामि भूतत्यक्षराणि—प्रणाभ्या रिगौ, तच्छेषो रि, मा इति म, तच्छेषौ गमौ, मिभूभ्या मौ, तच्छेषो म, तेन म (१०)। एकादश्या मध्ये नी द्वौ, धौ द्वौ, प एक, रिगावेक, स एक, रिगावेक, एवमष्टौ लघव। गीतोपहारेत्यक्षराणि—गी इति नि, तच्छेषो नि, तो, इति ध, तच्छेषो ध, पहाभ्या परी, तच्छेषौ गसौ, रेण रि, तच्छेषो ग (११)। द्वादश्या मध्ये पधसमधनय षट्, धौ द्वौ, एवमष्टौ लघव। परितुष्टमित्यक्षराणि—परितुभि पधसा, ष्टमित्युपान्त्य (१२)।

तरुणामलेन्दुमणिभूषितामलशिरोज
　भुजगाधिपैककुण्डलविलासकृतशोभम्।
नगसूनुलक्ष्मीदेहार्धमिश्रितशरीरं
　प्रणमामि भूतगीतोपहारपरितुष्टम्॥ इति धैवती॥ ६॥

अथ नैषादी

नैषाद्या निरिगा अंशा अनंशाबहुला स्मृता ॥ ७७ ॥
षाडवौडुवलङ्घ्याः स्युः पूर्ववद्विनियोजनम् ।
चच्चत्पुटः षोडशात्र कला गादिश्च मूर्च्छना ॥ ७८ ॥

अस्या नैषाद्या निषादो न्यास । अंशा एवापन्यासाः । चोक्षसाधारितदेशीवेलावल्यो दृश्यन्ते । अस्याः प्रस्तारः—

७ नैषादी

१	नी	नी	नी	नी	सां	धा	नी	नी
	त		सु	र	व		दि	त

(क०) नैषाद्यामिति । अनंशाबहुला निरिगा अंशा स्मृता इति योजना । अनंशा समपधा अबहुला अल्पत्वयुक्ता येषु निरिगेष्वंशेषु ते ऽंशा बहुला स्मृता । अन्यथा ऽनंशा षड्जादयो बहुला स्मृता इति पदभेदेन भिन्नवाक्यत्वे 'पूर्णावस्थाया षड्जमध्यमपञ्चमधैवतानामल्पत्व षाडवे षड्जमध्यमधैवतानामल्पत्वमौडुवे मध्यमधैवतयोरल्पत्वम्' इति मतङ्गवचनेन 'अनभ्यासस्त्वनंशेषु' इति स्ववचनेन च विरोध स्यात् । पूर्ववद् धैवत्यामिव षाडवौडुवलङ्घ्या स्यु, पलोपात्षाडव सपलोपादौडुवमारोहिणौ सपौ लङ्घ्यौ चेति षाडवौडुवलङ्घ्या, विनियोजन च षाड्जीवदिति । अन्यद्व्याख्यातचरम् ॥ -७७, ७८ ॥

(सु०) नैषादीं लक्षयति—नैषाद्यामिति । नैषाद्या निषादर्षभगान्धारा विकल्पेनांशा । षड्जमध्यमपञ्चमधैवता बहुला (?) । पञ्चमलोपात्षाडवम्, षड्जपञ्चमलोपादौडुवितम् । षड्जपञ्चमौ लङ्घ्यौ । प्रथमे प्रेक्षणे नैष्क्रामिकध्रुवाया विनियोग । चच्चत्पुटस्ताल । षोडश कला । गान्धारादिमूर्च्छना ॥ -७७, ७८ ॥

२	पा	मा	सा	धा	नीं	नीं	नीं	नीं
	म	हि	ष	म	हा		सु	र
३	सा	सा	गा	गा	नी	नी	धा	नी
	म	थ	न	मु	मा		प	ति
४	सां	सां	धा	नी	नी	नी	नी	नी
	भो		ग	यु	त			
५	सा	सा	गा	गा	मा	मा	मा	मा
	न	ग	सु	त	का		मि	नी
६	नीं	पा	धा	पा	मा	मा	मा	मा
	दि		व्य	वि	शे		ष	क
७	रीं	गां	सां	सां	रीं	गां	नी	नी
	सू		च	क	शु	भ	न	ख
८	नी	नी	पा	धनि	नी	नी	नी	नी
	द		र्प	ण	क			
९	सा	सा	गा	सा	मा	मा	मा	मा
	अ	हि	मु	ख	म	णि	ख	चि
१०	मा	मा	मा	मा	नीं	धा	मा	मा
	तो		ज्व	ल	नू		पु	र
११	धा	धा	नी	नी	री	गा	मा	मा
	बा	ल		भु	ज	ग		म
१२	मा	मा	पा	धा	नीं	नीं	नीं	नीं
	र	व	क	लि		त		
१३	पा	पा	नीं	नीं	री	री	री	री
	द्रु	त	म	भि	त्र	जा		मि

१४	री	मा	मा	मा	री	गा	सा	सा
	श	र	ण	म	नि		दि	त
१५	धा	मा	री	गा	सा	धा	नी	नी
	पा		द्	यु	ग	प		क
१६	पां	मां	रीं	गां	नी	नी	नी	नी
	ज	वि	ला		स			

(क०) षाड्जग्रामिकशुद्धस्वरमेलने प्रथमकालाया मध्ये निषादा श्चत्वार , तारे स एक , मध्ये ध एक , नी द्वौ, एवमष्टौ लघव । त सुरवन्दितेत्यक्षराणि—तमिति नि , तच्छेषो नि , सुरवमिति निनिसा , तच्छेषो ध , दिताभ्या नी (१) । द्वितीयस्या मध्ये पम सास्त्रय , मन्द्रे ध एक , निषादाश्चत्वार , एवमष्टौ लघव । महिष महासुरेत्यक्षराणि—षष्ठ शेष (२) । तृतीयस्या मध्ये सौ द्वौ, गौ द्वौ, नी द्वौ, धनी द्वौ, एवमष्टौ लघव । मथनमुमापतिमित्यक्षराणि—षष्ठ शेष (३) । चतुर्थ्या तारे सौ द्वौ, मध्ये ध एक , निषादा पञ्च, एवमष्टौ लघव । भोगयुतमित्यक्षराणि—भो इति स , तच्छेष स , गयुतमिति धनिनय , तच्छेषा इतरे (४) । पञ्चम्या मध्ये सौ द्वौ, गौ द्वौ, मन्द्रे माश्चत्वार , एवमष्टौ लघव । नगसुतकामिनीत्यक्षराणि—षष्ठ शेष (५) । षष्ठ्या मन्द्रे निपधपाश्चत्वार , माश्चत्वार , एवमष्टौ लघव । दिव्यविशेषकेत्यक्षराणि— द्वितीयषष्ठौ शेषौ (६) । सप्तम्या तारे रिगससरिगा षट् , मध्ये नी द्वौ, एवमष्टौ लघव । सूचकशुभनग्वेत्यक्ष राणि—द्वितीय शेष (७) । अष्टम्या मध्ये निनिपास्त्रय , धनी एक , निषादाश्चत्वार , एवमष्टौ लघव । दर्पणकमित्यक्षराणि— देन नि , तच्छेषो नि , र्पणाभ्या पधौ, तच्छेषो नि , कमिति नि , तच्छेषा

इतरे (८)। नवम्या मध्ये समगसाश्चत्वार, माश्चत्वार, एवमष्टौ लघव। अहिमुखमणिखचीत्यक्षराणि (९)। दशम्या मन्द्रे माश्चत्वार, निधौ द्वौ, मौ द्वौ, एवमष्टौ लघव। तोज्ज्वलनूपुरेत्यक्षराणि—द्वितीयषष्ठौ शेषौ (१०)। एकादश्या मध्ये धौ द्वौ, नी द्वौ, रिगौ द्वौ, मन्द्रे मौ द्वौ, एवमष्टौ लघव। बालभुजगमेत्यक्षराणि—तृतीयसप्तमौ शेषौ (११), द्वादश्या मन्द्रे मौ द्वौ, प एक, ध एक, निषादाश्चत्वार, एवमष्टौ लघव। रवकलितमित्यक्षराणि—रवकलिभिर्ममपधा, तच्छेषो नि, तमिति नि, तच्छेषावितरौ (१२)। त्रयोदश्या मन्द्रे पौ द्वौ, नी द्वौ, मध्य ऋषभाश्चत्वार, एवमष्टौ लघव। द्रुतमभिन्नजामीत्यक्षराणि—सप्तम शेष (१३)। चतुर्दश्या मध्य रिरेक, मास्त्रय, रिगौ द्वौ, सौ द्वौ, एवमष्टौ लघव। शरणमनिन्दितेत्यक्षराणि—षष्ठ शेष (१४)। पञ्चदश्या मध्ये धमरिगसधा षट्, नी द्वौ, एवमष्टौ लघव। पाद युगपङ्केत्यक्षगणि—द्वितीयसप्तमौ शेषौ (१५)। षोडश्या तारे पमरिगाश्च त्वार, मध्ये निषादाश्चत्वार, एवमष्टौ लघव। जविलासमित्यक्षाणि—जविलाभि पमरय, तच्छेषो ग, समिति नि, तच्छेषा परे (१६)।

त सुरवन्दितमहिषमहाऽसुरमथनमुमापति भोगयुत
　नगसुतकामिनीदिव्यविशेषकसूचकशुभनखदर्पणकम्।
अहिमुखमणिखचितोज्ज्वलनूपुरबालभुजगमरवकलित
　द्रुतमभिन्नजामि शरणमनिन्दितपादयुगपङ्कजविलासम्॥

इति नैषादी॥ ७॥

इति षाड्ज्यादय सप्त जातय शुद्धतालक्षणयुक्ता एव प्रस्तारे दर्शिता। लक्षणेषु नामस्वराव्यतिरेकेण स्वरान्तराणा ग्रहाशापन्यासत्व वचन तु तासामेव विकृतदशायामपि नियमप्रदर्शनार्थमित्यवसेयम्॥

अथ षड्जकैशिकी

अशा स्युः षड्जकैशिक्या षड्जगाधारपञ्चमाः ।
ऋषभे मध्यमे ऽल्पत्व धनिषादौ मनाग्बहू ॥ ७९ ॥
चच्चत्पुटः षोडशास्या कलाः स्युर्विनियोजनम् ।
प्रावेशिक्या ध्रुवाया स्यात्प्रेक्षणे तु द्वितीयके ॥ ८० ॥

अस्या षड्जकैशिक्या गाधारो न्यासः । षड्जनिषादपञ्चमा अपन्यासा । प्रागुक्ता गाधारपञ्चमहिन्दोलकदेशीवेलावल्यो दृश्यन्ते । अस्याः प्रस्तारः—

८ षड्जकैशिकी

१	सा दे	सा	मा	पा	गरि	मग	मा	मा
२	मा व	मा	मा	मा	सा	सा	सा	सा

(क०) अथ ससर्गजविकृतजातिषु प्रथमा षड्जकैशिकी—**अशाः स्युरिति** । **ऋषभे मध्यमे ऽल्पत्वमिति** । इहानशेषु रिमधनिषु प्राप्तमल्पत्व रिमयोर्नियम्यते । **धनिषादौ मनाग्बहू** इति । अशीभूतसगपापेक्षया ऽल्पत्वमल्पीभूतरिमापेक्षया बहुत्व धन्यो कर्तव्यमित्यर्थ । **चच्चत्पुट** इत्यादि । स्पष्टो ऽर्थ ॥ ७९, ८० ॥

(सु०) षड्जकैशिकीं लक्षयति—अशा स्युरिति । षड्जकैशिक्या षड्जगाधारपञ्चमा अशा , ऋषभमध्यमयोरल्पत्वम् , धैवतनिषादयो किञ्चिद्बहुत्वम् । चच्चत्पुटस्ताल । षोडश कला । प्रावेशिक्या ध्रुवाया द्वितीयप्रेक्षणे विनियोग ॥ ७९, ८० ॥

३	धा	धा	पा	पा	धा	धा	री	रिम
	अ	स	क	ल	श	शि	ति	ल
४	री	री	नीं	नीं	नीं	नीं	नीं	नीं
	क							
५	धा	धा	पा	धनि	मा	मा	पा	पा
	द्वि	र	द्	ग	ति			
६	धा	धा	पा	धनि	धा	धा	पा	पा
	नि	पु	ण	म	ति			
७	सा	सा	सा	सा	सा	सा	सा	सा
	मु		ग्ध		मु	खा		बु
८	धा	धा	पा	धा	धनि	धा	धा	धा
	रु	ह्	दि		व्य	का		ति
९	सा	सा	सा	रिग	सा	रिग	धा	धा
	ह	र	म		बु	दो		द्
१०	मा	धा	पा	पा	धा	धा	नी	नी
	धि	नि	ना		दं			
११	री	री	गा	सा	सा	सा	सा	गा
	अ	च	ल	व	र	सू		नु
१२	धा	रिंस	गीं	सरिं	रीं	सा	सा	सा
	दे		हा		र्ध	मि		श्रि
१३	सा	सरि	री	सरि	री	सा	सा	सा
	त	श	री		र			
१४	मा	मा	मा	मा	निध	पध	मा	मा
	प्र	ण	मा		मि	तम	ह	

१५	नी	नी	पा	पम	पा	पम	पध	रिग
	अ	नु	प	म	मु	ख	क	म
१६	गा	गा	गा	गा	गा	गा	गा	गा
	ल							

(क०) **गाधारो न्यास** इति । 'गाधारश्च भवेन्न्यास ' इति मुनिवचनात् । तेन ' न्यासवर्ज्यैतल्लक्षणहीना ' इत्यत्र न्यासवर्ज्यैत्यस्य विकृत-जातिलक्षणाशस्य [1]ससर्गजविकृताविषयत्वमुक्त भवति । षाड्जग्रामिकशुद्ध-स्वरमेलने प्रथमकलाया मध्ये सौ द्वौ, मन्द्रे मपौ द्वौ, मध्ये गरी एक , मगावेक , मौ द्वौ, एवमष्टौ लघव । दे इति प्रथम स , तच्छेषा इतरे (१) । द्वितीयस्या मध्ये माश्चत्वार , मन्द्रे साश्चत्वार , एवमष्टौ लघव । वमिति म , तच्छेषा इतरे (२) । तृतीयस्या मध्ये धौ द्वौ, पौ द्वौ, धौ द्वौ, रिरेक , रिमावेक , एवमष्टौ लघव । असकलशशितिलेत्यक्षराणि, अन्त्य शेष (३) । चतुर्थ्या मध्ये री द्वौ, मन्द्रे निषादा षट् , एवमष्टौ लघव । कमिति रि , तच्छेषा इतरे (४) । पञ्चम्या मध्य धौ द्वौ, प एक , धनी एक , मौ द्वौ, पौ द्वौ, एवमष्टौ लघव । द्विरदगतिमित्यक्षराणि—द्विरदगैर्धधपधा , तच्छेषो नि , तिमिति म , तच्छेषा परे (५) । षष्ठ्या मध्ये धौ द्वौ, प एक , धनी एक , धौ द्वौ, पौ द्वौ, एवमष्टौ लघव । निपुणमतिमित्यक्षराणि—निपुणमैर्धधपधा , तच्छेषो नि , तिमिति ध , तच्छेषा परे (६) । सप्तम्या मध्ये षड्जा अष्टौ लघव । मुग्धमुखाब्जिवत्यक्षराणि—मुना स , तच्छेष स , ग्धेन स , तच्छेष स , मुखाभ्या सौ, तच्छेष स , बुना स (७) । अष्टम्या मध्ये धधपधाश्चत्वार , धनी एक , धास्त्रय , एवमष्टौ लघव । रुहदिव्यकान्तिमित्यक्षराणि, चतुर्थषष्ठोपान्त्या शेषा (८) ।

[1] ससर्गवर्ज्यविकृ०

नवम्या मध्ये सास्त्रय , रिगावेक , स एक , रिगावेक , धौ द्वौ, एवमष्टौ लघव । हरमम्बुदोदेत्यक्षराणि—हरम इति सा , तच्छेषौ रिगौ, बुदोभ्या सरी, तच्छेषौ गधौ, देन ध (९)। दशम्या मध्ये मधौ द्वौ, पौ द्वौ, धौ द्वौ, नी द्वौ, एवमष्टौ लघव । धिनिनादमित्यक्षराणि—धिनिना भिर्मधपा , तच्छेष प , दमिति ध , तच्छेषा परे (१०)। एकादश्या मध्ये रिरिगसाश्चत्वार , मन्द्रे सास्त्रय , ग एक , एवमष्टौ लघव । अचलवरसून्वित्यक्षराणि, सप्तम शेष (११)। द्वादश्या मन्द्रे ध एक , रिसावेक , रिरेक , सरी एक , रिरेक , सास्त्रय , एवमष्टौ लघव । देहार्धमिश्रीत्यक्षराणि—दे इति ध , तच्छेषौ रिसौ, हा इति रि , तच्छेषौ सरी, र्धमिभ्या रिसौ, तच्छेष स , श्रिणा स (१२)। त्रयोदश्या मध्ये स एक , सरी एक , रिरेक , सरी एक , रिरेक , सास्त्रय , एवमष्टौ लघव । तशरीरमित्यक्षराणि—तशाभ्या सौ, तच्छेषो रि , री इति रि , तच्छेषौ सरी, रमिति रि , तच्छेषा सा (१३)। चतुर्दश्या मध्ये माश्चत्वार , निधावेक , पधावेक , मौ द्वौ, एवमष्टौ लघव । प्रणमामि तमहमित्यक्षराणि, चतुर्थषष्ठदशमा शेषा (१४)। पञ्चदश्या मध्ये निनिपास्त्रय , पमावेक , प एक , पमावेक , पधावेक , रिगावेक , एवमष्टौ लघव । अनुपमसुखकमेत्यक्षराणि, पञ्चमाष्टमदशम द्वादशा शेषा (१५) षोडश्या मध्ये गाधारा अष्टौ लघव । लमिति ग , तच्छेषा इतरे (१६)।

देवमसकलशशितिलक द्विरदगतिं
　　निपुणमतिं मुग्धमुखाम्बुरुहदिव्यकान्तिम् ।
हरमम्बुदोदधिनिनादमचलवरसूनुदेहार्धमिश्रितशरीर
　　प्रणमामि तमहमनुपमसुखकमलम् ॥ इति षड्जकैशिकी ॥ ८ ॥

अथ षड्जोदीच्यवा

अशा समनिधाः षड्जोदीच्यवाया प्रकीर्तिता ।
मिथश्च सगतास्ते स्युर्मन्द्रगाधारभूरिता ॥ ८१ ॥
षड्जर्षभौ भूरितारौ रिलोपात्षाडव मतम् ॥
औडुव रिपलोपेन धैवते ऽशे न षाडवम् ॥ ८२ ॥
षाड्जीवद्गीततालादि गाधारादिश्च मूर्च्छना ।
द्वितीये प्रेक्षणे गाने ध्रुवाया विनियोर्जनम् ॥ ८३ ॥

(क०) **अशाः समनिधा** इति । मिथश्च सगतास्ते स्यु , ते समनिधा मिथ परस्पर सगताश्च रक्तिवशाद्यथायोग सबद्धाश्च भवेयु । मन्द्रगाधारभूरिता, मन्द्रस्थानस्थितस्य गाधारस्यानशस्यापि भूरिता बाहुल्यम् 'षड्जश्च ऋषभश्चैव गाधारश्च बली भवेत्' इति मुनिवचनाद्भवति । तेन स्थानान्तरस्थितस्य तस्य तन्नेत्युक्त भवति । षड्जर्षभौ भूरितारौ भूरि तारस्थान ययोस्तौ, तारस्थयोर्बाहुल्य कर्तव्यमित्यर्थ । तत्रर्षभस्य च षाड वौडुवकारित्वेन 'पूर्णावस्थायामृषभपञ्चमयोरल्पत्वम्' इति मतङ्गवचन मन्द्रमध्यस्थर्षभविषयम् । 'ऋषभश्च बली भवेत्' इति मुनिवचन तु तारस्थर्षभविषयमिति व्यवस्थापनीयम् । तत्र षडजस्याशत्वेन सिद्धे ऽपि बहुत्वे षड्जस्येति मुनिवचनान्मन्द्रमध्यस्थापेक्षया तारस्थस्यातिशयितत्वेन बहुत्व षड्जर्षभावित्यनेन विधीयत इत्यवगन्तव्यम् । **धैवते ऽशे न षाडवमिति** । ऋषभस्य धैवतसवादित्वेनाशसवादिलोपस्यानिष्टत्वात् । ननु तस्मिन्नेवाशे रिपलोपेनौडुवाभ्युपगम कथमिति चेत्, उच्यते—रिपयोर्लोपेनौडुवत्वे षाडवकारित्व पञ्चम एव पर्यवसितमिति तस्य सवादित्वान्न विरोध । षाड्जीवदित्यादि गतार्थम् ॥ ८१—८३ ॥

अस्या षड्जोदीच्यवाया मध्यमो न्यासः। षड्जधैवतावपन्यासौ। अस्याः प्रस्तारः—

९ षड्जोदीच्यवा

१	सा	सा	सा	सा	मा	मा	गा	गा
	शै				ले			
२	गा	मा	पा	मा	गा	मा	मा	धा
	श		सू					नु
३	सा	सा	मा	गा	पा	पा	नी	धा
	शै		ले		श	सू		नु
४	धा	नी	सा	सा	धा	नी	पा	मा
	प्र	ण	य		प्र	स		ग
५	गा	सा	सा	सा	सा	सा	सा	गा
	स	वि	ला		स	खे		ल
६	धा	धा	पा	धा	पा	नी	धा	धा
	न	वि	नो				द	
७	सा	गा	गा	गा	गा	गा	सा	सा
	अ		धि		क			

(सु०) षड्जोदीच्यवा लक्षयति—अंशा इति। षड्जोदीच्यवाया षड्जमध्यमनिषादधैवता अंशा। अंशानामेव परस्पर सगति। मन्द्रगान्धारबाहुल्यम्। षड्जर्षभयोरतिबाहुल्यम्। ऋषभलोपात्षाडवम्। ऋषभधैवत लोपादौडुवितम्। यदा धैवतो ऽशस्तदा षाडव नास्ति। गीतितालादि षाड्जीवत्। गान्धारादिर्मूर्च्छना। चच्चत्पुटस्ताल। द्वादश कला। ध्रुवाया द्वितीयप्रेक्षणे विनियोजनम्॥ ८१–८३॥

८	नी	धा	पा	धा	पा	धा	धा	धा
	मु		खें					दु
९	सां	सां	मा	गा	पा	पा	नी	धा
	अ	धि	क		मु	खे		दु
१०	धा	नी	सा	सा	धा	नी	पा	मा
	न	य	न		न	मा		मि
११	गा	सा	सा	सा	सा	सा	सा	गा
	दे		वा		सु	रे		श
१२	धा	धा	पा	धा	मां	मां	मां	मां
	त	व	रु	चि	र			

शैलेऽक्षराभ्या प्रथमा द्वितीया तु शसूनुना ।
तैः पञ्चभिस्तृतीया स्यात्सप्तमी त्वधिकाक्षरैः ॥ ८४ ॥
मुखेन्दुना ऽष्टमी त्वस्या षड्भिस्तैर्नवमी कला ।

(क०) षाड्जग्रामिकशुद्धस्वरमेलने मध्ये साश्चत्वार , मन्द्रे मौ द्वौ , गौ द्वौ , एवमष्टौ लघव । शैले इत्यक्षराभ्या प्रथमपञ्चमौ , शेषा परे (१) । द्वितीयस्या मध्ये गमपमगममधा अष्टौ लघव । शसूनुभि प्रथमतृतीयाष्टमा , शेषा परे (२) । तृतीयस्या मध्ये ससमगपपनिधा अष्टौ लघव । शैलेशसून्वि-त्यक्षराणि , द्वितीयचतुर्थसप्तमा शेषा (३) । चतुर्थ्या मध्ये धनिससधनिपमा अष्टौ लघव । प्रणयप्रसङ्गेत्यक्षराणि , चतुर्थसप्तमौ शेषौ (४) । पञ्चम्या मन्द्रे ग एक , मध्ये सा षट् , मन्द्रे ग एक , एवमष्टौ लघव । सविलासखेले त्यक्षराणि , चतुर्थसप्तमौ शेषौ (५) । षष्ठ्या मध्य धधपधपनिधधा अष्टौ लघव । नविनोदमित्यक्षराणि—नविनोभिर्धधपा , दमिति सप्तम , शेषा

इतरे (६)। सप्तम्या मध्ये स एक , मन्द्रे गा पञ्च, मध्ये सौ द्वौ, एवमष्टौ लघव । अधिकै प्रथमतृतीयपञ्चमा , शेषा इतरे (७)। अष्टम्या मध्ये निधपधपधधधा अष्टौ लघव । मुखेन्दुभि प्रथमतृतीयाष्टमा , शेषा इतरे (८)। नवम्या तारे सौ द्वौ, मध्ये मगपपनिधा षट्, एवमष्टौ लघव । अधिकमुखेन्द्वित्यक्षराणि, चतुर्थसप्तमौ शेषौ (९)। दशम्या मध्ये धनी द्वौ, तारे सौ, मध्ये धनिपमाश्चत्वार , एवमष्टौ लघव । नयन नमामीत्यक्षराणि, चतुर्थसप्तमौ शेषौ (१०)। एकादश्या मन्द्रे ग एक , मध्ये सा षट् , मन्द्रे ग एक , एवमष्टौ लघव । देवासुरेशेत्यक्षराणि, द्वितीयचतुर्थसप्तमा शेषा (११)। द्वादश्या मध्ये धधपधाश्चत्वार , तारे माश्चत्वार , एवमष्टौ लघव । तव रुचिरमित्यक्षराणि, षष्ठादयस्त्रय शेषा (१२)।

शैलेशसूनुप्रणयप्रसङ्गसविलासखेलनविनोदम् ।
अधिकमुखेन्दुनयन नमामि देवासुरेश तव रुचिरम् ॥

सर्वासु जातिषु मागध्यादिषु गीतियोजनादिकप्रदर्शनार्थमस्या त्रिरावृत्तपदा मागधी द्विरावृत्तपदा ऽर्धमागधीत्यादिवक्ष्यमाणलक्षणानुसारेणार्धमागधीगीतियोग दर्शयति—**शैलेऽक्षराभ्यामित्यादिना**। प्रथमा प्रथमकला शैलेऽक्षराभ्या शै ले इत्याभ्यामक्षराभ्या योजनीयेति शेष । **द्वितीया तु शसूनुने**ति । द्वितीयकला तु, शसूनुनेति द्वन्द्वैकवद्भाव , श सू नु इति त्रिभिरक्षरैर्योजनीयेत्यर्थ । **तैः पञ्चभिस्तृतीया स्यादि**ति । तृतीयकला तै , शै ले श सू नु इति पञ्चभिरक्षरैर्योजनीया स्यात् । **सप्तमी त्वधिकाक्षरैरि**ति । अ धि क इत्येतैस्त्रिभिरक्षरै । अष्टमी तु मुखेन्दुना मु खे दु इति त्रिभिरक्षरै । नवमी तै , अ धि क मु खें दु इति षड्भिरक्षरै । अन्यासु कलासु यथालक्षण गीतान्तरयोगो द्रष्टव्य ॥ ८४, ८४ ॥ इति षड्जोदीच्यवा ॥ ९ ॥

अथ षड्जमध्यमा

अशाः सप्त स्वरा षड्जमध्यमाया मिथश्च ते ॥ ८५ ॥
सगच्छन्ते निरल्पो ऽशाद्गादृते वादिता विना ।
निलोपनिगलोपाभ्या षाडवौडुविते मते ॥ ८६ ॥
षाडवौडुवयोः स्याता द्विश्रुती तु विरोधिनौ ।
गीतितालकलाऽऽदीनि षाड्जीवन्मूर्च्छना पुनः ॥ ८७ ॥
मध्यमादिरिह ज्ञेया पूर्ववद्विनियोजनम् ।

(सु०) एतस्या कलायामभिधेयनियम कथयति—शैलेऽक्षराभ्यामिति । प्रथमकला शिववाचकाक्षरद्वयेन कर्तव्या । द्वितीया गणेशवाचकपदेन (?) । तृतीया कला शिवगणेशवाचकपदाक्षरपञ्चकेन । सप्तमी त्वधिकाक्षरे । अष्टमी मुखेन्दुना । षड्भिरक्षरैर्नवमी ॥ ८४, ८४- ॥

(क०) **अशाः सप्त स्वरा** इति । निरल्प , पूर्णावस्थाया निषादो ऽल्प कार्य । **अशाद्गादृत** इति । तस्यामप्यवस्थाया यदा गाधारो ऽशो भवति तदा निषादस्य तत्सवादित्वेनाल्पत्व नेष्टमिति भाव । **वादिता विने**ति । स्वस्य वादित्वे सुतरामल्पत्वाभाव इत्यर्थ ॥ द्विश्रुती तु निषादगाधारौ , अशीभूतौ त्वित्यर्थाद्गम्यते , षाडवौडुवयोर्विरोधिनौ स्याताम् , निलोपेन निगलोपेन च षाडवौडुवयोर्विहितत्वात् , स्वरयोरेवाशत्व लोप्यत्वमिति च धर्मयोर्विरोधात् । तदा षाडवौडुवे न भवत इति भाव । तेन निगयोरशयो पूर्णताया एव नियतत्वादस्या षाडवाशा पञ्चौडुवाशा अपि त एव पञ्च सपूर्णांशा सप्तेति मतङ्गोक्त्या सप्तदशाशा द्रष्टव्या ॥ **गीतितालकलाऽऽदीनि षाड्जीवदि**ति । गीतितालकलाऽऽदीनि, गीतयो मागधीसभावितापृथुलास्तिस्र , तालो ऽप्येककलद्विकलभेदस्त्रिविध पञ्चपाणि , कला अष्टलघ्वात्मिका द्वादश, आदिशब्देन चित्रवृत्तिदक्षिणास्त्रयो मार्गा

अस्या षड्जमध्यमाया षड्जमध्यमौ न्यासौ। सप्त स्वरा अपन्यासा.। अस्याः प्रस्तारः—

१० षड्जमध्यमा

१	मा	गा	सग	पा	धप	मा	निध	निम
	र	ज	नि	व	धू		मु	ख
२	मां	मां	सां	रिंग	मंगं	निध	पध	पा
	वि	ला		स	लो			च
३	मा	गा	री	गा	मा	मा	सा	सा
	न							
४	मा	मगम	मा	मा	निध	पध	पम	गमम
	प्र	वि	क	सि	त	कु	मु	द
५	धा	पध	परि	रिग	मग	रिग	सधस	सा
	द	ल	फे	न	स			नि

गृह्यन्ते, एतानि गीत्यादीनि षाड्जीवत्, षाड्ज्यामिवास्यामपि कर्तव्यानीत्यतिदेशार्थ । **मूर्च्छना पुनर्मध्यमादिरिह ज्ञेयेति**। अस्या षाड्जग्रामिकत्वान्मत्सरीकृता मूर्च्छनेत्यर्थ । विनियोजन पूर्वावत्, पूर्वस्या षड्जोदीच्यवायामिव द्वितीये प्रेक्षणे ध्रुवागान इत्यर्थ ॥ -८५—८७ ॥

(सु०) षड्जमध्यमा लक्षयति—**अशा सप्त स्वरा** इति। षड्जमध्यमाया सप्तापि स्वरा अशा । अशानामेव परस्पर सगति । निषादो ऽल्प । यदा गाधारो ऽशस्तदा निषादाल्पत्व नास्ति। यदा च निषादो वादी तदा च तदल्पत्व नास्ति। निषादलोपेन षाडवम्। निषादगाधारयोर्लोपेनौडुवितम्। षाडवौडुवितयो क्रियमाणयोर्निषादगाधारयोर्विवादित्वम्। गीतितालकलाऽऽदय षाड्जीवत्। मध्यमादिर्मूर्च्छना। षड्जोदीच्यवावद्विनियोग ॥ -८५—८७- ॥

६	निध	सा	री	मगम	मा	मा	मा	मा
	भ							
७	मा	मा	मगम	मध	धप	पध	पम	गमग
	का		मि	ज	न	न	य	न
८	धा	पध	परि	रिग	मग	रिग	सधस	सा
	हृ	द्	या	भि	न			दि
९	मा	मा	धनि	धस	धप	मप	पा	पा
	न							
१०	मा	मगम	मा	निध	पध	पमग	गा	मा
	प्र	ण	मा		मि	दे		व
११	धा	पध	परि	रिग	मग	रिग	सधस	सा
	कु	मु	दा	धि	वा			सि
१२	निध	सा	री	मगम	मा	मा	मा	मा
	न							

(क०) **षड्जमध्यमौ न्यासाविति** । षड्जमध्यमयोरेकतरो न्यास कर्तव्य इत्यर्थ । **सप्त स्वरा अपन्यासा** इति । ग्रहाशस्वराधीनरक्तिवशाद्यथायोग पर्यायेणापन्यासा भवन्तीति मन्तव्यम् । षाड्जग्रामिकशुद्धस्वरमेलने प्रथमकलाया मध्ये मगौ द्वौ, सगावेक , प एक , धपावेक , म एक , निधावेक , निमावेक , एवमष्टौ लघव । रजनिवधूमुखेत्यक्षराणि—रजनिभिर्मगसा , तच्छेषो ग , वधूभ्या पधौ, शेषौ पमौ, मुना नि , शेषो ध , खेन नि , शेषो म (१) । द्वितीयस्या तारे ममसास्त्रय , रिगावेक , मगावेक , मध्ये निधावेक , पधावेक , प एक , एवमष्टौ लघव , विलासलोचेत्यक्षराणि—विलाभ्या

मौ, शेष स , सेन रि , शेषो ग , लो इति म , शेषा गनिधपधा , चेन प (२) । तृतीयस्या मध्ये मगरिगममससा अष्टौ लघव । नमिति म , शेषा इतरे (३) । चतुर्थ्यां मध्ये म एक , मगमा एक , मौ द्वौ, निधावेक , पधावेक , पमावेक , गममा एक , एवमष्टौ लघव । प्रविकसितकुमुदेत्यक्षराणि—प्रविभ्या मौ, शेषौ गमौ, कसितैर्ममनय , शेषो ध , कुना प , शेषो ध , मुना प , शेषो म , देन ग , शेषौ मौ (४) । पञ्चम्या मध्ये ध एक , पधावेक , परी एक , रिगावेक , मगावेक , रिगावेक , सधसा एक , स एक , एवमष्टौ लघव । दलफेनसनीत्यक्षराणि—दलाभ्या धपौ, शेषो ध , फे इति प , शेषो रि , नेन रि , शेषो ग , समिति म , शेषा गरिगसधसा , निना स (५) । षष्ठ्या मध्ये निधावेक , सरी द्वौ, मगमा एक , माश्चत्वार , एवमष्टौ लघव , भमिति नि , शेषा इतरे (६) । सप्तम्या मन्द्रे मौ द्वौ, मगमा एक , मधावेक , धपावेक , पधावेक , पमावेक , गमगा एक , एवमष्टौ लघव । कामिजननयनेत्यक्षराणि—का इति म , शेषो म , मिना म , शेषौ गमौ, जेन म , शेषो ध , नेन ध , शेष प , नेन प , शेषो ध , येन प , शेषो म , नेन ग , शेषौ मगौ (७) । अष्टम्या मध्ये ध एक , पधावेक , परी एक , रिगावेक , मगावेक , रिगावेक , सधसा एक , स एक , एवमष्टौ लघव । हृदयाभिनन्दीत्यक्षराणि—हृदाभ्या धपौ, शेषो ध , या इति प , शेषो रि , भिना रि , शेषो ग , नमिति म , शेषा गरिगसधसा , दिना स (८) । नवम्या मध्ये मौ द्वौ, धनी एक , धसावेक , धपावेक , मपावेक , पौ द्वौ, एवमष्टौ लघव । नमिति म , तच्छेषा इतरे (९) । दशम्या मन्द्रे म एक , मगमा एक , म एक , निधावेक , पधावेक ,

अथ गांधारोदीच्यवा

गाधारोदीच्यवाया तु द्वावशौ षड्जमध्यमौ ॥ ८८ ॥
रिलोपात्षाडव ज्ञेय पूर्णत्वे ऽशेतराल्पता ।
अल्पा निधपगाधाराः षाडवत्वे प्रकीर्तिताः ॥ ८९ ॥
रिधयोः सगतिर्ज्ञेया धैवतादिश्च मूर्च्छना ।
तालश्चचत्पुटो ज्ञेयः कलाः षोडश कीर्तिताः ॥ ९० ॥
विनियोगो ध्रुवागाने चतुर्थप्रेक्षणे मत ।

पमगा एक , गमौ द्वौ , एवमष्टौ लघव । प्रणमामि देवमित्यक्षराणि— प्रणाभ्या मौ, शेषौ गमौ, मा इति म , शेषौ निधौ, मिना प । शेषो ध , दे इति प , शेषौ मगौ, वमिति ग , शेषो म (१०) , एकादश्या मध्ये ध एक , पधावेक , परी एक , रिगावेक , मगावेक , रिगावेक , सधसा एक , स एक , एवमष्टौ लघव । कुमुदाधिवासीत्यक्षराणि—कुमुभ्या धपौ, शेषो ध , दा इति प , शेषो रि , धिना रि , शेषो ग , वा इति म , शेषा गरिगसधसा , मिना स (११) । द्वादश्या मध्ये निधावेक , सरी द्वौ , मगमा एक , माश्चत्वार , एवमष्टौ लघव । नमिति नि , शेषा इतरे (१२) ।

रजनिवधूमुखविलासलोचन
प्रविकसितकुमुददलफेनसनिभम् ।
कामिजननयनहृदयाभिनन्दिन
प्रणमामि देव कुमुदाधिवासिनम् ॥ इति षड्जमध्यमा ॥१०॥

(क०) गाधारोदीच्यवाया त्विति । पूर्णत्वे सपूर्णत्वदशायाम्, अशेतराल्पता, अशाभ्या समाभ्यामितरेषा रिगपधनीनामल्पत्वम्, षाडवत्वे

अस्या गाधारोदीच्यवाया मध्यमो न्यासः। षड्जधैवताव-पन्यासौ। अस्या प्रस्तारः—

११ गाधारोदीच्यवा

१	सा	सा	पा	मा	पा	धप	पा	मा
	सौ							
२	धा	पा	मा	मा	सा	सा	सा	सा
	म्य							
३	धा	नी	सा	सा	मा	मा	पा	पा
	गौ		री		मु	खा		बु
४	नी	नी	नी	नी	नी	नी	नी	नी
	रु	ह	दि		व्य	ति	ल	क
५	मा	मा	धा	निस	नी	नी	नी	नी
	प	रि	चु		बि	ता		चिं
६	मा	पा	मा	परिग	गा	गा	सा	सा
	त	सु	पा		द			

निधपगाधारा अल्पा, ऋषभस्य लुप्तत्वादिति भाव। अत एव रिधयो सगति पूर्णत्वावस्थायामेवेति ज्ञेया। अन्यत्तु सुगमम्॥ -८८—९०-॥

(सु०) गाधारोदीच्यवा लक्षयति—**गाधारोदीच्यवायामिति**। गाधा-रोदीच्यवाया षड्जमध्यमावशौ। ऋषभलोपात्षाडवम्। पूर्णत्वे ऽशेतराल्पता। षाडवत्वे निषादधैवतपञ्चमगाधारा अल्पा। ऋषभधैवतयो सगति। धैवतादिमूर्च्छना। चच्चत्पुटस्ताल। षोडश कला। चतुर्थप्रेक्षणे ध्रुवागाने विनियोग॥ -८८—९०-॥

७	गा	मग	पा	पध	मा	धनि	पा	पा
	प्र	वि	क	सि	त	हे		म
८	री	गा	सा	सध	नी	नी	धा	धा
	क	म	ल	नि	भ			
९	गा	रिग	सा	सनि	गा	रिग	सा	सा
	अ	ति	रु	चि	र	का		ति
१०	सा	सा	सा	मा	मनि	धनि	नी	नी
	न	ख	द्		र्प	णा		म
११	मा॑	पा॑	मा	प॑रि॑ग॑	गा॑	गा॑	सा॑	सा॑
	ल	नि	के		त			
१२	गा॑	सा॑	गा॑	सा॑	मा॑	पा॑	मा॑	प॑रि॑ग॑
	म	न	सि	ज	श	री	र	
१३	गा॑	मा॑	गा॑	सा॑	गा॑	गा॑	गा॑	सा॑
	ता			ड	न			
१४	नी'	नी'	पा॑	धा॑	नी'	गा॑	गा॑	गा॑
	प्र	ण	मा		मि	गौ		री
१५	नी'	नी'	धा॑	पा॑	धा॑	पा॑	मा॑	पा॑
	च	र	ण	यु	ग	म	नु	प
१६	धा॑	पा	सा॑	सा॑	मा॑	मा॑	मा॑	मा॑
	म							

(क०) माध्यमग्रामिकशुद्धस्वरमेलने प्रथमकलाया मध्ये सौ द्वौ, पमपास्त्रय , धपावेक , पमौ द्वौ, एवमष्टौ लघव । सौ इति प्रथम स , शेषा इतरे (१) । द्वितीयस्या मध्ये धपममाश्चत्वार , साश्चत्वार ,

एवमष्टौ लघव । म्येति ध , शेषा इतरे (२) । तृतीयस्या मध्ये धनिससममपपा अष्टौ लघव । गौरीमुखाम्बिवत्यक्षराणि, द्वितीयचतुर्थसप्तमा शेषा (३) । चतुर्थ्यां मध्ये निषादा अष्टौ लघव । रुहदिव्यतिलकेत्यक्षराणि, चतुर्थ शेष (४) । पञ्चम्या मध्ये ममधास्त्रय , निसावेक , निषादाश्चत्वार , एवमष्टौ लघव । परिचुम्बितार्चीत्यक्षराणि—चतुर्थपञ्चमाष्टमा शेषा (६) । षष्ठ्या मध्ये मपमास्त्रय , परिगा एक , गौ द्वौ, सौ द्वौ, एवमष्टौ लघव । तसुपादमित्यक्षराणि—तसुपाभिर्मपमा , शेषा परिगा , दमिति ग , शेषा परे (६) । सप्तम्या मध्ये ग एक , मगावेक , प एक , पधावेक , म एक , धनी एक , पौ द्वौ, एवमष्टौ लघव । प्रविकसितहेमेत्यक्षराणि—प्रविभ्या गमौ, तच्छेषो ग , कसिभ्या पपौ, तच्छेषो ध , तेन म , हे इति ध , तच्छेषौ निपौ, मेन प (७) । अष्टम्या मध्ये रिगसास्त्रय , सधावेक , नी द्वौ, धौ द्वौ, एवमष्टौ लघव । कमलनिभमित्यक्षराणि—पञ्चम शेष , भमिति नि , तच्छेषा परे (८) । नवम्या मध्ये ग एक , रिगावेक , स एक , सनी एक , ग एक , रिगावेक , सौ द्वौ, एवमष्टौ लघव । अतिरुचिरकान्तीत्यक्षराणि—तृतीयषष्ठनवमदशमा शेषा (९) । दशम्या मध्ये सास्त्रय , म एक , मनी एक , धनी एक , नी द्वौ, एवमष्टौ लघव । नखदर्पणामेत्यक्षराणि, चतुर्थषष्ठाष्टमनवमा शेषा (१०) । एकादश्या तारे मपमास्त्रय , परिगा एक , गौ द्वौ, सौ द्वौ, एवमष्टौ लघव । लनिकेतमित्यक्षराणि—लनिकेभिर्मपमा , तच्छेषा परिगा , तमिति ग , शेषा परे (११) । द्वादश्या तारे गसगसमपमा सप्त, परिगा एक , एवमष्टौ लघव । मनसिजशरीरेत्यक्षराणि, शेषा परिगा (१२) । त्रयोदश्या तारे गमगसाश्चत्वार , गास्त्रय , स एक , एवमष्टौ लघव । ताडनमित्यक्षराणि—ताडनमित्यक्षरै प्रथमचतुर्थपञ्चमा , शेषा इतरे (१३) ।

अथ रक्तगांधारी

अशा स्यू रक्तगाधार्या पञ्च धर्षभवर्जिताः ॥ ९१ ॥
रिमतिक्रम्य सगयोः कार्ये सनिधिमेलने ।
रिलोपरिधलोपाभ्या [1]षाडवौडुवमिष्यते ॥ ९२ ॥
बहुत्व निधयोरशः पञ्चमो द्वेष्टि षाडवम् ।
द्विषन्त्यौडुवित षड्जनिमपाः सगतौ सगौ ॥ ९३ ॥
पञ्चपाण्यादि षाड्जीवदृषभादिस्तु मूर्च्छना ।
तृतीयप्रेक्षणगतध्रुवाया विनियोजनम् ॥ ९४ ॥

चतुर्दश्या तारे निनिपधनय पञ्च, गास्त्रय , एवमष्टौ लघव । प्रणमामि गौरीत्यक्षराणि, चतुर्थसप्तमौ शेषौ (१४) । पञ्चदश्या तारे निनिधपधपमपा अष्टौ लघव । चरणयुगमनुपेत्यक्षराणि (१५) । षोडश्या तारे धपससाश्च-त्वार , माश्चत्वार , एवमष्टौ लघव । ममिति ध , शेषा परे (१६) ।

सौम्यगौरीमुखाम्बुरुहदिव्यतिलकपरिचुम्बितार्चितसुपाद
प्रविकसितहेमकमलनिभम् ।
अतिरुचिरकान्तिनखदर्पणामलनिकेत
मनसिजशरीरताडन प्रणमामि गौरीचरणयुगमनुपमम् ॥ इति
गाधारोदीच्यवा ॥ ११ ॥

(क०) अशाः स्युरिति । धैवतर्षभवर्जिता पञ्च सगमपनय । रिमतिक्रम्य सगयो सनिधिमेलने कार्ये । रिमतिक्रम्य, ऋषभेण विनेत्यर्थ ,

‘ गाधारषड्जयोश्चात्र सचारश्चर्षभ विना ’

[1] षाडवौडुविते मते

इति मुनिवचनात् । अत्र सगयोर्ऋषभादितरैर्मपधनिभि सह यथायोग सनिधिमेलने सनिधिर्मेलन च । इह भिन्नलघुकालयो स्वरयोर्नैरन्तर्य सनिधि , एकलघुकालयोर्द्वयोस्त्रयाणा च नैरन्तर्य मेलनमिति विवक्षितम् । ते कार्ये यथाशक्ति कर्तव्ये । षाडवौडुवमिति द्वद्वैकवद्भाव । **निधयोर्बहुत्व-मिति** । अत्र निषादस्याशत्वेन प्राप्तमपि बहुत्वमतिशयार्थम् , धैवतस्य त्वौडुव-कारिण औडुवावस्थायामनवस्थाने ऽपि सपूर्णत्वषाडवत्वावस्थयो प्राप्ताल्प-त्वापवादेन बहुत्वम्

'बलिनौ भवतश्चात्र धैवत सप्तमस्तथा'

इति मुनिवचनाद्विवीयत इत्यवगन्तव्यम् । अश पञ्चम षाडव द्वेष्टि । पञ्चम स्वयमशीभवन् रिलोपनिर्वर्त्यं षाडव न सहते, मध्यमग्रामे पञ्च-मर्षभयो सवादादिति भाव । षड्जनिमपा औडुवित द्विषन्ति, सनिमपा अशा भवन्तो रिधलोपनिर्वर्त्यमौडुवित न सहन्ते, एक एवाशो गाधार औडुवित सहत इत्यर्थ । अत्र निधयो षडजाद्यशसवादित्वाभावे ऽप्यौडुवि-तानभ्युपगमस्तु

'गाधारीरक्तगाधार्यो षड्जमध्यमपञ्चमा ।
सप्तमश्चैव विज्ञेया एषु नौडुवित भवेत् ॥'

इति मुनिवचनादवगन्तव्य । अत षाडवादिजातिषु क्वचित्षाडवनिषेधो ऽशसवादिलोपानभ्युपगमान्नियत ,

'सवादिलोपात्सप्तैता षाट्स्वर्येषु विवर्जिता'

इति मुनिवचनोक्तत्वात् । औडुवादिजातिषु कदाचिदौडुवितस्य प्राप्तस्यापि निषेध क्वचिदशलोपात्क्वचिद्वचनादेवेति द्रष्टव्यम् । सगौ सगताविति ।

अस्या रक्तगाधार्या गाधारो न्यासः। म-यमो ऽपन्यासः। अस्याः प्रस्तारः—

१२ रक्तगाधारी

१	पा	नी	सा	सा	गा	सा	पा	नी
	त		बा		ल	र	ज	नि
२	मां	गा	पा	पा	मा	मा	गा	गा
	क	र	ति	ल	क	भू		ष
३	मा	पा	धा	पा	मा	पा	धप	मग
	ण	धि	भू					
४	मा	मा	मा	मा	मा	मा	मा	मा
	ति							
५	धा	नी	पा	मप	धा	नी	पा	पा
	०							
६	मा	पा	मा	धनि	पा	पा	पा	पा
	०							

सगयो पूर्वं रिव्यतिरिक्तैरितरै सनिधिमेलनोभयरूपा सगतिरुक्ता, सा कदाचित्तयो परस्पर कर्तव्येत्यर्थ। पञ्चपाण्यादीत्यादि स्पष्टार्थ ॥ ९१—९४॥

(सु०) रक्तगाधारी लक्षयति—अशा स्युरिति। रक्तगाधार्या धैवतर्षभ वर्ज्या पञ्च स्वरा अशा। ऋषभातिक्रमेण षड्जगाधारयो सगति। ऋषभलोपात्षाडवम्। ऋषभधैवतलोपादौडुवितम्। निषादधैवतयोर्बहुत्वम्। यदा पञ्चमो ऽशस्तदा षाडवत्व नास्ति। यदा षड्जनिषादमध्यमपञ्चमा अशास्तदौडुवितत्व नास्ति। षड्जगाधारयो सगति। ऋषभादिर्मूर्च्छना। कलाकालविनियोगादि षाड्जीवत् ॥ ९१—९४ ॥

७	री	गा	मा	पा	पा	पा	मा	पा
	प्र	ण	मा		मि	गो		गी
८	री	गां	मां	पां	पा	पा	मा	पां
	व	द	ना		र	वि		
९	पा	पा	पा	पा	पा	पा	पा	पा
	द							
१०	री	गा	सा	मा	री	गा	गा	गा
	प्री		ति	क	र			
११	गां	गां	पां	धंम	धा	निंधं	पा	धा
	०							
१२	मां	पां	मां	पंरिग	गां	गां	गां	गां
	०							

(क०) माध्यमग्रामिकशुद्धस्वरमेलने प्रथमकलाया मध्ये पनिसस गसपनयो ऽष्टौ लघव । त बालरजनीत्यक्षराणि, द्वितीयचतुर्थौ शेषौ (१)। द्वितीयस्या तारे सौ द्वौ, मध्ये पौ द्वौ, मौ द्वौ, गौ द्वौ, एव मष्टौ लघव । करतिलकभूषेत्यक्षराणि, सप्तम शेष (२)। तृतीयस्या मध्ये मपधपमपा षट्, धपावेक, मगावेक, एवमष्टौ लघव । णविभू इत्यक्षराणि—णविभूभिर्मपधा, शेषा परे (३)। चतुर्थ्या मध्ये मा अष्टौ लघव । तिमिति प्रथम, शेषा परे (४)। पञ्चम्या मन्द्रे धनि-पास्त्रय, मपावेक, धनिपपाश्चत्वार, एवमष्टौ लघव । शेषा सर्वे (५)। षष्ठ्या मन्द्रे मपमास्त्रय, धनी एक, पाश्चत्वार, एवमष्टौ लघव । शेषा सर्वे (६)। सप्तम्या मध्ये रिगमास्त्रय, पास्त्रय, मपौ द्वौ, एवमष्टौ लघव । प्रणमामि गौरीत्यक्षराणि, चतुर्थसप्तमौ शेषौ (७)। अष्टम्या तारे

अथ कैशिकी

कैशिक्यामृषभान्ये ऽशा निधावशौ यदा तदा ।
न्यास पञ्चम एव स्यादन्यदा द्विश्रुती मतौ ॥ ९५ ॥
अन्ये तु निगपान्न्यासान्निधयोरशयोर्विदु ।
रिलोपरिधलोपेन षाडवौडुवित मतम् ॥ ९६ ॥
रिरल्पो निपबाहुल्यमशाना सगतिर्मिथ ।
षाडवौडुविते द्विष्ट क्रमात्पञ्चमधैवतौ ॥ ९७ ॥
षाड्जीवत्पञ्चपाण्यादि गाधारादिस्तु मूर्च्छना ।
पञ्चमप्रेक्षणगतध्रुवाया विनियोजनम् ॥ ९८ ॥

सप्तम्युक्ता स्वरा । वदनारविमित्यक्षराणि, चतुर्थसप्तमाष्टमा शेषा (८)। नवम्या मध्ये पा अष्टौ लघव । देन प्रथम , शेषा परे (९)। दशम्या मध्ये रिगससरिगगगा अष्टौ लघव । प्रीतिकरमित्यक्षराणि, अत्र गा शेषा (१०)। एकादश्या तारे गौ द्वौ, प एक , धमावेक , ध एक , निधावेक , पौ द्वौ, एवमष्टौ लघव । शेषा सर्वे (११)। द्वादश्या तारे मपमास्त्रय , परिगा एक , गाश्चत्वार , एवमष्टौ लघव । शेषा सर्वे (१२)।

त बालरजनिकरतिलकभूषणविभूतिम् ।
प्रणमामि गौरीवदनारविन्दप्रीतिकरम् ॥ इति रक्तगाधारी ॥ १२ ॥

(क०) **कैशिक्यामिति**। ऋषभान्य ऋषभादन्ये सगमपधनय षट् स्वरा अशा , भवन्तीति शेष । यदा निधावशौ तदा पञ्चम एव न्यास स्यादिति

'धैवते ऽशे निषादे च न्यास पञ्चम इष्यते'

अस्या कैशिक्या गाधारपञ्चमनिषादा न्यासा । रिवर्ज्या षट् सप्त वा स्वरा अपन्यासा· । अस्या प्रस्तारः —

१३ कैशिकी

१	पा	धनि	पा	धनि	गा	गा	गा	गा
	के		ली		ह		त	

इति मुनिवचनान्नियम्यते । अन्यदा निधव्यतिरिक्तेषु सरिगमपेष्वशे ष्वित्यर्थ । द्विश्रुती निगौ मतौ न्यासत्वेन समतावित्यर्थं । अन्ये तु मतङ्गादयस्तु निधयोरशयोर्निगपास्त्रीनपि न्यासान्विदु, 'धैवतनिषाद योरशत्वे पञ्चमो ऽपि न्यास' इति मतङ्गोक्तत्वात् । अय पक्षो ऽपि पञ्चमस्य न्यासत्व निधयोरशयोरेवेति नियमे पर्यवस्यति । रिलोपरिधलोपे नेत्येकवद्भाव । रिरल्प पूर्णताऽवस्थायामिति भाव । निपबाहुल्यमिति निपयोरशत्वे बाहुल्ये प्राप्ते ऽपि 'बलिनौ चान्त्यपञ्चमौ' इति मुनि वचनात्तयोरितराशापेक्षया ऽतिबाहुल्य विधीयत इति बोद्धव्यम् । पञ्चम-धैवतावशीभवन्तौ क्रमात्षाडवौडुविते द्विष्ट । पञ्चम षाडव धैवत औडुवित-मिति क्रम । मध्यमग्राम ऋषभस्य पञ्चमसवादित्वात्तु धैवताशे तस्यैव लोप्यत्वाभावादिति भाव । षाड्जीवदित्यादि सुबोधम् ॥ ९५—९८ ॥

(सु०) कैशिकी लक्षयति—कैशिक्यामिति । कैशिक्यामृषभादन्ये षट् स्वरा अशा । यदा निषादधैवतावशौ तदा पञ्चम एव न्यास, अन्यदा निषादगाधारौ । अन्ये तु केचिन्निषादधैवतयोरशयोर्निषादगाधारपञ्चमान्न्या-सान्विदु । ऋषभलोपात्षाडवम्, ऋषभधैवतलोपादौडुवितम् । ऋषभो ऽल्प । निषादपञ्चमयोर्बाहुल्यम् । अशस्वराणा परस्पर सगति । यदा पञ्चमो ऽशस्तदा षाडव नास्ति । यदा धैवतो ऽशस्तदौडुवित नास्ति । षट्पितापुत्रकतालादि षाड्जीजातिवत् । गाधारादिर्मूर्च्छना । ध्रुवाया पञ्चमप्रेक्षणे विनियोग ॥९५–९८॥

२	पा	पा	मा	निध	निध	पा	पा	पा
	का		म	त	नु			
३	धा	नी	सां	सा	री	री	री	री
	वि		भ्र	म	वि	ला		स
४	सा	सा	सा	री	गा	मा	मा	मा
	ति	ल	क	यु	त			
५	मा	धा	नी	धा	मा	धा	मा	पा
	मू		र्धो		र्व	बा		ल
६	गा	री	मा	धनि	री	री	री	री
	सो		म	नि	भ			
७	गा	री	सा	सा	धा	धा	मा	मा
	मु	ख	क	म	ल			
८	गा	गा	गा	मा	मा	निधनि	नी	नी
	अ	स	म		हा		ट	
९	गा	गा	नी	नी	गा	गा	गा	गा
	क	स	रो		ज			
१०	गां	गा	नी	नीं	निधं	पां	पां	पां
	हृ	दि	सु	ख	द			
११	मां	पा	मां	पां	पां	पां	मां	मां
	प्र	ण	मा		मि	लो	च	
१२	सां	मां	गां	निधंनिं	नी	नीं	मां	गां
	न	वि	शे		ष			

(क०) **रिवर्ज्या षट् सप्त वा स्वरा अपन्यासा** इति ।

'अपन्यास कदाचिच्च ऋषभो ऽपि भवेदिह'

इति मुनिवचनात। कदाचिदिति पूर्णत्वे ऽपि पक्ष इत्यर्थ । माध्यम ग्रामिकशुद्धस्वरमेलने प्रथमकलाया मध्ये प एक , धनी एक , प एक , धनी एक , गाश्चत्वार , एवमष्टौ लघव । केलीहतेत्यक्षराणि— केलीभ्या पौ, हताभ्या प्रथमतृतीयगौ, शषा इतरे (१) । द्वितीयस्या मध्ये पौ द्वौ, म एक , निधौ द्विर्द्वौ, पास्त्रय , एवमष्टौ लघव । कामतनु, इत्यक्षराणि—का इति प , शष प , मताभ्या मनो, शषो ध , नुना नि , शेषा परे (२) । तृतीयस्या मध्ये धनी द्वौ, तारे स एक , मध्य स एक , ऋषभाश्चत्वार , एवमष्टौ लघव । विभ्रम विलासमित्यक्षराणि, द्वितीयसप्तमौ शेषौ (३) । चतुर्थ्या मध्ये सास्त्रय , रिगौ द्वौ, मास्त्रय , एवमष्टौ लघव । तिलकयुतमित्यक्षराणि, शेषा मा (४) । पञ्चम्या मन्द्रे मधनिधमधमपा अष्टौ लघव । मूर्धोर्ध्वबालेत्यक्ष राणि, द्वितीयचतुर्थसप्तमा शेषा (५) । षष्ठ्या मध्ये गरिसास्त्रय , धनी एक , ऋषभाश्चत्वार , एवमष्टौ लघव । सोमनिभमित्यक्षराणि – सोमनिभिर्गसधा , भमिति प्रथमरि , शेषा इतरे (६) । सप्तम्या मध्ये गरी द्वौ, सौ द्वौ, धौ द्वौ, मौ द्वौ, एवमष्टौ लघव । मुखकमल-मित्यक्षराणि, षष्ठादय शेषा (७) । अष्टम्या मध्ये गास्त्रय , मौ द्वौ, निधनय एक , नी द्वौ, एवमष्टौ लघव । असमहाटेत्यक्षराणि— असमैर्गा , शेषो म , हा इति म , शेषा निधनय , टेन नि , शेषो नि (८) । नवम्या मध्ये गौ द्वौ, नी द्वौ, गाश्चत्वार , एवमष्टौ लघव । कसरोजमित्यक्षराणि—कसरोभिर्गगनय , जमिति पञ्चमो ग , शेषा इतरे (९) । दशम्या तारे गौ द्वौ, नी द्वौ, निधावेक , पास्त्रय ,

अथ मध्यमोदीच्यवा

पञ्चमांशा सदा पूर्णा मध्यमोदीच्यवा मता ।
लक्ष्म शेष विजानीयाद् गाधारोदीच्यवागतम् ॥ ९९ ॥
मूर्च्छना मध्यमादिः स्यात्तालश्चच्चत्पुटो मतः ।
चतुर्थस्य प्रेक्षणस्य ध्रुवाया विनियोजनम् ॥ १०० ॥

एवमष्टौ लघव । हृदि सुखदमिति क्रमेण पञ्च, शेषा परे (१०) । एकादश्या तारे मपमास्त्रय, पास्त्रय, मौ द्वौ, एवमष्टौ लघव । प्रणमामि लोचेत्यक्षराणि, चतुर्थाष्टमौ शेषौ (११) । द्वादश्या तारे समगास्त्रय, निधनय एक, नी द्वौ, मगौ द्वौ, एवमष्टौ लघव, नविशेष मित्यक्षराणि—नविशेभि समगा, षमिति सप्तमो नि, शेषा इतरे (१२) ।

केलीहृतकामतनुविभ्रमविलाम तिलकयुत मूर्धोर्ध्वबालसोमनिभम् ।
मुखकमलमसमहाटकसरोज हृदि सुखद प्रणमामि लोचनविशेषम् ॥
इति कैशिकी ॥ १३ ॥

(क०) **पञ्चमांशे**ति । एक पञ्चम एवांशो यस्या सा तथोक्ता । **सदा पूर्णे**ति । कदाचिदपि षाडवौडुवा च न भवतीत्यर्थ । शेष लक्ष्मांशेन वा ऽल्पत्व रिधयोर्मिथ सगति षोडश कला इत्येतावल्लक्षण गाधारोदीच्यवागत विजानीयात्, तदत्राप्यनुसधेयमित्यर्थ । मध्यमादिर्मूर्च्छना सौवीरी । अन्यत्सुबोधम् ॥ ९९, १०० ॥

(सु०) मध्यमोदीच्यवा लक्षयति—**पञ्चमांशे**ति । मध्यमोदीच्यवाया पञ्चमो ऽशस्वर । पूर्णत्व सप्तस्वरत्वमेव । षाडवौडुविते न स्त । अवशिष्ट लक्षण गाधारोदीच्यवावज्ज्ञातव्यम् । मध्यमादिर्मूर्च्छना । चच्चत्पुटस्ताल । ध्रुवाया चतुर्थप्रेक्षणे विनियोग ॥ ९९, १०० ॥

अस्या मध्यमोदीच्यवाया मध्यमो न्यासः । अस्याः प्रस्तारः—

१४ मध्यमोदीच्यवा

१	पा	धनि	नी	नी	मा	पा	नी	पा
	द्		हा		र्ध	रू		प
२	री	री	री	गा	सा	रिग	गा	गा
	म	ति	का		ति	म	म	ल
३	नी	नी	नी	नी	नी	नी	नी	नी
	म	म	ले		दु	कु		द्
४	नी	नी	धप	मा	निध	निध	पा	पा
	कु	मु	द्	नि	भ			
५	पा	पा	री	री	री	री	री	री
	चा		मी		क	रा		बु
६	मा	रिग	सा	सध	नी	नी	नी	नीं
	रु	ह	दि			व्य	का	ति
७	मा	पा	नी	सा	पा	पा	गा	गा
	प्र	व	र	ग	ण	पू		जि
८	गा	पा	मा	निध	नी	नी	सा	सा
	त	म	जे		य			
९	पा	पा	मा	धनि	पा	पा	पा	पा
	सु	रा	भि	ष्टु	त	म	नि	ल
१०	मा	पा	मा	रिग	गा	गा	गा	गा
	म	नो	ज		व		म	बु

११	गा	पा	मा	पा	नी	नी	नी	नी
	दो		द्	धि	नि	ना		द्
१२	मा	पा	मा	परिग	गा	गा	गा	गा
	म	ति	हा		स			
१३	गा	गा	गा	गा	मा	निंध	नी	नी
	शि	व	शा		त	म	सु	र
१४	नी	नी	धप	मा	निध	निध	पा	पा
	च	मू	म	थ	न			
१५	री	गा	सा	सा	मा	निधनि	नी	नी
	व		दे		त्रै	लो		क्य
१६	नी	नी	धा	पा	धा	पा	मा	मा
	न	त	च	र	ण			

(क०) माध्यमग्रामिकशुद्धस्वरमेलन प्रथमकलाया मध्य प एक, धनी एक, नी द्वौ, मपनिपाश्चत्वार, एवमष्टौ लघव। देहार्ध रूपेत्यक्षराणि—दे इति प, शषौ धनी, हा इति नि, शेषो नि, र्धरूभ्या मपौ, शेषो नि, पेन प (१)। द्वितीयस्या मध्य ऋषभास्त्रय, गसौ द्वौ, रिगावेक, गौ द्वौ, एवमष्टौ लघव, मतिकान्तिममलेत्यक्षराणि, चतुर्थसप्तमौ शेषौ (२)। तृतीयस्या मध्ये निषादा अष्टौ लघव। ममलेन्दुकुन्देत्यक्षराणि, चतुर्थसप्तमौ शेषौ (३)। चतुर्थ्यां मध्ये नी द्वौ, धपावेक, म एक, निधावेक, निधावेक, पौ द्वौ, एवमष्टौ लघव। कुमुदनिभमित्यक्षराणि—कुमुदैर्निनिधा, शेष प, निभभ्या मनी, शेषा परे (४)। पञ्चम्या मध्ये पौ द्वौ, ऋषभा षट्, एवमष्टौ लघव। चामीकराम्बिवत्यक्षराणि, द्वितीयचतुर्थ-

सप्तमा शेषा (५)। षष्ठ्या मध्ये म एक, रिगावेक, स एक, समन्द्रधावेक, मन्द्रे निषादाश्चत्वार, एवमष्टौ लघव। रुहदिव्य-कान्तीत्यक्षराणि, तृतीयपञ्चमषष्ठसप्तमा शेषा (६)। सप्तम्या मध्ये मपनिसपपगगा अष्टौ लघव। प्रवरगणपूजीत्यक्षराणि, सप्तम शेष (७)। अष्टम्या मध्ये ग एक, मन्द्रे पमौ द्वौ, निधावेक, नी द्वौ, मध्ये सौ द्वौ, एवमष्टौ लघव। तमजेयमित्यक्षराणि—तमजेभिर्ग-पमा, शेषौ निधौ, यमिति नि, शेषा परे (८)। नवम्या मन्द्रे पौ द्वौ, म एक, धनी एक, पाश्चत्वार, एवमष्टौ लघव, सुरा-भिष्टुतमनिलेत्यक्षराणि, पञ्चमो निषाद शेष (९)। दशम्या मन्द्रे मपमास्त्रय, मध्ये रिगावेक, गाश्चत्वार, एवमष्टौ लघव। मनोजव मम्बिवत्यक्षराणि, चतुर्थपञ्चमसप्तमा शेषा (१०)। एकादश्या मध्ये गपमपाश्चत्वार, निषादाश्चत्वार, एवमष्टौ लघव। दोदधिनिनादे-त्यक्षराणि, द्वितीयसप्तमौ शेषौ (११)। द्वादश्या मध्ये मपमास्त्रय, परिगा एक, गाश्चत्वार, एवमष्टौ लघव। मतिहासमित्यक्षराणि—मतिहाभिर्मपमा, समिति सप्तम, शेषा इतरे (१२)। त्रयोदश्या तारे गाश्चत्वार, म एक, निधावेक, नी द्वौ, एवमष्टौ लघव। शिव शान्तमसुरेत्यक्षराणि, चतुर्थसप्तमौ शेषौ (१३)। चतुर्दश्या मध्ये नी द्वौ, धपावेक, म एक, निधावेक, निधावेक, पौ द्वौ, एवमष्टौ लघव। चमूमथनमित्यक्षराणि—चमूमैर्निनिधा, शेष प, थनभ्या मनी, शेषा परे (१४)। पञ्चदश्या तारे रिगससमा पञ्च, निधनय एक, नी द्वौ, एवमष्टौ लघव। वन्दे त्रैलोक्येत्यक्षराणि, द्वितीयचतुर्थ-सप्तमाष्टमदशमा शेषा (१५)। षोडश्या तारे नी द्वौ, धपधपाश्चत्वार, मौ द्वौ, एवमष्टौ लघव। नतचरणमित्यक्षरै क्रमेण पञ्च, शेषा परे (१६)।

अथ कार्मारवी

कार्मारव्या भवन्त्यशा निषादरिपधैवता ।
बहवो ऽन्तरमार्गत्वादनशा परिकीर्तिता ॥ १०१ ॥
गाधारो ऽत्यन्तबहुल सर्वांशस्वरसगति ।
चच्चत्पुट षोडशात्र कला षड्जादिमूर्च्छना ॥ १०२ ॥
पञ्चमस्य प्रेक्षणस्य ध्रुवाया विनियोजनम् ।

देहार्धरूपमतिकान्तिममलममलेन्दुकुन्दकुमुदनिभ
चामीकराम्बुरुहदिव्यकान्तिप्रवरगणपूजितमजेयम् ।
सुराभिष्टुतमनिलमनोजवमम्बुदोदधिनिनादमतिहास
शिव शान्तमसुरचमूमथन वन्दे त्रैलोक्यनतचरणम् ॥

इति मध्यमोदीच्यवा ॥ १४ ॥

(क०) **कार्मारव्यामिति** । अनशा इह सगमा । अनशत्वेनाल्पा इत्यपि । अन्तरमार्गत्वात्सर्वेषामशादिस्वरसगतेर्हेतोर्मुहु प्रयोगाद्बहवो बहुत्व युक्ता भवन्ति । नन्वेवमविशिष्टे बहुत्वे ऽशानशयो को भेद इति चेत्, उच्यते । य स्थायित्वेन बहुप्रयोग सो ऽश । यस्तु सचारित्वेन बहुप्रयोग सो ऽन्तरमार्गाश्रयो ऽनश इति विवेक्तव्यम् । 'बहुलत्व प्रयोगेषु व्यापक त्वशलक्षणम्' इत्यत्रापि बहुलत्वम् 'यो रक्ति' इत्याद्यशलक्षणे यच्छब्दाभिहितस्थायिविषयमेवेति मन्तव्यम् । एतेनास्या जातावन्तरमार्ग कर्तव्य इत्युक्त भवति । तथा च भरत —

'अनशा बलवन्तस्तु नित्यमेव प्रयोगत '

इति । गाधार सर्वांशस्वरसगते पर्यायांशैरपि सगतेर्विशेषादत्यन्त बहुल । सर्वांशस्वरसगतिरपि

अस्या कार्मारव्या पञ्चमो न्यासः। अशा एवापन्यासाः। अस्याः प्रस्तारः—

१५ कार्मारवी

१	री	री	री	री	री	री	री	री
	त		स्था		णु	ल	लि	त
२	मा	गा	सा	गा	सा	नी	नी	नी
	वा		मा		ग	स		क्त
३	नीं	मा	नीं	मा	पा	पा	गा	गा
	म	ति	ते		ज	प्र	स	र
४	गा	पा	मा	पा	नी	नी	नी	नी
	सौ		धा		शु	का		ति
५	री'	गा'	सा'	नी'	री'	गा	री'	मा'
	फ	णि	प	ति	मु	ख		
६	री	गा	री	सा	नी	धनि	पा	पा
	उ	रो	वि	पु	ल	सा		ग

'गाधारस्य विशेषेण सर्वतो गमन भवेत्'

इति मुनिवचनात्। चच्चत्पुट इत्यादि सुबोधम्॥ १०१—१०२ ॥

(सु०) कार्मारवी लक्षयति—कार्मारव्यामिति। कार्मारव्या निषादर्षभ-पञ्चमधैवता अशा। अशस्वरेभ्यो ऽन्ये षड्जगाधारमध्यमा अन्तर-मार्गोक्तन्यायेन बहव। गाधारस्यातिबाहुल्यम्। सर्वैरशस्वरै सह सगति। चच्चत्पुटस्ताल। षोडश कला। षड्जादिर्मूर्च्छना। पञ्चमप्रेक्षणे ध्रुवाया विनियोग॥ १०१—१०२ ॥

७	मा'	पा'	मा	प'रि'ग'	गा	गा	गा	गा
	र	नि	के		त			
८	री	री	गा	सम	मा	मा	पा	पा
	सि	त	प		न	गे		द्र
९	मा	पा	मा	परिग	गा	गा	गा	गा
	म	ति	का		त			
१०	धा	नी	पा	मा	धा	नी	सा	सा
	ष		ण्मु	ख	वि	नो		द्
११	नी	नी	नी	नी	नी	नी	नी	नी
	क	र	प		ल्ल	वा		गु
१२	मा	मा	धा	नीं	सनिनि	धा	पा	पा
	लि	वि	ला		स	की		ल
१३	मा	पा	मा	परिग	गा	गा	गा	गा
	न	वि	नो		द्			
१४	नी	नी	पा	धनि	गा	गा	गा	गा
	प्र	ण	मा		मि	दे		व
१५	सां	री'	गां	सां	नी'	नी'	नी'	नी'
	य		ज्ञो		प	वी		त
१६	नी'	नी'	धां	धां	पां	पां	पां	पां
	क							

(क०) माध्यमग्रामिकशुद्धस्वरमेलने प्रथमकलाया मध्य ऋषभा अष्टौ लघव । त स्थाणुललिनेत्यक्षराणि, द्वितीयचतुर्थौ शेषौ (१) ।

द्वितीयस्या मध्ये मगसगमा पञ्च, निषादास्त्रय, एवमष्टौ लघव। वामाङ्गसक्तेत्यक्षराणि, द्वितीयचतुर्थसप्तमा शेषा (२)। तृतीयस्या मन्द्रे निमनिमपपा षट्, मध्ये गौ द्वौ, एवमष्टौ लघव। मतितेज प्रसरेत्यक्षराणि, चतुर्थ शेष (३)। चतुर्थ्या मध्ये गपमपाश्चत्वार, निषादाश्चत्वार, एवमष्टौ लघव। सौधाशुकान्तीत्यक्षराणि, द्वितीयचतुर्थसप्तमा शेषा (४)। पञ्चम्या तारे रिगसनिरिगरिमा अष्टौ लघव। फणिपतिमुखमित्यक्षराणि, उपान्त्यान्त्यौ शेषौ (५)। षष्ठ्या मध्ये रिगरिसनय पञ्च, धनो एक, पौ द्वौ, एवमष्टौ लघव। उरोविपुलसागेत्यक्षराणि, सप्तमाष्टमौ शेषौ (६)। सप्तम्या तारे मपमास्त्रय, परिगा एक, मध्ये गाश्चत्वार, एवमष्टौ लघव। रनिकेतमित्यक्षराणि—रनिकेभिर्मपमा, तमिति सप्तम, शेषा इतरे (७)। अष्टम्या मध्ये रिरिगास्त्रय, समावेक, मौ द्वौ, पौ द्वौ, एवमष्टौ लघव। सितपन्नगेन्द्रेत्यक्षराणि, चतुर्थपञ्चमाष्टमा शेषा (८)। नवम्या मध्ये मपमास्त्रय, परिगा एक, गाश्चत्वार, एवमष्टौ लघव। मतिकान्तमित्यक्षराणि—मतिकाभिर्मपमा, तमिति सप्तम, शेषा इतरे (९)। दशम्या मध्ये धनिपमधनिससा अष्टौ लघव। षण्मुखविनोदेत्यक्षराणि, द्वितीयसप्तमौ शेषौ (१०)। एकादश्या मध्ये निषादा अष्टौ लघव। करपल्लवाङ्ग्वित्यक्षराणि, चतुर्थसप्तमौ शेषौ (११)। द्वादश्या मन्द्रे ममधनयश्चत्वार, मध्ये सनिनय एक, धपपास्त्रय, एवमष्टौ लघव। लिविलासकीलेत्यक्षराणि, चतुर्थषष्ठसप्तमनवमा शेषा (१२)। त्रयोदश्या मध्ये नवमीवत्स्वरा। नविनोदमित्यक्षराणि—नविनोभिर्मपमा, दमिति सप्तम, शेषा इतरे (१३)। चतुर्दश्या मध्ये निनिपास्त्रय, धनी एक, गाश्चत्वार, एवमष्टौ लघव। प्रणमामि देवेत्यक्षराणि, चतुर्थपञ्चमाष्टमा शेषा (१४)। पञ्चदश्या तारे सरिगसाश्चत्वार,

अथ गाधारपञ्चमी

अशो गाधारपञ्चम्या पञ्चमः सगति पुनः ॥ १०३ ॥
कर्तव्या ऽत्रापि गाधारीपञ्चम्योरिव भूरिभिः ।
चञ्चत्पुटः षोडशात्र कला गादिश्च मूर्च्छना ॥ १०४ ॥
तुर्यप्रेक्षणसबन्धिध्रुवागाने नियोजनम् ।

निषादाश्चत्वार , एवमष्टौ लघव । यज्ञोपवीतेत्यक्षराणि, द्वितीयचतुर्थ-सप्तमा शेषा (१५) । षोडश्या तारे नी द्वौ, धौ द्वौ, पाश्चत्वार , एवमष्टौ लघव । कमिति प्रथमो नि , शेषा परे (१६) ।

त स्थाणुललितवामाङ्गसक्तमतिनेज प्रसरसौधाशुकान्ति फणिपति-
मुखमुरोविपुलसागरनिकेत सितपन्नगेन्द्रमतिकान्तम् ।
षण्मुखविनोदकरपल्लवाङ्गुलिविलासकीलनविनोद
प्रणमामि देवयज्ञोपवीतकम् ॥ इति कार्मारवी ॥ १५ ॥

(क०) **अशो गाधारपञ्चम्यामिति** । सगति पुन सगतिस्तु गाधारीपञ्चम्योरिवात्रापि भूरिभि कर्तव्यति । गाधार्यो तावत् 'न्यासा शाभ्या तदन्येषाम्' इत्युक्तम्, तद्वदत्रापि न्यासाशाभ्या गाधार-पञ्चमाभ्या तदन्येषा सरिमधनीनाम्, पञ्चम्या तु 'रिमयो इत्युक्त-त्वादत्राप्यृषभमध्यमयोर्मिथश्च, एव भूरिभि स्वरै सगति कर्तव्येत्यति देशार्थ । शेष सुबोधम् ॥ १०३—१०४- ॥

(सु०) गाधारपञ्चमी लक्षयति—अश इति । गाधारपञ्चम्या पञ्चमो ऽश । गाधारीपञ्चम्योरिव स्वराणा सगति । चञ्चत्पुटस्ताल । षोडश कला । गाधारादिर्मूर्च्छना । ध्रुवाया चतुर्थप्रेक्षणे विनियोग ॥ १०३—१०४- ॥

अस्या गाधारपञ्चम्या गाधारो न्यासः। ऋषभपञ्चमावप-न्यासौ। अस्याः प्रस्तारः—

१६ गाधारपञ्चमी

१	पा	मप	मध	नी	धप	मा	धा	नी
	का							
२	सनिनि	धा	पा	पा	पा	पा	पा	पा
			त					
३	धा	नी	सा	सा	मा	मा	पा	पा
	वा		मै		क	दे		श
४	नी	नी	नी	नी	नी	नी	नी	नी
	प्रे		खो		ल	मा		न
५	नी	नी	धप	मा	निध	निध	पा	पा
	क	म	ल	नि	भ			
६	पा	पा	री	री	री	री	री	री
	व	र	सु	र	भि	कु	सु	म
७	मा	रिग	सा	सध	नी	नी	नी	नी
	ग		धा		धि	वा		सि
८	नी	नी	सा'	रि'स'	री'	री'	री'	री'
	त	म	नो		ज्ञ			
९	नी	गा	सा	निग	सा	नीं	नीं	नी
	न	ग	रा		ज	सू		नु
१०	नीं	मा	नीं	मा	पा	पा	गा	गा
	र	ति	रा		ग	र	भ	स

११	गा	पा	मा	पा	नी	नीं	नीं	नीं
	के		ली		कु	च		ग्र
१२	मा	पा	मा	परिग	गा	गा	गा	गा
	ह	ली	ल		त			
१३	नी	नीं	पा	धा	नी	गा	गा	गा
	प्र	ण	मा		मि	दे		व
१४	नी	नीं	नीं	नी	नीं	नीं	नी	नीं
	च		द्रा		र्ध	म		डि
१५	मा	मा	धा	नीं	सनिनि	धा	पा	पा
	त	वि	ला		सकी		ल	
१६	मा	पा	मा	परिग	गा	गा	गा	गा
	न	वि	नो		द			

(क०) माध्यमग्रामिकशुद्धस्वरमेलने प्रथमकलाया मध्ये प एक, मपावेक, मधावेक, निरेक, धपावेक, मधनयस्त्रय, एवमष्टौ लघव। कामिति प्रथम, शेषा इतरे (१)। द्वितीयस्या मध्ये सनिनय एक, ध एक, पा षट्, एवमष्टौ लघव। तमिति पञ्चम, शेषा इतरे (२)। तृतीयस्या मध्ये धनी द्वौ, सौ द्वौ, मौ द्वौ, पौ द्वौ, एवमष्टौ लघव। वामैकदेशेत्यक्षराणि, द्वितीयचतुर्थसप्तमा शेषा (३)। चतुर्थ्या मध्ये निषादा अष्टौ लघव। प्रेङ्खोलमानेत्यक्षराणि, द्वितीयचतुर्थसप्तमा शेषा (४)। पञ्चम्या मध्ये नी द्वौ, धपावेक, म एक, निधौ द्विर्द्वौ, पौ द्वौ, एवमष्टौ लघव। कमलनिभमित्यक्षराणि—कमलैर्निनिधा, शेष प, निभभ्या मनी, शेषा परे (५)। षष्ठ्या मध्ये पौ द्वौ, ऋषभा षट्, एवमष्टौ लघव। वरसुरभिकुसुमेत्यक्षराणि (६)। सप्तम्या मध्ये म

एक , रिगावेक , स एक , सधावेक , निषादाश्चत्वार , एवमष्टौ लघव । गन्धाधिवासीत्यक्षराणि, द्वितीयतृतीयपञ्चमषष्ठनवमा शेषा (७) । अष्टम्या मध्ये नी द्वौ, तारे स एक , रिसावेक , ऋषभाश्चत्वार , एवमष्टौ लघव । तमनोज्ञेत्यक्षराणि—तमनोभिर्निनिसा , शेषौ रिसौ, ज्ञेति रि , शेषा परे (८) । नवम्या मध्ये निगमास्त्रय , निगावेक , स एक , मन्द्रे निषादास्त्रय , एवमष्टौ लघव । नगराजसून्वित्यक्षराणि, चतुर्थपञ्चमाष्टमा शेषा (९) । दशम्या मन्द्रे निमनिमपपा षट्, मध्ये गौ द्वौ, एवमष्टौ लघव । रतिरागरभसेत्यक्षराणि, चतुर्थ शेष (१०) । एकादश्या मध्ये ग एक , मन्द्रे पमपास्त्रय , निषादाश्चत्वार , एवमष्टौ लघव । केलीकुचग्रेत्यक्षराणि, द्वितीयचतुर्थसप्तमा शेषा (११) । द्वादश्या मध्ये मपमास्त्रय , परिगा एक , गाश्चत्वार , एवमष्टौ लघव । हलील तमित्यक्षराणि—हलीलमिति मपमा , तमिति सप्तम , शेषा इतरे (१२) । त्रयोदश्या मन्द्रे निनिपधनय पञ्च, मध्ये गास्त्रय , एवमष्टौ लघव । प्रणमामि देवमित्यक्षराणि, चतुर्थसप्तमौ शेषौ (१३) । चतुर्दश्या मन्द्रे निषादा अष्टौ लघव । चन्द्रार्धमण्डीत्यक्षराणि, द्वितीयचतुर्थसप्तमा शेषा (१४) । पञ्चदश्या मन्द्रे मौ द्वौ, धनी द्वौ, मध्ये सनिनय एक , ध एक , पौ द्वौ, एवमष्टौ लघव । तविलासकीलेत्यक्षराणि, चतुर्थसप्तमनवमदशमा शेषा (१५) । षोडश्या मध्ये मपमास्त्रय , परिगा एक , गाश्चत्वार , एवमष्टौ लघव । नविनोदमित्यक्षराणि—नविनोभिर्मपमा , दमिति सप्तम , शेषा इतरे (१६) ।

कान्त वामैकदेशप्रेङ्खोलमानकमलनिभ वरसुरभिकुसुमगन्धाधि-
वासितमनोज्ञनगराजसूनुरतिरागरभसकेलीकुचग्रहलीलम् ।
त प्रणमामि देव चन्द्रार्धमण्डितविलासकीलनविनोदम् ॥

इति गाधारपञ्चमी ॥ १६ ॥

अथान्ध्री

आन्ध्र्यामशा निरिगपा रिगयोर्निधयोस्तथा ॥ १०५ ॥
सगतिर्न्यासपर्यन्तमशानुक्रमतो व्रजेत् ।
षाडव षड्जलोपेन मध्यमादिस्तु मूर्च्छना ॥ १०६ ॥
पूर्वावत्तु कलाकालविनियोगाः प्रकीर्तिताः ।

(क०) आन्ध्र्यामशा इति । निरिगपा पर्यायेणाशा ग्रहाश्च स्यु । रिगयोर्निधयोस्तथा । अत्र तथेति निपात समुच्चयार्थ , निधयोश्चेति । सगति परस्पर सनिधिमेलनात्मक सबन्ध । कर्तव्येति शेष । परस्पर सगतिरित्यनेनानियमे प्राप्ते नियमार्थमाह—अशानुक्रमतो न्यासपर्यन्त व्रजेदिति । अशानुक्रमत , अत्र निरिगपाना मध्ये यदा यो ऽशीकृत स्तस्यानुक्रमत , तमशीभूत पूर्वमुच्चार्यानश पर्यायाश वा पश्चादुच्चारयन्, न्यासपर्यन्त गीतसमाप्तिकृत्स्वरपर्यन्तम्, आ गीतपरिसमाप्तेरित्यर्थ , व्रजेद्गायेदिति नियम । तथा चाह भरत —

'गाधारर्षभयोश्चात्र व्यापारस्तु परस्परम् ।
सप्तमस्य च षष्ठस्य न्यासगत्या ऽनुपूर्वश ॥' इति ।

ग्रन्थान्तरे च

'स्वाशानुपूर्वी व्याप्तिं च कुर्वन्न्यासावधि व्रजेत्'

इति । शेष निर्विशेषम् ॥ -१०५—१०६- ॥

(सु०) आन्ध्रीं लक्षयति—आन्ध्र्यामिति । आन्ध्र्या निषादर्षभगाधारपञ्चमा अशा । ऋषभगाधारयोर्निषादधैवतयोश्च सगति । अशान्न्यासपर्यन्तमारोहणम् । षड्जलोपेन षाडवम् । मध्यमादिर्मूर्च्छना । गाधारपञ्चमीवत्कलातालविनियोग ॥ -१०५—१०६- ॥

अस्यामान्ध्रया गाधारो न्यासः। अशा एवापन्यासाः। अस्याः प्रस्तारः—

१७ आन्ध्री

१	गा	री	री	री	री	री	री	री
	त	रु	णें		दु	कु	सु	म
२	री	गा	री	गा	री	री	री	री
	ख	चि	त	ज	ट			
३	री	री	गा	गा	री	री	मा	मा
	त्रि	दि	व	न	दी	स	लि	ल
४	री	गा	सा	धनि	नीं	नीं	नीं	नीं
	धौ		त	मु	ख			
५	नीं	री	नीं	री	धनिं	धनिं	पा	पा
	न	ग	सू		नु	प्र	ण	य
६	मा	पा	मा	रिग	गा	गा	गा	गा
	वे		द	नि	धि			
७	री	री	गा	सस	मा	मा	पा	पा
	प	रि	णा		हि	तु	हि	न
८	मा	पा	मा	रिग	गा	गा	गा	गा
	शै		ल	गृ	ह			
९	धा	नीं	गा	गा	गा	गा	गा	गा
	अ	मृ	त	भ	व			
१०	पा	पा	मा	रिग	गा	गा	गा	गा
	गु	ण	र	हि	त			

११	नी	नी	नी	नी	री	री	री	री
	त	म	व	नि	र	वि	श	शि
१२	री	री	गा	नी	सा	सा	नी	नी
	ज्व	ल	न	ज	ल	प	व	न
१३	पा॑	पा॑	मा॑	रिग	गा॑	गा॑	गा॑	गा॑
	ग	ग	न	त	नु			
१४	री	री'	गा॑	संमं	मा॑	मा॑	पा॑	पा॑
	श	र	ण		व्र	जा		मि
१५	मा	मा॑	नी	नी'	सा॑	री'	गा॑	पा
	शु	भ	म	ति	कृ	त	नि	ल
१६	रिगं	गा	गा	गा	गा	गा॑	गा॑	गा॑
	य							

(क०) माध्यमग्रामिकशुद्धस्वरमेलने प्रथमकलाया मध्ये ग एक , ऋषभा सप्त, एवमष्टौ लघव । तरुणेन्दुकुसुमेत्यक्षराणि, चतुर्थं शेष (१) । द्वितीयस्या मध्ये रिगरिगाश्चत्वार , ऋषभाश्चत्वार , एवमष्टौ लघव । खचितजटमिति क्रमेण पञ्चाक्षराणि, शेषा परे (२) । तृतीयस्या मध्ये री द्वौ, गौ द्वौ, री द्वौ, मौ द्वौ, एवमष्टौ लघव । त्रिदिवनदीसलिलेत्यक्षराणि (३) । चतुर्थ्या मध्ये रिगसास्त्रय , धनी एक , मन्द्रे निषादाश्चत्वार , एवमष्टौ लघव । धौतमुखमित्यक्षराणि—धौ इति रि , शेषो ग , तमुभ्या सधौ, शेषो नि , खमिति नि , शेषा परे (४) । पञ्चम्या मन्द्रे निरेक , मध्ये रिरेक , पुनर्मन्द्रे निरेक , मध्ये रिरेक , मन्द्रे धनी द्विर्द्वौ, पौ द्वौ, एवमष्टौ लघव । नगसूनुप्रणयमित्यक्षराणि, चतुर्थषष्ठसप्तमा शेषा (५) । षष्ठ्या मन्द्रे मपमास्त्रय , मध्ये रिगावेक , गाश्चत्वार , एवमष्टौ लघव ।

वेदनिधिमित्यक्षराणि—वे इति म, शेष प, दनिभ्या मरी, शेषो ग, धिमिति ग, शेषा परे (६)। सप्तम्या मध्ये रिरिगास्त्रय, ससावेक, मौ द्वौ, पौ द्वौ, एवमष्टौ लघव। परिणाहितुहिनेत्यक्षराणि, चतुर्थपञ्चमौ शेषौ (७)। अष्टम्या षष्ठ्युक्ता स्वरा। शैलगृहमित्यक्षराणि—शै इति म, तच्छेष प, लगृभ्या मरी, शेषो ग, हमिति ग, शेषा परे (८)। नवम्या मन्द्रे धनी द्वौ, मध्ये गा षट्, एवमष्टौ लघव। अमृतभवमिति निरन्तराण्यक्षराणि, शेषा परे (९)। दशम्या मध्ये पपमास्त्रय, रिगावेक, गाश्चत्वार, एवमष्टौ लघव। गुणरहितमित्यक्षराणि—गुणरहिभि पपमरय, शेषो ग, तमिति ग, शेषा परे (१०)। एकादश्या मध्ये निषादाश्चत्वार, ऋषभाश्चत्वार, एवमष्टौ लघव। तमवनिरविशशीत्यक्षराणि (११)। द्वादश्या मध्ये रिरिगनयश्चत्वार, सौ द्वौ, नी द्वौ, एवमष्टौ लघव। ज्वलनजलपवनेत्यक्षराणि (१२)। त्रयोदश्या तारे पपमास्त्रय, रिगावेक, गाश्चत्वार, एवमष्टौ लघव। गगनतनुमित्यक्षराणि—गगनतै प्रथमादयश्चत्वार, नुमिति षष्ठ, शेषा इतरे (१३)। चतुर्दश्या तारे रिरिगास्त्रय, समावेक, मौ द्वौ, पौ द्वौ, एवमष्टौ लघव। शरण व्रजामीत्यक्षराणि, चतुर्थपञ्चमाष्टमा शेषा (१४)। पञ्चदश्या तारे मौ द्वौ, नी द्वौ, सरिगपाश्चत्वार, एवमष्टौ लघव। शुभमतिकृतनिलेत्यक्षराणि (१५)। षोडश्या तारे रिगावेक, गा सप्त, एवमष्टौ लघव। यमिति रि, शेषा परे (१६)।

तरुणेन्दुकुसुमखचितजट त्रिदिवनदीसलिलधौतमुख
नगसूनुप्रणय वेदनिधि परिणाहितुहिनशैलगृहम्।
अमृतभव गुणरहित तमवनिरविशशिज्वलनजलपवनगगनतनु
शरण व्रजामि शुभमतिकृतनिलयम्॥ इत्यान्ध्री॥ १७॥

अथ नन्द्यन्ती

नन्द्यन्त्या पञ्चमो ऽंशो गाधारस्तु ग्रहः स्मृतः ॥ १०७ ॥
कैश्चित्तु पञ्चम प्रोक्तो ग्रहो ऽस्या गीतवेदिभिः ।
मन्द्रर्षभस्य बाहुल्य षाडव षड्जलोपतः ॥ १०८ ॥
हृष्यका मूर्च्छना तालः पूर्वावद् द्विगुणाः कला ।
विनियोगो ध्रुवागाने प्रथमप्रेक्षणे भवेत् ॥ १०९ ॥

अस्या नन्द्यन्त्या गाधारो न्यासः । मध्यमपञ्चमावपन्यासौ । अस्याः प्रस्तार —

१८ नन्द्यन्ती

१	गा	गा	गा	गा	पा	पा	धप	मा
	सौ							
२	धा	धा	धा	धा	धा	नी	सनिनि	धा।
	०							
३	पा	पा	पा	पा	पा	पा	पा	पा
	म्य							
४	धा	नीं	मा	पा	गा	गा	गा	गा
	वे		दा		ग	वे		द
५	मा	री	गा	गा	गा	गा	गा	गा
	क	र	क	म	ल	यो		नि
६	मा	मा	पा	पा	धा	निध	पा	पा।
	त	मो	र	जो	वि	व		

७	धा	नी	मा	पा	गा	गा	गा	गा	
	जिं	त							
८	गम	पा	पा	पा	मा	मा	गा	गा	
	हर								
९	धा	नी	मा	पा	गा	गा	गा	गा	
	भ	व	ह	र	क	म	ल	गृ	
१०	मा	मा	मा	मा	मा	मा	मा	मा	
	ह								
११	री	गा	मा	पा	पम	पा	पा	नी	
	शि	व	शा		त	स		नि	
१२	री	रीं	री	रीं	पा	पा	मा	मा	
	वे		श	न	म	पू		वैं	
१३	धा	नीं	सनिंनि	धा	पा	पा	पा	पा	
	भू	ष		ण	ली		ल		
१४	धा	नी	मा	पा	गा	गा	गा	ग	
	उ	र	गे		श	भो		ग	
१५	गा	पा	पा	पा	धा	मा	गा	मा	
	भा		सु	र	शु	भ	पृ	थु	
१६	धा	धा	नी	धा	पा	पा	पा	पा	
	ल								
१७	री	गा	मा	पा	पम	पा	पा	नी	
	अ	च	ल	प	ति	सु	नु		

१८	री	रीं	री	री	पा	पा	पा	पा
	क	र	प		क	जा		म
१९	पा	पा	पा	पा	धा	मा	मा	मा
	ल	वि	ला		स	की		ल
२०	नीं	पा	गा	गम	गा	गा	गा	गा
	न	वि	नो		द्			
२१	रीं	री	गा	गा	मा	मा	मा	मा
	स्फ	टि	क	म	णि	र	ज	त
२२	नी	पा	नी	मा	नी	धा	पा	पा
	सि	त	न	व	दु	कू		ल
२३	सां	सां	धनि	धा	पा	पा	पा	पा
	क्षी		रोद्		सा			ग
२४	मा	पा	मा	परिग	गा	गा	सां	सां
	र	नि	का		श			
२५	री	री	गा	गा	मा	मा	पा	पा
	अ	ज	शि	र	क	पा		ल
२६	री	री	री	गा	मा	रिग	मा	मा
	पृ	थु	भा			ज	न	
२७	मा	नी	पा	नी	गा	गा	गा	गा
	व		दे		सु	ख	द	
२८	मा	मा	पा	पा	धा	धनि	निध	म
	ह	र	दे		ह	म	म	ल

२९	धा	धा	सा	नी	धा	नी	पा	पा
	म	धु	सू		द	न		सु
३०	री'	री'	री'	री'	मा	पा	धा	मा
	ते		जो		धि	क		सु
३१	नी	नी	नी	नी	धा	पा	मा	मा
	ग	ति	यो					
३२	मा	परिग	गा	गा	गा	गा	गा	गा
			नि					

(क०) **नन्दयन्त्यामिति** । गाधारस्तु ग्रह स्मृत इति । अत्र 'अश एव ग्रह कार्य ' इति सकलजातिसाधारणेन मुनिवचनेन प्राप्तस्य पञ्चमग्रहत्वस्य गाधारग्रहो जातिविशेषे कार्य ' इति विशेषविषय तद्वचनमेव तक्रकौण्डिन्यनयेन बाधकमित्यवगन्तव्यम् । गीतवेदिभिर्लक्षणज्ञै कैश्चिदाचार्यैस्त्वस्या पञ्चमो ग्रह प्रोक्त इति पक्षान्तरम् । **मन्द्रर्षभस्य बाहुल्यमिति** । नन्दयन्त्या माध्यमग्रामिकत्वेन ऋषभपर्यन्ताया मन्द्रगताव-भावे ऽपि मन्द्रपञ्चमारम्भनिष्पन्नहृष्यकामूर्च्छनाऽऽश्रयत्वादशीभूतमन्द्र-पञ्चमेन ऋषभमात्रस्य सवादादितरस्थानस्थितापेक्षया मन्द्रर्षभस्य बाहुल्य कर्तव्यमित्यभिप्राय । तथा चाह भरत —

'बाहुल्यमृषभस्यात्र तच्च मन्द्रगत स्मृतम्'

इति । **तालः पूर्वावदिति** । पूर्वावदान्ध्रयामिव तालश्चच्चत्पुट । द्विगुणा कला इति । पूर्वाऽपेक्षया द्विगुणा । पूर्वस्या कला षोडश, अस्या तु द्वात्रिंशत्कला भवन्तीत्यर्थ । एतेन चच्चत्पुटस्य दक्षिणमार्गे चतुरावृत्ति-रुक्ता भवति । अन्यत्सुगमम् । माध्यमग्रामिकशुद्धस्वरमेलने प्रथमकलाया

मध्ये गाश्चत्वार , पौ द्वौ, धपावेक , म एक , एवमष्टौ लघव । सौ, इति प्रथम , शेषा परे (१) द्वितीयस्या मध्य धा पञ्च, निरेक , सनिनय एक , ध एक , एवमष्टौ लघव । शेषा सर्वे (२) । तृतीयस्या मन्द्रे पा अष्टौ लघव । म्यमिति प्रथम प , शेषा परे (३) । चतुर्थ्या मन्द्रे धनिमपाश्चत्वार , गाश्चत्वार , एवमष्टौ लघव । वेदाङ्ग वेदेत्यक्षराणि, द्वितीयचतुर्थसप्तमा शेषा (४) । पञ्चम्या मध्ये मरी द्वौ, गा षट्, एवमष्टौ लघव । करकमलयोनिमित्यक्षराणि, सप्तम शेष (५) । षष्ठ्या मध्ये मौ द्वौ, पौ द्वौ, ध एक , निधावेक , पौ द्वौ, एवमष्टौ लघव । तमोरजोविवेत्यक्षराणि, सप्तमाद्य शेषा (६) । सप्तम्या मध्ये धनिमपाश्चत्वार , गाश्चत्वार , एवमष्टौ लघव । जितमिति धनी तृतीयाद्य शेषा (७) । अष्टम्या मध्ये गमावेक , पास्त्रय , मौ द्वौ, गौ द्वौ, एवमष्टौ लघव । हरमिति गमौ, शेषा परे (८) । नवम्या सप्तम्युक्ता स्वरा । भवहरकमलगृ, इत्यक्षराणि (९) । दशम्या मध्ये मा अष्टौ लघव । हमिति प्रथम , शेषा परे (१०) । एकादश्या मध्ये रिगमपाश्चत्वार , पमावेक , पौ द्वौ, निरेक , एवमष्टौ लघव । शिव शान्त सनीत्यक्षराणि, चतुर्थषष्ठाष्टमा शेषा (११) । द्वादश्या मन्द्र ऋषभाश्चत्वार , पौ द्वौ, मौ द्वौ, एवमष्टौ लघव । वेशनमपूर्व-मित्यक्षराणि, द्वितीयसप्तमौ शेषौ (१२) । त्रयोदश्या मन्द्रे धनी द्वौ, मध्यषड्जमन्द्रनिनय एक , ध एक , पाश्चत्वार , एवमष्टौ लघव । भूषणलीलमित्यक्षराणि, तृतीयचतुर्थपञ्चमाष्टमदशमा शेषा* (१३) चतुर्दश्या मन्द्रे धनिमपाश्चत्वार , गाश्चत्वार , एवमष्टौ लघव । उरगेशभोगेत्य-क्षराणि, चतुर्थसप्तमौ शेषौ (१४) । पञ्चदश्या मध्ये ग एक , पास्त्रय , धमगमाश्चत्वार , एवमष्टौ लघव । भासुरशुभपृथ्वित्यक्षराणि,

द्वितीय शेष (१५)। षोडश्या मध्ये धौ द्वौ, निधौ द्वौ, पाश्चत्वार, एवमष्टौ लघव। लमिति प्रथम, शेषा परे (१६)। सप्तदश्या मध्ये रिगमपाश्चत्वार पमावेक, पौ द्वौ, निरेक, एवमष्टौ लघव। अचलपतिसून्वित्यक्षराणि षष्ठनवमौ शेषौ (१७)। अष्टादश्या मन्द्र ऋषभाश्चत्वार, पाश्चत्वार, एवमष्टो लघव। करपङ्कजामेत्यक्षराणि, चतुर्थ-सप्तमौ शेषौ (१८)। एकोनविंश्या मध्ये पाश्चत्वार, ध एक, मास्त्रय एवमष्टौ लघव। लविलासकीलेत्यक्षराणि, चतुर्थसप्तमौ शेषौ (१९)। विंश्या मन्द्रे निपगास्त्रय, गमावेक, गाश्चत्वार, एवमष्टौ लघव। नविनोदमित्यक्षराणि, चतुर्थपञ्चमौ सप्तमादयश्च शेषा (२०)। एक-विंश्या मन्द्रे री द्वौ, गौ द्वौ, माश्चत्वार, एवमष्टो लघव। स्फटि-कमणिरजतेत्यक्षराणि (२१)। द्वाविंश्या मध्ये निपनिमनिधपपा अष्टौ लघव। सितनवदुकूलेत्यक्षराणि, सप्तम शेष (२२)। त्रयोविंश्या तारे सौ द्वौ, मध्ये धनी एक, ध एक, पाश्चत्वार, एवमष्टौ लघव। क्षीरोदसागेत्यक्षराणि, द्वितीयपञ्चमसप्तमाष्टमा शेषा (२३)। चतुर्विंश्या मध्ये मपमास्त्रय, परिगा एक, गौ द्वौ, तारे सौ द्वौ, एवमष्टौ लघव। रनिकाशमित्यक्षराणि—रनिकाभिर्मपमा, शमिति सप्तम, शेषा इतरे (२४)। पञ्चविंश्या मध्ये री द्वौ, गौ द्वौ, मौ द्वौ, पौ द्वौ, एवमष्टौ लघव। अजशिर कपालेत्यक्षराणि, सप्तम शष (२५)। षड्विंश्या मध्य ऋषभास्त्रय, गमौ द्वौ, रिगावेक, मौ द्वौ, एवमष्टौ लघव। पृथुभाजनमित्यक्षराणि, चतुर्थपञ्चमसप्तमनवमा शेषा (२६)। सप्तविंश्या मध्ये मनिपनयश्चत्वार, गाश्चत्वार, एवमष्टौ लघव। वन्दे सुखदमित्यक्षराणि, द्वितीयचतुर्थाष्टमा शेषा (२७)। अष्टाविंश्या मध्ये ममपपधा पञ्च, धनी एक, निधावेक, म एक, एवमष्टौ लघव।

हरदेहममलेत्यक्षराणि, चतुर्थसप्तमनवमा शेषा (२८)। एकोनत्रिंश्या मध्ये धधसनिधनिपपा अष्टौ लघव। मधुसूदनसु, इत्यक्षराणि, चतुर्थ-सप्तमौ शेषौ (२९)। त्रिंश्या तार ऋषभाश्चत्वार, मध्ये मपवमाश्च त्वार, एवमष्टौ लघव। तेजोधिकसु, इत्यक्षराणि, द्वितीयचतुर्थसप्तमा शेषा (३०)। एकत्रिंश्या मध्ये निषादाश्चत्वार, धपममाश्चत्वार, एवमष्टौ लघव। गतियोभिर्निषादास्त्रय, चतुर्थादय शेषा (३१)। द्वात्रिंश्या मध्ये म ग्क, परिगा एक, गा षट्, एवमष्टौ लघव। निमिति पञ्चमो ग, शेषा इतरे (३२)।

सौम्य वेदाङ्गवेदकरकमलयोनि तमोरजोविवर्जित हर
  भवहरकमलगृह शिव शान्त सनिवेशनमपूर्व
  भूषणलीलमुरगेशभोगभासुरशुभपृथुलम्।
अचलपतिसूनुकरपङ्कजामलविलासकीलनविनोद
  स्फटिकमणिरजतसितनवदुकूलक्षीरोदसागरनिकाशम्।
अजशिर कपालपृथुभाजन वन्दे सुखद
  हरदेहममलमधुसूदनसुतेजोऽधिकसुगतियोनिम्॥

इति नन्दयन्ती॥ १९॥

इति ससर्गजा विकृतजातय प्रातिम्विकाशेष्वेकैकाशेनैव पूर्णत्वे प्रम्तार्य दर्शिता। एव यथासभवमशावस्थाऽन्तरे ऽप्यशान्तरैरपि लक्षणानु-सारेणोह्यम्। तत्र—

स्युर्द्वादशकला षाड्जी धैवती षड्जमध्यमा।
कैशिकी रक्तगाधारी षड्जोदीच्यवतीति षट्॥
स्यु षोडशकलाश्चाष्टौ गाधारी च निषादिनी।

अनुक्ताविह तालः स्यात्त्रिधैवैककलाऽऽदिकः ।
मार्गाः क्रमाच्चित्रवृत्तिदक्षिणा गीतयः पुनः ॥ ११० ॥
मागधी सभाविता च पृथुलेत्युदिताः क्रमात् ।

गाधारोदीच्यवा कार्मारवी गाधारपञ्चमी ॥
मध्यमोदीच्यवा चान्ध्री तथा स्यात्षड्जकैशिकी ।
तिस्रो ऽष्टकलिका पञ्चम्यार्षभी मध्यमा तथा ।
द्वात्रिंशत्कलिका चैका नन्दयन्ती प्रकीर्तिता ॥ १०७—१०९ ॥

(सु०) नन्दयती लक्षयति—**नन्दयन्त्यामिति** । नन्दयन्त्या पञ्चमो ऽश । गाधारो ग्रह । नन्वशस्यैव ग्रहत्व पूर्वमुक्तम् । नैवम्, उत्सर्गमात्र तदपोह्यते । मतान्तरे तु पञ्चमो ग्रह उक्त । मन्द्रस्थानस्थर्षभस्य बहुलत्वम् । षड्जलोपात्षाडवम् । हृष्यका मूर्च्छना । चच्चत्पुटस्ताल । द्वात्रिंशत्कला । ध्रुवाया प्रथमप्रेक्षणे विनियोग ॥ -१०७—१०९ ॥

(क०) पूर्वमेकस्मिन्नेव षाड्ज्या लक्षणे ‘ त्रिधा ताल पञ्चपाणि ’ इत्यादिनैकतालादिषु तालभेदेषु चित्रादयस्त्रयो मार्गा मागध्यादयस्तिस्रो वृत्तयश्च क्रमेण योजनीया इत्युक्तम् । तथा केषुचिद्धैवत्यादीना लक्षणेषु ‘तालो मार्गश्च गीतय । विनियोगश्च षाड्जीवत्’ इति ‘षाड्जीवद्गीतितालादि ’ इति चातिदेशतो दर्शितम् । अन्येष्वार्षभ्यादीना लक्षणेषु तु ‘ तालश्चच्चत्पुटो मत । अष्टौ कला भवन्ति’ इति ‘कला षोडश कीर्तिता ’ इति च तालमात्र कलासख्यामात्र चोक्तम् । तत्रैककलत्वादितालविशेषमार्गगीतीनामनुक्तिरेव । तत्र कथ प्रयोग इत्याकाङ्क्षायामाह—**अनुक्ताविहेति** । इह जातिलक्षणेषु, अनुक्तावेककलत्वादितालभेदमार्गगीतीनामनभिधाने ताललक्षणेषूक्तश्चच्चत्पुट पञ्चपाणिर्वैककलाऽऽदिस्त्रिधैव स्यात् । एककलाऽऽदिक

योक्ता ऽस्माभिः कलासख्या सा दक्षिणपथे स्थिता ॥ १११ ॥
वार्त्तिके द्विगुणा ज्ञेया सैव चित्रे चतुर्गुणा ।
सर्वजातिषु जानीयादशस्वरगत रसम् ॥ ११२ ॥

इति विधेयविशेषणम् । त्रिधैवेत्यादि षाड्ज्यामेव व्याख्यात तत एवाव गन्तव्यम् ॥ ११०, ११०- ॥

(सु०) यत्र विशेषो नोक्तस्तत्र साधारण लक्षणमाह—**अनुक्ता-विति** । यत्र तालविशेषो नोक्तस्तत्रैककलो द्विकलश्चतुष्कलश्चचत्पुटो ज्ञातव्य । मार्गाश्च क्रमेणैककलाऽऽदिषु चित्रवृत्तिदक्षिणा । गीतयश्च मागधीसभावितापृथुला क्रमश ॥ ११०, ११०- ॥

(क०) एव तर्हि षाड्ज्यादिलक्षणेषूक्ता कलासख्या तत्रोक्तेषु तालमार्गगीतिभेदेषु कतमभेदेत्याकाङ्क्षायामाह—**योक्ता ऽस्माभिरिति** । अस्माभिर्भरतमतानुसारिभिरस्मदादिभिरित्यर्थ । या कलासख्या पञ्चपाणौ द्वादश, चच्चत्पुटे कासुचिदष्टौ, कासुचित्षोडश, एकस्या द्वात्रिशदित्येव रूपोक्ता, षाड्ज्यादिलक्षणेष्विति शेष , सा कलासख्या दक्षिणपथे दक्षिणमार्गे स्थितेति ज्ञेया । एतेनानया मार्गविशेषाश्रयतया कलासख्याया अत्र चतुष्कलस्ताल पृथुला गीतिश्चेति तालगीतिविशेषावप्युक्तौ भवत । प्रत्येक त्रिविधस्य तालादित्रितयस्य गीतिलक्षणेषु मिथो यथासख्य योजनादिहोक्ता कलासज्ञा दक्षिणमार्गगतामुक्त्वा तस्या एव गातुरिच्छया मार्गान्तरप्रयोगप्रकार दर्शयति—**वार्त्तिक** इत्यादिना । सैव मार्गोक्ता कलासख्यैव वार्त्तिके मार्गे द्विगुणा ज्ञेया । षाड्ज्या तावद्दक्षिणे द्वादशोक्ता वार्त्तिके चतुर्विंशतिर्भवतीत्यर्थ । अष्टलघ्वात्मिका कला हित्वा चतुर्लघ्वा-त्मिका कला कर्तव्या इत्यभिप्राय । सैवेति पुनरावृत्ति । सा

दृश्यन्ते जन्यरागाशास्तज्ज्ञैर्जनकजातिषु ।
ब्रह्मप्रोक्तपदैः सम्यक्प्रागुक्ता [1] शंकरस्तुतौ ॥ ११३ ॥
अपि ब्रह्महण पापाज्जातयः प्रपुनन्त्यमू ।
ऋचो यजूंषि सामानि क्रियन्ते नान्यथा यथा ॥ ११४ ॥
तथा सामसमुद्भूता जातयो वेदसमिता ।

दक्षिणोक्ता कलासङ्ख्यैव चित्रे मार्गे चतुर्गुणा ज्ञेया। षाड्ज्या तावदष्टाचत्वारिंशत्कला भवन्तीत्यर्थ । भङ्क्त्वा लघुद्वयात्मिका कला कर्तव्या इत्यभिप्राय । एतेनैव वार्त्तिके द्विकलस्ताल सभाविता गीति, चित्रे त्वेककलस्तालो मागधी गीतिरिति चोक्त भवति। एव जात्यन्तरेष्वप्यूहनीयम्। लक्षणेषु प्रत्यक रसानामुक्तिगौरवमिति मत्वा सर्वासामपि लघूक्त्या रसयोग दर्शयति—**सर्वजातिष्विति**। अशस्वरगत यस्या जातौ यदा यो ऽशो भवति तस्याम् 'सरी वीरे' इत्यादिनोक्त प्रकारेण तत्तदशस्वरगत रस विजानीयात्। ज्ञात्वा तत्तद्रसाभिव्यञ्जकै पदैर्गायेदित्यर्थ ॥ -१११, ११२ ॥

(सु०) मार्गविशेषेण कलाविशेष कथयति—**योक्ता ऽस्माभिरिति**। 'अष्टगुरु कला' इति या कलासङ्ख्योक्ता सा दक्षिणमार्गे। वर्त्तिके मार्गे षोडशगुरु कला। चित्रे मार्गे द्वात्रिंशद्गुरु कला। स्वराणा रसा पूर्वमुक्ता 'सरी वीरे ऽद्भुते रौद्रे' इत्यादिना। यस्या जातौ यो ऽशस्वरस्तदीयो रसस्तस्या जातौ ज्ञातव्य ॥ -१११, ११२ ॥

(क०) पूर्वं षाड्ज्यादिषु कासुचिज्जातिषु 'वराटी दृश्यते' इत्यादिभिर्जन्यरागाशा दिङ्मात्रेण प्रदर्शिता कासुचिन्न प्रदर्शिता। तत्र सर्वत्रेदानीं सक्षेपेण रागाशान्दर्शयितुमाह—**दृश्यन्त इति**। जन्य-

[1] ०प्रयुक्ता

रागाशा, ग्रामरागादयो दशविधा अपि जातीना साक्षात्परपरया वा जन्यरागा एव, तेषामशा अवयवा, तथा च वक्ष्यति--'रागान्तरस्यावयवो रागाश' इति। रागैकदेशा इत्यर्थ। जनकजातिपु साक्षात्परपरया वा स्वेषा जनिकासु जातिषु तज्ज्ञै रागभेदविद्भिर्दृश्यन्त उह्याव्यन्त इत्यर्थ। अथ यथाविधि जातिगानेरदृष्टफलातिशय दर्शयति— **ब्रह्म प्रोक्ते**ति। प्राक्पूर्व शकरस्तुतौ शकरस्तुति विषयीकृत्य ब्रह्मप्रोक्तपदै, ब्रह्मणा चतुर्मुखेण प्रोक्तैर्ग्रथितै पदै 'त भवललाट' इत्यादिभिर्योजयित्वा सम्यगन्यूनानतिरेकेणोक्ता गीताश्चेदम् षाड्ज्यादयो जातयो ब्रह्महणमपि ब्रह्मघ्नमपि पुरुष पापाद् ब्रह्महत्यारूपान्मोचयित्वा प्रपुनन्ति पूत कुर्वन्ति। अनेन सम्यग्जातिगानस्य महापातकप्रायश्चित्तत्वमुक्त भवति। एव सामर्थ्य जातीनामुक्तनियमयुक्तानामृगादिमन्त्रसादृश्यहेतुत्वेनाभिसधाय तासामनियम प्रयोग निषेधति— **ऋच** इति। ऋचो यजूषि सामानि यथा ऽन्यथा न क्रियन्ते स्वरवर्णोच्चारणादिवैपरीत्येन न प्रयुज्यन्ते, तथा सामसमुद्भूता सामभ्य समुत्पन्ना अत एव वेदसमिता वेदसदृशा जातयो ऽन्यथा न क्रियन्ते, स्वरपदतालादिवैपरीत्यन न प्रयोक्तव्या इत्यर्थ। एतेन विपरीतप्रयोगे प्रत्यवाय सूचितो भवति॥ ११३— ११४॥

(सु०) **दृश्यन्त** इति। यासु जन्यजातिषु रागाशा नोक्तास्तासु तज्जनकजातिरागाशा ज्ञातव्या। उक्ता जाती स्तौति—**ब्रह्मप्रोक्तपदै**रिति। प्रस्तारोक्तानि पदानि शकरस्तुतौ ब्रह्मप्रोक्तानि, तै पदै सम्यग्लक्षणाव्यभिचारेण प्रयुक्ता जातयो ब्रह्महण ब्रह्मघ्नमपि पवित्रयन्ति, किमुतान्यपापिनमित्यर्थ। जातीनामन्यथाप्रयोगे दोषमाह—**ऋच** इति। वेदसमाना जातयस्ता असम्यक्प्रयोगे दोषात्सम्यक्प्रोक्तव्या इत्यर्थ॥ ११३—११४॥

इति प्रथमे स्वरगताध्याये सप्तम जातिप्रकरणम्॥ ७॥

अथाष्टम गीतिप्रकरणम्

शुद्धजातिसमुद्भूतकपालान्यधुना ब्रुवे ।
रागा जनकजातीना तत्कपालेषु समिताः ॥ १ ॥
षड्जो ग्रहो ऽशो ऽपन्यासो गो न्यासो ऽतिबहू गमौ ।
अल्पा रिपनिधा लङ्घ्यो रि कला द्वादशोदिताः ॥ २ ॥
यस्मिन्षाड्जीकपाल तद्वदित गीतवेदिभि [1] ।
यत्रर्षभो ऽशो ऽपन्यासो मो ऽन्तो गनिपधाल्पता ॥ ३ ॥

(क०) अथोद्देशक्रमेण कपालानि लक्षयितुमादौ तदुत्पत्ति दर्शयन्प्रतिजानीते— **शुद्धजातीति** । अधुना जातिस्वरूपनिरूपणानन्तर शुद्धजातिसमुद्भूतकपालानि, शुद्धजातिभ्य षाड्ज्यादिभ्य सप्तभ्य समुद्भूतानि कपालानि । एतेन ससर्गजजातिभ्य कपालोत्पत्तिर्नेत्युक्त भवति । ननु जातित्वाविशेषात्ताभ्यो ऽपि कपालोत्पत्ति कुतो नेति चेत्, उच्यते । ससर्गजा अपि शुद्धाभ्य समुत्पन्ना । कपालान्यपि ताभ्य एव । उभयेषामप्येककारणादव्यवधानोत्पन्नत्वस्याविशिष्टत्वात्ससर्गजाना कपालजातीय प्रति कारणत्वायोगादिति कपालपरिज्ञानस्य दृष्टप्रयोजन तावद्दर्शयति— **रागा** इति । जनकजातीनाम्, अत्र शुद्धजातयो जनकत्वेन विवक्षिता , तासा रागा जन्या रागा , षड्जे षाड्जीसमुद्भूत श्रीरागम्' इत्यादिना वक्ष्यमाणप्रकारेण श्रीरागादयो रागा , तत्कपालेषु तासा षाड्ज्यादीना कपालेषु समिता सदृशाकारा प्रतीयन्ते । रागस्वरूपपरिज्ञानमत्र प्रयोजनमित्यर्थ । यथा घटैकदेशत्वेन कपालानि घटप्रतीतिजनकान्येवमेतान्यपि रागैकदेशत्वेन रागप्रतीतिजननात्कपालानीव कपालानीति नेषा सज्ञा ऽव-

[1] मार्गवेदिभि

सो ऽत्यल्पो ऽष्टकल तत्स्यात्कपाल त्वार्षभीगतम् ।
मध्यमो[1] ऽशो ग्रहो न्यासो ऽपन्यासो धैवतो बहु. ॥ ४ ॥
यत्राल्पा. सरिगा लोपाद्द्रिपयोरौडुव भवेत् ।
तद्गाधारीकपाल स्यात्कलाऽष्टकविनिर्मितम् ॥ ५ ॥
मध्यमो ऽशो निरिगपा स्वल्पा यत्र कला नव ।
तन्मध्यमाकपाल स्यादिति नि शङ्कसमतम् ॥ ६ ॥
ऋषभाश सग्रह च निधषड्जगमाल्पकम् ।
कपाल पञ्चमीजातिजातमष्टकल विदु ॥ ७ ॥
अत्यल्पर्षभगाधार पन्यास मधभूरि च ।
षाड्ज्या इव कपाल तद्धैवत्या सकलाऽष्टकम् ॥ ८ ॥
ग्रहाशन्यासषड्ज च रिगाल्पमतिभूरिभिः ।
निधमैरष्टकलक स्यान्नैषादीकपालकम् ॥ ९ ॥
इति सप्त कपालानि गायन्ब्रह्मोदितै पदै ।
स्वरैश्च पार्वतीकान्तस्तुतौ कल्याणभाग्भवेत् ॥ १० ॥

गन्तव्या । अथ वा, पुरा भिक्षाऽटनसमये शभुना षाड्ज्यादिषु गीयमानासु निरतिशयरसाभिव्यक्त्या रसात्मिकाया तन्मौलिगतचन्द्रकलाया च स्रवन्त्या तदमृतरससिक्तानि तद्भूषणब्रह्मकपालानि तदा सजीवानि तद्गानमनुकृत्यागायन्किल । अत कपालगीतत्वात्कपालसज्ञानीत्यैतिह्यम् । षाड्जीकपालादिलक्षणानि स्पष्टार्थानि । एतेषा जातिभ्य स्वरूपभेदस्तु न्यासादिभेदाद् द्रष्टव्य । उच्यमाननियमेन कपालाना गातुरदृष्टफलयोग चाह—**इति सप्त कपालानीति** ॥ १—१० ॥

[1] गाधारो

यत्र ग्रहो ऽशो ऽपन्यास पञ्चमो बहुलस्तु रि ।
सो न्यासो मधगाधारास्त्वल्पास्तत्कम्बल मतम् ॥ ११ ॥

(सु०) '०कपालानि च कम्बलम् । नानाविधा गीतयश्च०' इति पदार्थसग्रहोक्तवस्तुक्रमानुरोधादुपयोगित्वेनोद्देशक्रममनुल्लङ्घ्यादौ कपालानि निरूपयितुमाह—**शुद्धजातीति** । यस्या जातेर्यत्कपाल समुत्पन्न तज्जातिरागा एव तस्मिन्कपाले ज्ञातव्या ॥ १ ॥ षाड्जीकपाल लक्षयति—**षड्ज** इति । यस्मिन्षड्जस्वर एव ग्रहश्चाशश्चापन्यासश्च, गाधारो न्यास , गाधारमध्यमयोरति बाहुल्यम्, ऋषभपञ्चमनिषादधैवतानामल्पत्वम्, ऋषभस्य लङ्घनमीषत्स्पश द्वादश कला, तत्षाड्जीकपाल भरतादिभिर्गदितम् ॥ २, २ ॥ आर्षभीकपाल लक्षयति—**यत्रेति** । यत्रर्षभो ऽशो ऽपन्यासश्च, मध्यमो न्यास , पर तु गाधारनिषादपञ्चमधैवता अल्पा , षड्जो ऽत्यल्प , अष्टौ कला , तदार्षभीकपालम् ॥ ३, ३- ॥ गाधारीकपाल लक्षयति—**मध्यमो ऽश** इति । यत्र मध्यमो ऽशस्वरो ग्रहो न्यासो ऽपन्यासश्च, धैवतस्य बाहुल्यम्, षड्जर्षभगाधारपञ्चमा अल्पा , ऋषभपञ्चमलोपादौडुवम्, अष्टौ कला , तद् गाधारीकपालम् ॥ -४, ५ ॥ मध्यमाकपाल लक्षयति—**मध्यमो ऽश** इति । यत्र मध्यमो ऽशस्वर , निषादर्षभगाधारपञ्चमा स्वल्पा , नव कला , तन्मध्यमाकपालम् ॥ ६ ॥ पञ्चमीकपाल लक्षयति—**ऋषभाशमिति** । यत्र ऋषभो ऽशस्वर , षड्जो ग्रह , निषादधैवतषड्जगाधारमध्यमा अल्पा , अष्टौ कला , तत्पञ्चमीकपालम् ॥ ७ ॥ धैवतीकपाल लक्षयति—**अत्यल्पेति** । यत्रर्षभगाधारावत्यल्पौ, पञ्चमो न्यास , मध्यमधैवतयोर्बहुत्वम्, अष्टौ कला , अन्यत्षाड्जीकपालवत्, तत्तु धैवतीकपालम् ॥ ८ ॥ नैषादीकपाल लक्षयति—**ग्रहाशेति** । यत्र षड्जो ग्रहो ऽशो न्यासश्च, ऋषभगाधारयोरल्पत्वम्, निषादधैवतमध्यमा अतिबहुला , अष्टौ कला , तन्नैषादीकपालम् ॥ ९ ॥ कपालगाने फलमाह—**इतीति** । इति ब्रह्मप्रोक्तैर्जातिप्रस्तारे कथितै पदैरुक्तै स्वरैश्च सप्त कपालानि गायन्कल्याण भजते ॥ १० ॥ इति कपाललक्षणम् ॥

(क०) अथ यथोद्देशक्रम कम्बल लक्षयित्वा तस्योत्पत्तिं तद्भेदबाहुल्य च प्रदर्श्य तद्गानस्य फलमाह—**यत्र ग्रहो ऽशो ऽपन्यास इत्यादिना** ।

पञ्चमीजातिसंजातमल्पताबहुतावशात् ।
स्वराणां बहवो भेदास्तस्य पूर्वैरुदीरिताः ॥ १२ ॥
प्रीतः कम्बलगानेन कम्बलाय वरं ददौ ।
पुरा पुरारिरद्यापि प्रीयते तैरतं शिवं ॥ १३ ॥
कपालानां क्रमाद् ब्रूमो ब्रह्मप्रोक्तां पदावलीम् ।

झण्टुं झण्टुं ॥ १ ॥ खट्वाङ्गधर ॥ २ ॥ दंष्ट्राकराल ॥ ३ ॥ तडित्सदृशजिह्व ॥ ४ ॥ हौं हौं हौं हौं हौं हौं हौं हौं ॥ ५ ॥ बहुरूपवदन घनघोरनाद ॥ ६ ॥ हौं हौं हौं हौं हौं हौं हौं हौं ॥ ७ ॥ ॐ ॐ हां रौं हौं हौं हौं हौं ॥ ८ ॥ नृमुण्डमण्डितम् ॥ ९ ॥ हूं हूं कहं कहं हूं हूं ॥ १० ॥ कृतविकटमुखम् ॥ ११ ॥ नमामि देवं भैरवम् ॥ १२ ॥ इति षाड्जीकपालपदानि ॥ १ ॥

निगदव्याख्यातमेतत् । कम्बलनाम्ना खण्डपरशुकर्णकुण्डलेन कुण्डलीन्द्रेण गीतत्वादस्य कम्बलसंज्ञा ॥ ११—१३ ॥

(सु०) कम्बलं निरूपयति—यत्रेति । यत्र पञ्चमो ग्रहो ऽंशो ऽपन्यासश्च, ऋषभस्य बाहुल्यम्, षड्जो न्यासः, मध्यमधैवतगांधाराणामल्पत्वम्, तत्पञ्चमीजाते समुत्पन्नं कम्बलमित्युच्यते । तस्य कम्बलस्य स्वराणामल्पत्वेन बहुत्वेन च बहवो भेदा भरतादिभिः पूर्वाचार्यैरुदीरिताः, ते तत्तद्ग्रन्थेषु विलोकनीयाः । इह तु ग्रन्थविस्तरभयान्नोच्यन्त इत्यर्थः । कम्बलशब्दप्रवृत्तिनिमित्तं कम्बलगानस्य फलं च कथयति—प्रीत इति । यस्मात्कम्बलो नागो गीतवांस्तस्मात्कम्बलगानमित्यभिधीयते । ईश्वरः प्रीयते । तत्प्रीत्या च सकलपुरुषार्थसिद्धिः फलम् ॥ ११—१३ ॥ इति कम्बललक्षणम् ॥

(क०) 'गायन्ब्रह्मोदितैः पदैः' इति कपालगाननियमे प्रसक्तानां ब्रह्मोदितपदानां स्वरूपं हुमादिस्तोभाक्षरसहितं तत्तत्कपालोक्तकलासंख्यावि

झण्टु झण्टु खट्वाङ्गधरम् ॥ १ ॥ दंष्ट्राकरालम् ॥ २ ॥ तडित्स-दृशजिह्वम् ॥ ३ ॥ हौ हौ हौ हौ हौ हौ हौ हौ ॥ ४ ॥ वरसुरभि-कुसुम ॥ ५ ॥ चर्चितगात्रम् ॥ ६ ॥ कपालहस्तम् ॥ ७ ॥ नमामि देवम् ॥ ८ ॥ इत्यार्षभीकपालपदानि ॥ २ ॥

चलत्तरङ्ग ॥ १ ॥ भङ्गुरम् ॥ २ ॥ अनेकरणु ॥ ३ ॥ पिञ्जर सु ॥ ४ ॥ रासुरै सुसेवित पु ॥ ५ ॥ नातु जाह्न ॥ ६ ॥ वीज-लम् ॥ ७ ॥ मा बिन्दुभिः ॥ ८ ॥ इति गाधारीकपालपदानि ॥ ३ ॥

शूलकपाल ॥ १ ॥ पाणित्रिपुरविनाशि ॥ २ ॥ शशाङ्कधारि-णम् ॥ ३ ॥ त्रिनयनत्रिशूलम् ॥ ४ ॥ सततमुमया सहि ॥ ५ ॥ त वरदम् ॥ ६ ॥ हौ हौ हौ हौ हौ हौ हौ हौ ॥ ७ ॥ हौ हौ हौ हौ हौ हौ हौ हौ ॥ ८ ॥ नौमि महादेवम् ॥ ९ ॥ इति मध्यमाकपाल-पदानि ॥ ४ ॥

जय विषमनयन ॥ १ ॥ मदनतनुदहन ॥ २ ॥ वरवृषभग-मन ॥ ३ ॥ त्रिपुरदहन ॥ ४ ॥ नतसकलभुवन ॥ ५ ॥ सितकमल-वदन ॥ ६ ॥ भव मे भयहरण ॥ ७ ॥ भव शरणम् ॥ ८ ॥ इति पञ्चमीकपालपदानि ॥ ५ ॥

अग्निज्वाला ॥ १ ॥ शिखावली ॥ २ ॥ मासशोणित ॥ ३ ॥ भोजिनि ॥ ४ ॥ सर्वाहारि ॥ ५ ॥ णि निर्मांसे ॥ ६ ॥ चर्ममुण्डे ॥ ७ ॥ नमो ऽस्तु ते ॥ ८ ॥ इति धैवतीकपालपदानि ॥ ६ ॥ ॥

सरसगजचर्मपटम् ॥ १ ॥ भीमभुजगमानद्धजटम् ॥ २ ॥ कह-कहहुकृतिविकृतमुखम् ॥ ३ ॥ नम त शिव हरमजितम् ॥ ४ ॥ चण्डतुण्डमजेयम् ॥ ५ ॥ कपालमण्डितमुकुटम् ॥ ६ ॥ कामदर्पविध्व-

सकरम् ॥ ७ ॥ नम त हर परमशिवम् ॥ ८ ॥ इति नैषादीकपाल-पदानि ॥ ७ ॥ इति सप्त कपालपदानि ॥

वर्णाद्यलङ्कृता गानक्रिया पदलयान्विता ॥ १४ ॥
गीतिरित्युच्यते सा च बुधैरुक्ता चतुर्विधा ।
मागधी प्रथमा ज्ञेया द्वितीया चार्धमागधी ॥ १५ ॥
सभाविता च पृथुलेत्येतासा लक्ष्म चक्ष्महे ।
गीत्वा कलायामाद्याया विलम्बितलय पदम् ॥ १६ ॥
द्वितीयाया मध्यलय तत्पदान्तरसयुतम् ।
सतृतीयपदे ते च तृतीयस्या द्रुते लये ॥ १७ ॥
इति त्रिरावृत्तपदा मागधी जगदुर्बुधाः ।

भागेन दर्शयितुमाह—कपालाना क्रमाद् ब्रूम इत्यादिना । तेषा स्वर-योजना तत्तल्लक्षणानुसारेणोन्नेया ॥ १३ ॥

(सु०) कपालपदानि प्रतिज्ञाय कथयति—कपालानामिति । कपालपदेषु न व्याख्येयमस्ति किंचित् ॥ १३ ॥

(क०) अथ जात्युपयोगिनी गीति सामान्यविशेषाभ्या दर्शयति—**वर्णाद्यलङ्कृते**त्यदिना । वर्णद्यलङ्कृता, वर्णा स्थाय्यादयश्चत्वार , आदि शब्देनालङ्कारा गृह्यन्ते, ते च प्रसन्नादयस्त्रिषष्टि , प्रागुक्तलक्षणैस्तैर्वर्णादि-भिरलङ्कृता भूषिता, ये वर्णा ये ऽलङ्कारश्चोदितास्तैर्युक्तेत्यर्थ । पदल-यान्विता, पदानि सुप्तिङन्तानि, लया विलम्बितमध्यद्रुतास्त्रयो वक्ष्य-माणलक्षणा , पदैश्च यथायोग लयैश्चान्विता । एव विशिष्टा गानक्रिया गीतिरित्युच्यत इति सामान्यलक्षणम् । तद्विशेषाश्चतुर्धा विभजते—**सा**

यथा—

मा	गा	मा	धा
दे		व	
धनि	धनि	सनि	धा
दे	व	रु	द्र
रिग	रिग	मग	रिस
देव	रुद्र	व	दे

चेत्यादिना । ता क्रमेण लक्षयितुमाह— **एतासामिति** । मागधीं लक्षयति—**गीत्वेत्या**दिना । उदाहरणार्थं तावच्चतुर्मात्रिका कला कल्पनीया । तत्राद्याया विलम्बितलय विवक्षितकलाचतुर्गुणितविश्रान्तिकाल पदम् । अत्र देवमित्यक्षरद्वयात्मक पद गीत्वैकैकाक्षरे मात्राद्वयमित गीत्वा द्वितीयस्या कलाया मध्यलय द्विगुणविश्रान्तिकाल पदान्तरसयुत रुद्रमिति पदान्तरेण युक्त तत्प्रथमकलागीत देवमिति पद गीत्वेत्यनुषञ्जनीयम् । गीत्वा देव रुद्रमिति पदद्वय द्विस्वरात्मिकयैकस्वरात्मिकया वा मितैकैकाक्षर गायेदित्यर्थ । तृतीयस्या कलाया द्रुते लये विलम्बितमध्यापेक्षया शीघ्रतमाया क्रियाविश्रान्तौ सतृतीयपदे वन्द इति तृतीयपदसहिते ते च द्वितीयकलागीते देव रुद्रमिति पदे । चकारादत्रापि गायेदित्यनुषङ्ग । अस्या कलाया प्रथममात्रया देवमिति द्वितीयया रुद्रमिति तृतीयया वमिति चतुर्थ्या दे इति योजयित्वा गायेदित्यर्थ । इत्युक्तप्रकारेण त्रिरावृत्तपदा कलात्रये देवमिति पदस्य त्रिरावृत्तत्वात्त्रिरावृत्त पदाम्, गीतिमित्यध्याहर्तव्यम्, बुधा सगीतशास्त्रज्ञा मागधीं जगदु । अत्र लिखितोदाहरणादन्यत्राप्येवमेवोहनीयम् । अस्या मगधदेशोद्भवत्वान्मागधीति निरुक्तिर्मतङ्गोक्ता ॥ -१४—१७- ॥

पूर्वयोः पदयोरर्धे चरमे द्विर्यदोदिते[1] ॥ १८ ॥
तदा ऽर्धमागधी प्राहु

यथा—

मा री गा सा
दे व

(सु०) जातिगीतानामुपयोग उक्त । किलक्षणास्ता गीतय इत्यपेक्षाया-माह—**वर्णाद्यलङ्कृतेति** । वर्णा स्थाय्यादय, आदिना ऽलकारा प्रसन्नादयश्च, तैर्भूषिता । पदलयान्विता, पद प्रसिद्धम्, लयो द्रुतमध्यविलम्बिताख्य-स्तालावान्तरकालस्तालाध्याये वक्ष्यमाण, ताभ्यामन्विता गानक्रिया गीति-रित्युच्यते । सा चतुर्विधा—मागध्यर्धमागधी सभाविता पृथुलेति । तत्र मागध्या लक्षण कथयति—**गीत्वेति** । आद्याया कलाया विलम्बितलयेन पद गायेत् । द्वितीयकलाया तदेव पद पदान्तरेण सयुत मध्यलयेन गायेत् । तृतीयस्या तु कलाया ते द्वे पदे तृतीयपदसहिते द्रुतलयेन गायेत् । एव त्रिरावृत्तपदा त्रिकला मागधीं बुधा गीतविशारदा जगदुरवादिषु । देवमिति विलम्बितलयेन गीत्वा द्वितीयकलाया तदेव देवपद रुद्रपदेन सहित देव रुद्रमिति मध्यलयेन गीयते । तृतीयकलाया देव रुद्रमिति पदद्वय वन्द इति पदान्तरेण सहित देव रुद्र वन्द इति द्रुतलयेन गीयते ॥ -१४—१७ ॥

(क०) अर्धमागधीं लक्षयति—**पूर्वयोरिति** । उक्तेषु त्रिषु पदेषु पूर्वयो पदयोर्देव रुद्रमित्येतयोश्चरमे ऽर्धे, देवपदस्य चरममर्ध वमिति, रुद्रपदस्य चरममर्धं द्रमिति, ते व द्र इत्युभे अर्धे यदा द्विरेव द्वयम्, उदिते उच्चारिते भवतस्तदा ऽर्धमागधीं प्राहु । अयमर्थ —प्रथमकलाया मागध्युक्तप्रकारेण देवमिति पदमुच्चार्य द्वितीयाया व रुद्रमित्युच्चारयेत ।

[1] पूर्वयो पदयोरर्धं चरम द्विर्यदोच्यते

सा　सा　धा　नी
व　रु　द्र

पा　धा　पा　मा
द्र　व　दे

द्विरावृत्तपदा परे[1] ।

यथा—

मा　मा　मा　मा
दे　　व

धा　सा　धा　नी
दे　व　रु　द्र

पा　निध　मा　मा
र　द्र　व　दे

ततस्तृतीयाया द्र वन्दे इत्युच्चारयेत् । एव पूर्वपदद्वयचरमार्धयोर्द्विरावृत्तिर्भवतीति । **द्विरावृत्तपदा पर** इति । पर आचार्या द्विरावृत्तपदा प्रथमकलायामुक्तस्य देवमिति पदस्य द्वितीयकलाया देव रुद्रमिति द्विरावृत्तिस्तृतीयाया रुद्र वन्द इति रुद्रपदस्य द्विरावृत्ति । एव द्विरावृत्तपदामर्धमागर्धी प्राहु । मतङ्गस्त्वेना मागधीभेदत्वेनाह । यथा—'अन्ये तु द्विर्निवृत्ता मागर्धी पठन्ति' इति । अथो अर्धमागध्या मागध्यन्तर्भूतत्वात्क्वचिन्मागधीस्थाने ऽर्धमागधीप्रयोगो ऽपि समत एव । अत्र पदावृत्त्या पुनरुक्तिदोष पदार्धभागेनानर्थकत्व वा ऽऽशङ्क्य मतङ्गेन परिहृत यथा—'सामवेदे गीतप्रधान आवृत्तिष्वर्थो नाद्रियन्ते' इति । तथा वेदेनैवोदाहृत च—'उदुत्य जातवेदसम्' इत्यत्र वेदशब्दपर्यन्तमावृत्तिपरपरया गीत्वा

[1] द्विरावृत्तपदान्तरे

संक्षेपितपदा भूरिगुरुः सभाविता मता ॥ १९ ॥

यथा—

धा	मा	मा	रि	ग
भ		क्त्या		
री	गा	सा	सा	
दे		व		
नी	धा	सा	नी	
रु		द्र		
धा	नी	मा	मा	
व		दे		

जातवेदसमिति गीयते, पदखण्डनादर्थभङ्गो न भवत्यत्रापीति । अत सामवेदप्रकृतिके सगीते गानवशात्क्वचित्पदाना पुनरुक्तिरर्धोक्तिश्च न दोषायेति मन्तव्यम् ॥ -१८, १८ ॥

(सु०) अर्धमागधीं लक्षयति—पूर्वयोरिति । पूर्वयो पदयोश्चरममन्तिममर्ध यदा द्विरुच्यते, यथा प्रथमकलाया देवमिति पद गीत्वा द्वितीयकलाया प्रथमपदान्त्यार्धेन वमित्यक्षरेण सह रुद्रमिति पदम्, अर्थाद्व रुद्रमिति गीयते, तृतीयकलाया द्वितीयपदान्त्यार्धेन द्रमित्यक्षरेण सह वन्द इति पद गीयते । अत्रापि कलात्रये विलम्बितमध्यद्रुतलया ज्ञातव्या ॥ -१८, १८- ॥

(क०) सभाविता लक्षयति—सक्षेपितपदेति । सक्षेपितानि पदानि यस्या सा तथोक्ता । अत्र प्रतिकल यावत्स्वरमक्षरप्रयोग पदाना विस्तर, तत्सकोच सक्षेप । सक्षेपशब्दात् 'तत्करोति—' इत्यादिना निष्ठाया सक्षेपितेति रूपम् । एतेन कलागतस्वरेषु कतिपयानामेवाक्षरयोग कर्तव्य इत्युक्त भवति । भूरिगुरु, भूरीणि प्रचुराणि गुर्वक्षराणि

भूरिलघ्वक्षरपदा पृथुला समता सताम् ।

यथा—

मा गा री गा
सु र न त

यस्या सा । तेन क्वचिद्विरललघ्वक्षरप्रयोगो ऽप्यङ्गीकृतो भवति । तथा चतुर्मात्रिकासु कलासु प्रथमकलागतपञ्चस्वराणा प्रथम युक्तपरतया गुरुणा भकारेण तृतीयस्वर क्त्येति गुरुणा योजयित्वेतरत्स्वरद्वय तच्छेषत्वेन गायेत् । द्वितीयकलागतचतु स्वराणा प्रथमतृतीयौ देवमिति गुर्वक्षराभ्याम्, तथा तृतीयकलागतचतु स्वराणा च प्रथमतृतीयौ रुद्रमित्यक्षराभ्याम्, तथा चतुर्थकलागतचतु स्वराणा प्रथमतृतीयौ वन्द इत्यक्षराभ्या च योजयित्वेतरस्वरास्तत्तदक्षरशेषतया गायत् । भक्त्या देव रुद्र वन्दे, इति सक्षेपितानि पदानि । एव लिखितोदाहरणादन्यत्राप्यूह्यम् । कलास्वर-विशेषास्तु या काचिज्जातिमाश्रित्य तत्तत्कलागता प्रयोक्तव्या । एव गीयमाना गीति सभाविता मता । 'सक्षिप्तता सभाव्यने पदाना यत्र सा सभाविता' इति निरुक्तिर्मतङ्गोक्ता ॥ -१९ ॥

(सु०) सभाविता लक्षयति—**द्विरावृत्तेति** । द्विरावृत्ते पदान्तरे यस्या सा सक्षेपितपदा बहुगुरुयुता सभाविता गीति । प्रथमकलाया चत्वारि पदानि गीत्वा भक्त्या देव रुद्र वन्द इति, द्वितीयकलाया मध्यस्थ पदद्वय द्विर्गीयते देव देव रुद्र रुद्रमिति, तृतीयकलाया प्रथमकलावद् भक्त्या देव रुद्र वन्द इति ॥ -१९ ॥

(क०) पृथुला लक्षयति—**भूरिलघ्वक्षरपदेति** । स्पष्टो ऽर्थ । सुरन-तहरपदयुगल प्रणमतेति कलाचतुष्टयपदाभिप्रायेण प्रतिस्वर प्रयुक्ताक्षराणि 'भूयस्त्वात्पदग्रामस्य पृथुलेत्युक्ता' इति मतङ्गोक्ता निरुक्ति ॥ १९ ॥

सा धनि धा धा
ह र प द

धा सा धा नी
यु ग ल

पा निधप मा मा
प्र ण म त

यद्वा यथाऽक्षरे युग्मे गुर्वोः प्रथमयोर्यदा ॥ २० ॥
एकैक चित्रमार्गादि प्रयुज्य चगणात्मकम्[1] ।
मात्राभिरष्टभिर्युक्त दक्षिणे ध्रुवकाऽऽदिभि ॥ २१ ॥
प्रयुज्यते तदा गीतिर्मागधीत्यभिधीयते ।

(सु०) पृथुला लक्षयति—भूरिलघ्वक्षरपदेति । लघून्यक्षराणि लघ्वक्षराणि बहूनि यस्याम्, अन्यल्लक्षण संभावितावत्, सा पृथुला । यथा सुरनतहरपदयुगल प्रणमतेति पदचतुष्टय प्रथमकलाया गीत्वा द्वितीयकलाया मध्यमपदयोर्द्विरावृत्ति , तृतीयकला पूर्वकलावत् । इय पृथुला मतान्तरेण ॥ १९ ॥

(क०) एव पदाश्रितत्वेन गीतीर्लक्षयित्वा तालाश्रितत्वेनाप्येता लक्षयति— **यद्वेत्यादिना** । यथाऽक्षरे गुरुद्वयलघुप्लुतात्मके युग्मे चच्चत्पुटे प्रथमयो प्रथमद्वितीययोर्गुर्वोर्द्विमात्रिकयोर्मध्य एकैक गुरु चित्रमार्गार्हं स्वत एव मात्राद्वयात्मकत्वाच्चित्रमार्गप्रयोगयोग्य प्रयुज्य ध्रुवकापतितायुक्त कृत्वा ततश्चगणात्मकम्, चगणश्चतुर्मात्रिको मात्रागणविशेष , तथा च वक्ष्यति— 'तद्गणाश्छपचास्तदौ' इति, स चगण आत्मा यस्य तत्तथोक्तम्, प्रयुज्येत्यावर्तनीयम्, चगणात्मक प्रयुज्य द्विकलीकृत्य चतुर्मात्राऽऽत्मकमेकैक गुरु वार्तिकमार्गाश्रयणाद् ध्रुवकासर्पिणीपताकापतिताऽऽख्याभि करक्रि-

[1] चगणान्वितम्

तृतीय लघु युग्मस्य च्छगणार्धयुत यदा ॥ २२ ॥
आद्याभ्यामन्तिमाभ्या च मात्राभ्या सम्प्रयुज्यते ।
तत प्लुत सार्धगणयुक्तं कृत्वा प्रयुज्यते ॥ २३ ॥

याभि प्रत्येक प्रयोक्तव्यमित्यर्थ । ततो दक्षिणे दक्षिणमार्गे ध्रुवकाऽऽदिभि , ध्रुवकासर्पिणीकृष्यापद्मिनीविसर्जिताविक्षिप्तापताकापतिताऽऽख्याभिर्वक्ष्यमाण लक्षणाभिरष्टभिर्मात्राभि , अत्रोपाध्युपाधिमतोरभेदोपचाराद् ध्रुवकाऽऽदीना मात्राव्यवहारो द्रष्टव्य , ताभिर्युक्तमेकैक गुरु प्रत्येक चतुष्कलीकृत्येत्यर्थ , यदा प्रयुज्यत इति सबन्ध । एव यदा प्रयुज्यते तदा मागधी गीतिरित्यभिधीयते । गुरुद्वयस्य त्रिरावृत्तत्वादित्यभिप्राय ॥ -२०—२१- ॥

(सु०) अन्यथैतासा गीतीना लक्षणमाह—यद्वेति । यथाऽक्षरे युग्मे चच्चत्पुटे प्रथमयोगुर्वोरेकैक गुरु चित्रमार्गयोग्य प्रयुज्य चगणेनान्वितम् । 'तद्गणाश्छपचास्तदौ' इति गणान्प्रबन्धाध्याये वक्ष्यति । ध्रुवकाऽऽदिभि 'ध्रुवका सर्पिणी कृष्या पद्मिनी च विसर्जिता । विक्षिप्ताऽऽख्या पताका च मात्रा स्यात्पतिता ऽष्टमी ॥' इति तालाध्याये वक्ष्यमाणाभिरष्टभिर्मात्राभिर्युक्त तदेव चच्चत्पुटस्याद्य गुरुद्वय दक्षिणे मार्गे यदा प्रयुज्यते, तदा मागधी गीति ॥ -२०—२१- ॥

(क०) अथार्धमागधीं लक्षयति—**तृतीयमिति** । युग्मस्य चच्चत्पुटस्य, यथाऽक्षरस्येति शेष , तृतीय तालावयवत्वेन गुरुद्वयानन्तरग लघु, छगणार्ध युतम्, छगण षण्मात्रिको मात्रागणविशेष , तस्याद्य मात्रात्रयम्, तेन युतम्, स्वेन सह चतुर्लघ्वात्मक कृतमित्यर्थ । आद्याभ्या मात्राभ्या ध्रुवकासर्पिणीभ्याम्, अन्तिमाभ्या च, पताकापतिताभ्या चेत्यर्थ , एव यदा सम्प्रयुज्यते, ततो ऽनन्तर प्लुत चच्चत्पुटान्तिमावयव प्लुत सार्धगण युक्तम् । अत्र सामान्यगणशब्देन सनिहितश्छगणो गृह्यते, अर्धशब्देन च तदर्ध गृह्यते । अर्धेन सहित सार्ध , मात्रात्रयसहितो गण इत्यर्थ ।

ध्रुवकाऽऽदिभिरष्टाभिर्द्विरुक्तान्त्यद्वयेन च ।
तदा ऽर्धमागधी ते द्वे तद्वत्तालान्तरेष्वपि ॥ २४ ॥
संभाविता भूरिगुरुर्द्विकले वार्त्तिके पथि ।
चतुष्कले भूरिलघुर्दक्षिणे पृथुला मता ॥ २५ ॥

इति प्रथमे स्वरगताध्याये ऽष्टमं गीतिप्रकरणम् ॥ ८ ॥

इति श्रीमदनवद्यविद्याविनोदश्रीकरणाधिपतिश्रीसोढल-
देवनन्दनि शङ्कश्रीशार्ङ्गदेवविरचिते संगीतरत्नाकरे
स्वरगताध्यायः प्रथमः ।

तेन सार्धगणेन युक्तम् । छगणस्य षण्मात्राः, अर्धस्य तिस्रो मात्राः, एवं नवभिर्मात्राभिर्योगे त्रिमात्रिकस्य प्लुतस्य द्वादशमात्राऽऽत्मकत्वं भवति । प्लुतमेवंरूपं कृत्वा ध्रुवकाऽऽदिभिरष्टाभिः क्रमेण प्रयोगे सति, अवशिष्टं मात्राचतुष्टयम्, द्विरुक्तान्त्यद्वयेन च, अन्त्ययोर्मात्रयोः पताकापतितयोर्द्वयो-र्द्विरुक्तं द्विरावृत्तम्, द्विरुक्तं च तदन्त्यद्वयं च, तेन च यदा प्रयुज्यते । अयमर्थः —अवशिष्टं मात्राचतुष्टयं पताकापतितापताकापतिताभिः क्रमेण प्रयुज्यते चेत्तदा ऽर्धमागधीत्यभिधीयते । ते द्वे मागध्यर्धमागध्यौ तालान्त-रेष्वपि पञ्चपाण्यादिष्वपि तद्वच्चच्चत्पुटे यथा तथा योजनीये इत्यर्थः । संभावितापृथुलयोर्लक्ष्मणी स्पष्टार्थे । एता गीतयः षाड्ज्यादिषु चित्रादि मार्गवशाद्यथास्वनियमं प्रयोक्तव्या इत्यवगन्तव्यम् ॥ -२२—२५ ॥

भूमौ स्वरगताख्यातं कल्लिनाथः सुधीः स्वयम् ।
इति स्वरगताध्यायं व्याख्यल्लक्षणलक्ष्यवित् ॥

इति श्रीमदभिनवभरताचार्यरायबयकारतोडरमल्लक्ष्मणाचार्यनन्दन-
चतुरकल्लिनाथविरचिते संगीतरत्नाकरकलानिधौ प्रथमः
स्वरगताध्यायः ॥ १ ॥

(सु०) अर्धमागधीं लक्षयति—तृतीयमिति। युग्मस्य चच्चत्पुटस्य तृतीय लघु, छगणस्यार्धेन युतम्, आद्याभ्या ध्रुवकासर्पिणीभ्या मात्राभ्या-मन्तिमाभ्या पताकापतिताभ्या च प्रयुज्यते, ततश्चच्चत्पुटस्य चतुर्थ प्लुतसज्ञक सार्धगणयुक्त छगणार्धेन युक्त कृत्वा ध्रुवकाऽऽदिभिरष्टाभिर्मात्राभि पताकापति ताभ्या मात्राभ्या द्विगुणाभ्या च यदा प्रयुज्यते तदा ऽर्धमागधी। ते द्वे मागध्यर्ध-मागध्यौ यथा चच्चत्पुटे युक्ते तथा चाचपुटादितालान्तरेष्वपि ज्ञातव्ये। सभाविता लक्षयति—**सभावितेति**। द्विकले चच्चत्पुटे वार्त्तिके पथि वार्त्तिकमार्गे बहुगुरुयुक्ता पूर्वोक्तनयेन सभाविता गीति। चतुष्कले दक्षिणे मार्गे बहुलघुयुक्ता पूर्वोक्तप्रकारेण पृथुला गीतिर्ज्ञेया॥ -२२—२९॥ इति गीति-लक्षणम्॥ ८॥

इति श्रीमदन्ध्रमण्डलाधीश्वरप्रतिगण्डभैरवश्रीअनपोतनरेन्द्रनन्दनभुजबल-भीमश्रीसिंहभूपालविरचिताया सगीतरत्नाकरटीकाया सुधाकराख्याया स्वरगताध्याय समाप्त।

श्रुतिवीणास्वरग्रामबोधिनी

चतुर्थसारणा	तृतीयसारणा	द्वितीयसारणा	प्रथमसारणा	चलवीणा	ध्रुववीणा	श्रुतिसंख्या	श्रुतिनामानि	श्रुतिजातयः	शुद्धस्वराः	तद्गतश्रुतिसंख्या	विकृतस्वराः	तद्गतश्रुतिसंख्या	षड्जग्राम	मध्यमग्राम	गाधारग्राम
०	स	०	०	०	०	१	तीव्रा	दीप्ता			कैशिकनिषाद	३			नि
०	०	स	०	०	०	२	कुमुद्वती	आयता			काकलिनिषाद	४			
रि	०	०	स	०	०	३	मन्दा	मृदु			च्युतषड्ज	२			
०	रि	०	०	स	स	४	छन्दोवती	मध्या	षड्ज	४	अच्युतषड्ज	२	स	स	स
ग	०	रि	०	०	०	५	दयावती	करुणा							
०	ग	०	रि	०	०	६	रञ्जनी	मध्या							रि
०	०	ग	०	रि	रि	७	रतिका	मृदु	ऋषभ	३	विकृतर्षभ	४	रि	रि	
०	०	०	ग	०	०	८	रौद्री	दीप्ता							
म	०	०	०	ग	ग	९	क्रोधा	आयता	गाधार	२			ग	ग	
०	म	०	०	०	०	१०	वज्रिका	दीप्ता			साधारणगाधार	३			ग
०	०	म	०	०	०	११	प्रसारिणी	आयता			अन्तरगाधार	४			
०	०	०	म	०	०	१२	प्रीति	मृदु.			च्युतमध्यम	२			
प	०	०	०	म	म	१३	मार्जनी	मध्या	मध्यम	४	अच्युतमध्यम	२	म	म	म
०	प	०	०	०	०	१४	क्षिति	मृदु							
०	०	प	०	०	०	१५	रक्ता	मध्या							
ध	०	०	प	०	०	१६	सदीपनी	आयता			विकृतपञ्चमौ	३,४		प	प
०	ध	०	०	प	प	१७	आलापिनी	करुणा	पञ्चम	४			प		
नि	०	ध	०	०	०	१८	मदन्ती	करुणा							
०	नि	०	ध	०	०	१९	रोहिणी	आयता							ध
०	०	नि	०	ध	ध	२०	रम्या	मध्या	धैवत	३	विकृतधैवत	४	ध	ध	
०	०	०	नि	०	०	२१	उग्रा	दीप्ता							
स	०	०	०	नि	नि	२२	क्षोभिणी	मध्या	निषाद	२			नि	नि	

शुद्धविकृतस्वरपट्टिका

अस १
कैनि ३ कानि ४ च्युस २ शुस ४

शुनि २ — शुरि ३, चरि ४

चधं ४, शुधं ३ — शुग २

साग ३

अग ४

शुप ४ त्रिप ३ शुम ४ च्युम २
कैप ४ अम २

कैशिको निश्च्युत षड्जो विकृतर्षभ एव च ।
षड्जग्रामे प्रयोक्तव्या मध्यमग्रामशत्रव ॥ १ ॥
केवल मध्यमग्रामे योज्यस्तु च्युतमध्यम ।
साधारणो ऽपि गाधारस्तथा विकृतपञ्चमौ ॥ २ ॥
विकृतो धैवतश्चैव शेषास्तूभयचारिण ।
मिथ सद्भावसापेक्षा मध्यमग्रामशत्रव ॥ ३ ॥
साधारणस्तु गाधारस्तथा कैशिकपञ्चम ।
च्युतश्च मध्यमस्तद्वन्मिथ सहचरा स्वरा ॥ ४ ॥
मिथ सद्भावसापेक्षौ काकलिन्यच्युताख्यसौ ।
तद्वदन्तरगाधाराच्युतमध्यमकौ स्वरौ ॥ ५ ॥
च्युतमध्यमविद्वेषी भवेत्त्रिश्रुतिपञ्चम ।
मध्यमग्रामसापेक्षो विकृतो धैवतो मत ॥ ६ ॥

मूर्च्छनानामबोधिनी १.

भरतमते	षड्जग्राम							नारदमते
	४	३	२	४	४	३	२	
उत्तरमन्द्रा	स	रि	ग	म	प	ध	नि	उत्तरवर्णा
	२	४	३	२	४	४	३	
रजनी	नि	स	रि	ग	म	प	ध	अभिरुद्गता
	३	२	४	३	२	४	४	
उत्तरायता	ध	नि	स	रि	ग	म	प	अश्वक्रान्ता
	४	३	२	४	३	२	४	
शुद्धषड्जा	प	ध	नि	स	रि	ग	म	सौवीरी
	४	४	३	२	४	३	२	
मत्सरीकृत्	म	प	ध	नि	स	रि	ग	हृष्यका
	२	४	४	३	२	४	३	
अश्वक्रान्ता	ग	म	प	ध	नि	स	रि	उत्तरायता
	३	२	४	४	३	२	४	
अभिरुद्गता	रि	ग	म	प	ध	नि	स	रजनी

मध्यमग्राम

	४	३	४	२	४	३	२	
सौवीरी	म	प	ध	नि	स	रि	ग	आप्यायनी
	२	४	३	४	२	४	३	
हारिणाश्वा	ग	म	प	ध	नि	स	रि	विश्वकृता
	३	२	४	३	४	२	४	
कलोपनता	रि	ग	म	प	ध	नि	स	चन्द्रा
	४	३	२	४	३	४	२	
शुद्धमध्या	स	रि	ग	म	प	ध	नि	हेमा
	२	४	३	२	४	३	४	
मार्गी	नि	स	रि	ग	म	प	ध	कपर्दिनी
	४	२	४	३	२	४	३	
पौरवी	ध	नि	स	रि	ग	म	प	मैत्री
	३	४	२	४	३	२	४	
हृष्यका	प	ध	नि	स	रि	ग	म	चान्द्रमसी

गाधारग्राम

	४	३	३	३	४	३	२	
	ग	म	प	ध	नि	स	रि	नन्दा
	२	४	३	३	३	४	३	
	रि	ग	म	प	ध	नि	स	विशाला
	३	२	४	३	३	३	४	
	स	रि	ग	म	प	ध	नि	सुमुखी
	४	३	२	४	३	३	३	
	नि	स	रि	ग	म	प	ध	चित्रा
	३	४	३	२	४	३	३	
	ध	नि	स	रि	ग	म	प	चित्रवती
	३	३	४	३	२	४	३	
	प	ध	नि	स	रि	ग	म	सुखा
	३	३	३	४	३	२	४	
	म	प	ध	नि	स	रि	ग	आलापा

मूर्च्छनानामबोधिनी २.

षड्जग्राम

		४	३	२	४	४	३	२
१	उत्तरमन्द्रा	स	रि	ग	म	प	ध	नि
२	रजनी	नि	स	रि	ग	म	प	ध
३	उत्तरायता	ध	नि	स	रि	ग	म	प
४	शुद्धषड्जा	प	ध	नि	स	रि	ग	म
५	मत्सरीकृत्	म	प	ध	नि	स	रि	ग
६	अश्वक्रान्ता	ग	म	प	ध	नि	स	रि
७	अभिरुद्गता	रि	ग	म	प	ध	नि	स

मध्यमग्राम

		४	३	४	२	४	३	२
१	सौवीरी	म	प	ध	नि	स	रि	ग
२	हारिणाश्वा	ग	म	प	ध	नि	स	रि
३	कलोपनता	रि	ग	म	प	ध	नि	स
४	शुद्धमध्या	स	रि	ग	म	प	ध	नि
५	मार्गी	नि	स	रि	ग	म	प	ध
६	पौरवी	ध	नि	स	रि	ग	म	प
७	हृष्यका	प	ध	नि	स	रि	ग	म

मूर्च्छनाभेदाः

षड्जग्रामे			४	३	२	४	४	३	२
	१	शुद्धा	स	रि	ग	म	प	ध	नि
			२	३	२	४	४	३	४
	२	काकलीकलिता	स	रि	ग	म	प	ध	नि
			४	३	४	२	४	३	२
	३	सान्तरा	स	रि	ग	म	प	ध	नि
			२	३	४	२	४	३	४
	४	तद्द्वयोपेता	स	रि	ग	म	प	ध	नि
मध्यमग्रामे			४	३	४	२	४	३	२
	१	शुद्धा	म	प	ध	नि	स	रि	ग
			४	३	४	४	२	३	२
	२	काकलीकलिता	म	प	ध	नि	स	रि	ग
			२	३	४	२	४	३	४
	३	सान्तरा	म	प	ध	नि	स	रि	ग
			२	३	४	४	२	३	४
	४	तद्द्वयोपेता	म	प	ध	नि	स	रि	ग

स्वरप्रस्तारः

आर्चिकस्वरप्रस्तार —(१) स (२) रि (३) ग (४) म (५) प (६) ध (७) नि

गाथिकस्वरप्रस्तार —(१) सरि, रिस (२) सग, गस (३) सम, मस (४) सप, पस (५) सध, धस (६) सनि, निस (७) रिग, गरि (८) रिम, मरि (९) रिप, परि (१०) रिध, धरि (११) रिनि, निरि (१२) गम, मग (१३) गप, पग (१४) गध, धग (१५) गनि, निग (१६) मप, पम (१७) मध, धम (१८) मनि, निम (१९) पध, धप (२०) पनि, निप (२१) धनि, निध

सामिकस्वरप्रस्तार —(१) सरिग, रिसग, सगरि, गसरि, रिगस, गरिस (२) सरिम, रिसम, समरि, मसरि, रिमस, मरिस (३) सरिप, रिसप, सपरि, पसरि, रिपस, परिस (४) सरिध, रिसध, सधरि, धसरि, रिधस, धरिस (५) सरिनि, रिसनि, सनिरि, निसरि, रिनिस, निरिस (६) सगम, गसम, समग, मसग, गमस, मगस (७) सगप, गसप, सपग, पसग, गपस, पगस (८) सगध, गसध, सधग, धसग, गधस, धगस (९) सगनि, गसनि, सनिग, निसग, गनिस, निगस (१०) समप, मसप, सपम, पसम, मपस, पमस (११) समध, मसध, सधम, धसम, मधस, धमस (१२) समनि, मसनि, सनिम, निसम, मनिस, निमस (१३) सपध, पसध, सधप, धसप, पधस, धपस (१४) सपनि, पसनि, सनिप, निसप, पनिस, निपस (१५) सधनि, धसनि, सनिध, निसध, धनिस, निधस (१६) रिगम, गरिम, रिमग, मरिग, गमरि, मगरि (१७) रिगप, गरिप, रिपग, परिग, गपरि, पगरि (१८) रिगध, गरिध, रिधग, धरिग, गधरि,

धगरि (१९) रिगनि, गरिनि, रिनिग, निरिग, गनिरि, निगरि (२०) रिमप, मरिप, रिपम, परिम, मपरि, पमरि (२१) रिमध, मरिध, रिधम, धरिम, मधरि, धमरि (२२) रिमनि, मरिनि, रिनिम, निरिम, मनिरि, निमरि (२३) रिपध, परिध, रिधप, धरिप, पधरि, धपरि (२४) रिपनि, परिनि, रिनिप, निरिप, पनिरि, निपरि (२५) रिधनि, धरिनि, रिनिध, निरिध, धनिरि, निधरि (२६) गमप, मगप, गपम, पगम, मपग, पमग (२७) गमध, मगध, गधम, धगम, मधग, धमग (२८) गमनि, मगनि, गनिम, निगम, मनिग, निमग (२९) गपध, पगध, गधप, धगप, पधग, धपग (३०) गपनि, पगनि, गनिप, निगप, पनिग, निपग (३१) गधनि, धगनि, गनिध, निगध, धनिग, निधग (३२) मपध, पमध, मधप, धमप, पधम, धपम (३३) मपनि, पमनि, मनिप, निमप, पनिम, निपम (३४) मधनि, धमनि, मनिध, निमध, धनिम, निधम (३५) पधनि, धपनि, पनिध, निपध, धनिप, निधप

स्वरान्तरस्वरप्रस्तार —(१) सरिगम, रिसगम, सगरिम, गसरिम, रिगसम, गरिसम, सरिमग, रिसमग, समरिग, मसरिग,[10] रिमसग, मरिसग, सगमरि, गसमरि, समगरि, मसगरि, गमसरि, मगसरि, रिगमस, गरिमस,[20] रिमगस, मरिगस, गमरिस, मगरिस[24] (२) सरिगप, रिसगप, सगरिप, गसरिप, रिगसप, गरिसप, सरिपग, रिसपग, सपरिग, पसरिग,[10] रिपसग, परिसग, सगपरि, गसपरि, सपगरि, पसगरि, गपसरि, पगसरि, रिगपस, गरिपस,[20] रिपगस, परिगस, गपरिस, पगरिस[24] (३) सरिगध, रिसगध, सगरिध, गसरिध, रिगसध, गरिसध, सरिधग, रिसधग, सधरिग, धसरिग,[10] रिधसग, धरिसग, सगधरि, गसधरि, सधगरि, धसगरि, गधसरि, धगसरि, रिगधस, गरिधस,[20] रिधगस, धरिगस, गधरिस, धगरिस[24] (४) सरिगनि, रिसगनि, सगरिनि, गसरिनि, रिगसनि, गरिसनि, सरिनिग, रिसनिग, सनिरिग, निसरिग,[10] रिनिसग, निरिसग, सगनिरि, गसनिरि, सनिगरि, निसगरि, गनिसरि, निगसरि, रिगनिस, गरिनिस,[20] रिनिगस, निरिगस, गनिरिस, निगरिस[24] (५) सरिमप, रिसमप, समरिप, मसरिप, रिमसप, मरिसप, सरिपम, रिसपम, सपरिम, पसरिम,[10] रिपसम, परिसम, समपरि,

मसपरि, सपमरि, पसमरि, मपसरि, पमसरि, रिमपस, मरिपस,[20] रिपमस, परिमस, मपरिस, पमरिस [24] (६) सरिमध, रिसमध, समरिध, मसरिध, रिमसध, मरिसध, सरिधम, रिसधम, सधरिम, धसरिम,[10] रिधसम, धरिसम, समधरि, मसधरि, सधमरि, धसमरि, मधसरि, धमसरि, रिमधस, मरिधस,[20] रिधमस, धरिमस, मधरिस, धमरिस [24] (७) सरिमनि, रिसमनि, समरिनि, मसरिनि, रिमसनि, मरिसनि, सरिनिम, रिसनिम, सनिरिम, निसरिम,[10] रिनिसम, निरिसम, समनिरि, मसनिरि, सनिमरि, निसमरि, मनिसरि, निमसरि, रिमनिस, मरिनिस,[20] रिनिमस, निरिमस, मनिरिस, निमरिस [24] (८) सरिपध, रिसपध, सपरिध, पसरिध, रिपसध, परिसध, सरिधप, रिसधप, सधरिप, धसरिप,[10] रिधसप, धरिसप, सपधरि, पसधरि, सधपरि, धसपरि, पधसरि, धपसरि, रिपधस, परिधस,[20] रिधपस, धरिपस, पधरिस, धपरिस [24] (९) सरिपनि, रिसपनि, सपरिनि, पसरिनि, रिपसनि, परिसनि, सरिनिप, रिसनिप, सनिरिप, निसरिप,[10] रिनिसप, निरिसप, सपनिरि, पसनिरि, सनिपरि, निसपरि, पनिसरि, निपसरि, रिपनिस, परिनिस,[20] रिनिपस, निरिपस, पनिरिस निपरिस [24] (१०) सरिधनि, रिसधनि, सधरिनि, धसरिनि, रिधसनि, धरिसनि, सरिनिध, रिसनिध, सनिरिध, निसरिध,[10] रिनिसध, निरिसध, सधनिरि, धसनिरि, सनिधरि, निसधरि, धनिसरि, निधसरि, रिधनिस, धरिनिस,[20] रिनिधस, निरिधस, धनिरिस, निधरिस [24] (११) सगमप, गसमप, समगप, मसगप, गमसप, मगसप, सगपम, गसपम, सपगम, पसगम,[10] गपसम, पगसम, समपग, मसपग, सपमग, पसमग, मपसग, पमसग, गमपस, मगपस,[20] गपमस, पगमस, मपगस, पमगस [24] (१२) सगमध, गसमध, समगध, मसगध, गमसध, मगसध, सगधम, गसधम, सधगम, धसगम,[10] गधसम, धगसम, समधग, मसधग, सधमग, धसमग, मधसग, धमसग, गमधस, मगधस,[20] गधमस, धगमस, मधगस, धमगस [24] (१३) सगमनि, गसमनि, समगनि, मसगनि, गमसनि, मगसनि, सगनिम, गसनिम, सनिगम, निसगम,[10] गनिसम, निगसम, समनिग, मसनिग, सनिमग, निसमग, मनिसग, निमसग, गमनिस, मगनिस,[20] गनिमस,

निगमस, मनिगस, निमगस[24] (१४) सगपध, गसपध, सपगध, पसगध, गपसध, पगसध, सगधप, गसधप, सधगप, धसगप,[10] गधसप, धगसप, सपधग, पसधग, सधपग, धसपग, पधसग, धपसग, गपधस, पगधस,[20] गधपस, धगपस, पधगस, धपगस[24] (१५) सगपनि, गसपनि, सपगनि, पसगनि, गपसनि, पगसनि, सगनिप, गसनिप, सनिगप, निसगप,[10] गनिसप, निगसप, सपनिग, पसनिग, सनिपग, निसपग, पनिसग, निपसग, गपनिस, पगनिस,[20] गनिपस, निगपस, पनिगस, निपगस[24] (१६) सगधनि, गसधनि, सधगनि, धसगनि, गधसनि, धगसनि, सगनिध, गसनिध, सनिगध, निसगध,[10] गनिसध, निगसध, सधनिग, धसनिग, सनिधग, निसधग, धनिसग, निधसग, गधनिस, धगनिस,[20] गनिधस, निगधस, धनिगस, निधगस[24] (१७) समपध, मसपध, सपमध, पसमध, मपसध, पमसध, समधप, मसधप, सधमप, धसमप,[10] मधसप, धमसप, सपधम, पसधम, सधपम, धसपम, पधसम, धपसम, मपधस, पमधस,[20] मधपस, धमपस, पधमस, धपमस[24] (१८) समपनि, मसपनि, सपमनि, पसमनि, मपसनि, पमसनि, समनिप, मसनिप, सनिमप, निसमप,[10] मनिसप, निमसप, सपनिम, पसनिम, सनिपम, निसपम, पनिसम, निपसम, मपनिस, पमनिस,[20] मनिपस, निमपस, पनिमस, निपमस[24] (१९) समधनि, मसधनि, सधमनि, धसमनि, मधसनि, धमसनि, समनिध, मसनिध, सनिमध, निसमध,[10] मनिसध, निमसध, सधनिम, धसनिम, सनिधम, निसधम, धनिसम, निधसम, मधनिस, धमनिस,[20] मनिधस, निमधस, धनिमस, निधमस[24] (२०) सपधनि, पसधनि, सधपनि, धसपनि, पधसनि, धपसनि, सपनिध, पसनिध, सनिपध, निसपध,[10] पनिसध, निपसध, सधनिप, धसनिप, सनिधप, निसधप, धनिसप, निधसप, पधनिस, धपनिस,[20] पनिधस, निपधस, धनिपस, निधपस[24] (२१) रिगमप, गरिमप, रिमगप, मरिगप, गमरिप, मगरिप, रिगपम, गरिपम, रिपगम, परिगम,[10] गपरिम, पगरिम, रिमपग, मरिपग, रिपमग, परिमग, मपरिग, पमरिग, गमपरि, मगपरि,[20] गपमरि, पगमरि, मपगरि, पमगरि[24]

(२२) रिगमध, गरिमध, रिमगध, मरिगध, गमरिध, मगरिध, रिगधम, गरिधम, रिधगम, धरिगम,[10] गधरिम, धगरिम, रिमधग, मरिधग, रिधमग, धरिमग, मधरिग, धमरिग, गमधरि, मगधरि,[20] गधमरि, धगमरि, मधगरि, धमगरि[24] (२३) रिगमनि, गरिमनि, रिमगनि, मरिगनि, गमरिनि, मगरिनि, रिगनिम, गरिनिम, रिनिगम, निरिगम,[10] गनिरिम, निगरिम, रिमनिग, मरिनिग, रिनिमग, निरिमग, मनिरिग, निमरिग, गमनिरि, मगनिरि,[20] गनिमरि, निगमरि, मनिगरि, निमगरि[24] (२४) रिगपध, गरिपध, रिपगध, परिगध, गपरिध, पगरिध, रिगधप, गरिधप, रिधगप, धरिगप,[10] गधरिप, धगरिप, रिपधग, परिधग, रिधपग, धरिपग, पधरिग, धपरिग, गपधरि, पगधरि,[20] गधपरि, धगपरि, पधगरि, धपगरि[24] (२५) रिगपनि, गरिपनि, रिपगनि, परिगनि, गपरिनि, पगरिनि, रिगनिप, गरिनिप, रिनिगप, निरिगप,[10] गनिरिप, निगरिप, रिपनिग, परिनिग, रिनिपग, निरिपग, पनिरिग, निपरिग, गपनिरि, पगनिरि,[20] गनिपरि, निगपरि, पनिगरि, निपगरि[24] (२६) रिगधनि, गरिधनि, रिधगनि, धरिगनि, गधरिनि, धगरिनि, रिगनिध, गरिनिध, रिनिगध, निरिगध,[10] गनिरिध, निगरिध, रिधनिग, धरिनिग, रिनिधग, निरिधग, धनिरिग, निधरिग, गधनिरि, धगनिरि,[20] गनिधरि, निगधरि, धनिगरि, निधगरि[24] (२७) रिमपध, मरिपध, रिपमध, परिमध, मपरिध, पमरिध, रिमधप, मरिधप, रिधमप, धरिमप,[10] मधरिप, धमरिप, रिपधम, परिधम, रिधपम, धरिपम, पधरिम, धपरिम, मपधरि, पमधरि,[20] मधपरि, धमपरि, पधमरि, धपमरि[24] (२८) रिमपनि, मरिपनि, रिपमनि, परिमनि, मपरिनि, पमरिनि, रिमनिप, मरिनिप, रिनिमप, निरिमप,[10] मनिरिप, निमरिप, रिपनिम, परिनिम, रिनिपम, निरिपम, पनिरिम, निपरिम, मपनिरि, पमनिरि,[20] मनिपरि, निमपरि, पनिमरि, निपमरि[24] (२९) रिमधनि, मरिधनि, रिधमनि, धरिमनि, मधरिनि, धमरिनि, रिमनिध, मरिनिध, रिनिमध, निरिमध,[10] मनिरिध, निमरिध, रिधनिम, धरिनिम, रिनिधम, निरिधम, धनिरिम, निधरिम, मधनिरि, धमनिरि,[20] मनिधरि, निमधरि, धनिमरि, निधमरि[24] (३०) रिपधनि, परिधनि, रिधपनि, धरिपनि,

पधरिनि, धपरिनि, रिपनिध, परिनिध, रिनिपध, निरिपध,[10] पनिरिध, निपरिध, रिधनिप, धरिनिप, रिनिधप, निरिधप, धनिरिप, निधरिप, पधनिरि, धपनिरि,[20] पनिधरि, निपधरि, धनिपरि, निधपरि[24] (३१) गमपध, मगपध, गपमध, पगमध, मपगध, पमगध, गमधप, मगधप, गधमप, धगमप,[10] मधगप, धमगप, गपधम, पगधम, गधपम, धगपम, पधगम, धपगम, मपधग, पमधग,[20] मधपग, धमपग, पधमग, धपमग[24] (३२) गमपनि, मगपनि, गपमनि, पगमनि, मपगनि, पमगनि, गमनिप, मगनिप, गनिमप, निगमप,[10] मनिगप, निमगप, गपनिम, पगनिम, गनिपम, निगपम, पनिगम, निपगम, मपनिग, पमनिग,[20] मनिपग, निमपग, पनिमग, निपमग[24] (३३) गमधनि, मगधनि, गधमनि, धगमनि, मधगनि, धमगनि, गमनिध, मगनिध, गनिमध, निगमध,[10] मनिगध, निमगध, गधनिम, धगनिम, गनिधम, निगधम, धनिगम, निधगम, मधनिग, धमनिग,[20] मनिधग, निमधग, धनिमग, निधमग[24] (३४) गपधनि, पगधनि, गधपनि, धगपनि, पधगनि, धपगनि, गपनिध, पगनिध, गनिपध, निगपध,[10] पनिगध, निपगध, गधनिप, धगनिप, गनिधप, निगधप, धनिगप, निधगप, पधनिग, धपनिग,[20] पनिधग, निपधग, धनिपग, निधपग[24] (३५) मपधनि, पमधनि, मधपनि, धमपनि, पधमनि, धपमनि, मपनिध, पमनिध, मनिपध, निमपध,[10] पनिमध, निपमध, मधनिप, धमनिप, मनिधप, निमधप, धनिमप, निधमप, पधनिम, धपनिम,[20] पनिधम, निपधम, धनिपम, निधपम[24]

औडुवस्वरप्रस्तार —(१) सरिगमप, रिसगमप, सगरिमप, गसरिमप, रिगसमप, गरिसमप, सरिमगप, रिसमगप, समरिगप, मसरिगप,[10] रिमसगप, मरिसगप, सगमरिप, गसमरिप, समगरिप, मसगरिप, गमसरिप, मगसरिप, रिगमसप, गरिमसप,[20] रिमगसप, मरिगसप, गमरिसप, मगरिसप, सरिगपम, रिसगपम, सगरिपम, गसरिपम, रिगसपम, गरिसपम,[30] सरिपगम, रिसपगम, सपरिगम, पसरिगम, रिपसगम, परिसगम, सगपरिम, गसपरिम, सपगरिम, पसगरिम,[40] गपसरिम, पगसरिम, रिगपसम, गरिपसम, रिपगसम, परिगसम, गपरिसम, पगरिसम, सरिमपग, रिसमपग,[50] समरिपग, मसरिपग, रिमसपग,

मरिसपग, सरिपमग, रिसपमग, सपरिमग, पसरिमग, रिपसमग, परिसमग,[60] समपरिग, मसपरिग, सपमरिग, पसमरिग, मपसरिग, पमसरिग, रिमपसग, मरिपसग, रिपमसग, परिमसग,[70] मपरिसग, पमरिसग, सगमपरि, गसमपरि, समगपरि, मसगपरि, गमसपरि, मगसपरि, सगपमरि, गसपमरि,[80] सपगमरि, पसगमरि, गपसमरि, पगसमरि, समपगरि, मसपगरि, सपमगरि, पसमगरि, मपसगरि, पमसगरि,[90] गमपसरि, मगपसरि, गपमसरि, पगमसरि, मपगसरि, पमगसरि, रिगमपस, गरिमपस, रिमगपस, मरिगपस,[100] गमरिपस, मगरिपस, रिगपमस, गरिपमस, रिपगमस, परिगमस, गपरिमस, पगरिमस, रिमपगस, मरिपगस,[10] रिपमगस, परिमगस, मपरिगस, पमरिगस, गमपरिस, मगपरिस, गपमरिस, पगमरिस, मपगरिस, पमगरिस [120] (२) सरिगमध, रिसगमध, सगरिमध, गसरिमध, रिगसमध, गरिसमध, सरिमगध, रिसमगध, समरिगध, मसरिगध,[10] रिमसगध, मरिसगध, सगमरिध, गसमरिध, समगरिध, मसगरिध, गमसरिध, मगसरिध, रिगमसध, गरिमसध,[20] रिमगसध, मरिगसध, गमरिसध, मगरिसध, सरिगधम, रिसगधम, सगरिधम, गसरिधम, रिगसधम, गरिसधम,[30] सरिधगम, रिसधगम, सधरिगम, धसरिगम, रिधसगम, धरिसगम, सगधरिम, गसधरिम, सधगरिम, धसगरिम,[40] गधसरिम, धगसरिम, रिगधसम, गरिधसम, रिधगसम, धरिगसम, गधरिसम, धगरिसम, सरिमधग, रिसमधग,[50] समरिधग, मसरिधग, रिमसधग, मरिसधग, सरिधमग, रिसधमग, सधरिमग, धसरिमग, रिधसमग, धरिसमग,[60] समधरिग, मसधरिग, सधमरिग, धसमरिग, मधसरिग, धमसरिग, रिमधसग, मरिधसग, रिधमसग, धरिमसग,[70] मधरिसग, धमरिसग सगमधरि, गसमधरि, समगधरि, मसगधरि, गमसधरि, मगसधरि, सगधमरि, गसधमरि,[80] सधगमरि, धसगमरि, गधसमरि, धगसमरि, समधगरि, मसधगरि, सधमगरि, धसमगरि, मधसगरि, धमसगरि,[90] गमधसरि, मगधसरि, गधमसरि, धगमसरि, मधगसरि, धमगसरि रिगमधस, गरिमधस, रिमगधस, मरिगधस,[100] गमरिधस, मगरिधस, रिगधमस, गरिधमस, रिधगमस, धरिगमस, गधरिमस, धगरिमस, रिमधगस,

मरिधगस,[10] रिधमगस, धरिमगस, मधरिगस, धमरिगस, गमधरिस, मगधरिस, गधमरिस, धगमरिस, मधगरिस, धमगरिस[120] (३) सरिगमनि, रिसगमनि, सगरिमनि, गसरिमनि, रिगसमनि, गरिसमनि, सरिमगनि, रिसमगनि, समरिगनि, मसरिगनि,[10] रिमसगनि, मरिसगनि, सगमरिनि, गसमरिनि, समगरिनि, मसगरिनि, गमसरिनि, मगसरिनि, रिगमसनि, गरिमसनि,[20] रिमगसनि, मरिगसनि, गमरिसनि, मगरिसनि, सरिगनिम, रिसगनिम, सगरिनिम, गसरिनिम, रिगसनिम, गरिसनिम[30] सरिनिगम, रिसनिगम, सनिरिगम, निसरिगम, रिनिसगम, निरिसगम, सगनिरिम, गसनिरिम, सनिगरिम, निसगरिम,[40] गनिसरिम, निगसरिम, रिगनिसम, गरिनिसम, रिनिगसम, निरिगसम, गनिरिसम, निगरिसम, सरिमनिग, रिसमनिग,[50] समरिनिग, मसरिनिग, रिमसनिग, मरिसनिग, सरिनिमग, रिसनिमग, सनिरिमग, निसरिमग, रिनिसमग, निरिसमग,[60] समनिरिग, मसनिरिग, सनिमरिग, निसमरिग, मनिसरिग, निमसरिग, रिमनिसग, मरिनिसग, रिनिमसग, निरिमसग,[70] मनिरिसग, निमरिसग, सगमनिरि, गसमनिरि, समगनिरि, मसगनिरि, गमसनिरि, मगसनिरि, सगनिमरि, गसनिमरि[80] सनिगमरि, निसगमरि, गनिसमरि, निगसमरि, समनिगरि, मसनिगरि, सनिमगरि, निसमगरि, मनिसगरि, निमसगरि,[90] गमनिसरि, मगनिसरि, गनिमसरि, निगमसरि, मनिगसरि, निमगसरि, रिगमनिस, गरिमनिस, रिमगनिस, मरिगनिस,[100] गमरिनिस, मगरिनिस, रिगनिमस, गरिनिमस, रिनिगमस, निरिगमस, गनिरिमस, निगरिमस, रिमनिगस, मरिनिगस,[10] रिनिमगस, निरिमगस, मनिरिगस, निमरिगस, गमनिरिस, मगनिरिस, गनिमरिस, निगमरिस, मनिगरिस, निमगरिस[120] (४) सरिगपध, रिसगपध, सगरिपध, गसरिपध, रिगसपध, गरिसपध, सरिपगध, रिसपगध, सपरिगध, पसरिगध,[10] रिपसगध, परिसगध, सगपरिध, गसपरिध, सपगरिध, पसगरिध, गपसरिध, पगसरिध, रिगपसध, गरिपसध,[20] रिपगसध, परिगसध, गपरिसध, पगरिसध, सरिगधप, रिसगधप, सगरिधप, गसरिधप, रिगसधप, गरिसधप,[30] सरिधगप,

रिसधगप, सधरिगप, धसरिगप, रिधसगप, धरिसगप, सगधरिप, गसधरिप, सधगरिप, धसगरिप,[४०] गधसरिप, धगसरिप, रिगधसप, गरिधसप, रिधगसप, धरिगसप, गधरिसप, धगरिसप, सरिपधग, रिसपधग,[५०] सपरिधग, पसरिधग, रिपसधग, परिसधग, सरिधपग, रिसधपग, सधरिपग, धसरिपग, रिधसपग, धरिसपग,[६०] सपधरिग, पसधरिग, सधपरिग, धसपरिग, पधसरिग, धपसरिग, रिपधसग, परिधसग, रिधपसग, धरिपसग,[७०] पधरिसग, धपरिसग, सगपधरि, गसपधरि, सपगधरि, पसगधरि, गपसधरि, पगसधरि, सगधपरि, गसधपरि,[८०] सधगपरि, धसगपरि, गधसपरि, धगसपरि, सपधगरि, पसधगरि, सधपगरि, धसपगरि, पधसगरि, धपसगरि,[९०] गपधसरि, पगधसरि, गधपसरि, धगपसरि, पधगसरि, धपगसरि, रिगपधस, गरिपधस, रिपगधस, परिगधस,[१००] गपरिधस, पगरिधस, रिगधपस, गरिधपस, रिधगपस, धरिगपस, गधरिपस, धगरिपस, रिपधगस, परिधगस,[१०] रिधपगस, धरिपगस, पधरिगस, धपरिगस, गपधरिस, पगधरिस, गधपरिस, धगपरिस, पधगरिस, धपगरिस [१२०] (५) सरिगपनि, रिसगपनि, सगरिपनि, गसरिपनि, रिगसपनि, गरिसपनि, सरिपगनि, रिसपगनि, सपरिगनि, पसरिगनि,[१०] रिपसगनि, परिसगनि, सगपरिनि, गसपरिनि, सपगरिनि, पसगरिनि, गपसरिनि, पगसरिनि, रिगपसनि, गरिपसनि,[२०] रिपगसनि, परिगसनि, गपरिसनि, पगरिसनि, सरिगनिप, रिसगनिप, सगरिनिप, गसरिनिप, रिगसनिप, गरिसनिप,[३०] सरिनिगप, रिसनिगप, सनिरिगप, निसरिगप, रिनिसगप, निरिसगप, सगनिरिप, गसनिरिप, सनिगरिप, निसगरिप,[४०] गनिसरिप, निगसरिप, रिगनिसप, गरिनिसप, रिनिगसप, निरिगसप, गनिरिसप, निगरिसप, सरिपनिग, रिसपनिग,[५०] सपरिनिग, पसरिनिग, रिपसनिग, परिसनिग, सरिनिपग, रिसनिपग, सनिरिपग, निसरिपग, रिनिसपग, निरिसपग,[६०] सपनिरिग, पसनिरिग, सनिपरिग, निसपरिग, पनिसरिग, निपसरिग, रिपनिसग, परिनिसग, रिनिपसग, निरिपसग [७०] पनिरिसग, निपरिसग, सगपनिरि, गसपनिरि, सपगनिरि, पसगनिरि, गपसनिरि,

पगसनिरि, सगनिपरि, गसनिपरि,[80] सनिगपरि, निसगपरि, गनिसपरि, निगसपरि, सपनिगरि, पसनिगरि, सनिपगरि, निसपगरि, पनिसगरि, निपसगरि,[90] गपनिसरि, पगनिसरि, गनिपसरि, निगपसरि, पनिगसरि, निपगसरि, रिगपनिस, गरिपनिस, रिपगनिस, परिगनिस,[100] गपरिनिस, पगरिनिस, रिगनिपस, गरिनिपस, रिनिगपस, निरिगपस, गनिरिपस, निगरिपस, रिपनिगस, परिनिगस,[10] रिनिपगस, निरिपगस, पनिरिगस, निपरिगस, गपनिरिस, पगनिरिस, गनिपरिस, निगपरिस, पनिगरिस, निपगरिस [120] (६) सरिगधनि, रिसगधनि, सगरिधनि, गसरिधनि, रिगसधनि, गरिसधनि, सरिधगनि, रिसधगनि, सधरिगनि, धसरिगनि,[10] रिधसगनि, धरिसगनि, सगधरिनि, गसधरिनि, सधगरिनि, धसगरिनि, गधसरिनि, धगसरिनि, रिगधसनि, गरिधसनि,[20] रिधगसनि, धरिगसनि, गधरिसनि, धगरिसनि, सरिगनिध, रिसगनिध, सगरिनिध, गसरिनिध, रिगसनिध, गरिसनिध,[30] सरिनिगध, रिसनिगध, सनिरिगध, निसरिगध, रिनिसगध, निरिसगध, सगनिरिध, गसनिरिध, सनिगरिध, निसगरिध,[40] गनिसरिध, निगसरिध, रिगनिसध, गरिनिसध, रिनिगसध, निरिगसध, गनिरिसध, निगरिसध, सरिधनिग, रिसधनिग,[50] सधरिनिग, धसरिनिग, रिधसनिग, धरिसनिग, सरिनिधग, रिसनिधग, सनिरिधग, निसरिधग, रिनिसधग, निरिसधग,[60] सधनिरिग, धसनिरिग, सनिधरिग, निसधरिग, धनिसरिग, निधसरिग, रिधनिसग, धरिनिसग, रिनिधसग, निरिधसग,[70] धनिरिसग, निधरिसग, सगधनिरि, गसधनिरि, सधगनिरि, धसगनिरि, गधसनिरि, धगसनिरि, सगनिधरि, गसनिधरि,[80] सनिगधरि, निसगधरि, गनिसधरि, निगसधरि, सधनिगरि, धसनिगरि, सनिधगरि, निसधगरि, धनिसगरि, निधसगरि,[90] गधनिसरि, धगनिसरि, गनिधसरि, निगधसरि, धनिगसरि, निधगसरि, रिगधनिस, गरिधनिस, रिधगनिस, धरिगनिस[100] गधरिनिस, धगरिनिस, रिगनिधस, गरिनिधस, रिनिगधस, निरिगधस, गनिरिधस, निगरिधस, रिधनिगस, धरिनिगस,[10] रिनिधगस, निरिधगस, धनिरिगस, निधरिगस, गधनिरिस, धगनिरिस, गनिधरिस, निगधरिस,

धनिगरिस, निधगरिस [120] (७) सरिमपध, रिसमपध, समरिपध, मसरिपध, रिमसपध, मरिसपध, सरिपमध, रिसपमध, सपरिमध, पसरिमध,[10] रिपसमध, परिसमध, समपरिध, मसपरिध, सपमरिध, पसमरिध, मपसरिध, पमसरिध, रिमपसध, मरिपसध,[20] रिपमसध, परिमसध, मपरिसध, पमरिसध, सरिमधप, रिसमधप, समरिधप, मसरिधप, रिमसधप, मरिसधप,[30] सरिधमप, रिसधमप, सधरिमप, धसरिमप, रिधसमप, धरिसमप, समधरिप, मसधरिप, सधमरिप, धसमरिप,[40] मधसरिप, धमसरिप, रिमधसप, मरिधसप, रिधमसप, धरिमसप, मधरिसप, धमरिसप, सरिपधम, रिसपधम,[50] सपरिधम, पसरिधम, रिपसधम, परिसधम, सरिधपम, रिसधपम, सधरिपम, धसरिपम, रिधसपम, धरिसपम,[60] सपधरिम, पसधरिम, सधपरिम, धसपरिम, पधसरिम, धपसरिम, रिपधसम, परिधसम, रिधपसम, धरिपसम,[70] पधरिसम, धपरिसम, समपधरि, मसपधरि, सपमधरि, पसमधरि, मपसधरि, पमसधरि, समधपरि, मसधपरि,[80] सधमपरि, धसमपरि, मधसपरि, धमसपरि, सपधमरि, पसधमरि, सधपमरि, धसपमरि, पधसमरि, धपसमरि,[90] मपधसरि, पमधसरि, मधपसरि, धमपसरि, पधमसरि, धपमसरि, रिमपधस, मरिपधस, रिपमधस, परिमधस,[100] मपरिधस, पमरिधस, रिमधपस, मरिधपस, रिधमपस, धरिमपस, मधरिपस, धमरिपस, रिपधमस, परिधमस,[10] रिधपमस, धरिपमस, पधरिमस, धपरिमस, मपधरिस, पमधरिस, मधपरिस, धमपरिस, पधमरिस, धपमरिस [120] (८) सरिमपनि, रिसमपनि, समरिपनि, मसरिपनि, रिमसपनि, मरिसपनि, सरिपमनि, रिसपमनि, सपरिमनि, पसरिमनि,[10] रिपसमनि, परिसमनि, समपरिनि, मसपरिनि, सपमरिनि, पसमरिनि, मपसरिनि, पमसरिनि, रिमपसनि, मरिपसनि,[20] रिपमसनि, परिमसनि, मपरिसनि, पमरिसनि, सरिमनिप, रिसमनिप, समरिनिप, मसरिनिप, रिमसनिप, मरिसनिप,[30] सरिनिमप, रिसनिमप, सनिरिमप, निसरिमप, रिनिसमप, निरिसमप, समनिरिप, मसनिरिप, सनिमरिप,

निससरिप,[40] मनिसरिप, निमसरिप, रिमनिसप, मरिनिसप, रिनिमसप, निरिमसप, मनिरिसप, निमरिसप, सरिपनिम, रिसपनिम,[50] सपरिनिम, पसरिनिम, रिपसनिम, परिसनिम, सरिनिपम, रिसनिपम, सनिरिपम, निसरिपम, रिनिसपम, निरिसपम,[60] सपनिरिम, पसनिरिम, सनिपरिम, निसपरिम, पनिसरिम, निपसरिम, रिपनिसम, परिनिसम, रिनिपसम, निरिपसम,[70] पनिरिसम, निपरिसम, समपनिरि, मसपनिरि, सपमनिरि, पसमनिरि, मपसनिरि, पमसनिरि, समनिपरि, मसनिपरि,[80] सनिमपरि, निसमपरि, मनिसपरि, निमसपरि, सपनिमरि, पसनिमरि, सनिपमरि, निसपमरि, पनिसमरि, निपसमरि,[90] मपनिसरि, पमनिसरि, मनिपसरि, निमपसरि, पनिमसरि, निपमसरि, रिमपनिस, मरिपनिस, रिपमनिस, परिमनिस,[100] मपरिनिस, पमरिनिस, रिमनिपस, मरिनिपस, रिनिमपस, निरिमपस, मनिरिपस, निमरिपस, रिपनिमस, परिनिमस,[10] रिनिपमस, निरिपमस, पनिरिमस, निपरिमस, मपनिरिस, पमनिरिस, मनिपरिस, निमपरिस, पनिमरिस, निपमरिस [120] (९) सरिमधनि, रिसमधनि, समरिधनि, मसरिधनि, रिमसधनि, मरिसधनि, सरिधमनि, रिसधमनि, सधरिमनि, धसरिमनि,[10] रिधसमनि, धरिसमनि, समधरिनि, मसधरिनि, सधमरिनि, धसमरिनि, मधसरिनि, धमसरिनि, रिमधसनि, मरिधसनि,[20] रिधमसनि, धरिमसनि, मधरिसनि, धमरिसनि, सरिमनिध, रिसमनिध, समरिनिध, मसरिनिध, रिमसनिध, मरिसनिध,[30] सरिनिमध, रिसनिमध, सनिरिमध, निसरिमध, रिनिसमध, निरिसमध, समनिरिध, मसनिरिध, सनिमरिध, निसमरिध,[40] मनिसरिध, निमसरिध, रिमनिसध, मरिनिसध, रिनिमसध, निरिमसध, मनिरिसध, निमरिसध, सरिधनिम, रिसधनिम,[50] सधरिनिम, धसरिनिम, रिधसनिम, धरिसनिम, सरिनिधम, रिसनिधम, सनिरिधम, निसरिधम, रिनिसधम, निरिसधम,[60] सधनिरिम, धसनिरिम, सनिधरिम, निसधरिम, धनिसरिम, निधसरिम, रिधनिसम, धरिनिसम, रिनिधसम, निरिधसम,[70] धनिरिसम, निधरिसम, समधनिरि, मसधनिरि, सधमनिरि, धसमनिरि, मधसनिरि, धमसनिरि, समनिधरि, मसनिधरि,[80]

सनिमधरि, निसमधरि, मनिसधरि, निमसधरि, सधनिमरि, धसनिमरि, सनिधमरि, निसधमरि, धनिसमरि, निधसमरि,[90] मधनिसरि, धमनिसरि, मनिधसरि, निमधसरि, धनिमसरि, निधमसरि, रिमधनिस, मरिधनिस, रिधमनिस, धरिमनिस,[100] मधरिनिस, धमरिनिस, रिमनिधस, मरिनिधस, रिनिमधस, निरिमधस, मनिरिधस, निमरिधस, रिधनिमस, धरिनिमस,[10] रिनिधमस, निरिधमस, धनिरिमस, निधरिमस, मधनिरिस, धमनिरिस, मनिधरिस, निमधरिस, धनिमरिस, निधमरिस [120] (१०) सरिपधनि, रिसपधनि, सपरिधनि, पसरिधनि, रिपसधनि, परिसधनि, सरिधपनि, रिसधपनि, सधरिपनि, धसरिपनि,[10] रिधसपनि, धरिसपनि, सपधरिनि, पसधरिनि, सधपरिनि, धसपरिनि, पधसरिनि, धपसरिनि, रिपधसनि, परिधसनि,[20] रिधपसनि, धरिपसनि, पधरिसनि, धपरिसनि, सरिपनिध, रिसपनिध, सपरिनिध, पसरिनिध, रिपसनिध, परिसनिध,[30] सरिनिपध, रिसनिपध, सनिरिपध, निसरिपध, रिनिसपध, निरिसपध, सपनिरिध, पसनिरिध, सनिपरिध, निसपरिध,[40] पनिसरिध, निपसरिध, रिपनिसध, परिनिसध, रिनिपसध, निरिपसध, पनिरिसध, निपरिसध, सरिधनिप, रिसधनिप,[50] सधरिनिप, धसरिनिप, रिधसनिप, धरिसनिप, सरिनिधप, रिसनिधप, सनिरिधप, निसरिधप, रिनिसधप, निरिसधप,[60] सधनिरिप, धसनिरिप, सनिधरिप, निसधरिप, धनिसरिप, निधसरिप, रिधनिसप, धरिनिसप, रिनिधसप, निरिधसप,[70] धनिरिसप, निधरिसप, सपधनिरि, पसधनिरि, सधपनिरि, धसपनिरि, पधसनिरि, धपसनिरि, सपनिधरि, पसनिधरि,[80] सनिपधरि, निसपधरि, पनिसधरि, निपसधरि, सधनिपरि, धसनिपरि, सनिधपरि, निसधपरि, धनिसपरि, निधसपरि,[90] पधनिसरि, धपनिसरि, पनिधसरि, निपधसरि, धनिपसरि, निधपसरि, रिपधनिस, परिधनिस, रिधपनिस, धरिपनिस,[100] पधरिनिस, धपरिनिस, रिपनिधस, परिनिधस, रिनिपधस, निरिपधस, पनिरिधस, निपरिधस, रिधनिपस, धरिनिपस,[10] रिनिधपस, निरिधपस, धनिरिपस, निधरिपस, पधनिरिस, धपनिरिस, पनिधरिस, निपधरिस, धनिपरिस, निधपरिस [120] (११)

सगमपध, गसमपध, समगपध, मसगपध, गमसपध, मगसपध, सगपमध, गसपमध, सपगमध, पसगमध[10] गपसमध, पगसमध, समपगध, मसपगध, सपमगध, पसमगध, मपसगध, पमसगध, गमपसध, मगपसध,[20] गपमसध, पगमसध, मपगसध पमगसध, सगमधप, गसमधप, समगधप, मसगधप, गमसधप, मगसधप,[30] सगधमप, गसधमप, सधगमप, धसगमप, गधसमप, धगसमप, समधगप, मसधगप, सधमगप, धसमगप,[40] मधसगप, धमसगप, गमधसप, मगधसप, गधमसप, धगमसप, मधगसप, धमगसप, सगपधम, गसपधम,[50] सपगधम पसगधम, गपसधम, पगसधम, सगधपम, गसधपम, सधगपम, धसगपम, गधसपम, धगसपम,[60] सपधगम, पसधगम, सधपगम, धसपगम, पधसगम, धपसगम, गपधसम, पगधसम, गधपसम, धगपसम,[70] पधगसम, धपगसम, समपधग, मसपधग, सपमधग, पसमधग, मपसधग, पमसधग, समधपग, मसधपग,[80] सधमपग, धसमपग, मधसपग, धमसपग, सपधमग, पसधमग, सधपमग, धसपमग, पधसमग, धपसमग,[90] मपधसग, पमधसग, मधपसग, धमपसग, पधमसग, धपमसग, गमपधस, मगपधस, गपमधस, पगमधस,[100] मपगधस, पमगधस, गमधपस, मगधपस, गधमपस, धगमपस, मधगपस, धमगपस, गपधमस, पगधमस,[10] गधपमस, धगपमस, पधगमस, धपगमस, मपधगस, पमधगस, मधपगस, धमपगस, पधमगस, धपमगस[120] (१२) सगमपनि, गसमपनि, समगपनि, मसगपनि, गमसपनि, मगसपनि, सगपमनि, गसपमनि, सपगमनि, पसगमनि,[10] गपसमनि, पगस्मनि, समपगनि, मसपगनि, सपमगनि, पसमगनि, मपसगनि, पमसगनि, गमपसनि, मगपसनि,[20] गपमसनि, पगमसनि, मपगसनि, पमगसनि, सगमनिप, गसमनिप, समगनिप, मसगनिप, गमसनिप, मगसनिप.[30] सगनिमप, गसनिमप, सनिगमप, निसगमप, गनिसमप, निगसमप, समनिगप, मसनिगप, सनिमगप, निसमगप,[40] मनिसगप, निमसगप, गमनिसप, मगनिसप, गनिमसप, निगमसप, मनिगसप, निमगसप, सगपनिम, गसपनिम,[50] सपगनिम, पसगनिम, गपसनिम, पगसनिम, सगनिपम, गसनिपम, सनिगपम, निसगपम,

गनिसपम, निगसपम,[60] सपनिगम, पसनिगम, सनिपगम, निसपगम, पनिसगम, निपसगम, गपनिसम, पगनिसम, गनिपसम, निगपसम,[70] पनिगसम, निपगसम, समपनिग, मसपनिग, सपमनिग, पसमनिग, मपसनिग, पमसनिग, समनिपग, मसनिपग,[80] सनिमपग, निसमपग, मनिसपग, निमसपग, सपनिमग, पसनिमग, सनिपमग, निसपमग, पनिसमग, निपसमग,[90] मपनिसग, पमनिसग, मनिपसग, निमपसग, पनिमसग, निपमसग, गमपनिस, मगपनिस, गपमनिस, पगमनिस,[100] मपगनिस, पमगनिस, गमनिपस, मगनिपस, गनिमपस, निगमपस, मनिगपस, निमगपस, गपनिमस, पगनिमस,[110] गनिपमस, निगपमस, पनिगमस, निपगमस, मपनिगस, पमनिगस, मनिपगस, निमपगस, पनिमगस, निपमगस[120] (१३) सगमधनि, गसमधनि, समगधनि, मसगधनि, गमसधनि, मगसधनि, सगधमनि, गसधमनि, सधगमनि, धसगमनि,[10] गधसमनि, धगसमनि, समधगनि, मसधगनि, सधमगनि, धसमगनि, मधसगनि, धमसगनि, गमधसनि, मगधसनि,[20] गधमसनि, धगमसनि, मधगसनि, धमगसनि, सगमनिध, गसमनिध, समगनिध, मसगनिध, गमसनिध, मगसनिध,[30] सगनिमध, गसनिमध, सनिगमध, निसगमध, गनिसमध, निगसमध, समनिगध, मसनिगध, सनिमगध, निसमगध,[40] मनिसगध, निमसगध, गमनिसध, मगनिसध, गनिमसध, निगमसध, मनिगसध, निमगसध, सगधनिम, गसधनिम,[50] सधगनिम, धसगनिम, गधसनिम, धगसनिम, सगनिधम, गसनिधम, सनिगधम, निसगधम, गनिसधम, निगसधम,[60] सधनिगम, धसनिगम, सनिधगम, निसधगम, धनिसगम, निधसगम, गधनिसम, धगनिसम, गनिधसम, निगधसम,[70] धनिगसम, निधगसम, समधनिग, मसधनिग, सधमनिग, धसमनिग, मधसनिग, धमसनिग, समनिधग, मसनिधग,[80] सनिमधग, निसमधग, मनिसधग, निमसधग, सधनिमग, धसनिमग, सनिधमग, निसधमग, धनिसमग, निधसमग,[90] मधनिसग, धमनिसग, मनिधसग, निमधसग, धनिमसग, निधमसग, गमधनिस, मगधनिस, गधमनिस,

धगमनिस,[100] मधगनिस धमगनिस, गमनिधस, मगनिधस, गनिमधस, निगमधस, मनिगधस, निमगधस, गधनिमस, धगनिमस,[10] गनिधमस, निगधमस, धनिगमस, निधगमस, मधनिगस, धमनिगस, मनिधगस, निमधगस, धनिमगस, निधमगस[120] (१४) सगपधनि, गसपधनि, सपगधनि, पसगधनि, गपसधनि, पगसधनि, सगधपनि, गसधपनि, सधगपनि, धसगपनि,[10] गधसपनि, धगसपनि, सपधगनि, पसधगनि, सधपगनि, धसपगनि, पधसगनि, धपसगनि, गपधसनि, पगधसनि,[20] गधपसनि, धगपसनि, पधगसनि, धपगसनि, सगपनिध, गसपनिध, सपगनिध, पसगनिध, गपसनिध, पगसनिध,[30] सगनिपध, गसनिपध, सनिगपध, निसगपध, गनिसपध, निगसपध, सपनिगध, पसनिगध, सनिपगध, निसपगध,[40] पनिसगध, निपसगध, गपनिसध, पगनिसध, गनिपसध, निगपसध, पनिगसध, निपगसध, सगधनिप, गसधनिप,[50] सधगनिप, धसगनिप, गधसनिप, धगसनिप, सगनिधप, गसनिधप, सनिगधप, निसगधप, गनिसधप, निगसधप,[60] सधनिगप, धसनिगप, सनिधगप, निसधगप, धनिसगप, निधसगप, गधनिसप, धगनिसप, गनिधसप, निगधसप,[70] धनिगसप, निधगसप, सपधनिग, पसधनिग, सधपनिग, धसपनिग, पधसनिग, धपसनिग, सपनिधग, पसनिधग,[80] सनिपधग, निसपधग, पनिसधग, निपसधग, सधनिपग, धसनिपग, सनिधपग, निसधपग, धनिसपग, निधसपग,[90] पधनिसग, धपनिसग, पनिधसग, निपधसग, धनिपसग, निधपसग, गपधनिस, पगधनिस, गधपनिस, धगपनिस,[100] पधगनिस, धपगनिस, गपनिधस, पगनिधस, गनिपधस, निगपधस, पनिगधस, निपगधस, गधनिपस, धगनिपस,[10] गनिधपस, निगधपस, धनिगपस, निधगपस, पधनिगस, धपनिगस, पनिधगस, निपधगस, धनिपगस, निधपगस[120] (१५) समपधनि, मसपधनि, सपमधनि, पसमधनि, मपसधनि, पमसधनि, समधपनि, मसधपनि, सधमपनि, धसमपनि,[10] मधसपनि, धमसपनि, सपधमनि, पसधमनि, सधपमनि, धसपमनि, पधसमनि, धपसमनि, मपधसनि,

पमधसनि,[20] मधपसनि, धमपसनि, पधमसनि, धपमसनि, समपनिध, मसपनिध, सपमनिध, पसमनिध, मपसनिध, पमसनिध,[30] समनिपध, मसनिपध, सनिमपध, निसमपध, मनिसपध, निमम्पध सपनिमध, पसनिमध, सनिपमध, निसपमध,[40] पनिसमध, निपसमध, मपनिसध, पमनिसध, मनिपसध, निमपसध, पनिमसध, निपमसध, समधनिप, मसधनिप,[50] सधमनिप, धसमनिप, मधसनिप, धमसनिप, समनिधप, मसनिधप, सनिमधप, निसमधप, मनिसधप निमसधप,[60] सधनिमप, धसनिमप, सनिधमप, निसधमप, धनिसमप, निधसमप, मधनिसप, धमनिसप, मनिधसप, निमधसप,[70] धनिमसप, निधमसप, सपधनिम, पसधनिम, सधपनिम, धसपनिम, पधसनिम, धपसनिम, सपनिधम, पसनिधम,[80] सनिपधम, निसपधम, पनिसधम, निपसधम, सधनिपम, धसनिपम, सनिधपम, निसधपम, धनिसपम, निधसपम,[90] पधनिसम, धपनिसम, पनिधसम, निपधसम, धनिपसम, निधपसम, मपधनिस, पमधनिस, मधपनिम, धमपनिस,[100] पधमनिस, धपमनिस, मपनिधस, पमनिधस, मनिपधस, निमपधस, पनिमधस, निपमधस, मधनिपस, धमनिपस,[10] मनिधपस, निमधपस, धनिमपस, निधमपस, पधनिमस, धपनिमस, पनिधमस, निपधमस, धनिपमस, निधपमस[120] (१६)

रिगमपध, गरिमपध, रिमगपध, मरिगपध, गमरिपध, मगरिपध, रिगपमध, गरिपमध, रिपगमध, परिगमध,[10] गपरिमध, पगरिमध, रिमपगध, मरिपगध, रिपमगध, परिमगध, मपरिगध, पमरिगध, गमपरिध, मगपरिध,[20] गपमरिध, पगमरिध, मपगरिध, पमगरिध, रिगमधप, गरिमधप, रिमगधप, मरिगधप, गमरिधप, मगरिधप,[30] रिगधमप, गरिधमप, रिधगमप, धरिगमप, गधरिमप, धगरिमप, रिमधगप, मरिधगप, रिधमगप, धरिमगप,[40] मधरिगप, धमरिगप, गमधरिप, मगधरिप, गधमरिप, धगमरिप, मधगरिप, धमगरिप, रिगपधम, गरिपधम,[50] रिपगधम, परिगधम, गपरिधप, पगरिधम, रिगधपम, गरिधपम, रिधगपम, धरिगपम, गधरिपम, धगरिपम,[60]

रिपधगम, परिधगम, रिधपगम, धरिपगम, पधरिगम, धपरिगम, गपधरिम, पगधरिम, गधपरिम, धगपरिम,[70] पधगरिम, धपगरिम, रिमपधग, मरिपधग, रिपमधग, परिमधग, मपरिधग, पमरिधग, रिमधपग, मरिधपग,[80] रिधमपग, धरिमपग, मधरिपग, धमरिपग, रिपधमग, परिधमग, रिधपमग, धरिपमग, पधरिमग, धपरिमग,[90] मपधरिग, पमधरिग, मधपरिग, धमपरिग, पधमरिग, धपमरिग, गमपधरि, मगपधरि, गपमधरि, पगमधरि,[100] मपगधरि, पमगधरि, गमधपरि, मगधपरि, गधमपरि, धगमपरि, मधगपरि, धमगपरि, गपधमरि, पगधमरि,[10] गधपमरि, धगपमरि, पधगमरि, धपगमरि, मपधगरि, पमधगरि, मधपगरि, धमपगरि, पधमगरि, धपमगरि[120] (१७) रिगमपनि, गरिमपनि, रिमगपनि, मरिगपनि, गमरिपनि, मगरिपनि, रिगपमनि, गरिपमनि, रिपगमनि, परिगमनि,[10] गपरिमनि, पगरिमनि, रिमपगनि, मरिपगनि, रिपमगनि, परिमगनि, मपरिगनि, पमरिगनि, गमपरिनि, मगपरिनि,[20] गपमरिनि, पगमरिनि, मपगरिनि, पमगरिनि, रिगमनिप, गरिमनिप, रिमगनिप, मरिगनिप, गमरिनिप, मगरिनिप,[30] रिगनिमप, गरिनिमप, रिनिगमप, निरिगमप, गनिरिमप, निगरिमप, रिमनिगप, मरिनिगप, रिनिमगप, निरिमगप,[40] मनिरिगप, निमरिगप, गमनिरिप, मगनिरिप, गनिमरिप, निगमरिप, मनिगरिप, निमगरिप, रिगपनिम, गरिपनिम,[50] रिपगनिम, परिगनिम, गपरिनिम, पगरिनिम, रिगनिपम, गरिनिपम, रिनिगपम, निरिगपम, गनिरिपम, निगरिपम[60] रिपनिगम, परिनिगम, रिनिपगम, निरिपगम, पनिरिगम, निपरिगम, गपनिरिम, पगनिरिम, गनिपरिम, निगपरिम,[70] पनिगरिम, निपगरिम, रिमपनिग, मरिपनिग, रिपमनिग, परिमनिग, मपरिनिग, पमरिनिग, रिमनिपग, मरिनिपग[80] रिनिमपग, निरिमपग, मनिरिपग, निमरिपग, रिपनिमग, परिनिमग, रिनिपमग, निरिपमग, पनिरिमग, निपरिमग,[90] मपनिरिग, पमनिरिग, मनिपरिग, निमपरिग, पनिमरिग, निपमरिग, गमपनिरि, मगपनिरि, गपमनिरि, पगमनिरि,[100] मपगनिरि, पमगनिरि, गमनिपरि, मगनिपरि, गनिमपरि,

निगमपरि, मनिगपरि, निमगपरि, गपनिमरि, पगनिमरि,[10] गनिपमरि, निगपमरि, पनिगमरि, निपगमरि, मपनिगरि, पमनिगरि, मनिपगरि, निमपगरि, वनिमगरि, निपमगरि[120] (१८) रिगमधनि, गरिमधनि, रिमगधनि, मरिगधनि, गमरिधनि, मगरिधनि, रिगधमनि, गरिधमनि, रिधगमनि, धरिगमनि,[10] गधरिमनि, धगरिमनि, रिमधगनि, मरिधगनि, रिधमगनि, धरिमगनि, मधरिगनि, धमरिगनि, गमधरिनि, मगधरिनि,[20] गधमरिनि, धगमरिनि, मधगरिनि, वमगरिनि, रिगमनिध, गरिमनिध, रिमगनिध, मरिगनिध, गमरिनिध, मगरिनिध,[30] रिगनिमध, गरिनिमध, रिनिगमध, निरिमगध, गनिरिमध, निगरिमध, रिमनिगध, मरिनिगध, रिनिमगध, निरिमगध,[40] मनिरिगध, निमरिगध, गमनिरिध, मगनिरिध, गनिमरिध, निगमरिध, मनिगरिध, निमगरिध, रिगधनिम, गरिधनिम,[50] रिधगनिम, धरिगनिम, गधरिनिम, धगरिनिम, रिगनिधम, गरिनिधम, रिनिगधम, निरिगधम, गनिरिधम, निगरिधम,[60] रिधनिगम, धरिनिगम, रिनिधगम, निरिधगम, धनिरिगम, निधरिगम, गधनिरिम, धगनिरिम, गनिधरिम, निगधरिम, [0] धनिगरिम, निधगरिम, रिमधनिग, मरिधनिग, रिधमनिग, धरिमनिग, मधरिनिग, धमरिनिग, रिमनिधग, मरिनिधग,[80] रिनिमधग, निरिमधग, मनिरिधग, निमरिधग, रिधनिमग, धरिनिमग, रिनिधमग, निरिधमग, धनिरिमग, निधरिमग,[90] मधनिरिग, धमनिरिग, मनिधरिग, निमधरिग, धनिमरिग, निधमरिग, गमधनिरि, मगधनिरि, गधमनिरि, धगमनिरि,[100] मधगनिरि, धमगनिरि, गमनिधरि, मगनिधरि, गनिमधरि, निगमधरि, मनिगधरि, निमगधरि, गधनिमरि, धगनिमरि,[10] गनिधमरि, निगधमरि, धनिगमरि, निधगमरि, मधनिगरि, धमनिगरि, मनिधगरि, निमधगरि, धनिमगरि, निधमगरि[120] (१९) रिगपधनि, गरिपधनि, रिपगधनि, परिगधनि, गपरिधनि, पगरिधनि, रिगधपनि, गरिधपनि, रिधगपनि, धरिगपनि,[10] गधरिपनि, धगरिपनि, रिपधगनि, परिधगनि, रिधपगनि, धरिपगनि, पधरिगनि, धपरिगनि, गपधरिनि, पगधरिनि,[20] गधपरिनि, धगपरिनि, पधगरिनि, धपगरिनि, रिगपनिध,

गरिपनिध, रिपगनिध, परिगनिध, गपरिनिध, पगरिनिध,[30] रिगनिपध, गरिनिपध, रिनिगपध, निरिगपध, गनिरिपध, निगरिपध, रिपनिगध, परिनिगध, रिनिपगध, निरिपगध,[40] पनिरिगध, निपरिगध, गपनिरिध, पगनिरिध, गनिपरिध, निगपरिध, पनिगरिध, निपगरिध, रिगधनिप, गरिधनिप,[50] रिधगनिप, धरिगनिप, गधरिनिप, धगरिनिप, रिगनिधप, गरिनिधप, रिनिगधप, निरिगधप, गनिरिधप, निगरिधप,[60] रिधनिगप, धरिनिगप, रिनिधगप, निरिधगप, धनिरिगप, निधरिगप, गधनिरिप, धगनिरिप, गनिधरिप, निगधरिप,[70] धनिगरिप, निधगरिप, रिपधनिग, परिधनिग, रिधपनिग, धरिपनिग, पधरिनिग, धपरिनिग, रिपनिधग, परिनिधग,[80] रिनिपधग, निरिपधग, पनिरिधग, निपरिधग, रिधनिपग, धरिनिपग, रिनिधपग, निरिधपग, धनिरिपग, निधरिपग,[90] पधनिरिग, धपनिरिग, पनिधरिग, निपधरिग, धनिपरिग, निधपरिग, गपधनिरि, पगधनिरि, गधपनिरि, धगपनिरि,[100] पधगनिरि, धपगनिरि, गपनिधरि, पगनिधरि, गनिपधरि, निगपधरि, पनिगधरि, निपगधरि, गधनिपरि, धगनिपरि,[10] गनिधपरि, निगधपरि, धनिगपरि, निधगपरि, पधनिगरि, धपनिगरि, पनिधगरि, निपधगरि, धनिपगरि, निधपगरि[120] (२०)

रिमपधनि, मरिपधनि, रिपमधनि, परिमधनि, मपरिधनि, पमरिधनि, रिमधपनि, मरिधपनि रिधमपनि, धरिमपनि,[10] मधरिपनि, धमरिपनि, रिपधमनि, परिधमनि, रिधपमनि, धरिपमनि, पधरिमनि, धपरिमनि, मपधरिनि, पमधरिनि,[20] मधपरिनि, धमपरिनि, पधमरिनि, धपमरिनि, रिमपनिध, मरिपनिध, रिपमनिध, परिमनिध, मपरिनिध, पमरिनिध,[30] रिमनिपध, मरिनिपध, रिनिमपध, निरिमपध, मनिरिपध, निमरिपध, रिपनिमध, परिनिमध, रिनिपमध, निरिपमध,[40] पनिरिमध, निपरिमध, मपनिरिध, पमनिरिध, मनिपरिध, निमपरिध, पनिमरिध, निपमरिध, रिमधनिप, मरिधनिप,[50] रिधमनिप, धरिमनिप, मधरिनिप, धमरिनिप, रिमनिधप, मरिनिधप, रिनिमधप, निरिमधप, मनिरिधप, निमरिधप,[60] रिधनिमप, धरिनिमप, रिनिधमप, निरिधमप, धनिरिमप, निधरिमप,

मधनिरिप, धमनिरिप, मनिधरिप, निमधरिप,[70] धनिमरिप, निधमरिप, रिपधनिम, परिधनिम, रिधपनिम, धरिपनिम, पधरिनिम, धपरिनिम, रिपनिधम, परिनिधम,[80] रिनिपधम, निरिपधम, पनिरिधम, निपरिधम, रिधनिपम, धरिनिपम, रिनिधपम, निरिधपम, धनिरिपम, निधरिपम,[90] पधनिरिम, धपनिरिम, पनिधरिम, निपधरिम, धनिपरिम, निधपरिम, मपधनिरि, पमधनिरि, मधपनिरि, धमपनिरि,[100] पधमनिरि, धपमनिरि, मपनिधरि, पमनिधरि, मनिपधरि, निमपधरि, पनिमधरि, निपमधरि, मधनिपरि, धमनिपरि,[10] मनिधपरि, निमधपरि, धनिमपरि, निधमपरि, पधनिमरि, धपनिमरि, पनिधमरि, निपधमरि, धनिपमरि, निधपमरि [120]

(२१) गमपधनि, मगपधनि, गपमधनि, पगमधनि, मपगधनि, पमगधनि, गमधपनि, मगधपनि, गधमपनि, धगमपनि,[10] मधगपनि, धमगपनि, गपधमनि, पगधमनि, गधपमनि, धगपमनि, पधगमनि, धपगमनि, मपधगनि, पमधगनि,[20] मधपगनि, धमपगनि, पधमगनि, धपमगनि, गमपनिध, मगपनिध, गपमनिध, पगमनिध, मपगनिध, पमगनिध,[30] गमनिपध, मगनिपध, गनिमपध, निगमपध, मनिगपध, निमगपध, गपनिमध, पगनिमध, गनिपमध, निगपमध,[40] पनिगमध, निपगमध, मपनिगध, पमनिगध, मनिपगध, निमपगध, पनिमगध, निपमगध, गमधनिप, मगधनिप,[50] गधमनिप, धगमनिप, मधगनिप, धमगनिप, गमनिधप, मगनिधप, गनिमधप, निगमधप, मनिगधप, निमगधप,[60] गधनिमप, धगनिमप, गनिधमप, निगधमप, धनिगमप, निधगमप, मधनिगप, धमनिगप, मनिधगप, निमधगप,[70] धनिमगप, निधमगप, गपधनिम, पगधनिम, गधपनिम, धगपनिम, पधगनिम, धपगनिम, गपनिधम, पगनिधम,[80] गनिपधम, निगपधम, पनिगधम, निपगधम, गधनिपम, धगनिपम, गनिधपम, निगधपम, धनिगपम, निधगपम,[90] पधनिगम, धपनिगम, पनिधगम, निपधगम, धनिपगम, निधपगम, मपधनिग, पमधनिग, मधपनिग, धमपनिग,[100] पधमनिग, धपमनिग, मपनिधग, पमनिधग, मनिपधग, निमपधग, पनिमधग,

निपमधग, मधनिपग, धमनिपग,[10] मनिधपग, निमधपग, धनिमपग, निधमपग, पधनिमग, धपनिमग, पनिधमग, निपधमग, धनिपमग, निधपमग[120]

षाडवस्वरप्रस्तार —(१) सरिगमपध, रिसगमपध, सगरिमपध, गसरिमपध, रिगसमपध, गरिसमपध, सरिमगपध, रिसमगपध, समरिगपध, मसरिगपध,[10] रिमसगपध, मरिसगपध, सगमरिपध, गसमरिपध, समगरिपध, मसगरिपध, गमसरिपध, मगसरिपध, रिगमसपध, गरिमसपध,[20] रिमगसपध, मरिगसपध, गमरिसपध, मगरिसपध, सरिगपमध, रिसगपमध, सगरिपमध, गसरिपमध, रिगसपमध, गरिसपमध,[30] सरिपगमध, रिसपगमध, सपरिगमध, पसरिगमध, रिपसगमध, परिसगमध, सगपरिमध, गसपरिमध, सपगरिमध, पसगरिमध,[40] गपसरिमध, पगसरिमध, रिगपसमध, गरिपसमध, रिपगसमध, परिगसमध, गपरिसमध, पगरिसमध, सरिमपगध, रिसमपगध,[50] समरिपगध, मसरिपगध, रिमसपगध, मरिसपगध, सरिपमगध, रिसपमगध, सपरिमगध, पसरिमगध, रिपसमगध, परिसमगध,[60] समपरिगध, मसपरिगध, सपमरिगध, पसमरिगध, मपसरिगध, पमसरिगध, रिमपसगध, मरिपसगध, रिपमसगध, परिमसगध,[70] मपरिसगध, पमरिसगध, सगमपरिध, गसमपरिध, समगपरिध, मसगपरिध, गमसपरिध, मगसपरिध, सगपमरिध, गसपमरिध,[80] सपगमरिध, पसगमरिध, गपसमरिध, पगसमरिध, समपगरिध, मसपगरिध, सपमगरिध, पसमगरिध, मपसगरिध, पमसगरिध,[90] गमपसरिध, मगपसरिध, गपमसरिध, पगमसरिध, मपगसरिध, पमगसरिध, रिगमपसध, गरिमपसध, रिमगपसध, मरिगपसध,[100] गमरिपसध, मगरिपसध, रिगपमसध, गरिपमसध, रिपगमसध, परिगमसध, गपरिमसध, पगरिमसध, रिमपगसध, मरिपगसध,[10] रिपमगसध, परिमगसध, मपरिगसध, पमरिगसध, गमपरिसध, मगपरिसध, गपमरिसध, पगमरिसध, मपगरिसध, पमगरिसध,[20] सरिगमधप, रिसगमधप, सगरिमधप, गसरिमधप, रिगसमधप, गरिसमधप, सरिमगधप, रिसमगधप, समरिगधप, मसरिगधप,[30] रिमसगधप, मरिसगधप, सगमरिधप, गसमरिधप, समगरिधप, मसगरिधप, गमसरिधप, मगसरिधप, रिगमसधप, गरिमसधप,[40]

रिमगसधप, मरिगसधप, गमरिसधप, मगरिसधप, सरिगधमप, रिसगधमप, सगरिधमप, गसरिधमप, रिगसधमप, गरिसधमप,[50] सरिधगमप, रिसधगमप, सधरिगमप, धसरिगमप, रिधसगमप, धरिसगमप, सगधरिमप, गसधरिमप, सधगरिमप, धसगरिमप[60] गधसरिमप, धगसरिमप, रिगधसमप, गरिधसमप, रिधगसमप, धरिगसमप, गधरिसमप, धगरिसमप, सरिमधगप, रिसमधगप,[70] समरिधगप, मसरिधगप, रिमसधगप, मरिसधगप, सरिधमगप, रिसधमगप, सवरिमगप, धसरिमगप, रिधसमगप, धरिसमगप,[80] समधरिगप, मसधरिगप, सधमरिगप, धसमरिगप, मधसरिगप, धमसरिगप, रिमधसगप, मरिधसगप, रिधमसगप, धरिमसगप,[90] मधरिसगप, धमरिसगप, सगमधरिप, गसमधरिप, समगधरिप, मसगधरिप, गमसधरिप, मगसधरिप, सगधमरिप, गसधमरिप,[200] सधगमरिप, धसगमरिप, गधसमरिप, धगसमरिप, समधगरिप, मसधगरिप, सधमगरिप, धसमगरिप, मधसगरिप, धमसगरिप,[10] गमधसरिप, मगधसरिप, गधमसरिप, धगमसरिप, मधगसरिप, धमगसरिप, रिगमधसप, गरिमधसप, रिमगधसप, मरिगधमप,[20] गमरिधसप, मगरिधसप, रिगवमसप, गरिधमसप, रिधगमसप, धरिगमसप, गधरिमसप, धगरिमसप, रिमधगसप, मरिधगसप,[30] रिधमगसप, धरिमगसप, मधरिगसप, धमरिगसप, गमधरिसप, मगधरिसप, गधमरिसप, धगमरिसप, मधगरिसप, धमगरिसप,[40] सरिगपधम, रिसगपधम, सगरिपधम, गसरिपधम, रिगसपधम, गरिसपधम, सरिपगधम, रिसपगधम, सपरिगधम, पसरिगधम,[50] रिपसगधम, परिसगधम, सगपरिधम, गसपरिधम, सपगरिधम, पसगरिधम, गपसरिधम, पगसरिधम, रिगपसधम, गरिपसधम,[60] रिपगसधम, परिगसधम, गपरिसधम, पगरिसधम, सरिगधपम, रिसगधपम, सगरिधपम, गसरिधपम, रिगसधपम, गरिसधपम,[70] सरिधगपम, रिसधगपम, सधरिगपम, धसरिगपम, रिधसगपम, धरिसगपम, सगधरिपम, गसधरिपम, सधगरिपम, धसगरिपम,[80] गधसरिपम, धगसरिपम, रिगधसपम, गरिधसपम, रिधगसपम, धरिगसपम, गधरिसपम, धगरिसपम, सरिपधगम, रिसपधगम,[90] सपरिधगम, पसरिधगम, रिपसधगम, परिसधगम, सरिधपगम, रिसधपगम, सधरिपगम, धसरिपगम, रिधसपगम, धरिसपगम,[300] सपधरिगम, पसधरिगम,

सधपरिगम, धसपरिगम, पधसरिगम, धपसरिगम, रिपधसगम, परिधसगम, रिधपसगम, धरिपसगम,[10] पधरिसगम, धपरिसगम, सगपधरिम, गसपधरिम, सपगधरिम, पसगधरिम, गपसधरिम, पगसधरिम, सगवपरिम, गसधपरिम,[20] सधगपरिम, धसगपरिम, गधसपरिम, धगसपरिम, सपधगरिम, पसधगरिम, सधपगरिम, धसपगरिम, पधसगरिम, धपसगरिम,[30] गपधसरिम, पगधसरिम, गधपसरिम, वगपसरिम, पधगसरिम, धपगसरिम, रिगपधसम, गरिपधसम, रिपगधसम, परिगधसम,[40] गपरिधसम, पगरिधसम, रिगधपसम, गरिधपसम, रिधगपसम, धरिगपसम, गधरिपसम, धगरिपसम, रिपधगसम, परिधगसम,[50] रिधपगसम, धरिपगसम, पधरिगसम, धपरिगसम, गपधरिसम, पगधरिसम, गधपरिसम, वगपरिसम, पधगरिसम, धपगरिसम,[60] सरिमपधग, रिसमपधग, समरिपधग, मसरिपधग, रिमसपधग, मरिसपधग, सरिपमधग, रिसपमधग, सपरिमधग, पसरिमधग,[70] रिपसमधग, परिसमधग, समपरिधग, मसपरिधग, सपमरिधग, पसमरिधग, मपसरिधग, पमसरिधग, रिमपसधग, मरिपसधग,[80] रिपमसधग, परिमसधग, मपरिसधग, पमरिसधग, सरिमधपग, रिसमधपग, समरिधपग, मसरिधपग, रिमसधपग, मरिसधपग,[90] सरिधमपग, रिसधमपग, सधरिमपग, धसरिमपग, रिधसमपग, धरिसमपग, समधरिपग, मसधरिपग, सधमरिपग, धसमरिपग,[400] मधसरिपग, धमसरिपग, रिमधसपग, मरिधसपग, रिधमसपग, धरिमसपग, मधरिसपग, धमरिसपग, सरिपधमग, रिसपधमग,[10] सपरिधमग, पसरिधमग, रिपसधमग, परिसधमग, सरिधपमग, रिसधपमग, सधरिपमग, धसरिपमग, रिधसपमग, धरिसपमग,[20] सपधरिमग, पसधरिमग, सधपरिमग, धसपरिमग, पधसरिमग, धपसरिमग, रिपधसमग, परिधसमग, रिधपसमग, धरिपसमग,[30] पधरिसमग, धपरिसमग, समपधरिग, मसपधरिग, सपमधरिग, पसमधरिग, मपसधरिग, पमसधरिग, समधपरिग, मसधपरिग[40] सधमपरिग, धसमपरिग, मधसपरिग, वमसपरिग, सपधमरिग, घसधमरिग, सधपमरिग, धसपमरिग, पधसमरिग, धपसमरिग,[50] मपधसरिग, पमधसरिग, मधपसरिग, धमपसरिग, पधमसरिग, धपमसरिग, रिमपधसग, मरिपधसग, रिपमधसग, परिमधसग,[60] मपरिधसग, पमरिधसग, रिमधपसग, मरिधपसग,

रिधमपसग, धरिमपसग, मधरिपसग, धमरिपसग, रिपधमसग, परिधमसग,[70]
रिधपमसग, धरिपमसग, पधरिमसग, धपरिमसग, मपधरिसग, पमधरिसग,
मधपरिसग, धमपरिसग, पधमरिसग, धपमरिसग,[80] सगमपधरि, गसमपधरि,
समगपधरि, मसगपधरि, गमसपधरि, मगसपधरि, सगपमधरि, गसपमधरि,
सपगमधरि, पसगमधरि,[90] गपसमधरि, पगसमधरि, समपगधरि, मसपगधरि,
सपमगधरि, पसमगधरि, मपसगधरि, पमसगधरि, गमपसधरि, मगपसधरि,[500]
गपमसधरि, पगमसधरि, मपगसधरि, पमगसधरि, सगमधपरि, गसमधपरि,
समगधपरि, मसगधपरि, गमसधपरि, मगसधपरि,[10] सगधमपरि, गसधमपरि,
सधगमपरि, धसगमपरि, गधसमपरि, धगसमपरि, समधगपरि, मसधगपरि,
सधमगपरि, धसमगपरि, [0] मधसगपरि, धमसगपरि, गमधसपरि, मगधसपरि,
गधमसपरि, धगमसपरि, मधगसपरि, धमगसपरि, सगपधमरि, गसपधमरि,[30]
सपगधमरि, पसगधमरि, गपसधमरि, पगसधमरि, सगधपमरि, गसधपमरि,
सधगपमरि, धसगपमरि, गधसपमरि, धगसपमरि,[40] सपधगमरि, पसधगमरि,
सधपगमरि, धसपगमरि, पधसगमरि, धपसगमरि, गपधसमरि, पगधसमरि,
गधपसमरि, धगपसमरि,[50] पधगसमरि, धपगसमरि, समपधगरि, मसपधगरि,
सपमधगरि, पसमधगरि, मपसधगरि, पमसधगरि, समधपगरि, मसधपगरि,[60]
सधमपगरि, धसमपगरि, मधसपगरि, धमसपगरि, सपधमगरि, पसधमगरि,
सधपमगरि, धसपमगरि, पधसमगरि, धपसमगरि,[70] मपधसगरि, पमधसगरि,
मधपसगरि, धमपसगरि, पधमसगरि, धपमसगरि, गमपधसरि, मगपधसरि,
गपमधसरि, पगमधसरि,[80] मपगधसरि, पमगधसरि, गमधपसरि, मगधपसरि,
गधमपसरि, धगमपसरि, मधगपसरि, धमगपसरि, गपधमसरि, पगधमसरि,[90]
गधपमसरि, धगपमसरि, पधगमसरि, धपगमसरि, मपधगसरि, पमधगसरि,
मधपगसरि, धमपगसरि, पधमगसरि, धपमगसरि,[600] रिगमपधस, गरिमपधस,
रिमगपधस, मरिगपधस, गमरिपधस, मगरिपधस, रिगपमधस, गरिपमधस,
रिपगमधस, परिगमधस,[10] गपरिमधस, पगरिमधस, रिमपगधस, मरिपगधस,
रिपमगधस, परिमगधस, मपरिगधस, पमरिगधस, गमपरिधस, मगपरिधस,[20]
गपमरिधस, पगमरिधस, मपगरिधस, पमगरिधस, रिगमधपस, गरिमधपस,

रिमगधपस, मरिगधपस, गमरिधपस, मगरिधपस,[30] रिगधमपस, गरिधमपस, रिधगमपस, धरिगमपस, गधरिमपस, धगरिमपस, रिमधगपस, मरिधगपस, रिधमगपस, धरिमगपस,[40] मधरिगपस, धमरिगपस, गमधरिपस, मगधरिपस, गधमरिपस, धगमरिपस, मधगरिपस, धमगरिपस, रिगपधमस, गरिपधमस,[50] रिपगधमस, परिगधमस, गपरिधमस, पगरिधमस, रिगधपमस, गरिधपमस, रिधगपमस, धरिगपमस, गधरिपमस, धगरिपमस,[60] रिपधगमस, परिधगमस, रिधपगमस, धरिपगमस, पधरिगमस, धपरिगमस, गपधरिमस, पगधरिमस, गधपरिमस, धगपरिमस,[70] पधगरिमस, धपगरिमस, रिमपधगस, मरिपधगस, रिपमधगस, परिमधगस, मपरिधगस, पमरिधगस, रिमधपगस, मरिधपगस,[80] रिधमपगस, धरिमपगस, मधरिपगस, धमरिपगस, रिपधमगस, परिधमगस, रिधपमगस, धरिपमगस, पधरिमगस, धपरिमगस,[90] मपधरिगस, पमधरिगस, मधपरिगस, धमपरिगस, पधमरिगस, धपमरिगस, गमपधरिस, मगपधरिस, गपमधरिस, पगमधरिस,[700] मपगधरिस, पमगधरिस, गमधपरिस, मगधपरिस, गधमपरिस, धगमपरिस, मधगपरिस, धमगपरिस, गपधमरिस, पगधमरिस,[10] गधपमरिस, धगपमरिस, पधगमरिस, धपगमरिस, मपधगरिस, पमधगरिस, मधपगरिस, धमपगरिस, पधमगरिस, धपमगरिस[20] (२) सरिगमपनि, रिसगमपनि, सगरिमपनि, गसरिमपनि, रिगसमपनि, गरिसमपनि, सरिमगपनि, रिसमगपनि, समरिगपनि, मसरिगपनि,[10] रिमसगपनि, मरिसगपनि, सगमरिपनि, गसमरिपनि, समगरिपनि, मसगरिपनि, गमसरिपनि, मगसरिपनि, रिगमसपनि, गरिमसपनि,[20] रिमगसपनि, मरिगसपनि, गमरिसपनि, मगरिसपनि, सरिगपमनि, रिसगपमनि, सगरिपमनि, गसरिपमनि, रिगसपमनि, गरिसपमनि,[30] सरिपगमनि, रिसपगमनि, सपरिगमनि, पसरिगमनि, रिपसगमनि, परिसगमनि, सगपरिमनि, गसपरिमनि, सपगरिमनि, पसगरिमनि,[40] गपसरिमनि, पगसरिमनि, रिगपसमनि, गरिपसमनि, रिपगसमनि, परिगसमनि, गपरिसमनि, पगरिसमनि, सरिमपगनि, रिसमपगनि,[50] समरिपगनि, मसरिपगनि, रिमसपगनि, मरिसपगनि, सरिपमगनि, रिसपमगनि,

सपरिमगनि, पसरिमगनि, रिपसमगनि, परिसमगनि,[60] समपरिगनि,
मसपरिगनि, सपमरिगनि, पसमरिगनि, मपसरिगनि, पमसरिगनि,
रिमपसगनि, मरिपसगनि, रिपमसगनि, परिमसगनि,[70] मपरिसगनि,
पमरिसगनि, सगमपरिनि, गसमपरिनि, समगपरिनि, मसगपरिनि,
गमसपरिनि, मगसपरिनि, सगपमरिनि, गसपमरिनि,[80] सपगमरिनि,
पसगमरिनि, गपसमरिनि, पगम्मरिनि, समपगरिनि, मसपगरिनि,
सपमगरिनि, पसमगरिनि, मपसगरिनि, पमसगरिनि,[90] गमपसरिनि,
मगपसरिनि, गपमसरिनि, पगमसरिनि, मपगसरिनि, पमगसरिनि,
रिगमपसनि, गरिमपसनि, रिमगपसनि, मरिगपसनि,[100] गमरिपसनि,
मगरिपसनि, रिगपमसनि, गरिपमसनि, रिपगमसनि, परिगमसनि,
गपरिमसनि, पगरिमसनि, रिमपगसनि, मरिपगसनि,[10] रिपमगसनि,
परिमगसनि, मपरिगसनि, पमरिगसनि, गमपरिसनि, मगपरिसनि,
गपमरिसनि, पगमरिसनि, मपगरिसनि, पमगरिसनि,[20] सरिगमनिप,
रिसगमनिप, सगरिमनिप, गसरिमनिप, रिगसमनिप, गरिसमनिप,
सरिमगनिप, रिसमगनिप, समरिगनिप, मसरिगनिप,[30] रिमसगनिप,
मरिसगनिप, सगमरिनिप, गसमरिनिप, समगरिनिप, मसगरिनिप,
गमसरिनिप, मगसरिनिप, रिगमसनिप, गरिमसनिप,[40] रिमगसनिप,
मरिगसनिप, गमरिसनिप, मगरिसनिप, सरिगनिमप, रिसगनिमप,
सगरिनिमप, गसरिनिमप, रिगसनिमप, गरिसनिमप,[50] सरिनिगमप,
रिसनिगमप, सनिरिगमप, निसरिगमप, रिनिसगमप, निरिसगमप,
सगनिरिमप, गसनिरिमप, सनिगरिमप, निसगरिमप,[60] गनिसरिमप,
निगसरिमप, रिगनिसमप, गरिनिसमप, रिनिगसमप, निरिगसमप,
गनिरिसमप, निगरिसमप, सरिमनिगप, रिसमनिगप,[70] समरिनिगप,
मसरिनिगप, रिमसनिगप, मरिसनिगप, सरिनिमगप, रिसनिमगप,
सनिरिमगप, निसरिमगप, रिनिसमगप, निरिसमगम,[80] समनिरिगप,
मसनिरिगप, सनिमरिगप, निसमरिगप, मनिसरिगप, निमसरिगप,
रिमनिसगप, मरिनिसगप, रिनिमसगप, निरिमसगप,[90] मनिरिसगप,

निमरिसगप, सगमनिरिप, गसमनिरिप, समगनिरिप, मसगनिरिप,
गमसनिरिप, मगसनिरिप, सगनिमरिप, गसनिमरिप,[200] सनिगमरिप,
निसगमरिप, गनिसमरिप, निगसमरिप, समनिगरिप, मसनिगरिप,
सनिमगरिप, निसमगरिप, मनिसगरिप, निमसगरिप,[10] गमनिसरिप,
मगनिसरिप, गनिमसरिप, निगमसरिप, मनिगसरिप, निमगसरिप,
रिगमनिसप, गरिमनिसप, रिमगनिसप, मरिगनिसप,[20] गमरिनिसप,
मगरिनिसप, रिगनिमसप, गरिनिमसप, रिनिगमसप, निरिगमसप,
गनिरिमसप, निगरिमसप, रिमनिगसप, मरिनिगसप,[30] रिनिमगसप,
निरिमगसप, मनिरिगसप, निमरिगसप, गमनिरिसप, मगनिरिसप,
गनिमरिसप, निगमरिसप, मनिगरिसप, निमगरिसप,[40] सरिगपनिम,
रिसगपनिम, सगरिपनिम, गसरिपनिम, रिगसपनिम, गरिसपनिम,
सरिपगनिम, रिसपगनिम, सपरिगनिम, पसरिगनिम,[50] रिपसगनिम,
परिसगनिम, सगपरिनिम, गसपरिनिम, सपगरिनिम, पसगरिनिम,
गपसरिनिम, पगसरिनिम, रिगपसनिम, गरिपसनिम,[60] रिपगसनिम,
परिगसनिम, गपरिसनिम, पगरिसनिम, सरिगनिपम, रिसगनिपम,
सगरिनिपम, गसरिनिपम, रिगसनिपम, गरिसनिपम,[70] सरिनिगपम,
रिसनिगपम, सनिरिगपम, निसरिगपम, रिनिसगपम, निरिसगपम,
सगनिरिपम, गसनिरिपम, सनिगरिपम, निसगरिपम,[80] गनिसरिपम,
निगसरिपम, रिगनिसपम, गरिनिसपम, रिनिगसपम, निरिगसपम,
गनिरिसपम, निगरिसपम, सरिपनिगम, रिसपनिगम,[90] सपरिनिगम,
पसरिनिगम, रिपसनिगम, परिसनिगम, सरिनिपगम, रिसनिपगम,
सनिरिपगम, निसरिपगम, रिनिसपगम, निरिसपगम,[300] सपनिरिगम,
पसनिरिगम, सनिपरिगम, निसपरिगम, पनिसरिगम, निपमरिगम,
रिपनिसगम, परिनिसगम, रिनिपसगम, निरिपसगम,[10] पनिरिसगम,
निपरिसगम, सगपनिरिम, गसपनिरिम, सपगनिरिम, पसगनिरिम,
गपसनिरिम, पगसनिरिम, सगनिपरिम, गसनिपरिम,[20] सनिगपरिम,
निसगपरिम, गनिसपरिम, निगसपरिम, सपनिगरिम, पसनिगरिम,

सनिपगरिम, निसपगरिम, पनिसगरिम, निपसगरिम,[30] गपनिसरिम,
पगनिसरिम, गनिपसरिम, निगपसरिम, पनिगसरिम, निपगसरिम,
रिगपनिसम, गरिपनिसम, रिपगनिसम, परिगनिसम,[40] गपरिनिसम,
पगरिनिसम, रिगनिपसम, गरिनिपसम, रिनिगपसम, निरिगपसम,
गनिरिपसम, निगरिपसम, रिपनिगसम, परिनिगसम,[50] रिनिपगसम,
निरिपगसम, पनिरिगसम, निपरिगसम, गपनिरिसम, पगनिरिसम,
गनिपरिसम, निगपरिसम, पनिगरिसम, निपगरिसम,[60] सरिमपनिग,
रिसमपनिग, समरिपनिग, मसरिपनिग, रिमसपनिग, मरिसपनिग,
सरिपमनिग, रिसपमनिग, सपरिमनिग, पसरिमनिग,[70] रिपसमनिग,
परिसमनिग, समपरिनिग, ममपरिनिग, सपमरिनिग, पसमरिनिग,
मपसरिनिग, पमसरिनिग, रिमपसनिग, मरिपसनिग,[80] रिपमसनिग,
परिमसनिग, मपरिसनिग, पमरिसनिग, सरिमनिपग, रिसमनिपग,
समरिनिपग, मसरिनिपग, रिमसनिपग, मरिसनिपग,[90] सरिनिमपग,
रिसनिमपग, सनिरिमपग, निसरिमपग, रिनिसमपग, निरिसमपग,
समनिरिपग, मसनिरिपग, सनिमरिपग, निसमरिपग,[400] मनिसरिपग,
निमसरिपग, रिमनिसपग, मरिनिसपग, रिनिमसपग, निरिमसपग,
मनिरिसपग, निमरिसपग, सरिपनिमग, रिसपनिमग,[10] सपरिनिमग,
पसरिनिमग, रिपसनिमग, परिसनिमग, सरिनिपमग, रिसनिपमग,
सनिरिपमग, निसरिपमग, रिनिसपमग, निरिसपमग,[20] सपनिरिमग,
पसनिरिमग, सनिपरिमग, निसपरिमग, पनिसरिमग, निपसरिमग,
रिपनिसमग, परिनिसमग, रिनिपसमग, निरिपसमग,[30] पनिरिसमग,
निपरिसमग, समपनिरिग, मसपनिरिग, सपमनिरिग, पसमनिरिग,
मपसनिरिग, पमसनिरिग, समनिपरिग, मसनिपरिग,[40] सनिमपरिग,
निसमपरिग, मनिसपरिग, निमसपरिग, सपनिमरिग, पसनिमरिग,
सनिपमरिग, निसपमरिग, पनिसमरिग, निपसमरिग,[50] मपनिसरिग,
पमनिसरिग, मनिपसरिग, निमपसरिग, पनिमसरिग, निपमसरिग,
रिमपनिसग, मरिपनिसग, रिपमनिसग, परिमनिसग,[60] मपरिनिसग,

पमरिनिसग, रिमनिपसग, मरिनिपसग, रिनिमपसग, निरिमपसग,
मनिरिपसग, निमरिपसग, रिपनिमसग, परिनिमसग,[70] रिनिपमसग,
निरिपमसग, पनिरिमसग, निपरिमसग, मपनिरिसग, पमनिरिसग,
मनिपरिसग, निमपरिसग, पनिमरिसग, निपमरिसग,[80] सगमपनिरि,
गसमपनिरि, समगपनिरि, मसगपनिरि, गमसपनिरि, मगसपनिरि,
सगपमनिरि, गसपमनिरि, सपगमनिरि, पसगमनिरि,[90] गपसमनिरि,
पगसमनिरि, समपगनिरि, मसपगनिरि, सपमगनिरि, पसमगनिरि,
मपसगनिरि, पमसगनिरि, गमपसनिरि, मगपसनिरि,[500] गपमसनिरि,
पगमसनिरि, मपगसनिरि, पमगसनिरि, सगमनिपरि, गसमनिपरि,
समगनिपरि, मसगनिपरि, गमसनिपरि, मगसनिपरि,[10] सगनिमपरि,
गसनिमपरि, सनिगमपरि, निसगमपरि, गनिसमपरि, निगसमपरि,
समनिगपरि, मसनिगपरि, सनिमगपरि, निसमगपरि,[20] मनिसगपरि,
निमसगपरि, गमनिसपरि, मगनिसपरि, गनिमसपरि, निगमसपरि,
मनिगसपरि, निमगसपरि, सगपनिमरि, गसपनिमरि,[30] सपगनिमरि,
पसगनिमरि, गपसनिमरि, पगसनिमरि, सगनिपमरि, गसनिपमरि,
सनिगपमरि, निसगपमरि, गनिसपमरि, निगसपमरि,[40] सपनिगमरि,
पसनिगमरि, सनिपगमरि, निसपगमरि, पनिसगमरि, निपसगमरि,
गपनिसमरि, पगनिसमरि, गनिपसमरि, निगपसमरि,[50] पनिगसमरि,
निपगसमरि, समपनिगरि, मसपनिगरि, सपमनिगरि, पसमनिगरि,
मपसनिगरि, पमसनिगरि, समनिपगरि, मसनिपगरि,[60] सनिमपगरि,
निसमपगरि, मनिसपगरि निमसपगरि, सपनिमगरि, पसनिमगरि,
सनिपमगरि, निसपमगरि, पनिसमगरि, निपसमगरि,[70] मपनिसगरि,
पमनिसगरि, मनिपसगरि, निमपसगरि, पनिमसगरि, निपमसगरि,
गमपनिसरि, मगपनिसरि, गपमनिसरि, पगमनिसरि,[80] मपगनिसरि,
पमगनिसरि, गमनिपसरि, मगनिपसरि, गनिमपसरि, निगमपसरि,
मनिगपसरि, निमगपसरि, गपनिमसरि, पगनिमसरि,[90] गनिपमसरि,
निगपमसरि, पनिगमसरि, निपगमसरि, मपनिगसरि, पमनिगसरि,

मनिपगसरि, निमपगसरि, पनिमगसरि, निपमगसरि,[600] रिगमपनिस,
गरिमपनिस, रिमगपनिस, मरिगपनिस, गमरिपनिस, मगरिपनिस,
रिगपमनिस, गरिपमनिस, रिपगमनिस, परिगमनिस,[10] गपरिमनिस,
पगरिमनिस, रिमपगनिस, मरिपगनिस, रिपमगनिस, परिमगनिस,
मपरिगनिस, पमरिगनिस, गमपरिनिस, मगपरिनिस,[20] गपमरिनिस,
पगमरिनिस, मपगरिनिस, पमगरिनिस, रिगमनिपस, गरिमनिपस,
रिमगनिपस, मरिगनिपस, गमरिनिपस, मगरिनिपस,[30] रिगनिमपस,
गरिनिमपस, रिनिगमपस, निरिगमपस, गनिरिमपस, निगरिमपस,
रिमनिगपस, मरिनिगपस, रिनिमगपस, निरिमगपस,[40] मनिरिगपस,
निमरिगपस, गमनिरिपस, मगनिरिपस, गनिमरिपस, निगमरिपस,
मनिगरिपस, निमगरिपस, रिगपनिमस, गरिपनिमस,[50] रिपगनिमस,
परिगनिमस, गपरिनिमस, पगरिनिमस, रिगनिपमस, गरिनिपमस,
रिनिगपमस, निरिगपमस, गनिरिपमस, निगरिपमस,[60] रिपनिगमस,
परिनिगमस, रिनिपगमस, निरिपगमस, पनिरिगमस, निपरिगमस,
गपनिरिमस, पगनिरिमस, गनिपरिमस, निगपरिमस,[70] पनिगरिमस,
निपगरिमस, रिमपनिगस, मरिपनिगस, रिपमनिगस, परिमनिगस,
मपरिनिगस, पमरिनिगस, रिमनिपगस, मरिनिपगस,[80] रिनिमपगस,
निरिमपगस, मनिरिपगस, निमरिपगस, रिपनिमगस, परिनिमगस,
रिनिपमगस, निरिपमगस, पनिरिमगस, निपरिमगस,[90] मपनिरिगस,
पमनिरिगस, मनिपरिगस, निमपरिगस, पनिमरिगस, निपमरिगस,
गमपनिरिस, मगपनिरिस, गपमनिरिस, पगमनिरिस,[700] मपगनिरिस,
पमगनिरिस, गमनिपरिस, मगनिपरिस, गनिमपरिस, निगमपरिस,
मनिगपरिस, निमगपरिस, गपनिमरिस, पगनिमरिस,[10] गनिपमरिस,
निगपमरिस, पनिगमरिस, निपगमरिस, मपनिगरिस, पमनिगरिस,
मनिपगरिस, निमपगरिस, पनिमगरिस, निपमगरिस[720] (३) सरिगमधनि,
रिसगमधनि, सगरिमधनि, गसरिमधनि, रिगसमधनि, गरिसमधनि,
सरिमगधनि, रिसमगधनि, समरिगधनि, मसरिगधनि,[10] रिमसगधनि,

मरिसगधनि, सगमरिधनि, गसमरिधनि, समगरिर्धनि, मसगरिधनि,
गमसरिधनि, मगसरिधनि, रिगमसधनि, गरिमसधनि,[20] रिमगसधनि,
मरिगसधनि, गमरिसधनि, मगरिसधनि, सरिगधमनि, रिसगधमनि,
सगरिधमनि, गसरिधमनि, रिगसधमनि, गरिसधमनि,[30] सरिधगमनि,
रिसधगमनि, सधरिगमनि, धसरिगमनि, रिधसगमनि, धरिसगमनि,
सगधरिमनि, गसधरिमनि, सधगरिमनि, धसगरिमनि,[40] गधसरिमनि,
धगसरिमनि, रिगधसमनि, गरिधसमनि, रिधगसमनि, धरिगसमनि,
गधरिसमनि, धगरिसमनि, सरिमधगनि, रिसमधगनि,[50] समरिधगनि,
मसरिधगनि, रिमसधगनि, मरिसधगनि, सरिधमगनि, रिसधमगनि,
सधरिमगनि, धसरिमगनि, रिधसमगनि, धरिसमगनि,[60] समधरिगनि,
मसधरिगनि, सधमरिगनि, धसमरिगनि, मधसरिगनि, धमसरिगनि,
रिमधसगनि, मरिधसगनि, रिधमसगनि, धरिमसगनि,[70] मधरिसगनि,
धमरिसगनि, सगमधरिनि, गसमधरिनि, समगधरिनि, मसगधरिनि,
गमसधरिनि, मगसधरिनि, सगधमरिनि, गसधमरिनि,[80] सधगमरिनि,
धसगमरिनि, गधसमरिनि, धगसमरिनि, समधगरिनि, मसधगरिनि,
सधमगरिनि, धसमगरिनि, मधसगरिनि, धमसगरिनि,[90] गमधसरिनि,
मगधसरिनि, गधमसरिनि, धगमसरिनि, मधगसरिनि, धमगसरिनि,
रिगमधसनि, गरिमधसनि, रिमगधसनि, मरिगधसनि,[100] गमरिधसनि,
मगरिधसनि, रिगधमसनि, गरिधमसनि, रिधगमसनि, धरिगमसनि,
गधरिमसनि, धगरिमसनि, रिमधगसनि, मरिधगसनि,[10] रिधमगसनि,
धरिमगसनि, गधरिगसनि, धमरिगसनि, गमधरिसनि, मगधरिसनि,
गधमरिसनि, धगमरिसनि, मधगरिसनि, धमगरिसनि,[20] सरिगमनिध,
रिसगमनिध, सगरिमनिध, गसरिमनिध, रिगसमनिध, गरिसमनिध,
सरिमगनिध, रिसमगनिध, समरिगनिध, मसरिगनिध,[30] रिमसगनिध,
मरिसगनिध, सगमरिनिध, गसमरिनिध, समगरिनिध, मसगरिनिध,
गमसरिनिध, मगसरिनिध, रिगमसनिध, गरिमसनिध,[40] रिमगसनिध,
मरिगसनिध, गमरिसनिध, मगरिसनिध, सरिगनिमध, रिसगनिमध,

सगरिनिमध, गसरिनिमध, रिगसनिमध, गरिसनिमध,[50] सरिनिगमध,
रिसनिगमध, सनिरिगमध, निसरिगमध, रिनिसगमध, निरिसगमध,
सगनिरिमध, गसनिरिमध, सनिगरिमध, निसगरिमध,[60] गनिसरिमध,
निगसरिमध, रिगनिसमध, गरिनिसमध, रिनिगसमध, निरिगसमध,
गनिरिसमध, निगरिसमध, सरिमनिगध, रिसमनिगध,[70] समरिनिगध,
मसरिनिगध, रिमसनिगध, मरिसनिगध, सरिनिमगध, रिसनिमगध,
सनिरिमगध, निसरिमगध, रिनिसमगध, निरिसमगध,[80] समनिरिगध,
मसनिरिगध, सनिमरिगध, निसमरिगध, मनिसरिगध, निमसरिगध,
रिमनिसगध, मरिनिसगध, रिनिमसगध, निरिमसगध,[90] मनिरिसगध,
निमरिसगध, सगमनिरिध, गसमनिरिध, समगनिरिध, मसगनिरिध,
गमसनिरिध, मगसनिरिध, सगनिमरिध, गसनिमरिध,[200] सनिगमरिध,
निसगमरिध, गनिसमरिध, निगसमरिध, समनिगरिध, मसनिगरिध,
सनिमगरिध, निसमगरिध, मनिसगरिध, निमसगरिध,[10] गमनिसरिध,
मगनिसरिध, गनिमसरिध, निगमसरिध, मनिगसरिध, निमगसरिध,
रिगमनिसध, गरिमनिसध, रिमगनिसध, मरिगनिसध,[20] गमरिनिसध,
मगरिनिसध, रिगनिमसध, गरिनिमसध, रिनिगमसध, निरिगमसध,
गनिरिमसध, निगरिमसध, रिमनिगसध, मरिनिगसध,[30] रिनिमगसध,
निरिमगसध, मनिरिगसध, निमरिगसध, गमनिरिसध, मगनिरिसध,
गनिमरिसध, निगमरिसध, मनिगरिसध, निमगरिसध,[40] सरिगधनिम,
रिसगधनिम, सगरिधनिम, गसरिधनिम, रिगसधनिम, गरिसधनिम,
सरिधगनिम, रिसधगनिम, सधरिगनिम, धसरिगनिम,[50] रिधसगनिम,
धरिसगनिम, सगधरिनिम, गसधरिनिम, सधगरिनिम, धसगरिनिम,
गधसरिनिम, धगसरिनिम, रिगधसनिम, गरिधसनिम,[60] रिधगसनिम,
धरिगसनिम, गधरिसनिम, धगरिसनिम, सरिगनिधम, रिसगनिधम,
सगरिनिधम, गसरिनिधम, रिगसनिधम, गरिसनिधम,[70] सरिनिगधम,
रिसनिगधम, सनिरिगधम, निसरिगधम, रिनिसगधम, निरिसगधम,
सगनिरिधम, गसनिरिधम, सनिगरिधम, निसगरिधम,[80] गनिसरिधम,

निगसरिधम, रिगनिसधम, गरिनिसधम, रिनिगसधम, निरिगसधम,
गनिरिसधम, निगरिसधम, सरिधनिगम, रिसधनिगम,[९०] सधरिनिगम,
धसरिनिगम, रिधसनिगम, धरिसनिगम, सरिनिधगम, रिसनिधगम,
सनिरिधगम, निसरिधगम, रिनिसधगम, निरिसधगम,[३००] सधनिरिगम,
धसनिरिगम, सनिधरिगम, निसधरिगम, धनिसरिगम, निधसरिगम,
रिधनिसगम, धरिनिसगम, रिनिधसगम, निरिधसगम,[१०] धनिरिसगम,
निधरिसगम, सगधनिरिम, गसधनिरिम, सधगनिरिम, धसगनिरिम,
गधसनिरिम, धगसनिरिम, सगनिधरिम, गसनिधरिम,[२०] सनिगधरिम,
निसगधरिम, गनिसधरिम, निगसधरिम, सधनिगरिम धसनिगरिम,
सनिधगरिम, निसधगरिम, धनिसगरिम, निधसगरिम,[३०] गधनिसरिम,
धगनिसरिम, गनिधसरिम, निगधसरिम, धनिगसरिम, निधगसरिम,
रिगधनिसम, गरिधनिसम, रिधगनिसम, धरिगनिसम,[४०] गधरिनिसम,
धगरिनिसम, रिगनिधसम, गरिनिधसम, रिनिगधसम, निरिगधसम,
गनिरिधसम, निगरिधसम, रिधनिगसम, धरिनिगसम,[५०] रिनिधगसम,
निरिधगसम, धनिरिगसम, निधरिगसम, गधनिरिसम, धगनिरिसम,
गनिधरिसम, निगधरिसम, धनिगरिसम, निधगरिसम,[६०] सरिमधनिग,
रिसमधनिग, समरिधनिग, मसरिधनिग, रिमसधनिग, मरिसधनिग,
सरिधमनिग, रिसधमनिग, सधरिमनिग, धसरिमनिग,[७०] रिधसमनिग,
धरिसमनिग, समधरिनिग, मसधरिनिग, सधमरिनिग, धसमरिनिग,
मधसरिनिग, धमसरिनिग, रिमधसनिग, मरिधसनिग,[८०] रिधमसनिग,
धरिमसनिग, मधरिसनिग, धमरिसनिग, सरिमनिधग, रिसमनिधग,
समरिनिधग, मसरिनिधग, रिमसनिधग, मरिसनिधग,[९०] सरिनिमधग,
रिसनिमधग, सनिरिमधग, निसरिमधग, रिनिसमधग, निरिसमधग,
समनिरिधग, मसनिरिधग, सनिमरिधग, निसमरिधग,[४००] मनिसरिधग,
निमसरिधग, रिमनिसधग, मरिनिसधग, रिनिमसधग, निरिमसधग,
मनिरिसधग, निमरिसधग, सरिधनिमग, रिसधनिमग,[१०] सधरिनिमग,
धसरिनिमग, रिधसनिमग, धरिसनिमग, सरिनिधमग, रिसनिधमग,

सनिरिधमग, निसरिधमग, रिनिसधमग, निरिसधमग,[20] सधनिरिमग,
धसनिरिमग, सनिधरिमग, निसधरिमग, धनिसरिमग, निधसरिमग,
रिधनिसमग, धरिनिसमग, रिनिधसमग, निरिधसमग,[30] धनिरिसमग,
निधरिसमग, समधनिरिग, मसधनिरिग, सधमनिरिग, धसमनिरिग,
मधसनिरिग, धमसनिरिग, समनिधरिग, मसनिधरिग,[40] सनिमधरिग,
निसमधरिग, मनिसधरिग, निमसधरिग, सधनिमरिग, धसनिमरिग,
सनिधमरिग, निसधमरिग, धनिसमरिग, निधसमरिग,[50] मधनिसरिग,
धमनिसरिग, मनिधसरिग, निमधसरिग, धनिमसरिग, निधमसरिग,
रिमधनिसग, मरिधनिसग, रिधमनिसग, धरिमनिसग,[60] मधरिनिसग,
धमरिनिसग, रिमनिधसग, मरिनिधसग, रिनिमधसग, निरिमधसग,
मनिरिधसग, निमरिधसग, रिधनिमसग, धरिनिमसग,[70] रिनिधमसग,
निरिधमसग, धनिरिमसग, निधरिमसग, मधनिरिसग, धमनिरिसग,
मनिधरिसग, निमधरिसग, धनिमरिसग, निधमरिसग,[80] सगमधनिरि,
गसमधनिरि, समगधनिरि, मसगधनिरि, गमसधनिरि, मगसधनिरि,
सगधमनिरि, गसधमनिरि, सधगमनिरि, धसगमनिरि,[90] गधसमनिरि,
धगसमनिरि, समधगनिरि, मसधगनिरि, सधमगनिरि, धसमगनिरि,
मधसगनिरि, धमसगनिरि, गमधसनिरि, मगधसनिरि,[500] गधमसनिरि,
धगमसनिरि, मधगसनिरि, धमगसनिरि, सगमनिधरि, गसमनिधरि,
समगनिधरि, मसगनिधरि, गमसनिधरि, मगसनिधरि,[10] सगनिमधरि,
गसनिमधरि, सनिगमधरि, निसगमधरि, गनिसमधरि, निगसमधरि,
समनिगधरि, मसनिगधरि, सनिमगधरि, निसमगधरि,[20] मनिसगधरि,
निमसगधरि, गमनिसधरि, मगनिसधरि, गनिमसधरि, निगमसधरि,
मनिगसधरि, निमगसधरि, सगधनिमरि, गसधनिमरि,[30] सधगनिमरि,
धसगनिमरि, गधसनिमरि, धगसनिमरि, सगनिधमरि, गसनिधमरि,
सनिगधमरि, निसगधमरि, गनिसधमरि, निगसधमरि,[40] सधनिगमरि,
धसनिगमरि, सनिधगमरि, निसधगमरि, धनिसगमरि, निधसगमरि,
गधनिसमरि, धगनिसमरि, गनिधसमरि, निगधसमरि,[50] धनिगसमरि,

निधगसमरि, समधनिगरि, मसधनिगरि, सधमनिगरि, धसमनिगरि,
मधसनिगरि, धमसनिगरि, समनिधगरि, मसनिधगरि,[60] सनिमधगरि,
निसमधगरि, मनिसधगरि, निमसधगरि, सधनिमगरि, धसनिमगरि,
सनिधमगरि, निसधमगरि, धनिसमगरि, निधसमगरि,[70] मधनिसगरि,
धमनिसगरि, मनिधसगरि, निमधसगरि, धनिमसगरि, निधमसगरि,
गमधनिसरि, मगधनिसरि, गधमनिसरि, धगमनिसरि,[80] मधगनिसरि,
धमगनिसरि, गमनिधसरि, मगनिधसरि, गनिमधसरि, निगमधसरि,
मनिगधसरि, निमगधसरि, गधनिमसरि, धगनिमसरि,[90] गनिधमसरि,
निगधमसरि, धनिगमसरि, निधगमसरि, मधनिगसरि, धमनिगसरि,
मनिधगसरि, निमधगसरि, धनिमगसरि, निधमगसरि,[600] रिगमधनिस,
गरिमधनिस, रिमगधनिस, मरिगधनिस, गमरिधनिस, मगरिधनिस,
रिगधमनिस, गरिधमनिस, रिधगमनिस, धरिगमनिस,[10] गधरिमनिस,
धगरिमनिस, रिमधगनिस, मरिधगनिस, रिधमगनिस, धरिमगनिस,
मधरिगनिस, धमरिगनिस, गमधरिनिस, मगधरिनिस,[20] गधमरिनिस,
धगमरिनिस, मधगरिनिस, धमगरिनिस, रिगमनिधस, गरिमनिधस,
रिमगनिधस, मरिगनिधस, गमरिनिधस, मगरिनिधस,[30] रिगनिमधस,
गरिनिमधस, रिनिगमधस, निरिगमधस, गनिरिमधस, निगरिमधस,
रिमनिगधस, मरिनिगधस, रिनिमगधस, निरिमगधस,[40] मनिरिगधस,
निमरिगधस, गमनिरिधस, मगनिरिधस, गनिमरिधस, निगमरिधस,
मनिगरिधस, निमगरिधस, रिगधनिमस, गरिधनिमस,[50] रिधगनिमस,
धरिगनिमस, गधरिनिमस, धगरिनिमस, रिगनिधमस, गरिनिधमस,
रिनिगधमस, निरिगधमस, गनिरिधमस, निगरिधमस,[60] रिधनिगमस,
धरिनिगमस, रिनिधगमस, निरिधगमस, धनिरिगमस, निधरिगमस,
गधनिरिमस, धगनिरिमस, गनिधरिमस, निगधरिमस,[70] धनिगरिमस,
निधगरिमस, रिमधनिगस, मरिधनिगस, रिधमनिगस, धरिमनिगस,
मधरिनिगस, धमरिनिगस, रिमनिधगस, मरिनिधगस,[80] रिनिमधगस,
निरिमधगस, मनिरिधगस, निमरिधगस, रिधनिमगस, धरिनिमगस,

रिनिधमगस, निरिधमगस, धनिरिमगस, निधरिमगस,[90] मधनिरिगस,
धमनिरिगस, मनिधरिगस, निमधरिगस, धनिमरिगस, निधमरिगस,
गमधनिरिस, मगधनिरिस, गधमनिरिस, धगमनिरिस,[700] मधगनिरिस,
धमगनिरिस, गमनिधरिस, मगनिधरिस, गनिमधरिस, निगमधरिस,
मनिगधरिस, निमगधरिस, गधनिमरिस, धगनिमरिस,[10] गनिधमरिस,
निगधमरिस, धनिगमरिस, निधगमरिस, मधनिगरिस, धमनिगरिस,
मनिधगरिस, निमधगरिस, धनिमगरिस, निधमगरिस [720] (४) सरिगपधनि,
रिसगपधनि, सगरिपधनि, गसरिपधनि, रिगसपधनि, गरिसपधनि,
सरिपगधनि, रिसपगधनि, सपरिगधनि, पसरिगधनि,[10] रिपसगधनि,
परिसगधनि, सगपरिधनि, गसपरिधनि, सपगरिधनि, पसगरिधनि,
गपसरिधनि, पगसरिधनि, रिगपसधनि, गरिपसधनि,[20] रिपगसधनि,
परिगसधनि, गपरिसधनि, पगरिसधनि, सरिगधपनि, रिसगधपनि,
सगरिधपनि, गसरिधपनि, रिगसधपनि, गरिसधपनि,[30] सरिधगपनि,
रिसधगपनि, सधरिगपनि, धसरिगपनि, रिधसगपनि, धरिसगपनि,
सगधरिपनि, गसधरिपनि, सधगरिपनि, धसगरिपनि,[40] गधसरिपनि,
धगसरिपनि, रिगधसपनि, गरिधसपनि, रिधगसपनि, धरिगसपनि,
गधरिसपनि, धगरिसपनि, सरिपधगनि, रिसपधगनि,[50] सपरिधगनि,
पसरिधगनि, रिपसधगनि, परिसधगनि, सरिधपगनि, रिसधपगनि,
सधरिपगनि, धसरिपगनि, रिधसपगनि, धरिसपगनि,[60] सपधरिगनि,
पसधरिगनि, सधपरिगनि, धसपरिगनि, पधसरिगनि, धपसरिगनि,
रिपधसगनि, परिधसगनि, रिधपसगनि, धरिपसगनि,[70] पधरिसगनि,
धपरिसगनि, सगपधरिनि, गसपधरिनि, सपगधरिनि, पसगधरिनि,
गपसधरिनि, पगसधरिनि, सगधपरिनि, गसधपरिनि,[80] सधगपरिनि,
धसगपरिनि, गधसपरिनि, धगसपरिनि, सपधगरिनि, पसधगरिनि,
सधपगरिनि, धसपगरिनि, पधसगरिनि, धपसगरिनि,[90] गपधसरिनि,
पगधसरिनि, गधपसरिनि, धगपसरिनि, पधगसरिनि, धपगसरिनि,
रिगपधसनि, गरिपधसनि, रिपगधसनि, परिगधसनि,[100] गपरिधसनि,

पगरिधसनि, रिगधपसनि, गरिधपसनि, रिधगपसनि, धरिगपसनि,
गधरिपसनि, धगरिपसनि, रिपधगसनि, परिधगसनि, 10 रिधपगसनि,
धरिपगसनि, पधरिगसनि, धपरिगसनि, गपधरिसनि, पगधरिसनि,
गधपरिसनि, धगपरिसनि, पधगरिसनि, धपगरिसनि, 20 सरिगपनिध,
रिसगपनिध, सगरिपनिध, गसरिपनिध, रिगसपनिध, गरिसपनिध,
सरिपगनिध, रिसपगनिध, सपरिगनिध, पसरिगनिध, 30 रिपसगनिध,
परिसगनिध, सगपरिनिध, गसपरिनिध, सपगरिनिध, पसगरिनिध,
गपसरिनिध, पगसरिनिध, रिगपसनिध, गरिपसनिध, 40 रिपगसनिध,
परिगसनिध, गपरिसनिध, पगरिसनिध, सरिगनिपध, रिसगनिपध,
सगरिनिपध, गसरिनिपध, रिगसनिपध, गरिसनिपध, 50 सरिनिगपध,
रिसनिगपध, सनिरिगपध, निसरिगपध, रिनिसगपध, निरिसगपध,
सगनिरिपध, गसनिरिपध, सनिगरिपध, निसगरिपध, 60 गनिसरिपध,
निगसरिपध, रिगनिसपध, गरिनिसपध, रिनिगसपध, निरिगसपध,
गनिरिसपध, निगरिसपध, सरिपनिगध, रिसपनिगध, 70 सपरिनिगध,
पसरिनिगध, रिपसनिगध, परिसनिगध, सरिनिपगध, रिसनिपगध,
सनिरिपगध, निसरिपगध, रिनिसपगध, निरिसपगध, 80 सपनिरिगध,
पसनिरिगध, सनिपरिगध, निसपरिगध, पनिसरिगध, निपसरिगध,
रिपनिसगध, परिनिसगध, रिनिपसगध, निरिपसगध, 90 पनिरिसगध,
निपरिसगध, सगपनिरिध, गसपनिरिध, सपगनिरिध, पसगनिरिध,
गपसनिरिध, पगसनिरिध, सगनिपरिध, गसनिपरिध, 200 सनिगपरिध,
निसगपरिध, गनिसपरिध, निगसपरिध, सपनिगरिध, पसनिगरिध,
सनिपगरिध, निसपगरिध, पनिसगरिध, निपसगरिध, 10 गपनिसरिध,
पगनिसरिध, गनिपसरिध, निगपसरिध, पनिगसरिध, निपगसरिध,
रिगपनिसध, गरिपनिसध, रिपगनिसध, परिगनिसध, 20 गपरिनिसध,
पगरिनिसध, रिगनिपसध, गरिनिपसध, रिनिगपसध, निरिगपसध,
गनिरिपसध, निगरिपसध, रिपनिगसध, परिनिगसध, 30 रिनिपगसध,
निरिपगसध, पनिरिगसध, निपरिगसध, गपनिरिसध, पगनिरिसध,

गनिपरिसध, निगपरिसध, पनिगरिसध, निपगरिसध,[40] सरिगधनिप,
रिसगधनिप, सगरिधनिप, गसरिधनिप, रिगसधनिप, गरिसधनिप,
सरिधगनिप, रिसधगनिप, सधरिगनिप, धसरिगनिप,[50] रिधसगनिप,
धरिसगनिप, सगधरिनिप, गसधरिनिप, सधगरिनिप, धसगरिनिप,
गधसरिनिप, धगसरिनिप, रिगधसनिप, गरिधसनिप,[60] रिधगसनिप,
धरिगसनिप, गधरिसनिप, धगरिसनिप, सरिगनिधप, रिसगनिधप,
सगरिनिधप, गसरिनिधप, रिगसनिधप, गरिसनिधप,[70] सरिनिगधप,
रिसनिगधप, सनिरिगधप, निसरिगधप, रिनिसगधप, निरिसगधप,
सगनिरिधप, गसनिरिधप, सनिगरिधप, निसगरिधप,[80] गनिसरिधप,
निगसरिधप, रिगनिसधप, गरिनिसधप, रिनिगसधप, निरिगसधप,
गनिरिसधप, निगरिसधप, सरिधनिगप, रिसधनिगप,[90] सधरिनिगप,
धसरिनिगप, रिधसनिगप, धरिसनिगप, सरिनिधगप, रिसनिधगप,
सनिरिधगप, निसरिधगप, रिनिसधगप, निरिसधगप,[300] सधनिरिगप,
धसनिरिगप, सनिधरिगप, निसधरिगप, धनिसरिगप, निधसरिगप,
रिधनिसगप, धरिनिसगप, रिनिधसगप, निरिधसगप,[10] धनिरिसगप,
निधरिसगप, सगधनिरिप, गसधनिरिप, सधगनिरिप, धसगनिरिप,
गधसनिरिप, धगसनिरिप, सगनिधरिप, गसनिधरिप,[20] सनिगधरिप,
निसगधरिप, गनिसधरिप, निगसधरिप, सधनिगरिप, धसनिगरिप,
सनिधगरिप, निसधगरिप, धनिसगरिप, निधसगरिप,[30] गधनिसरिप,
धगनिसरिप, गनिधसरिप, निगधसरिप, धनिगसरिप, निधगसरिप,
रिगधनिसप, गरिधनिसप, रिधगनिसप, धरिगनिसप,[40] गधनिरिसप,
धगरिनिसप, रिगनिधसप, गरिनिधसप, रिनिगधसप, निरिगधसप,
गनिरिधसप, निगरिधसप, रिधनिगसप, धरिनिगसप,[50] रिनिधगसप,
निरिधगसप, धनिरिगसप, निधरिगसप, गधनिरिसप, धगनिरिसप,
गनिधरिसप, निगधरिसप, धनिगरिसग, निधगरिसप,[60] सरिपधनिग,
रिसपधनिग, समरिधनिग, पसरिधनिग, रिपसधनिग, परिसधनिग,
सरिधपनिग, रिसधपनिग, सधरिपनिग, धसरिपनिग,[70] रिधसपनिग,

धरिसपनिग, सपधरिनिग, पसधरिनिग, सधपरिनिग, धसपरिनिग,
पधसरिनिग, धपसरिनिग, रिपधसनिग, परिधसनिग,८० रिधपसनिग,
धरिपसनिग, पधरिसनिग, धपरिसनिग, सरिपनिधग, रिसपनिधग,
सपरिनिधग, पसरिनिधग, रिपसनिधग, परिसनिधग,९० सरिनिपधग,
रिसनिपधग, सनिरिपधग, निसरिपधग, रिनिसपधग, निरिसपधग,
सपनिरिधग, पसनिरिधग, सनिपरिधग, निसपरिधग,४०० पनिसरिधग,
निपसरिधग, रिपनिसधग, परिनिसधग, रिनिपसधग, निरिपसधग,
पनिरिसधग, निपरिसधग, सरिधनिपग, रिसधनिपग,१० सधरिनिपग,
धसरिनिपग, रिधसनिपग, धरिसनिपग, सरिनिधपग, रिसनिधपग,
सनिरिधपग, निसरिधपग, रिनिसधपग, निरिसधपग,२० सधनिरिपग,
धसनिरिपग, सनिधरिपग, निसधरिपग, धनिसरिपग, निधसरिपग,
रिधनिसपग, धरिनिसपग, रिनिधसपग, निरिधसपग,३० धनिरिसपग,
निधरिसपग, सपधनिरिग, पसधनिरिग, सधपनिरिग, धसपनिरिग,
पधसनिरिग, धपसनिरिग, सपनिधरिग, पसनिधरिग,४० सनिपधरिग,
निसपधरिग, पनिसधरिग, निपसधरिग, सधनिपरिग, धसनिपरिग,
सनिधपरिग, निसधपरिग, धनिसपरिग, निधसपरिग,५० पधनिसरिग,
धपनिसरिग, पनिधसरिग, निपधसरिग, धनिपसरिग, निधपसरिग,
रिपधनिसग, परिधनिसग, रिधपनिसग, धरिपनिसग,६० पधरिनिसग,
धपरिनिसग, रिपनिधसग, परिनिधसग, रिनिपधसग, निरिपधसग,
पनिरिधसग, निपरिधसग, रिधनिपसग, धरिनिपसग,७० रिनिधपसग,
निरिधपसग, धनिरिपसग, निधरिपसग, पधनिरिसग, धपनिरिसग,
पनिधरिसग, निपधरिसग, धनिपरिसग, निधपरिसग,८० सगपधनिरि,
गसपधनिरि, सपगधनिरि, पसगधनिरि, गपसधनिरि, पगसधनिरि,
सगधपनिरि, गसधपनिरि, सधगपनिरि, धसगपनिरि,९० गधसपनिरि,
धगसपनिरि, सपधगनिरि, पसधगनिरि, सधपगनिरि, धसपगनिरि,
पधसगनिरि, धपसगनिरि, गपधसनिरि, पगधसनिरि,५०० गधपसनिरि,
धगपसनिरि, पधगसनिरि, धपगसनिरि, सगपनिधरि, गसपनिधरि,

सपगनिधरि, पसगनिधरि, गपसनिधरि, पगसनिधरि,[10] सगनिपधरि,
गसनिपधरि, सनिगपधरि, निसगपधरि, गनिसपधरि, निगसपधरि,
सपनिगधरि, पसनिगधरि, सनिपगधरि, निसपगधरि,[20] पनिसगधरि,
निपसगधरि, गपनिसधरि, पगनिसधरि, गनिपसधरि, निगपसधरि,
पनिगसधरि, निपगसधरि, सगधनिपरि, गसधनिपरि,[30] सधगनिपरि,
धसगनिपरि, गधसनिपरि, धगसनिपरि, सगनिधपरि, गसनिधपरि,
सनिगधपरि, निसगधपरि, गनिसधपरि, निगसधपरि,[40] सधनिगपरि,
धसनिगपरि, सनिधगपरि, निसधगपरि, धनिसगपरि, निधसगपरि,
गधनिसपरि, धगनिसपरि, गनिधसपरि, निगधसपरि,[50] धनिगसपरि,
निधगसपरि, सपधनिगरि, पसधनिगरि, सधपनिगरि, धसपनिगरि,
पधसनिगरि, धपसनिगरि, सपनिधगरि, पसनिधगरि,[60] सनिपधगरि,
निसपधगरि, पनिसधगरि, निपसधगरि, सधनिपगरि, धसनिपगरि,
सनिधपगरि, निसधपगरि, धनिसपगरि, निधसपगरि,[70] पधनिसगरि,
धपनिसगरि, पनिधसगरि, निपधसगरि, धनिपसगरि, निधपसगरि,
गपधनिसरि, पगधनिसरि, गधपनिसरि, धगपनिसरि,[80] पधगनिसरि,
धपगनिसरि, गपनिधसरि, पगनिधसरि, गनिपधसरि, निगपधसरि,
पनिगधसरि, निपगधसरि, गधनिपसरि, धगनिपसरि,[90] गनिधपसरि,
निगधपसरि, धनिगपसरि, निधगपसरि, पधनिगसरि, धपनिगसरि,
पनिधगसरि, निपधगसरि, धनिपगसरि, निधपगसरि,[600] रिगपधनिस,
गरिपधनिस, रिपगधनिस, परिगधनिस, गपरिधनिस, पगरिधनिस,
रिगधपनिस, गरिधपनिस, रिधगपनिस, धरिगपनिस,[10] गधरिपनिस,
धगरिपनिस, रिपधगनिस, परिधगनिस, रिधपगनिस, धरिपगनिस,
पधरिगनिस, धपरिगनिस, गपधरिनिस, पगधरिनिस,[20] गधपरिनिस,
धगपरिनिस, पधगरिनिस, धपगरिनिस, रिगपनिधस, गरिपनिधस,
रिपगनिधस, परिगनिधस, गपरिनिधस, पगरिनिधस,[30] रिगनिपधस,
गरिनिपधस, रिनिगपधस, निरिगपधस, गनिरिपधस, निगरिपधस,
रिपनिगधस, परिनिगधस, रिनिपगधस, निरिपगधस,[40] पनिरिगधस,

निपरिगधस, गपनिरिधस, पगनिरिधस, गनिपरिधस, निगपरिधस,
पनिगरिधस, निपगरिधस, रिगधनिपस, गरिधनिपस,[50] रिधगनिपस,
धरिगनिपस, गधरिनिपस, धगरिनिपस, रिगनिधपस, गरिनिधपस,
रिनिगधपस, निरिगधपस, गनिरिधपस, निगरिधपस,[60] रिधनिगपस,
धरिनिगपस, रिनिधगपस, निरिधगपस, धनिरिगपस, निधरिगपस,
गधनिरिपस, धगनिरिपस, गनिधरिपस, निगधरिपस,[70] धनिगरिपस,
निधगरिपस, रिपधनिगस, परिधनिगस, रिधपनिगस, धरिपनिगस,
पधरिनिगस, धपरिनिगस, रिपनिधगस, परिनिधगस,[80] रिनिपधगस,
निरिपधगस, पनिरिधगस, निपरिधगस, रिधनिपगस, धरिनिपगस,
रिनिधपगस, निरिधपगस, धनिरिपगस, निधरिपगस,[90] पधनिरिगस,
धपनिरिगस, पनिधरिगस, निपधरिगस, धनिपरिगस, निधपरिगस,
गपधनिरिस, पगधनिरिस, गधपनिरिस, धगपनिरिस,[700] पधगनिरिस,
धपगनिरिस, गपनिधरिस, पगनिधरिस, गनिपधरिस, निगपधरिस,
पनिगधरिस, निपगधरिस, गधनिपरिस, धगनिपरिस,[10] गनिधपरिस,
निगधपरिस, धनिगपरिस, निधगपरिस, पधनिगरिस, धपनिगरिस,
पनिधगरिस, निपधगरिस, धनिपगरिस, निधपगरिस [720] (५) सरिमपधनि,
रिसमपधनि, समरिपधनि, मसरिपधनि, रिमसपधनि, मरिसपधनि,
सरिपमधनि, रिसपमधनि, सपरिमधनि, पसरिमधनि,[10] रिपसमधनि,
परिसमधनि, समपरिधनि, मसपरिधनि, सपमरिधनि, पसमरिधनि,
मपसरिधनि, पमसरिधनि, रिमपसधनि, मरिपसधनि,[20] रिपमसधनि,
परिमसधनि, मपरिसधनि, पमरिसधनि, सरिमधपनि, रिसमधपनि,
समरिधपनि, मसरिधपनि, रिमसधपनि, मरिसधपनि,[30] सरिधमपनि,
रिसधमपनि, सधरिमपनि, धसरिमपनि, रिधसमपनि, धरिसमपनि,
समधरिपनि, मसधरिपनि, सधमरिपनि, धसमरिपनि,[40] मधसरिपनि,
धमसरिपनि, रिमधसपनि, मरिधसपनि, रिधमसपनि, धरिमसपनि,
मधरिसपनि, धमरिसपनि, सरिपधमनि, रिसपधमनि,[50] सपरिधमनि,
पसरिधमनि, रिपसधमनि, परिसधमनि, सरिधपमनि, रिसधपमनि,

सधरिपमनि, धसरिपमनि, रिधसपमनि, धरिसपमनि,[60] सपधरिमनि,
पसधरिमनि, सधपरिमनि, धसपरिमनि, पधसरिमनि, धपसरिमनि,
रिपधसमनि, परिधसमनि, रिधपसमनि, धरिपसमनि,[70] पधरिसमनि,
धपरिसमनि, समपधरिनि, मसपधरिनि, सपमधरिनि, पसमधरिनि,
मपसधरिनि, पमसधरिनि, समधपरिनि, मसधपरिनि,[80] सधमपरिनि,
धसमपरिनि, मधसपरिनि, धमसपरिनि, सपधमरिनि, पसधमरिनि,
सधपमरिनि, धसपमरिनि, पधसमरिनि, धपसमरिनि,[90] मपधसरिनि,
पमधसरिनि, मधपसरिनि, धमपसरिनि, पधमसरिनि, धपमसरिनि,
रिमपधसनि, मरिपधसनि, रिपमधसनि, परिमधसनि,[100] मपरिधसनि,
पमरिधसनि रिमधपसनि, मरिधपसनि, रिधमपसनि, धरिमपसनि,
मधरिपसनि, धमरिपसनि, रिपधमसनि, परिधमसनि,[10] रिधपमसनि,
धरिपमसनि, पधरिमसनि, धपरिमसनि, मपधरिसनि, पमधरिसनि,
मधपरिसनि, धमपरिसनि, पधमरिसनि, धपमरिसनि,[20] सरिमपनिध,
रिसमपनिध, समरिपनिध, मसरिपनिध, रिमसपनिध, मरिसपनिध,
सरिपमनिध, रिसपमनिध, सपरिमनिध, पसरिमनिध,[30] रिपसमनिध,
परिसमनिध, समपरिनिध, मसपरिनिध, सपमरिनिध, पसमरिनिध,
मपसरिनिध, पमसरिनिध, रिमपसनिध, मरिपसनिध,[40] रिपमसनिध,
परिमसनिध, मपरिसनिध, पमरिसनिध, सरिमनिपध, रिसमनिपध,
समरिनिपध, मसरिनिपध, रिमसनिपध, मरिसनिपध,[50] सरिनिमपध,
रिसनिमपध, सनिरिमपध, निसरिमपध, रिनिसमपध, निरिसमपध,
समनिरिपध, मसनिरिपध, सनिमरिपध, निसमरिपध,[60] मनिसरिपध,
निमसरिपध, रिमनिसपध, मरिनिसपध, रिनिमसपध, निरिमसपध,
मनिरिसपध, निमरिसपध, सरिपनिमध, रिसपनिमध,[70] सपरिनिमध,
पसरिनिमध, रिपसनिमध, परिसनिमध, सरिनिपमध, रिसनिपमध,
सनिरिपमध, निसरिपमध, रिनिसपमध, निरिसपमध,[80] सपनिरिमध,
पसनिरिमध, सनिपरिमध, निसपरिमध, पनिसरिमध, निपसरिमध,
रिपनिसमध, परिनिसमध, रिनिपसमध, निरिपसमध,[90] पनिरिसमध,

निपरिसमध, समपनिरिध, मसपनिरिध, सपमनिरिध, पसमनिरिध,
मपसनिरिध, पमसनिरिध, समनिपरिध, मसनिपरिध,[200] सनिमपरिध,
निसमपरिध, मनिसपरिध, निमसपरिध, सपनिमरिध, पसनिमरिध,
सनिपमरिध, निसपमरिध, पनिसमरिध, निपसमरिध,[10] मपनिसरिध,
पमनिसरिध, मनिपसरिध, निमपसरिध, पनिमसरिध, निपमसरिध,
रिमपनिसध, मरिपनिसध, रिपमनिसध, परिमनिसध,[20] मपरिनिसध,
पमरिनिसध, रिमनिपसध, मरिनिपसध, रिनिमपसध, निरिमपसध,
मनिरिपसध, निमरिपसध, रिपनिमसध, परिनिमसध,[30] रिनिपमसध,
निरिपमसध, पनिरिमसध, निपरिमसध, मपनिरिसध, पमनिरिसध,
मनिपरिसध, निमपरिसध, पनिमरिसध, निपमरिसध,[40] सरिमधनिप,
रिसमधनिप, समरिधनिप, मसरिधनिप, रिमसधनिप, मरिसधनिप,
सरिधमनिप, रिसधमनिप, सधरिमनिप, धसरिमनिप,[50] रिधसमनिप,
धरिसमनिप, समधरिनिप, मसधरिनिप, सधमरिनिप, धसमरिनिप,
मधसरिनिप, धमसरिनिप, रिमधसनिप, मरिधसनिप,[60] रिधमसनिप,
धरिमसनिप, मधरिसनिप, धमरिसनिप, सरिमनिधप, रिसमनिधप,
समरिनिधप, मसरिनिधप, रिमसनिधप, मरिसनिधप,[70] सरिनिमधप,
रिसनिमधप, सनिरिमधप, निसरिमधप, रिनिसमधप, निरिसमधप,
समनिरिधप, मसनिरिधप, सनिमरिधप, निसमरिधप,[80] मनिसरिधप,
निमसरिधप, रिमनिसधप, मरिनिसधप, रिनिमसधप, निरिमसधप,
मनिरिसधप, निमरिसधप, सरिधनिमप, रिसधनिमप,[90] सधरिनिमप,
धसरिनिमप, रिधसनिमप, धरिसनिमप, सरिनिधमप, रिसनिधमप,
सनिरिधमप, निसरिधमप, रिनिसधमप, निरिसधमप,[300] सधनिरिमप,
धसनिरिमप, सनिधरिमप, निसधरिमप, धनिसरिमप, निधसरिमप,
रिधनिसमप, धरिनिसमप, रिनिधसमप, निरिधसमप,[10] धनिरिसमप,
निधरिसमप, समधनिरिप, मसधनिरिप, सधमनिरिप, धसमनिरिप,
मधसनिरिप, धमसनिरिप, समनिधरिप, मसनिधरिप,[20] सनिमधरिप,
निसमधरिप, मनिसधरिप, निमसधरिप, सधनिमरिप, धसनिमरिप,

सनिधमरिप, निसधमरिप, धनिसमरिप, निधसमरिप,[३०] मधनिसरिप,
धमनिसरिप, मनिधसरिप, निमधसरिप, धनिमसरिप, निधमसरिप,
रिमधनिसप, मरिधनिसप, रिधमनिसप, धरिमनिसप,[४०] गधरिनिसम,
धमरिनिसप, रिमनिधसप, मरिनिधसप, रिनिमधसप, निरिमधसप,
मनिरिधसप, निमरिधसप, रिधनिमसप, धरिनिमसप,[५०] रिनिधमसप,
निरिधमसप, धनिरिमसप, निधरिमसप, मधनिरिसप, धमनिरिसप,
मनिधरिसप, निमधरिसप, धनिमरिसप, निधमरिसप,[६०] सरिपधनिम,
रिसपधनिम, सपरिधनिम, पसरिधनिम, रिपसधनिम, परिसधनिम,
सरिधपनिम, रिसधपनिम, सधरिपनिम, धसरिपनिम,[७०] रिधसपनिम,
धरिसपनिम, सपधरिनिम, पसधरिनिम, सधपरिनिम, धसपरिनिम,
पधसरिनिम, धपसरिनिम, रिपधसनिम, परिधसनिम,[८०] रिधपसनिम,
धरिपसनिम, पधरिसनिम, धपरिसनिम, सरिपनिधम, रिसपनिधम,
सपरिनिधम, पसरिनिधम, रिपसनिधम, परिसनिधम,[९०] सरिनिपधम,
रिसनिपधम, सनिरिपधम, निसरिपधम, रिनिसपधम, निरिसपधम,
सपनिरिधम, पसनिरिधम, सनिपरिधम, निसपरिधम,[४००] पनिसरिधम,
निपसरिधम, रिपनिसधम, परिनिसधम, रिनिपसधम, निरिपसधम,
पनिरिसधम, निपरिसधम, सरिधनिपम, रिसधनिपम,[१०] सधरिनिपम,
धसरिनिपम, रिधसनिपम, धरिसनिपम, सरिनिधपम, रिसनिधपम,
सनिरिधपम, निसरिधपम, रिनिसधपम, निरिसधपम,[२०] सधनिरिपम,
धसनिरिपम, सनिधरिपम, निसधरिपम, धनिसरिपम, निधसरिपम,
रिधनिसपम, धरिनिसपम, रिनिधसपम, निरिधसपम,[३०] धनिरिसपम,
निधरिसपम, सपधनिरिम, पसधनिरिम, सधपनिरिम, धसपनिरिम,
पधसनिरिम, धपसनिरिम, सपनिधरिम, पसनिधरिम,[४०] सनिपधरिम,
निसपधरिम, पनिसधरिम, निपसधरिम, सधनिपरिम, धसनिपरिम,
सनिधपरिम, निसधपरिम, धनिसपरिस, निधसपरिम,[५०] पधनिसरिम,
धपनिसरिम, पनिधसरिम, निपधसरिम, धनिपसरिम, निधपसरिम,
रिपधनिसम, परिधनिसम, रिधपनिसम, धरिपनिसम,[६०] पधरिनिसम,

धपरिनिसम,	रिपनिधसम,	परिनिधसम,	रिनिपधसम,	निरिपधसम,
पनिरिधसम,	निपरिधसम,	रिधनिपसम,	धरिनिपसम,[70]	रिनिधपसम,
निरिधपसम,	धनिरिपसम,	निधरिपसम,	पधनिरिसम,	धपनिरिसम,
पनिधरिसम,	निपधरिसम,	धनिपरिसम,	निधपरिसम,[80]	समपधनिरि,
मसपधनिरि,	सपमधनिरि,	पसमधनिरि,	मपसधनिरि,	पमसधनिरि,
समधपनिरि,	मसधपनिरि,	सधमपनिरि,	धसमपनिरि,[90]	मधसपनिरि,
धमसपनिरि,	सपधमनिरि,	पसधमनिरि,	सधपमनिरि,	धसपमनिरि,
पधसमनिरि,	धपसमनिरि,	मपधसनिरि,	पमधसनिरि,[500]	मधपसनिरि,
धमपसनिरि,	पधमसनिरि,	धपमसनिरि,	समपनिधरि,	मसपनिधरि,
सपमनिधरि,	पसमनिधरि,	मपसनिधरि,	पमसनिधरि,[10]	समनिपधरि,
मसनिपधरि,	सनिमपधरि,	निसमपधरि,	मनिसपधरि,	निमसपधरि,
सपनिमधरि,	पसनिमधरि,	सनिपमधरि,	निसपमधरि,[20]	पनिसमधरि,
निपसमधरि,	मपनिसधरि,	पमनिसधरि,	मनिपसधरि,	निमपसधरि,
पनिमसधरि,	निपमसधरि,	समधनिपरि,	मसधनिपरि,[30]	सधमनिपरि,
धसमनिपरि,	मधसनिपरि,	धमसनिपरि,	समनिधपरि,	मसनिधपरि,
सनिमधपरि,	निसमधपरि,	मनिसधपरि,	निमसधपरि,[40]	सधनिमपरि,
धसनिमपरि,	सनिधमपरि,	निसधमपरि,	धनिसमपरि,	निधसमपरि,
मधनिसपरि,	धमनिसपरि,	मनिधसपरि,	निमधसपरि,[50]	धनिमसपरि,
निधमसपरि,	सपधनिमरि,	पसधनिमरि,	सधपनिमरि,	धसपनिमरि,
पधसनिमरि,	धपसनिमरि,	सपनिधमरि,	पसनिधमरि,[60]	सनिपधमरि,
निसपधमरि,	पनिसधमरि,	निपसधमरि,	सधनिपमरि,	धसनिपमरि,
सनिधपमरि,	निसधपमरि,	धनिसपमरि,	निधसपमरि,[70]	पधनिसमरि,
धपनिसमरि,	पनिधसमरि,	निपधसमरि,	धनिपसमरि,	निधपसमरि,
मपधनिसरि,	पमधनिसरि,	मधपनिसरि,	धमपनिसरि,[80]	पधमनिसरि,
धपमनिसरि,	मपनिधसरि,	पमनिधसरि,	मनिपधसरि,	निमपधसरि,
पनिमधसरि,	निपमधसरि,	मधनिपसरि,	धमनिपसरि,[90]	मनिधपसरि,
निमधपसरि,	धनिमपसरि,	निधमपसरि,	पधनिमसरि,	धपनिमसरि,

पनिधमसरि, निपधमसरि, धनिपमसरि, निधपमसरि,[600] रिमपधनिस,
मरिपधनिस, रिपमधनिस, परिमधनिस, मपरिधनिस, पमरिधनिस,
रिमधपनिस, मरिधपनिस, रिधमपनिस, धरिमपनिस,[10] मधरिपनिस,
धमरिपनिस, रिपधमनिस, परिधमनिस, रिधपमनिस, धरिपमनिस,
पधरिमनिस, धपरिमनिस, मपधरिनिस, पमधरिनिस,[20] मधपरिनिस,
धमपरिनिस, पधमरिनिस, धपमरिनिस, रिमपनिधस, मरिपनिधस,
रिपमनिधस, परिमनिधस, मपरिनिधस, पमरिनिधस,[30] रिमनिपधस,
मरिनिपधस, रिनिमपधस, निरिमपधस, मनिरिपधस, निमरिपधस,
रिपनिमधस, परिनिमधस, रिनिपमधस, निरिपमधस,[40] पनिरिमधस,
निपरिमधस, मपनिरिधस, पमनिरिधस, मनिपरिधस, निमपरिधस,
पनिमरिधस, निपमरिधस, रिमधनिपस, मरिधनिपस,[50] रिधमनिपस,
धरिमनिपस, मधरिनिपस, धमरिनिपस, रिमनिधपस, मरिनिधपस,
रिनिमधपस, निरिमधपस, मनिरिधपस, निमरिधपस,[60] रिधनिमपस,
धरिनिमपस, रिनिधमपस, निरिधमपस, धनिरिमपस, निधरिमपस,
मधनिरिपस, धमनिरिपस, मनिधरिपस, निमधरिपस,[70] धनिमरिपस,
निधमरिपस, रिपधनिमस, परिधनिमस, रिधपनिमस, धरिपनिमस,
पधरिनिमस, धपरिनिमस, रिपनिधमस, परिनिधमस,[80] रिनिपधमस,
निरिपधमस, पनिरिधमस, निपरिधमस, रिधनिपमस, धरिनिपमस,
रिनिधपमस, निरिधपमस, धनिरिपमस, निधरिपमस,[90] पधनिरिमस,
धपनिरिमस, पनिधरिमस, निपधरिमस, धनिपरिमस, निधपरिमस,
मपधनिरिस, पमधनिरिस, मधपनिरिस, धमपनिरिस,[700] पधमनिरिस,
धपमनिरिस. मपनिधरिस, पमनिधरिस, मनिपधरिस निमपधरिस,
पनिमधरिस, निपमधरिस, मधनिपरिस, धमनिपरिस,[10] मनिधपरिस,
निमधपरिस, धनिमपरिस, निधमपरिस, पधनिमरिस, धपनिमरिस,
पनिधमरिस, निपधमरिस, धनिपमरिस, निधपमरिस [720] (६) सगमपधनि,
गसमपधनि, समगपधनि, मसगपधनि, गमसपधनि, मगसपधनि,
सगपमधनि, गसपमधनि, सपगमधनि, पसगमधनि,[10] गपसमधनि,

पगसमधनि, समपगधनि, मसपगधनि, सपमगधनि, पसमगधनि,
मपसगधनि, पमसगधनि, गमपसधनि, मगपसधनि,[20] गपमसधनि,
पगमसधनि, मपगसधनि, पमगसधनि, सगमधपनि, गसमधपनि,
समगधपनि, मसगधपनि, गमसधपनि, मगसधपनि,[30] सगधमपनि,
गसधमपनि, सधगमपनि, धसगमपनि, गधसमपनि, धगसमपनि,
समधगपनि, मसधगपनि, सधमगपनि, धसमगपनि,[40] मधसगपनि,
धमसगपनि, गमधसपनि, मगधसपनि, गधमसपनि, धगमसपनि,
मधगसपनि, धमगसपनि, सगपधमनि, गसपधमनि,[50] सपगधमनि,
पसगधमनि, गपसधमनि, पगसधमनि, सगधपमनि, गसधपमनि,
सधगपमनि, धसगपमनि, गधसपमनि, धगसपमनि,[60] सपधगमनि,
पसधगमनि, सधपगमनि, धसपगमनि, पधसगमनि, धपसगमनि,
गपधसमनि, पगधसमनि, गधपसमनि, धगपसमनि,[70] पधगसमनि,
धपगसमनि, समपधगनि, मसपधगनि, सपमधगनि, पसमधगनि,
मपसधगनि, पमसधगनि, समधपगनि, मसधपगनि,[80] सधमपगनि,
धसमपगनि, मधसपगनि, धमसपगनि, सपधमगनि, पसधमगनि,
सधपमगनि, धसपमगनि, पधसमगनि, धपसमगनि,[90] मपधसगनि,
पमधसगनि, मधपसगनि, धमपसगनि, पधमसगनि, धपमसगनि,
गमपधसनि, मगपधसनि, गपमधसनि, पगमधसनि,[100] मपगधसनि,
पमगधसनि, गमधपसनि, मगधपसनि, गधमपसनि, धगमपसनि,
मधगपसनि, धमगपसनि, गपधमसनि, पगधमसनि,[10] गधपमसनि,
धगपमसनि, पधगमसनि, धपगमसनि, मपधगसनि, पमधगसनि,
मधपगसनि, धमपगसनि, पधमगसनि, धपमगसनि,[20] सगमपनिध,
गसमपनिध, समगपनिध, मसगपनिध, गमसपनिध, मगसपनिध,
सगपमनिध, गसपमनिध, सपगमनिध, पसगमनिध[30] गपसमनिध,
पगसमनिध, समपगनिध, मसपगनिध, सपमगनिध, पसमगनिध,
मपसगनिध, पमसगनिध, गमपसनिध, मगपसनिध,[40] गपमसनिध,
पगमसनिध, मपगसनिध, पमगसनिध, सगमनिपध, गसमनिपध,

समगनिपध, मसगनिपध, गमसनिपध, मगसनिपध,[50] सगनिमपध,
गसनिमपध, सनिगमपध, निसगमपध, गनिसमपध, निगसमपध,
समनिगपध, मसनिगपध, सनिमगपध, निसमगपध,[60] मनिसगपध,
निमसगपध, गमनिसपध, मगनिसपध, गनिमसपध, निगमसपध,
मनिगसपध, निमगसपध, सगपनिमध, गसपनिमध,[70] सपगनिमध,
पसगनिमध, गपसनिमध, पगसनिमध, सगनिपमध, गसनिपमध,
सनिगपमध, निसगपमध, गनिसपमध, निगसपमध,[80] सपनिगमध,
पसनिगमध, सनिपगमध, निसपगमध, पनिसगमध, निपसगमध,
गपनिसमध, पगनिसमध, गनिपसमध, निगपसमध,[90] पनिगसमध,
निपगसमध, समपनिगध, मसपनिगध, सपमनिगध, पसमनिगध,
मपसनिगध, पमसनिगध, समनिपगध, मसनिपगध,[200] सनिमपगध,
निसमपगध, मनिसपगध, निमसपगध, सपनिमगध, पसनिमगध,
सनिपमगध, निसपमगध, पनिसमगध, निपसमगध,[10] मपनिसगध,
पमनिसगध, मनिपसगध, निमपसगध, पनिमसगध, निपमसगध,
गमपनिसध, मगपनिसध, गपमनिसध, पगमनिसध,[20] मपगनिसध,
पमगनिसध, गमनिपसध, मगनिपसध, गनिमपसध, निगमपसध,
मनिगपसध, निमगपसध, गपनिमसध, पगनिमसध,[30] गनिपमसध,
निगपमसध, पनिगमसध, निपगमसध, मपनिगसध, पमनिगसध,
मनिपगसध, निमपगसध, पनिमगसध, निपमगसध,[40] सगमधनिप,
गसमधनिप, समगधनिप, मसगधनिप, गमसधनिप, मगसधनिप,
सगधमनिप, गसधमनिप, सधगमनिप, धसगमनिप,[50] गधसमनिप,
धगसमनिप, समधगनिप, मसधगनिप, सधमगनिम, धसमगनिप,
मधसगनिप, धमसगनिप, गमधसनिप, मगधसनिप,[60] गधमसनिप,
धगमसनिप, मधगसनिप, धमगसनिप, सगमनिधप, गसमनिधप,
समगनिधप, मसगनिधप, गमसनिधप, मगसनिधप,[70] सगनिमधप,
गसनिमधप, सनिगमधप, निसगमधप, गनिसमधप, निगसमधप,
समनिगधप, मसनिगधप, सनिमगधप, निसमगधप,[80] मनिसगधप,

निमसगधप, गमनिसधप, मगनिसधप, गनिमसधप, निगमसधप,
मनिगसधप, निमगसधप, सगधनिमप, गसधनिमप,[९०] सधगनिमप,
धसगनिमप, गधसनिमप, धगसनिमप, सगनिधमप, गसनिधमप,
सनिगधमप, निसगधमप, गनिसधमप, निगसधमप,[३००] सधनिगमप,
धसनिगमप, सनिधगमप, निसधगमप, धनिसगमप, निधसगमप,
गधनिसमप, धगनिसमप, गनिधसमप, निगधसमप,[१०] धनिगसमप,
निधगसमप, समधनिगप, मसधनिगप, सधमनिगप, धसमनिगप,
मधसनिगप, धमसनिगप, समनिधगप, मसनिधगप,[२०] सनिमधगप,
निसमधगप, मनिसधगप, निमसधगप, सधनिमगप, धसनिमगप,
सनिधमगप, निसधमगप, धनिसमगप, निधसमगप,[३०] मधनिसगप,
धमनिसगप, मनिधसगप, निमधसगप, धनिमसगप, निधमसगप,
गमधनिसप, मगधनिसप, गधमनिसप, धगमनिसप,[४०] मधगनिसप,
धमगनिसप, गमनिधसप, मगनिधसप, गनिमधसप, निगमधसप,
मनिगधसप, निमगधसप, गधनिमसप, धगनिमसप,[५०] गनिधमसप,
निगधमसप, धनिगमसप, निधगमसप, मधनिगसप, धमनिगसप,
मनिधगसप, निमधगसप, धनिमगसप, निधमगसप,[६०] सगपधनिम,
गसपधनिम, सपगधनिम, पसगधनिम, गपसधनिम, पगसधनिम,
सगधपनिम, गसधपनिम, सधगपनिम, धसगपनिम,[७०] गधसपनिम,
धगसपनिम, सपधगनिम, पसधगनिम, सधपगनिम, धसपगनिम,
पधसगनिम, धपसगनिम, गपधसनिम, पगधसनिम,[८०] गधपसनिम,
धगपसनिम, पधगसनिम, धपगसनिम, सगपनिधम, गसपनिधम,
सपगनिधम, पसगनिधम, गपसनिधम, पगसनिधम,[९०] सगनिपधम,
गसनिपधम, सनिगपधम, निसगपधम, गनिसपधम, निगसपधम,
सपनिगधम, पसनिगधम, सनिपगधम, निसपगधम,[४००] पनिसगधम,
निपसगधम, गपनिसधम, पगनिसधम, गनिपसधम, निगपसधम,
पनिगसधम, निपगसधम, सगधनिपम, गसधनिपम,[१०] सधगनिपम,
धसगनिपम, गधसनिपम, धगसनिपम, सगनिधपम, गसनिधपम,

निगधपम,	निसगधपम,	गनिसधपम,	निगसधपम,[20]	सधनिगपम,
सनिगपम,	सनिधगपम,	निसधगपम,	धनिसगपम,	निधसगपम,
धनिसपम,	धगनिसपम,	गनिधसपम,	निगधसपम,[30]	धनिगसपम,
निधगसपम,	सपधनिगम,	पसधनिगम,	सधपनिगम,	धसपनिगम,
धसनिगम,	धपसनिगम,	सपनिधगम,	पसनिधगम,[40]	सनिपधगम,
निसपधगम,	पनिसधगम,	निपसधगम,	सधनिपगम,	धसनिपगम,
निधपगम,	निसधपगम,	धनिसपगम,	निधसपगम,[50]	पधनिसगम,
पनिसगम,	पनिधसगम,	निपधसगम,	धनिपसगम,	निधपसगम,
पधनिसम,	पगधनिसम,	गधपनिसम,	धगपनिसम,[60]	पधगनिसम,
पगनिसम,	गपनिधसम,	पगनिधसम,	गनिपधसम,	निगपधसम,
निगधसम,	निपगधसम,	गधनिपसम,	धगनिपसम,[70]	गनिधपसम,
निगधपसम,	धनिगपसम,	निधगपसम,	पधनिगसम,	धपनिगसम,
निधगसम,	निपधगसम,	धनिपगसम,	निधपगसम,[80]	समपधनिग,
सपधनिग,	सपमधनिग,	पसमधनिग,	मपसधनिग,	पमसधनिग,
मधपनिग,	मसधपनिग,	सधमपनिग,	धसमपनिग,[90]	मधसपनिग,
मसपनिग,	सपधमनिग,	पसधमनिग,	सधपमनिग,	धसपमनिग,
धसमनिग,	धपसमनिग,	मपधसनिग,	पमधसनिग,[500]	मधपसनिग,
मपसनिग,	पधमसनिग,	धपमसनिग,	समपनिधग,	मसपनिधग,
पमनिधग,	पसमनिधग,	मपसनिधग,	पमसनिधग,[10]	समनिपधग,
सनिपधग,	सनिमपधग,	निसमपधग,	मनिसपधग,	निमसपधग,
पनिमधग,	पसनिमधग,	सनिपमधग,	निसपमधग,[20]	पनिसमधग,
निपसमधग,	मपनिसधग,	पमनिसधग,	मनिपसधग,	निमपसधग,
निमसधग,	निपमसधग,	समधनिपग,	मसधनिपग,[30]	सधमनिपग,
समनिपग,	मधसनिपग,	धमसनिपग,	समनिधपग,	मसनिधपग,
निमधपग,	निसमधपग,	मनिसधपग,	निमसधपग,[40]	सधनिमपग,
सनिमपग,	सनिधमपग,	निसधमपग,	धनिसमपग,	निधसमपग,
मधनिसपग,	धमनिसपग,	मनिधसपग,	निमधसपग,[50]	धनिमसपग,

निधमसपग,	सपधनिमग,	पसधनिमग,	सधपनिमग,	धसपनिमग,
पधसनिमग,	धपसनिमग,	सपनिधमग,	पसनिधमग,[६०]	सनिपधमग,
निसपधमग,	पनिसधमग,	निपसधमग,	सधनिपमग,	धसनिपमग,
सनिधपमग,	निसधपमग,	धनिसपमग,	निधसपमग,[७०]	पधनिसमग,
धपनिसमग,	पनिधसमग,	निपधसमग,	धनिपसमग,	निधपसमग,
मपधनिसग,	पमधनिसग,	मधपनिसग,	धमपनिसग,[८०]	पधमनिसग,
धपमनिसग,	मपनिधसग,	पमनिधसग,	मनिपधसग,	निमपधसग,
पनिमधसग,	निपमधसग,	मधनिपसग,	धमनिपसग,[९०]	मनिधपसग,
निमधपसग,	धनिमपसग,	निधमपसग,	पधनिमसग,	धपनिमसग,
पनिधमसग,	निपधमसग,	धनिपमसग,	निधपमसग,[६००]	गमपधनिस,
मगपधनिस,	गपमधनिस,	पगमधनिस,	मपगधनिस,	पमगधनिस,
गमधपनिस,	मगधपनिस,	गधमपनिस,	धगमपनिस,[१०]	मधगपनिस,
धमगपनिस,	गपधमनिस,	पगधमनिस,	गधपमनिस,	धगपमनिस,
पधगमनिस,	धपगमनिस,	मपधगनिस,	पमधगनिस,[२०]	मधपगनिस,
धमपगनिस,	पधमगनिस,	धपमगनिस,	गमपनिधस,	मगपनिधस,
गपमनिधस,	पगमनिधस,	मपगनिधस,	पमगनिधस,[३०]	गमनिपधस,
मगनिपधस,	गनिमपधस,	निगमपधस,	मनिगपधस,	निमगपधस,
गपनिमधस,	पगनिमधस,	गनिपमधस,	निगपमधस,[४०]	पनिगमधस,
निपगमधस,	मपनिगधस,	पमनिगधस,	मनिपगधस,	निमपगधस,
पनिमगधस,	निपमगधस,	गमधनिपस,	मगधनिपस,[५०]	गधमनिपस,
धगमनिपस,	मधगनिपस,	धमगनिपस,	गमनिधपस,	मगनिधपस,
गनिमधपस,	निगमधपस,	मनिगधपस,	निमगधपस,[६०]	गधनिमपस,
धगनिमपस,	गनिधमपस,	निगधमपस,	धनिगमपस,	निधगमपस,
मधनिगपस,	धमनिगपस,	मनिधगपस,	निमधगपस,[७०]	धनिमगपस,
निधमगपस,	गपधनिमस,	पगधनिमस,	गधपनिमस,	धगपनिमस,
पधगनिमस,	धपगनिमस,	गपनिधमस,	पगनिधमस,[८०]	गनिपधमस,
निगपधमस,	पनिगधमस,	निपगधमस,	गधनिपमस,	धगनिपमस,

गनिधपमस, निगधपमस, धनिगपमस, निधगपमस,[90] पधनिगमस,
धपनिगमस, पनिधगमस, निपधगमस, धनिपगमस, निधपगमस,
मपधनिगस, पमधनिगस, मधपनिगस, धमपनिगस,[700] पधमनिगस,
धपमनिगस, मपनिधगस, पमनिधगस, मनिपधगस, निमपधगस,
पनिमधगस, निपमधगस, मधनिपगस, धमनिपगस,[10] मनिधपगस,
निमधपगस, धनिमपगस, निधमपगस, पधनिमगस, धपनिमगस,
पनिधमगस, निपधमगस, धनिपमगस, निधपमगस[720] (७) रिगमपधनि,
गरिमपधनि, रिमगपधनि, मरिगपधनि, गमरिपधनि, मगरिपधनि,
रिगपमधनि, गरिपमधनि, रिपगमधनि, परिगमधनि,[10] गपरिमधनि,
पगरिमधनि, रिमपगधनि, मरिपगधनि, रिपमगधनि, परिमगधनि,
मपरिगधनि, पमरिगधनि, गमपरिधनि, मगपरिधनि,[20] गपमरिधनि,
पगमरिधनि, मपगरिधनि, पमगरिधनि, रिगमधपनि, गरिमधपनि,
रिमगधपनि, मरिगधपनि, गमरिधपनि, मगरिधपनि,[30] रिगधमपनि,
गरिधमपनि, रिधगमपनि, धरिगमपनि, गधरिमपनि, धगरिमपनि,
रिमधगपनि, मरिधगपनि, रिधमगपनि, धरिमगपनि,[40] मधरिगपनि,
धमरिगपनि, गमधरिपनि, मगधरिपनि, गधमरिपनि, धगमरिपनि,
मधगरिपनि, धमगरिपनि, रिगपधमनि, गरिपधमनि,[50] रिपगधमनि,
परिगधमनि, गपरिधमनि, पगरिधमनि, रिगधपमनि, गरिधपमनि,
रिधगपमनि, धरिगपमनि, गधरिपमनि, धगरिपमनि,[60] रिपधगमनि,
परिधगमनि, रिधपगमनि, धरिपगमनि, पधरिगमनि, धपरिगमनि,
गपधरिमनि, पगधरिमनि, गधपरिमनि, धगपरिमनि,[70] पधगरिमनि,
धपगरिमनि, रिमपधगनि, मरिपधगनि, रिपमधगनि, परिमधगनि,
मपरिधगनि, पमरिधगनि, रिमधपगनि, मरिधपगनि,[80] रिधमपगनि,
धरिमपगनि, मधरिपगनि, धमरिपगनि, रिपधमगनि, परिधमगनि,
रिधपमगनि, धरिपमगनि, पधरिमगनि, धपरिमगनि,[90] मपधरिगनि,
पमधरिगनि, मधपरिगनि धमपरिगनि, पधमरिगनि, धपमरिगनि,
गमपधरिनि, मगपधरिनि, गपमधरिनि, पगमधरिनि,[100] मपगधरिनि,

पमगधरिनि, गमधपरिनि, मगधपरिनि, गधमपरिनि, धगमपरिनि,
मधगपरिनि, धमगपरिनि, गपधमरिनि, पगधमरिनि,[10] गवपमरिनि,
धगपमरिनि, पधगमरिनि, धपगमरिनि, मपधगरिनि, पमधगरिनि,
मधपगरिनि, वमपगरिनि, पधमगरिनि, धपमगरिनि,[20] रिगमपनिध,
गरिमपनिध, रिमगपनिध, मरिगपनिध, गमरिपनिध, मगरिपनिध,
रिगपमनिध, गरिपमनिध, रिपगमनिध, परिगमनिव,[30] गपरिमनिध,
पगरिमनिध, रिमपगनिध, मरिपगनिध, रिपमगनिध, परिमगनिध,
मपरिगनिध, पमरिगनिध, गमपरिनिध, मगपरिनिध,[40] गपमरिनिध,
पगमरिनिध, मपगरिनिध, पमगरिनिध, रिमगनिपध, मरिगनिपध,
रिगमनिपध, मरिगनिपध, गमरिनिपध, मगरिनिपध,[50] रिगनिमपध,
गरिनिमपध, रिनिगमपध, निरिगमपध, गनिरिमपध, निगरिमपध,
रिमनिगपध, मरिनिगपध, रिनिमगपध, निरिमगपध,[60] मनिरिगपध,
निमरिगपध, गमनिरिपध, मगनिरिपध, गनिमरिपध, निगमरिपध,
मनिगरिपध, निमगरिपध, रिगपनिमध, गरिपनिमध,[70] रिपगनिमध,
परिगनिमध, गपरिनिमध, पगरिनिमध, रिगनिपमध, गरिनिपमध,
रिनिगपमव, निरिगपमध, गनिरिपमध, निगरिपमध,[80] रिपनिगमध,
परिनिगमध, रिनिपगमध, निरिपगमध, पनिरिगमध, निपरिगमध,
गपनिरिमध, पगनिरिमध, गनिपरिमध, निगपरिमध,[90] पनिगरिमध,
निपगरिमध, रिमपनिगध, मरिपनिगध, रिपमनिगध, परिमनिगध,
मपरिनिगध, पमरिनिगध, रिमनिपगध, मरिनिपगध,[200] रिनिमपगध,
निरिमपगध, मनिरिपगध, निमरिपगध, रिपनिमगध, परिनिमगध,
रिनिपमगध, निरिपमगध, पनिरिमगध, निपरिमगध,[10] मपनिरिगध,
पमनिरिगध, मनिपरिगध, निमपरिगध, पनिमरिगध, निपमरिगध,
गमपनिरिध, मगपनिरिध, गपमनिरिध, पगमनिरिध,[20] मपगनिरिध,
पमगनिरिध, गमनिपरिध, मगनिपरिध, गनिमपरिध, निगमपरिध,
मनिगपरिध, निमगपरिध, गपनिमरिध, पगनिमरिध,[30] गनिपमरिध,
निगपमरिध, पनिगमरिध, निपगमरिध, मपनिगरिध, पमनिगरिध,

मनिपगरिध, निमपगरिध, पनिमगरिध, निपमगरिध,[40] रिगमधनिप,
गरिमधनिप, रिमगधनिप, मरिगधनिप, गमरिधनिप, मगरिधनिप,
रिगधमनिप, गरिधमनिप, रिधगमनिप, धरिगमनिप,[50] गधरिमनिप,
धगरिमनिप, रिमधगनिप, मरिधगनिप, रिधमगनिप, धरिमगनिप,
मधरिगनिप, धमरिगनिप, गमधरिनिप, मगधरिनिप,[60] गधमरिनिप,
धगमरिनिप, मधगरिनिप, धमगरिनिप, रिगमनिधप, गरिमनिधप,
रिमगनिधप, मरिगनिधप, गमरिनिधप, मगरिनिधप,[70] रिगनिमधप,
गरिनिमधप, रिनिगमधप, निरिगमधप, गनिरिमधप, निगरिमधप,
रिमनिगधप, मरिनिगधप, रिनिमगधप, निरिमगधप,[80] मनिरिगधप,
निमरिगधप, गमनिरिधप, मगनिरिधप, गनिमरिधप, निगमरिधप,
मनिगरिधप, निमगरिधप, रिगधनिमप, गरिधनिमप,[90] रिधगनिमप,
धरिगनिमप, गधरिनिमप, धगरिनिमप, रिगनिधमप, गरिनिधमप,
रिनिगधमप, निरिगधमप, गनिरिधमप, निगरिधमप,[300] रिधनिगमप,
धरिनिगमप, रिनिधगमप, निरिधगमप, धनिरिगमप, निधरिगमप,
गधनिरिमप, धगनिरिमप, गनिधरिमप, निगधरिमप,[10] धनिगरिमप,
निधगरिमप, रिमधनिगप, मरिधनिगप, रिधमनिगप, धरिमनिगप,
मधरिनिगप, धमरिनिगप, रिमनिधगप, मरिनिधगप,[20] रिनिमधगप,
निरिमधगप, मनिरिधगप, निमरिधगप, रिधनिमगप, धरिनिमगप,
रिनिधमगप, निरिधमगप, धनिरिमगप, निधरिमगप,[30] मधनिरिगप,
धमनिरिगप, मनिधरिगप, निमधरिगप, धनिमरिगप, निधमरिगप,
गमधनिरिप, मगधनिरिप, गधमनिरिप, धगमनिरिप,[40] मधगनिरिप,
धमगनिरिप, गमनिधरिप, मगनिधरिप, गनिमधरिप, निगमधरिप,
मनिगधरिप, निमगधरिप, गधनिमरिप, धगनिमरिप,[50] गनिधमरिप,
निगधमरिप, धनिगमरिप, निधगमरिप, मधनिगरिप, धमनिगरिप,
मनिधगरिप, निमधगरिप, धनिमगरिप, निधमगरिप,[60] रिगपधनिम,
गरिपधनिम, रिपगधनिम, परिगधनिम, गपरिधनिम, पगरिधनिम,
रिगधपनिम, गरिधपनिम, रिधगपनिम, धरिगपनिम,[70] गधरिपनिम,

धगरिपनिम, रिपधगनिम, परिधगनिम, रिधपगनिम, धरिपगनिम,
पधरिगनिम, धपरिगनिम, गपधरिनिम, पगधरिनिम,८० गधपरिनिम,
धगपरिनिम पधगरिनिम, धपगरिनिम, रिगपनिधम, गरिपनिधम,
रिपगनिधम, परिगनिधम, गपरिनिधम, पगरिनिधम,९० रिगनिपधम,
गरिनिपधम, रिनिगपधम, निरिगपधम, गनिरिपधम, निगरिपधम,
रिपनिगधम, परिनिगधम, रिनिपगधम, निरिपगधम,४०० पनिरिगधम,
निपरिगधम, गपनिरिधम, पगनिरिधम, गनिपरिधम, निगपरिधम,
पनिगरिधम, निपगरिधम, रिगधनिपम, गरिधनिपम,१० रिधगनिपम,
धरिगनिपम, गधरिनिपम, धगरिनिपम, रिगनिधपम, गरिनिधपम,
रिनिगधपम, निरिगधपम, गनिरिधपम, निगरिधपम,२० रिधनिगपम,
धरिनिगपम, रिनिधगपम, निरिधगपम, धनिरिगपम, निधरिगपम,
गधनिरिपम, धगनिरिपम, गनिधरिपम, निगधरिपम,३० धनिगरिपम,
निधगरिपम, रिपधनिगम, परिधनिगम, रिधपनिगम, धरिपनिगम,
पधरिनिगम, धपरिनिगम, रिपनिधगम, परिनिधगम,४० रिनिपधगम,
निरिपधगम, पनिरिधगम, निपरिधगम, रिधनिपगम, धरिनिपगम,
रिनिधपगम, निरिधपगम, धनिरिपगम, निधरिपगम,५० पधनिरिगम,
धपनिरिगम, पनिधरिगम, निपधरिगम, धनिपरिगम, निधपरिगम,
गपधनिरिम, पगधनिरिम, गधपनिरिम, धगपनिरिम,६० पधगनिरिम,
धपगनिरिम, गपनिधरिम, पगनिधरिम, गनिपधरिम, निगपधरिम,
पनिगधरिम, निपगधरिम, गधनिपरिम, धगनिपरिम,७० गनिधपरिम,
निगधपरिम, धनिगपरिम, निधगपरिम, पधनिगरिम, धपनिगरिम,
पनिधगरिम, निपधगरिम, धनिपगरिम, निधपगरिम,८० रिमपधनिग,
मरिपधनिग, रिपमधनिग, परिमधनिग, मपरिधनिग, पमरिधनिग,
रिमधपनिग, मरिधपनिग, रिधमपनिग, धरिमपनिग,९० मधरिपनिग,
धमरिपनिग, रिपधमनिग, परिधमनिग, रिधपमनिग, धरिपमनिग,
पधरिमनिग, धपरिमनिग, मपधरिनिग, पमधरिनिग,५०० मधपरिनिग,
धमपरिनिग, पधमरिनिग, धपमरिनिग, रिमपनिधग, मरिपनिधग,

रिपमनिधग, परिमनिधग, मपरिनिधग, पमरिनिधग,[10] रिमनिपधग,
मरिनिपधग, रिनिमपधग, निरिमपधग, मनिरिपधग, निमरिपधग,
रिपनिमधग, परिनिमधग, रिनिपमधग, निरिपमधग,[20] पनिरिमधग,
निपरिमधग, मपनिरिधग, पमनिरिधग, मनिपरिधग, निमपरिधग,
पनिमरिधग, निपमरिधग, रिमधनिपग, मरिधनिपग,[30] रिधमनिपग,
धरिमनिपग, मधरिनिपग, धमरिनिपग, रिमनिधपग, मरिनिधपग,
रिनिमधपग, निरिमधपग, मनिरिधपग, निमरिधपग,[40] रिधनिमपग,
धरिनिमपग, रिनिधमपग, निरिधमपग, धनिरिमपग, निधरिमपग,
मधनिरिपग, धमनिरिपग, मनिधरिपग, निमधरिपग,[50] धनिमरिपग,
निधमरिपग, रिपधनिमग, परिधनिमग, रिधपनिमग, धरिपनिमग,
पधरिनिमग, धपरिनिमग, रिपनिधमग, परिनिधमग,[60] रिनिपधमग,
निरिपधमग, पनिरिधमग, निपरिधमग, रिधनिपमग, धरिनिपमग,
रिनिधपमग, निरिधपमग, धनिरिपमग, निधरिपमग,[70] पधनिरिमग,
धपनिरिमग, पनिधरिमग, निपधरिमग, धनिपरिमग, निधपरिमग,
मपधनिरिग, पमधनिरिग, मधपनिरिग, धमपनिरिग,[80] पधमनिरिग,
धपमनिरिग, मपनिधरिग, पमनिधरिग, मनिपधरिग, निमपधरिग,
पनिमधरिग, निपमधरिग, मधनिपरिग, धमनिपरिग,[90] मनिधपरिग,
निमधपरिग, धनिमपरिग, निधमपरिग, पधनिमरिग, धपनिमरिग,
पनिधमरिग, निपधमरिग, धनिपमरिग, निधपमरिग,[600] गमपधनिरि,
मगपधनिरि, गपमधनिरि, पगमधनिरि, मपगधनिरि, पमगधनिरि,
गमधपनिरि, मगधपनिरि, गधमपनिरि, धगमपनिरि,[10] मधगपनिरि,
धमगपनिरि, गपधमनिरि, पगधमनिरि, गधपमनिरि, धगपमनिरि,
पधगमनिरि, धपगमनिरि, मपधगनिरि, पमधगनिरि,[20] मधपगनिरि,
धमपगनिरि, पधमगनिरि, धपमगनिरि, गमपनिधरि, मगपनिधरि,
गपमनिधरि, पगमनिधरि, मपगनिधरि, पमगनिधरि,[30] गमनिपधरि,
मगनिपधरि, गनिमपधरि, निगमपधरि, मनिगपधरि, निमगपधरि,
गपनिमधरि, पगनिमधरि, गनिपमधरि, निगपमधरि,[40] पनिगमधरि,

निपगमधरि, मपनिगधरि, पमनिगधरि, मनिपगधरि, निमपगधरि, पनिमगधरि, निपमगधरि, गमधनिपरि, मगधनिपरि,[50] गधमनिपरि, धगमनिपरि, मधगनिपरि, धमगनिपरि, गमनिधपरि, मगनिधपरि, गनिमधपरि, निगमधपरि, मनिगधपरि, निमगधपरि,[60] गधनिमपरि, धगनिमपरि, गनिधमपरि, निगधमपरि, धनिगमपरि, निधगमपरि, मधनिगपरि, धमनिगपरि, मनिधगपरि, निमधगपरि,[70] धनिमगपरि, निधमगपरि, गपधनिमरि, पगधनिमरि, गधपनिमरि, धगपनिमरि, पधगनिमरि, धपगनिमरि, गपनिधमरि, पगनिधमरि,[80] गनिपधमरि, निगपधमरि, पनिगधमरि, निपगधमरि, गधनिपमरि, धगनिपमरि, गनिधपमरि, निगधपमरि, धनिगपमरि, निधगपमरि,[90] पधनिगमरि, धपनिगमरि, पनिधगमरि, निपधगमरि, धनिपगमरि, निधपगमरि, मपधनिगरि, पमधनिगरि, मधपनिगरि, धमपनिगरि,[700] पधमनिगरि, धपमनिगरि, मपनिधगरि, पमनिधगरि, मनिपधगरि, निमपधगरि, पनिमधगरि, निपमधगरि, मधनिपगरि, धमनिपगरि,[10] मनिधपगरि, निमधपगरि, धनिमपगरि, निधमपगरि, पधनिमगरि, धपनिमगरि, पनिधमगरि, निपधमगरि, धनिपमगरि, निधपमगरि[720]

सपूर्णस्वरप्रस्तार —सरिगमपधनि, रिसगमपधनि, सगरिमपधनि, गसरिमपधनि, रिगसमपधनि, गरिसमपधनि, सरिमगपधनि, रिसमगपधनि, समरिगपधनि, मसरिगपधनि,[10] रिमसगपधनि मरिसगपधनि, सगमरिपधनि, गसमरिपधनि, समगरिपधनि, मसगरिपधनि, गमसरिपधनि, मगसरिपधनि, रिगमसपधनि, गरिमसपधनि,[20] रिमगसपधनि, मरिगसपधनि, गमरिसपधनि, मगरिसपधनि, सरिगपमधनि, रिसगपमधनि, सगरिपमधनि, गसरिपमधनि, रिगसपमधनि, गरिसपमधनि,[30] सरिपगमधनि, रिसपगमधनि, सपरिगमधनि, पसरिगमधनि, रिपसगमधनि, परिसगमधनि, सगपरिमधनि, गसपरिमधनि, सपगरिमधनि, पसगरिमधनि,[40] गपसरिमधनि, पगसरिमधनि, रिगपसमधनि, गरिपसमधनि, रिपगसमधनि, परिगसमधनि, गपरिसमधनि, पगरिसमधनि, सरिमपगधनि, रिसमपगधनि,[50] समरिपगधनि, मसरिपगधनि, रिमसपगधनि,

मरिसपगधनि, सरिपमगधनि, रिसपमगधनि, सपरिमगधनि, पसरिमगधनि, रिपसमगधनि, परिसमगधनि,[60] समपरिगधनि, मसपरिगधनि, सपमरिगधनि, पसमरिगधनि, मपसरिगधनि, पमसरिगधनि, रिमपसगधनि, मरिपसगधनि, रिपमसगधनि, परिमसगधनि,[70] मपरिसगधनि, पमरिसगधनि, सगमपरिधनि, गसमपरिधनि, समगपरिधनि, मसगपरिधनि, गमसपरिधनि, मगसपरिधनि, सगपमरिधनि, गसपमरिधनि,[80] सपगमरिधनि, पसगमरिधनि, गपसमरिधनि, पगसमरिधनि, समपगरिधनि, मसपगरिधनि, सपमगरिधनि, पसमगरिधनि, मपसगरिधनि, पमसगरिधनि,[90] गमपसरिधनि, मगपसरिधनि, गपमसरिधनि, पगमसरिधनि, मपगसरिधनि, पमगसरिधनि, रिगमपसधनि, गरिमपसधनि, रिमगपसधनि, मरिगपसधनि,[100] गमरिपसधनि, मगरिपसधनि, रिगपमसधनि, गरिपमसधनि, रिपगमसधनि, परिगमसधनि, गपरिमसधनि, पगरिमसधनि, रिमपगसधनि, मरिपगसधनि,[10] रिपमगसधनि, परिमगसधनि, मपरिगसधनि, पमरिगसधनि, गमपरिसधनि, मगपरिसधनि, गपमरिसधनि, पगमरिसधनि, मपगरिसधनि, पमगरिसधनि,[20] सरिगमधपनि, रिसगमधपनि, सगरिमधपनि, गसरिमधपनि, रिगसमधपनि, गरिसमधपनि, सरिमगधपनि, रिसमगधपनि, समरिगधपनि, मसरिगधपनि,[30] रिमसगधपनि, मरिसगधपनि, सगमरिधपनि, गसमरिधपनि, समगरिधपनि, मसगरिधपनि, गमसरिधपनि, मगसरिधपनि, रिगमसधपनि, गरिमसधपनि,[40] रिमगसधपनि, मरिगसधपनि, गमरिसधपनि, मगरिसधपनि, सरिगधमपनि, रिसगधमपनि, सगरिधमपनि, गसरिधमपनि, रिगसधमपनि, गरिसधमपनि,[50] सरिधगमपनि, रिसधगमपनि, सधरिगमपनि, धसरिगमपनि, रिधसगमपनि, धरिसगमपनि, सगधरिमपनि, गसधरिमपनि, सधगरिमपनि, धसगरिमपनि,[60] गधसरिमपनि, धगसरिमपनि, रिगधसमपनि, गरिधसमपनि, रिधगसमपनि, धरिगसमपनि, गधरिसमपनि, धगरिसमपनि, सरिमधगपनि, रिसमधगपनि,[70] समरिधगपनि, मसरिधगपनि, रिमसधगपनि, मरिसधगपनि, सरिधमगपनि, रिसधमगपनि, सधरिमगपनि, धसरिमगपनि, रिधसमगपनि, धरिसमगपनि,[80] समधरिगपनि, मसधरिगपनि, सधमरिगपनि, धसमरिगपनि, मधसरिगपनि, धमसरिगपनि, रिमधसगपनि, मरिधसगपनि,

रिधमसगपनि, धरिमसगपनि,[90] मधरिसगपनि, धमरिसगपनि, सगमधरिपनि,
गसमधरिपनि, समगधरिपनि, मसगधरिपनि, गमसधरिपनि, मगसधरिपनि,
सगधमरिपनि, गसधमरिपनि,[200] सधगमरिपनि, धसगमरिपनि, गधसमरिपनि,
धगसमरिपनि, समधगरिपनि, मसधगरिपनि, सधमगरिपनि, धसमगरिपनि,
मधसगरिपनि, धमसगरिपनि,[10] गमधसरिपनि, मगधसरिपनि, गधमसरिपनि,
धगमसरिपनि, मधगसरिपनि, धमगसरिपनि, रिगमधसपनि, गरिमधसपनि,
रिमगधसपनि, मरिगधसपनि,[20] गमरिधसपनि, मगरिधसपनि, रिगधमसपनि,
गरिधमसपनि, रिधगमसपनि, धरिगमसपनि, गधरिमसपनि, धगरिमसपनि,
रिमधगसपनि, मरिधगसपनि,[30] रिधमगसपनि, धरिमगसपनि, मधरिगसपनि,
धमरिगसपनि, गमधरिसपनि, मगधरिसपनि, गधमरिसपनि, धगमरिसपनि,
मधगरिसपनि, धमगरिसपनि,[40] सरिगपधमनि, रिसगपधमनि, सगरिपधमनि,
गसरिपधमनि, रिगसपधमनि, गरिसपधमनि, सरिपगधमनि, रिसपगधमनि,
सपरिगधमनि, पसरिगधमनि,[50] रिपसगधमनि, परिसगधमनि, सगपरिधमनि,
गसपरिधमनि, सपगरिधमनि, पसगरिधमनि, गपसरिधमनि, पगसरिधमनि,
रिगपसधमनि, गरिपसधमनि,[60] रिपगसधमनि, परिगसधमनि, गपरिसधमनि,
पगरिसधमनि, सरिगधपमनि, रिसगधपमनि, सगरिधपमनि, गसरिधपमनि,
रिगसधपमनि, गरिसधपमनि,[70] सरिधगपमनि, रिसधगपमनि, सधरिगपमनि,
धसरिगपमनि, रिधसगपमनि, धरिसगपमनि, सगधरिपमनि, गसधरिपमनि,
सधगरिपमनि, धसगरिपमनि,[80] गधसरिपमनि, धगसरिपमनि, रिगधसपमनि,
गरिधसपमनि, रिधगसपमनि, धरिगसपमनि, गधरिसपमनि, धगरिसपमनि,
सरिपधगमनि, रिसपधगमनि,[90] सपरिधगमनि, पसरिधगमनि, रिपसधगमनि,
परिसधगमनि, सरिधपगमनि, रिसधपगमनि, सधरिपगमनि, धसरिपगमनि,
रिधसपगमनि, धरिसपगमनि,[300] सपधरिगमनि, पसधरिगमनि, सधपरिगमनि,
धसपरिगमनि, पधसरिगमनि, धपसरिगमनि, रिपधसगमनि, परिधसगमनि,
रिधपसगमनि, धरिपसगमनि,[10] पधरिसगमनि, धपरिसगमनि, सगपधरिमनि,
गसपधरिमनि, सपगधरिमनि, पसगधरिमनि, गपसधरिमनि, पगसधरिमनि,
सगधपरिमनि, गसधपरिमनि,[20] सधगपरिमनि, धसगपरिमनि, गधसपरिमनि,

धगसपरिमनि, सपधगरिमनि, पसधगरिमनि, सधपगरिमनि, धसपगरिमनि, पधसगरिमनि, धपसगरिमनि,[30] गपधसरिमनि, पगधसरिमनि, गधपसरिमनि, धगपसरिमनि, पधगसरिमनि, धपगसरिमनि, रिगपधसमनि, गरिपधसमनि, रिपगधसमनि, परिगधसमनि,[40] गपरिधसमनि, पगरिधसमनि, रिगधपसमनि, गरिधपसमनि, रिधगपसमनि, धरिगपसमनि, गधरिपसमनि, धगरिपसमनि, रिपधगसमनि, परिधगसमनि,[50] रिधपगसमनि, धरिपगसमनि, पधरिगसमनि, धपरिगसमनि, गपधरिसमनि, पगधरिसमनि, गधपरिसमनि, धगपरिसमनि, पधगरिसमनि, धपगरिसमनि,[60] सरिमपधगनि, रिसमपधगनि, समरिपधगनि, मसरिपधगनि, रिमसपधगनि, मरिसपधगनि, सरिपमधगनि, रिसपमधगनि, सपरिमधगनि, पसरिमधगनि,[70] रिपसमधगनि, परिसमधगनि, समपरिधगनि, मसपरिधगनि, सपमरिधगनि, पसमरिधगनि, मपसरिधगनि, पमसरिधगनि, रिमपसधगनि, मरिपसधगनि,[80] रिपमसधगनि, परिमसधगनि, मपरिसधगनि, पमरिसधगनि, सरिमधपगनि, रिसमधपगनि, समरिधपगनि, मसरिधपगनि, रिमसधपगनि, मरिसधपगनि,[90] सरिधमपगनि, रिसधमपगनि, सधरिमपगनि, धसरिमपगनि, रिधसमपगनि, धरिसमपगनि, समधरिपगनि, मसधरिपगनि, सधमरिपगनि, धसमरिपगनि,[400] मधसरिपगनि, धमसरिपगनि, रिमधसपगनि, मरिधसपगनि, रिधमसपगनि, धरिमसपगनि, मधरिसपगनि, धमरिसपगनि, सरिपधमगनि, रिसपधमगनि,[10] सपरिधमगनि, पसरिधमगनि, रिपसधमगनि, परिसधमगनि, सरिधपमगनि, रिसधपमगनि, सधरिपमगनि, धसरिपमगनि, रिधसपमगनि, धरिसपमगनि,[20] सपधरिमगनि, पसधरिमगनि, सधपरिमगनि, धसपरिमगनि, पधसरिमगनि, धपसरिमगनि, रिपधसमगनि, परिधसमगनि, रिधपसमगनि, धरिपसमगनि,[30] पधरिसमगनि, धपरिसमगनि, समपधरिगनि, मसपधरिगनि, सपमधरिगनि, पसमधरिगनि, मपसधरिगनि, पमसधरिगनि, समधपरिगनि, मसधपरिगनि,[40] सधमपरिगनि, धसमपरिगनि, मधसपरिगनि, धमसपरिगनि, सपधमरिगनि, पसधमरिगनि, सधपमरिगनि, धसपमरिगनि, पधसमरिगनि, धपसमरिगनि,[50] मपधसरिगनि, पमधसरिगनि, मधपसरिगनि, धमपसरिगनि, पधमसरिगनि, धपमसरिगनि, रिमपधसगनि, मरिपधसगनि,

रिपमधसगनि, परिमधसगनि,[60] मपरिधसगनि, पमरिधसगनि, रिमधपसगनि,
मरिधपसगनि, रिधमपसगनि, धरिमपसगनि, मधरिपसगनि, धमरिपसगनि,
रिपधमसगनि, परिधमसगनि,[70] रिधपमसगनि, धरिपमसगनि, पधरिमसगनि,
धपरिमसगनि, मपधरिसगनि, पमधरिसगनि, मधपरिसगनि, धमपरिसगनि,
पधमरिसगनि, धपमरिसगनि,[80] सगमपधरिनि, गसमपधरिनि, समगपधरिनि,
मसगपधरिनि, गमसपधरिनि, मगसपधरिनि, सगपमधरिनि, गसपमधरिनि,
सपगमधरिनि, पसगमधरिनि,[90] गपसमधरिनि, पगसमधरिनि, समपगधरिनि,
मसपगधरिनि, सपमगधरिनि, पसमगधरिनि, मपसगधरिनि, पमसगधरिनि,
गमपसधरिनि, मगपसधरिनि,[500] गपमसधरिनि, पगमसधरिनि, मपगसधरिनि,
पमगसधरिनि, सगमधपरिनि, गसमधपरिनि, समगधपरिनि, मसगधपरिनि,
गमसधपरिनि, मगसधपरिनि,[10] सगधमपरिनि, गसधमपरिनि, सधगमपरिनि,
धसगमपरिनि, गधसमपरिनि, धगसमपरिनि, समधगपरिनि, मसधगपरिनि,
सधमगपरिनि, धसमगपरिनि,[20] मधसगपरिनि, धमसगपरिनि, गमधसपरिनि,
मगधसपरिनि, गधमसपरिनि, धगमसपरिनि, मधगसपरिनि, धमगसपरिनि,
सगपधमरिनि, गसपधमरिनि,[30] सपगधमरिनि, पसगधमरिनि, गपसधमरिनि,
पगसधमरिनि, सगधपमरिनि, गसधपमरिनि, सधगपमरिनि, धसगपमरिनि,
गधसपमरिनि, धगसपमरिनि,[40] सपधगमरिनि, पसधगमरिनि, सधपगमरिनि,
धसपगमरिनि, पधसगमरिनि, धपसगमरिनि, गपधसमरिनि, पगधसमरिनि,
गधपसमरिनि, धगपसमरिनि,[50] पधगसमरिनि, धपगसमरिनि, समपधगरिनि,
मसपधगरिनि, सपमधगरिनि, पसमधगरिनि, मपसधगरिनि, पमसधगरिनि,
समधपगरिनि, मसधपगरिनि,[60] सधमपगरिनि, धसमपगरिनि, मधसपगरिनि,
धमसपगरिनि, सपधमगरिनि, पसधमगरिनि, सधपमगरिनि, धसपमगरिनि,
पधसमगरिनि, धपसमगरिनि,[70] मपधसगरिनि, पमधसगरिनि, मधपसगरिनि,
धमपसगरिनि, पधमसगरिनि, धपमसगरिनि, गमपधसरिनि, मगपधसरिनि,
गपमधसरिनि, पगमधसरिनि,[80] मपगधसरिनि, पमगधसरिनि, गमधपसरिनि,
मगधपसरिनि, गधमपसरिनि, धगमपसरिनि, मधगपसरिनि, धमगपसरिनि,
गपधमसरिनि, पगधमसरिनि[90] गधपमसरिनि, धगपमसरिनि, पधगमसरिनि,

धपगमसरिनि, मपधगसरिनि, पमधगसरिनि, मधपगसरिनि, धमपगसरिनि, पधमगसरिनि, धपमगसरिनि,[600] रिगमपधसनि, गरिमपधसनि, रिमगपधसनि, मरिगपधसनि, गमरिपधसनि, मगरिपधसनि, रिगपमधसनि, गरिपमधसनि, रिपगमधसनि, परिगमधसनि,[10] गपरिमधसनि, पगरिमधसनि, रिमपगधसनि, मरिपगधसनि, रिपमगधसनि, परिमगधसनि, मपरिगधसनि, पमरिगधसनि, गमपरिधसनि, मगपरिधसनि,[20] गपमरिधसनि, पगमरिधसनि, मपगरिधसनि, पमगरिधसनि, रिगमधपसनि, गरिमधपसनि, रिमगधपसनि, मरिगधपसनि, गमरिधपसनि, मगरिधपसनि,[30] रिगधमपसनि, गरिधमपसनि, रिधगमपसनि, धरिगमपसनि, गधरिमपसनि, धगरिमपसनि, रिमधगपसनि, मरिधगपसनि, रिधमगपसनि, धरिमगपसनि,[40] मधरिगपसनि, धमरिगपसनि, गमधरिपसनि, मगधरिपसनि, गधमरिपसनि, धगमरिपसनि, मधगरिपसनि, धमगरिपसनि, रिगपधमसनि, गरिपधमसनि,[50] रिपगधमसनि, परिगधमसनि, गपरिधमसनि, पगरिधमसनि, रिगधपमसनि, गरिधपमसनि, रिधगपमसनि, धरिगपमसनि, गधरिपमसनि, धगरिपमसनि,[60] रिपधगमसनि, परिधगमसनि, रिधपगमसनि, धरिपगमसनि, पधरिगमसनि, धपरिगमसनि, गपधरिमसनि, पगधरिमसनि, गधपरिमसनि, धगपरिमसनि,[70] पधगरिमसनि, धपगरिमसनि, रिमपधगसनि, मरिपधगसनि, रिपमधगसनि, परिमधगसनि, मपरिधगसनि, पमरिधगसनि, रिमधपगसनि, मरिधपगसनि,[80] रिधमपगसनि, धरिमपगसनि, मधरिपगसनि, धमरिपगसनि, रिपधमगसनि, परिधमगसनि, रिधपमगसनि, धरिपमगसनि, पधरिमगसनि, धपरिमगसनि,[90] मपधरिगसनि, पमधरिगसनि, मधपरिगसनि, धमपरिगसनि, पधमरिगसनि, धपमरिगसनि, गमपधरिसनि, मगपधरिसनि, गपमधरिसनि, पगमधरिसनि,[700] मपगधरिसनि, पमगधरिसनि, गमधपरिसनि, मगधपरिसनि, गधमपरिसनि, धगमपरिसनि, मधगपरिसनि, धमगपरिसनि, गपधमरिसनि, पगधमरिसनि,[10] गधपमरिसनि, धगपमरिसनि, पधगमरिसनि, धपगमरिसनि, मपधगरिसनि, पमधगरिसनि, मधपगरिसनि, धमपगरिसनि, पधमगरिसनि, धपमगरिसनि,[20] सरिगमपनिध, रिसगमपनिध, सगरिमपनिध, गसरिमपनिध, रिगसमपनिध, गरिसमपनिध, सरिमगपनिध, रिसमगपनिध,

समरिगपनिध, मसरिगपनिध,[30] रिमसगपनिध, मरिसगपनिध, सगमरिपनिध, गसमरिपनिध, समगरिपनिध, मसगरिपनिध, गमसरिपनिध, मगसरिपनिध, रिगमसपनिध, गरिमसपनिध,[40] रिमगसपनिध, मरिगसपनिध, गमरिसपनिध, मगरिसपनिध, सरिगपमनिध, रिसगपमनिध, सगरिपमनिध, गसरिपमनिध, रिगसपमनिध, गरिसपमनिध,[50] सरिपगमनिध, रिसपगमनिध, सपरिगमनिध, पसरिगमनिध, रिपसगमनिध, परिसगमनिध, सगपरिमनिध, गसपरिमनिध, सपगरिमनिध, पसगरिमनिध,[60] गपसरिमनिध, पगसरिमनिध, रिगपसमनिध, गरिपसमनिध, रिपगसमनिध, परिगसमनिध, गपरिसमनिध, पगरिसमनिध, सरिमपगनिध, रिसमपगनिध,[70] समरिपगनिध, मसरिपगनिध, रिमसपगनिध, मरिसपगनिध, सरिपमगनिव, रिसपमगनिध, सपरिमगनिध, पसरिमगनिध, रिपसमगनिध, परिसमगनिध,[80] समपरिगनिध, मसपरिगनिव, सपमरिगनिध, पसमरिगनिध, मपसरिगनिध, पमसरिगनिध, रिमपसगनिध, मरिपसगनिध, रिपमसगनिध, परिमसगनिध,[90] मपरिसगनिध, पमरिसगनिध, सगमपरिनिध, गसमपरिनिध, समगपरिनिध, मसगपरिनिध, गमसपरिनिध, मगसपरिनिध, सगपमरिनिध, गसपमरिनिध,[800] सपगमरिनिध, पसगमरिनिध, गपसमरिनिध, पगसमरिनिध, समपगरिनिध, मसपगरिनिध, सपमगरिनिध, पसमगरिनिध, मपसगरिनिध, पमसगरिनिध,[10] गमपसरिनिध, मगपसरिनिध, गपमसरिनिध, पगमसरिनिध, मपगसरिनिध, पमगसरिनिध, रिगमपसनिध, गरिमपसनिध, रिमगपसनिध, मरिगपसनिध,[20] गमरिपसनिध, मगरिपसनिध, रिगपमसनिध, गरिपमसनिध, रिपगमसनिध, परिगमसनिध, गपरिमसनिध, पगरिमसनिध, रिमपगसनिध, मरिपगसनिध,[30] रिपमगसनिध, परिमगसनिध, मपरिगसनिध, पमरिगसनिध, गमपरिसनिध, मगपरिसनिध, गपमरिसनिध, पगमरिसनिध, मपगरिसनिध, पमगरिसनिध,[40] सरिगमनिपध, रिसगमनिपध, सगरिमनिपध, गसरिमनिपध, रिगसमनिपध, गरिसमनिपध, सरिमगनिपध, रिसमगनिपध, समरिगनिपध, मसरिगनिपध,[50] रिमसगनिपध, मरिसगनिपध, सगमरिनिपध, गसमरिनिपध, समगरिनिपध, मसगरिनिपध, गमसरिनिपध, मगसरिनिपध, रिगमसनिपध, गरिमसनिपध,[60] रिमगसनिपध, मरिगसनिपध, गमरिसनिपध,

मगरिसनिपध, सरिगनिमपध, रिसगनिमपध, सगरिनिमपध, गसरिनिमपध, रिगसनिमपध, गरिसनिमपध,[70] सरिनिगमपध, रिसनिगमपध, सनिरिगमपध, निसरिगमपध, रिनिसगमपध, निरिसगमपध, सगनिरिमपध, गसनिरिमपध, सनिगरिमपध, निसगरिमपध,[80] गनिसरिमपध, निगसरिमपध, रिगनिसमपध, गरिनिसमपध, रिनिगसमपध, निरिगसमपध, गनिरिसमपध, निगरिसमपध, सरिमनिगपध, रिसमनिगपध,[90] समरिनिगपध, मसरिनिगपध, रिमसनिगपध, मरिसनिगपध, सरिनिमगपध, रिसनिमगपध, सनिरिमगपध, निसरिमगपध, रिनिसमगपध, निरिसमगपध,[900] समनिरिगपध, मसनिरिगपध, सनिमरिगपध, निसमरिगपध, मनिसरिगपध, निमसरिगपध, रिमनिसगपध, मरिनिसगपध, रिनिमसगपध, निरिमसगपध,[10] मनिरिसगपध, निमरिसगपध, सगमनिरिपध, गसमनिरिपध, समगनिरिपध, मसगनिरिपध, गमसनिरिपध, मगसनिरिपध, सगनिमरिपध, गसनिमरिपध,[20] मनिगमरिपध, निसगमरिपध, गनिसमरिपध, निगसमरिपध, समनिगरिपध, मसनिगरिपध, सनिमगरिपध, निसमगरिपध, मनिसगरिपध, निमसगरिपध,[30] गमनिसरिपध, मगनिसरिपध, गनिमसरिपध, निगमसरिपध, मनिगसरिपध, निमगसरिपध, रिगमनिसपध, गरिमनिसपध, रिमगनिसपध, मरिगनिसपध,[40] गमरिनिसपध, मगरिनिसपध, रिगनिमसपध, गरिनिमसपध, रिनिगमसपध, निरिगमसपध, गनिरिमसपध, निगरिमसपध, रिमनिगसपध, मरिनिगसपध,[50] रिनिमगसपध, निरिमगसपध, मनिरिगसपध, निमरिगसपध, गमनिरिसपध, मगनिरिसपध, गनिमरिसपध, निगमरिसपध, मनिगरिसपध, निमगरिसपध,[60] सरिगपनिमध, रिसगपनिमध, सगरिपनिमध, गसरिपनिमध, रिगसपनिमध, गरिसपनिमध, सरिपगनिमध, रिसपगनिमध, सपरिगनिमध, पसरिगनिमध,[70] रिपसगनिमध, परिसगनिमध, सगपरिनिमध, गसपरिनिमध, सपगरिनिमध, पसगरिनिमध, गपसरिनिमध, पगसरिनिमध, रिगपसनिमध, गरिपसनिमध,[80] रिपगसनिमध, परिगसनिमध, गपरिसनिमध, पगरिसनिमध, सरिगनिपमध, रिसगनिपमध, सगरिनिपमध, गसरिनिपमध, रिगसनिपमध, गरिसनिपमध,[90] सरिनिगपमध, रिसनिगपमध, सनिरिगपमध, निसरिगपमध, रिनिसगपमध, निरिसगपमध, सगनिरिपमध, गसनिरिपमध,

सनिगरिपमध, निसगरिपमध,[1000] गनिसरिपमध, निगसरिपमध, रिगनिसपमध, गरिनिसपमध, रिनिगसपमध, निरिगसपमध, गनिरिसपमध, निगरिसपमध, सरिपनिगमध, रिसपनिगमध,[10] सपरिनिगमध, पसरिनिगमध, रिपसनिगमध, परिसनिगमध, सरिनिपगमध, रिसनिपगमध, सनिरिपगमध, निसरिपगमध, रिनिसपगमध, निरिसपगमध,[20] सपनिरिगमध, पसनिरिगमध, सनिपरिगमध, निसपरिगमध, पनिसरिगमध, निपसरिगमध, रिपनिसगमध, परिनिसगमध, रिनिपसगमध, निरिपसगमध,[30] पनिरिसगमध, निपरिसगमध, सगपनिरिमध, गसपनिरिमध, सपगनिरिमध, पसगनिरिमध, गपसनिरिमध, पगसनिरिमध, सगनिपरिमध, गसनिपरिमध,[40] सनिगपरिमध, निसगपरिमध, गनिसपरिमध, निगसपरिमध, सपनिगरिमध, पसनिगरिमध, सनिपगरिमध, निसपगरिमध, पनिसगरिमध, निपसगरिमध,[50] गपनिसरिमध, पगनिसरिमध, गनिपसरिमध, निगपसरिमध, पनिगसरिमध, निपगसरिमध, रिगपनिसमध, गरिपनिसमध, रिपगनिसमध, परिगनिसमध,[60] गपरिनिसमध, पगरिनिसमध, रिगनिपसमध, गरिनिपसमध, रिनिगपसमध, निरिगपसमध, गनिरिपसमध, निगरिपसमध, रिपनिगसमध, परिनिगसमध,[70] रिनिपगसमध, निरिपगसमध, पनिरिगसमध, निपरिगसमध, गपनिरिसमध, पगनिरिसमध, गनिपरिसमध, निगपरिसमध, पनिगरिसमध, निपगरिसमध,[80] सरिमपनिगध, रिसमपनिगध, समरिपनिगध, मसरिपनिगध, रिमसपनिगध, मरिसपनिगध, सरिपमनिगध, रिसपमनिगध, सपरिमनिगध, पसरिमनिगध,[90] रिपसमनिगध, परिसमनिगध, समपरिनिगध, मसपरिनिगध, सपमरिनिगध, पसमरिनिगध, मपसरिनिगध, पमसरिनिगध, रिमपसनिगध, मरिपसनिगध,[100] रिपमसनिगध, परिमसनिगध, मपरिसनिगध, पमरिसनिगध, सरिमनिपगध, रिसमनिपगध, समरिनिपगध, मसरिनिपगध, रिमसनिपगध, मरिसनिपगध,[10] सरिनिमपगध, रिसनिमपगध, सनिरिमपगध, निसरिमपगध, रिनिसमपगध, निरिसमपगध, समनिरिपगध, मसनिरिपगध, सनिमरिपगध, निसमरिपगध,[20] मनिसरिपगध, निमसरिपगध, रिमनिसपगध, मरिनिसपगध, रिनिमसपगध, निरिमसपगध, मनिरिसपगध, निमरिसपगध, सरिपनिमगध, रिसपनिमगध,[30] सपरिनिमगध, पसरिनिमगध, रिपसनिमगध,

परिसनिमगध, सरिनिपमगध, रिसनिपमगध, सनिरिपमगध, निसरिपमगध, रिनिसपमगध, निरिसपमगध,[40] सपनिरिमगध, पसनिरिमगध, सनिपरिमगध, निसपरिमगध, पनिसरिमगध, निपसरिमगध, रिपनिसमगध, परिनिसमगध, रिनिपसमगध, निरिपसमगध,[50] पनिरिसमगध, निपरिसमगध, समपनिरिगध, मसपनिरिगध, सपमनिरिगव, पसमनिरिगध, मपसनिरिगध, पमसनिरिगध, समनिपरिगध, मसनिपरिगध,[60] सनिमपरिगध, निसमपरिगध, मनिसपरिगध, निमसपरिगध, सपनिमरिगध, पसनिमरिगव, सनिपमरिगध, निसपमरिगध, पनिसमरिगध, निपसमरिगध,[70] मपनिसरिगध, पमनिसरिगध, मनिपसरिगध, निमपसरिगध, पनिमसरिगध, निपमसरिगध, रिमपनिसगध, मरिपनिसगध, रिपमनिसगध, परिमनिसगध,[80] मपरिनिसगध, पमरिनिसगध, रिमनिपसगध, मरिनिपसगध, रिनिमपसगध, निरिमपसगध, मनिरिपसगध, निमरिपसगध, रिपनिमसगध, परिनिमसगध,[90] रिनिपमसगध, निरिपमसगध, पनिरिमसगध, निपरिमसगध, मपनिरिसगध, पमनिरिसगध, मनिपरिसगध, निमपरिसगध, पनिमरिसगध, निपमरिसगध,[200] सगमपनिरिध, गसमपनिरिध, समगपनिरिध, मसगपनिरिध, गमसपनिरिध, मगसपनिरिध, सगपमनिरिध, गसपमनिरिध, सपगमनिरिध, पसगमनिरिध,[10] गपसमनिरिध, पगसमनिरिध, समपगनिरिध, मसपगनिरिध, सपमगनिरिध, पसमगनिरिध, मपसगनिरिध, पमसगनिरिध, गमपसनिरिध, मगपसनिरिध,[20] गपमसनिरिध पगमसनिरिध, मपगसनिरिध, पमगसनिरिध, सगमनिपरिध, गसमनिपरिध, समगनिपरिध, मसगनिपरिध, गमसनिपरिध, मगसनिपरिध,[30] सगनिमपरिध, गसनिमपरिध, सनिगमपरिध, निसगमपरिध, गनिसमपरिध, निगसमपरिध, समनिगपरिध, मसनिगपरिध सनिमगपरिध, निसमगपरिध,[40] मनिसगपरिध, निमसगपरिध, गमनिसपरिध, मगनिसपरिध, गनिमसपरिध, निगमसपरिध, मनिगसपरिध, निमगसपरिध, सगपनिमरिध, गसपनिमरिध,[50] सपगनिमरिध, पसगनिमरिध, गपसनिमरिध, पगसनिमरिध, सगनिपमरिध, गसनिपमरिध, सनिगपमरिध, निसगपमरिध, गनिसपमरिध, निगसपमरिध,[60] सपनिगमरिध, पसनिगमरिध, सनिपगमरिध, निसपगमरिध, पनिसगमरिध, निपसगमरिध, गपनिसमरिध, पगनिसमरिध,

गनिपसमरिध, निगपसमरिध,[70] पनिगसमरिध, निपगसमरिध, समपनिगरिध, मसपनिगरिध, सपमनिगरिध, पसमनिगरिध, मपसनिगरिध, पमसनिगरिध, समनिपगरिध, मसनिपगरिध,[80] सनिमपगरिध, निसमपगरिध, मनिसपगरिध, निमसपगरिध, सपनिमगरिध, पसनिमगरिध, सनिपमगरिध, निसपमगरिध, पनिसमगरिध, निपसमगरिध,[90] मपनिसगरिध, पमनिसगरिध, मनिपसगरिध, निमपसगरिध, पनिमसगरिध, निपमसगरिध, गमपनिसरिध, मगपनिसरिध, गपमनिसरिध, पगमनिसरिध,[300] मपगनिसरिध, पमगनिसरिध, गमनिपसरिध, मगनिपसरिध, गनिमपसरिध, निगमपसरिध, मनिगपसरिध, निमगपसरिध, गपनिमसरिध, पगनिमसरिध,[10] गनिपमसरिध, निगपमसरिध, पनिगमसरिध, निपगमसरिध, मपनिगसरिध, पमनिगसरिध, मनिपगसरिध, निमपगसरिध, पनिमगसरिध, निपमगसरिध,[20] रिगमपनिसध, गरिमपनिसध, रिमगपनिसध, मरिगपनिसध, गमरिपनिसध, मगरिपनिसध, रिगपमनिसध, गरिपमनिसध, रिपगमनिसध, परिगमनिसध,[30] गपरिमनिसध, पगरिमनिसध, रिमपगनिसध, मरिपगनिसध, रिपमगनिसध, परिमगनिसध, मपरिगनिसध, पमरिगनिसध, गमपरिनिसध, मगपरिनिसध,[40] गपमरिनिसध, पगमरिनिसध, मपगरिनिसध, पमगरिनिसध, रिगमनिपसध, गरिमनिपसध, रिमगनिपसध, मरिगनिपसध, गमरिनिपसध, मगरिनिपसध,[50] रिगनिमपसध, गरिनिमपसध, रिनिगमपसध, निरिगमपसध, गनिरिमपसध, निगरिमपसध, रिमनिगपसध, मरिनिगपसध, रिनिमगपसध, निरिमगपसध,[60] मनिरिगपसध, निमरिगपसध, गमनिरिपसध, मगनिरिपसध, गनिमरिपसध, निगमरिपसध, मनिगरिपसध, निमगरिपसध, रिगपनिमसध, गरिपनिमसध,[70] रिपगनिमसध, परिगनिमसध, गपरिनिमसध, पगरिनिमसध, रिगनिपमसध गरिनिपमसध, रिनिगपमसध, निरिगपमसध, गनिरिपमसध, निगरिपमसध,[80] रिपनिगमसध, परिनिगमसध, रिनिपगमसध, निरिपगमसध, पनिरिगमसध, निपरिगमसध, गपनिरिमसध, पगनिरिमसध, गनिपरिमसध, निगपरिमसध,[90] पनिगरिमसध, निपगरिमसध, रिमपनिगसध, मरिपनिगसध, रिपमनिगसध, परिमनिगसध, मपरिनिगसध, पमरिनिगसध, रिमनिपगसध, मरिनिपगसध,[400] रिनिमपगसध, निरिमपगसध, मनिरिपगसध,

निमरिपगसध, रिपनिमगसध, परिनिमगसध, रिनिपमगसध, निरिपमगसध, पनिरिमगसध, निपरिमगसध,[10] मपनिरिगसध, पमनिरिगसध, मनिपरिगसध, निमपरिगसध, पनिमरिगसध, निपमरिगसध, गमपनिरिसध, मगपनिरिसध, गपमनिरिसध, पगमनिरिसध,[20] मपगनिरिसध, पमगनिरिसध, गमनिपरिसध, मगनिपरिसध, गनिमपरिसध, निगमपरिसध, मनिगपरिसध, निमगपरिसध, गपनिमरिसध, पगनिमरिसध,[30] गनिपमरिसध, निगपमरिसध, पनिगमरिसध, निपगमरिसध, मपनिगरिसध, पमनिगरिसध, मनिपगरिसध, निमपगरिसध, पनिमगरिसध, निपमगरिसध,[40] सरिगमधनिप, रिसगमधनिप, सगरिमधनिप, गसरिमधनिप, रिगसमधनिप, गरिसमधनिप, सरिमगधनिप, रिसमगधनिप, समरिगधनिप, मसरिगधनिप,[50] रिमसगधनिप, मरिसगधनिप, सगमरिधनिप, गसमरिधनिप, समगरिधनिप, मसगरिधनिप, गमसरिधनिप, मगसरिधनिप, रिगमसधनिप, गरिमसधनिप,[60] रिमगसधनिप, मरिगसधनिप, गमरिसधनिप, मगरिसधनिप, सरिगधमनिप, रिसगधमनिप, सगरिधमनिप, गसरिधमनिप, रिगसधमनिप, गरिसधमनिप,[70] सरिधगमनिप, रिसधगमनिप, सधरिगमनिप, धसरिगमनिप, रिधसगमनिप, धरिसगमनिप, सगधरिमनिप, गसधरिमनिप, सधगरिमनिप, धसगरिमनिप,[80] गधसरिमनिप, धगसरिमनिप, रिगधसमनिप, गरिधसमनिप, रिधगसमनिप, धरिगसमनिप, गधरिसमनिप, धगरिसमनिप, सरिमधगनिप, रिसमधगनिप,[90] समरिधगनिप, मसरिधगनिप, रिमसधगनिप, मरिसधगनिप, सरिधमगनिप, रिसधमगनिप, सधरिमगनिप, धसरिमगनिप, रिधसमगनिप, धरिसमगनिप,[500] समधरिगनिप, मसधरिगनिप, सधमरिगनिप, धसमरिगनिप, मधसरिगनिप, धमसरिगनिप, रिमधसगनिप, मरिधसगनिप, रिधमसगनिप, धरिमसगनिप,[10] मधरिसगनिप, धमरिसगनिप, सगमधरिनिप, गसमधरिनिप, समगधरिनिप, मसगधरिनिप, गमसधरिनिप, मगसधरिनिप, सगधमरिनिप, गसधमरिनिप,[20] सधगमरिनिप, धसगमरिनिप, गधसमरिनिप, धगसमरिनिप, समधगरिनिप, मसधगरिनिप, सधमगरिनिप, धसमगरिनिप, मधसगरिनिप, धमसगरिनिप,[30] गमधसरिनिप, मगधसरिनिप, गधमसरिनिप, धगमसरिनिप, मधगसरिनिप, धमगसरिनिप, रिगमधसनिप, गरिमधसनिप,

रिमगधसनिप, मरिगधसनिप,[40] गमरिधसनिप, मगरिधसनिप, रिगधमसनिप, गरिधमसनिप, रिधगमसनिप, धरिगमसनिप, गधरिमसनिप, धगरिमसनिप, रिमधगसनिप, मरिधगसनिप,[50] रिधमगसनिप, धरिमगसनिप, मधरिगसनिप, धमरिगसनिप, गमधरिसनिप, मगधरिसनिप, गधमरिसनिप, धगमरिसनिप, मधगरिसनिप, धमगरिसनिप,[60] सरिगमनिधप, रिसगमनिधप, सगरिमनिधप, गसरिमनिधप, रिगसमनिधप, गरिसमनिधप, सरिमगनिधप, रिसमगनिधप, समरिगनिधप, मसरिगनिधप,[70] रिमसगनिधप, मरिसगनिधप, सगमरिनिधप, गसमरिनिधप, समगरिनिधप, मसगरिनिधप, गमसरिनिधप, मगसरिनिधप, रिगमसनिधप, गरिमसनिधप,[80] रिमगसनिधप, मरिगसनिधप, गमरिसनिधप, मगरिसनिधप, सरिगनिमधप, रिसगनिमधप, सगरिनिमधप, गसरिनिमधप, रिगसनिमधप, गरिसनिमधप,[90] सरिनिगमधप, रिसनिगमधप, सनिरिगमधप, निसरिगमधप, रिनिसगमधप, निरिसगमधप, सगनिरिमधप, गसनिरिमधप, सनिगरिमधप, निसगरिमधप,[600] गनिसरिमधप, निगसरिमधप, रिगनिसमधप, गरिनिसमधप, रिनिगसमधप, निरिगसमधप, गनिरिसमधप, निगरिसमधप, सरिमनिगधप रिसमनिगधप,[10] समरिनिगधप, मसरिनिगधप, रिमसनिगधप, मरिसनिगधप, सरिनिमगधप, रिसनिमगधप, सनिरिमगधप, निसरिमगधप, रिनिसमगधप, निरिसमगधप,[20] समनिरिगधप, मसनिरिगधप, सनिमरिगधप, निसमरिगधप, मनिसरिगधप, निमसरिगधप, रिमनिसगधप, मरिनिसगधप, रिनिमसगधप, निरिमसगधप,[30] मनिरिसगधप, निमरिसगधप, सगमनिरिधप, गसमनिरिधप, समगनिरिधप, मसगनिरिधप, गमसनिरिधप, मगसनिरिधप, सगनिमरिधप, गसनिमरिधप,[40] सनिगमरिधप, निसगमरिधप, गनिसमरिधप, निगसमरिधप, समनिगरिधप, मसनिगरिधप, सनिमगरिधप, निसमगरिधप, मनिसगरिधप, निमसगरिधप,[50] गमनिसरिधप, मगनिसरिधप, गलिमसरिधप, निगमसरिधप, मनिगसरिधप, निमगसरिधप, रिगमनिसधप, गरिमनिसधप, रिमगनिसधप, मरिगनिसधप,[60] गमरिनिसधप, मगरिनिसधप, रिगनिमसधप, गरिनिमसधप, रिनिगमसधप, निरिगमसधप, गनिरिमसधप, निगरिमसधप, रिमनिगसधप, मरिनिगसधप,[70] रिनिमगसधप, निरिमगसधप, मनिरिगसधप,

निमरिगसधप, गमनिरिसधप, मगनिरिसधप, गनिमरिसधप, निगमरिसधप, मनिगरिसधप, निमगरिसधप,[८०] सरिगधनिमप, रिसगधनिमप, सगरिधनिमप, गसरिधनिमप, रिगसधनिमप, गरिसधनिमप, सरिधगनिमप, रिसधगनिमप, सधरिगनिमप, धसरिगनिमप,[९०] रिधसगनिमप, धरिसगनिमप, सगधरिनिमप, गसधरिनिमप, सधगरिनिमप, धसगरिनिमप, गधसरिनिमप, धगसरिनिमप, रिगधसनिमप, गरिधसनिमप,[७००] रिधगसनिमप, धरिगसनिमप, गधरिसनिमप, धगरिसनिमप, सरिगनिधमप, रिसगनिधमप, सगरिनिधमप, गसरिनिधमप, रिगसनिधमप, गरिसनिधमप,[१०] सरिनिगधमप, रिसनिगधमप, सनिरिगधमप, निसरिगधमप, रिनिसगधमप, निरिसगधमप, सगनिरिधमप, गसनिरिधमप, सनिगरिधमप, निसगरिधमप,[२०] गनिसरिधमप, निगसरिधमप, रिगनिसधमप, गरिनिसधमप, रिनिगसधमप, निरिगसधमप, गनिरिसधमप, निगरिसधमप, सरिधनिगमप, रिसधनिगमप,[३०] सधरिनिगमप, धसरिनिगमप, रिधसनिगमप, धरिसनिगमप, सरिनिधगमप, रिसनिधगमप, सनिरिधगमप, निसरिधगमप, रिनिसधगमप, निरिसधगमप,[४०] सधनिरिगमप, धसनिरिगमप, सनिधरिगमप, निसधरिगमप, धनिसरिगमप, निधसरिगमप, रिधनिसगमप, धरिनिसगमप, रिनिधसगमप, निरिधसगमप,[५०] धनिरिसगमप, निधरिसगमप, सगधनिरिमप, गसधनिरिमप, सधगनिरिमप, धसगनिरिमप, गधसनिरिमप, धगसनिरिमप, सगनिधरिमप, गसनिधरिमप,[६०] सनिगधरिमप, निसगधरिमप, गनिसधरिमप, निगसधरिमप, सधनिगरिमप, धसनिगरिमप, सनिधगरिमप, निसधगरिमप, धनिसगरिमप, निधसगरिमप,[७०] गधनिसरिमप, धगनिसरिमप, गनिधसरिमप, निगधसरिमप, धनिगसरिमप, निधगसरिमप, रिगधनिसमप, गरिधनिसमप, रिधगनिसमप, धरिगनिसमप,[८०] गधरिनिसमप, धगरिनिसमप, रिगनिधसमप, गरिनिधसमप, रिनिगधसमप, निरिगधसमप, गनिरिधसमप, निगरिधसमप, रिधनिगसमप, धरिनिगसमप,[९०] रिनिधगसमप, निरिधगसमप, धनिरिगसमप, निधरिगसमप, गधनिरिसमप, धगनिरिसमप, गनिधरिसमप, निगधरिसमप, धनिगरिसमप, निधगरिसमप,[८००] सरिमधनिगप, रिसमधनिगप, समरिधनिगप, मसरिधनिगप, रिमसधनिगप, मरिसधनिगप, सरिधमनिगप, रिसधमनिगप,

सधरिमनिगप, धसरिमनिगप,[१०] रिधसमनिगप, धरिसमनिगप, समधरिनिगप, मसधरिनिगप, सधमरिनिगप, धसमरिनिगप, मधसरिनिगप, धमसरिनिगप, रिमधसनिगप, मरिधसनिगप,[२०] रिधमसनिगप, धरिमसनिगप, मधरिसनिगप, धमरिसनिगप, सरिमनिधगप, रिसमनिधगप, समरिनिधगप, मसरिनिधगप, रिमसनिधगप, मरिसनिधगप,[३०] सरिनिमधगप, रिसनिमधगप, सनिरिमधगप, निसरिमधगप, रिनिसमधगप, निरिसमधगप, समनिरिधगप, मसनिरिधगप, सनिमरिधगप, निसमरिधगप,[४०] मनिसरिधगप, निमसरिधगप, रिमनिसधगप, मरिनिसधगप, रिनिमसधगप, निरिमसधगप, मनिरिसधगप, निमरिसधगप, सरिधनिमगप, रिसधनिमगप,[५०] सधरिनिमगप, धसरिनिमगप, रिधसनिमगप, धरिसनिमगप, सरिनिधमगप, रिसनिधमगप, सनिरिधमगप, निसरिधमगप, रिनिसधमगप, निरिसधमगप,[६०] सधनिरिमगप, धसनिरिमगप, सनिधरिमगप, निसधरिमगप, धनिसरिमगप, निधसरिमगप, रिधनिसमगप, धरिनिसमगप, रिनिधसमगप, निरिधसमगप,[७०] धनिरिसमगप, निधरिसमगप, समधनिरिगप, मसधनिरिगप, सधमनिरिगप, धसमनिरिगप, मधसनिरिगप, धमसनिरिगप, समनिधरिगप, मसनिधरिगप,[८०] सनिमधरिगप, निसमधरिगप, मनिसधरिगप, निमसधरिगप, सधनिमरिगप, धसनिमरिगप, सनिधमरिगप, निसधमरिगप, धनिसमरिगप, निधसमरिगप,[९०] मधनिसरिगप, धमनिसरिगप, मनिधसरिगप, निमधसरिगप, धनिमसरिगप, निधमसरिगप, रिमधनिसगप, मरिधनिसगप, रिधमनिसगप, धरिमनिसगप,[९००] मधरिनिसगप, धमरिनिसगप, रिमनिधसगप, मरिनिधसगप, रिनिमधसगप, निरिमधसगप, मनिरिधसगप, निमरिधसगप, रिधनिमसगप, धरिनिमसगप,[१०] रिनिधमसगप, निरिधमसगप, धनिरिमसगप, निधरिमसगप, मधनिरिसगप, धमनिरिसगप, मनिधरिसगप, निमधरिसगप, धनिमरिसगप, निधमरिसगप,[२०] सगमधनिरिप, गसमधनिरिप, समगधनिरिप, मसगधनिरिप, गमसधनिरिप, मगसधनिरिप, सगधमनिरिप, गसधमनिरिप, सधगमनिरिप, धसगमनिरिप,[३०] गधसमनिरिप, धगसमनिरिप, समधगनिरिप, मसधगनिरिप, सधमगनिरिप, धसमगनिरिप, मधसगनिरिप, धमसगनिरिप, गमधसनिरिप, मगधसनिरिप,[४०] गधमसनिरिप, धगमसनिरिप, मधगसनिरिप,

धमगसनिरिप, सगमनिधरिप, गसमनिधरिप, समगनिधरिप, मसगनिधरिप, गमसनिधरिप, मगसनिधरिप,[५०] सगनिमधरिप, गसनिमधरिप, सनिगमधरिप, निसगमधरिप, गनिसमधरिप, निगसमधरिप, समनिगधरिप, मसनिगधरिप, सनिमगधरिप, निसमगधरिप,[६०] मनिसगधरिप, निमसगधरिप, गमनिसधरिप, मगनिसधरिप, गनिमसधरिप, निगमसधरिप, मनिगसधरिप, निमगसधरिप, सगधनिमरिप, गसधनिमरिप,[७०] सधगनिमरिप, धसगनिमरिप, गधसनिमरिप, धगसनिमरिप, सगनिधमरिप, गसनिधमरिप, सनिगधमरिप, निसगधमरिप, गनिसधमरिप, निगसधमरिप,[८०] सधनिगमरिप, धसनिगमरिप, सनिधगमरिप, निसधगमरिप, धनिसगमरिप, निधसगमरिप, गधनिसमरिप, धगनिसमरिप, गनिधसमरिप, निगधसमरिप,[९०] धनिगसमरिप, निधगसमरिप, समधनिगरिप, मसधनिगरिप, सधमनिगरिप, धसमनिगरिप, मधसनिगरिप, धमसनिगरिप, समनिधगरिप, मसनिधगरिप,[२०००] सनिमधगरिप, निसमधगरिप, मनिसधगरिप, निमसधगरिप, सधनिमगरिप, धसनिमगरिप, सनिधमगरिप, निसधमगरिप, धनिसमगरिप, निधसमगरिप,[१०] मधनिसगरिप, धमनिसगरिप, मनिधसगरिप, निमधसगरिप, धनिमसगरिप, निधमसगरिप, गमधनिसरिप, मगधनिसरिप, गधमनिसरिप, धगमनिसरिप,[२०] मधगनिसरिप, धमगनिसरिप, गमनिधसरिप, मगनिधसरिप, गनिमधसरिप, निगमधसरिप, मनिगधसरिप, निमगधसरिप, गधनिमसरिप, धगनिमसरिप,[३०] गनिधमसरिप, निगधमसरिप, धनिगमसरिप, निधगमसरिप, मधनिगसरिप, धमनिगसरिप, मनिधगसरिप, निमधगसरिप, धनिमगसरिप, निधमगसरिप,[४०] रिगमधनिसप, गरिमधनिसप, रिमगधनिसप, मरिगधनिसप, गमरिधनिसप, मगरिधनिसप, रिगधमनिसप, गरिधमनिसप, रिधगमनिसप, धरिगमनिसप,[५०] गधरिमनिसप, धगरिमनिसप, रिमधगनिसप, मरिधगनिसप, रिधमगनिसप, धरिमगनिसप, मधरिगनिसप, धमरिगनिसप, गमधरिनिसप, मगधरिनिसप,[६०] गधमरिनिसप, धगमरिनिसप, मधगरिनिसप, धमगरिनिसप, रिगमनिधसप, गरिमनिधसप, रिमगनिधसप, मरिगनिधसप, गमरिनिधसप, मगरिनिधसप,[७०] रिगनिमधसप, गरिनिमधसप, रिनिगमधसप, निरिगमधसप, गनिरिमधसप, निगरिमधसप, रिमनिगधसप, मरिनिगधसप,

रिनिमगधसप, निरिमगधसप,[80] मनिरिगधसप, निमरिगधसप, गमनिरिधसप, मगनिरिधसप, गनिमरिधसप, निगमरिधसप, मनिगरिधसप, निमगरिधसप, रिगधनिमसप, गरिधनिमसप,[90] रिधगनिमसप, धरिगनिमसप, गधरिनिमसप, धगरिनिमसप, रिगनिधमसप, गरिनिधमसप, रिनिगधमसप, निरिगधमसप, गनिरिधमसप, निगरिधमसप,[100] रिधनिगमसप, धरिनिगमसप, रिनिधगमसप, निरिधगमसप, धनिरिगमसप, निधरिगमसप, गधनिरिमसप, धगनिरिमसप, गनिधरिमसप, निगधरिमसप,[10] धनिगरिमसप, निधगरिमसप, रिमधनिगसप, मरिधनिगसप, रिधमनिगसप, धरिमनिगसप, मधरिनिगसप, धमरिनिगसप, रिमनिधगसप, मरिनिधगसप,[20] रिनिमधगसप, निरिमधगसप, मनिरिधगसप, निमरिधगसप, रिधनिमगसप, धरिनिमगसप, रिनिधमगसप, निरिधमगसप, धनिरिमगसप, निधरिमगसप,[30] मधनिरिगसप, धमनिरिगसप, मनिधरिगसप, निमधरिगसप, धनिमरिगसप, निधमरिगसप, गमधनिरिसप, मगधनिरिसप, गधमनिरिसप, धगमनिरिसप,[40] मधगनिरिसप, धमगनिरिसप, गमनिधरिसप, मगनिधरिसप, गनिमधरिसप, निगमधरिसप, मनिगधरिसप, निमगधरिसप, गधनिमरिसप, धगनिमरिसप,[50] गनिधमरिसप, निगधमरिसप, धनिगमरिसप, निधगमरिसप, मधनिगरिसप, धमनिगरिसप, मनिधगरिसप, निमधगरिसप, धनिमगरिसप, निधमगरिसप,[60] सरिगपधनिम, रिसगपधनिम, सगरिपधनिम, गसरिपधनिम, रिगसपधनिम, गरिसपधनिम, सरिपगधनिम, रिसपगधनिम, सपरिगधनिम, पसरिगधनिम,[70] रिपसगधनिम, परिसगधनिम, सगपरिधनिम, गसपरिधनिम, सपगरिधनिम, पसगरिधनिम, गपसरिधनिम, पगसरिधनिम, रिगपसधनिम, गरिपसधनिम,[80] रिपगसधनिम, परिगसधनिम, गपरिसधनिम, पगरिसधनिम, सरिगधपनिम, रिसगधपनिम, सगरिधपनिम, गसरिधपनिम, रिगसधपनिम, गरिसधपनिम,[90] सरिधगपनिम, रिसधगपनिम, सधरिगपनिम, धसरिगपनिम, रिधसगपनिम, धरिसगपनिम, सगधरिपनिम, गसधरिपनिम, सधगरिपनिम, धसगरिपनिम,[200] गधसरिपनिम, धगसरिपनिम, रिगधसपनिम, गरिधसपनिम, रिधगसपनिम, धरिगसपनिम, गधरिसपनिम, धगरिसपनिम, सरिपधगनिम, रिसपधगनिम,[10] सपरिधगनिम, पसरिधगनिम, रिपसधगनिम,

परिसधगनिम, सरिधपगनिम, रिसधपगनिम, सधरिपगनिम, धसरिपगनिम, रिधसपगनिम, धरिसपगनिम,[20] सपधरिगनिम, पसधरिगनिम, सधपरिगनिम, धसपरिगनिम, पधसरिगनिम, धपसरिगनिम, रिपधसगनिम, परिधसगनिम, रिधपसगनिम, धरिपसगनिम,[30] पधरिसगनिम, धपरिसगनिम, सगपधरिनिम, गसपधरिनिम, सपगधरिनिम, पसगधरिनिम, गपसधरिनिम, पगसधरिनिम, सगधपरिनिम, गसधपरिनिम,[40] सधगपरिनिम, धसगपरिनिम, गधसपरिनिम, धगसपरिनिम, सपधगरिनिम, पसधगरिनिम, सधपगरिनिम, धसपगरिनिम, पधसगरिनिम धपसगरिनिम,[50] गपधसरिनिम, पगधसरिनिम, गधपसरिनिम, धगपसरिनिम, पधगसरिनिम, धपगसरिनिम, रिगपधसनिम, गरिपधसनिम, रिपगधसनिम, परिगधसनिम,[60] गपरिधसनिम, पगरिधसनिम, रिगधपसनिम, गरिधपसनिम, रिधगपसनिम, धरिगपसनिम, गधरिपसनिम, धगरिपसनिम, रिपधगसनिम, परिधगसनिम,[70] रिधपगसनिम, धरिपगसनिम, पधरिगसनिम, धपरिगसनिम, गपधरिसनिम, पगधरिसनिम, गधपरिसनिम, धगपरिसनिम, पधगरिसनिम, धपगरिसनिम,[80] सरिगपनिधम, रिसगपनिधम, सगरिपनिधम, गसरिपनिधम, रिगसपनिधम, गरिसपनिधम, सरिपगनिधम, रिसपगनिधम, सपरिगनिधम, पसरिगनिधम,[90] रिपसगनिधम, परिसगनिधम, सगपरिनिधम, गसपरिनिधम, सपगरिनिधम, पसगरिनिधम, गपसरिनिधम, पगसरिनिधम, रिगपसनिधम, गरिपसनिधम,[300] रिपगसनिधम, परिगसनिधम, गपरिसनिधम, पगरिसनिधम, सरिगनिपधम, रिसगनिपधम, सगरिनिपधम, गसरिनिपधम, रिगसनिपधम, गरिसनिपधम,[10] सरिनिगपधम, रिसनिगपधम, सनिरिगपधम, निसरिगपधम, रिनिसगपधम, निरिसगपधम, सगनिरिपधम, गसनिरिपधम, सनिगरिपधम, निसगरिपधम,[20] गनिसरिपधम, निगसरिपधम, रिगनिसपधम, गरिनिसपधम, रिनिगसपधम, निरिगसपधम, गनिरिसपधम, निगरिसपधम, सरिपनिगधम, रिसपनिगधम,[30] सपरिनिगधम, पसरिनिगधम, रिपसनिगधम, परिसनिगधम, सरिनिपगधम, रिसनिपगधम, सनिरिपगधम, निसरिपगधम, रिनिसपगधम, निरिसपगधम,[40] सपनिरिगधम, पसनिरिगधम, सनिपरिगधम, निसपरिगधम, पनिसरिगधम, निपसरिगधम, रिपनिसगधम, परिनिसगधम,

रिनिपसगधम, निरिपसगधम,[50] पनिरिसगधम, निपरिसगधम, सगपनिरिधम, गसपनिरिधम, सपगनिरिधम, पसगनिरिधम, गपसनिरिधम, पगसनिरिधम, सगनिपरिधम, गसनिपरिधम,[60] सनिगपरिधम, निसगपरिधम, गनिसपरिधम, निगसपरिधम, सपनिगरिधम, पसनिगरिधम, सनिपगरिधम, निसपगरिधम, पनिसगरिधम, निपसगरिधम,[70] गपनिसरिधम, पगनिसरिधम, गनिपसरिधम, निगपसरिधम, पनिगसरिधम, निपगसरिधम, रिगपनिसधम, गरिपनिसधम, रिपगनिसधम, परिगनिसधम,[80] गपरिनिसधम, पगरिनिसधम, रिगनिपसधम, गरिनिपसधम, रिनिगपसधम, निरिगपसधम, गनिरिपसधम, निगरिपसधम, रिपनिगसधम, परिनिगसधम,[90] रिनिपगसधम, निरिपगसधम, पनिरिगसधम, निपरिगसधम, गपनिरिसधम, पगनिरिसधस, गनिपरिसधम, निगपरिसधम, पनिगरिसधम, निपगरिसधम,[400] सरिगधनिपम, रिसगधनिपम, सगरिधनिपम, गसरिधनिपम, रिगसधनिपम, गरिसधनिपम, सरिधगनिपम, रिसधगनिपम, सधरिगनिपम, धसरिगनिपम,[10] रिधसगनिपम, धरिसगनिपम, सगधरिनिपम, गसधरिनिपम, सधगरिनिपम, धसगरिनिपम, गधसरिनिपम, धगसरिनिपम, रिगधसनिपम, गरिधसनिपम,[20] रिधगसनिपम, धरिगसनिपम, गधरिसनिपम, धगरिसनिपम, सरिगनिधपम, रिसगनिधपम, सगरिनिधपम, गसरिनिधपम, रिगसनिधपम, गरिसनिधपम,[30] सरिनिगधपम, रिसनिगधपम, सनिरिगधपम, निसरिगधपम, रिनिसगधपम, निरिसगधपम, सगनिरिधपम, गसनिरिधपम, सनिगरिधपम, निसगरिधपम,[40] गनिसरिधपम, निगसरिधपम, रिगनिसधपम, गरिनिसधपम, रिनिगसधपम, निरिगसधपम, गनिरिसधपम, निगरिसधपम, सरिधनिगपम, रिसधनिगपम,[50] सधरिनिगपम, धसरिनिगपम, रिधसनिगपम, धरिसनिगपम, सरिनिधगपम, रिसनिधगपम, सनिरिधगपम, निसरिधगपम, रिनिसधगपम, निरिसधगपम,[60] सधनिरिगपम, धसनिरिगपम, सनिधरिगपम, निसधरिगपम, धनिसरिगपम, निधसरिगपम, रिधनिसगपम, धरिनिसगपम, रिनिधसगपम, निरिधसगपम,[70] धनिरिसगपम, निधरिसगपम, सगधनिरिपम, गसधनिरिपम, सधगनिरिपम, धसगनिरिपम, गधसनिरिपम, धगसनिरिपम, सगनिधरिपम, गसनिधरिपम,[80] सनिगधरिपम, निसगधरिपम, गनिसधरिपम,

निगसधरिपम, सधनिगरिपम, धसनिगरिपम, सनिधगरिपम, निसधगरिपम, धनिसगरिपम, निधसगरिपम,[९०] गधनिसरिपम, धगनिसरिपम, गनिधसरिपम, निगधसरिपम, धनिगसरिपम, निधगसरिपम, रिगधनिसपम, गरिधनिसपम, रिधगनिसपम, धरिगनिसपम,[५००] गधरिनिसपम, धगरिनिसपम, रिगनिधसपम, गरिनिधसपम, रिनिगधसपम, निरिगधसपम, गनिरिधसपम, निगरिधसपम, रिधनिगसपम, धरिनिगसपम,[१०] रिनिधगसपम, निरिधगसपम, धनिरिगसपम, निधरिगसपम, गधनिरिसपम, धगनिरिसपम, गनिधरिसपम, निगधरिसपम, धनिगरिसपम, निधगरिसपम,[२०] सरिपधनिगम, रिसपधनिगम, सपरिधनिगम, पसरिधनिगम, रिपसधनिगम, परिसधनिगम, सरिधपनिगम, रिसधपनिगम, सधरिपनिगम, धसरिपनिगम,[३०] रिधसपनिगम, धरिसपनिगम, सपधरिनिगम, पसधरिनिगम, सधपरिनिगम, धसपरिनिगम, पधसरिनिगम, धपसरिनिगम, रिपधसनिगम, परिधसनिगम,[४०] रिधपसनिगम, धरिपसनिगम, पधरिसनिगम, धपरिसनिगम, सरिपनिधगम, रिसपनिधगम, सपरिनिधगम, पसरिनिधगम, रिपसनिधगम, परिसनिधगम,[५०] सरिनिपधगम, रिसनिपधगम, सनिरिपधगम, निसरिपधगम, रिनिसपधगम, निरिसपधगम, सपनिरिधगम, पसनिरिधगम, सनिपरिधगम, निसपरिधगम,[६०] पनिसरिधगम, निपसरिधगम, रिपनिसधगम, परिनिसधगम, रिनिपसधगम, निरिपसधगम, पनिरिसधगम, निपरिसधगम, सरिधनिपगम, रिसधनिपगम,[७०] सधरिनिपगम, धसरिनिपगम, रिधसनिपगम, धरिसनिपगम, सरिनिधपगम, रिसनिधपगम, सनिरिधपगम, निसरिधपगम, रिनिसधपगम, निरिसधपगम,[८०] सधनिरिपगम, धसनिरिपगम, सनिधरिपगम, निसधरिपगम, धनिसरिपगम, निधसरिपगम, रिधनिसपगम, धरिनिसपगम, रिनिधसपगम, निरिधसपगम,[९०] धनिरिसपगम, निधरिसपगम, सपधनिरिगम, पसधनिरिगम, सधपनिरिगम, धसपनिरिगम, पधसनिरिगम, धपसनिरिगम, सपनिधरिगम, पसनिधरिगम,[६००] सनिपधरिगम, निसपधरिगम, पनिसधरिगम, निपसधरिगम, सधनिपरिगम, धसनिपरिगम, सनिधपरिगम, निसधपरिगम, धनिसपरिगम, निधसपरिगम,[१०] पधनिसरिगम, धपनिसरिगम, पनिधसरिगम, निपधसरिगम, धनिपसरिगम, निधपसरिगम, रिपधनिसगम, परिधनिसगम,

रिधपनिसगम, धरिपनिसगम,[20] पधरिनिसगम, धपरिनिसगम, रिपनिधसगम, परिनिधसगम, रिनिपधसगम, निरिपधसगम, पनिरिधसगम, निपरिधसगम, रिधनिपसगम, धरिनिपसगम,[30] रिनिधपसगम, निरिधपसगम, धनिरिपसगम, निधरिपसगम, पधनिरिसगम, धपनिरिसगम, पनिधरिसगम, निपधरिसगम, धनिपरिसगम, निधपरिसगम,[40] सगपधनिरिम, गसपधनिरिम, सपगधनिरिम, पसगधनिरिम, गपसधनिरिम, पगसधनिरिम, सगधपनिरिम, गसधपनिरिम, सधगपनिरिम, धसगपनिरिम,[50] गधसपनिरिम, धगसपनिरिम, सपधगनिरिम, पसधगनिरिम, सधपगनिरिम, धसपगनिरिम, पधसगनिरिम, धपसगनिरिम, गपधसनिरिम, पगधसनिरिम,[60] गधपसनिरिम, धगपसनिरिम, पधगसनिरिम, धपगसनिरिम, सगपनिधरिम, गसपनिधरिम, सपगनिधरिम, पसगनिधरिम, गपसनिधरिम, पगसनिधरिम,[70] सगनिपधरिम, गसनिपधरिम, सनिगपधरिम, निसगपधरिम, गनिसपधरिम, निगसपधरिम, सपनिगधरिम, पसनिगधरिम, सनिपगधरिम, निसपगधरिम,[80] पनिसगधरिम, निपसगधरिम, गपनिसधरिम, पगनिसधरिम, गनिपसधरिम, निगपसधरिम, पनिगसधरिम, निपगसधरिम, सगधनिपरिम, गसधनिपरिम,[90] सधगनिपरिम, धसगनिपरिम, गधसनिपरिम, धगसनिपरिम, सगनिधपरिम, गसनिधपरिम, सनिगधपरिम, निसगधपरिम, गनिसधपरिम, निगसधपरिम,[700] सधनिगपरिम, धसनिगपरिम, सनिधगपरिम, निसधगपरिम, धनिसगपरिम, निधसगपरिम, गधनिसपरिम, धगनिसपरिम, गनिधसपरिम, निगधसपरिम,[10] धनिगसपरिम, निधगसपरिम, सपधनिगरिम, पसधनिगरिम, सधपनिगरिम, धसपनिगरिम, पधसनिगरिम, धपसनिगरिम, सपनिधगरिम, पसनिधगरिम,[20] सनिपधगरिम, निसपधगरिम, पनिसधगरिम, निपसधगरिम, सधनिपगरिम, धसनिपगरिम, सनिधपगरिम, निसधपगरिम, धनिसपगरिम, निधसपगरिम,[30] पधनिसगरिम, धपनिसगरिम, पनिधसगरिम, निपधसगरिम, धनिपसगरिम, निधपसगरिम, गपधनिसरिम, पगधनिसरिम, गधपनिसरिम, धगपनिसरिम,[40] पधगनिसरिम, धपगनिसरिम, गपनिधसरिम, पगनिधसरिम, गनिपधसरिम, निगपधसरिम, पनिगधसरिम, निपगधसरिम, गधनिपसरिम, धगनिपसरिम,[50] गनिधपसरिम, निगधपसरिम, धनिगपसरिम,

निधगपसरिम, पधनिगसरिम, धपनिगसरिम, पनिधगसरिम, निपधगसरिम, धनिपगसरिम, निधपगसरिम,[60] रिगपधनिसम, गरिपधनिसम, रिपगधनिसम, परिगधनिसम, गपरिधनिसम, पगरिधनिसम, रिगधपनिसम, गरिधपनिसम, रिधगपनिसम, धरिगपनिसम,[70] गधरिपनिसम, धगरिपनिसम, रिपधगनिसम, परिधगनिसम, रिधपगनिसम, धरिपगनिसम, पधरिगनिसम, धपरिगनिसम, गपधरिनिसम, पगधरिनिसम,[80] गधपरिनिसम, धगपरिनिसम, पधगरिनिसम, धपगरिनिसम, रिगपनिधसम, गरिनिधसम, रिपगनिधसम, परिगनिधसम, गपरिनिधसम, पगरिनिधस्म,[90] रिगनिपधसम, गरिनिपधसम, रिनिगपधसम, निरिगपधसम, गनिरिपधसम, निगरिपधसम, रिपनिगधसम, परिनिगधसम, रिनिपगधसम, निरिपगधसम,[800] पनिरिगधसम, निपरिगधसम, गपनिरिधसम, पगनिरिधसम, गनिपरिधसम, निगपरिधसम, पनिगरिधसम, निपगरिधसम, रिगधनिपसम, गरिधनिपसम,[10] रिधगनिपसम, धरिगनिपसम, गधरिनिपसम, धगरिनिपसम, रिगनिधपसम, गरिनिधपसम, रिनिगधपसम, निरिगधपसम, गनिरिधपसम, निगरिधपसम,[20] रिधनिगपसम, धरिनिगपसम, रिनिधगपसम, निरिधगपसम, धनिरिगपसम, निधरिगपसम, गधनिरिपसम, धगनिरिपसम, गनिधरिपसम, निगधरिपसम,[30] धनिगरिपसम, निधगरिपसम, रिपधनिगसम, परिधनिगसम, रिधपनिगसम, धरिपनिगसम, पधरिनिगसम, धपरिनिगसम, रिपनिधगसम, परिनिधगसम,[40] रिनिपधगसम, निरिपधगसम, पनिरिधगसम, निपरिधगसम, रिधनिपगसम, धरिनिपगसम, रिनिधपगसम, निरिधपगसम, धनिरिपगसम, निधरिपगसम,[50] पधनिरिगसम, धपनिरिगसम, पनिधरिगसम, निपधरिगसम, धनिपरिगसम, निधपरिगसम, गपधनिरिसम, पगधनिरिसम, गधपनिरिसम, धगपनिरिसम,[60] पधगनिरिसम, धपगनिरिसम, गपनिधरिसम, पगनिधरिसम, गनिपधरिसम, निगपधरिसम, पनिगधरिसम, निपगधरिसम, गधनिपरिसम, धगनिपरिसम,[70] गनिधपरिसम, निगधपरिसम, धनिगपरिसम, निधगपरिसम, पधनिगरिसम, धपनिगरिसम, पनिधगरिसम, निपधगरिसम, धनिपगरिसम, निधपगरिसम [80] (५) सरिमपधनिग, रिसमपधनिग, समरिपधनिग, मसरिपधनिग, रिमसपधनिग, मरिसपधनिग, सरिपमधनिग, रिसपमधनिग,

सपरिमधनिग, पसरिमधनिग,[९०] रिपसमधनिग, परिसमधनिग, समपरिधनिग, मसपरिधनिग, सपमरिधनिग, पसमरिधनिग, मपसरिधनिग, पमसरिधनिग, रिमपसधनिग, मरिपसधनिग,[९००] रिपमसधनिग, परिमसधनिग, मपरिसधनिग, पमरिसधनिग, सरिमधपनिग, रिसमधपनिग, समरिधपनिग, मसरिधपनिग, रिमसधपनिग, मरिसधपनिग,[10] सरिधमपनिग, रिसधमपनिग, सधरिमपनिग, धसरिमपनिग, रिधसमपनिग, धरिसमपनिग, समधरिपनिग, मसधरिपनिग, सधमरिपनिग, धसमरिपनिग,[20] मधसरिपनिग, धमसरिपनिग, रिमधसपनिग, मरिधसपनिग, रिधमसपनिग, धरिमसपनिग, मधरिसपनिग, धमरिसपनिग, सरिपधमनिग, रिसपधमनिग,[30] सपरिधमनिग, पसरिधमनिग, रिपसधमनिग, परिसधमनिग, मरिधपमनिग, रिसधपमनिग, सधरिपमनिग, धसरिपमनिग, रिधसपमनिग, धरिसपमनिग,[40] सपधरिमनिग, पसधरिमनिग, सधपरिमनिग, धसपरिमनिग, पधसरिमनिग, धपसरिमनिग, रिपधसमनिग, परिधसमनिग, रिधपसमनिग, धरिपसमनिग,[50] पधरिसमनिग, धपरिसमनिग, समपधरिनिग, मसपधरिनिग, सपमधरिनिग, पसमधरिनिग, मपसधरिनिग, पमसधरिनिग, समधपरिनिग, मसधपरिनिग,[60] सधमपरिनिग, धसमपरिनिग, मधसपरिनिग, धमसपरिनिग, सपधमरिनिग, पसधमरिनिग, सधपमरिनिग, धसपमरिनिग, पधसमरिनिध, धपसमरिनिग,[70] मपधसरिनिग, पमधसरिनिग, मधपसरिनिग, धमपसरिनिग, पधमसरिनिग, धपमसरिनिग, रिमपधसनिग, मरिपधसनिग, रिपमधसनिग, परिमधसनिग,[80] मपरिधसनिग, पमरिधसनिग, रिमधपसनिग, मरिधपसनिग, रिधमपसनिग, धरिमपसनिग, मधरिपसनिग, धमरिपसनिग, रिपधमसनिग, परिधमसनिग,[90] रिधपमसनिग, धरिपमसनिग, पधरिमसनिग, धपरिमसनिग, मपधरिमनिग, पमधरिसनिग, मधपरिसनिग, धमपरिसनिग, पधमरिसनिग, धपमरिसनिग,[3000] सरिमपनिधग, रिसमपनिधग, समरिपनिधग, मसरिपनिधग, रिमसपनिधग, मरिसपनिधग, सरिपमनिधग, रिसपमनिधग, सपरिमनिधग, पसरिमनिधग,[10] रिपसमनिधग, परिसमनिधग, समपरिनिधग, मसपरिनिधग, सपमरिनिधग, पसमरिनिधग, मपसरिनिधग, पमसरिनिधग, रिमपसनिधग, मरिपसनिधग,[20] रिपमसनिधग, परिमसनिधग, मपरिसनिधग,

पमरिसनिधग, सरिमनिपधग, रिसमनिपधग, समरिनिपधग, मसरिनिपधग,
रिमसनिपधग, मरिसनिपधग,[30] सरिनिमपधग, रिसनिमपधग, सनिरिमपधग,
निसरिमपधग, रिनिसमपधग, निरिसमपधग, समनिरिपधग, मसनिरिपधग,
सनिमरिपधग, निसमरिपधग,[40] मनिसरिपधग, निमसरिपधग, रिमनिसपधग,
मरिनिसपधग, रिनिमसपधग, निरिमसपधग, मनिरिसपधग, निमरिसपधग,
सरिपनिमधग, रिसपनिमधग,[50] सपरिनिमधग, पसरिनिमधग, रिपसनिमधग,
परिसनिमधग, सरिनिपमधग, रिसनिपमधग, सनिरिपमधग, निसरिपमधग,
रिनिसपमधग, निरिसपमधग,[60] सपनिरिमधग, पसनिरिमधग, सनिपरिमधग,
निसपरिमधग, पनिसरिमधग, निपसरिमधग, रिपनिसमधग, परिनिसमधग,
रिनिपसमधग, निरिपसमधग,[70] पनिरिसमधग, निपरिसमधग, समपनिरिधग,
मसपनिरिधग, सपमनिरिधग, पसमनिरिधग, मपसनिरिधग, पमसनिरिधग,
समनिपरिधग, मसनिपरिधग,[80] सनिमपरिधग, निसमपरिधग, मनिसपरिधग,
निमसपरिधग, सपनिमरिधग, पसनिमरिधग, सनिपमरिधग, निसपमरिधग,
पनिसमरिधग, निपसमरिधग,[90] मपनिसरिधग, पमनिसरिधग, मनिपसरिधग,
निमपसरिधग, पनिमसरिधग, निपमसरिधग, रिमपनिसधग, मरिपनिसधग,
रिपमनिसधग, परिमनिसधग,[100] मपरिनिसधग, पमरिनिसधग, रिमनिपसधग,
मरिनिपसधग, रिनिमपसधग, निरिमपसधग, मनिरिपसधग, निमरिपसधग,
रिपनिमसधग, परिनिमसधग,[10] रिनिपमसधग, निरिपमसधग, पनिरिमसधग,
निपरिमसधग, मपनिरिसधग, पमनिरिसधग, मनिपरिसधग, निमपरिसधग,
पनिमरिसधग, निपमरिसधग,[20] सरिमधनिपग, रिसमधनिपग, समरिधनिपग,
मसरिधनिपग, रिमसधनिपग, मरिसधनिपग, सरिधमनिपग, रिसधमनिपग,
सधरिमनिपग, धसरिमनिपग,[30] रिधसमनिपग, धरिसमनिपग, समधरिनिपग,
मसधरिनिपग, सधमरिनिपग, धसमरिनिपग, मधसरिनिपग, धमसरिनिपग,
रिमधसनिपग, मरिधसनिपग,[40] रिधमसनिपग, धरिमसनिपग, मधरिसनिपग,
धमरिसनिपग, सरिमनिधपग, रिसमनिधपग, समरिनिधपग, मसरिनिधपग,
रिमसनिधपग, मरिसनिधपग,[50] सरिनिमधपग, रिसनिमधपग, सनिरिमधपग,
निसरिमधपग, रिनिसमधपग, निरिसमधपग, समनिरिधपग, मसनिरिधपग,

सनिमरिधपग, निसमरिधपग,[60] मनिसरिधपग, निमसरिधपग, रिमनिसधपग, मरिनिसधपग, रिनिमसधपग, निरिमसधपग, मनिरिसधपग, निमरिसधपग, सरिधनिमपग, रिसधनिमपग,[70] सधरिनिमपग, धसरिनिमपग, रिधसनिमपग, धरिसनिमपग, सरिनिधमपग, रिसनिधमपग, सनिरिधमपग, निसरिधमपग, रिनिसधमपग, निरिसधमपग,[80] सधनिरिमपग, धसनिरिमपग, सनिधरिमपग, निसधरिमपग, धनिसरिमपग, निधसरिमपग, रिधनिसमपग, धरिनिसमपग, रिनिधसमपग, निरिधसमपग,[90] धनिरिसमपग, निधरिसमपग, समधनिरिपग, मसधनिरिपग, सधमनिरिपग, धसमनिरिपग, मधसनिरिपग, धमसनिरिपग, समनिधरिपग, मसनिधरिपग,[200] सनिमधरिपग, निसमधरिपग, मनिसधरिपग, निमसधरिपग, सधनिमरिपग, धसनिमरिपग, सनिधमरिपग, निसधमरिपग, धनिसमरिपग, निधसमरिपग,[10] मधनिसरिपग, धमनिसरिपग, मनिधसरिपग, निमधसरिपग, धनिमसरिपग, निधमसरिपग, रिमधनिसपग, मरिधनिसपग, रिधमनिसपग, धरिमनिसपग,[20] मधरिनिसपग, धमरिनिसपग, रिमनिधसपग, मरिनिधसपग, रिनिमधसपग, निरिमधसपग, मनिरिधसपग, निमरिधसपग, रिधनिमसपग, धरिनिमसपग,[30] रिनिधमसपग, निरिधमसपग, धनिरिमसपग, निधरिमसपग, मधनिरिसपग, धमनिरिसपग, मनिधरिसपग, निमधरिसपग, धनिमरिसपग, निधमरिसपग,[40] सरिपधनिमग, रिसपधनिमग, सपरिधनिमग, पसरिधनिमग, रिपसधनिमग, परिसधनिमग, सरिधपनिमग, रिसधपनिमग, सधरिपनिमग धसरिपनिमग,[50] रिधसपनिमग, धरिसपनिमग, सपधरिनिमग, पसधरिनिमग, सधपरिनिमग, धसपरिनिमग, पधसरिनिमग, धपसरिनिमग, रिपधसनिमग, परिधसनिमग,[60] रिधपसनिमग, धरिपसनिमग, पधरिसनिमग, धपरिसनिमग, सरिपनिधमग, रिसपनिधमग, सपरिनिधमग, पसरिनिधमग, रिपसनिधमग, परिसनिधमग,[70] सरिनिपधमग, रिसनिपधमग, सनिरिपधमग, निसरिपधमग, रिनिसपधमग, निरिसपधमग, सपनिरिधमग, पसनिरिधमग, सनिपरिधमग, निसपरिधमग,[80] पनिसरिधमग, निपसरिधमग, रिपनिसधमग, परिनिसधमग, रिनिपसधमग, निरिपसधमग, पनिरिसधमग, निपरिसधमग, सरिधनिपमग, रिसधनिपमग,[90] सधरिनिपमग, धसरिनिपमग, रिधसनिपमग,

धरिसनिपमग, सरिनिधपमग, रिसनिधपमग, सनिरिधपमग, निसरिधपमग, रिनिसधपमग, निरिसधपमग,[300] सधनिरिपमग, धसनिरिपमग, सनिधरिपमग, निसधरिपमग, धनिसरिपमग, निधसरिपमग, रिधनिसपमग, धरिनिसपमग, रिनिधसपमग, निरिधसपमग,[10] धनिरिसपमग, निधरिसपमग, सपधनिरिमग, पसधनिरिमग, सधपनिरिमग, धसपनिरिमग, पधसनिरिमग, धपसनिरिमग, सपनिधरिमग, पसनिधरिमग,[20] सनिपधरिमग, निसपधरिमग, पनिसधरिमग, निपसधरिमग, सधनिपरिमग, धसनिपरिमग, सनिधपरिमग, निसधपरिमग, धनिसपरिमग, निधसपरिमग,[30] पधनिसरिमग, धपनिसरिमग, पनिधसरिमग, निपधसरिमग, धनिपसरिमग, निधपसरिमग, रिपधनिसमग, परिधनिसमग, रिधपनिसमग, धरिपनिसमग,[40] पधरिनिसमग, धपरिनिसमग, रिपनिधसमग, परिनिधसमग, रिनिपधसमग, निरिपधसमग, पनिरिधसमग, निपरिधसमग, रिधनिपसमग, धरिनिपसमग,[50] रिनिधपसमग, निरिधपसमग, धनिरिपसमग, निधरिपम्मग, पधनिरिसमग, धपनिरिसमग, पनिधरिसमग, निपधरिसमग, धनिपरिसमग, निधपरिसमग,[60] समपधनिरिग, मसपधनिरिग, सपमधनिरिग, पसमधनिरिग, मपसधनिरिग, पमसधनिरिग, समधपनिरिग, मसधपनिरिग, सधमपनिरिग, धसमपनिरिग,[70] मधसपनिरिग, धमसपनिरिग, सपधमनिरिप, पसधमनिरिग, सधपमनिरिग, धसपमनिरिग, पधसमनिरिग, धपसमनिरिग, मपधसनिरिग, पमधसनिरिग,[80] मधपसनिरिग, धमपसनिरिग, पधमसनिरिग, धपमसनिरिग, समपनिधरिग, मसपनिधरिग, सपमनिधरिग, पसमनिधरिग, मपसनिधरिग, पमसनिधरिग,[90] समनिपधरिग, मसनिपधरिग, सनिमपधरिग, निसमपधरिग, मनिसपधरिग, निमसपधरिग, सपनिमधरिग, पसनिमधरिग, सनिपमधरिग, निसपमधरिग,[400] पनिसमधरिग, निपसमधरिग, मपनिसधरिग, पमनिसधरिग, मनिपसधरिग, निमपसधरिग, पनिमसधरिग, निपमसधरिग, समधनिपरिग, मसधनिपरिग,[10] सधमनिपरिग, धसमनिपरिग, मधसनिपरिग, धमसनिपरिग, समनिधपरिग, मसनिधपरिग, सनिमवपरिग, निसमधपरिग, मनिसधपरिग, निमसधपरिग,[20] सधनिमपरिग, धसनिमपरिग, सनिधमपरिग, निसधमपरिग, धनिसमपरिग, निधसमपरिग, मधनिसपरिग, धमनिसपरिग,

मनिधसपरिग, निमधसपरिग,[30] धनिमसपरिग, निधमसपरिग, सपधनिमरिग, पसधनिमरिग, सधपनिमरिग, धसपनिमरिग, पधसनिमरिग, धपसनिमरिग, सपनिधमरिग, पसनिधमरिग,[40] सनिपधमरिग, निसपधमरिग, पनिसधमरिग, निपसधमरिग, सधनिपमरिग, धसनिपमरिग, सनिधपमरिग, निसधपमरिग, धनिसपमरिग, निधसपमरिग,[50] पधनिसमरिग, धपनिसमरिग, पनिधसमरिग, निपधसमरिग, धनिपसमरिग, निधपसमरिग, मपधनिसरिग, पमधनिसरिग, मधपनिसरिग, धमपनिसरिग,[60] पधमनिसरिग, धपमनिसरिग, मपनिधसरिग, पमनिधसरिग, मनिपधसरिग, निमपधसरिग, पनिमधसरिग, निपमधसरिग, मधनिपसरिग, धमनिपसरिग,[70] मनिधपसरिग, निमधपसरिग, धनिमपसरिग, निधमपसरिग, पधनिमसरिग, धपनिमसरिग, पनिधमसरिग, निपधमसरिग, धनिपमसरिग, निधपमसरिग,[80] रिमपधनिसग, मरिपधनिसग, रिपमधनिसग, परिमधनिसग, मपरिधनिसग, पमरिधनिसग, रिमधपनिसग, मरिधपनिसम, रिधमपनिसग, धरिमपनिसग,[90] मधरिपनिसग, धमरिपनिसग, रिपधमनिसग, परिधमनिसग, रिधपमनिसग, धरिपमनिसग, पधरिमनिसग, धपरिमनिसग, मपधरिनिसग, पमधरिनिसग,[500] मधपरिनिसग, धमपरिनिसग, पधमरिनिसग, धपमरिनिसग, रिमपनिधसग, मरिपनिधसग, रिपमनिधसग, परिमनिधसग, मपरिनिधसग, पमरिनिधसग,[10] रिमनिपधसग, मरिनिपधसग, रिनिमपधसग, निरिमपधसग, मनिरिपधसग, निमरिपधसग, रिपनिमधसग, परिनिमधसग, रिनिपमधसग, निरिपमधसग,[20] पनिरिमधसग, निपरिमधसग, मपनिरिधसग, पमनिरिधसग, मनिपरिधसग, निमपरिधसग, पनिपरिधसग, निपमरिधसग, रिमधनिपसग, मरिधनिपसग,[30] रिधमनिपसग, धरिमनिपसग, मधरिनिपसग, धपरिनिपसग, रिमनिधपसग, मरिनिधपसग, रिनिमधपसग, निरिमधपमग, मनिरिधपसग, निमरिधपसग,[40] रिधनिमपसग, धरिनिमपसग, रिनिधमपसग, निरिधमपसग, धनिरिमपसग, निधरिमपसग, मधनिरिपसग, धमनिरिपसग, मनिधरिपसग, निमधरिपसग,[50] धनिमरिपसग, निधमरिपसग, रिपधनिमसग, परिधनिमसग, रिधपनिमसग, धरिपनिमसग, पधरिनिमसग, धपरिनिमसग, रिपनिधमसग, परिनिधमसग,[60] रिनिपधमसग, निरिपधमसग, पनिरिधमसग,

निपरिधमसग, रिधनिपमसग, धरिनिपमसग, रिनिधपमसग, निरिधपमसग, धनिरिपमसग, निधरिपमसग,[70] पधनिरिमसग, धपनिरिमसग, पनिधरिमसग, निपधरिमसग, धनिपरिमसग, निधपरिमसग, मपधनिरिसग, पमधनिरिसग, मधपनिरिसग, धमपनिरिसग,[80] पधमनिरिसग, धपमनिरिसग, मपनिधरिसग, पमनिधरिसग, मनिपधरिसग, निमपधरिसग, पनिमधरिसग, निपमधरिसग, मधनिपरिसग, धमनिपरिसग,[90] मनिधपरिसग, निमधपरिसग, धनिमपरिसग, निधमपरिसग, पधनिमरिसग, धपनिमरिसग, पनिधमरिसग, निपधमरिसग, धनिपमरिसग, निधपमरिसग,[600] सगमपधनिरि, गसमपधनिरि, समगपधनिरि, मसगपधनिरि, गमसपधनिरि, मगसपधनिरि, सगपमधनिरि, गसपमधनिरि, सपगमधनिरि, पसगमधनिरि,[10] गपसमधनिरि, पगसमधनिरि, समपगधनिरि, मसपगधनिरि, सपमगधनिरि, पसमगधनिरि, मपसगधनिरि, पमसगधनिरि, गमपसधनिरि, मगपसधनिरि,[20] गपमसधनिरि, पगमसधनिरि, मपगसधनिरि, पमगसधनिरि, सगमधपनिरि, गसमधपनिरि, समगधपनिरि, मसगधपनिरि, गमसधपनिरि, मगसधपनिरि,[30] सगधमपनिरि, गसधमपनिरि, सधगमपनिरि, धसगमपनिरि, गधसमपनिरि, धगसमपनिरि, समधगपनिरि, मसधगपनिरि, सधमगपनिरि, धसमगपनिरि,[40] मधसगपनिरि, धमसगपनिरि, गमधसपनिरि, मगधसपनिरि, गधमसपनिरि, धगमसपनिरि, मधगसपनिरि, धमगसपनिरि, सगपधमनिरि, गसपधमनिरि,[50] सपगधमनिरि, पसगधमनिरि, गपसधमनिरि, पगसधमनिरि, सगधपमनिरि, गसधपमनिरि, सधगपमनिरि, धसगपमनिरि, गधसपमनिरि, धगसपमनिरि,[60] सपधगमनिरि, पसधगमनिरि, सधपगमनिरि, धसपगमनिरि, पधसगमनिरि, धपसगमनिरि, गपधसमनिरि, पगधसमनिरि, गधपसमनिरि, धगपसमनिरि,[70] पधगसमनिरि, धपगसमनिरि, समपधगनिरि, मसपधगनिरि, सपमधगनिरि, पसमधगनिरि, मपसधगनिरि, पमसधगनिरि, समधपगनिरि, मसधपगनिरि,[80] सधमपगनिरि, धसमपगनिरि, मधसपगनिरि, धमसपगनिरि, सपधमगनिरि, पसधमगनिरि, सधपमगनिरि, धसपमगनिरि, पधसमगनिरि, धपसमगनिरि,[90] मपधसगनिरि, पमधसगनिरि, मधपसगनिरि, धमपसगनिरि, पधमसगनिरि, धपमसगनिरि, गमपधसनिरि, मगपधसनिरि,

गपमधसनिरि, पगमधसनिरि,[700] मपगधसनिरि, पमगधसनिरि, गमधपसनिरि, मगधपसनिरि, गधमपसनिरि, धगमपसनिरि, मधगपसनिरि, धमगपसनिरि, गपधमसनिरि, पगधमसनिरि,[10] गधपमसनिरि, धगपमसनिरि, पधगमसनिरि, धपगमसनिरि, मपधगसनिरि, पमधगसनिरि, मधपगसनिरि, धमपगसनिरि, पधमगसनिरि, धपमगसनिरि,[20] सगमपनिधरि, गसमपनिधरि, समगपनिधरि, मसगपनिधरि, गमसपनिधरि, मगसपनिधरि, सगपमनिधरि, गसपमनिधरि, सपगमनिधरि, पसगमनिधरि,[30] गपसमनिधरि, पगसमनिधरि, समपगनिधरि, मसपगनिधरि, सपमगनिधरि, पसमगनिधरि, मपसगनिधरि, पमसगनिधरि, गमपसनिधरि, मगपसनिधरि,[40] गपमसनिधरि, पगमसनिधरि, मपगसनिधरि, पमगसनिधरि, सगमनिपधरि, गसमनिपधरि, समगनिपधरि, मसगनिपधरि, गमसनिपधरि, मगसनिपधरि,[50] सगनिमपधरि, गसनिमपधरि, सनिगमपधरि, निसगमपधरि, गनिसमपधरि, निगसमपधरि, समनिगपधरि, मसनिगपधरि, सनिमगपधरि, निसमगपधरि,[60] मनिसगपधरि, निमसगपधरि, गमनिसपधरि, मगनिसपधरि, गनिमसपधरि, निगमसपधरि, मनिगसपधरि, निमगसपधरि, सगपनिमधरि, गसपनिमधरि,[70] सपगनिमधरि, पसगनिमधरि, गपसनिमधरि, पगसनिमधरि, सगनिपमधरि, गसनिपमधरि, सनिगपमधरि, निसगपमधरि, गनिसपमधरि, निगसपमधरि,[80] सपनिगमधरि, पसनिगमधरि, सनिपगमधरि, निमपगमधरि, पनिसगमधरि, निपसगमधरि, गपनिसमधरि, पगनिसमधरि, गनिपसमधरि, निगपसमधरि,[90] पनिगसमधरि, निपगसमधरि, समपनिगधरि, मसपनिगधरि, सपमनिगधरि, पसमनिगधरि, मपसनिगधरि, पमसनिगधरि, समनिपगधरि, मसनिपगधरि,[800] सनिमपगधरि, निसमपगधरि, मनिसपगधरि, निमसपगधरि, सपनिमगधरि, पसनिमगधरि, सनिपमगधरि, निसपमगधरि, पनिसमगधरि, निपसमगधरि,[10] मपनिसगधरि, पमनिसगधरि, मनिपसगधरि, निमपसगधरि, पनिमसगधरि, निपमसगधरि, गमपनिसधरि, मगपनिसधरि, गपमनिसधरि, पगमनिसधरि,[20] मपगनिसधरि, पमगनिसधरि, गमनिपसधरि, मगनिपसधरि, गनिमपसधरि, निगमपसधरि, मनिगपसधरि, निमगपसधरि, गपनिमसधरि, पगनिमसधरि,[30] गनिपमसधरि, निगपमसधरि, पनिगमसधरि,

निपगमसधरि, मपनिगसधरि, पमनिगसधरि, मनिपगसधरि, निमपगसधरि,
पनिमगसधरि, निपमगसधरि,[४०] सगमधनिपरि, गसमधनिपरि, समगधनिपरि,
मसगधनिपरि, गमसधनिपरि, मगसधनिपरि, सगधमनिपरि, गसधमनिपरि,
सधगमनिपरि, धसगमनिपरि,[५०] गधसमनिपरि, धगसमनिपरि, समधगनिपरि,
मसधगनिपरि, सधमगनिपरि, धसमगनिपरि, मधसगनिपरि, धमसगनिपरि,
गमधसनिपरि, मगधसनिपरि,[६०] गधमसनिपरि, धगमसनिपरि, मधगसनिपरि,
धमगसनिपरि, सगमनिधपरि, गसमनिधपरि, समगनिधपरि, मसगनिधपरि,
गमसनिधपरि, मगसनिधपरि,[७०] सगनिमधपरि, गसनिमधपरि सनिगमधपरि,
निसगमधपरि, गनिसमधपरि, निगसमधपरि, समनिगधपरि, मसनिगधपरि,
सनिमगधपरि, निसमगधपरि,[८०] मनिसगधपरि, निमसगधपरि, गमनिसधपरि,
मगनिसधपरि, गनिमसधपरि, निगमसधपरि, मनिगसधपरि, निमगसधपरि,
सगधनिमपरि, गसधनिमपरि,[९०] सधगनिमपरि, धसगनिमपरि, गधसनिमपरि,
धगसनिमपरि, सगनिधमपरि, गसनिधमपरि, सनिगधमपरि, निसगधमपरि,
गनिसधमपरि, निगसधमपरि,[१००] सधनिगमपरि, धसनिगमपरि, सनिधगमपरि,
निसधगमपरि, धनिसगमपरि, निधसगमपरि, गधनिसमपरि, धगनिसमपरि,
गनिधसमपरि, निगधसमपरि,[१०] धनिगसमपरि, निधगसमपरि, समधनिगपरि,
मसधनिगपरि, सधमनिगपरि, धसमनिगपरि, मधसनिगपरि, धमसनिगपरि,
समनिधगपरि, मसनिधगपरि,[२०] सनिमधगपरि, निसमधगपरि, मनिसधगपरि,
निमसधगपरि, सधनिमगपरि, धसनिमगपरि, सनिधमगपरि, निसधमगपरि,
धनिसमगपरि, निधसमगपरि,[३०] मधनिसगपरि, धमनिसगपरि, मनिधसगपरि,
निमधसगपरि, धनिमसगपरि, निधमसगपरि, गमधनिसपरि, मगधनिसपरि,
गधमनिसपरि, धगमनिसपरि,[४०] मधगनिसपरि, धमगनिसपरि, गमनिधसपरि,
मगनिधसपरि, गनिमधसपरि, निगमधसपरि, मनिगधसपरि, निमगधसपरि,
गधनिमसपरि, धगनिमसपरि,[५०] गनिधमसपरि, निगधमसपरि, धनिगमसपरि,
निधगमसपरि, मधनिगसपरि, धमनिगसपरि, मनिधगसपरि, निमधगसपरि,
धनिमगसपरि, निधमगसपरि,[६०] सगपधनिमरि, गसपधनिमरि, सपगधनिमरि,
पसगधनिमरि, गपसधनिमरि, पगसधनिमरि, सगधपनिमरि, गसधपनिमरि,

सधगपनिमरि, धसगपनिमरि,[70] गधसपनिमरि, धगसपनिमरि, सपधगनिमरि,
पसधगनिमरि, सधपगनिमरि, धसपगनिमरि, पधसगनिमरि, धपसगनिमरि,
गपधसनिमरि, पगधसनिमरि,[80] गधपसनिमरि, धगपसनिमरि, पधगसनिमरि,
धपगसनिमरि, सगपनिधमरि, गसपनिधमरि, सपगनिधमरि, पसगनिधमरि,
गपसनिधमरि, पगसनिधमरि,[90] सगनिपधमरि, गसनिपधमरि, सनिगपधमरि,
निसगपधमरि, गनिसपधमरि, निगसपधमरि, सपनिगधमरि, पसनिगधमरि,
सनिपगधमरि, निसपगधमरि,[4000] पनिसगधमरि, निपसगधमरि, गपनिसधमरि,
पगनिसधमरि, गनिपसधमरि, निगपसधमरि, पनिगसधमरि, निपगसधमरि,
सगधनिपमरि, गसधनिपमरि,[10] सधगनिपमरि, धसगनिपमरि, गधसनिपमरि,
धगसनिपमरि, सगनिधपमरि, गसनिधपमरि, सनिगधपमरि, निसगधपमरि,
गनिसधपमरि, निगसधपमरि,[20] सधनिगपमरि, धसनिगपमरि, सनिधगपमरि,
निसधगपमरि, धनिसगपमरि, निधसगपमरि, गधनिसपमरि, धगनिसपमरि,
गनिधसपमरि, निगधसपमरि,[30] धनिगसपमरि, निधगसपमरि, सपधनिगमरि,
पसधनिगमरि, सधपनिगमरि, धसपनिगमरि, पधसनिगमरि, धपसनिगमरि,
सपनिधगमरि, पसनिधगमरि,[40] सनिपधगमरि, निसपधगमरि, पनिसधगमरि,
निपसधगमरि, सधनिपगमरि, धसनिपगमरि, सनिधपगमरि, निसधपगमरि,
धनिसपगमरि, निधसपगमरि,[50] पधनिसगमरि, धपनिसगमरि, पनिधसगमरि,
निपधसगमरि, धनिपसगमरि, निधपसगमरि, गपधनिसमरि, पगधनिसमरि,
गधपनिसमरि, धगपनिसमरि,[60] पधगनिसमरि, धपगनिसमरि, गपनिधसमरि,
पगनिधसमरि, गनिपधसमरि, निगपधसमरि, पनिगधसमरि, निपगधसमरि,
गधनिपसमरि, धगनिपसमरि,[70] गनिधपसमरि, निगधपसमरि, धनिगपसमरि,
निधगपसमरि, पधनिगसमरि, धपनिगसमरि, पनिधगसमरि, निपधगसमरि,
धनिपगसमरि, निधपगसमरि,[80] समपधनिगरि, मसपधनिगरि, सपमधनिगरि,
पसमधनिगरि, मपसधनिगरि, पमसधनिगरि, समधपनिगरि, मसधपनिगरि,
सधमपनिगरि, धसमपनिगरि,[90] मधसपनिगरि, धमसपनिगरि, सपधमनिगरि,
पसधमनिगरि, सधपमनिगरि, धसपमनिगरि, पधसमनिगरि, धपसमनिगरि,
मपधसनिगरि, पमधसनिगरि,[100] मधपसनिगरि, धमपसनिगरि, पधमसनिगरि,

धपमसनिगरि, समपनिधगरि, मसपनिधगरि, सपमनिधगरि, पसमनिधगरि,
मपसनिधगरि, पमसनिधगरि,[10] समनिपधगरि, मसनिपधगरि, सनिमपधगरि,
निसमपधगरि, मनिसपधगरि, निमसपधगरि, सपनिमधगरि, पसनिमधगरि,
सनिपमधगरि, निसपमधगरि,[20] पनिसमधगरि, निपसमधगरि, मपनिसधगरि,
पमनिसधगरि, मनिपसधगरि, निमपसधगरि, पनिमसधगरि, निपमसधगरि,
समधनिपगरि, मसधनिपगरि,[30] सधमनिपगरि, धसमनिपगरि, मधसनिपगरि,
धमसनिपगरि, समनिधपगरि, मसनिधपगरि, सनिमधपगरि, निसमधपगरि,
मनिसधपगरि, निमसधपगरि,[40] सधनिमपगरि, धसनिमपगरि, सनिधमपगरि,
निसधमपगरि, धनिसमपगरि, निधसमपगरि, मधनिसपगरि, धमनिसपगरि,
मनिधसपगरि, निमधसपगरि,[50] धनिमसपगरि, निधमसपगरि, सपधनिमगरि,
पसधनिमगरि, सधपनिमगरि, धसपनिमगरि, पधसनिमगरि, धपसनिमगरि,
सपनिधमगरि, पसनिधमगरि,[60] सनिपधमगरि, निसपधमगरि, पनिसधमगरि,
निपसधमगरि, सधनिपमगरि, वसनिपमगरि, सनिधपमगरि, निसधपमगरि,
धनिसपमगरि, निधसपमगरि,[70] पधनिसमगरि, धपनिसमगरि, पनिधसमगरि,
निपधसमगरि, धनिपसमगरि, निधपसमगरि, मपधनिसगरि, पमधनिसगरि,
मधपनिसगरि, धमपनिसगरि,[80] पधमनिसगरि, धपमनिसगरि, मपनिधसगरि,
पमनिधसगरि, मनिपधसगरि, निमपधसगरि, पनिमधसगरि, निपमधसगरि,
मधनिपसगरि, धमनिपसगरि,[90] मनिधपसगरि, निमधपसगरि, धनिमपसगरि,
निधमपसगरि, पधनिमसगरि, धपनिमसगरि, पनिधमसगरि, निपधमसगरि,
धनिपमसगरि, निधपमसगरि,[200] गमपधनिसरि, मगपधनिसरि, गपमधनिसरि,
पगमधनिसरि, मपगधनिसरि, पमगधनिसरि, गमधपनिसरि, मगधपनिसरि,
गधमपनिसरि, धगमपनिसरि,[10] मधगपनिसरि, धमगपनिसरि, गपधमनिसरि,
पगधमनिसरि, गधपमनिसरि, धगपमनिसरि, पधगमनिसरि, धपगमनिसरि,
मपधगनिसरि, पमधगनिसरि,[20] मधपगनिसरि, धमपगनिसरि, पधमगनिसरि,
धपमगनिसरि, गमपनिधसरि, मगपनिधसरि, गपमनिधसरि, पगमनिधसरि,
मपगनिधसरि, पमगनिधसरि,[30] गमनिपधसरि, मगनिपधसरि, गनिमपधसरि,
निगमपधसरि, मनिगपधसरि, निमगपधसरि, गपनिमधसरि, पगनिमधसरि,

गनिपमधसरि, निगपमधसरि,[४०] पनिगमधसरि, निपगमधसरि, मपनिगधसरि, पमनिगधसरि, मनिपगधसरि, निमपगधसरि, पनिमगधसरि, निपमगधसरि, गमधनिपसरि, मगधनिपसरि,[५०] गधमनिपसरि, धगमनिपसरि, मधगनिपसरि, धमगनिपसरि, गमनिधपसरि, मगनिधपसरि, गनिमधपसरि, निगमधपसरि, मनिगधपसरि, निमगधपसरि,[६०] गधनिमपसरि, धगनिमपसरि, गनिधमपसरि, निगधमपसरि, धनिगमपसरि, निधगमपसरि, मधनिगपसरि, वमनिगपसरि, मनिधगपसरि, निमधगपसरि,[७०] धनिमगपसरि, निधमगपसरि, गपधनिमसरि, पगधनिमसरि, गधपनिमसरि, धगपनिमसरि, पधगनिमसरि, धपगनिमसरि, गपनिधमसरि, पगनिधमसरि,[८०] गनिपधमसरि, निगपधमसरि, पनिगधमसरि, निपगधमसरि, गधनिपमसरि, धगनिपमसरि, गनिधपमसरि, निगधपमसरि, धनिगपमसरि, निधगपमसरि,[९०] पधनिगमसरि, धपनिगमसरि, पनिधगमसरि, निपधगमसरि, धनिपगमसरि, निधपगमसरि, मपधनिगसरि, पमधनिगसरि, मधपनिगसरि, धमपनिगसरि,[३००] पधमनिगसरि, धपमनिगसरि, मपनिधगसरि, पमनिधगसरि, मनिपधगसरि, निमपधगसरि, पनिमधगसरि, निपमधगसरि, मधनिपगसरि, धमनिपगसरि,[१०] मनिधपगसरि, निमधपगसरि, धनिमपगसरि, निधमपगसरि, पधनिमगसरि, धपनिमगसरि, पनिधमगसरि, निपधमगसरि, धनिपमगसरि, निधपमगसरि,[२०] रिगमपधनिस, गरिमपधनिस, रिमगपधनिस, मरिगपधनिस, गमरिपवनिस, मगरिपधनिस, रिगपमधनिस, गरिपमधनिस, रिपगमधनिस, परिगमधनिस,[३०] गपरिमधनिस, पगरिमधनिस, रिमपगधनिस, मरिपगधनिस, रिपमगधनिस, परिमगधनिस, मपरिगधनिस, पमरिगधनिस, गमपरिधनिस, मगपरिधनिस,[४०] गपमरिधनिस, पगमरिधनिस, मपगरिधनिस, पमगरिधनिस, रिगमधपनिस, गरिमधपनिस, रिमगधपनिस, मरिगधपनिस, गमरिधपनिस, मगरिधपनिस,[५०] रिगधमपनिस, गरिधमपनिस, रिधगमपनिस, धरिगमपनिस, गधरिमपनिस, धगरिमपनिस, रिमधगपनिस, मरिधगपनिस, रिधमगपनिस, धरिमगपनिस,[६०] मधरिगपनिस, धमरिगपनिस, गमधरिपनिस, मगधरिपनिस, गधमरिपनिस, धगमरिपनिस, मधगरिपनिस, धमगरिपनिस, रिगपधमनिस, गरिपधमनिस,[७०] रिपगधमनिस, परिगधमनिस, गपरिधमनिस,

पगरिधमनिस, रिगधपमनिस, गरिधपमनिस, रिधगपमनिस, धरिगपमनिस, गधरिपमनिस, धगरिपमनिस,[80] रिपधगमनिस, परिधगमनिस, रिधपगमनिस धरिपगमनिस, पधरिगमनिस, धपरिगमनिस, गपधरिमनिस, पगधरिमनिस, गधपरिमनिस, धगपरिमनिस,[90] पधगरिमनिस, धपगरिमनिस, रिमपधगनिस, मरिपधगनिस, रिपमधगनिस, परिमधगनिस, मपरिधगनिस, पमरिधगनिस, रिमधपगनिस, मरिधपगनिस,[400] रिधमपगनिस, धरिमपगनिस, मधरिपगनिस, धमरिपगनिस, रिपधमगनिस, परिधमगनिस, रिधपमगनिस, धरिपमगनिस, पधरिमगनिस, धपरिमगनिस,[10] मपधरिगनिस, पमधरिगनिस, मधपरिगनिस, धमपरिगनिस, पधमरिगनिस, धपमरिगनिस, गमपधरिनिस, मगपधरिनिस, गपमधरिनिस, पगमधरिनिस,[20] मपगधरिनिस, पमगधरिनिस, गमधपरिनिस, मगधपरिनिस, गधमपरिनिस, धगमपरिनिस, मधगपरिनिस, धमगपरिनिस, गपधमरिनिस, पगधमरिनिस,[30] गधपमरिनिस, धगपमरिनिस, पधगमरिनिस, धपगमरिनिस, मपधगरिनिस, पमधगरिनिस, मधपगरिनिस, धमपगरिनिस, पधमगरिनिस, धपमगरिनिस,[40] रिगमपनिधस, गरिमपनिधस, रिमगपनिधस, मरिगपनिधस, गमरिपनिधस, मगरिपनिधस, रिगपमनिधस, गरिपमनिधस, रिपगमनिधस, परिगमनिधस,[50] गपरिमनिधस, पगरिमनिधस, रिमपगनिधस, मरिपगनिधस, रिपमगनिधस, परिमगनिधस, मपरिगनिधस, पमरिगनिधस, गमपरिनिधस, मगपरिनिधस,[60] गपमरिनिधस, पगमरिनिधस, मपगरिनिधस, पमगरिनिधस, रिगमनिपधस, गरिमनिपधस, रिमगनिपधस, मरिगनिपधस, गमरिनिपधस, मगरिनिपधस,[70] रिगनिमपधस, गरिनिमपधस, रिनिगमपधस, निरिगमपधस, गनिरिमपधस, निगरिमपधस, रिमनिगपधस, मरिनिगपधस, रिनिमगपधस, निरिमगपधस,[80] मनिरिगपधस, निमरिगपधस, गमनिरिपधस, मगनिरिपधस, गनिमरिपधस, निगमरिपधस, मनिगरिपधस, निमगरिपधस, रिगपनिमधस, गरिपनिमधस,[90] रिपगनिमधस, परिगनिमधस, गपरिनिमधस, पगरिनिमधस, रिगनिपमधस, गरिनिपमधस रिनिगपमधस, निरिगपमधस, गनिरिपमधस, निगरिपमधस,[500] रिपनिगमधस, परिनिगमधस, रिनिपगमधस, निरिपगमधस, पनिरिगमधस, निपरिगमधस, गपनिरिमधस, पगनिरिमधस,

गनिपरिमधस, निगपरिमधस,[10] पनिगरिमधस, निपगरिमधस, रिमपनिगधस, मरिपनिगधस, रिपमनिगधस, परिमनिगधस, मपरिनिगधस, पमरिनिगधस, रिमनिपगधस, मरिनिपगधस,[20] रिनिमपगधस, निरिमपगधस, मनिरिपगधस, निमरिपगधस, रिपनिमगधस, परिनिमगधस, रिनिपमगधस, निरिपमगधस, पनिरिमगधस, निपरिमगधस,[30] मपनिरिगधस, पमनिरिगधस, मनिपरिगधस, निमपरिगधस, पनिमरिगधस, निपमरिगधस, गमपनिरिधस, मगपनिरिधस, गपमनिरिधस, पगमनिरिधस,[40] मपगनिरिधस, पमगनिरिधस, गमनिपरिधस, मगनिपरिधस, गनिमपरिधस, निगमपरिधस, मनिगपरिधस, निमगपरिधस, गपनिमरिधस, पगनिमरिधस,[50] गनिपमरिधस, निगपमरिधस, पनिगमरिधस, निपगमरिधस, मपनिगरिधस, पमनिगरिधस, मनिपगरिधस, निमपगरिधस, पनिमगरिधस, निपमगरिधस,[60] रिगमधनिपस, गरिमधनिपस, रिमगधनिपस, मरिगधनिपस, गमरिधनिपस, मगरिधनिपस, रिगधमनिपस, गरिधमनिपस, रिधगमनिपस, धरिगमनिपस,[70] गधरिमनिपस, धगरिमनिपस, रिमधगनिपस, मरिधगनिपस, रिधमगनिपस, धरिमगनिपस, मधरिगनिपस, धमरिगनिपस, गमधरिनिपस, मगधरिनिपस,[80] गधमरिनिपस, धगमरिनिपस, मधगरिनिपस, धमगरिनिपस, रिगमनिधपस, गरिमनिधपस, रिमगनिधपस, मरिगनिधपस, गमरिनिधपस, मगरिनिधपस,[90] रिगनिमधपस, गरिनिमधपस, रिनिगमधपस, निरिगमधपस, गनिरिमधपस, निगरिमधपस, रिमनिगधपस, मरिनिगधपस, रिनिमगधपस, निरिमगधपस,[600] मनिरिगधपस, निमरिगधपस, गमनिरिधपस, मगनिरिधपस, गनिमरिधपस, निगमरिधपस, मनिगरिधपस, निमगरिधपस, रिगधनिमपस, गरिधनिमपस,[10] रिधगनिमपस, धरिगनिमपस, गधरिनिमपस, धगरिनिमपस, रिगनिधमपस, गरिनिधमपस, रिनिगधमपस, निरिगधमपस, गनिरिधमपस, निगरिधमपस,[20] रिधनिगमपस, धरिनिगमपस, रिनिधगमपस, निरिधगमपस, धनिरिगमपस, निधरिगमपस, गधनिरिमपस, धगनिरिमपस, गनिधरिमपस, निगधरिमपस,[30] वनिगरिमपस, निधगरिमपस, रिमधनिगपस, मरिधनिगपस, रिधमनिगपस, धरिमनिगपस, मधरिनिगपस, धमरिनिगपस, रिमनिधगपस, मरिनिधगपस,[40] रिनिमधगपस, निरिमधगपस, मनिरिधगपस,

निमरिधगपस, रिधनिमगपस, धरिनिमगपस, रिनिधमगपस, निरिधमगपस, धनिरिमगपस, निधरिमगपस,[50] मधनिरिगपस, धमनिरिगपस, मनिधरिगपस, निमधरिगपस, धनिमरिगपस, निधमरिगपस, गमधनिरिपस, मगधनिरिपस, गधमनिरिपस, धगमनिरिपस,[60] मधगनिरिपस, धमगनिरिपस, गमनिधरिपस, मगनिधरिपस, गनिमधरिपस, निगमधरिपस, मनिगधरिपस, निमगधरिपस, गधनिमरिपस, धगनिमरिपस,[70] गनिधमरिपस, निगधमरिपस, धनिगमरिपस, निधगमरिपस, मधनिगरिपस, धमनिगरिपस, मनिधगरिपस, निमधगरिपस, धनिमगरिपस, निधमगरिपस,[80] रिगपधनिमस, गरिपधनिमस, रिपगधनिमस, परिगधनिमस, गपरिधनिमस, पगरिधनिमस, रिगधपनिमस, गरिधपनिमस, रिधगपनिमस, धरिगपनिमस,[90] गधरिपनिमस, धगरिपनिमस, रिपधगनिमस, परिधगनिमस, रिधपगनिमस, धरिपगनिमस, पधरिगनिमस, धपरिगनिमस गपधरिनिमस, पगधरिनिमस,[700] गधपरिनिमस, वगपरिनिमस, पधगरिनिमस, धपगरिनिमस, रिगपनिधमस, गरिपनिधमस, रिपगनिधमस, परिगनिधमस, गपरिनिधमस, पगरिनिधमस,[10] रिगनिपधमस, गरिनिपधमस, रिनिगपधमस, निरिगपधमस, गनिरिपधमस, निगरिपधमस, रिपनिगधमस, परिनिगधमस, रिनिपगधमस, निरिपगधमस,[20] पनिरिगधमस, निपरिगधमस, गपनिरिधमस, पगनिरिधमस, गनिपरिधमस, निगपरिधमस, पनिगरिधमस, निपगरिधमस, रिगधनिपमस, गरिधनिपमस,[30] रिधगनिपमस, धरिगनिपमस, गधरिनिपमस, धगरिनिपमस, रिगनिधपमस, गरिनिधपमस, रिनिगधपमस, निरिगधपमस, गनिरिधपमस, निगरिधपमस,[40] रिधनिगपमस, धरिनिगपमस, रिनिधगपमस, निरिधगपमस, धनिरिगपमस, निधरिगपमस, गधनिरिपमस, धगनिरिपमस, गनिधरिपमस, निगधरिपमस,[50] धनिगरिपमस, निधगरिपमस, रिपधनिगमस, परिधनिगमस, रिधपनिगमस, धरिपनिगमस, पधरिनिगमस, धपरिनिगमस, रिपनिधगमस, परिनिधगमस,[60] रिनिपधगमस, निरिपधगमस, पनिरिधगमस, निपरिधगमस, रिधनिपममस, धरिनिपगमस, रिनिधपगमस, निरिधपगमस, धनिरिपगमस, निधरिपगमस,[70] पधनिरिगमस, धपनिरिगमस, पनिधरिगमस, निपधरिगमस, धनिपरिगमस, निधपरिगमस, गपधनिरिमस, पगधनिरिमस,

गधपनिरिमस, धगपनिरिमस,[80] पधगनिरिमस, धपगनिरिमस, गपनिधरिमस, पगनिधरिमस, गनिपधरिमस, निगपधरिमस, पनिगधरिमस, निपगधरिमस, गधनिपरिमस, धगनिपरिमस,[90] गनिधपरिमस, निगधपरिमस, धनिगपरिमस, निधगपरिमस, पधनिगरिमस, धपनिगरिमस, पनिधगरिमस, निपधगरिमस, धनिपगरिमस, निधपगरिमस,[800] रिमपधनिगस, मरिपधनिगस रिपमधनिगस, परिधमनिगस, मपरिधनिगस, पमरिधनिगस, रिमधपनिगस, मरिधपनिगस, रिधमपनिगस, धरिमपनिगस,[10] मधरिपनिगस, धमरिपनिगस, रिपधमनिगस, परिधमनिगस, रिधपमनिगस, धरिपमनिगस, पधरिमनिगस, धपरिमनिगस, मपधरिनिगस, पमधरिनिगस,[20] मधपरिनिगस, धमपरिनिगस, पधमरिनिगस, धपमरिनिगस, रिमपनिधगस, मरिपनिधगस, रिपमनिधगस, परिमनिधगस, मपरिनिधगस, पमरिनिधगस,[30] रिमनिपधगस, मरिनिपधगस, रिनिमपधगस, निरिमपधगस, मनिरिपधगस, निमरिपधगस, रिपनिमधगस, परिनिमधगस, रिनिपमधगस, निरिपमधगस,[40] पनिरिमधगस, निपरिमधगस, मपनिरिधगस, पमनिरिधगस, मनिपरिधगस, निमपरिधगस, पनिमरिधगस, निपमरिधगस, रिमधनिपगस, मरिधनिपगस,[50] रिधमनिपगस, धरिमनिपगस, मधरिनिपगस, धमरिनिपगस, रिमनिधपगस, मरिनिधपगस, रिनिमधपगस, निरिमधपगस, मनिरिधपगस, निमरिधपगस,[60] रिधनिमपगस, धरिनिमपगस, रिनिधमपगस, निरिधमपगस, धनिरिमपगस, निधरिमपगस, मधनिरिपगस, धमनिरिपगस, मनिधरिपगस, निमधरिपगस,[70] धनिमरिपगस, निधमरिपगस, रिपधनिमगस, परिधनिमगस, रिधपनिमगस, धरिपनिमगस, पधरिनिमगस, धपरिनिमगस, रिपनिधमगस, परिनिधमगस,[80] रिनिपधमगस, निरिपधमगस, पनिरिधमगस, निपरिधमगस, रिधनिपमगस, धरिनिपमगस, रिनिधपमगस, निरिधपमगस, धनिरिपमगस, निधरिपमगस,[90] पधनिरिमगस, धपनिरिमगस, पनिधरिमगस, निपधरिमगस, धनिपरिमगस, निधपरिमगस, मपधनिरिगस, पमधनिरिगस, मधपनिरिगस धमपनिरिगस,[900] पधमनिरिगस, धपमनिरिगस, मपनिधरिगस, पमनिधरिगस, मनिपधरिगस, निमपधरिगस, पनिमधरिगस, निपमधरिगस, मधनिपरिगस, धमनिपरिगस,[10] मनिधपरिगस, निमधपरिगस, धनिमपरिगस,

निधमपरिगस, पधनिमरिगस, धपनिमरिगस, पनिधमरिगस, निपधमरिगस, धनिपमरिगस, निधपमरिगस,[20] गमपधनिरिस, मगपधनिरिस, गपमधनिरिस, पगमधनिरिस, मपगधनिरिस, पमगधनिरिस, गमधपनिरिस, मगधपनिरिस, गधमपनिरिस, धगमपनिरिस,[30] मधगपनिरिस, धमगपनिरिस, गपधमनिरिस, पगधमनिरिस, गधपमनिरिस, धगपमनिरिस, पधगमनिरिस, धपगमनिरिस, मपधगनिरिस, पमधगनिरिस,[40] मधपगनिरिस, धमपगनिरिस, पधमगनिरिस, धपमगनिरिस, गमपनिधरिस, मगपनिधरिस, गपमनिधरिस, पगमनिधरिस, मपगनिधरिस, पमगनिधरिस,[50] गमनिपधरिस, मगनिपधरिस, गनिमपधरिस, निगमपधरिस, मनिगपधरिस, निमगपधरिस, गपनिमधरिस, पगनिमधरिस, गनिपमधरिस, निगपमधरिस,[60] पनिगमधरिस, निपगमधरिस, मपनिगधरिस, पमनिगधरिस, मनिपगधरिस, निमपगधरिस, पनिमगधरिस, निपमगधरिस, गमधनिपरिस, मगधनिपरिस,[70] गधमनिपरिस, धगमनिपरिस, मधगनिपरिस, धमगनिपरिस, गमनिधपरिस, मगनिधपरिस, गनिमधपरिस, निगमधपरिस, मनिगधपरिस, निमगधपरिस,[80] गधनिमपरिस, धगनिमपरिस, गनिधमपरिस, निगधमपरिस, धनिगमपरिस, निधगमपरिस, मधनिगपरिस, धमनिगपरिस, मनिधगपरिस, निमधगपरिस,[90] धनिमगपरिस, निधमगपरिस, गपधनिमरिस, पगधनिमरिस, गधपनिमरिस, धगपनिमरिस, पधगनिमरिस, धपगनिमरिस, गपनिधमरिस, पगनिधमरिस,[5000] गनिपधमरिस, निगपधमरिस, पनिगधमरिस, निपगधमरिस, गधनिपमरिस, धगनिपमरिस, गनिधपमरिस, निगधपमरिस, धनिगपमरिस, निधगपमरिस,[10] पधनिगमरिस, पधनिगमरिस, पनिधगमरिस, निपधगमरिस, धनिपगमरिस, निधपगमरिस, मपधनिगरिस, पमधनिगरिस, मधपनिगरिस, धमपनिगरिस,[20] पधमनिगरिस, धपमनिगरिस, मपनिधगरिस, पमनिधगरिस, मनिपधगरिस, निमपधगरिस, पनिमधगरिस, निपमधगरिस, मधनिपगरिस, धमनिपगरिस,[30] मनिधपगरिस, निमधपगरिस, धनिमपगरिस, निधमपगरिस, पधनिमगरिस, धपनिमगरिस, पनिधमगरिस, निपधमगरिस, धनिपमगरिस, निधपमगरिस [5040]

इति प्रस्तारा ।

परिशिष्टम् ४ ।

श्रुतीना जातिस्वरग्रामप्रदर्शक चक्रम् ।

श्रुतिसख्या	श्रुतिनामानि	श्रुतिजातय	षड्जग्रामस्वरा	मध्यमग्रामस्वरा	गान्धारग्रामस्वरा
१	तीव्रा	दीप्ता			नि
२	कुमुद्वती	आयता			
३	मन्दा	मृदु			
४	छन्दोवती	मध्या	स	स	स
५	दयावती	करुणा			
६	रञ्जनी	मध्या			
७	रतिका	मृदु	रि	रि	रि
८	रौद्री	दीप्ता			
९	क्रोधा	आयता	ग	ग	
१०	वज्रिका	दीप्ता			ग
११	प्रसारिणी	आयता			
१२	प्रीति	मृदु			
१३	मार्जनी	मध्या	म	म	म
१४	क्षिति	मृदु			
१५	रक्ता	मध्या			
१६	सदीपिनी	आयता		प	प
१७	आलापिनी	करुणा	प		
१८	मदन्ती	करुणा			
१९	रोहिणी	आयता		ध	ध
२०	रम्या	मध्या	ध		•
२१	उग्रा	दीप्ता			
२२	क्षोभिणी	मध्या	नि	नि	

परिशिष्टम् ५ ।

श्लोकानामर्धानुक्रमणी